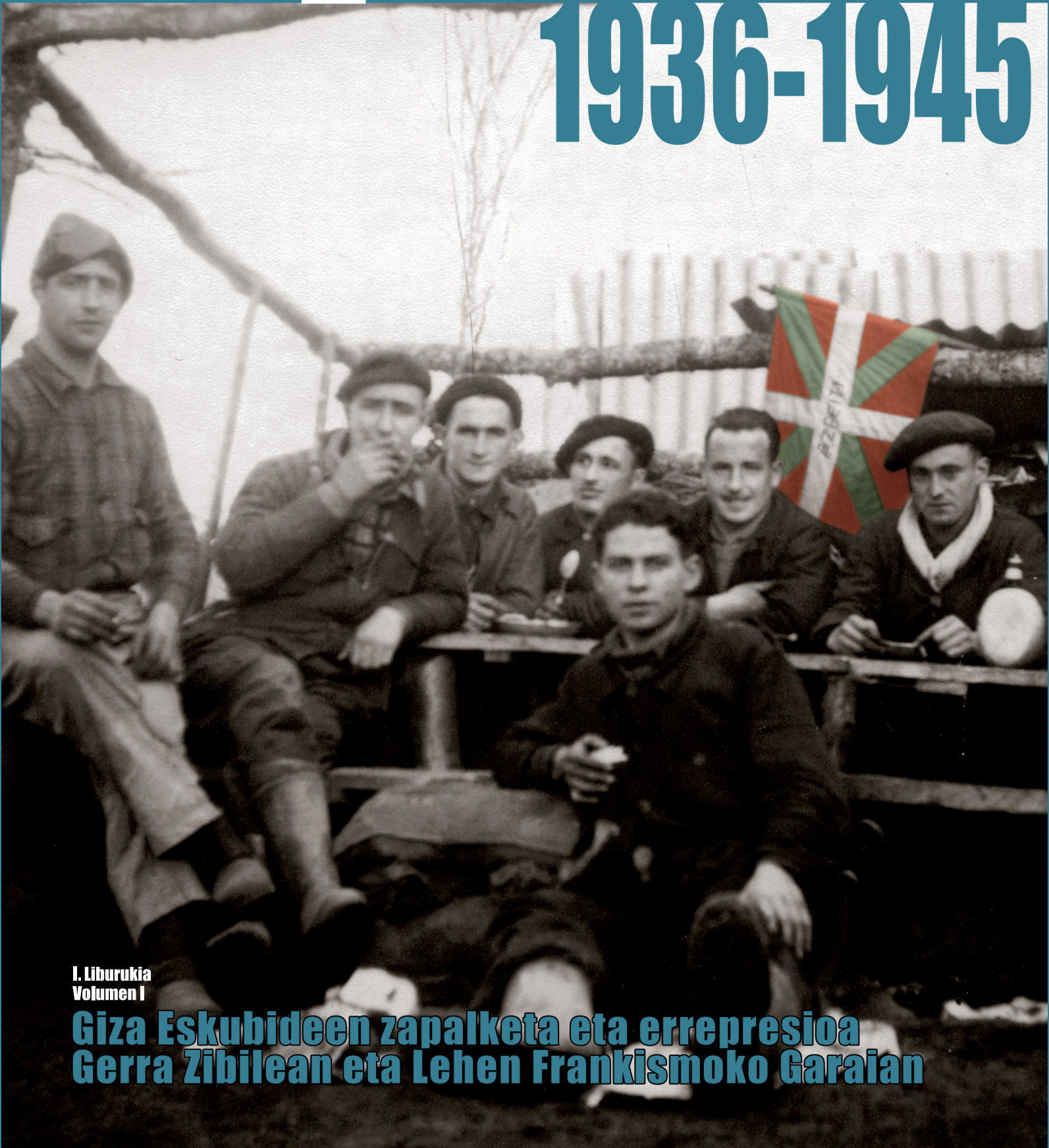

Azpeitia

1936-1945

I. Liburukia
Volumen I

Giza Eskubideen zapalketa eta errepresioa
Gerra Zibilean eta Lehen Frankismoko Garaian

*Norbaitek oroituko ditu etorkizunean
ahantzuraren zingira honetan ito
dituztenak (Maravillas, Berri txarrak)*

*Matxinada eta diktadura frankistaren
errepresioa pairatu zuten azpeitiarrei eta
Euskal Herriaren askatasunaren eta Errepublikaren
alde borrokatu zutenei eskaintzen da liburu hau.*

Babesleak
Patrocinadores

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

LEHENDAKARITZA

Bakegintza eta Bizikidetzarako
Idazkaritza Nagusia
Biktimen eta Giza Eskubideen Zuzendaritza

PRESIDENCIA

Secretaría General para la Paz
y la Convivencia
Dirección de Víctimas y Derechos Humanos

AZPEITIA 1936-1945

Giza Eskubideen zapalketa eta errepresioa Gerra Zibilean eta Lehen Frankismoko Garaian

Javier Buces Cabello

I. Liburukia

Azpeitia 2016

ARANZADI

zientzia elkarteak . society of sciences
sociedad de ciencias . société de sciences

PROIEKTUAREN KOORDINAZIOA

Juantxo Agirre-Mauleon

IKERLARI LAGUNTZAILEA / ELKARRIZKETAK / TRASNKRIPZIOAK / EUSKARAZKO ZUZENKETAK

Ane Leturia Delfrade

IKERLARI KOLABORATZAILEAK

Karlos Almorza, Iñaki Egaña, Jimi Jiménez, Lourdes Herrasti, Francisco Etxeberria, Cristina Martin, Ana Isabel Rodríguez, Marijose Hernández, Olatz Aranguren Juaristi, Lide Gurrutxaga Urbieto, Eurne Oñatibia Lehr.

ELKARRIZKETEEN EGILEAK

Eider Conde Egia, Mikel Edeso Egia, Demetrio Elorz Lazkanotegi, Ane Leturia Delfrade, Javier Buces Cabello

ESKERRAK

Ikerketa honetarako testigantza eman eta dokumentazioarekin lagundu duten guztiei, Azpeitiko Udal Liburutegiko langileei, Euskal Memoria Fundazioari, Sabino Arana Fundazioari eta Azpeitiko udal politika taldeei eskerrak.

AZALEKO ARGAZKIA

Loyola batailoiko borrokalari azpeitiarrak (Legution, 1936ko abenduan)

ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA. Zorroagaina 11. Donostia-San Sebastián 20014. Tfnoa.: 943466142. [www. aranzadi.eus](http://www.aranzadi.eus)

Egilea

Javier Buces Cabello

Maketazioa

TamTam S.L.

Imprimatzen du

Gráficas Lizarra S.L.

ISBN 978-84-944251-4-1 (O.C.)

ISBN 978-84-944251-5-8 (1. libk)

L.G. SS 152-2016

Aurkibidea

1. AURKEZPENA	09
2. BIGARREN ERREPUBLIKA AZPEITIAN: GARAI BERRI BATEN HASIERA	13
2.1. Azpeitia, gatazka politikoaren paradigma gisa	18
2.1.1. Euskal nazionalismoaren goraldia eta tradizionalistekiko haustura	21
2.1.2. "Biurteko beltza" Azpeitian. Udaltzaren dimisioa eta batzorde kudeatzailearen izendatzea	24
2.1.3. Fronte Popularraren garaipena eta zinegotzi hautetsiak itzultzea	26
2.2. Krisi ekonomikoa eta "klaseen arteko borroka" Azpeitian	28
2.2.1. Sindikatuak eta laneko gatazkak Azpeitian	30
2.2.2. Nekazaritza inguruko mugimendua Azpeitian	33
2.3. Autogobernuaren defentsa	35
3. GERRA ZIBILA HASI ZENETIK AZPEITIA ERORI ZEN ARTE	39
I. zerrenda: Fronte Popularreko Defentsa Batzordeko kideak, Azpeitian	41
3.1. Eusko Gudarostearen eta Komandantzia Militarren sorrera Azpeitian	42
II. zerrenda: Eusko Gudarosteko borrokalariak	46
3.2. Mobilizatutako azpeitiarrak	59
III. zerrenda: Gudari eta miliziano azpeitiarrak	62
3.2.1. "Matxinatuen eraso" delakoaren aurkako borroka edo "anaien arteko gerra"	76
3.2.2. Boluntarioak edo mobilizatutako behartutakoak	78
3.2.3. Gerrako frontean hildako miliziano eta gudari azpeitiarrak	79
IV. zerrenda: Gerrako frontean hil ziren matxinatuen bandoko azpeitiarrak borrokalariak	82
3.3. Azpeitiko eskuindarren aurkako errepresioa	86
V. zerrenda: Azpeitiko Fronte Popularraren Defentsa Batzordeak atxikita edukitako azpeitiar batzuk	87
3.4. Errepublika-garaia amaiera Azpeitian... eta biktimak	88
VI. zerrenda: Erbesteratutako eta errefuxiatutako azpeitiarrak	92
4. ERREPRESIOA AZPEITIAN ETA AZPEITIAURREN AURKA LEHEN FRANKISMOAN	101
4.1. Enplegatu publikoak botatzea	108
VII. zerrenda: Urolako trenean lan egiten zuten azpeitiarrak, lanpostuetatik kendu zituztenak, "garbiketa" bidez	111
4.2. Errepresio ekonomikoa	112
VIII. zerrenda: Azpeitian ondasunak izan eta CPIBk eginiko inkautazioak jasan zituzten pertsonen zerrenda	112
IX. zerrenda: CPIBk eta TRRPk zigortutako azpeitiarren zerrenda	113
4.2.1. Azpeitiarrek Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionalen haien zigorrak berrius zituzten jarritako errekursoak	114
4.3. Emakumeen aurkako errepresioa. Erbesteratzea eta beste tratu txar batzuk	117
4.3.1. Azpeitiko lazaretoa: emakumeen espetxea	120
4.4. Azpeitiko espetxea lehen frankismoaldian	121
X. zerrenda: Azpeitiko kartzelan espetxeratutako preso errepublikar espainiarrak	123
4.5. Urrestillako gertaerak eta epaiz kanpoko beste exekuzio batzuk	126
4.5.1. Beste epaiz kanpo fusilatutako azpeitiarrak	128
4.6. Gerrako preso azpeitiarrak	129
XI. zerrenda: Langileen batalioi eta konzentrazio-esparru frankistetan sartutako azpeitiarrak	131
4.6.1. Auzitegi militar frankistek epaitutako azpeitiarrak	133
5. LEKUKOTZAK	177
6. ITURRIAK ETA BIBLIOGRAFIA	203

Aurkezpena 1

Azpeitia XX. mende hasieran.
(Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA / Indalecio Ojanguren)

ENEKO ETXEBERRIA
AZPEITIKO ALKATEA

JAVIER BUCÉS CABELLO
ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEKO IKERLARIA

Liburu hau bezalakoak argitaratu, eta gure herriaren oroimena berreskuratzea, Azpeitiko Udalarentzat betebeharra dira; hain zuzen, herritarrek badutelako egia jakiteko eskubidea eta gure ardura da ezinbestean lan horri eustea.

Aranzadik eta Udalak argitaratutako liburu honetan datuak baino gehiago herritarrak daude, izen abizena duten azpeitiarrak. Asko sufritu zutenak, eta, tamalez, ahaztuak egon direnak. Liburu hau bera eta lerro hauek aitortza izan nahi dute, baina onartuaz, horrelako lanak lehenago egin beharrekoak zirela. 78 urte igaro dira, baina inoiz ez da berandu.

Liburu hau, neurri handi batean, galtzaileen liburua da eta galtzaileei omenaldia izatea nahi du. Gerra galdu zuten azpeitiarren liburua. Baina inoiz ezin dugu ahaztu galtzaile horiek izen abizenak zituztela, eta atxilotuak, kondenatuak, beldurtuak, enbargatuak, multatuak, zigortuak, torturatuak, minduak, zaurituak, elbarrituak, erbesteratuak, desplazatuak, seinalatuak, erailak, fusilatuak, jarraituak, isilduak, dena galdu zutenak, burua makurtarazi ziotenak... izanagatik gure herriaren onena zirela. Ezer gabe gure herriaren etsaien aurrean, faxismoaren aurrean, altxatu ziren. Boteretsuen aurka, militarren aurka, soilik gure herriarentzat justiziazko etorkizuna bilatzeko. Dena arriskatu zuten: beren etorkizun pertsonala, familia, dirua eta erosotasuna. Galtzaile horiek, Azpeitiak zuen hobereena ziren eta dira. Ez da polita eta erraza. Eta beldurrak hor dirau. Baina gure herriak izan duen onena izan dira. Eta inoiz ez zuten eta ez dute inoiz duintasunik galdu.

Nabarmena da ia urte guzti hauetan isiltasunaren memoria indarrean izan dela. Azpeitian gehiengoak isilik geratu zen; isiltasuna inposatu zen eta herritarrak isilik geratu ziren. Galtzaileen isiltasun latza. Isiltasuna zabaldu zen orduan gertatutakoaz, denak isilik geratu ziren, inoiz ezer gertatu ez balitz bezala. Baina, 1936ko Gerrak sortutako isiltasuna ezin du ahantzura izan. Isiltzea ez da ahaztearen sinonimo. Isilik dagoenak ez du ahaztu, beretzat gordetzea erabaki du. Gerra hartan gertatuko ez zioten transmititu inori, isiltasuna nagusitu zen. Isiltasuna eta sufrimendu sakona, inongo aitorten, memoria, erreparazio eta justiziarik gabekoa.

Itzul diezaiegun, beraz, jaso genuenaren zati txiki bat. Iraganeko okerrak ez errepikatzeko, historia ezagutzea beharrezkoa da. Gertatutakoaren ezagutzak pisu garrantzitsua izan behar du belaualdi berrientzat. Gure gizarteak memoria guztia ezagutu behar du gerra, mendekua, krudelkeria eta mina ekarri zituen diktadura luze baten tragedia berriro ez errepikatzeko. Inondik inora, ordutik gaur arte izandako eskubide urraketak ahaztu gabe. Hor ere ezin dugu isiltasunik onartu. Tristeza bada ere, gure historia da. Izan genuen isiltasunarekin puskatu behar dugu. Eta, Azpeitian, hemendik aurrera, ez dugu inor ahaztu behar.

Gure gizarteak ezin du beste aldera begiratu. Etorkizuna oinarri sendoekin eraikitzeke gure aitona-amonen memoria historikoa berreskuratu eta ezagutarazi behar dugu. Ezin ditugu inola ere ahaztu garai hartan gertatutakoak, eta beren sufrimenduaren aitopenaz gain, une zailtan gure herriaren alde hartutako konpromisoa aitortu behar diegu. Konpromiso horiek hartzeagatik, orain ere, gure herriaren alde lan egiteko herriarekin konpromisoak hartzen dituen herritarrak ditugu. Izan zirelako gara, garelako izango dira.

Bigarren errepublika **AZPEITIAN**: garai berri baten hasiera

2.

"Estatu Espainiarraren egituraketa berriaren aurrean, kargua uztera doan Azpeitiko hiribilduko udaletxeak, bere postua utzi aurretik, eta nazio bezala dagozkion eskubide natural eta historikoak baieztatu eta gero, Euskal Herriaren autodeterminazioaren lehen ekintza bezala Euskal Errepublika aldarrikatzen du, beste Errepublika Iberikoekin konfederatuta, euskal lurraldean Donostiako Itunean finkatutako ordenaren konplimendua borrokatzen dutenei babes indartsuena adieraziz".¹

1931ko

apirilaren 16an, Bigarren Errepublika iristea ahalbidetu zuten udal-hauteskundeetatik lau egunetara, eta Azpeitiko Udal berria eratu bezperan, kargua utzi zuen Udalbatzak ezohiko batzarra deitu zuen, eta bertan, goian dagoen mozio hau onartu zuten.

1 - Azpeitiaren ikuspegi orokorra. 1918. (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Indalecio Ojanguren).

2 - Azpeitiko plaza nagusia. 1933. (Kutxateka).

¹ AUA (Sig. 0273-03; Kod. 12).

Hala, beraz, Azpeitiko historia garaikidean beste aldi bat hasi zen. Eskubide historikoen, Euskal Errepublikaren eta Donostiako itunaren aldeko aldarri horrek biltzen zituen hurrengo sei urteetan euskal gizartea eta politika, eta ondorioz, Azpeitiko, eraldatuko zuten ia gai guztiak. Kontuan hartu behar da krisi ekonomikoak izan zuen hedadura eta garrantzia ere. Hilaren 16an onartutako mozioa 17an eraturako korporazio berriak berretsi zuen. Gertakariaren ezaugarriak deigarriena, garai batean monarkia eta karlismora lotutako pertsonak, programa edo helburu politiko horiei eman zieten babesa izan zen. Gerora, 1936ko uztailleko estatu kolpearen ondoren, pertsona horiek udalerriko frankista garrantzitsuenen artean izan ziren.

Karlismen eta nazionalisten arteko bat etortze horren jatorria errepublika-garaia hasieran zegoen sinkretismoa zela esan dezakegu, ordura arte oso homogeneoa izan zen gizartearen zati handi baten oniritzia baitzuen doktrinak. Azpeitian, Gipuzkoako udalerririk askotan bezala, langileen mugimendu eta alderdiek izan zuten ezarpen eskasa zela eta, errepublika-garaiko lehen udala ez zen hauteskunde-prozesu baten ondorioz sortu, 1907ko abuztuaren 8ko Hauteskunde Legeko 29. artikulua aplikatzearen ondorioz baizik. Gauza bera gertatu zen Gipuzkoako bi udalerririk batean, hauteskunde prozesurik egin ez zelarik².

1929ko erroldaren arabera, Azpeitian 8.263 "bizilagun" bizi ziren³, beraz, 16 zinegotzi zegozkion (8.000 eta 9.000 biztanle arteko udalerririk zegoen ordezkari kopurua). Edonola ere, XX. mendean hasierako lege hori aplikatzearen ondorio nagusia udal or-

dezkarren kopuru handi bat merkataritza eta industriari lotutako pertsonak izatea izan zen. Azpeitiko kasuan gizartean eragin handia zuten pertsonak izan ziren politikara sartu zirenak beren enpresa interesen zerbitzurako.

1931KO APIRILAREN 17AN ERATUTAKO UDALBATZA⁴

Alkatea: Casto Orbegozo Embil (karlista)

Lehenengo alkateordea: Toribio Azcue Echezarreta (enpresaburua)

Bigarren alkateordea: Ciriaco Aguirre Cincunegui (nazionalista)

Hirugarren alkateordea: Tiburcio Lopetegui Iraeta (baserritarra)

1. sindikoa: Silvestre Madrazo Garcia (enpresaburua)

2. sindikoa: Alejandro Orbegozo Embil (nazionalista)

Zinegotziak: Victor Aguirre Echeverria (karlista)

Juan Jose Iriarte Odriozola "Saralle" (karlista)

Faustino Odriozola Echeverria (independentea)

Andres Echaniz Arrizabalaga (enpresaburua)

Roque Astigarraga Echaniz (enpresaburua)

Silvestre Otamendi Lasa (enpresaburua)

Jose Maria Aizpuru Aramburu (baserritarra)

Martin Oyarzabal Izaguirre (nazionalista)

Jose Maria Aramendi Estala "Pipas" (baserritarra)

Francisco Iturzaeta Aguirre (baserritarra)

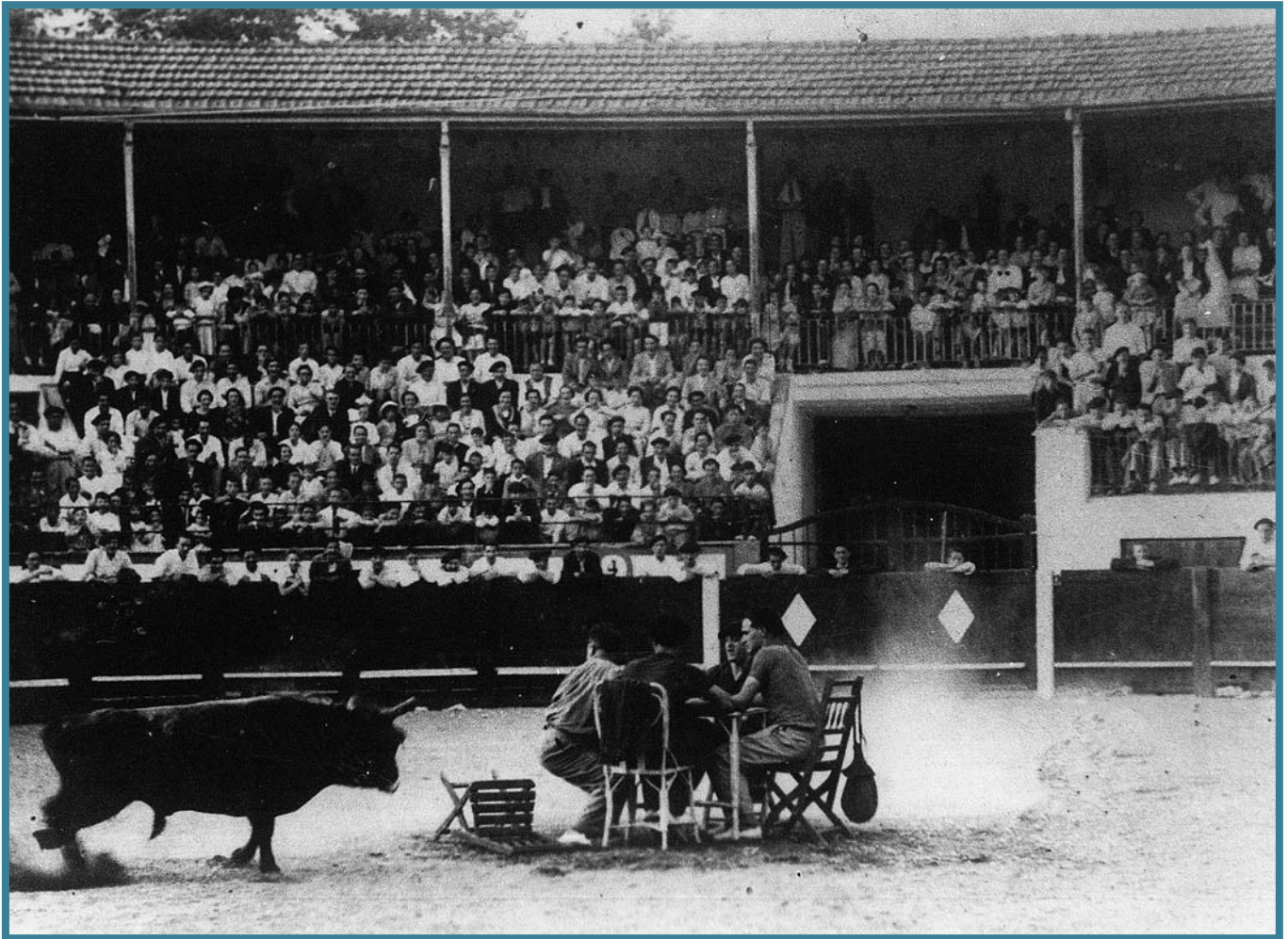
3 - Azpeitia, 1933. (Aranzadi Z.E./Imanol Elias funtsa).

² BARRUSO BARES, P.: *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*. (1994).

³ AUA (Sig. 847-05; Kod.: 217).

⁴ AUA (Sig. 0273-03; Kod. 12).

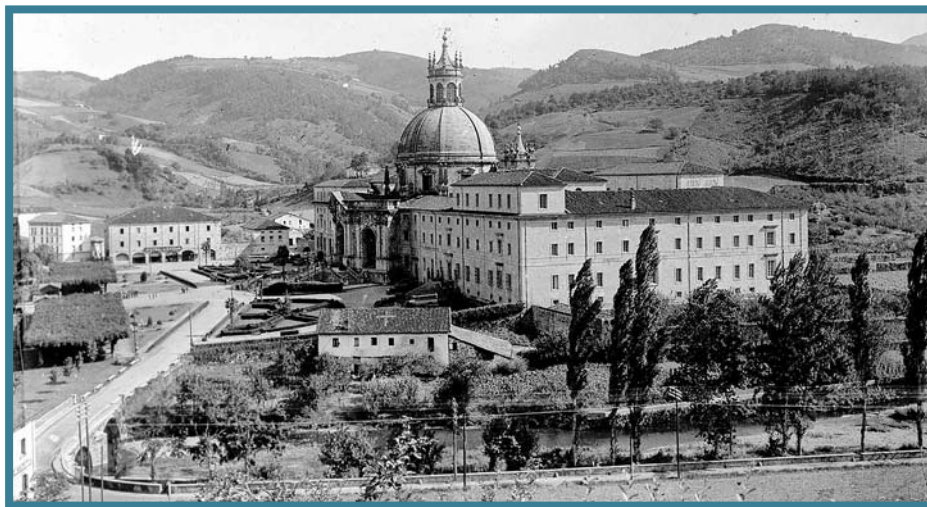

4 - Azpeitiko zezen-plaza, 1935. (Aranzadi Z.E./Imanol Elias funtsa).

Azpeitiko gizartearen lehen ordenako beste botere talde bat eliza katolikoa izan zen, haren adierazle nagusia Loiolako santutegia izan zelarik. Nukleo horren inguruan Jesusen Lagundiak egiten zuen jardura erlijioso guztia. Gasteizko gotzaina, Mateo Mugica, 1931ko maiatzean erbesteratzea, eta batez ere, 1932ko urtarilean jesuitak desegitea, eragin handiko gertakariak izan ziren Azpeitiko gizartearen. Azken egoera horren eraginez, azpeitiar eta Gipuzkoako beste herri batzuetako jende asko gerturatu zen joan behar zuten egunean erlijiosoei agur egitera. Erlijio katolikoak tokiko politikan eta gizarte-harremantetan egiten zuen kontrol soziala erabakigarria izan zen hurrengo hauteskunde - prozesuetan, Bigarren Errepublikaren garaian, baina baita Estatutu-proposamenen etorkizunean ere. 1931ko abenduan onartutako Espainiako konstituzioaren izaera laikoak talka egiten zuen Lizarrako Estatutua bultzatu zutenek lortu nahi zuten "Gibraltar batakianista"rekin (Indalecio Prieto); era berean, jabetzaren eskubideen muga, nekazaritza-erreforma eta langileen ahalduzko kaltegarriak ziren Azpeitiko jabe handien eta industrialen interresetarako.

5 - Elizkizuna Azpeitian.
(Aranzadi Z.E./Imanol Elias funtsa).

6 - Loiolako santutegia, 1926.
 (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/ Indalecio Ojanguren).

Dena den, Azpeitiko gizartean hain errotuta zeuden eta a priori Espainiako konstituzio berriak ezartzen zituen oinarriko printzipioen kontra aurrez aurre talka egiten zuten baldintza sozial horiek guztiak urteen joanarekin erlatibizatuz joan ziren, eta horri esker, garaiko eraldaketa sozio-politikoaren prozesura sartu ahal izan zen, euskal herriaren idiosinkrasia kontuan hartuta. Azken faktore hori erabakigarria izan zen, printzipio demokratiko horiek onartzeak ez baitzuen ekarri euskal gizarteak euskal herriaren askatasun eta eskubideen inguruko aldarrikapenak alde batera uztea, eta errealtate berri horretan egokitu ziren.

Azpeitian, autogobernuaren aldeko apustu tinkoaz gain, euskal nortasuna babestea izan zen tokiko politikaren ardatzetako bat, bai 1931n eraturako udalbatzan, bai 1933ko apirilko hauteskundeetan ondoriozkoan. Arlo horretan, nabarmentzekoa da funtsean euskalduna zen herri batek bertako hizkuntza aitortzeak eta babesteak zuen garrantzia. Hori dela eta, 1931n udalbatza eratu eta hiru egun eskasera, apirilaren 20an hain zuzen ere, Alejandro Orbegozo zinegotzi nazionalistak hala eskatuta, herriko kaleak bi hizkuntzetan errotulatzeko onartu zuten. Gainera, hilaren 27an, Instrukzio Publikoko ministroari telegrama bat bidaltzea adostu zuten, eskola publikoetan euskarazko irakaskuntza eskatzu⁵.

Era berean, Azpeitiko gizartearen eraldaketan beste faktore garrantzitsu batek eragin zuen: Egoera ekonomikoaren inguruan sortutako migrazio-fluxuak. Funtsean, Azpeitira Espainiako migratzaileak etorri ziren, baina azpeitiarrak ere joan ziren Hego Euskal Herrietik kanpora. Kanpoko langileak etorri izanak erraztu egin zuen 1932tik aurrera estatu mailako hainbat elkarte, sindikatu eta alderdi ezker-tiar Azpeitian egonkortzea⁶.

Unión Republicana alderdia 1932ko irailean sortu zen, UGT 1933an ezarri zen eta Izquierda Republicana, berriz, 1934an. Azpeitian doktrina horiek izandako pixkanakako hazkundea erakusten dute datu horiek. Baina langile autoktonoak erakarri bazituzten ere, erakunde horien garrantzia herrian eskasa izan zen, hauteskundeetan emaitzari dagokionez behintzat.

7 - Unión Republicana alderdiak Donostian egindako ekitaldia.
 (Hemendik ateratako irudia: EGANA. I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

⁵ AUA (Sig. 0273-03; Kod. 12).

⁶ *Ibid.*

Bertso batzuek abestuz gaurko ontan naute ekafi
 irakurlik aialtuzeko
 abestuko det ugari.
 Gauza eu nola dan ez dakian
 jakinlan nai det jafi
 atzeritafak Euskal Efiran
 nola zituzkigun etofi,
 alde batera lotsegari ta
 beste aldera erukari.
 Nesaketa asko Euzkai etitk
 justen dira Castila efrin
 esko mutileri leka ezinda
 erdaldunari begira.
 Jura orduko atzetuta
 bereala ezkontzen dira.
 gero surto bat izen orduko
 badatos guro efrin.
 neskitzatik atzeritafak
 sartu dira Euzkadira.
 Oyen ondoren atzeritafak
 Euzkadira etofi ziran
 kaja zar bana bizkafian da
 aterik ate ekian.
 Lanerako ere indetik gab:
 ofetarako auker ziran,
 eguna lotan igaro eta
 gun zer bilabuko gabian
 amaia erate ondatu gaituzte
 oraindako bitartian.
 Atzeritafak Euzkal efrin
 uste ona ekafi zuten
 izatzen bana bizkafian da
 deader egin oi zuten.
 Ouardaol eta kaxafo danak
 guk ditugu komponduzen,
 sulo batakin eman eskero
 bitrekin ubai oi suten.
 atzeritafak lan ofetan ere
 Euzkadin ikasi zuten
 Lendabiziko etofi ziran
 alperneta zar-afakin
 irakurlik ere etzuten da
 galta puskatutakoakin,
 Euzkai buri utzikan eta
 bestiak bizfarekin,
 oraindakoan mantendu ditugu
 guk emendako ogiak
 orain geure aurka dabilta
 sombrero ta gabanarekin.
 Euzkotar danok goguan artu
 gaste txiro baten deya
 afasi bat jafi nai nuke
 gastirot erukakia.
 Herdeldunak nola dauden nagusi
 (Euzkadin)
 esko galdenka ari dira,
 nola etzian eskonduta eta
 nequibuzen dan motoga,
 atzeritafak ara ofetan
 Euzkadin nagusi egin dira.
 ATXUBIYA

8 - Atxubiyaren bertsoa
 (El Dia, 1933ko otsailak 3).

9 - 1932ko ekainaren 12an eginiko ekitaldi nazionalista. (El Día, 1932ko ekainak 14).

2.1. Azpeitia, gatazka politikoaren paradigma gisa

Batzuek balio kontserbadoreen gotorleku gisa erabiltzen zuten, eta euskal kulturaren paradigma gisa beste batzuek. Gainera, erregimen demokratiko berriak bizirik iraun zezan herriaren homogeneotasuna oztopo gisa ikusten zuten horien helburu bihurtu zen Azpeitia. Hala, 1931ko apiriletik aurrera, zeuden joera politiko desberdinen arreta-gune nagusietako bat izatera pasatu zen.

Urte hartako ekainean, Gorte konstituziogileetarako hauteskondeek Azpeitian emaitza oso argigarriak eman zituzten: EAJ eta tradizionalisten arteko koalizioak 1.744 boto lortu zituen, aldiz, ezkerreko indarrek 18 boto jaso zituzten. Hauteskunde-prozesu baten bidez azpeitiarren borondatea jakin ahal izan zen, oraingoan bai, eta agerikoa izan zen apirilaren 17an eraturako Udalbatzak ordezkagarritasun edo onarpen-kota altuak izan zitzakeela, nahiz eta 29. artikulua aplikazio bidez ezarritakoa izan.

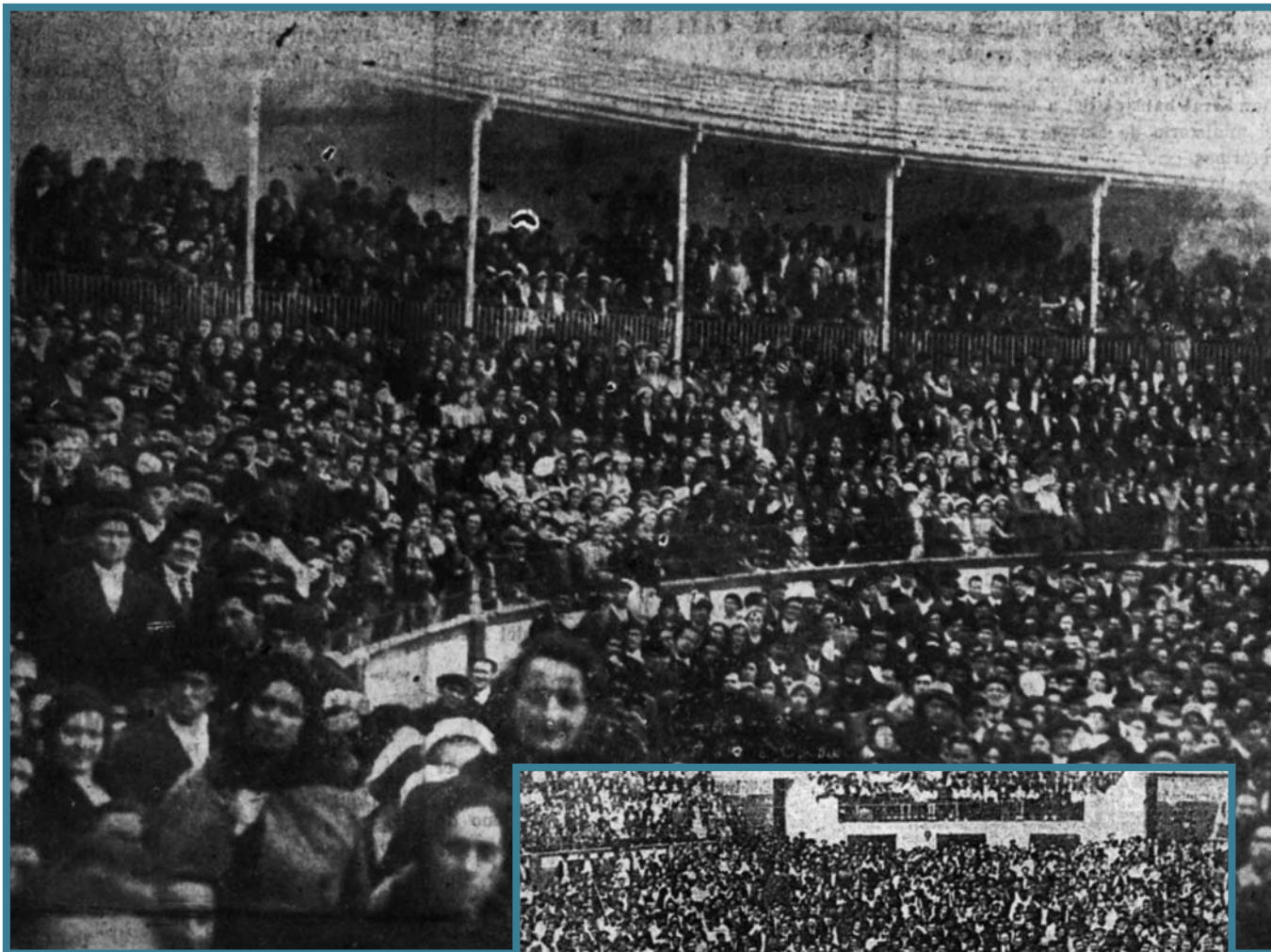
Edonola ere, Azpeitiko Udalararen osaketaren eta euskal estatutuaren alde egindako jardueraren eraginez, Gipuzkoako gobernadore zibilak (Felix Galarza Gago) tokiko erakundearen jarduerak nolabait kontrolatu nahi zituen. Zehazki, 1931ko abenduan hainbat telegrama bidali zituen, zinegotzien "filiazio politikoa"ren inguruko informazioa eskatuz, eta La Nación egunkari monarkikoaren sozietate editorearen akzioak "tokiko erakunde ofizialen batek" erostearen aukera ere aipatuz⁷. Handik hilabetera, 1932ko urtarrilaren 25ean, Udalbatzak Jesusen Lagundia desagertzeko dekretuaren aurkako protesta indartsuena agertu zuen, eta "bizilagun guztien aho bateko eskaera aintzat hartuz", erabaki hark sortu zuen "min eta sentimendu sakona" aktan jasotzea adostu zuen. Era berean, udal-ordezkariek "konpromisoa hartzen zuten tinko eta gizotasunez izpiritu ignaziotarra mantentzeko, indarkeriazko neurri eta jazarpen guztien gainetik, Azpeitiko herria ohoratzen eta gorensten baitu"⁸.

Zegoen tentsio politikoa ez zen erakundearen artean soilik nabarmentzen, Azpeitiko kaleetan ere nabari zen. 1932an herriko langileen mugimenduak gora egin zuen, eta une gorena 1932ko irailaren 4an izan zuen, Azpeitian martxa errepublikanoa egin zenean. Martxa horren aurretik apirilaren 11n karlistek eta ekainaren 12an nazionalistek egindakoak izan ziren. Martxa errepublikanoak sona handia izan zuen, eta hainbat gorabehera izan ziren herrian. Itxuraz, Elizaren aurkako oihuak egin zituzten eta Jesusen Bihotzaren plaka bat kentzen saiatu ziren. Era berean, Casto Orbegozo alkatearen etxetik itxuraz martxa sozialistan parte hartu zutenen aurka ura bota zuten⁹. Ekintza errepublikanoa egin eta hurrengo egunean *Heraldo de Madrid* egunkariak honela zioen:

⁷ AUA (Sig. 1317-02; Kod. 211).

⁸ AUA (Sig. 0274-02; Kod. 12).

⁹ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

10 - 1932ko apirilaren 11n eginiko ekitaldi karlista.
(La Constanca, 1932ko apirilak 12)

11 - 1932ko irailaren 4an eginiko ekitaldi errepublikanoa.
(Heraldo de Madrid, 1932ko irailak 5)

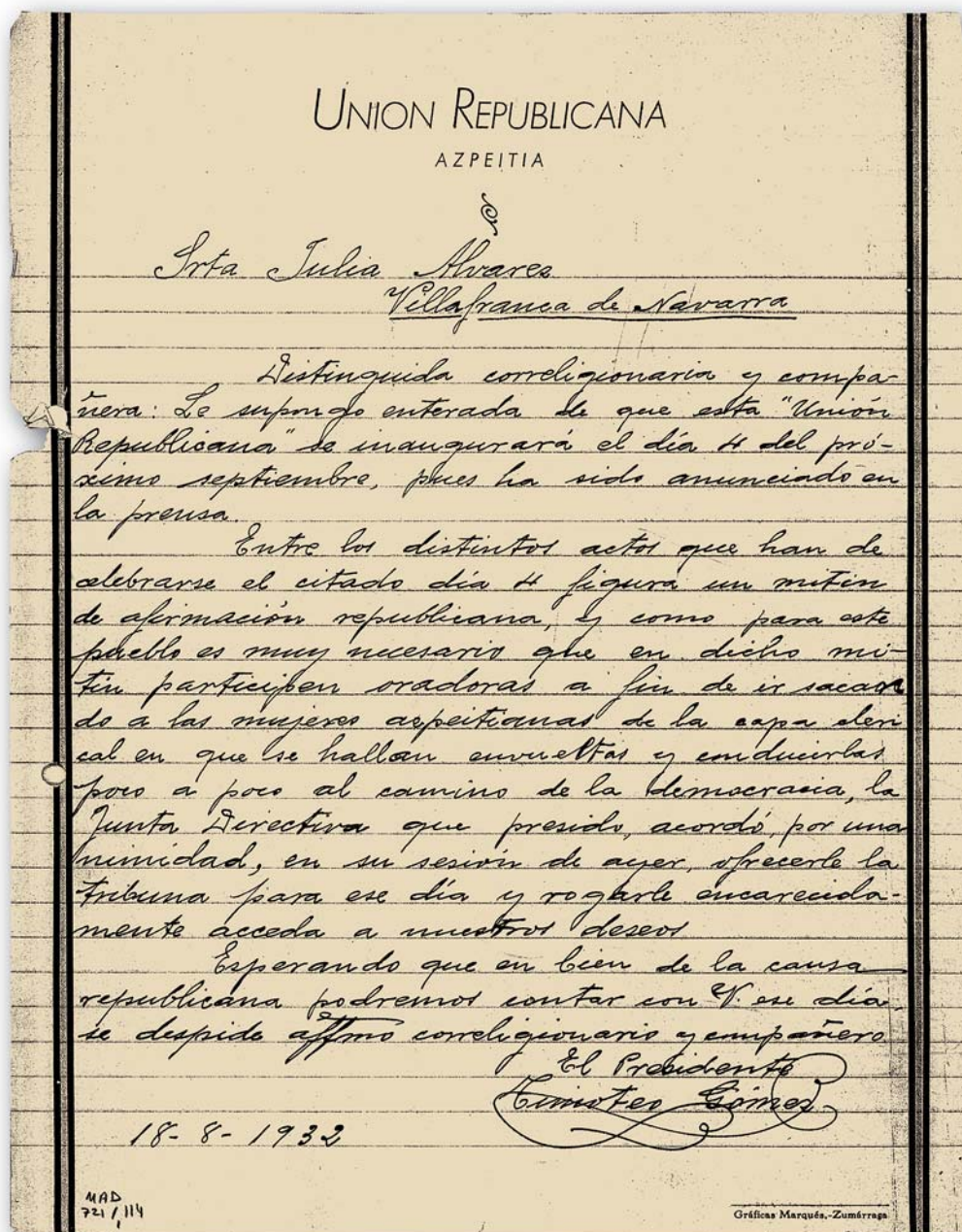
"Errepublikak, herri borondateak definitiboki kontsolidatua, bere ekintza eremu onuragarria proportzio handian zabaltzen du (...) Gipuzkoa, Nafarroa eta Arabako erakunde errepublikarretako hiru koloreko bandera Azpeitian sartu da, ordu onean desterratutako obskurantismo jesuitiarraren aliatuen azken gotorlekuan".¹⁰

Azpeitian 1932an deitutako ekintzetan komunikabide bakoitzak egindako irakurketa partikularrez gain, udalerriko giro politikoak ez zirudien lasaiena zenik. Adibide moduan, Pablo Barredo Fontal azpeitiarraren kasua aipa dezakegu: Azpeitian Unión Republicana alderdiaren eta gero Juventudes Socialistas alderdiaren kide-sortzaile izan arren, Pablok matxinatuen alboan egin zuen gerra, 1934tik Melillako 7. zultzaileen erregimenduan errolatuta baitzegoen. 1939an, gerra amaitutakoan, espioitzaren ustezko delitu bategatik epaitu zuten, eta Servicio de Inteligencia Especial Periférico (SIEP) izeneko zerbitzuko, Errepublikako Espioitza Zerbitzu gisa ezagutzen zeneko, kide izateaz salatu zuten. Horrekin lotuta, Pabloren aurrekari ezkertiarrei zegokionez, Informazio eta Polizia Militarren Zerbitzu frankistak instrukzio-epaitegira eraman zuen espedientean honako hau zioen:

"... ekintza hauek eta antzerako beste batzuegatik (irakurri 1934 arteko bere militantzia politikoa) herriaren izaera erreakzionarioarengandik oso jarraitua izan zen, etsaitasun giroan aurkituaz eta bere bizitza zibila oso mugatua izanaz, bizitza ezinezkoa bihurtu zitziolarik herrian egiten zioten boikotaren ondorioz".¹¹

¹⁰ Heraldo de Madrid, 1932ko irailak 5.

¹¹ 61629/39 urgentziako prozedura sumarismoa (AGHD).

12 - Azpeitiko Unión Republicana alderdiko presidentea, Timoteo Gomez, 1932an idatzitako dokumentua. (CDMH PS Madrid 721).

Erakunde mailako girora itzulia, irailaren 4ko martxa errepublikanoa izan eta gutxira, Gipuzkoako gobernadore zibila (Pedro del Pozo Rodríguez) Azpeitian izan zen, eta hilaren 12an udalbatzari idatzi bat bidali zion, egonaldian izan zuen "irudipen desatsegina"ren zergatia azalduz. Idatzian kontatzen zuenez, udalak ez zuen behar bezalako laguntzarik eskaini "berreste errepublikanoa"ren ekitaldietan. Gainera, ikusitako irregulartasun batzuk azaltzen zituen eta tokiko ordezkariari neurri batzuk hartzeko eskatzen zien. Besteak beste, ekitaldi - aretoan zegoen Loiolako San Ignazioaren argazkia kendu, eta Espainiako Errepublikaren enblema eta estatu-buruaren argazkia jar zezatela eskatzen zuen. Gipuzkoako gobernadore zibilak esaten zuenez, "sentimendu bidezkoa eta duina izan zitekeen arren, Jesusen Lagundia desgitearekin lotutako legezko neurrien aurkako protesta ere izan zitekeen une haietan". Era berean, Gernikako arborearen koadroa beste leku batean jartzeko eskatzen zuen, "gai horien inguruan udal horrek bere garaian esan zezakeenari kalterik egin gabe, hauteskunde - gortuzaren botoen bidez aukeratutako udalbatza batek jarduten duenean".¹²

Udalbatzak, idatzia irakurri ondoren, alkatearen ekimenez aktan jasoarazi zuen ez zeudela ados gobernadore zibilak egindako baieztatze batzuekin. Hasteko, adierazi zuten mitin errepublikanoaren eguean Udalak izandako jokabidea zuzena izan zela, eta Azpeitiko Unión Republicana alderdiko Timoteo Gomez presidentearen idatzia aipatu zuten hori erakusteko; izan ere, idatzi horretan, "Udalari eske-

rrak eman zizkioten emandako laguntzarengatik". Gainera, Udalak ez zuen San Ignazioaren erretratua kendu nahi. Alkatea eta hainbat zinegotzi Donostiara, gobernadore zibilarengana, joango zirela erabaki zuten, irudi hark zegoen tokian jarrai zezatela eskatzeko. Handik bost egunera, alkatea gobernadore zibilarekin bildu zen, eta gobernadoreak San Ignazioaren irudia jartzeko baimenik ez ziela emango esan ondoren, "herriko indar biziei, erakundeei eta partikularrei Udalak idatzi bat igortzeko eskatu zien, koadro berri jar zezatela esanez".

Ondoren, hilaren 12ko saioan, Udalbatzak adierazi zuen "zinegotziak 29. artikulua araberak aukeratu bazituzten ere, boto bidez aukeratutako zinegotziak adinako zilegitasunez ordezkatzeko zutela herria". Azkenik, aktan jasoarazi zuten "Gernikako arbola ez dela euskal nazionalismoaren sinboloa, baizik euskaldun guztien ideologia ordezkatzeko duela, ñabardura politikorik egin gabe".¹³

Argi dago erakundearen arteko tentsioa handitu egin zela erregimen errepublikanoa sendotu ahala. Gipuzkoako gobernadore zibilek (dena bost izan ziren 1931ko apiriletik 1932ko abendura arte) egindako eskakizunen aurrean, azpeitiarren ordezkariak aurka zeudela adierazten edo beste proposamen bat egiten saiatzen ziren. Jokabide haren beste adibide bat zera izan zen, Udalbatzak, Madrazo zinegotziaren ekimenez, ikurrin bat eskuratu eta Udalaren balkoian jartzea onartu zuela, gobernadoreak bandera errepublikanoa jartzeko betebeharra ezarri ondoren. Baina harremana ez zen Gobernu Zibilarekin bakarrik tenkatu, Aldundiarekiko harremanetan ere tentsioa baitzegoen. Urriaren erdialdera, Aldundiak Madrilera bilera bat egiteko deialdia egin zuen irinaren gaineko zergari eta beste gai batzuei buruz hitz egiteko, eta Udalak foru erakundeari erantzun zion ezetz, ez zirela bilera horretara joango, "29. artikulua bidez aukeratutako zinegotziak kargutik bereizteko lege proiektua zela eta Udala egoera berezian zegoelako".

¹² AUA (Sig. 0274-02; Kod. 12).

¹³ Ibid.

Eta hala zen, 29. artikulua arabera eraturako Udalak desegiteko prozesua abian zen. 1933ko urtarrilaren 6an Gaceta de Madrid egunkariak aurreko urteko abenduaren 20an Espainiako Gorteek onartutako lege-dekretua argitaratu zuen, eta 20 egun ematen zituen aipatutako artikulua bidez aukeratutako zinegotziak kargutik kentzeko. Horren ordez, boto bidez aukeratutako zinegotzirik ez zegoen udalerrietan, adibidez Azpeitian, hiru pertsonak osatutako batzorde kudeatzaileak izendatu zituzten: funtzionario bat, zergadun bat eta langile bat. 30 urtetik beherakoak eta Primo de Riveraren diktaduran kargurik izan gabekoak izan behar zuten. Batzordea osatuko zuten langilea eta zergaduna aipatutako legea baino lehen eraturako sindikatuek eta taldeek aukeratu behar zituzten¹⁴.

Horrela, 1933ko urtarrilaren 25ean, Jesus Echavarri Castell-Ruiz (lehendakaria) funtzionarioa, Azpeitiko Altzari Industriaren "Agrupación de Obreros Vascos"-en zegoen langile Nicolas Elorza Aizpitarate, eta bizikletak alkilatzekeo negozio baten jabe zen Eusebio Aguirrezabal Ibarzabalek osaturiko Batzorde Kudeatzailea sortu zen. Udala Batzorde Kudeatzaile honen agindupean egon zen hiru hilabeteetan sindikatu eta erakundeen eskaerak biderkatu egin ziren. Adibide gisa, azpeitiar errepublikarrek, "Union Republicana" ko lehendakaria zen Jose Valverdearen eskutik, Azpeitiak erregimen errepublikarrari zion leialtasuna adierazteko neurri batzuk hartzeko presioa egin zuen, politikoak baino sinbolikoak izan zirenak. Zentzu honetan, plazari "errepublika plaza" izena jartzeko eskaera egin zen. Bestalde, "Sindicato de Obreros Vascos" (SOV) sindikatuak, gerora ELA-STV izena hartuko zuenak, batzordeari iada proiektatuta zeuden obrak martxan jartzeko eskaera egin zion, horrela herriko langile asko aurkitzen ziren langabezia egoera suabizatzekeo asmoz¹⁵.

13 - Jesus Echavarri Castell-Ruiz. (Uztarril aldizkaria).

2.1.1. Euskal nazionalismoaren goraldia eta tradizionalistekiko haustura

Bigarren Errepublika sendotu ahala eta erregimen demokratiko berriaren lege mugak ezarri ahala, nazionalisten eta tradizionalisten arteko bat etortzeetan arrakalak sortu ziren. Lizarrako Estatutuaren porrotak eragin handia izan zuen bi joera ideologikoen arteko harremanetan. Eliza katolikoari gailentasuna ematea zen tradizionalistek edozein akordio egiteko jartzen zuten ezinbesteko baldintza, eta hori ez zetzorren bat euskal nazionalismoak legeria errepublikanoari egokitutako autonomia-estatutua lortzearen alde eginiko apustu irmoarekin.

Azpeitian, bi ikuspegi ideologiko horiek lidergo politikoa lortzeko lehian ibili ziren errepublikaren garai osoan. 1931ko ekainean Gorte konstituziogileetarako eginiko hauteskundeetan eta urte hartako apirilean eraturako Udalean argi ikusi zen alde txikia zegoela bien artean hauteskunde-babesari dagokionez. Eta argi ikusi zen, baita ere, doktrina haiek ezkerreko alderdiei gailendu egiten zitzaizkiela. Hala ere, 1933ko apirilaren 23ko udal hauteskundeetan neurtu zituzten Azpeitian indarrak. Hautagai nazionalistek oso emaitza onak lortu zituzten, 16 zinegotzitatik 15 lortu baitzituzten. Beste zinegotzia azpeitiarrek aukeratutako ordezkari tradizionalista bakarra izan zen: Jose Alzuru Sampedro. Hala, eraturako hiru barrutietan, 6.481 boto lortu zituzten hautagaitza nazionalistek, 2.104 tradizionalistek eta 193 hautagaitza errepublikanoek. Azken horiek ez zuten ordezkaritzarik lortu udalean.

1933KO MAIATZAREN 10EAN ERATURAKO UDALBATZA¹⁶

Alkatea: Jose Antonio Oyarzabal Oyarzabal (Nazionalista)

Lehen alkateordea: Ciriaco Aguirre Cincunegui (Nazionalista)

Bigarren alkateordea: Antonio Olaizola Echeverria (Baserritarra/EAJ)

Hirugarren alkateordea: Jose Maria Aramendi Estala "Pipas" (Baserritarra)

1. sindikoa: Jose Manuel Aguirre Echeverria (Nazionalista)

2. sindikoa: Jose Alzuru Sampedro (Tradizionalista)

Zinegotziak: Luis Goenaga Odriozola (Baserritarra)

Demetrio Eguiguren Barrutia (Nazionalista)

Francisco Arregui Echaniz (Baserritarra)

Miguel Irureta Peñagaricano (Nazionalista)

Jose Maria Sorozabal Zulaica (Nazionalista)

Manuel Olazabal Gurruchaga (Baserritarra)

Jose Antonio Altuna Garate (Baserritarra)

Marcos Urbistondo Cendoya (Baserritarra)

Jose Antonio Arruti Garagarza (Nazionalista)

Emeterio Alberdi Aguirre (Baserritarra)

14 - Jose Antonio Oyarzabal Oyarzabal. (Uztarril aldizkaria).

¹⁴ AUA (Sig. 847-06; Kod. 217).

¹⁵ AUA (Sig. 0275-01; Kod. 12).

¹⁶ *Ibid.* / AIZPURI MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

630'gn. zenbakia
XIII'gn. urtea

ARGIA

ASTEROKA

Ondayen Munduba
(Frangoque concertado)

DONOSTIA, 1933ko Jofaila 30   Avenida, 22 - Ufuzikilla 12503   Zenbakia 0,10. - Arpilea urteko 3,30

AUTESKUNDEAK

Euzkadi osoan eskubikoak izan dira garaile

¡Beizama'n bost ezkertari!

Egun askotan zaletasun osoz eron bagara ere iholtz ez igandean bezela. ¡Auteskundet! ¡Nora jo-ko ote dute euskaldunak? Orixe igandeko gure zaletasuna. Baha igandeko gauean auteskunde-ondo-rena jakin genduenan egun guz-ko gure zaleztza poz biurtu zan.

Erri ikurri batean gifan garas artan An berlan aberizaleak ditan garaile 127 sutarik. Poetik zen-ien ango aberizaleak Poetik bat, bano xilik. Ez oyu bat, arpezielan alaitasuna; bityozak poez lertze-ko zorin. Orrelakooza dugu eus-kaiduna: langilea, gogorra, bano ez artoa. Aberizaleak garajpen oso-osa tran artan ez ihori mahik emango reon oyarrik. Ori da euskal- duntaren gertasuna.

Euzkadi'ko berriak, ez erri gure lakoak bano, antze jakin gonitun. Berri 27'k poverriak ziran. Gaze- tan e-koibak garaile. Goyenelan aberizaleak, gaberakoetan zarron- traleak. Ukurtzaleak nagusi Eliz arentat gurenda. Euskaldunak, au- rreko auteskundietan bezelaxe, Elizaganako beren mailasuna ager- tu gudu. Orrelaxe euskaldunak. Jarrai bide orri.

Eaberrak, oraingon ere, Julpa uterra arlu dute. Botallitak ba- tez ere. Bizkaya'n ez dute zingo- tzi bat besterik hortu. Gipuz- koon bat, Araba'n 2. Nafarroa'n 36. Onak len bano ere ezkerlar gu- txiago dagoa Euzkadi'n agertzen digu. Belar ori erein narrik say- tu dira; bano alperrik. Euskal-ba- ratan ez da lur egokirik auz orren- tzak. Euzkal-biyotzelan ez da er- nemiten. Esta erreminduko ere oraindik beintat.

Auteskunde auelan ikusi degu- na da aberizaleak eta zarronza- leak daukateia indarrik geyona Euzkalerlan. Ayek bates ere. Gi- puzkoa ta Bizkaya'ko Udalik ge- yonak aberizaleen esku gelditzen dira. Nafarroa ta Araba'n zarron- tzaleen esku. Bi erki auelan aber- izaleak egin duten korazida arri- garrta da ordea ta aurrerako itza- ropenez reon ditezke aberizaleak.

Zabalhundeak epten geyona say- tu diranak berak ditra rean ere. Al- perrikako lanik ez da Aberizaleen lanak igali ugariak emango ditu. Gaur bano byer geyago gañera, a- berizaleasunaren aryak bhoz gaztean arkitzen du leku egokis ta.

—Beizama'ko auteskunde ondere- nak arritula utzi ditu emango ez- kertarrak. Eta boste gurendarik reon ba aitafo ta Beizama'koati al- ze ta aite emantz ari dira. Beizama- ko erkaldarrak bezelakoak badira España'koak ez dute Gobeitru- koak garajpen luagarrik izan. Beizama'n zer gertatzen den ne- bitan rean gerozake. Beizama'n bide- eaiten astak badira ere, zer rean az- ko eman da gero aai dira. Batzuek emendik nai, bertak audea. Orain iguntza beaz eta jaguntza ori ihu- tiko zer ebit? Erkaldar aileria "a- diontzian Beizama'lik dutekigan auz ezkerriak Eleizari kalte ebiti- ngido dio. ¡An gutai ezki! ¡Illan- itzate zayoak emango digu oceta- ngo berri!

Eta Euzkalerriko auteskunde- tzar ezer gutai geyago esan zenera- ke. Erri bakofizean iendatu ditan zinegotriak eta beste leku batan ezartzen dituz.

España'n ere, eskuikoak gurenda ardigarrta tran dute. Ardigarrta, oso-osa tran dalaiko Eskuikoak ez kerrekoak alako bi zibe-ovri aukera tu dituzte: Eskuikoak 10.983 etn ez kerrekoak 5.968.

Gobeitnari garbi erakutzi zayo ba bere lana gaitzesen dala. Eta Comision Gestoral z'er erakutzi za- ye? Gai onelizar dalforen ailean inditatuko gero gaur ez dauka gu geyegirik eta.

Badirudi, beraz, iritzizko nazionalistak ondo hartu zituztela Azpeitiko herritarrek. Hala ere, mugimendu tradizionalistak gizarteko sektore ezberdinen babes zabala izaten jarraitzen zuten. Tradizionalisten babesle nagusiak euskal oligarkiari lotutako pertsona ospetsuak ziren, Azpeitian interesak zituztenak; adibidez, San Millan markesa, "Margariten ohorezko lehendakaria" eta Zuazola jaun-andreak. Erligioaren inguruko mobilizazio eta aldarriek ez zuten etenik izanaldi horretan, bai baitzekiten erlijioaren gaia lehentasuneko zela mobilizatuen artean. 1933ko ekainaren 11n, herriko Zentro Tradizionalistak "Erreketearen bandera bedekatu zuen" eta ehunka lagun izan ziren ekitaldi hartan. Aldarri apokaliptikoak egin zituzten Espainia babesteari buruz eta Errepublikaren aurka¹⁷.

Espainiako gorteek 1933ko ekainaren 2an Konfesio eta Kongregazio Erlijosoen Legea onartu zutenean gizarteko giroa ere gehiago tenkatu zen. Lege hori udal-errietan aplikatzeko ikastetxe katolikoak itxia eta ikastetxe horietako ikasleak sare publikoko zentroetan sartzea ekarri zuen. Udalbatzan gehiengoa zuten nazionalistek, eta legeria bete besterik ez zuten egin. Jose Antonio Oyarzabal alkatea eta Ciriaco Aguirre zinegotzia Instrukzio Publikoko Batzorde Mistoko ordezkariak izendatu zituzten lan horretarako¹⁸.

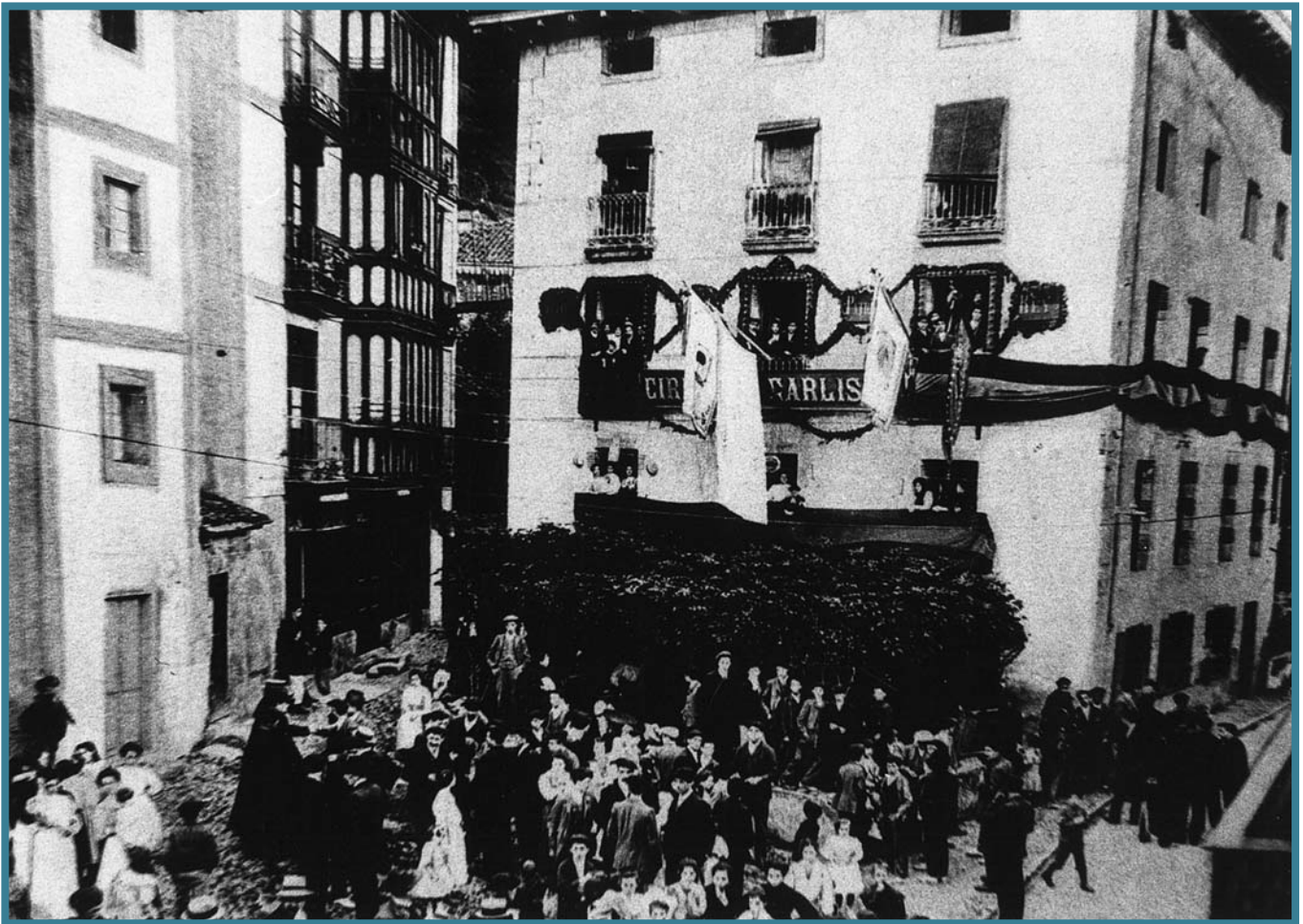
Horren ondorioz, nazionalisten eta tradizionalisten arteko tentsioa Azpeitiko Udalbatzaren eta agentari eklesiastikoen arteko gatazka bihurtu zen. Talka hura jendaurrean

15 - Argia. (1930eko apirilak 30).

16 - Ezkerretik eskubira: Antonio Olaizola Echeverria "Konfites", Roque Astigarraga, Juan Jose Eceiza "Mardure", Marcial Aramburu "Keixeta" eta Antton Amube. Azpeitia 1933. (Aranzadi z.e. / Roque Astigarraga fondoa).

¹⁷ El Siglo Futuro (1933ko ekainak 17).
¹⁸ AUA (Sig. 0275-01, Kod. 12).

17 - Azpeitiko Círculo Tradicionalista. (Aranzadi Z.E./Imanol Elias funtsa).

ikusitako abuztuaren 1ean egindako San Ignazioaren jaietan. Ekitaldi erlijiosoan arduradun ziren apaizek debekatu egin zuten San Ignazioaren himnoa euskaraz kantatzea (*Inñaki Deuna*, Sabino Aranaren letra zuena). Hura ikusita, Udalak bat egin zuen EAJren Udala Batzordeak idatzitako protestarekin. "Azpeitiko apaizen buruek euskalduntasunaren aurka zuten jarrera" eta "euskararen eta gure sentimendu nazionalisten aurka egindako bidegabekeria" aipatu zituzten idatzi hartan. Horrez gain, alkatea aukeratu zuten protesta elizbarrutiko agintariari emango zion batzordeko kide¹⁹.

Ondutik aurrera eta errepublikanoen aroa amaitu arte, elizaren eta tokiko agintarien arteko tirabirak areagotu besterik ez ziren egin. Adibidez, gerra-garaian, Ciriaco Aguirre alkatea eta emaztea egunero mezataria joaten ziren 08:30etan. Behin, abadeak Ciriacori ostia sagratua emateari uko egin zion, eta Ciriaco kontu eske joan zitzaion izan zuen jarreragatik. Apaizak, antzaenez, erantzun zion ostia ematea ukatu ziola separatista eta gorria zelako²⁰. Hainbat herritarrek urteetan zehar eman dituzten lekukotzei erreparatuta, badirudi gertaera hark ondorioak ekarri zizkiola herriari.

Nazionalisten eta tradizionalisten arteko urruntze ideologikoa erakusten duen beste adibide bat Alejandro Orbegozo Embilek 1938an Donostiako instrukzio militarreko epaitegian egindako deklarazioa da. "Matxinadari laguntzea"z akusatuta deklaratu behar izan zuen. Alejandrok EAJn zergatik afiliatu zen eta, ondoren, alderdi hori uztea zergatik erabaki zuen azaldu zuen:

*"Hogeita hamaikagarren urtera arte karlista izan zela pentsamoldez eta urte hartan Eusko Alderdi Jeltzalean sartu zela Lizarrako Estatutuaren gaiagatik. Estatutu hura elkarrekin eskatu zuten karlistek eta nazionalistek, autonomia ekonomikoa eskatzeko bai, baina Espainiatik bereizteko ez, eta berak ideia karlistak izaten jarraitzen zuten. Deklaratzailea, beste batzuk bezala, Eusko Alderdi Jeltzalera eraman zuen estatutu hark (...) eta utzi egin zuen alderdi hori, EAJk Lizarrako Estatutua utzi zuelako eta Gasteizko estatutua esaten dioten hori, estatutu laikoa eta separatista, bere egin zutelako"*²¹.

Azpeitiko gizartearen eraginik handiena zuen erakundearekin liskarrak izanarren, eta tradizionalistek etengabe salaketak jarri bazituzten ere, "dantzaldietan gehiegikeriak eta zirkuetan eta barraketan moralgabekeriak egiteagatik", EAJko nazionalistek ez zuten indarrik galdu eta 1933ko azaroaren 19ko hauteskunde orokorretan haiek izan ziren berriro ere boto gehien eskuratu zituztenak, bai Azpeitian, bai Gipuzkoako gainerako tokietan. Renovación Española alderdian bat eginda zeuden Espainiako eskuindarren hautagaiek 3.000 botoz gora eskuratu zituzten, baina oso urruti gelditu ziren jeltzaleek lortutako 8.150 botoetatik. Errepublikarrak, aldiz, ez ziren ehun bototara ere iritsi²². Espainiako Estatuko emaitzei esker, eskuineko alderdiek (koalizio erradikal-zedista) eskuratu zuten boterea ordea. Kolpe handia izan zen hura estatutua lortzeko nahiarentzat eta, oro har, Bigarren Errepublikak eskubide eta askatasun indibidual zein kolektiboetan aurrera egiteko.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Asensio Zubillagaren testigantza* (2006).

²¹ 2284/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

²² AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

2.1.2. "Biurteko beltza" Azpeitian. Udalbatzaren dimisioa eta batzorde kudeatzailearen izendatzea

Nolanahi ere, argi dago Azpeitian 1933an izandako hauteskunde hitzorduetan EAJren nazionalismoak eskuratu zuela nagusitasun politikoa, eta hitzordu horiei estatu-proiektu berriari erreferendum bidez emandako babes zabala gehitu behar zaio. Ezusteko erabaki batek eman zien Udaleko boterea Azpeitiko tradizionalistei: "Ardoaren Estatutua" delakoaren inguruan sortutako gatazkak, eta alkoholduen edari horren zergak arintzeak Kontzertu Ekonomikoa ez betetzea zekarrela.

Euskal udalerriek 1934ko uztailaren 29an euskal Kontzertu Ekonomikoa babesteko *Batzorde Iraunkorra* sortzea erabaki zuten hauteskunde prozesu baten bidez. Udal bakoitzeko zinegotziek lau ordezkari aukeratu zituzten hauteskunde-barruti bakoitzean, eta erabaki horren ondoren itzuli zuten herritarren borondatea. Gobernadore zibilek hasieratik ohartarazi zuten abuztuaren 12rako deituta zeuden hauteskundeak legez kanpokoak zirela eta ondorio penalak ekarriko zituela²³. Euskal Udalek aurrera egin zuten ordea, eta Azpeitian, "Arzubia auzoko 4. eta 5. etxean" egin zuten bozketa eta ez udaletxean, udaletxea Guardia Zibilak hartu baitzuen²⁴.

Azpeitiko epaitegiak hilaren 13an Gipuzkoako gobernadore zibilari (Emeterio Muga Díez) jakinarazi zion kargutik kendu zituztela hainbat alkate, tartean Jose Antonio Oyarzabal, eta Ciriaco Aguirrek hartu zuen kargua behin-behinean. Handik hamar egunera, abuztuaren 23an, ezohiko bilerarako deialdia egin zuten Azpeitiko Udalean, eta alkatea auzipetu eta kargutik kentzearen berri eman zuten. Horren ondorioz, Ciriacok behin-behineko alkate kargutik dimisioa eman zuen, eta gainerako zinegotziek uko egin zioten kargua hartzeari. Gertaera haren ondoren, herriko zinegotzi tradizionalista bakarra, Jose Alzuru, udaleko buruzagi jartzea proposatu zuen gobernadore zibilak. Eraso bat jasoa zuen Alzuruk irailaren hasieran, bizi zen etxearen aurka "dinamitazko bi petardo" bota zizkiotenean. Bere alderdiak oniritzia eman ondoren, Jose Alzuruk kargua onartu eta irailaren 4an osoko bilkura deitu zituen gainerako zinegotziak, baina bertan behera utzi zuten bilkura, ordezkariak falta zirelako²⁵. Egun hartan bertan, euskal udal guztietako zinegotzi guztiak dimititu zuten, dimisio kolektiboa izan zen.

18 - Jose Alzuru Sanpedro. (Uztartia aldizkaria).

Horren ondorioz, 1934ko irailaren 28tik 1936ko otsailera arte, Azpeitiko udal ordezkariak Gipuzkoako gobernadore zibilak izendatutako batzorde kudeatzaile batek hartu zuen hilaren 23an argitaratutako dekretu-legearen arabera. Hona hemen erabaki haren emaitzak:

- Batzordeko hamahiru kideetatik gutxienez bederatzik tradizionalistak ziren, eta bat errepublikanoa.
- Hamahiru haietatik zazpi 1933ko apirilko hauteskundeetan hautagai izan ziren, eta ez zuten lortu zinegotzi izateko behar adinako babesik; beraz, batzorde kudeatzaile hartan egonda, hautestontzietan eskuratu ezin izan zuten tokiko ordezkarietako kargua eskuratu zuten.
- Haietako lau Azpeitiko zinegotzi izan ziren lehen frankismoan.

GOBERNADORE ZIBILAK 1934KO IRAILAREN 28AN IZENDATUTAKO BATZORDE KUDEATZAILEA.²⁶

Alkatea: Roque Astigarraga Echaniz (Tradizionalista. Zinegotzia 1931ko apirilean eta alkate frankista)

Lehen alkateordea: Pedro Azpiroz Mendiola

Bigarren alkateordea: Lucas Aguirre Echeverria (Errepublikanoa)

Hirugarren alkateordea: Prudencio Olaizola Aranguren (Tradizionalista. Zinegotzi frankista)

1. sindikoa: Juan Jose Iriarte Odriozola "Saralle" (Tradizionalista. Zinegotzia 1931ko apirilean eta zinegotzi frankista)

2. sindikoa: Martin Bereciartua Arcelus (Tradizionalista)

Zinegotziak: Jose Alzuru Sanpedro (Tradizionalista)

Ignacio Orbegoza Juaristi (Tradizionalista. Zinegotzi frankista)

Pedro Arcelus Epelde (Tradizionalista)

Juan Jose Iturralde Querejeta (Tradizionalista)

Jose Maria Aizpuru Aramburu (Tradizionalista. Zinegotzi 1931ko apirilean)

Ignacio Bereciartua Cendoya

Jose Antonio Campos Zubillaga

²³ BARRUSO BARES, P.: *El intento autonómico de verano de 1934. La actitud el ayuntamiento de San Sebastián.* (1995).

²⁴ AUA (Sig. 0275-02; Kod. 12).

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

Tengo el honor de poner en su conocimiento que, reunidos los Comités Ejecutivos de los Ayuntamientos del País Vasco, examinaron con todo detenimiento la gravísima situación porque atraviesa el país a consecuencia del sistema represivo que el poder central utiliza en contra del normal desenvolvimiento de los Concejos vascos, causando ofensas al Fuero Municipal y a las libertades administrativas reconocidas desde tiempo inmemorial en este país, y en su virtud se adoptaron los siguientes acuerdos:

- 1º. La dimisión colectiva de todos los Ayuntamientos del País Vasco.
- 2º. Dar cuenta de este acuerdo a los parlamentarios vascos y partidos políticos interesados en la defensa de los intereses del país.
- 3º. Facultar a los Alcaldes de las tres capitales para la ejecución de la dimisión colectiva el día 7 de los corrientes.-
- 4º. Que las Comisiones definitivas continúen en sus funciones para la defensa del Concierto Económico, de la autonomía de los Municipios y de los procesos y multas contra Alcaldes y Concejales."

Lo que, en cumplimiento del acuerdo adoptado, me apresuro a trasladar a Vd. para su ejecución el día 7 de los corrientes.

San Sebastian, 5 de sepre de 1934.
 EL ALCALDE DE SAN SEBASTIAN.

J. Juaristi

19 - Donostiako alkateak igorritako idatzi ofiziala. (1934ko irailak 5).

GOBIERNO CIVIL
 DE
 GUIPUZCOA
 SECRETARÍA
 Negociado 1
 Número 652

Para su entrega a los interesados, adjuntas el número 15 credenciales de bocejales para cubrir las vacantes producidas por abandono, conforme al artículo 6 de la Ley municipal en relación con el 4º del Decreto de 16 de Junio de 1931, elevado a Ley por las Cortes Constituyentes. Firmase darle posesión acto seguido, para normalizar los servicios del Ayuntamiento. San Sebastian 24 de Sepr de 1934.

El Gobernador
Fernando Urujo

Jr. Alcalde en funciones de Azpeitia

20 - Gipuzkoako gobernadore zibilak igorritako ofizioa. (1934ko irailak 24).

21 - Roque Astigarraga, Telesforo Monzon eta Ramiro Maezturrekin. 1934 (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Indalecio Ojanguren).

22 - Elizkizuna Loiolan. 1934. (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Indalecio Ojanguren).

Hala, hurrengo 17 hilabeteetan, herritarrek aukeratu gabeko batzorde kudeatzaile baten esku egon zen Azpeitiko Udalaren kudeaketa. Batzorde hark hartutako erabaki polemikoenetako bat udal langile batzuk, nahierara, zegozkien lanpostuetatik kendu eta lanpostu haietan batzordekideen aldekoak jartzea izan zen. Hori egin zuten, besteak beste, lanpostu hauetan: Arielen zaintzailea, hiltegiako administratzailea, gauzaina, auzoetako ofizialak eta alkateak²⁷. Gainera, aurrekontuetatik kanpo utzi zuten Gaudencio Arregui albaitari titularren soldata, eta hark kereila jarri zuen²⁸.

Beste alor batzuei erreparatuta, nabarmena izan zen batzorde kudeatzaileak gobernadore zibilari eta Alejandro Lerroux buru zuen Errepublikako gobernuari 1934ko urriko gertaera iraultzaileen aurka egindako ekintzetan emandako baldintzarik gabeko babesa. 1934ko azaroaren 11n, Juan Jose Iriarte zinegotziak proposatuta, batzordeak dolumina adierazi zuen Marcelino Oreja eta Carlos Larrañaga "jendaila iraultzaileek" hil zituztelako²⁹.

Alderdi sinbolikoagoi begiratuta, Udalbatzaren osoko bilkuretan eztabaidan aritu ziren hainbat hilabetez udal bandaren araudiaren inguruan. Azpeitiko "Elkarte Erljiioso eta Zibilek" eta erreketean aldeko emakumeen *Margariten* taldeak araudia aldatzeko eskatu zuten toki ireki zein itxietan jendaurrean dantza egitea debeka zezaten, eta "kalejirak egiteko ohiturarik har ez zezaten". Eskaera haiek errepublika-garaian hasieratik Azpeitiko karlisten taldeak jaietan ikusitako "moralgabekeriaren" aurka jarritako kexa ugarien ildokoak ziren. Pedro Azpiroz, Jose Alzuru eta Pedro Arcelus zinegotziak aldatetaren erabat alde zeuden, baina Roque Astigarraga eta batzordeko beste kide batzuk aurka jarri ziren eta, hala, gaia ebatzi gabe gelditu zen 1936ko otsailean agintaldia amaitu zitzaizenean³⁰.

2.1.3. Fronte Popularraren garaipena eta zinegotzi hautetsiak itzultzea

1936ko otsailaren 16an eta 23an errepublika garaiko azken hauteskunde orokorrak izan ziren Espainiako Estatuan, hauteskunderako koalizioetan bildutako ezkerrearen eta eskuinaren arteko tirabira ideologikoek markatutako kanpaina bizi baten ondorioz. Gipuzkoan, 4 eserleku lortu zituen EAJK eta 2 Fronte Popularrak. "coalición contrarrevolucionaria" koalizioak ez zuen ordezkartzarik lortu. Koalizio horretan zeuden Comución Tradicionalista, CEDAn sartutako Derecha Vasca eta Renovación Españolako monarkikoak.

Azpeitian, EAJren eta eskuineko koalizioaren arteko aldea 300 boto eskasekoa izan zen (EAJK 1.763 boto eskuratu zituen eta eskuindarrek 1.478) eta Fronte Popularrak, berriz, 110 azpeitiarren botoa bakarrik eskuratu zuen. Seguru asko, iraultza-prozesu bat abian jartzeko au-

²⁷ *Ibid.*

²⁸ ETXANIZ MAKAZAGA, J.M.: *De Albéitares y Veterinarios municipales en el Valle del Iruurgi. 1861 – 1990.*

²⁹ AUA (Sig. 0275-02; Kod. 12).

³⁰ AUA (Sig. 0276-01; Kod. 12).

23 - Jose Maria Gil Robles. (Hemendik ateratako argazkia: EGAÑA. I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

kerak sortu zuen beldurra ekarri zizkien tradizionalistek botoak, EAJren kaltetan. Nolanahi ere, badirudi Azpeitian ezkerrek jasotako babes eskasak bere horretan jarraitzen zuela; horretan ez zen aldaketarik³¹.

Hauteskunde orokorren ondoren, "herritarrek aukeratu" eta 1934ko irailean gaitasunik gabe utzitako udalbatza Udalera itzuli zen. 1936ko otsailaren 22an, berriz Udalean sartzeko akta onartu ondoren, bandera errepublikanoa eta ikurrina jarri zituzten udaletxeko balkoian. Ondoren, martxoan eta apirilean egindako osoko bilkuretan batzorde kudeatzailearen administrazio-lana berrikustea izan zen Udalaren lan garrantzitsuen eta, batez ere, batzorde kudeatzailearen "apetetan eta faboritismoan, beste ezertan oinarritu gabe", izendatutako langile publikoak haien lanpostuetatik kentzea. Ildo horretan, Donostiako Udalak Estatuko "botere publikoari" igortzeko asmoa zuen eskaerarekin bat egitea erabaki zuen Azpeitiko Udalbatzak. Eskaera hartan, Estatuko botere publikoari eskatu zioten xedapen ofizial bat egin zezala, zeinak batzorde kudeatzaileek hartutako erabakiak bertan behera uztea legezko egingo zuen³².

Lehen aipatu dugun langile publikoak nahierara izendatze horretan, kasu batzuk nabarmenak izan ziren; esaterako, eskolako maisuaren lanpostua horretarako titulurik ere ez zuen pertsona bati eman zioten, eta pertsona hura 1935eko urriaren amaieran izendatu aurretik, ikaskuntzako ikuskatzaile batek atzera botea zuen izendapen hura. Era berean, Jose Maria Sorozabal zinegotziak salatu zuen "langile (publiko) batzuek kargu bat baino gehiago zituztela, lan horiek egiteko gaitasuna bai, baina lanik gabe zeudenen kaltetan". Hala ere, aurreko batzorde kudeatzaileak izendatutako langileek, apirilaren 2an, Udalari eskatu zioten utz zezala bertan behera haien lanpostuak baliogabetzeko akordioa, bestela auzitara joko zutenaren mehatxupean. Hala, Udalak eskaera hari ezetz erantzun ondoren, auzitara jo zuten langile haiek eta Udalbatzak maiatzaren 12an erabaki zuen demandaren harira alderdi gisa aurkeztea³³.

DERECHA VASCA AUTONOMA

Queda constituido un grupo político con el nombre de *DERECHA VASCA AUTONOMA*, con la finalidad de llevar una activa campaña de actuación ciudadana, de labor cultural, de asistencia social y con el propósito de ingresar prontamente—previo un pacto concreto— en la Confederación Española de Derechas Autónomas.

Somos católicos y nuestra actuación estará siempre sometida a las normas pontificias, muy señaladamente en cuanto hacen referencia a las legítimas aspiraciones de las clases obreras.

Somos vascos, y lucharemos por un claro renacimiento vasco, que recoja en mixtificaciones todo nuestro patrimonio tradicional y defenderemos los intereses económicos del País por las vías de máxima eficacia.

Somos españoles, y al de los católicos de toda España irá unido de modo constante nuestro esfuerzo.

Muy en breve concretaremos en un programa mínimo los postulados de nuestra actuación, tanto en el campo de la política social como en el de nuestras aspiraciones autonómicas.

Hoy nos limitamos a dirigir al País este llamamiento, manifestación sincera de nuestro propósito.

Aspiramos a organizar una fuerza jerarquizada, que marche con pasos firmes y bien pensados, y en ella queremos encuadrar a la brava juventud del País que comulgue con nuestras ideas y que sintiendo la responsabilidad de un futuro, que para ella queremos preparar, nos ayude ocupando en toda hora un puesto de acción y de combate.

San Sebastián, diez y ocho de octubre de mil novecientos treinta y cuatro.

24 - Derecha Autónoma Vasca delakoaren sorrerari buruzko dokumentua. (Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1).

³¹ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

³² AUA (Sig. 0276-01; Kod. 12).

³³ *Ibid.*

Azken finean, 1936ko otsailan Udalbatza lehengoratu zenetik hasi eta uztailaren 17 eta 18ko porrot egindako estatu-kolpea –Gerra Zibila leherarazi zuen estatu-kolpea– izan arte, aurreko batzorde kudeatzaileak eginiko politikak zuzentzen izan zuten lanik handiena. Baina horrez gain, izan ziren konpondu gabeko beste bi arlo ere Bigarren Errepublikaren hasieratik. Udal politikaren mugaz haragokoak ziren, baina baldintzatu egiten zuten Udal politikaren jardura: Krisi ekonomikoa eta autonomia-estatutua lortzea.

2.2. Krisi ekonomikoa eta “klaseen arteko borroka” Azpeitian

Espainian Bigarren errepublika hasi zen aldiari eorri zen Estatu Batuetan sortutako mundu mailako krisi ekonomikoa. Depresio Handia deitu zioten krisialdi hari. Krisialdiak Espainiako Estatura ekarri zuen ondorio latzena langabeen kopuruaren igoera geldiezina izan zen. Europa suntsitzen ari zen atzeraldi ekonomikoaren ondorioa zen hura. Une historikoan izan zen hori gainera; izan ere, herritarrek itxaropen handia zuten sistema politiko errepublikano eta demokratiko berria aldarrikatu ondoren.

Azpeitian, XX. mendearen hasieratik aurrera, baina batez ere 20ko hamarkadan, egurraren sektorean espezializatutako industria-ehuna sendotuta zegoen. Industria-fabrikak asko ugartu ziren urte haietan eta horrek langileen erolda handitzea ekarri zuen³⁴. Krisi ekonomikoa etortzean, kalte handia jasan zuten industria-sektore hartan, eta pisu gutxiagoko beste sektore batzuetan ere bai; hala eraikuntzan, nola sektore elektrikoan. Hala ere, lanik gabeko langileen indizeak 1933tik aurrera gora egin zuen arren eta fabrikak etengabe itxi zituzten arren, krisiak Azpeitian eta, oro har Gipuzkoan sortutako triskantza, beste leku batzuetan baino txikiagoa izan zen. Are gehiago, Gipuzkoan, ez zen Azpeitia izan okerren ibilitako herria, metalurgiak eta eraikuntzak jasan baitzuten kalterik handiena, eta sektore haiek ez zuten leku handirik Azpeitian.

Bigarren Errepublika hasieran itxi zuten lehen fabrika Landa y Oyarzabalena izan zen, zabaldu eta urtebete eskasera. 1931n itxi zuten³⁵.

1932ko ekainean, Casto Orbe gozo alkateak udalerrian zeuden 22 fabrikak aipatu zituen, baina kopurua askoz handiagoa zen *Anuario General de España* delakoan zerrendatutako lantegi txikiak ere aintzat hartuz gero³⁶.

1934an 20 industrialde zeuden Azpeitian, eta horietatik 9 altzarien sektorekoak ziren. 8 gelditu ziren sektore horretan maiatzaren 15ean enpresan sutea izan ondoren³⁷. Langileen eroldan 566 lagun zeuden, eta altzarien sektorekoak 380 langile ziren, fabrika haietarako etxetik lanean aritzen ziren pertsonak aintzat hartu gabe³⁸.

25 - Eleizgaray y Cía organo-fabrika. (Aranzadi Z.E./Imanol Elias funtsa).

1932AN AZPEITIAN ZEUDEN FABRIKAK:³⁹

Olaiztegui y Cía.	Dionisio Echeverri
Gregorio Segurola	Ángel Sarasua
Ramón Echeverría	Alejandro Echeverría
Jose Mari Iturzaeta	Ignacio Aranguren
Gregorio Egibar	Bonifacio Aguirre
Ladislao Segurola	Astigarraga y Cía.
Jose Peña	Javier Lapeira
Aguirre y Cía.	Francisco Sarasua
Damaso Azcue	Urbano Larrañaga
Domingo Lizarralde	Marcial Ucin
Andrés Arruti	Rafael Nazabal

1932AN AZPEITIAN ZEUDEN LANTEGIAK, ANUARIO GENERAL DE ESPAÑA DELAKOAREN ARABERA:⁴⁰

1 pattar-fabrika	1 gaseosa-fabrika
3 eltze-fabrika	5 perratoki-fabrika
5 abarka-fabrika	1 galdaketa-fabrika
4 zerrategi	2 lixiba-fabrika
2 besaulki-fabrika	5 zumezko altzarien fabrika
3 harrobi	11 altzari-fabrika
3 zalgurdi-fabrika	2 organo-fabrika
6 zentral elektriko	4 egur-fabrika
1 hauspo-fabrika	

³⁴ IBAÑEZ, M. eta ZABALA, M.: *Azpeitiko industria-lanaren oroimena*. (2010).

³⁵ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitian historian zehar*. (1997).

³⁶ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

³⁷ AUA (Sig. 0275-02; Kod. 12).

³⁸ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

³⁹ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitian historian zehar*. (1997).

⁴⁰ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

Azpeitiak bazuen beste bereizgarri bat, ez bakarria, lehen ere aipatu duguna, eta zera da, zinegotzi postuetan herriko ugazabak edo haien zuzeneko familiakoak zeudela, batez ere 1931ko apirilean, 1907ko Hauteskunde Legearen 29. artikulua bidez eraturako Udaltzatan. Lehen alkateordea, Toribio Azcue Echezarreta, adibidez, udalerriko enpresaburu garrantzitsuenaren semea zen, Damaso Azcuereña. Izen bereko altzari-fabrikaren jabea zen Damaso. Udaltzata hartako beste lau zinegotzi ere merkataritza eta industriari lotutako pertsonak ziren: Silvestre Madrazo, Silvestre Otamendi, Andres Echaniz eta Roque Astigarraga. Anakronismo hura erabat aldatu zen 1933ko apirilaren 23ko hauteskundeen ondoren. Ondoren, frankismoak berreskuraturako duen praktika bat izango den arren.

13º Tercio Guardia Civil		COMANDANCIA DE GUIMBUZUA		Puesto de Azpeitia	
Relación de todas las fábricas e industrias de la demarcación de este puesto, expresiva de los datos que a continuación se detallan.					
Localidades	Nº de fábricas e industrias	Clases de ellas	Nombre de los dueños	Obreros que trabajan en cada una	OBSERVACIONES
Azpeitia	1	Muebles	Dámaso Azcue	142	XXXX
Id	1	Yute	Id id	19	
Id	1	Muebles	Ladislao Sagurola	22	
Id	1	Muebles	Pedro Goenaga	18	
Id	1	Muebles	Aguirre y Comp ^a	130	
Id	1	Id	Arrebiadares Azpeitianak	indefinido	
Id	1	Id	Angel Sarasua	4	
Id	1	Id	Hijos de Andres Arruti	19	
Id	1	Id	Alberdi y Comp ^a	15	
Id	1	Id	José Iturzaeta y Comp ^a S.L.	30	
Id	1	Madera y Junco	Domingo Lizarralde	38	
Id	1	Id	Dionisio Echeverría	24	
Id	1	Muebles y Junco	Azcue y Compañía	28	
Id	1	Alpagartas	Vda. de Astigarraga	40	
Id	1	Sierra mecanica	Vicente Beloqui	3	
Id	1	Fbca. Harinas	José y Andres Echaniz	11	
Id	1	Fundición de hierro	Javier Lapeira	5	a 3 días
Id	1	Id y maquinaria agricola	Marcial Ucin	8	
Id	1	Muebles	C. T. M.	12	
Id	1	Id	Ignacio Lasa	15	
				566	

Handwritten notes:
 Existen independientemente sus obreros en el de 260 se dedican a trabajar para las fábricas de este pueblo, con un promedio anual para hacer unos 50000 piezas de fábrica o alpagartas de madera.
 566
 360
 926

26 - Azpeitiko fabriken zerrenda. 1934. (AUA Sig. 1240-08; Kod.: 214).

Nolanahi ere, Azpeitian, krisi ekonomikoak ekarritako langabeen ehunkoa ez zen eutsizina izan, baina lanean zeudenen lan-baldintzak okertu egin ziren, lanaldiak murriztu baitzituzten eta soldatak jaitsi. Erregimen demokratiko berria langileen lan-baldintzak eta gizarteko berdintasun-falten arazo izugarria konpontzera zetorren. Hala ere, krisiak batetik, eta industrialari zein kapitalistek erreformak aplikatzeko erakutsitako erresistentziak bestetik, pixkanaka laneko gatazkak areagotzea ekarri zuten eta Azpeitian, gatazka horiek esponentzialki ugari ziren 1933tik aurrera eta, batez ere, 1934an. Probintziako gainerako lekuetan bezala, bi aro bereiz daitezke: Lehen fasea Errepublikaren hasieratik 1933ra artekoa izan zela esan daiteke eta, bigarrena, berriz, 1934tik 1936ko uztaile artekoa. Lehen fasean, laneko gatazkak eta haien ekarritako grebak eta lanuzteak ez ziren asko izan, baina 1934tik aurrera, nabarmen areagotu ziren. Azpeitian, bilakaera harekin batera, aldi berean, lurraldeko bi zentral sindikal indartsuenak behin betiko finkatu ziren: ELA eta UGT⁴¹.

27 - Damaso Azcue altzari-fabrikaren ikuspegi orokorra. (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Indalecio Ojanguren//Hemendik ateratako argazkia: ARTECHE, I.: Historia de Azpeitia).

⁴¹ AUA (Sig. 1240-08; Kod.: 214)

28 - Damaso Azcue altzari-fabrikaren ikuspegi orokorra. (Hemendik ateratako argazkia: ARTECHE, I.: Historia de Azpeitia).

2.2.1. Sindikatuak eta laneko gatazkak Azpeitian

Azpeitian langileen mugimenduak errepublika-garaian izandako ezaugarri nagusia klaseen sindikatuak, edo bestela esanda, mugimendu politikoei eta corpus ideologiko jakinei lotutako sindikatuak berandu eratu zirela da. 1933ko hasierara arte, egoitza soziala Azpeitian izan eta erregistratuta zeuden sindikatu bakarrak alorreko edo ofizioetako sindikatuak ziren; haietako bat "Eusko Langileen Alkartasuna", delakoari lotutakoa. Zaharrena *Sindicato Católico de Oficios Varios de Azpeitia* zen, 1924an sortua, egoitza parrokia-etxean zuen eta 1933ko urtarilean 31 bazkide zituen. 1931ko urriaren 28an, *Agrupación de Obreros Vascos de la Industria del Mueble de Azpeitia* eratu zuten, SOVen mendeko tokiko erakundea, eta 1931n 136 afiliatu izatetik 1933ko hasieran 269 izatera iritsi zena. 1931n, Miguel Irureta Peñagaricano, ondoren zinegotzi izango zena, zen sindikatu nazionalista hartako arduradun nagusia. Azkenik, 1932ko uztailaren 4ean, *Sindicato Provincial del Mueble de Guipúzcoa*, finkatu zuten Azpeitian. Sindicato de Obreros en Madera de Guipúzcoa sindikatua ren mendekoa zen, eta 54 afiliatu zituen 1933an⁴². Presidentea, Felix Berruezo Azagra, Azpeitiko UGTko presidentea izan zen gero; baita Azpeitiko Izquierda Republicana alderdiaren sortzaileetako bat ere.

29 - Azpeitiko tren-geltokia. 1925. (Gipuzkoako Artxibo Nagusia, GFA/Marin funtsa).

⁴² AUA (Sig. 847-06; Kod. 217).

Bereiz aipatzeko modukoa da UGT sindikatu sozialistari lotutako *Sindicato Nacional Ferroviario* delakoa. Urolako tren eraikitzen ari zire-lako finkatu zen sindikatu hori Azpeitian. 1932ko azaroan *Consejo Obrero del Urola* delakoa eratu zuten Unión Republicana alderdiaren Azpei-tiko egoitzan, eta Nicasio Olano Echeveguren zumaiaarra zen idazkaria⁴³.

1933tik aurrera, Gipuzkoako joera orokorrari jarraituz, sindikatuen mugimendua kontzentratzen hasi zen Azpeitian, sindikatu "libreen" eta katolikoek kaltetan⁴⁴. Ordezkatzen zuten sindikalismo abertzalean eta UGTri zegokion sindikalismo sozialistan bildu zen Azpeitiko langile klasearen gehiena, Pedro Arratibel buru zuten *Sindicato Profesional del Ramo de la Madera de Azpeitia* izan ezik. ELA eta UGT izan ziren herriko fabrika garrantzitsuenetako langileen solaskide nagusiak tokiko enpresaburuekin eta erakundeekin harremanak izateko, baina ELA sen-doago finkatu zen UGT baino, ideia nazionalistak babesten baitzuten.

Lan-gatazkei dagokienez, ez zen ia horrelakorik izan Bigarren Errepublikaren lehen urteetan, klaseen sindikatuak berandu ezarri baitzu-tuzten eta, ustez, ez baitzegoen langilerik lanik gabe. 1931ko irailaren hasieran, Landa y Oyarzabal fabrika itxi zutenean, esaterako, Casto Or-begozo alkateak adierazi zuen hilabete hartako 25ean, jada, ez zegoela Azpeitian lanik gabeko langilerik⁴⁵.

1933ko otsailean, aldiz, Azpeitiko *Agrupación de Obreros Vascos* taldeak (SOVen gertuko taldea, ez zen ELA gisa eratu apirilean egin-dako Gasteizko kongresura arte) Udaleko batzorde kudeatzaileari eskatu zion jar zitzala abian Udalak egiteko asmoa zituen obrak, "herrian langile asko" lanik gabe zeudela eta haiei lana emateko. Horri erantzunez, Jesus Echavarri Castell-Ruizek (batzordeko presidentea) adierazi zuen aztertu zutela zer aurrekontu zuten, eta "aurrekontuaren kapitulu batzuetatik hamabi mila pezeta bidera zitezkeela herriko obretara, hala, langabeei lana emateko". Ekainean, sindikatu nazionalistak eskaera berdina egin zion apirilaren 23ko hauteskondeen ondoren maiatzean eratutako Udalarari. ELAko idazkaria zen Miguel Iruretak honako hau idatzi zuen: "Langile batzuk abuztutik (1932koa) lanik gabe daude, eta horietako askok seme - alabak dituzte". Eskaera haren harira, Sorozabal zinegotziak proposatu zuen anoak (razioak) eman behar zitzaizkiela familia ugariako langileei". Zinegotzi batzuek aurka egin zitoten, esanez, "hobe zela lana ematea janaria ematea baino"⁴⁶.

ELAren ildo berean, UGTk ere abuztuan egin zuen Azpeitiko langileentzako lan-eskaera. Udalak konpromisoa hartu zuen Aldundiari eskatuko ziola, Azpeitian egin beharreko lanetan, Azpeitiko langileei lana eman ziezaiela, gutxienez % 50ean. Horrez gain, lanik gabe zeuden langileen zerrenda egitea ere erabaki zuen, langabeziaren arazoa konpontzen saiatzeko⁴⁷. Egoera hura ikusita, 1933. urtea *Damaso Azcue* fabrikako langileen grebarekin amaitu zen. Ordaindutako oporren harira egin zuten greba⁴⁸.

1934an udalerriko arazorik handienetako bat bihurtu zen langabezia Azpeitian. Horregatik, lan-poltsa bat jarri zuten abian UGTren eta ELAren zentral sindikalekin koordinatuta. Garai hartan herriko lan-gabe kopurua aldi baterako jaitsi zuen obra handienetako bat Aratz-Errekako errepedea izan zen. Langileen % 70 azpeitiarrak izateko konpromi-soa hartu zuten. Lanik gabe zeuden 108 azpeitiarrek egin zuten obra hartan aritzeko es-kaera⁴⁹. Hala ere, kontuan izan behar da sindikatuek zein tokiko agintariek bereizi egiten zituztela batere lanik gabekoak eta lanaldi partzia-lak zituztenak. Sindikatuek abuztuan Udalarari igorritako txostenen harira, 1934ko uda hartan herrian zer lan-egoera zegoen jakin ahal izan zuten Azpeitiko Udalak⁵⁰.

Urria izan zen lan-gataz-ken inguruan asaldu handie-neko hilabetea, *Urriko Iraultza* delakoaren ondorioz. Orduan, Espainiako Bigarren Errepubli-kako gobernu eskuineko

Se han resuelto los conflictos socia-les de Mellin y Tenerife

El ministro de la Gobernación ma-nifestó esta madrugada que se ha re-suelto la huelga de la casa Azcúe, en Azpeitia.

30 - Damaso Azcueko langileek eginiko grebaren amaiera.
(El Heraldo de Madrid, 1933ko abenduak 29).

31 - Aratz Erreka auzoaren ikuspegi orokorra. (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Indalecio Ojangueren).

⁴³ AUA (Sig. 1317-02; Kod. 211).

⁴⁴ BARRUSO BARES, P.: *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*. (1994).

⁴⁵ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitian historian zehar*. (1997).

⁴⁶ AUA (Sig. 0275-01; Kod. 12).

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ BARRUSO, P.: *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*. (1994).

⁴⁹ AUA (Sig. 0275-01; Kod. 12).

⁵⁰ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

AYUNTAMIENTO DE AZPEITIA

RELACION DE LOS OBREROS PARADOS QUE EXISTEN EN ESTA VILLA

Clase de Industria	En paro	Trabajan	Trabajan
	completo	5 dias	4 dias
Pequeña metalurgia	1		
Construccion	27		
Madera	25	24	31
Textiles	3		20
Confeccion, vestido y tocado ..	1		
Totales	57	24	51

Azpeitia 10 de Agosto de 1.934

EL ALCALDE

José A. de Oyarzabal

32 - 1934ko abuztuan lanik gabe zeuden Azpeitiko langileen zerrenda. (AUA Sig. 1240-08; Kod.: 214).

Gurruchaga, Santiago Chasco, Juan Gurruchaga eta Joaquin Garces. *Ohartarazpen idatzia Francisco Olanori. Hitzezko agiraka Miguel Barreneche-ari.* "Horrez gain, "erabaki zuten, hala zegokionean, berriro aztertuko zituztela Joaquin Garces langileak izan zitzakeen erantzukizunak, orduan, gobernuaren aginduz, greba haren beraren ondorioz, kartzelan baitzegoen."⁵¹

Nolanahi ere, 1934ko urriko gertaerek, haien porrotak, eta ondoren gobernuaren eskutik etorri zen errepresioak ez zuten Errepublikak, hasieratik, krisi ekonomikoaren ondorioz izan zuen arazo larria konpondu. Ez dirudi ezer konpondu zuenik 1935eko ekainaren 25ean Espainiako gobernuak onartutako "langabeziaren aurkako legeak" ere. Jurisdikzio bakoitzeko langabeziaren aurkako politika eraginkortasunez zuzentzen saiatu ziren lege haren bidez, langabeen kopuruak zehatz kontrolatuta. 1935eko amaieran eta 1936ko hasieran batere lanik gabe zeuden langileen kopurua 1934ko abuztuko baina txikiagoa zen arren, lanaldi partzialeko langileen kopurua asko hazi zen⁵².

Izan ere, lanaldia murriztea izan zen Azpeitian deitutako greba gehienen arrazoi nagusia. Horren adierazgarri dira botoi-fabrikako langileek 1934ko azaroan eginiko mobilizazioak eta altzari-gintzako gremioak 1936ko uztailan deitutakoa. Honela kontatu zituen gertatutakoak Aguirre Hnos. fabrikako Antonio Loinaz langileak:

"1936ko uztailan greba egin genuen altzarigintzaren gremioko langileok, soldata igotzea eskatzeko. Lan gutxi zegoen (asteen 3 egun besterik ez), baina greba irabazi eta soldata igo ziguten. Nik 4,5 pezeta irabazten nituen egunean, eta 7 pezeta-ra igo zidaten soldata, baina asteen 3 lanegun bakarrik izaten jarraitu genuen. Hainbat egun egin genituen lanik egin gabe, eta kalean ibili ginen, akordeoiarekin lagunduta, kanta hau abestuz:

*Besteren bidez jornalak jaso
Poztuten ditu diruak
Nagusiak baina kulpa gehiago
Langile enbusteroak".⁵³*

	Paro Obrero.		Mes de Dibre de 1935	
	Comp.	Parcial	Total	
Pequeña Metalurgia	1		1	
Construccion	6		6	
Madera	18	80	98	
Textiles	6	20	26	
confección vestido y tocado	7	15	22	
Totales	38	115	153	
<u>Mes de Enero</u>				
Pequeña Metalurgia	1		1	
Construccion	6		6	
Madera	20	130	150	
textiles	6	20	26	
confeccion vestido y tocado	7	15	22	
Totales	40	165	205	

33 - 1935eko abenduan eta 1936ko urtarrilean lanik gabe zeuden langileen zerrenda. (AUA Sig. 1240-08; Kod.: 214).

⁵¹ Burdinbidearen Euskal Museoaren artxibategia.

⁵² AUA (Sig. 1240-08; Kod.: 214)

⁵³ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak.* (2001).

2.2.2. Nekazaritza inguruko mugimendua Azpeitian

34 - Euzko Nekazarien Bazkunako kideak Loiolako santutegian. (Aranzadi Z.E. / Imanol Elias funtza).

1921ean sortu zen *Azpeitiko Nekazarien Bazkuna*, eta hura izan zen Azpeitiko landa-inguruan 1920tik 1933ra garrantzi handiena izandako erakundea. Erakunde hartaz gain, izan zen Azpeitian beste erakunde bat ere, probintzia mailakoa, ofizialki 1931ko azaroan eratuakoa: *Confederación Católica Agropecuaria de San Ignacio de Loyola*. Nekazarien talde hark 4.000 bazkide inguru zituen probintzia osoan, baina badirudi Azpeitian oso indar gutxi izan zuela⁵⁴.

Azpeitiko Nekazarien Bazkuna erakundeak hamargarren urteurrena ospatu zuen 1931n, eta erakunde hark zer garrantzi izan zuen ulertzeko, aintzat hartu behar da azpeitiarren erdia baino gehiago nekazal eremuetan bizi zirela 30eko hasieran. Hala ere, Azpeitia pixkanaka industrializatu egin zenez, baserriarrek herrigunera jo zuten, etenik gabe. Hala, Azpeitian lan arloan izandako gaztzen ezaugarrietako bat kaleko eta baserriko langileen arteko talka izan zen. Kontua da, baserriarrek, lurrak ematen zizkien "irabaziez" gain, fabrikatik ere jasotzen zutela soldata. Aparteko diru-sarrera hori zutenek, langile kaletarrek baino bizi maila hobea zuten baserriarrek eta, horregatik, langile kaletarrek protestak egiten zituzten eta lana lortzeko garaian lehentasuna izatea eskatzen zuten⁵⁵.

35 - Jose Maria Aramendi Estala "Pipas" emaztearekin, Pia Otaegui. (Jesux Arrizabalagak utzitako argazkia).

⁵⁴ AUA (Sig. 1317-02; Kod. 211).

⁵⁵ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

Hala eta guztiz ere, EAJri lotutako erakunde nazionalista hark lau ordezkari izan zituen 1931ko apirilean eraturako Udaltzanean, eta 1933ko Udaltzanean, berriz, zortzi zinegotzi lortu zituzten. Beraz, hauteskundeetan arrakasta izan zuten, jardueraren eremua ere zabaltzeko. Maiatzean *Gipuzkoa*'ko *Nekazariak* sortu zuten eta, ondoren, *Euzko Nekazarien Bazkuna*. Talde horretan sartu zen *Azpeitiko Nekazarien Bazkuna* ere. Era berean, Argia astekariak ezinbesteko lana egin zuen Bigarren Errepublikaren garaian euskal nekazaritzaren mugimendua hedatzeko. Helburuei dagokienez, oro har baserriarren interesak babesteaz gain, beste helburu batzuk ere izan zituzten errepublika-garaian; hala nola maizterrak ziren baserriarrei jabe bihurtzen laguntzea, landa-inguruetan eskolak sortzea, eta ekoizpen-baliabideetarako lankidetzaren sistema bat ezartzea⁵⁶. Hala azaldu zuen Azpeitian zuten ordezkari gorenetakok batek, 1931n, *Euzkadi* egunkarian:

“BASERRITARAK ENTZUN

Beste langile guziari bezela elkartzeko garaia iritxi zaito, bakoitza bere bidetik dabilen bitartean ezer ez baitu. Baserri, etxelur, ondo gordetzeko, maizterrak zeratenok bizi zeraten basetxien jabe egiteko ikastetxeak bear diran tokietan jartzeko, gailuk merkeago edukitzeko, aldundian edo udalean arreta aundiagoa jartzeko. Alkartzean ez bazerate laister dituzue zuten basetxe jabee gin nairik muxumotz ta lustreatzalle, beran jatorria non dan jaingoikuak bakarrik dakian demokrata ta berdintzale oyeK” (Imanol Olaizola Kiro)⁵⁷.

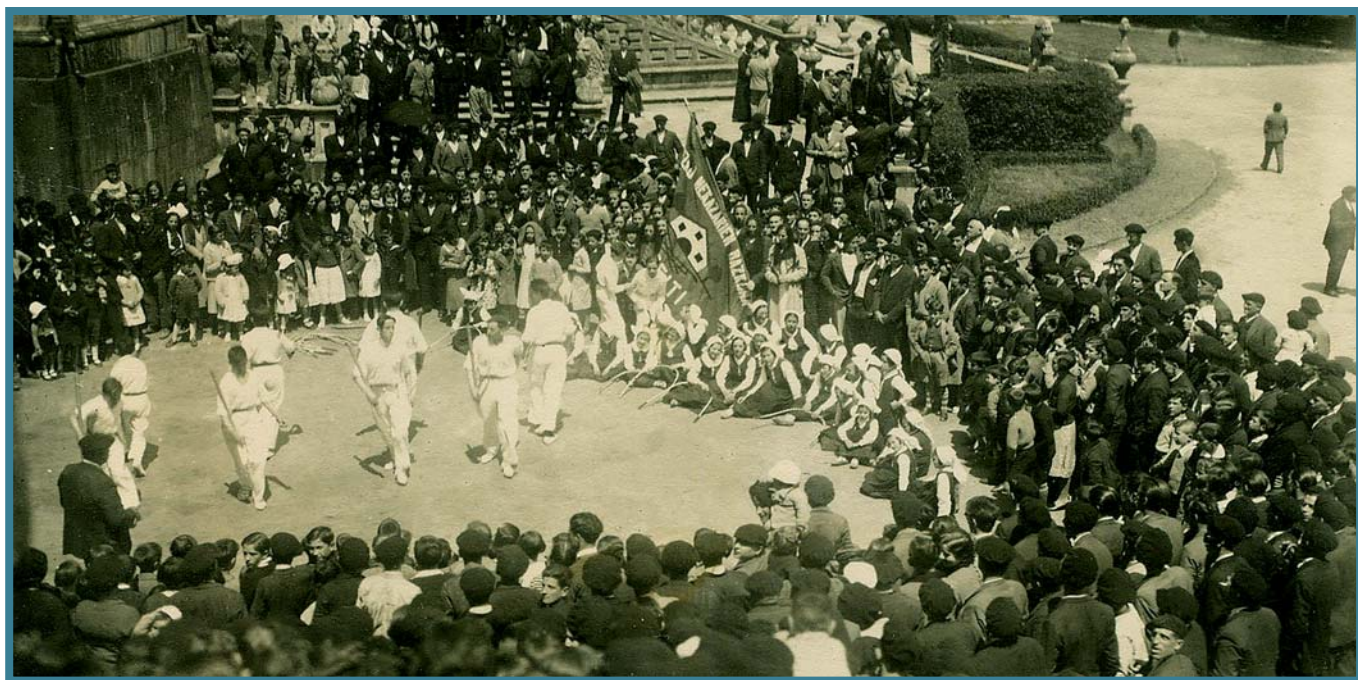
Praktikan, eta tokiko taldea *Euzko Nekazarien Bazkuna* delakoan txertatu ondoren, nekazarien erakundeak behin baino gehiagotan jo zuen Udaleraren errepublika-garaian, hainbat zerga kentzeko eskatzera; adibidez, sagardoari eta zerriei jarritako zergak kentzeko eskatzera. Horrez gain, hainbat aldiz erregutu zuen erakundeak ehiztarien aurkako neurriak har zitzatela⁵⁸. Elkarrekin izandako borrokarik handiena, ordea, maizterren defentsa izan zen. Hasieran, Errepublikaren gobernuak sustatutako nekazaritza-erreformaren onura jaso zuten maizterrek.

Maizterrei baserrien jabetza eskuratzeko aukera ematen zieten lege haren erabat aurka jarri ziren jabe handiak; hala nola San Millan markesa. Markesaren jabetzakoa zen, hain zuzen ere, Lasao auzoko Etzezuri baserria. 1936an bota zituzten maizterrak baserrietik.

Azkenik, 1936ko ekainaren 14an, *Nekazari Eguna* ospatu zuen *Euzko Nekazarien Bazkuna* Azpeitian. Azpeitiko Udalak diruz lagundu zuen ekitaldi hura, eta doan jarri edo utzi zizkien musika-banda, zezen-plaza eta baita merkatu plaza ere⁵⁹.

36 - Etzezuri familia. Argia, 1936.

(Hemendik ateratako argazkia: AIZPURI, M.: Antzinako Azpeititik Azpeiti berria).

37a - STV-ELA sindikatuko militanteen kontzentrazioa Azpeitian.

(Joseba Amenabar argazkilaria).

⁵⁶ AIZPURI MURUA, M.: *Los otros agrarios. Campesinos, caseríos y nacionalistas vascos*. (2013).

⁵⁷ AIZPURI MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berria*. (2011).

⁵⁸ AUA (Sig. 0275-01; Kod. 12).

⁵⁹ AUA (Sig. 0276-01; Kod. 12).

37b - STV-ELA sindikatuko militanten kontzentrazioa Azpeitian.
(Joseba Amenabar argazkilaria).

2.3. Autogobernuaren defentsa

Nolabaiteko burujabetza berreskuratzea ahalbidetuko zuen estatutua lortu, eta euskal herritarren eskubideak eta askatasunak defendatzeari lotuta egon zen euskal udalen udal-politika neurri handi batean. 1931n, Bigarren Errepublikaren aldarrikapenak itxaropen handiak sortu zituen euskal gizartearen zati handi batean, Foruak indargabetu eta Hego Euskal Herrian legedi juridiko eta instituzional espainiarra ezarri eta handik mende batera.

Ikusi dugu lehenago, nola errepublika-garaiko lehen Udala eratu baino egun bat lehenago, kargua uztera zihoan Udalbatzak autodeterminazioaren eta Euskal Errepublika eratzearen aldeko adierazpen bat onartu zuen. Adierazpen horrekin bat egitea izan zen 1931ko apirilaren 17an 29. artikulua bidez eraturako Udalbatzak hartutako lehen erabakia, eta tokiko hamasei ordezkarietako aho batez babestu zuten berrespen hura. Maiatzaren 12an Azpeitiko Udalak bat egin zuen autonomia-estatutua lortzearen aldeko mugimendu asanblario eta municipalistarekin, eta Casto Orbegozo alkatea izendatu zuten "Udalen Batzar Orokorren" ordezkari eta alkateen batzorde iraunkorreko kide, Getxoko, Laudioko eta Zangotzako alkateekin batera⁶⁰.

Ekainaren 11n Gipuzkoako udalerrien batzarra egin zuten Azpeitian, eta Eusko Ikaskuntzak idatzitako "Euskal Estatuaren Estatutu Orokorra" izeneko proiektuaren zirriborroa eztatidatu zuten. Testuak esklusibotasuna ematen zion gobernu zentralari zenbait gaitan; adibidez, elizaren eta estatuaren arteko harremanetan. Casto Orbegozok puntu hori aldatzea proposatu zuen, uste baitzuen euskal estatuak erabateko autonomia izan behar zuela elizarekiko harremanetan. Hala onartu zuen gero Lizarrako batzarrek ere. Hego Euskal Herriko 520 udalerrietatik 480k onartu zuten, eta lau euskal hiriburuetak alkateak Madrilerara joan ziren irailaren 22an proiektua aurkeztera. Bada, hain zuzen ere, elizaren eta estatuaren arteko harremanei buruzko puntuagatik errefusatu zuten Espainiako Gorteek proiektua.

Lizarrako Estatutua izenez ezagutzen zen estatutu hari ezezkia eman zioten arren, euskal probintzietako eta udalerrietako erakundeek ez zuten zeuzkaten helburuei uko egin. Hala ere, autonomia-estatutua lortzeko prozesua hutsetik abiarazi behar izan zuten, aurreko proiektua bateraezina baitzen 1931ko abenduaren 9an onartutako Espainiako Konstituzio berriak ezarritako lege-esparruarekin. 1932ko urtarrilaren 25ean, Azpeitiko Udalak, estatutu berria idazteko ardura zuen batzorde kudeatzaileak hala eskatuta, Casto Orbegozo alkatea izendatu zuten Donostian hilaren 31n egitekoa ziren batzarrean Azpeitiaren ordezkari izateko. Bileran hartan konpondu beharreko auzi nagusia zera zen, ea lau probintzietarako estatutu bakarra proposatu behar ote zen edo ea probintzia bakoitzak berea izan behar zuen. Ildo horretan, Azpeitiko Udalbatzak aho batez erabaki zuten "lau probintzietarako Estatutu bakarra"⁶¹ babestea, eta jarrera hura hartu zuten euskal udalerritako gehienek ere hilaren 31n Hego Euskal Herriko lau hiriburuak egin zituzten batzarretan.

Martxoan amaitu zituen batzorde kudeatzaileak proiektua idazteko lanak, eta maiatzaren 22an Iruñean batzar orokorra egiteko deialdia egin zuten. Azkenean, ordea, ekainaren 19ra atzeratu zuten. 550 euskal udalerrietatik 354k proiektuaren aldeko botoa eman zuten, baina tradizionalistek testua "ateotzat" jo zuten, eta errefusatu egin zuten, Nafarroako udalerritako gehienek aurkako botoa eman zioten proposatutako estatutu-eredu berriari. Azpeitian, Udalbatzako kide gehienak, alkatea barne, karlismoari lotuta zeuden, baina aho batez egin zuten bat proiektuarekin⁶².

⁶⁰ AUA (Sig. 0273-03; Kod. 12).

⁶¹ AUA (Sig. 0274-02; Kod. 12).

⁶² *Ibid.*

EUSKAL ORRIA

Erlijioa ta lege-zarra

Gogo bizia egon da gero, Eusko-Ikaskuntza'k egindako Estatutua irakurri det eta samindurik ikusi ore bai nola aundienetako galan. Erljio galan. Uta aundit bat egin dulela. ¿Ofela bele dute Euskalefiko Udal edo Ayuntamientoen naja? Bero gain utzi egite ori eta zer eman digute? ¿Ez al-dakite Euskalefiko Udal gelnak kristafak dirala? Orain eztago beste bioterik Iruña'n gogor itzezin balizk.

Zer esanik eztago eskubikoiak etzai-gula atsegin izan aritu duten erabak'a, ta baita ere zer esanik eztago eskubikoiak etzaiotela, sugufa aunditu, bada ez dute begirune aundiarekin ikusi. Ta orduan jakin aletke lan ori zehentzako egin ote duten?

Araba, Bizkaia, Gipuzkoa ta Nafarroa'ko probintzietan daoen Lege-zarra'ren aldeko berotasun ori, batez ere Nafarroa'n. ¿Zergatik dala uste demate? Bada kristautasuna gogor gorde izango zalako ustean.

¿Zergatik utzi dute ba Eusko-Ikaskuntza'ko jaun olek Erljioa Madrid'ko menpean? ¿Zer nai dute bada, lein-bait-len berak ezindako lan ori jureta justea? Suak orakin eta bildotzak katamotzerekin egindako aikatatasuna dirusi, bada, eztago zer esanik Euskalefiko Udal, gelnak eskubikoiak dirala, ta aholatan aufera jarraitu erabaki ori? Ez, ez dema kristafak Iruña'tik aufera erabaki ori eramateen: utzi bear eman erorizen ez bada.

MENDI

OARA. — "Mendi" adiskide, mendi gaitetik begiratuta eriak bata besicaren ondoan, ufean ikusten ditugu. Bazarada notean bost, sei, amar lotuko genitukela esango genduke.

Jetxitzen zera ordea, ta bertatik bertara zenden ori alezako batetik bestera iritxo bazera amaika paucetza eman beara gortutako zalzu.

Estatutuari beira ere mendi galufean ote zauden iruditzen zait. Etzaiten gelegi suta. Zu ta ni bezin alitis men bizkoak, orixe lanean arituek ditugu, ta orko oraberak zuk eta nik neurtiko gertuen anean neurtuta eguiak dituea noski Estatuto'ko Armaak.

Etzaiten laritu. Iruña'tik aufera badaramate ere, lagundu Estatutuari: diluzen euzko aldunak. Al duera egingo dute noski ta. — Luzear.

Euzkadiren etorkizuna. 485 eusko Udalak Eusko-ikaskuntzaren eusko-estatutua oniritzi dute Lizaña'n (Estella'n) Eusko-indaia.

15.000 euskaldun Lizaña'ko zerezi plazan Eusko-estatutua irakurri eta irakurri.

38 - Lizarrako estatutuari buruzko prentsako berriak. (Koldo Mitxelena/Hemeroteka digitala).

Ordutik, eta 1933ko udara arte, prozesua geldialdian egon zen "Nafarroako arazoa" zela-eta. Uztailaren amaieran, Nafarroa ere sartzea jada baztertua zegoela, Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako euskal udaletako ordezkariak batzar orokor batera deitu zituzten, "hiru probintzietarako Estatutu bakarria izateko proiektua lantzeko". Bilera hartan, udalerrietako ordezkari gehienek, tartean Azpeitiko alkate Jose Antonio Oyarzabalek, "Kudeatzaileen Estatutua" esaten ziotenaren aldeko botoa eman zuten, Foru Aldundietako Batzorde Kudeatzaileen ekimenez egina baitzen. Ondoren erreferenduma deitu zuten azaroaren 5erako aipatutako hiru probintzietan, Euskal Estatutua onartzeko asmoz. Egun hartan bertan Azpeitiko Udalak ezohiko osoko bilkura egin zuen, eta erreferendumaren emaitzen berri eman. Azpeitian boto-emateen % 98k estatutuaren aldeko botoa eman zuten, eta erreferenduma egin zuten hiru euskal hauteskunde-barrutietan gehiago izan ziren aldeko botoak aurkakoak baino (botoa ematera joan ziren 426.309 pertsonetatik 411.756k aldeko botoa eman zuten). Horregatik, osoko bilkurak adierazi zuen "pozaren pozez zegoela garaipen handi harekin", eta erabaki zuen "udal musika - banda kalera atera zedila poz handi hura ospatzera, eta udaletxeko balkoian bandera nazionala eta Euskadikoa altza zitzatela". Horrez gain, Estatuko hainbat erakunderi eta Kataluniako Generalitateari poza adierazteko telegramak bidaltzea ere erabaki zuten⁶³.

Hala ere, 1933ko azaroan Espainiako eskuindarrak erradikalen eta zedisten artean koalizioa eginda boterera iritsi zirenez, eta Arabako tradizionalistak ere aurka jarri zirenez, estatutua izapidetzeko lanak etenda gelditu ziren. Gobernu zentral berriak, muturreko katolizismoaren eta muturreko nazionalismo espainiarraren ikuspegitik, "aberria desegiteko" arriskua ikusi zuten proiektu autonomista hartan⁶⁴. Garai berean izan zen "ardoaren estatutua"ren inguruko gatazka ere, euskal udalerrak desegitea eta 1934ko irailaren 28an udala kudeatzeko talde bat izendatzea ekarri zuena.

Otsailaren 23an, Azpeitiko Udaltzate berriro Udalera itzuli eta biharamunean, Jose Antonio Oyarzabal alkateak, tokiko erakundeko ordezkari goren gisa, telegrama bat bidali zien ministroen kontseiluko presidenteari eta Gipuzkoako gobernadore zibilarari, eta adierazi zien "Euskal Estatutua berehala onartu eta jarri behar zela indarrean"⁶⁵. Ahalagin haiek guztiak eginda ere, autonomia-estatutua ez zuten 1936ko urriaren 10era arte onartu. Gerra Zibila bete-betean zela onartu zuten. Azpeitia, ordurako, altxatutako mendeko zegoen.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ BUCES CABELLO, J.: *Leioa 1936-1945*. (2014).

⁶⁵ AUA (Sig. 0276-01; Kod. 12).

39 - Autonomia Estatutuaren aldeko alka-
 teek osaturiko Komizio Iraunkorren
 prentsa oharra. (Euzkadi, 1931ko maiatzaren 20a)

40 - 1933ko aberi eguna zela eta
 Jose Antonio Aguirrek Atotxako
 frontoian emaniko mitina. (Gipuzkoako
 Artxibo Orokorra. DFG / Fondo Marin)

41 - Emakumeak beren boto eskubidea erabiltzen 1933. urteko euskal autonomia
 estatutuaren inguruko plebiszituetan. (Gipuzkoako Artxibo Orokorra. DFG / Indalecio Ojanguren)

**Gerra zibila hasi
zenetik AZPEITIA
erori zen arte**

3.

1936ko

uztailaren 17tik 18ra bitartean abiarazi zuen Espainiako armadak Errepublikaren aurkako altxamendu militarra. Ofizial monarkiko eta erreakzionarioek gidatutako estatu-kolpea izan zen, eta huts egin zuen. Ondorioz, Espainiako Gerra Zibila (1936-1939) esaten zaion gatazka armatua lehertu zen. Egun berean, hilaren 17an alegia, Gipuzkoako kolpisten⁶⁶ transmisio-katea izan zen Diario Vasco, "Bihar eguraldi ona izango da" izenburupean.

Hala ere, Estatuko toki gehienetan bezala, konspirazioak porrot egin zuen. Euskal gizarteari eta, jakina, azpeitiarrei, ondorio lazarriak ekarri zizkien gerra-garaia hasi zen.

1936ko uztailaren 20an, egoera larri hura ikusita, Azpeitiko Udalak ezohiko osoko bilkura deitu zuen gai-zerrendan gai bakarra jarrita: Estatu-kolpea. Honako hau erabaki zuten osoko bilkura hartan:

*"Espainian hasitako borrokak ikusita, Udal honek leialtasuna adierazi nahi dio legez gobernatzen aritu den eta ari den Gobernuari, eta egoera honek eskatzen dituen laguntza materiala eta morala eskaintzen dizkio."*⁶⁷

Ondoren, hilaren 23an, ostegunean, beste ezohiko osoko bilkura bat egin zuten, eta Antonio Olaizola zinegotziak jakinarazi zuen telegrama bat bidalia ziola gobernadore zibilarri udalbatzaren izenean, gobernu errepublikanoari atxikimendua adierazteko eta "sediziozko mugimendua kondenatzeko". Hilaren 20ko eta 23ko adierazpen instituzional haiek gerra-kontseiluan epaitu zituzten aipatutako zinegotzi azpeitiarren aurka erabili zituzten 1937tik aurrera. Hala ere, hilaren 23ko deialdiaren gai nagusia Jose Antonio Oyarzabal alkate jeltzaleak osasunari lotutako arrazoiak emanda aurkeztutako dimisioa izan zen. Beraz, lehen alkateordea, Ciriaco Aguirre, jarri zuten alkate. Orduetik aurrera Ciriaco izan zen Udalaren ordezkari gorena eta, hura arduratu zen, beraz, erresistentzia antifaxistaren funtsezko guneetako bat izan zen udalerria kudeatzeaz. Hala ere, ikus zitekeen herritar dezente zela kolpisten aldekoa, karlisten ideologia sakon baitzegoen errotuta herrian.

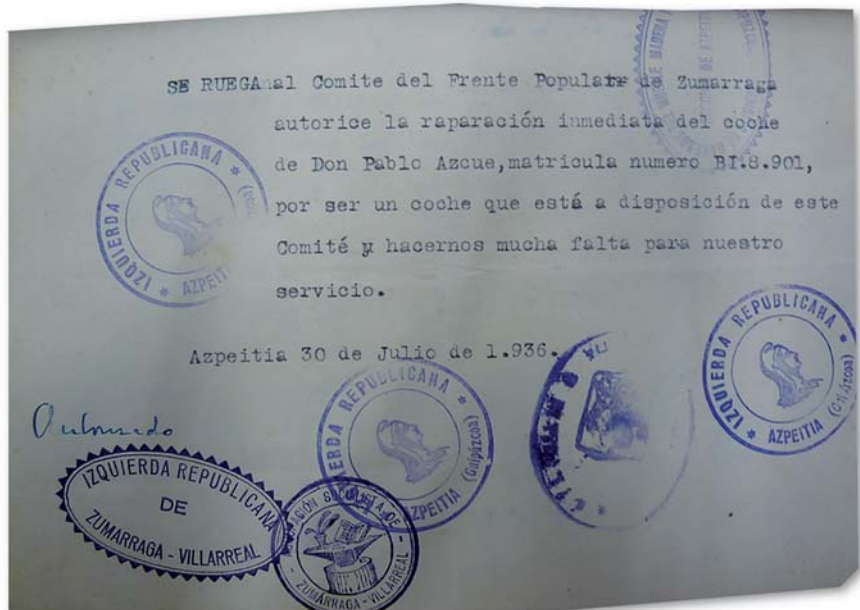
42 - Ciriaco Aguirre, Jose Antonio Aguirrekin batera Gerra Zibila hasi aurretik. (familiak utzitako argazkia).

Udalak eta Udaleko ordezkari gorenak gutxienez 1936ko irailaren 7ra arte jarraitu zuten gobernu-lanak egiten, baina gerra hasi ondoren, berehala sortu zen Fronte Popularraren Defentsa Batzordea, eta batzordeak erabakitzeke ahalmena kentzen zien udal-ordezkariei herriarentzat gerra-garaian funtsezkoak ziren gaitan. Erakunde haren funtsezko ezaugarrietako bat udalerriko ezkertiarrek ere, Udalean ordezkariarik ez izan arren, Batzordean sartuta zeudela zen. Batzorde haiek eratu zituzten udalerriri gehienetan bezala, Azpeitiko batzordeak ere eskuindarrak atxilotu eta zigortzen zituzten, eta hura arduratu zen miliziano boluntarioak errekrutatzeaz eta baita gerrako materialaren hornikuntzaz ere. Batzordeak eginiko lehen ekintzetako bat Guardia Zibilarren kuartelean eginiko konfiskatzea, eta Eibartik zetozen armak eskuratzea izan zen. Uztailaren 19an izan zen hori, Udalbatzak kolpisten aurrean erreakzionatu baino lehen⁶⁸. Batzordeak eginiko beste lan garrantzitsu bat armak hartuta zaintzaldiak egitea izan zen. Batzordeko boluntarioek egin zituzten zaintzaldiak, bai enpresetan, bai herrira sartzeko errepideetan.

⁶⁶ ERRAZKIN AGIRREZABALA, M.: *Los nombres de la memoria. Tolosa 1936-1945*. (2013).

⁶⁷ AUA (Sig. 276-02; Kod. 12).

⁶⁸ 171738/37 eta 114845/38 urgentziako prozedura sumarisimoak (AIRMN).

43 - Azpeitiko Fronte Popularraren Defentsa Batzordeak igorritako igarobaimena.
 (AUA Sig. 1286-04: Kod. 111)

44 - Ildefonso Gurruchaga Ansola.
 (Euskal Estudioen Ameriketako Institutuaren buletina, 1975).

I. Zerrenda: Fronte Popularreko Defentsa Batzordeko kideak, Azpeitian⁶⁹

Zuzendaritza:

KIDEAK	FILIAZIO POLITIKOA
Gurruchaga Ansola, Ildefonso	EAJ/PNV
Moral Ledesma, Leandro	UGT
Segurola, Gregorio	IR

Boluntarioak:

KIDEAK	FILIAZIO POLITIKOA	KARGUA
Arambarri Gurruchaga, Jose		
Arriroquieta Alza, Rufino	EAJ/PNV	Zaintzaldiak armak hartuta
Arrue Larrañaga, Francisco	EAJ/PNV	Zaintzaldiak armak hartuta
Arrue Larrañaga, Pedro	EAJ/PNV	Horniketa Batzordeko kidea
Arruti Lapeira, Vicente	EAJ/PNV	Horniketa Batzordea
Arruti Lizarralde, Jose	EAJ/PNV	Zaintzaldiak armak hartuta
Ayerbe Aizpurua, Jesus	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Azpiazu Gómez, Eleuterio	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Azpillaga Zubillaga, Jose		Zaintzaldiak armak hartuta
Bereciartua Guridi, Jose Maria	UGT	Garraio-zerbitzua
Beldarrain Ugalde, Félix	UGT	Zaintzaldiak armak hartuta
Beldarrain Ugalde, Ruperto	UGT	Zaintzaldiak armak hartuta
Cendoya Uzcudun, Jacinto		Zaintzaldiak armak hartuta

KIDEAK	FILIAZIO POLITIKOA	KARGUA
Chinchurreta Beloqui, Domingo	UGT/IR	Zaintzaldiak armak hartuta
Corta Zuloaga, Ignacio	Nazionalista	
Corta Zuloaga, Jose Maria	Nazionalista	
Corta Zuolaga, Marcelino	EAJ/PNV	Zaintzaldiak armak hartuta
Cortabarría Lazcano, Gregorio	EAJ/PNV	Zaintzaldiak armak hartuta
Echeverría, Eugenio		Garraio-zerbitzua
Echeverría Aramendi, Eleuterio	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Echeverría Aramendi, Jose Maria	UGT	Zaintzaldiak armak hartuta
Echeverría Landa, Jose Antonio	EAJ/ELA	
Eguibar Arregui, Maximiano	UGT	Horniketa Batzordea
Eizaguirre Garmendia, Fausto	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Errasti Ariztondo, Anastasio "Atxero"	Errepublikanoa	
Errasti Olaizola, Jose	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta

⁶⁹ AIRMN (hainbat espediente kontsultatzea).

KIDEAK	FILIAZIO POLITIKOA	KARGUA
Fernández Urrutia, Desiderio	Errepublikanoa	Gerrako Batzordea
Garmendia Errasti, Jose Maria "Koipe"	EAJ/PNV	Ordena Publikoko Batzordea
Goicoechea Cendoya, Juan "Akotei"	ELA	Zaintzaldiak armak hartuta
Gurruchaga Echeverria,	Sindicato	Zaintzaldiak armak hartuta
Bienvenido Juan	Ferroviano	
Iraola Goicoechea, Roque	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Iriondo Aramburu, Juan	EAJ/PNV	Telegrafoak
Iriondo Ibarzabal, Benjamín	UGT	Gerrako Batzordea
Iturralde Bereciartua, Juan	EAJ/PNV	Zaintzaldiak armak hartuta
Iturralde Bereciartua, Vicente	EAJ/ELA	Ordena Publikoko Batzordea
Juaristi Eizaguirre, Juan "Anttonbeltz"	UGT	Zaintzaldiak armak hartuta
Juaristi Mendizabal, Simón		Horniketa Batzordea/ Zaintzaldiak armak hartuta
Larrañaga Badiola, Pablo	Nazionalista	Horniketa Batzordea
Larrañaga Olarte, Pio	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Larrañaga Usabiaga, Inocencio	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Lechuga Bastarrarena, Manuel	UGT	Batzordekide
Marco Zabaleta, Victor	UGT	Zaintzaldiak armak hartuta
Martínez, Gregorio		Gerrako Batzordea
Moral Requeta, Avelino	IR	
Mozo Eizaguirre, Pedro	UGT	Gerrako Batzordea

KIDEAK	FILIAZIO POLITIKOA	KARGUA
Muguruza Orbegozo, Juan	UGT	
Nazabal Carpentier, Jose	EAE/ANV	Ogasun Batzordea/ Garraio Ataleko kidea
Odriozola Echeverria, Jose Cruz	ELA	Zaintzaldiak armak hartuta
Odriozola Seguro, Jesus		Zaintzaldiak armak hartuta
Olaizola Alegria, Imanol "Konfites"	Nazionalista	Ordena Publikoko Batzordeko kidea
Olaizola Echeverria, Antonio "Konfites"	Baserritarra	
Olazabal Gurruchaga, Manuel "Potzute"	Baserritarra	
Orbegozo Orbegozo, Lucas Manuel	Nazionalista	
Pérez Barcina, Jose	IR	
Quintela Baeza, Antonio	UGT	Zaintzaldiak armak hartuta
Quintela Baeza, Fernando	UGT	Zaintzaldiak armak hartuta
Sancho López, Manuel	Errepublikanoa	Garraio-zerbitzua
Torrano Senar, Manuel		Zaintzaldiak armak hartuta
Viquendi Otegui, Valentín		Telegrafoak
Zabala Illaramendi, Jose	Nazionalista	Zaintzaldiak armak hartuta
Zubiaurre Garate, Jose Maria	Nazionalista	
Zudupe Echeverria, Santiago	ELA	Zaintzaldiak armak hartuta

Nolanahi ere, izan zuten nolabaiteko koordinazioa tokiko botere-eremuek elkarren artean, gutxienez abuztuaren hasierara arte. Uztailaren 25ean, Udalbatzak, Fronte Popularraren Batzordeak, ELAK eta EAJk elkarrekin aurkeztutako idatzia irakurri ondoren, erabaki zuten "herriko ugazabei eskatzea eman diezaietela langileei sei eguneko soldata". Erabaki hark arazoak sor zitzaizkela ikusita, Udalak konpromisoa hartu zuen aurrez ordaindutako zenbatekoak, ondoren, ugazaben, langileen eta Udalaren artean adostutako modu onenean ordainduko zituztela eta, horrez gain, Udalak konpromisoa hartu zuen ugazabek egin ezin zituzten ordainketak egiteko ere. Tokiko erakundea enpresaburuen bermatzaile bihurtu zenez, beste erabaki bat ere hartu behar izan zuten. Hala, alkateari baimena eman zioten "herriko banku batean edo batzuetan 50.000 pezeta-ko kontu bat zabaltzeko", edo bestela esanda, gastuei aurre egiteko mailegu bat eskatzeko. Ondoren, abuztuaren 3an eta 7an, Udalak erabaki zuten berriro eskatuko ziela ugazabei soldata aurreratzea, bietan, bost laneguneko soldata, hain zuzen ere⁷⁰.

Handik egun batzuetara, hilaren 29an, hilaren 25eko idatzia aurkeztu zuten erakundeek berriro jo zuten Udalera, eta eskatu zuten hiru erakundeetako batean lan egiten zuten langile langabeek laguntza ekonomikoren bat jaso behar zutela: "Bi pezeta langabe ezkongabeek eta hiru ezkonduet". Udalbatzak proposamena onartzea erabaki zuten, baina laguntza astebetara mugatu zuten⁷¹.

Ildo horretan, aipagarria da Batzordeko boluntario batzuek, gerora harrapatu eta epaimahai frankistek Fronte Popularrari haien borondatez laguntzeaz akusatuta epaitu zituztenean, haien burua defendatzeko esan zutela familia mantentzeko soldata behar zutelako egin zutela. Batez ere, armak hartuta zaintzaldiak besterik egin ez zituztenek esan zuten hori. Hala egin zuten, adibidez, Jose Maria Aguirre Arregui⁷².

Baina zaintzaldi armatuetan ez ziren Batzordeko boluntarioak bakarrik aritu, horretan aritu ziren Udalbatzako kideak ere abuztuaren 3ko erabakiaren ondoren. Hain zuzen ere, abuztuaren 3an egindako osoko bilkuran aho batez erabaki zuten zinegotziek zaintzaldiak egingo zituztela Udalean, gaueko hamarretatik goizeko seiak arte; gau bakoitzean zinegotzi bat.

Bizi zuten egoera zailari erantzuteko erabaki haiek guztiak hartu bazituzten ere, bai Udalbatzaren ekimenez, bai Batzordeko eta beste erakunde batzuetako ordezkariak eskatuta, egoera erabat aldatu zen abuztuaren 4tik aurrera. Euskal Miliziak eta Azpeitiko Komandantzia Militarra eratu zituztenean, Loiolako Kuartel Nagusia bihurtu zen erabakiak hartzeko gune, eta tokiko erakundeen eskumenak, pixkanaka, mugatu egin zituzten. Hala, abuztuaren 7tik irailaren 20ra, lau osoko bilkura bakarrik egin zituzten eta, batez ere, bi arazo nagusi konpontzen saiatu ziren: Behar-beharrezko produktuak hornitzeko arazoak, eta hainbat lurraldetatik etorritako milizianoak Azpeitian kontzentratuta egoiteak sortzen zituen arazoak.

Gai haiek jorratzeko, Urola eskualdeko udal-ordezkariek guztiak deitu zuten Ciriaco Aguirrek abuztuaren 12an bilera egiteko, eta laguntza eskatu zuten. Azpeitiko alkateak azaldu zuten milizien mantentze-gastuak udalerrin bakoitzeko populazioarekin proportzioan ordaintzea (aurretik ere erabakita zuten hori) baino beharrezkoagoa zela une hartan jenerotan laguntzea. Hargatik erabaki zuten laguntza hura "ahalik eta modu bidezkoenean banatu behar zuela, eta Udal bakoitzak txekor bat jarri behar zuela Horniduren Udal Batzordeak erabakitako moduan". Handik egun batzuetara, abuztuaren 19an, Azpeitiko Udalbatzak erabaki zuten zinegotziek eta auzoetako alkateek bando bat zabaltu behar zutela "irriaren ekoizpena eta kontsumoa arautzeko", eta bakoitzak bere auzoan baserritar guztiak jakinarazi behar zutela nahia zela joan behar zutela Udalera zenbat gari zuten eta hurrengo ereinaldirako zenbat beharko zuten adieraztera⁷³.

⁷⁰ AUA (Sig. 276-02; Kod. 12).

⁷¹ Ibid.

⁷² 685/36 urgentziatzeko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁷³ Ibid.

3.1. Eusko Gudarostearen eta Komandantzia Militarraren sorrera Azpeitian

"Jainkoa eta aberriaren askatasuna". Lelo horixe aukeratu zuten Azpeitian 1936ko abuztuaren 5etik aurrera eratu zituzten euskal milizien aitzindari izan ziren euskal agintariek. Loiolako santutegian bildu ziren hainbat erakunde nazionalistako buruzagiak, Gipuzkoaren defentsa Azpeititik antolatzeko toki estrategikoa zela iritzita. Hala, Eusko Gudarostea sortu eta Gerra Batzordea eratu zuten, eta "miliziak antolatzeko ahalmen osoa" eman zioten Batzorde hari⁷⁴. Eusko Alderdi Jeltzaleak monopolizatu zuen Batzordea, eta ez zegoen nazionalistak ez ziren erakunde politikoen eta sindikatuen ordezkariarik. ANV-EAEK, berriz, Fronte Popularreko indar abertzale bakarra izanda, xumeago sustatu zuen bere erakunde militarra, miliziak Yranzu hotelean bilduta⁷⁵.

45 - Candido Saseta

46 - Jose Estornes

47 - Jose Maria Lasarte

48 - Lino Lazcano

49 - Manuel de Irujo

50 - Tomas Michelena

51 - Telesforo Monzon

Azpeitiko Komandantzia Militarra ordura arte babesik gabe egon zen Gipuzkoa erdialdeko sektorea babesteko sortu zuten, eta ekintzak egiteko esparrua, ekialdetik Oria ibaiaren ezkeralderako ertzerako, eta mendebaldetik Debaren eskualdeetaraino finkatu zuten. Hau da, Gipuzkoako eta Eibarko Defentsa Batzordeen eskumenetik kanpo gelditu zen lurraldea babestea zuen zeregina. Baina garrantzitsuena euskal nazionalismoak altxatutako tropen aurkako erresistentzia armatuan zuzenean eta argi parte hartzea izan zen, zalantzarik gabe. Izan ere, kontuan izan behar da, ordurako, kolpistak hasiak zirela Gipuzkoa erdialdera sartzen, eta itsasertzeraino ere iritsi zirela, eta tokiko batzordeetako miliziano talde batzuek bakarrik egin zirela aurre. Bestalde, altxatutako tropak azkar ari ziren aurrera egiten Bidasoako igarobidetik, eta uztailaren amaierarako Oiartzunen ziren. Abuztuaren 1ean Ordizia hartu zuten eta 7an Alegia.

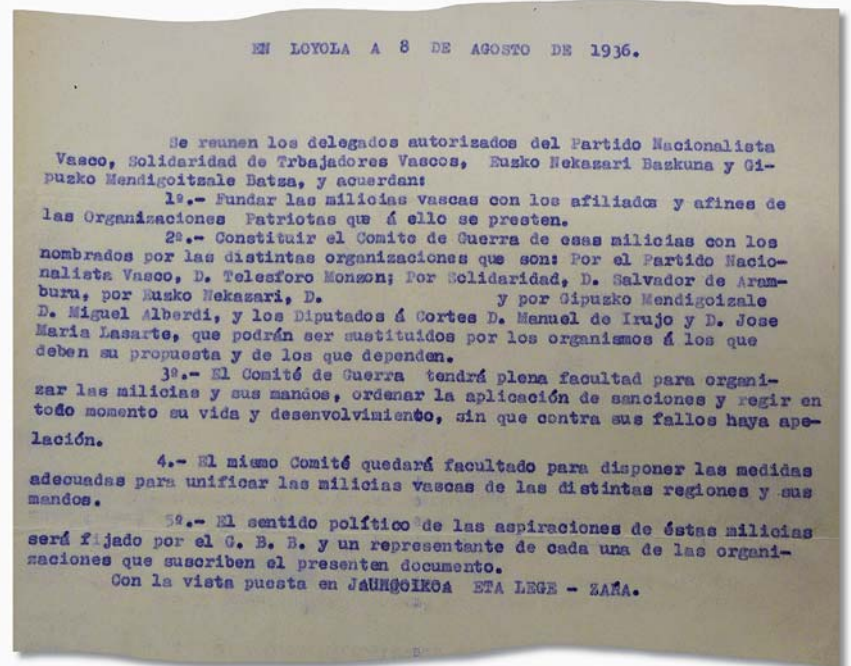
Beraz, Azpeitiko Komandantzia erabakigarria izan zen ordura arte geldiezina zirudien kolpisten aurrerakada gelditzeko. Nolanahi ere, altxatutako tropak geldiarazteko helburu hura, Gipuzkoako toki guztietatik, Bizkaitik eta Arabatik, ehundaka gudari errekrutatzeari esker arrakasta lortu zu-

⁷⁴ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, Guerra Civil en Euskal Herria. 8t. (2004).

⁷⁵ Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1.

telako bete zuten neurri handi batean. Abiapuntua "kausa ez da gurea" izan arren⁷⁶, euskal nazionalismoaren sektore guztiek bat egin zuten "demokrazia eta Errepublika babesteko eta diktadurari eta faxismoari aurka egiteko"⁷⁷, eta, hala, euskal gizartearen sektore zabal bat mobilizatzea lortu zuten. Abuztuaren 5etik 31ra Gerrako Batzardeak 1.280 kide izan zituen, eta horietatik gutxienez 64 azpeitiarrak ziren⁷⁸. Milizia jeltzaleak eratzeko, EAJren herrialdeko batzoki guztietara zabaldu zuten zirkular bat, eta Frente Popular egunkarian iragarkiak ere jarri zituzten militanteek izena eman zezaten. Abuztuaren 8an aurkezpena egin bazuten ere, gero ere jarraitu zuten izena emateko eskatzen. Udal Batzardeak aritzen ziren bitartekaritzalanean. ANV-EAeko borrokalariei dagokienez, kontuan izan behar da 1936ko abuztuaren hasieran alderdiko militante asko joanak zirela jada Gipuzkoako gerrako fronteetara Fronte Popularreko gainerako kideekin batera. Beraz, Yranzu hotelean izena emandakoak 250 inguru izan ziren⁷⁹.

Hala ere, arazo logistiko larri bat ekarri zien egoera hark armak hornitzearen inguruan. Lan horietan aritu zen batez ere Azpeitiko Komandantziako buruzagi gorenetakoa bat: Manuel de Irujo. Lehen hornitzeak inguruko herrietan egin zituzten, partikularren jabetzakoak ziren armak eta Guardia Zibilaren gordailuetakoak eskuratu zituzten; baita errepide eta toki estrategikoetan zaintzaldiak egiten zituzten boluntarioek zuten material guztia ere; adibidez, Azpeitiko Fronte Popularraren Defentsa Batzardeak kontrolatzen zituen tokietakoak. Eibarko Defentsa Batzardeak emandako arma sorta ere ezinbestekoa izan zen. Eibarko Defentsa Batzardearekin Gipuzkoakoarekin baino askoz harreman errazagoa izan zuten. Bilbok ere, hango Defentsa Batzardearen bidez, lagundu zien armen hornidura, Irujok eginiko negoziazioen ondoren. Telesforo Monzon, berriz, Kataluniara joan zen, eta Generalitatak hirurehun fusil eta sei kanoi ematea lortu zuen. Armamentu hura guztia Frantziatik barrena bidali zuten Azpeitiko Komandantziara, baina Gipuzkoako Defentsa Batzardeak, gobernadore zibilak hala aginduta, kargamentuaren erdia atxiki egin zuten Pasaia parean⁸⁰.

52 - Euskal miliziak eratzeko akta. (Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1).

53 - Manuel de Irujo buruzagi errepublikanoekin. (Hemendik ateratako argazkia: EGAÑA. I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

⁷⁶ URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular*. 5v. (2001).

⁷⁷ Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1.

⁷⁸ CDMH (PS Bilbao 64).

⁷⁹ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, *Guerra Civil en Euskal Herria*. 8t. (2004).

⁸⁰ DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran*. (2005).

Gertaera hura, eta beste asko ere bai, Azpeitiko Komandantziaren eta Gipuzkoako Defentsa Batzordearen artean zegoen tentsioaren adierazgarri izan zen. Izan ere, Azpeitiko eta Eibarko, teoriarik, Gipuzkoakoaren mendekoak ziren⁸¹. Azken finean, sekulako koordinazio-falta izan zuten defentsa-batzordeen artean, eta horrek erakusten du indar politiko batzuk eta besteak ez zeudela bat eginda kolpisten aurrean. Batetik horren eraginez, baina batez ere Donostiako eta Oarsoalde eskualde osoko zorigaitzoko ebakuazio haren ondoren, Azpeitiko Komandantziako agintari gorenak komunikatu bat sinatu zuten irailaren 7an, Eusko Jaurlaritzaren berehala era zedin eskatzeko. Sinatzaileen iritziz, Eusko Jaurlaritzak kontrolatu, zuzendu eta bideratu behar zuen "aberriaren defentsa", eta "Frente Popular Vasco" delakoa sortu zuten. Kontua da, Gipuzkoako Defentsa Batzordearekin sortutako tirabiren atzean ordu arte Madrilgo gobernuak eginko gerra-politikaren inguruko desadostasuna, eta Madrilgo Gobernuari men egin behar izatea zegoela. Baina aipatutako idatzi horrek Madrilke proposatutako gerra-jurisdikzioari ere egiten zion erreferentzia. Bizkaia eta Gipuzkoarekin batera, Kantabria ere jurisdikzio berean zegoen sartuta, eta sinatzaileek errefusatu egiten zuten hori, Hego Euskal Herriko lau probintziak elkarrekin eta beste probintziarik gabe hartuko zituzten jurisdikzioa proposatzen baitzuten. Azkenik, gutuna idatzi zutenek honako ohartarazpen hau ere egin zuten:

"Euskal Milizien Gerrako Batzorde honek, agintari nazionalista legitimoei esanekotasuna eskaini arren, egoki irizitako erabakia hartuko du dagokion erantzukizunaz jabetuta, eta ez dago inola ere prest erabaki-faltagatik edo aurreiritzi ulertezinengatik, zer egoeratan gauden kontuan hartuta, gure Gobernu propioa eratzea gehiago atzeratzeko, hori baita bizi dugun kaosa amaitzeko eta gure aberria garaipenera eramateko beharrezkoa dugun ordezkari-erakunde bakarra" ⁸².

54 - Eusko Gudarosteko borrokalaria pilotaleku batean. (Hemendik ateratako argazkia: EGANA. I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

Hala eta guztiz ere, 1936ko abuztu osoan eta irailaren lehen erdira arte, Loiolako kuartelean zeuden miliziek lortu zuten helburua, fronteetan erasoak baino gehiago defentsa-lana eginez. Lehen ekintzak hegoaldeko eta hego-ekialdeko defentsa-lerroan egin zituzten, eta kontrolpean hartu zituzten Murumendi, Beizama, Bidania-Goiatz eta Ernio. Horri esker, euskal miliziak abuztuaren 11tik hartua zegoen Tolosaren ateetan jarri ziren. Gerra-jardura haietan funtsezkoa izan zen mendigoizaleek (Euskal Mendigoizaleen Batza, EMBko milizianoak) inguruak oso ondo ezagutzen zizutela. Agintari gorenetakoa bat, Mikel Alberdi, Bidanien egindako sarraldi haietako batean galdu zuten, abuztuaren 15ean. Ekialdeko inguruan, zehatz esanda Ori ibaiaren ezkerreko ertzean, abuztuaren 18an Andoain galdu ondoren, Belkoain mendian borroka gogorak izan ziren, eta gudariak eutsi egin zuten, harik eta hilaren 28an erretiratu eta Andatza, Andazarrate eta Zarateko Benta aldera jo behar izan zuten arte. Zarateko Bentan finkatu zuen Azpeitiko Komandantziak inguruko aginte-kuartela, eta erreketean tropen hainbat eraso eragotzi zituzten abuztuaren 29tik irailaren 18ra arteko tartean. Egun hartan bertan hil zuten ANV-ko lehen borrokalaria, Claudio Olabari, eta ondoren, Olabarriren izena hartu

zuten ANVren lehen batailoiak, borrokalaria omenez. Beste talde batzuetan ez bezala, ANVko milizianoak, abuztuaren 25ean, jada, ibiliak ziren Tolosa-Villabona, Donostia eta Oiartzungo fronteetan borrokan⁸³.

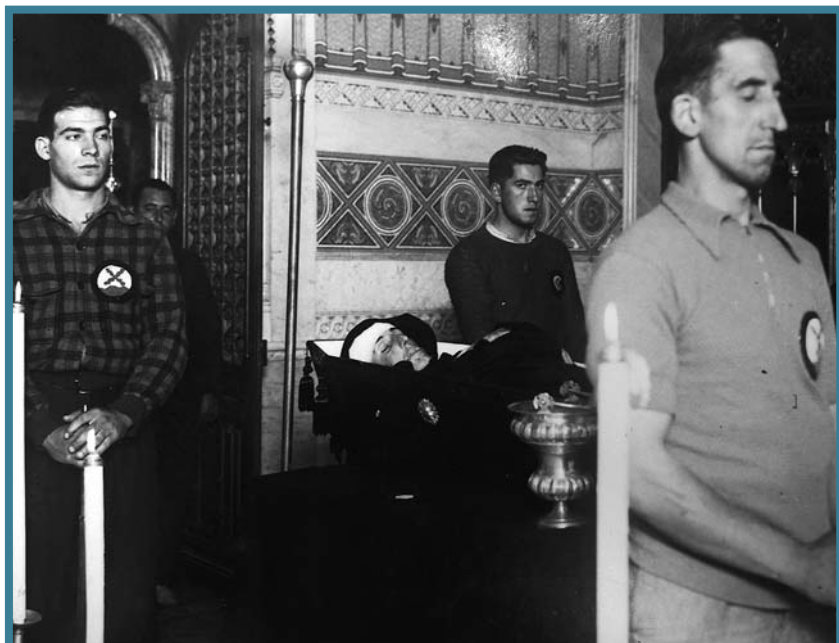

55 - Mikel Alberdi buruzagi mendigoizalearen gorpua Loiolako santutegira iristen. (Hemendik ateratako argazkia: URGOITIA BADIOLA, J.A.: Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular).

⁸¹ BARRUSO, P.: Verano y Revolución. La Guerra Civil en Gipuzkoa. (1996).

⁸² Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-7

⁸³ URGOITIA BADIOLA, J. A.: Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular. 5v. (2001).

56 - Mikel Alberdiren hil-beila Loiolako santutegian. (Maite Garmendia Altunak utzitako argazkia).

GUIPUZCOA LA MARTIR

No os extrañéis, aunque increíble parece a primera vista, que en el tranquilo valle de Loyola donde surgió aquel temperamento formidabile, aquella colosal y estupenda figura que se llamó Iñigo de Loyola, haya resistencia contra este glorioso movimiento. No os extrañéis, porque se trata de algunos hijos desnaturalizados por la fobia nacionalista y los salvajes marxistas. Los nobles hijos, los auténticos sucesores de la gigantesca figura mencionada, están ocupando las cárceles, o bien fugados, como se encuentran aquí en Villafraanca de Orís, los ex alcaldes y otras personalidades y una legión de jóvenes al servicio del requeté de esta villa.

57 - Diario Vasco, 1936ko irailak 18.

Azkenik, irailaren 19an, altxatutako tropek eraso gogor bat egin zuten, eta Eusko Gudarosteak Ernio eta Mandubia artean jarritako defentsalerroa haustea lortu zuten. Los Arcos teniente-koronelaren agintepean, Lakarko tertzioak Errezil konkistatu zuen, hura ere hilaren 19an, eta Azpeitiko Komandantziak, presaka, Bizkairantz egin zuen ebakuazioa, atzerantz eginez, eta lehenik Saturraranen eta ondoren Lekeitio finkatu zen.

Hala eta guztiz ere, aipatu behar da Azpeitiko Komandantzia jeltzaleak uko egin ziola Gipuzkoako zati handi baten galtzea ekarriko zuten borroketan sartzeari. Hainbat buruzagi politiko eta militar errepublikano joan ziren Azpeitira Gipuzkoan irekitako fronteak euskal miliziekin betetzen saiatzeko, baina PNV-koek ezetz esan zieten beti. Milizia haiek, beraz, lehen aipatutako defentsasistemak ezartzen bakarrik aritu ziren, Hernio inguruan eta Azpeitiko Komandantziaren inguruko beste toki batzuetan⁸⁴.

II. Zerrenda. Eusko Gudarosteko borrokalariak (Urdinez markaturikoak jatorriz Azpeitiarrak edo bertako bizilagunak zirenak dira)

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
439	Abarrategui, Santos	Milizianoa
84	Abrisketa, Agustin	Sarjentua
206	Aburuza Urbistondo, Victor	Kaboa
1010	Adria, Iñaki	Milizianoa
1141	Agarri, Segundo	Milizianoa
913	Agirre, Pablo	Milizianoa
255	Agirrebeña, Cecilio	Kaboa
772	Agote, Juan Jose	Milizianoa
1127	Aguerre, Juan	Milizianoa
850	Aguinaco, Eulegio	Milizianoa
884	Aguinaga, Jesus Juan	Milizianoa
950	Aguirre Leunda, Julian	Milizianoa
594	Aguirre, Angel	Milizianoa
398	Aguirre, Candido	Milizianoa
1067	Aguirre, Eduardo	Milizianoa
1193	Aguirre, Felipe	Milizianoa
810	Aguirre, Gregorio	Milizianoa
734	Aguirre, Jose	Milizianoa
1345	Aguirre, Jose	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
1082	Aguirre, Juan	Milizianoa
1005	Aguirre, Miguel	Milizianoa
933	Aguirreurreta, Severiano	Milizianoa
59	Aguirrezabala, Angel	Sarjentua
147	Aizkibel, Agapito	Sarjentua
807	Aizpun, Juan Miguel	Milizianoa
267	Aizpurua Aristi, Ignacio	Kaboa
952	Aizpurua Salsamendi, Jose	Milizianoa
1183	Aizpurua, Jose Maria	Milizianoa
1012	Aizpurua, Juan	Milizianoa
462	Aizpurua, Manuel	Milizianoa
550	Alberdi [Zubimendi], Eugenio	Milizianoa
225	Alberdi Airusi, Jose	Kaboa
492	Alberdi Arbide, Manuel	Tenientea
196	Alberdi Azkarate, Jose Maria	Kaboa
198	Alberdi Zubizarreta, Imanol	Kaboa
688	Alberdi Zubizarreta, Jose	Milizianoa
269	Alberdi, Antonio	Kaboa
722	Alberdi, Ascensio	Milizianoa

⁸⁴ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, Guerra Civil en Euskal Herria. 8t. (2004).

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
1113	Alberdi, Evaristo	Milizianoa
583	Alberdi, Guillermo	Milizianoa
778	Alberdi, Iñaki	Milizianoa
569	Alberdi, Jose	Milizianoa
683	Alberdi, Jose	Milizianoa
678	Alberdi, Jose Ignacio	Milizianoa
373	Alberdi, Jose Maria	Milizianoa
932	Alberdi, Jose Maria	Milizianoa
681	Alberdi, Rufino	Milizianoa
1119	Alberdi, Teodoro	Milizianoa
628	Alberdi, Victor	Milizianoa
742	Alcorta [(Echave)], Francisco	Milizianoa
1085	Alcorta, Jose	Milizianoa
169	Aldalur, Ramon	Kaboa
518	Aldamendi, Angel	Milizianoa
756	Aldanondo, Martin	Milizianoa
100	Alday, Juan	Sarjentua
32	Alegria, Juan Martin	Tenientea
309	Ali Bergara, Eugenio	Milizianoa
523	Aliciates, Luis	Milizianoa
284	Alkorta Aldai, Luis	Kaboa
193	Alkorta Iturbe, Felix	Kaboa
244	Alkorta, Domingo	Kaboa
577	Alkorta, Domingo	Milizianoa
552	Almandoz, Francisco	Milizianoa
875	Alonso, Andres	Milizianoa
988	Alonso, Paulino	Milizianoa
64	Altolaquirre, Manuel	Sarjentua
790	Altuna [Mendia], Pablo	Milizianoa
405	Altuna, Antonio	Milizianoa
617	Altuna, Esteban	Milizianoa
1201	Altuna, Luis	Milizianoa
842	Alvarez, Agustin	Milizianoa
879	Alvarez, Jose	Milizianoa
501	Alzibar Eizaguirre, Santiago	Tenientea
809	Alzola, Gregorio	Milizianoa
801	Alzola, Guillermo	Milizianoa
1137	Amezarain, Antonio	Milizianoa
1049	Ameztoy, Miguel	Milizianoa
62	Amezua, Luis	Sarjentua
331	Amezua [Nazabal], Luis	Milizianoa
1037	Amiano, Jenaro	Sarjentua
695	Amilibia, Juan	Milizianoa
426	Amorrortu, Juan	Milizianoa
1335	Amozarrain, Jose	Milizianoa
1347	Amozarrain, Sabin	Milizianoa
525	Amunarriz, Francisco	Milizianoa
34	Amunarriz, Roque	Tenientea
77	Andonegi, Nicasio	Sarjentua
239	Andonegui Andonegui, Ciriaco	Kaboa
15	Andonegui, Isidro	Kapitaina
999	Andonegui, Sabino	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
346	Andueza, Angel	Milizianoa
660	Andueza, Pedro Jose	Milizianoa
607	Anitua, Pedro	Milizianoa
1072	Ansola, Pelayo	Milizianoa
293	Antia Illarramendi, Juan M.	Kaboa
392	Antonio Azpitarte, Jose	Milizianoa
37	Antoñanzas, Justo	Tenientea
435	Aoiz, Aurelio	Milizianoa
890	Apalategui, Bonifacio	Milizianoa
558	Apalategui, Manuel	Milizianoa
1202	Aquillo, Constantino	Milizianoa
727	Arabolaza, Alberto	Milizianoa
1001	Arabolaza, Enrique	Milizianoa
561	Arakistain, Eugenio	Milizianoa
565	Arambarri, Mikel	Milizianoa
902	Arambarri, Santiago	Milizianoa
1074	Arambarri, Teodoro	Milizianoa
248	Aramberri, Luis	Kaboa
1031	Aramberri, Miguel	Milizianoa
963	Aramberri, Santiago	Milizianoa
1109	Aramberri, Victoriano	Milizianoa
1341	Aramberria, Ramon	Milizianoa
391	Aramburu [Cendoya], Juan	Milizianoa
131	Aramburu, Juan	Sarjentua
1144	Aramburu, Nicolas	Milizianoa
931	Aramburu, Prudencio	Milizianoa
3	Aramburu, Salvador	Batzordea
264	Aramendi Azkue, Jose	Kaboa
440	Aramendi, Andres	Milizianoa
675	Arana Aranzeta, Esteban	Milizianoa
1329	Arana, Angel	Milizianoa
86	Arana, Basilio	Sarjentua
49	Arana, Francisco	Sarjentua
817	Arana, Ignacio	Milizianoa
1077	Arana, Jose	Milizianoa
1160	Arana, Lucio	Milizianoa
1048	Arana, Miguel	Milizianoa
1105	Aranceta, Angel	Milizianoa
1104	Aranceta, Jose Maria	Milizianoa
1009	Araneta, Mikel	Milizianoa
943	Aranguren, Pedro Jose	Milizianoa
923	Aranguren, Simon	Milizianoa
292	Aranzabal Genara, Pedro	Kaboa
1098	Aranzabal, Eugenio	Milizianoa
152	Aranzadi, Pedro	Sarjentua
605	Arazconaga, Nicanor	Milizianoa
1095	Arbe, Clemente	Milizianoa
945	Arbulu, Victor Esteban	Milizianoa
650	Arechavaleta, Pablo	Milizianoa
551	Areizaga, Guillermo	Milizianoa
973	Areizaga, Luis Maria	Milizianoa
358	Areizaga, Modesto	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
495	Areso Aramburu, Kepa	Tenientea
233	Argaia Rojas, Luis	Kaboa
161	Argarate, Federico	Sarjentua
250	Argarate, Teodoro	Kaboa
928	Arin, Agustin	Milizianoa
929	Arin, Juan	Milizianoa
285	Aristegui Senoseain, Antonio	Kaboa
927	Aristi, Pablo	Milizianoa
1088	Aristi, Tomas	Milizianoa
1093	Aristi, Victoriano	Milizianoa
911	Aristimuño, Juan	Milizianoa
173	Aristondo, Agustin	Kaboa
316	Arizmendi Arrondo, Umberto	Milizianoa
614	Arizmendi, Jesus	Milizianoa
380	Arkarazu, Pedro	Milizianoa
275	Arlazate, Francisco	Kaboa
419	Armendariz, Ignacio	Milizianoa
508	Arrate Olaizola, Jose Ramon	Milizianoa
1078	Arratibel, Felipe	Milizianoa
1035	Arratibel, Manuel	Milizianoa
849	Arrayabe, Karmelo	Milizianoa
304	Arrayet Endoiza, Jose	Kaboa
1316	Arregi, Eusebio	Milizianoa
702	Arregui [Urbiet], Jose	Milizianoa
265	Arregui Iturzaeta, Ventura	Kaboa
414	Arregui, Domingo	Milizianoa
567	Arregui, Fernando	Milizianoa
773	Arregui, Ignacio	Milizianoa
571	Arregui, Jose Maria	Milizianoa
1212	Arregui, Justo	Milizianoa
706	Arregui, Nicolas	Milizianoa
708	Arregui, Nicolas	Milizianoa
922	Arrese, Miguel	Milizianoa
1015	Arreyaba, Eduardo	Milizianoa
496	Arrieta Arrizabalaga, Benigno	Tenientea
223	Arrieta Zubimendi, Ignacio	Kaboa
74	Arrieta, Elias	Sarjentua
409	Arrieta, Francisco	Milizianoa
1173	Arrieta, Francisco	Milizianoa
978	Arrieta, Jose Ignacio	Milizianoa
368	Arrieta, Jose Maria	Milizianoa
378	Arrieta, Jose Maria	Milizianoa
667	Arrieta, Jose Maria	Milizianoa
273	Arrieta, Juan	Kaboa
153	Arrieta, Leon	Sarjentua
823	Arrieta, Manuel	Milizianoa
279	Arrieta, Ricardo	Kaboa
623	Arrieta, Sabino	Milizianoa
982	Arrillaga, Antonio	Milizianoa
1131	Arriola, Cipriano	Milizianoa
994	Arriola, Modesto	Milizianoa
1204	Arriola, Pedro	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
1068	Arriola, Sabino	Milizianoa
226	Arritokieta [Alza], Rufino	Kaboa
332	Arritokieta, Rufino	Milizianoa
990	Arrizabalaga, Eugenio	Milizianoa
124	Arrizabalaga, Gregorio	Sarjentua
866	Arrizabalaga, Juan	Milizianoa
162	Arrizabalaga, Luis	Sarjentua
271	Arrizabalaga, Manuel	Kaboa
1309	Arrizabalaga, Manuel	Milizianoa
1151	Arrizabalaga, Pedro	Milizianoa
865	Arrizabalaga, Salvador	Milizianoa
1324	Arrizabaleta, Juan	Milizianoa
371	Arrue [Larrañaga], Ignacio	Milizianoa
220	Arrue Larrañaga, Francisco	Kaboa
719	Arrue, Estanislao	Milizianoa
445	Arruti [Garagarza], Jose Antonio	Milizianoa
1084	Arruti, Benito	Milizianoa
433	Arruti, Francisco	Milizianoa
1114	Arruti, Imanol	Milizianoa
1011	Arruti, Iñaki	Milizianoa
582	Artetxe, Jesus	Milizianoa
75	Artetxe, Jose M.	Sarjentua
536	Artiga, Pedro	Milizianoa
871	Artola, Ascensio	Milizianoa
166	Arzallus, Bernardo	Kaboa
1164	Arzuaga, Eluterio	Milizianoa
921	Aseguinolaza, Antonio	Milizianoa
1200	Aspe, Juan	Milizianoa
920	Astaburua Garitano, Jose	Milizianoa
837	Astorkiza, Angel	Milizianoa
337	Aurelio, Jose	Milizianoa
72	Aurrekoetxea, Felix	Sarjentua
1182	Auzmendi, Felix	Milizianoa
1017	Aya [Mendizabal], Antonio	Milizianoa
70	Ayerbe [Aizpuru], Jesus	Sarjentua
833	Ayerbe, Domingo	Milizianoa
893	Ayerdi, Marcos	Milizianoa
6	Ayerdi, Mikel	Batzordea
395	Ayerza, Jose	Milizianoa
318	Ayestaran Aramburu, Benito	Milizianoa
301	Ayestaran Aranburu, Francisco	Kaboa
855	Ayestaran, Juan Cruz	Milizianoa
761	Azaldegui, Ignacio	Milizianoa
1221	Azaldegui, Ignacio	Milizianoa
1220	Azaldegui, Jose	Milizianoa
751	Azcoitia, Jose	Milizianoa
475	Azcue [Garmendia], Roque	Tenientea
372	Azcue [Garmendia], Urbano	Milizianoa
805	Azcue, Pedro	Milizianoa
648	Azkarate, Jesus	Milizianoa
1184	Azkarate, Juan	Milizianoa
1125	Azkarate, Luis	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
14	Azkarate, Marcos	Kapitaina
914	Azkarate, Pedro	Milizianoa
674	Azkoaga, Gregorio	Milizianoa
1209	Azkoaga, Juan	Milizianoa
545	Azkue, Jesus	Milizianoa
1227	Azkue, Jose	Medikua
1004	Aznar, Paulo	Milizianoa
364	azorro, Angel	Milizianoa
625	Azpiazu [Echaniz], Manuel	Milizianoa
992	Azpiazu, Jacinto	Milizianoa
615	Azpiazu, Jau	Milizianoa
804	Azpiazu, Miguel	Milizianoa
227	Azpillaga [Zubillaga], Lucio	Kaboa
219	Azpillaga Zubillaga, Eusebio	Kaboa
291	Azpillaga, Lucio	Kaboa
374	Azpillaga, Segundo	Milizianoa
175	Azpitarte, Francisco	Kaboa
410	Azpitarte, Jose A.	Milizianoa
533	Azurmendi,	Milizianoa
156	Azurmendi, Donato	Sarjentua
45	Azurmendi, Jose	Tenientea
1034	Azurmendi, Jose	Milizianoa
553	Azurmendi, Jose Agustin	Milizianoa
188	Badiola Sodupe, Faustino	Kaboa
996	Badiola, Alejandro	Milizianoa
54	Badiola, Hilario	Sarjentua
1301	Badiola, Hilario	Erizaina
130	Badiola, Juan Jose	Sarjentua
23	Badiola, Severo	Kapitaina
844	Bakaikoa, Pablo	Milizianoa
430	Balenciaga, Jose	Milizianoa
1081	Balenciaga, Rufino	Milizianoa
303	Balerdi Matxinena, Juan	Kaboa
738	Barandiaran, Agustin	Milizianoa
870	Barandiaran, Francisco	Milizianoa
165	Barandiaran, Sabin	Sarjentua
383	Bareni, Ramon	Milizianoa
103	Barjo, Antonio	Sarjentua
760	Barrenechea, Martin	Milizianoa
425	Barriola, Ignacio	Milizianoa
697	Barriola, Norberto	Milizianoa
1110	Barruria, Ramon	Milizianoa
1145	Barrutia Usabiaga, Marcelino	Milizianoa
1321	Barrutia, Jose	Milizianoa
1314	Barrutia, Juan	Milizianoa
1197	Barrutia, Luis	Milizianoa
1187	Barrutia, Vicente	Milizianoa
838	Basaldua, Toribio	Milizianoa
1100	Basauri, Ricardo	Milizianoa
686	Bastarrica, Dionisio	Milizianoa
1060	Bastarrica, Iñaki	Kaboa
151	Bastarrica, Jacinto	Sarjentua

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
360	Bastarrica, Jose	Milizianoa
92	Bastarrica, Justo	Sarjentua
194	Bastarrika Sodupe, Iñaki	Kaboa
1106	Basterrechea, Mariano	Milizianoa
758	Basurto, Pascual	Milizianoa
792	Beguiristain, Luis	Milizianoa
28	Beistegui, Juan	Tenientea
272	Beitia, Jose Miguel	Kaboa
661	Beitia, Sebastian	Milizianoa
600	Bekizu, Hilario	Milizianoa
1303	Belasko, Felix	Milizianoa
876	Belaustegui, Jose Maria	Milizianoa
1079	Beobide [Iturralde], Juan	Milizianoa
236	Beone, Ignacio Maria	Kaboa
868	Beracochea, Ismael	Milizianoa
666	Beraluze, Jose	Milizianoa
232	Beramendi Larrarte, Martin	Kaboa
238	Beramendi, Domingo	Kaboa
521	Berasategui [Arteaga], Jose	Milizianoa
125	Berasategui, Jose	Sarjentua
895	Berasategui, Jose	Milizianoa
522	Berasategui, Miguel	Milizianoa
1213	Berastegui, Julian	Milizianoa
258	Berazadi Agirrezabala, Jesus	Kaboa
61	Berazibar, Juan	Sarjentua
1152	Berecibar, Valentin	Milizianoa
616	Berezibar, Lucio	Milizianoa
185	Bergara Iturrino, Imanol	Kaboa
820	Bergareche, Luis	Milizianoa
184	Beristain Esnaola, Juan	Kaboa
294	Beristain Iziar, Candido	Kaboa
1307	Beristain, Candido	Milizianoa
955	Beristain, Tiburcio	Milizianoa
154	Berriotxoa, Balentin	Sarjentua
1026	Berrondo, Julian	Milizianoa
1181	Berrondo, Tomas	Milizianoa
474	Berroya, Jabier	Tenientea
79	Berruezo, Jose	Sarjentua
972	Bilbao, Florentino	Milizianoa
776	Biquendi, Valentin	Milizianoa
1030	Birasolain, Jose Ramon	Kaboa
348	Blanco, Benito	Milizianoa
730	Blanco, Jesus	Milizianoa
1027	Blanco, Jesus	Milizianoa
767	Blanco, Manuel	Milizianoa
864	Blanco, Manuel	Milizianoa
1342	Bolinaga, Pablo	Milizianoa
527	Borrego, Carmelo	Milizianoa
183	Burgaña Belaustegui, Hilario	Kaboa
1006	Busua, Honorio	Milizianoa
555	Cantonet, Alfonso	Milizianoa
737	Cantonet, Jose	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
356	Capetillo, Miguel	Milizianoa
231	Carranza Salbidea, Santiago	Kaboa
874	Casaus, Emilio	Milizianoa
663	Castañares, Enrique	Milizianoa
1206	Ceciaga, Gregorio	Milizianoa
1334	Ceciaga, Santos	Milizianoa
1315	Ceciaga, Segundo	Milizianoa
909	Cendoya, Emeterio	Milizianoa
800	Cendoya, Valentin	Milizianoa
746	Chapartegui, Jose	Milizianoa
80	Cipitria, Santos	Sarjentua
126	Cobos, Amor	Sarjentua
1070	Conde, Iñaki	Milizianoa
1090	Corta, Eugenio	Milizianoa
1086	Corta, Juan	Milizianoa
788	Corta, Ramon	Milizianoa
989	Cortabarría, Felix	Milizianoa
353	Cortes, Carlos	Milizianoa
780	Cuende, Antonio	Milizianoa
881	Cuende, Jose Maria	Milizianoa
724	De la Cruz, Emilio	Milizianoa
179	De Miguel, Pedro	Kaboa
367	De Pertica, Juan Maria	Milizianoa
355	De Santa Maria, Juan	Milizianoa
867	Del Pozo, Tomas	Milizianoa
473	Del Puerto, Bonifacio	Tenientea
349	Del Valle, Hilario	Milizianoa
1300	Diaz, Patrxio	Erizaina
581	Dieres, Sabin	Milizianoa
132	Donai, Julio	Sarjentua
1168	Dorronsoro, Damaso	Milizianoa
1155	Eazu, Eustaquio	Milizianoa
1161	Ecenarro, Berbiz	Milizianoa
1153	Ecenarro, Bigen	Milizianoa
1162	Ecenarro, Hilario	Milizianoa
1128	Echaide, Pedro	Milizianoa
1076	Echaniz [Larrañaga], Vicente	Milizianoa
965	Echaniz [Mendizabal], Modesto	Milizianoa
1089	Echaniz, Jose	Milizianoa
987	Echaniz, Prudencio	Milizianoa
967	Echave, Jose Miguel	Milizianoa
1040	Echeberria, Domingo	Milizianoa
585	Echeverria, Horacio	Milizianoa
1058	Echeveste, Nicolas	Milizianoa
668	Egaña Uria, Jose	Milizianoa
503	Egaña,	Milizianoa
249	Egaña, Dionisio	Kaboa
763	Egaña, Francisco	Milizianoa
344	Egaña, Hilario	Milizianoa
1326	Egaña, Juan	Milizianoa
416	Egaña, Justo	Milizianoa
278	Eguia, Jon Joseba	Kaboa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
114	Eguibar [Iriondo], Sebastian	Sarjentua
548	Eguibar, Miguel Jose	Milizianoa
204	Eguibar, Venancio	Kaboa
1319	Eguidazu, Jose Miguel	Milizianoa
1325	Eguidazu, Vicente	Milizianoa
811	Eguiguren [Eizaguirre], Ignacio	Milizianoa
182	Egurbide Maiz, Francisco	Kaboa
946	Eguren Larrañaga, Esteban	Milizianoa
85	Eguren, Eugenio	Sarjentua
453	Eguren, Eugenio	Milizianoa
830	Eizaga, Vicente	Milizianoa
221	Eizaguirre [Amenabar], Aquilino	Kaboa
222	Eizaguirre Larrañaga, Placido	Kaboa
171	Eizaguirre, Eusebio	Kaboa
1071	Eizaguirre, Felix	Milizianoa
815	Eizaguirre, Jesus	Milizianoa
754	Eizaguirre, Jose Antonio	Milizianoa
259	Eizmendi Manterola, Ignacio	Kaboa
750	Elarmendi, Jose Maria	Milizianoa
1054	Elcano, Fermin	Milizianoa
765	Elcano, Juan Jose	Milizianoa
863	Elcano, Juan Jose	Milizianoa
1108	Elcoro, Angel	Milizianoa
1102	Elcoro, Jacinto	Milizianoa
1103	Elcoro, Jose	Milizianoa
224	Elias Unanue, Jose Maria	Kaboa
333	Elias, Jose Maria	Milizianoa
860	Elicegui, Ignacio	Milizianoa
1219	Elizalde, Alejandro	Milizianoa
885	Elola, Fermin	Milizianoa
490	Elorza Oyarzabal, Juan Maria	Tenientea
308	Elorza Zabaleta, Luis	Milizianoa
363	Elorza, Esteban	Milizianoa
741	Elorza, Jose Maria	Milizianoa
748	Elorza, Jose Maria	Milizianoa
564	Elorza, Luis	Milizianoa
365	Elorza, Manuel	Milizianoa
784	Elorza, Manuel	Milizianoa
478	Elorza, Martin	Tenientea
903	Elorza, Odon	Milizianoa
960	Elorza, Odon	Milizianoa
65	Elosegui, Jesus Maria	Sarjentua
241	Elosegui, Jesus Maria	Kaboa
213	Elustondo Zulaica, Zacarias	Kaboa
1075	Elustondo, Martin	Milizianoa
872	Emazabal, Domingo	Milizianoa
31	Embil, Francisco	Tenientea
35	Embil, Sebastian	Tenientea
298	Ena Dieste, Rafael	Kaboa
690	Epelde Albururi, Nicasio	Milizianoa
192	Epelde Etxaniz, Pedro	Kaboa
240	Epelde Ueto, Antonio	Kaboa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
1154	Epelde, Miguel	Milizianoa
134	Epelde, Pedro	Sarjentua
519	Eraso, Luis	Milizianoa
1214	Ereñaga [Beain], Ignacio	Milizianoa
846	Ernandorena, Juan	Milizianoa
609	Erostarbe, Angel	Milizianoa
36	Errandonea, Juan	Tenientea
46	Errazkin, Eugeni	Tenientea
174	Errazkin, Julian	Kaboa
1111	Errazu, Ambrosio	Milizianoa
831	Errazu, Angel	Milizianoa
476	Escudero, Blas	Tenientea
361	Eskisabel, Jesus	Milizianoa
964	Eskizabel, Eugenio	Milizianoa
67	Eskudero, Francisco	Sarjentua
329	Esna Alberdi, Saturnino	Milizianoa
1143	Esnaola, Anselmo	Milizianoa
700	Esnaola, Bartolome	Milizianoa
832	Esnaola, Francisco	Milizianoa
1166	Esnaola, Juan Jose	Milizianoa
740	Esquisabel, Tomas	Milizianoa
512	Esteibar, Andres	Milizianoa
947	Estenaga Imaz, Antonio	Milizianoa
470	Estornes, Jose	Tenientea
413	Etxabe, Ignacio	Milizianoa
511	Etxabe, Jose M.	Milizianoa
252	Etxaniz Alkorta, Esteban	Kaboa
144	Etxaniz, Angel	Sarjentua
339	Etxaniz, Francisco	Milizianoa
370	Etxaniz, Marcelo	Milizianoa
910	Etxaniz [Mendizabal], Modesto	Milizianoa
1304	Etxaniz, Vicente	Milizianoa
98	Etxarri, Guillermo	Sarjentua
1313	Etxebarria, Jose	Milizianoa
510	Etxeberria Beluaga, Juan	Milizianoa
326	Etxeberria Gurrutxaga, Felix	Milizianoa
286	Etxeberria Zumalakarregui, Benito	Kaboa
287	Etxeberria Zumalakarregui, Pedro	Kaboa
619	Etxeberria, Agustin	Milizianoa
670	Etxeberria, Alejandro	Milizianoa
549	Etxeberria, Ascensio	Milizianoa
620	Etxeberria, Benito	Milizianoa
387	Etxeberria, Emilio	Milizianoa
12	Etxeberria, Enrique	Komandantea
1203	Etxeberria, Esteban	Milizianoa
897	Etxeberria, Facundo	Milizianoa
369	Etxeberria, Francisco	Milizianoa
164	Etxeberria, Jose	Sarjentua
1199	Etxeberria, Jose Maria	Milizianoa
52	Etxeberria, Julian	Sarjentua
606	Etxeberria, Makelin	Milizianoa
705	Etxeberria, Pedro	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
707	Etxeberria, Pedro	Milizianoa
133	Etxeberria, Rafael	Sarjentua
1333	Etxegibel, Jose	Milizianoa
482	Etxezarreta, Felix	Tenientea
857	Ezcurra, Jose	Milizianoa
421	Ezeiza, Juan	Milizianoa
1146	Ezenarro, Abelino	Milizianoa
653	Ezenarro, Estanislao	Milizianoa
692	Ezkiaga, Pedro	Milizianoa
904	Ezkizabel, Eugenio	Milizianoa
13	Fernandez de Lekuona, Jose M.	Komandantea
538	Fernandez ecormenzazo, Martin	Milizianoa
858	Fernandez, Julian	Milizianoa
1195	Fernandez, Roman	Milizianoa
912	Fernandez, Santiago	Milizianoa
274	Flores, Miguel	Kaboa
534	Frades,	Milizianoa
529	Fuentes, Ricardo	Milizianoa
535	Fuentes, Tomas	Milizianoa
942	Gabilondo, Aniceto	Milizianoa
604	Gabilondo, Jesus	Milizianoa
1126	Gabilondo, Juan	Milizianoa
644	Gabirondo, Tomas	Milizianoa
350	Gainza, Jose Luis	Milizianoa
507	Galarraga Arrizabala, iain	Milizianoa
610	Galarraza, Benedicto	Milizianoa
90	Galarza, Francisco	Sarjentua
812	Galarza, Isidro	Milizianoa
42	Galarza, Mariano	Tenientea
1130	Galdos, Ciprian	Milizianoa
1348	Galdos, Paul	Milizianoa
1205	Galdos, Telesforo	Milizianoa
26	Gallastegui, Martin	Tenientea
1311	Gallastegui, Maximo	Milizianoa
834	Gallastegui, Ramon	Milizianoa
1163	Ganchegi, Angel	Milizianoa
649	Ganchegui, Manuel	Milizianoa
247	Gangitu, Angel	Kaboa
1158	Gangitu, Prudencio	Milizianoa
311	Gantxegi Urizabal, Martin	Milizianoa
1007	Ganzarain, Victoriano	Milizianoa
618	Garai, Pedro	Milizianoa
1331	Garai, Sabino	Milizianoa
630	Garaizabal, Francisco	Milizianoa
976	Garamendi, Victoriano	Milizianoa
207	Garate Zubizarreta, Juan	Kaboa
822	Garate, Angel	Milizianoa
428	Garate, Jose M.	Milizianoa
980	Garate, Juan	Milizianoa
1066	Garate, Juan	Milizianoa
685	Garate, Manuel	Milizianoa
1087	Garate, Manuel	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
1132	Garate, Pedro	Milizianoa
455	Garate, Placido	Milizianoa
638	Garayalde, Jose Lucas	Milizianoa
669	Garayalde, Jose Lucas	Milizianoa
1003	Garbayo, Jose Luis	Milizianoa
407	Garcia, Faustino	Milizianoa
995	Garcia, Felix	Milizianoa
137	Garciandia, Juan	Sarjentua
493	Gardizabal Elorza, Vicente	Tenientea
295	Garin Apaolaza, Candido	Kaboa
975	Garin, Jose Maria	Milizianoa
1142	Garin, Manuel	Milizianoa
1120	Garitagoitia, Luki	Milizianoa
1064	Garitagoitia, Sabin	Milizianoa
901	Garmendia, Antonio	Milizianoa
167	Garmendia, Iñaki	Kaboa
1344	Garmendia, Joaquin	Milizianoa
795	Garmendia, Jon	Milizianoa
530	Garmendia, Julian	Milizianoa
87	Garmendia, Miguel	Sarjentua
4	Garmendia, Miguel Jose	Batzordea
229	Garmendia, Nicolas	Kaboa
633	Garmendia, Nicolas	Milizianoa
883	Garraniela, Pedro	Milizianoa
998	Gastesi, Felix	Milizianoa
1046	Gastesi, Manuel	Milizianoa
948	Gaztaina Espeleta, Pedro	Milizianoa
1185	Gaztañaga, Gerardo	Milizianoa
591	Gaztañaga, Juan Leon	Milizianoa
640	Gaztañaga, Pedro	Milizianoa
968	Gaztañaga, Tomas	Milizianoa
1330	Gazteñaga, Francisco	Milizianoa
882	Geruzaga, Jesus	Milizianoa
432	Goenaga [Alberdi], Luis	Milizianoa
466	Goenaga [Gurruchaga], Sebastian	Milizianoa
715	Goenaga Ayestaran, German	Milizianoa
799	Goenaga, Francisco	Milizianoa
379	Goenaga, Ignacio	Milizianoa
814	Goenaga, Ignacio	Milizianoa
733	Goenaga, Jose	Milizianoa
573	Gogorza, Ignacio	Milizianoa
977	Gogorza, Julian	Milizianoa
334	Goikoetxea Cendoya, Juan	Milizianoa
703	Goikoetxea, Benigno	Milizianoa
1222	Goikoetxea, Jose Luis	Medikua
560	Goikoetxea, Teodoro	Milizianoa
816	Goizurieta, Primo	Milizianoa
18	Gometza, Iñaki	Kapitaina
513	Gometza, Jesus	Milizianoa
424	Gomez, Ignacio	Milizianoa
1055	Gomez, Mariano	Milizianoa
423	Gomez, Mario	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
1305	Gonzalez, Rufino	Milizianoa
827	Goñi, Miguel	Milizianoa
1327	Gorosabel, Francisco	Milizianoa
1317	Gorosabel, Ricardo	Milizianoa
1320	Gorosabel, Ricardo	Milizianoa
104	Gorostidi, Jose	Sarjentua
966	Gorostiza, Marcos	Milizianoa
43	Gorroñogoitia, Jose	Tenientea
377	Gorrotategui, Ramon	Milizianoa
1302	Gracia, Jose	Milizianoa
96	Guimon, Enrique	Sarjentua
50	Guimon, Joaquin	Sarjentua
93	Guimon, Jose Javier	Sarjentua
91	Guimon, Juan	Sarjentua
44	Guridi, Juan	Tenientea
515	Gurpegui Uranga, Feliciano	Milizianoa
1002	Gurruchaga, Santiago	Milizianoa
111	Gurrutxaga, Felix	Sarjentua
575	Gurrutxaga, Ignacio	Milizianoa
556	Gurrutxaga, Isidro	Milizianoa
557	Gurrutxaga, Jose	Milizianoa
327	Gutierrez Oloriz, Emilio	Milizianoa
699	Gutierrez, Emilio	Milizianoa
384	Heris, Angel	Milizianoa
1194	Heriz, Juan	Milizianoa
693	Ibaibarriaga, Enrique	Milizianoa
51	Ibarbia, Jesus	Sarjentua
718	Ibarbia, Mikel	Milizianoa
835	Ibarguren, Florentino	Milizianoa
739	Ibarguren, Iñaki	Milizianoa
645	Ibarra, Toribio	Milizianoa
593	Ibarrategui, Jose Javier	Milizianoa
774	Ibarzabal [Amenabar], Pedro	Milizianoa
277	Ibarzabal, Felix	Kaboa
654	Ibarzabal, Ignacio	Milizianoa
1175	Idiazabal, Iñaki	Milizianoa
659	Idigoras, Justo	Milizianoa
212	Illarramendi [Caperochipi], Jesus	Kaboa
317	Imaz Mujica, Enrique	Milizianoa
457	Imaz, Hilario	Milizianoa
592	Imaz, Jesus	Milizianoa
635	Inchausti, Angel	Milizianoa
1028	Inchausti, Esteban	Milizianoa
970	Inciarte, Jose	Milizianoa
1044	Inciarte, Laurentzi	Milizianoa
1196	Inda, Emilio	Milizianoa
786	Insausti, Alfonso	Milizianoa
547	Insausti, Jesus	Milizianoa
282	Intxaurraga, Jose	Kaboa
517	Intxaurrondo, Juan	Milizianoa
886	Iñurrategui Ayestaran, Juan	Milizianoa
53	Iparraguirre [Orbegozo], Francisco	Sarjentua

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
415	Iparragirre, Manuel	Milizianoa
1338	Iraburu, Ramon	Milizianoa
1147	Iraeta, Gonzalo Maria	Milizianoa
1062	Iragarri, Cosme	Milizianoa
345	Iraizoz, Jose	Milizianoa
672	Iraola, Felix	Milizianoa
205	Irastorza, Kepa	Kaboa
951	Irazabalbeitia, Manuel	Milizianoa
752	Iriberri, Antonio	Milizianoa
856	Iriberri, Antonio	Milizianoa
270	Irigoyen, Domingo	Kaboa
411	Irigoyen, Ignacio	Milizianoa
956	Iriguen, German	Milizianoa
299	Irizar Oregui, Pedro	Kaboa
861	Irizar, Carlos	Milizianoa
696	Irizar, Esteban	Milizianoa
1050	Irizar, Francisco	Milizianoa
631	Irureta, Pedro	Milizianoa
246	Iruretagoyena Azkue, Pedro	Kaboa
563	Iruretagoyena, Francisco	Milizianoa
389	Iruretagoyena, Jose	Milizianoa
305	Iruretagoyena, Jose Maria	Kaboa
211	Iruretagoyena, Juan	Kaboa
215	Iruretagoyena, Matias	Kaboa
330	Isamendi Andoiza, Ignacio	Milizianoa
907	Isasti, Gregorio	Milizianoa
961	Isasti, Gregorio	Milizianoa
431	Isasti, Higinio	Milizianoa
759	Ituarte, Jesus	Milizianoa
1020	Iturbe, Domingo	Milizianoa
723	Iturbe, Juan	Milizianoa
297	Iturralde Bereciartua, Juan	Kaboa
1083	Iturri, Salvador	Milizianoa
1208	Iturriaga, Sabin	Milizianoa
647	Iturricastillo, Pantaleon	Milizianoa
340	Iturrino, Jose Maria	Milizianoa
888	Iturrioz, Gracian	Milizianoa
889	Iturrioz, Tomas	Milizianoa
1092	Iturrita, Vicente	Milizianoa
397	Iturritzaga, Agustin	Milizianoa
1018	Iturritzaga, Jose	Milizianoa
242	Iturritzaga, Juan	Kaboa
892	Izaguirre, Felix	Milizianoa
997	Izaguirre, Gregorio	Milizianoa
636	Izaguirre, Jose Luis	Milizianoa
362	Izaguirre, Julian	Milizianoa
448	Izaguirre, Sabin	Milizianoa
1057	Izargain, Tomas	Milizianoa
324	Iztueta Intxaurren, Luis	Milizianoa
781	J. Garcia, Jose Manuel	Milizianoa
712	Jaca Odriozola, Ignacio	Milizianoa
136	Jaca, Antolin	Sarjentua

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
461	Jaca, Cruz	Milizianoa
121	Jaca, Jose	Sarjentua
446	Jaime Martin, Gregorio	Milizianoa
323	Jauregui Idigoras, Jose Maria	Milizianoa
532	Jauregui,	Milizianoa
1211	Jauregui, Domingo	Milizianoa
296	Jauregui, Jose	Kaboa
954	Jauregui, Jose	Milizianoa
798	Jauregui, Juan Jose	Milizianoa
916	Jauregui, Juan Jose	Milizianoa
468	Jauregui, Lucas	Milizianoa
401	Jauregui, Vicente	Milizianoa
1167	Juaristi [Eizaguirre], Jose	Milizianoa
321	Juaristi Gantxegi, Alejandro	Milizianoa
991	Juaristi, Alberto	Milizianoa
256	Juaristi, Esteban	Kaboa
632	Juaristi, Julian	Milizianoa
1217	Juaristi, Lazaro	Milizianoa
1069	Juaristi, Luis	Milizianoa
82	Juaristi, Manuel	Sarjentua
603	Juaristi, Natalio	Milizianoa
845	Juaristi, Simenon	Milizianoa
602	Juaristi, Vicente	Milizianoa
191	Kareaga, Juan Antonio	Kaboa
486	Korpion Larrea, Jose	Tenientea
1336	Kortabarria, Jose	Milizianoa
261	Kortajarena Azakarrobieta, Julian	Kaboa
1135	Kortajarena, Agustin	Milizianoa
1136	Kortajarena, Antonio	Milizianoa
1223	Labadia, Blas	Medikua
235	Lacasa Izquierdo, Eduardo	Kaboa
1178	Lacunza, Felix	Milizianoa
127	Laguna, Angel	Sarjentua
808	Lalos, Jose	Milizianoa
1148	Lamarena, Eugenio	Milizianoa
937	Lamarian, Agustin	Milizianoa
1097	Lamberri, Ubaldo	Milizianoa
665	Lamez Olalde, Iñaki	Milizianoa
436	Lamfus, Enrique	Milizianoa
262	Landa Arruti, Jose	Kaboa
68	Landa, Jose	Sarjentua
141	Landa, Jose	Sarjentua
597	Landa, Modesto	Milizianoa
526	Lanzeta, Feliciano	Milizianoa
579	Lara, Ignacio	Milizianoa
314	Larburu Izaguirre, Luis	Milizianoa
168	Larburu, Hilarion	Kaboa
796	Larracochea, Francisco	Milizianoa
1224	Larramendi, Amadeo	Medikua
447	Larrañaga Albizuri, Esteban	Milizianoa
325	Larrañaga Elorza, Manuel	Milizianoa
190	Larrañaga Epelde, Victor	Kaboa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
195	Larrañaga Garai, Vicente	Kaboa
97	Larrañaga Gorostidi, Luis	Sarjentua
197	Larrañaga Korta, Imanol	Kaboa
442	Larrañaga Zabala, Esteban	Milizianoa
953	Larrañaga Zabaleta, Justo	Milizianoa
818	Larrañaga, Ambrosio	Milizianoa
652	Larrañaga, Avelino	Milizianoa
704	Larrañaga, Cipriano	Milizianoa
642	Larrañaga, Esteban	Milizianoa
458	Larrañaga, Francisco	Milizianoa
366	Larrañaga, Guillermo	Milizianoa
443	Larrañaga, Ignacio	Milizianoa
1218	Larrañaga, Jesus	Milizianoa
444	Larrañaga, Jose	Milizianoa
1091	Larrañaga, Jose	Milizianoa
471	Larrañaga, Jose Maria	Tenientea
570	Larrañaga, Jose Maria	Milizianoa
803	Larrañaga, Lazaro	Milizianoa
793	Larrañaga, Luis	Milizianoa
684	Larrañaga, Nicasio	Milizianoa
802	Larrañaga, Segundo	Milizianoa
263	Larrañaga, Simon	Kaboa
757	Larrañaga, Simon	Milizianoa
209	Larrarte Gonzalez, Jose	Kaboa
787	Larraz, Domingo	Milizianoa
578	Larrea, Jose Maria	Milizianoa
926	Larrea, Juan Ignacio	Milizianoa
412	Larrea, Manuel	Milizianoa
971	Larrecoechea, Francisco	Milizianoa
313	Larretxea Jauregi, Imanol	Milizianoa
418	Larzal, Manuel	Milizianoa
230	Lasa, Antonio	Kaboa
598	Lasa, Antonio	Milizianoa
731	Lasa, Casimiro	Milizianoa
589	Lasa, Ignacio	Milizianoa
789	Lasa, Ignacio	Milizianoa
806	Lasa, Jose	Milizianoa
1032	Lasa, Miguel	Milizianoa
460	Lasa, Teodoro	Milizianoa
328	Lasaga Iturbe, Jabier	Milizianoa
2	Lasarte, Jose Maria	Batzordea
499	Laskibar Aizpurua, Felipe	Tenientea
1016	Laskibar, Joaquin	Milizianoa
714	Laskurain Alda, Pedro	Milizianoa
918	Laskurain, Alejo	Milizianoa
268	Laskurain, Emilio	Kaboa
938	Laskurain, Ramon	Milizianoa
637	Latorre, Lazaro	Milizianoa
651	Latorre, Sebastian	Milizianoa
322	Lazkano Juaristi, Angel	Milizianoa
5	Lazkano, Lino	Batzordea
1038	Lecuona, Jose	Kaboa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
743	Lecuona, Juan	Milizianoa
873	Lecuona, Juan	Milizianoa
1156	Legarizti, Julio	Milizianoa
491	Legarra Larrañaga, Sabin	Tenientea
1207	Leibar, Julian	Milizianoa
22	Lera, Gonzalo	Kapitaina
785	Lerchundi, Ignacio	Milizianoa
254	Letamendi, Nicasio	Kaboa
641	Letamendia, Manuel	Milizianoa
601	Lete, Daniel	Milizianoa
574	Lete, Francisco	Milizianoa
1149	Lete, Iñaki	Milizianoa
27	Lete, Jose	Tenientea
939	Lete, Juan Miguel	Milizianoa
940	Lete, Paulino	Milizianoa
941	Leturia, Julian	Milizianoa
1157	Leturiondo, Emilio	Milizianoa
210	Leunda Azpeitia, Antonio	Kaboa
546	Leunda, Fausto	Milizianoa
479	Lezeta, Angel	Tenientea
107	Linazasoro, Ramon	Sarjentua
315	Lizarralde Elorza, Jose	Milizianoa
728	Lizarralde, Eusebio	Milizianoa
919	Lizarralde, Gabino	Milizianoa
158	Lizarralde, Gregorio	Sarjentua
386	Lizarzaburu, Aniceto	Milizianoa
427	Lizarzaburu, Aniceto	Milizianoa
39	Lizaso, Alejandro	Tenientea
1138	Lizaso, Guillermo	Milizianoa
1215	Lizaso [Mendizabal], Isidro	Milizianoa
1139	Lizaso, Sabin	Milizianoa
826	Llana, Iñaki	Milizianoa
71	Llorente, Eugenio	Sarjentua
336	Loinaz [Echaniz], Antonio	Milizianoa
228	Loinaz [Echaniz], Jose	Kaboa
94	Loinaz, Jose Maria	Sarjentua
454	Lopategui, Jose	Milizianoa
481	Lopetegui, Emeterio	Tenientea
1051	Lopetegui, Telesforo	Milizianoa
1225	Lopez Uranga, Andres	Medikua
40	Lopez, Antonio	Tenientea
862	Lopez, Emilio	Milizianoa
979	Luengo, Jesus	Milizianoa
917	Lugariaristi, Ascensio	Milizianoa
10	Luisa, Jesus	Komandantea
434	Luzuriaga, Jabier	Milizianoa
170	Macazaga, Jesus	Kaboa
869	Madaraiaaga, Juan	Milizianoa
148	Madina, Domingo	Sarjentua
139	Madina, Jose	Sarjentua
853	Madinabeitia, Jose	Milizianoa
621	Madinaveitia, Francisco	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
735	Maiza, Rafael	Milizianoa
974	Maiza, Roman	Milizianoa
306	Makazaga Forua, Jesus	Kaboa
1112	Makinai, Juan	Milizianoa
930	Mancisidor, Basilio	Milizianoa
1172	Mancisidor, Benedicto	Milizianoa
1179	Manero, Luis	Milizianoa
505	Manterola aldina,	Milizianoa
203	Manterola, Rafael	Kaboa
1014	Manterola, Ramon	Milizianoa
1349	Marcaide, Lucio	Milizianoa
655	Marco Ganchegui, Pedro	Milizianoa
656	Maria Jauregui, Jose	Milizianoa
245	Maria Mendizabal, Jose	Kaboa
745	Maria, Jose	Milizianoa
736	Marquet, Eusebio	Milizianoa
1176	Martcorena, Enrique	Milizianoa
934	Martin Arregui, Jose	Milizianoa
643	Martin Mugica, Pedro	Milizianoa
467	Martinez [Arcolaiz], Manuel	Milizianoa
390	Martinez, Federico	Milizianoa
396	Martinez, Fernando	Milizianoa
983	Martinez, Lorenzo	Milizianoa
847	Mayoz, Jose Maria	Milizianoa
302	Mendia Garayalde, Miguel	Kaboa
463	Mendia, Antonio	Milizianoa
381	Mendia, Juan	Milizianoa
1150	Mendia, Luis	Milizianoa
145	Mendia, Sebastian	Sarjentua
925	Mendiaraz, Angel	Milizianoa
1052	Mendiburu, Jose Antonio	Sarjentua
825	Mendicute, Juan	Milizianoa
1312	Mendiluze, Francisco	Milizianoa
497	Mendizabal Urzelai, Eusebio	Tenientea
186	Mendizabal, Alejandro	Kaboa
1343	Mendizabal, Jesus	Milizianoa
16	Mendizabal, Lucio	Kapitaina
1189	Mendizabal, Severio	Milizianoa
1023	Michelena, Agustin	Kaboa
821	Michelena, Juan	Milizianoa
1047	Michelena, Miguel	Milizianoa
1115	Michelena, Victor	Milizianoa
7	Mitxelena, Tomas	Batzordea
854	Molinueva, Augusto	Milizianoa
1	Monzon, Telesforo	Batzordea
1056	Mugica, Alejandro	Milizianoa
1122	Mugica, Aurelio	Milizianoa
819	Mugica, Daniel	Milizianoa
657	Mugica, Imanol	Milizianoa
744	Mugica, Jose	Milizianoa
848	Mugica, Jose	Milizianoa
829	Mugica, Juan	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
891	Mugica, Ramon	Milizianoa
612	Muguruza, Alejandro	Milizianoa
1188	Muguruza, Victor	Milizianoa
599	Mujica Aguirre, Aniceto	Milizianoa
498	Mujica Gaztañaga, Pedro	Tenientea
520	Mujica, Agustin	Milizianoa
394	Mujica, Anastasio	Milizianoa
375	Mujica, Francisco	Milizianoa
896	Mujica, Gregorio	Milizianoa
150	Mujica, Ignacio	Sarjentua
713	Mujica, Ignacio	Milizianoa
208	Mujika Garmendia, Juan	Kaboa
88	Mujika, Francisco	Sarjentua
710	Muniategui, Juan	Milizianoa
1171	Mur, Agustin	Milizianoa
1337	Murgia, Victor	Milizianoa
1073	Murua, Felix	Milizianoa
993	Murugoitia, Juan	Milizianoa
253	Murumendiaraz, Julio	Kaboa
312	Muruzubal Lazpiur, Alejandro	Milizianoa
1022	Narbate, Miguel	Sarjentua
1323	Narvaiza, Jesus	Milizianoa
1121	Nicasio, Pablo	Milizianoa
1063	-	Milizianoa
385	Obase, Carlos	Milizianoa
109	Odriozola [Segurola], Jesus	Sarjentua
509	Odriozola Zabala, Sabin	Milizianoa
898	Odriozola, Alberto	Milizianoa
110	Odriozola, Antonio "Telleie"	Sarjentua
608	Odriozola, Casimiro	Milizianoa
112	Odriozola, Fernando	Sarjentua
749	Odriozola, Jose Maria	Milizianoa
1116	Odriozola, Juan	Milizianoa
698	Oikina, Jesus	Milizianoa
81	Okamika, Jose	Sarjentua
1099	Olabarria, Manuel	Milizianoa
352	Olabarrieta, Angel	Milizianoa
1041	Olaciregui, Nicolas	Milizianoa
1039	Olaechea, Pedro	Milizianoa
969	Olaizola [Alegria], Antonio	Milizianoa
283	Olaizola Bilbao, Ramon	Kaboa
48	Olaizola, Isidro	Tenientea
404	Olaizola, Jose	Milizianoa
777	Olaizola, Manuel	Milizianoa
438	Olariaga, Eulogio	Milizianoa
572	Olariaga, Jose	Milizianoa
180	Olariaga, Saturnino	Kaboa
1059	Olasagasti, Luis	Milizianoa
985	Olaskoaga, Javier	Milizianoa
1029	Olaso, Juan	Milizianoa
1107	Olega, Teodoro	Milizianoa
237	Oliver, Esteban	Kaboa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
1210	Oñate, Antonio	Milizianoa
116	Oñaziarreta, Segundo	Sarjentua
770	Opitz, Francisco	Milizianoa
729	Orbegozo Aguirre, Eusebio	Milizianoa
199	Orbegozo Sagarzazu, Santiago	Kaboa
17	Orbegozo, Eugenio	Kapitaina
1065	Oregui, Benito	Milizianoa
936	Oria, Lorenzo	Milizianoa
1033	Oria, Lorenzo	Milizianoa
584	Oria, Vicente	Milizianoa
906	Orkoz, Maximo	Milizianoa
108	Ormaetxea, Lorenzo	Sarjentua
115	Ormazabal, Angel	Sarjentua
543	Ormazabal, Antonio	Milizianoa
119	Ormazabal, Candido	Sarjentua
129	Ormazabal, Jabier	Sarjentua
149	Ormazabal, Lazaro	Sarjentua
1339	Orobengoa, Gregorio	Milizianoa
676	Ortiz de Guzman, Pablo	Milizianoa
851	Ortiz, Casiano	Milizianoa
935	Ortueta, Antonio	Milizianoa
959	Oscos, Maximo	Milizianoa
310	Osoro Larrea, Celestino	Milizianoa
1000	Osoro, Martin	Milizianoa
234	Otaegui Berasategui, Ignacio	Kaboa
55	Otaegui Rafael Etxeberria, Luis	Sarjentua
541	Otaegui, Antonio	Milizianoa
613	Otaegui, Antonio	Milizianoa
335	Otaegui, Juan	Milizianoa
393	Otaegui, Juan	Milizianoa
451	Otaegui, Juan M.	Milizianoa
1019	Otaegui, Segundo	Milizianoa
218	Otaño Etxaniz, Jose Maria	Kaboa
1306	Otaño, Anselmo	Milizianoa
69	Otaño, Jose Maria	Sarjentua
1133	Otaño, Jose Maria	Milizianoa
280	Otegui S. Sebastian, Graciano	Kaboa
701	Otegui, Alberto	Milizianoa
596	Otegui, Juan Jose	Milizianoa
441	Otxoa, Jesus	Milizianoa
357	Oyarzabal [Eraso], Jose	Milizianoa
595	Oyarzabal, Jose Maria	Milizianoa
101	Oyarzabal, Pedro	Sarjentua
504	Pagola,	Milizianoa
140	Pagola, Leon	Sarjentua
717	Parker Reyes, Enrique	Milizianoa
1140	Pascual, Esteban	Milizianoa
201	Paternai, Fernando	Kaboa
949	Peña Cortaberria, Ignacio	Milizianoa
664	Peña Garate, Jose	Milizianoa
489	Peña Garate, Juan Maria	Tenientea
420	Perez, Roque	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
120	Pildain, Domingo	Sarjentua
878	Pildain, Ignacio	Milizianoa
1053	Pingaron, Ramon	Kaboa
1013	Plazaola [Odriozola], Juan	Milizianoa
487	Plazaola Soraluze, Estanislao	Tenientea
566	Plazaola, Anastasio	Milizianoa
24	Plazaola, Andres	Kapitaina
680	Plazaola, Luis	Milizianoa
687	Plazaola, Miguel	Milizianoa
11	Plazer, Jose	Komandantea
1198	Pol, Maximo	Milizianoa
634	Pontesta, Tiburcio	Milizianoa
500	Prieto Osa, Jose Miguel	Tenientea
47	Prieto, Francisco	Tenientea
753	Pujol, Juan	Milizianoa
1190	Puldain, Vicente	Milizianoa
986	Recalde, Carmelo	Milizianoa
794	Recondo, Gabino	Milizianoa
60	Recondo, Carmelo	Sarjentua
769	Rezabal, Domingo	Milizianoa
1228	Rezola, Joaquin	Erizaina
143	Rezola, Jose	Sarjentua
388	Rezola, Jose	Milizianoa
836	Rezola, Juan J.	Milizianoa
1094	Rezola, Luis	Milizianoa
20	Rezola, Rufino	Kapitaina
1118	Riaño, Francisco	Milizianoa
172	Risota, Ignacio	Kaboa
1025	Roca, Eugenio	Milizianoa
544	Rodrigo, Jesus	Milizianoa
187	Rodriguez Gomez, Luis	Kaboa
1180	Rodriguez, Jesus	Milizianoa
877	Rodriguez, Mariano	Milizianoa
576	Romanet, Julio	Milizianoa
351	Romero, Jose	Milizianoa
155	Ruiz, Eduardo	Sarjentua
828	Sabin Aguirre, Jesus	Milizianoa
559	Sagastume, Jose Maria	Milizianoa
403	Saizar, Jose	Milizianoa
905	Salaberria, Casimiro	Milizianoa
957	Salaberria, Casimiro	Milizianoa
138	Salas, Bernardo	Sarjentua
342	Salegui, Felix	Milizianoa
38	Salegui, Jose	Tenientea
1170	Salsamendi, Angel	Kaboa
887	Salsamendi, Sebastian	Milizianoa
611	San Martin, Jose Maria	Milizianoa
673	San Pedro, Joseba	Milizianoa
944	San Sebastian, Miguel	Milizianoa
528	San Vicente, Arturo	Milizianoa
338	Sanchez Azkona, Jose Maria	Milizianoa
480	Sanchez, Victor	Tenientea

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
485	Sanguesa, Luis	Tenientea
1226	Sansinenea, Juan Miguel	Medikua
21	Sansinenea, Luis	Kapitaina
159	Sarasola [Mendia], Valentin	Sarjentua
319	Sarasola Lasa, Rufino	Milizianoa
1021	Sarasola, Rufino	Milizianoa
709	Sarasua, Jose	Milizianoa
1123	Sarasua, Julian	Milizianoa
852	Sariguren, Gregorio	Milizianoa
8	Saseta, Candido	Komandante nagusia
123	Sasiain, Antonio	Sarjentua
347	Sasiain, Vicente	Milizianoa
343	Sistiaga, Francisco	Milizianoa
1216	Sodupe, Francisco	Milizianoa
627	Sodupe, Pedro	Milizianoa
266	Soraluze, Francisco	Kaboa
117	Soraluze, Jose	Sarjentua
83	Sorasu, Victor	Sarjentua
764	Suarez, Demetrio	Milizianoa
19	Subiñas, Fernando	Kapitaina
1008	Sudupe, Jose	Milizianoa
1129	Sudupe, Lorenzo	Milizianoa
464	Tapia, Jose	Milizianoa
1061	Tellechea, Marcial	Milizianoa
78	Telleria, Antonio	Sarjentua
128	Telleria, Bernardo	Sarjentua
135	Telleria, Jose	Sarjentua
1134	Telleria, Pablo	Milizianoa
1101	Telleria, Victoriano	Milizianoa
41	Toledo, Jose Martin	Tenientea
1036	Tolosa, Antonio	Milizianoa
514	Tolosa, Fermin	Milizianoa
288	Torres Ortiz, Manuel	Kaboa
382	Torres, Emiliano	Milizianoa
484	Treviño, Ignacio	Tenientea
894	Txinturreta, Andres	Milizianoa
58	Txinturreta, Francisco	Sarjentua
429	Txinturreta, Juan	Milizianoa
711	Ugarte Goikoetxea, Jose	Milizianoa
537	Ugarte, Agapito	Milizianoa
1096	Ugarte, Demetrio	Milizianoa
29	Ugarte, Jose	Tenientea
452	Unamuno, Antonio	Milizianoa
662	Unamuno, Cesareo	Milizianoa
1192	Unamuno, Francisco	Milizianoa
354	Undagoitia, Francisco	Milizianoa
626	Unzueta, Felix	Milizianoa
66	Unzurrunzaga, Agustin	Sarjentua
25	Unzurrunzaga, Hilario	Tenientea
216	Unzurrunzaga, Jose	Kaboa
400	Unzurrunzaga, Juan	Milizianoa
782	Urain, Miguel	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
540	Uralleta, Ignacio	Milizianoa
783	Uranga [Zubizarreta], Felipe	Milizianoa
1117	Uranga, Antonio	Milizianoa
900	Uranga, Esteban	Milizianoa
1169	Uranga, Fernando	Sarjentua
1024	Uranga, Jesus	Milizianoa
200	Uranga, Kepa	Kaboa
483	Uranga, Sebastian	Tenientea
113	Urbieto [Echezarreta], Jose	Sarjentua
506	Urbieto,	Milizianoa
63	Urbieto, Iñaki	Sarjentua
516	Urbina Ormazabal, Bernardo	Milizianoa
402	Urbistondo, Santos	Milizianoa
146	Urbizu, Jose Maria	Sarjentua
658	Urcelai Alberdi, Felix	Milizianoa
779	Urcelay, Ignacio	Milizianoa
260	Uria Manterola, Jose Miguel	Kaboa
376	Uria, Manuel	Milizianoa
588	Uriarte, Jose	Milizianoa
824	Uriarte, Juan	Milizianoa
539	Uribarren, Jesus	Milizianoa
1328	Uribarren, Pablo	Milizianoa
1310	Uribetxeberria, Francisco	Milizianoa
677	Uribetxeberria, Angel	Milizianoa
1346	Uribetxeberria, Joseba	Milizianoa
257	Urisabel Belcolalde, Juan	Kaboa
251	Urizabal Belcolalde, Pedro	Kaboa
189	Urizar Azpiazu, Francisco	Kaboa
768	Urizar, Jose	Milizianoa
459	Urkiola, Luis	Milizianoa
89	Urkiola, Manuel	Sarjentua
122	Urkiola, Pedro	Sarjentua
456	Urkiola, Vivenyo	Milizianoa
56	Urkizu, Jose Maria	Sarjentua
1042	Urquiaga, Santiago	Milizianoa
843	Urquijo, Pedro	Milizianoa
797	Urquiola, Vicente	Milizianoa
859	Urquiri, Pedro	Milizianoa
841	Urquiza, Marcelino	Milizianoa
984	Urrega, Justo	Milizianoa
178	Urresistietia, Juan	Kaboa
33	Urresti, Francisco	Tenientea
76	Urresti, Francisco	Sarjentua
73	Urresti, Narciso	Sarjentua
95	Urretabizcaya, Iñaki	Sarjentua
732	Urretavizcaya, Victor	Milizianoa
320	Urriategui Larrea, Jesus	Milizianoa
840	Urruela, Doroteo	Milizianoa
839	Urruela, Leandro	Milizianoa
1080	Urruti, Alejo	Milizianoa
1332	Urrutia, Fernando	Milizianoa
1318	Urrutia, Lorenzo	Milizianoa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
176	Urrutikoetxea, Gotzon	Kaboa
716	Urruzola, Estanislao	Milizianoa
243	Urriaga Igarteburu, Santiago	Kaboa
9	Urtizbera, Eduardo	Komandantea
300	Urzelai Ifarsa, Pedro	Kaboa
450	Usabiaga, Victoriano	Milizianoa
755	Usia, Alejandro	Milizianoa
1322	Usurbe, Adrian	Milizianoa
290	Valverde Matxinena, Ignacio	Kaboa
157	Valverde, Hilario	Sarjentua
771	Vergara, Jesus	Milizianoa
880	Vilanueva, Gregorio	Milizianoa
622	Villar, Cruz	Milizianoa
181	Villasisasi, Jose Maria	Kaboa
1186	Vitoria, Gabino	Milizianoa
399	Yaben, Ignacio	Milizianoa
307	Yarza Maiztegui, Pedro	Kaboa
671	Yarza, Gregorio	Milizianoa
646	Yarza, Pascual	Milizianoa
469	Yeregui, Juan Bautista	Milizianoa
639	Zabala [Illarramendi], Jose	Milizianoa
494	Zabala Larrea, Jose Maria	Tenientea
554	Zabala, Emilio	Milizianoa
276	Zabala, Francisco	Kaboa
1308	Zabala, Francisco	Milizianoa
465	Zabala, Jose Ignacio	Milizianoa
542	Zabala, Jose M.	Milizianoa
694	Zabala, Jose Maria	Milizianoa
359	Zabala, Juan Maria	Milizianoa
531	Zabala, Leandro	Milizianoa
813	Zabala, Leonardo	Milizianoa
1174	Zabala, Luis	Milizianoa
725	Zabala, Paulino	Milizianoa
30	Zabalegui, Pedro	Tenientea
163	Zabaleta, Bonifacio	Sarjentua
472	Zabaleta, Jose Antonio	Tenientea
142	Zabaleta, Julian	Sarjentua
915	Zabaleta, Lorenzo	Milizianoa
981	Zabaleta, Marcial	Milizianoa
57	Zabaleta, Regino	Sarjentua
624	Zabaleta, Roman	Milizianoa
726	Zaitegui [Olaizola], Simon	Milizianoa
1191	Zaitegui, Esteban	Milizianoa
1177	Zalacain, Francisco	Kaboa
590	Zalacain, Ildefonso	Milizianoa
422	Zaldua Izaguirre, Ignacio	Milizianoa
1229	Zaldua, Benedicto	Erizaina
417	Zaldua, Ignacio	Milizianoa
406	Zapirain, Iñaki	Milizianoa
1340	Zarate, Manuel	Milizianoa
477	Zarrana, Blas	Tenientea
177	Zeberio, Pedro	Kaboa

ZENBAKI ERREFERENTZIA	IZENA	KARGUA
106	Zeberio, Tomas	Sarjentua
408	Zendoya, Crispin	Milizianoa
962	Zendoya, Emeterio	Milizianoa
568	Zendoya, Jose	Milizianoa
524	Zenzano, Demetrio	Milizianoa
102	Zereijo, Jesus	Sarjentua
99	Zereijo, Ramon	Sarjentua
105	Zereijo, Tomas	Sarjentua
766	Zezoya, Juan	Milizianoa
720	Zinkunegui, Sebero	Milizianoa
281	Zuazo, Pastor	Kaboa
689	Zuazola Bastarrica, Jose	Milizianoa
580	Zuazola, Jose Maria	Milizianoa
629	Zuazola, Jose Maria	Milizianoa
899	Zuazu, Juan Maria	Milizianoa
217	Zubeldia Alzola, Jesus	Kaboa
160	Zubia, Felix	Sarjentua
502	Zubiarrain,	Milizianoa
775	Zubiaurre, Fidel	Milizianoa
1043	Zubillaga, Eusebio	Milizianoa
791	Zubillaga, Gabino	Milizianoa
924	Zubillaga, Julian	Milizianoa
341	Zubiria, Rafael	Milizianoa
1045	Zubizarre, Jose	Kaboa
908	Zubizarreta, Angel	Milizianoa
958	Zubizarreta, Angel	Milizianoa
679	Zubizarreta, Fermin	Milizianoa
721	Zubizarreta, Higinio	Milizianoa
202	Zubizarreta, Hilario	Kaboa
449	Zubizarreta, Iñaki	Milizianoa
691	Zubizarreta, Jose	Milizianoa
488	Zubizarreta, Jose Manuel	Tenientea
682	Zubizarreta, Jose Maria	Milizianoa
747	Zubizarreta, Koldobika	Milizianoa
562	Zubizarreta, Manuel	Milizianoa
437	Zubizarreta, Ramon	Milizianoa
762	Zubizarreta, Victor	Milizianoa
118	Zufiaurre, Anselmo	Sarjentua
1124	Zufiaurre, Isidro	Milizianoa
1159	Zuloaga, Eulogio	Milizianoa
1165	Zuloaga, Mateo	Milizianoa
289	Zunzunegui Galarraga, Pedro	Kaboa
214	Zunzunegui Zabala, Angel	Kaboa
586	Zurutuza, Francisco	Milizianoa
587	Zurutuza, Tomas	Milizianoa

Dokumentu originalean ezinezkoa egin zaigu izen guztiak ondo irakurtzea. Horregatik daude taula honetan hutsune batzuk.

3.2. Mobilizatutako azpeitiarrak

Azpeitiko gazteen mobilizazioan bi garai bereiz daitezke, Azpeitia altxatutako tropen eskuetan erori baino lehenagokoa eta ondorengoa. 1936ko irailaren 20ra arte, herrian bizi ziren azpeitiar gehienek Errepublika eta Euskal Herriaren eskubideak eta askatasuna defendatzearen alde egin zuten, gatazkaren lehen asteetan kolpistek hartutako lurretara haien armadarekin bat egiteko ihes egin zutenak izan ezik.

Lehen mobilizazio garrantzitsua Gerra Zibila hasi bezain laster egin zuten, eta Fronte Popularraren Defentsa Batzordeak koordinatu zuen. Ildefonso Gurruchaga Ansola, Leandro Moral Ledesma eta Gregorio Segurola izan ziren agintari gorenak. Batzordean bildu ziren ezkertiarrek zein nazionalistak, eta talde harekin bat egin zuten boluntarioek atzeragardiako lanak egin zituzten batez ere; adibidez, zaintzaldiak armak hartuta, konfiskatzeak eta altxamendu militarren aldekoen atxiloketak. Hala ere, uztailaren amaiera eta abuztuaren hasiera aldean gatazka-lekuetara joan ziren lehen unitate milizianoetan ere sartu ziren azpeitiar batzuk.

58 - Eusko Gudarostearen intsigniak, Jose Maria Garmendia Errasti "Koipe"renak. (Maite Garmendia Altuna).

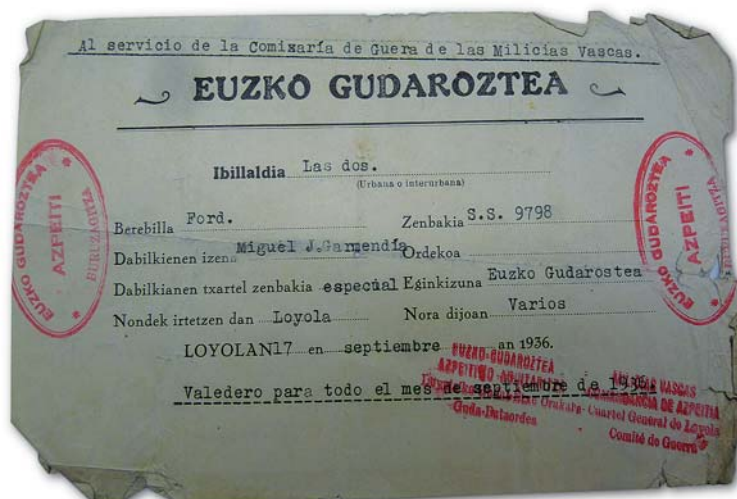
59 - Eusko Gudarosteko kideak Loiolan. (Hemendik ateratako argazkia: EGAÑA. I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

Nolanahi ere, Azpeitiko Komandantzia eratu zenetik aurrera, soldadutza egiteko adinean zeuden herriko nazionalista gehienak Eusko Gudarostean sartu ziren. Azpeitiar nazionalistak hainbat konpainiatan sartu ziren eta Bidania, Beizama, Zarateko Benta, Belkoain eta beste hainbat ingurutako lehen borroketan parte hartu zuten⁸⁵. Belkoaingo borrokan zauritu zuten hain zuzen ere Antonio Odriozola "Telleie", Antonio Loinaz borroka hartan ibili zen herriko beste gudari batek kontatutakoaren arabera⁸⁶.

60 - Gudariak Bidaniko frontean.

(Hemendik ateratako argazkia: EGAÑA, I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

61 - Azpeitiko Komandantziak igorritako dokumentua.

(Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1).

Euskal milizien egitura militarra agente-guneak eratuta sendotu ahala, borrokako unitateak batailoietan sartzen hasi ziren. "Oinarrizko unitate taktikotzat" hartzen zituzten⁸⁷. Ildo horretan, aipagarria da *Loyola* infanteriako batailoia. Azpeitian eraturako milizien bidez sortu zen, eta dozenaka azpeitiar sartu ziren. Lino Lazcano eta Juan de Beistegui komandanteen gidaritzapean, 1937ko hasieran Gernikan finkatu zuten kuartel nagusia. Batailoi hartan mobilizatutako azpeitiarren gehienak *Lartaun* izeneko 2. konpainian ibili ziren. Azpeitiko nazionalista gehien bildu zituen beste batailoietako bat *Itxarkundia* izan zen. Hura ere Gernikan finkatu zuten, eta Luis Sansinenea komandantea izan zen ardura-dun goren⁸⁸.

Ezkerreko alderdietakoak ziren azpeitiarrek nazionalisten antzeko prozesua izan zuten. Gerra hasi ondoren, haietako asko milizia antifaxistek eraturako unitateetan sartu ziren Defentsa Batzordearen bidez, eta altxatutako tropek hartzeko arriskuan zeuden Gipuzkoako tokietara joan ziren borrokara. *Frente Popular* egunkariaren arabera, 1936ko uztailaren 27an, 2.000 miliziano zeuden Azpeitian mobilizatuta, eta tartean azpeitiar ugari⁸⁹. Ondoren, Juventudes Socialistas Unificadas taldearen UHP (Unión Hermanos Proletarios) batailoian ibili ziren haietako gehienak borrokan.

62 - Loyola batailoiko gudariak. (Hemendik ateratako argazkia: URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi Peninsular*).

63 - Itxarkundia batailoiko gudariak. (Hemendik ateratako argazkia: URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi Peninsular*).

⁸⁵ CDMH (PS Bilbao 64).

⁸⁶ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

⁸⁷ VARGAS ALONSO, F. M.: *El Partido Nacionalista Vasco en la guerra*. (2001).

⁸⁸ MENDIZABAL, J.M.: *Gudaris y rehenes de Franco (1936-1945)*. (2004).

⁸⁹ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

64 - UHP batailoiko milizianoak.
 (Hemendik ateratako argazkia: EGANA. 1.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

Altxatutako tropetara joan zirenei dagokienez, ustez altxamendu militarrean parte hartu zuten azpeitiarrak aipatu behar ditugu aurrena. Badirudi erreketek azpeitiarrak eta oñatiarrak 1936ko uztailearen 19an Loiolako santutegia hartzeko agindua zutela, baina estatu-kolpeak lehen ordu haietan izandako bilakaera zela-eta, ezin izan zuten agindua bete. Altxamenduaren konplize izan ziren azpeitiar haiek

trebakuntza militarra jaso zuten lehenago Azpeitia inguruetan, kanpotik ekarritako armekin⁹⁰.

Beste batzuek, Jose Maria Odriozola Iriartek adibidez, ihes egin zuten Azpeititik uztailearen amaiera-abuztu aldera, kolpistekin bat egiteko. Badirudi Jose Maria norbaitek gidatu zuela Oinatz auzotik Ordiziaraino, mendiz mendi, abuztu amaieran eta, ondoren, Azpeitia okupatuko zuten erreketean taldean sartu zela⁹¹.

Azpeitia okupatu zutenean, armada frankistan errol datuta gelditu ziren gazte asko; gehienak *San Ignacio* tertzioan. Tertzio hura Nafarroako II. Brigadan txertatu zen ondoren. 4.654 lagun zeuden Brigada hartan 1937ko martxoan. Gainera, erreserbako brigada bat ere izan zen Azpeitian, ehunka gizonek osatua⁹². Frankistekin borrokan ibili eta gerrako frontean hil ziren 79 azpeitiarretatik 42 gutxienez *San Ignacio* tertziokoak izan ziren.

DESDE AZPEITIA

LA RECONQUISTA DE VIDANIA Y LA INTREPIDEZ DE LOS ROJILLOS

Desde que se inició la maldita insurrección fascista, nuestros rojillos se están batiendo en todos los campos. Acudieron a Oñate, Zumárraga, Beasáin, Villafraanca, Alegría... Por montes, haciendo caminatas tremendas en marcha forzada... (Bien es verdad que entonces iban acompañados de nacionalistas. Ahora, con la constitución de las milicias vascas, los nacionalistas azpeitianos están recluidos en Loyola en natural confraternidad con sus correligionarios.)

Y hay una cosa que no sé si podrán decirlo todos los pueblos, pero que yo, en nombre de los rojillos de Azpeitia, lo digo con orgullo: En Azpeitia, todos los miembros de Izquierda Republicana, U. G. T., Partido Socialista y Acción Nacionalista Vasca, es decir, todas las izquierdas, salvo aquellos que, por su edad y su cargo en

el Frente Popular se lo vedan, están enrolados en las milicias antifascistas con un ánimo inquebrantable y magnífico propósito de vencer. Sólo el que escribe estas líneas queda a retaguardia, no por falta de valor ni de amor a la causa sagrada de la República, sino impedido por una parcial nulidad física.

Azpeitia, desde el primer momento, se puso en pie de guerra, y así continuará hasta el total exterminio de la dorada canalla del frente y de la retaguardia.

Hoy, Azpeitia se siente más republicana, más española, más vasca que nunca, pero también, por los effluvis redentores del ideal de Libertad y Justicia roja... ¡roja como un clavel...! Bendita esperanza de glorioso porvenir...

KARDIN.

66 - Borrokalari karlistak. (Aranzadi Z.E./Roque Astigarraga funtsa).

65 - Frente Popular egunkaria, 1936ko abuztuak 26. (00-nostiako Udal Liburutegiko hemeroteke digitala).

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Testimonio de María Dolores Odriozola.* (2006).

⁹² URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular.* 5v. (2001).

III. Zerrenda: Gudari eta miliziano azpeitiarrak

Francisco
Aizpitarte ArocenaGuillermo Aizpuru
Eguiguren (Organeikue)Jose
Aizpuru SarasuaIgnacio
Arrieta ZubimendiClemente
Arrue Larrañaga

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)	
, ISIDRO	Azpeitia	
AGUIRRE, IGNACIO	Azpeitia	
AGUIRRE ARREGUI, JOSE MARIA	Azpeitia	
AGUIRRE OYARZABAL, HIGINIO	Azpeitia (Amube baserria)	
AIZPITARTE AGUIRRE, JUAN IGNACIO	Azpeitia (Oinatz)	
AIZPITARTE AROCENA, FRANCISCO	1917, Azpeitia	
AIZPITARTE AROCENA, JOSE	1916	
AIZPURU, FRANCISCO	Azpeitia	
AIZPURU ARREGUI, AGUSTIN	1903 - 1904, Azpeitia	
AIZPURU EGUIGUREN, GUILLERMO "ORGANEIKUE"	1917, Azpeitia	
AIZPURU SARASUA, JOSE "BENTATXO"	1910, Azpeitia (Mendibil baserria)	
AIZPURUA (BERISTAIN), JOSE LUIS		
ALBERDI AGUIRRE, JOSE	Azpeitia	
ALBERDI ZUBIMENDI, EUGENIO		
ALBIZURI EPELDE, ISIDRO	1917	
ALCIBAR ZUBIZARRETA, JACINTO	1900, Errezil	
ALCORTA (ECHAVE), FRANCISCO		
ALKORTA MUGURUZA, JERONIMO		
ALTUNA GARATE, JOSE ANTONIO	Azpeitia	
ALTUNA LARRAÑAGA, CLAUDIO	1915, Azpeitia	
ALTUNA MENDIA, PABLO	1912, Azpeitia	
AMENABAR, ALEJANDRO	Azpeitia	
AMENABAR, JOSE	Azpeitia	
AMENABAR ORBEGOZO, MODESTO	1915, Azpeitia	
AMEZUA NAZABAL, JOSE LUIS	1916 - 1917, Azpeitia	
AMUCHASTEGUI GABILONDO, JUAN	1915, Azpeitia	
AMUCHASTEGUI GABILONDO, RAMON	1917	
ARAMBARRI BARRUTIA, IGNACIO "ERREKETI"	1913, Zestoa (Arroa)	
ARAMBURU, MARCIAL "KEIXETA"	Azpeitia	
ARAMBURU CENDOYA, JUAN	1915, Azpeitia	
ARAMBURU CENDOYA, MAXIMO	1916	
ARAMBURU LIZASO, LINO		
ARAMENDI, JOSE ANTONIO	Azpeitia	
ARAMENDI GOENAGA, LINO "KUTXILLO"	1917, Azpeitia	
ARANGUREN CENDOYA, BERNABE "KOMUNTZO"	1909, Azpeitia (Komunsoro baserria)	
ARANGUREN CENDOYA, JUSTO "KOMUNTZO"	1912, Azpeitia (Komunsoro baserria)	
ARANGUREN ODRIOZOLA, JOSE MARIA	1907, Azpeitia	
ARENAS, IGNACIO "ETXEBERRI"		
ARENAS, JOSE		
ARENAS EGAÑA, LUIS	1916, Azpeitia	
ARIZAGA GURRUCHAGA, JESUS	1909 - 1910, Azpeitia	
ARREGUI ARRIZABALAGA, IGNACIO "IXIXTI"	Azpeitia	
ARREGUI ECHANIZ, DIONISIO "TXAPAO"	1906 - 1907, Azpeitia	
ARREGUI ECHANIZ, MIGUEL	1910, Azpeitia (Errekarte baserria)	
ARREGUI ECHANIZ, HILARIO	Elgoibar	
ARREGUI URBIETA, JOSE		
ARRIETA AGUIRRE, IGNACIO	1904-1905, Azpeitia	
ARRIETA IBARBIA, AGUSTIN	Azpeitia	
ARRIETA ZUBIMENDI, IGNACIO	Azpeitia	
ARRIETA, FELIPE	Azpeitia	
ARRITOQUIETA ALZA, RUFINO "ALABIER"	1915, Zizurkil	

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia	Loiola	Sukaldaria
Azpeitia (Enparan gain)	Loiola	
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia		
Azpeitia (Oinatz)	Ertzaintza	
Azpeitia (San Inazio kalea)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (San Inazio kalea)		
Azpeitia (Altunekoa, Urrestilla)		
Eibar		
Azpeitia/Donostia	Amuategui	
Azpeitia	Ertzaintza	
Azpeitia		
Azpeitia (Bentatxo baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia (Beristain)	Aralar	
Azpeitia	UHP	
Azpeitia	UHP	Kaboa
Azpeitia	Saseta	Kaboa
Azpeitia		Tenientea
Azpeitia (Zabalia)		
Azpeitia	Amaiur	Tenientea
Azpeitia	Itxarkundia	
Azpeitia	Ertzaintza	
Azpeitia (Loiola)	San Andres	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Sarjentua
Azpeitia	Lenago-il	
Azpeitia (Bustinzuri)	San Andres	
Azpeitia	Amuategui	
Azpeitia (Keixeta baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Arana)	Eusko Gudarostea	
Azpeitia (San Inazio kalea/Sabino Arana Pz.)		
Azpeitia	UHP batailoia	Kaboa
Azpeitia (Garagartzatxo baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Altunekoa, Urrestilla)/San Inazio kalea		
Azpeitia	Irrintzi	
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia	UHP	Milizianoa
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Alkartzea	
Azpeitia	UHP	Milizianoa
Azpeitia	Loiola	Milizianoa
Azpeitia (Iturbide baserria)	Ertzaintza	
Azpeitia (Iturbide baserria)	Loiola	
Azpeitia	UHP	
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azkoitia	Loiola	Sukaldaria
Azkoitia		
Azpeitia (Santa Ana, Pz.)	Loiola	Kaboa
Azpeitia (Etxezuri baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Eliz kalea)	Eusko Gudarostea	Kaboa

Pablo
Altuna Mendia

Ignacio Arambarri
Barrutia (Erreketete)

Dionisio Arregui
Echaniz (Txapao)

Eleuterio
Azpiazu Gómez

Jose
Azpiazu Gomez

Francisco
Arrue Larrañaga

Ignacio
Arrue Larrañaga

Roque
Azcue Garmendia

Pedro
Bereciartua Altuna

José Maria
Bereciartua Guridi

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)	
ARRUE LARRAÑAGA, CLEMENTE	1913, Azpeitia	
ARRUE LARRAÑAGA, FRANCISCO	1915, Azpeitia	
ARRUE LARRAÑAGA, IGNACIO	1917, Azpeitia	
ARRUE LARRAÑAGA, PEDRO	Azpeitia	
ARRUTI GARAGARZA, JOSE ANTONIO	Azpeitia	
ARRUTI LAPEIRA, VICENTE	1916	
ARRUTI LIZARRALDE, JOSE	Orio	
ASENJO MAGDALENO, GREGORIO	Paredes de Nava (Palencia)	
ASTIGARRAGA, JOSE MARIA	Azpeitia	
AYA MENDIZABAL, ANTONIO	1907 - 1908, Azpeitia	
AYERBE AIZPURUA, JESUS	1913	
AZCUE GARMENDIA, JOSE MARIA	1915, Azpeitia	
AZCUE GARMENDIA, ROQUE	1913, Azpeitia	
AZCUE GARMENDIA, URBANO	1919, Azpeitia	
AZPEITIA ALUSTIZA, TOMAS	Gabiria	
AZPIAZU ARRIETA, FAUSTINO	Azpeitia	
AZPIAZU ECHANIZ, MANUEL	Azpeitia	
AZPIAZU GOMEZ, ELEUTERIO "INDOTARRAK"	1918, Azpeitia	
AZPIAZU GOMEZ, JOSE "INDOTARRAK"	1912	
AZPIAZU GOMEZ, ROQUE "INDOTARRAK"	1909, Azpeitia	
AZPIAZU OLAIZOLA, LUIS		
AZPIAZU OYARZABAL, AMBROSIO	1915, Azpeitia	
AZPIAZU OYARZABAL, ANASTASIO	1912	
AZPIAZU SUDUPE, VICTOR	Azpeitia	
AZPILLAGA ZUBILLAGA, EUSEBIO	Azpeitia	
AZPILLAGA ZUBILLAGA, JOSE		
AZPILLAGA ZUBILLAGA, LUCIO	1916, Azpeitia	
AZURMENDI BERASTEGUI, MODESTO	1916, Azpeitia	
BALLONA ANSOATEGUI, VICENTE	Arrasate	
BALTASAR MARTIARENA, ANTONIO	Iruña	
BALTASAR MARTIARENA, FRANCISCO	1915, Iruña	
BARREDO FONTAL, ESTEBAN	1909, Azpeitia	
BASTARRICA GURRUCHAGA, MIGUEL	Azpeitia	
BASTARRICA GURRUCHAGA, JOSE MARIA	Azpeitia	
BELDARRAIN UGALDE, RUPERTO	Azpeitia	
BEOBIDE ITURRALDE, JUAN	1916, Azpeitia	
BERASATEGUI ARTEAGA, ANDRES	1916, Azpeitia	
BERASATEGUI ARTEAGA, JOSE		
BERECIARTUA ALTUNA, PEDRO	1910, Azpeitia (Atxubiaga baserria)	
BERECIARTUA GURIDI, JOSE MARIA		
BERISTAIN IZIAR, CANDIDO	Azpeitia	
BERRUEZO URBINA, MIGUEL		
BORDA ARANGUREN, JOSE	1910, Donostia	
BURNI, FRANCISCO		
CALDERON ALVAREZ, CARLOS		
CAMPOS, JULIAN	Azpeitia	
CAMPOS ECEIZA, ALEJANDRO	1915, Azpeitia	
CAMPOS ECEIZA, JUAN		
CAMPOS ECEIZA, MOISES	Azpeitia	
CAMPOS LOINAZ, ANSELMO "TXANTXO"	1914, Azpeitia	
CAMPOS LOINAZ, AVELINO	Azpeitia	

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Concejo Pz.)	Loiola (Lartaun 2.)	Sarjentua
Azpeitia (Enparan kalea)	Loiola	
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia (Urrestilla)	Ertzaintza	
Azpeitia	Itxarkundia	Sukaldaria
Azpeitia	Itxarkundia	Servicios Auxiliares
Azpeitia (Bustinzuri)	UHP	Sarjentua
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia	Loiola bataiolia	Sarjentua
Azpeitia	Loiola eta Saseta	
Azpeitia (San Inazio kalea)	UGT-14	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Kaboa
Azpeitia	Loiola	Sukaldaria
Azpeitia/Mungia	Meabe	Sarjentua
Azpeitia (Enparan gain)		
Azkoitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia (Enparan kalea)	Zulataileak	
Azpeitia (Enparan kalea)	UHP	
Azpeitia (Enparan kalea)	Ertzaintza	
Azpeitia		
Azpeitia (Egurtza baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Euzko Indarra	
Azkoitia		
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Kaboa
Azpeitia		
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Kaboa
Azpeitia	UHP	
Azpeitia (Enparan kalea)		
Azpeitia		
Azpeitia (Enparan, kalea)	Prieto	
Azpeitia	SIEP	
Ibarra/Tolosa	7. Brigada	Tenientea
Tolosa	Amaiur	
Azpeitia	Capitán Casero	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Urrestilla/Makibar)	Eusko Gudarostea (11. Konpainia)	
Azpeitia (Makibar)	Itxarkundia	
Azpeitia (Matxinbenta)	Amaiur	
Azpeitia	UHP	
Azpeitia	Eusko Gudarostea (11. Konpainia)	
Azpeitia		
Azpeitia	UHP	Kaboa
Azpeitia	Itxarkundia	Sarjentua
Azpeitia / Donostia /Azkoitia	UHP	
Azpeitia		
Azpeitia (Eliz kalea)	UHP	Milizianoa
Azpeitia	UHP	
Azpeitia (Eliz kalea)	UHP	Milizianoa
Azkoitia	Euzko Indarra	
Azkoitia		

Roque
Azpiazu Gómez

Eusebio
Azpillaga Zubillaga

Juan
Beobide

Marcelo
Echaniz (Kinttela)

Elias
Echeverría Ugarte

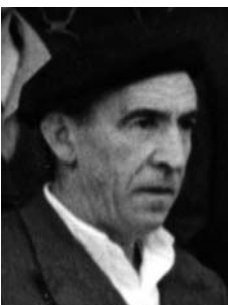
Jose
Borda Aranguren

Juan
Campos Eceiza

Moises
Campos Eceiza

"Etxeberri"

Marcelino Garcia
Larrañaga (Patxo)

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
CAMPOS LOINAZ, JOSE	1916, Azpeitia
CAMPOS LOINAZ, VICTORIANO	
CENDOYA, VALENTIN	
CENDOYA EGUIGUREN, LUCIO	1915, Azpetia
CENDOYA EGUIGUREN, PEDRO	1917
CENDOYA LARRAÑAGA, IGNACIO "TAKOLO"	1913, Azpeitia
CHINCHURRETA RECLADE, JOSE	1919, Andoain
CORTA, MARCIAL "EPERRA"	Azpeitia
CORTA ZULOAGA, MARCELINO	Azpeitia
CORTABARRIA LAZCANO, ESTANISLAO	
CORTABARRIA LAZCANO, ESTEBAN	
CORTABARRIA LAZCANO, GREGORIO	
ECHANIZ, JOSE MARIA	Azpeitia
ECHANIZ, MARCELO	Azpeitia
ECHANIZ ARTECHE, IGNACIO	1912
ECHANIZ LARRAÑAGA, VICENTE	1916
ECHANIZ MENDIZABAL, MODESTO	
ECHVERRIA, EUGENIO	
ECHVERRIA, FRANCISCO	Azpeitia
ECHVERRIA ARAMENDI, JOSE MARIA	1913, Azpeitia
ECHVERRIA EIZAGUIRRE, JOSE MARIA	1915
ECHVERRIA LANDA, JOSE ANTONIO	Azpeitia
ECHVERRIA LARRAÑAGA, JEREMIAS	1913, Azpeitia
ECHVERRIA UGARTE, ELIAS	1913, Azpeitia (Urrestilla)
ECHVERRIA UGARTE, HIGINIO	1911/01/11, Azpeitia (Urrestilla)
ECHVERRIA GARATE, MANUEL	Azpeitia
EGUIBAR, JOSE MIGUEL	Azpeitia
EGUIBAR ARREGUI, MAXIMIANO	Azpeitia
EGUIBAR IRIONDO, SEBASTIAN	
EGUIGUREN ACHAGA, JESUS	Azpeitia
EGUIGUREN EIZAGUIRRE, IGNACIO	
EIZAGUIRRE LARRAÑAGA, PLACIDO	1913, Azpeitia
EIZAGUIRRE GARMENDIA, ANTONIO	1915, Azpeitia
EIZAGUIRRE GARMENDIA, FAUSTO	1919
ELIAS UNANUE, FRANCISCO	Azpeitia
ELIAS UNANUE, JOSE MARIA "KOMPARE"	Azpeitia
ELORZA CINCUNEGUI, ESTANISLAO	
ERRASTI ARIZTONDO, ANASTASIO "ATXERO"	
ERRASTI EGUIGUREN, FRANCISCO "TRUKUMAN"	1903, Aizarnazabal (Palankadi baserria)
ERRASTI LARRAÑAGA, JUAN DE DIOS	Azpeitia
ERRASTI OLAIZOLA, JOSE	Azpeitia
ERRAZKIN, JUAN	Azpeitia
ERREAGOENA, PABLO "MAKIBERKUA"	Azpeitia
FERNANDEZ URRUTIA, DESIDERIO	Iruña
GARATE ARRUTI, ASENSIO	Azpeitia
GARCIA ARACUES, JOAQUIN	
GARCIA LARRAÑAGA, MARCELINO "PATXO"	Azpeitia
GARMENDIA, BLAS	Azpeitia
GARMENDIA, VENANCIO	Azpeitia
GARMENDIA ARTECHE, RAMÓN	
GARMENDIA ERRASTI, JOSE MARIA "KOIPE"	1907, Azpeitia

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia	San Andrés	
Azpeitia (Santiago, kalea)		
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia (Enparan kalea)		
Azpeitia (Eliz kalea)		
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia	UHP	
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia (Urrestilla)	Saseta	
Azpeitia	UHP	Milizianoa
Azpeitia	UHP	Kaboa
Azpeitia	San Andrés	
Azpeitia (Zumeta baserria)	Loiola	
Azpeitia	Lehenago II	
Azpeitia	Irrintzi	
Azpeitia		
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia (San Inazio kalea)		
Azpeitia (Barrenola baserria)	Eusko Gudarostea	
Azpeitia		
Azpeitia/Zarautz	MAOC - Gipuzkoa	
Azpeitia/Bilbo		
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia (Frantsesa baserria)/Bilbo	Ertzaintza	
Azpeitia (Frantsesa baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia		
Azpeitia (Arretxe baserria)	Loiola	Sukaldaria
Azpeitia	UHP	
Azpeitia (Santiago kalea)	Saseta	
Hernani		Tenientea
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Kaboa
Azpeitia (Vizquiturri)	Loiola	
Azpeitia	Zulatzailleak	
Azpeitia	Zulatzailleak	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Kaboa
Azpeitia	2. "Ingenieros"	
Azpeitia		
Azpeitia		
Tolosa	Amuategi	
Azpeitia (San Inazio kalea, 28)	Loiola	Sukaldaria
	Milicias Azpeitia - Euzko Gudarostea	
Azpeitia (Makiberkoa baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	UHP	
	San Andres	
Azpeitia	Euzko Indarra	
Azpeitia (Urrestilla)		
Beizama (Jangoa baserria)	Loiola	
Beizama (Jangoa baserria)	Loiola	Sarjentua
Azpeitia	Itxarkundia	
Azpeitia (Eliz kalea)	5. "Intendencia"	

Higinio Echeverría Ugarte

Maximiano Eguibar Arregui

Francisco Errasti Eguiguren (Trukuman)

Jose Cruz Iturralde Bereciartua

Juan Iturralde Bereciartua

Victoriano
Garmendia Errasti

Leonardo Goenaga
Echeverría (Txaiiber)

Juan Goicoechea
Cendoya (Akotei)

Antonio
Loinaz Echaniz

José Ramón
Odriozola Alberdi

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
GARMENDIA ERRASTI, VICTORIANO "KOIPE"	Azpeitia
GESALAGA, ROMAN "ORKAZARRE"	Azpeitia
GOENAGA, IGNACIO	Azpeitia
GOENAGA ALBERDI, LUIS	Azpeitia (Ormaetxe baserria)
GOENAGA ECHEVERRIA, LEONARDO "TXAIBER"	1903, Azpeitia
GOENAGA EIZAGUIRRE, IGNACIO "FRAILETXU"	1912, Azpeitia (Arbe baserria)
GOENAGA EIZAGUIRRE, JESUS	1913, Azpeitia (Arbe baserria)
GOICOECHEA CENDOYA, JUAN "AKOTEI"	1914, Azpeitia (Orkazagirre baserria)
GOICOECHEA CENDOYA, PIO	Azpeitia (Orkazagirre baserria)
GORROCHA AZPEITIA, PEDRO	
GORROCHATAGUI ECHANIZ, JOSE ANTONIO	1917, Azpeitia
GURIDI URANGA, FELICIANO	1914, Azpeitia
GURRUCHAGA, FELIX	Azpeitia
GURRUCHAGA ZABALETA, VICTORIANO	1915, Azpeitia
IBARGUREN, IGNACIO	
IBARZABAL AMENABAR, JOSE	Azpeitia
IBARZABAL AMENABAR, PEDRO	
IPARRAGUIRRE ORBEGOZO, FRANCISCO	1906 - 1907, Azpeitia
IRIONDO IBARZABAL, BENJAMIN	
ITURRALDE BERECIARTUA, JOSE CRUZ	1918, Azpeitia
ITURRALDE BERECIARTUA, JUAN	1914, Azpeitia
ITURRALDE BERECIARTUA, VICENTE	1910, Azpeitia
ITURZAETA ZUBIZARRETA, CELESTINO "TXANDRAMIE"	1916, Azpeitia (Urrestilla)
ITURZAETA ZUBIZARRETA, IGNACIO	1905, Azpeitia (Urrestilla)
IZAGUIRRE, ANTONIO "BIXKITURRI"	Azpeitia
IZAGUIRRE AMENABAR, AQUILINO "ZEPAI"	1906, Apetia (Enparan Kalea)
IZAGUIRRE AMENABAR, ANTONIO	1904-1905, Azpeitia
JACA ODRIOZOLA, IGNACIO	Azpeitia
JUARISTI AZPIAZU, CIRIACO	1916, Azpeitia
JUARISTI ECEIZA, ANTONIO	
JUARISTI EIZAGUIRRE, JOSE	1916,
JUARISTI EIZAGUIRRE, JUAN "ANTONBELTZ"	Azpeitia
JUARISTI ZABALETA, VICTORIANO	Azpeitia
LANDA AIZPURU, JESUS	Azpeitia
LANDA LAMARIANE, CASIANO	1917, Azpeitia
LAPEIRA UNANUE, MARCOS	
LARRAÑAGA ALBIZURI, IGNACIO	1917, Azpeitia
LARRAÑAGA ALBIZURI, SABINO	Azpeitia
LARRAÑAGA ARRUTI, EUSEBIO	1915, Azpeitia
LARRAÑAGA IRIARTE, RUFINO "KINTTELA"	1894, Azpeitia
LARRAÑAGA OLARTE, PIO	Azpeitia
LARRAÑAGA USABIAGA, INOCENCIO	1901, Azpeitia
LARRAÑAGA PLACIDO, PLACIDO	
LAZCANO URCELAY, JULIÁN	Oñati
LECHUGA BASTERRENEA, MANUEL	1910, Donostia
LIZASO MENDIZABAL, ISIDRO	1916-1917
LOINAZ ECHANIZ, ANTONIO	1916, Azpeitia (Eliz kalea)
LOINAZ ECHANIZ, JOSE	1910, Azpeitia (Eliz kalea)
MARTINEZ MENDIZABAL, VICENTE	Azpeitia
MICHELENA ARAMENDI, CANDIDO	1913, Azpeitia
MORAL LEDESMA, AVELINO	

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia	Aralar	
Azpeitia (Aginetxe baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	6. konpainia/Amaiur	
Azpeitia (Ormaetxe baserria)	Milicias Azpeitia - Euzko Gudarostea	Deialdiko soldadua
Azpeitia	Azpeitia-UGTko Miliziak	
Zarautz	Amaiur	
Zarautz		
Azpeitia	San Andres	Sarjentua
Azpeitia	San Andres	Kapitaina
Azpeitia		
Azpeitia		
Azpeitia		
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Loiola	(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia	UHP	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Loiola	Milizianoa
	Eusko Gudarostea	
Azpeitia	UHP	
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia	Loiola	Sarjentua
Azpeitia/Zarautz	Loiola (Lartaun 2.)	Tenientea
Azpeitia (Urrestilla/Altuna)	Eusko Gudarostea (11. Konpainia)	
Azpeitia (Urrestilla)	"1º mixto ingenieros"	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia/Errezil	Loiola (Lartaun 2.)	Kaboa
Azpeitia (Zepai)	CNTko Miliziak	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Sarjentua
Azpeitia		
Azpeitia	UHP	
Azpeitia (Santiago, 3)	UHP	
Azpeitia	UHP	
Madrid	Ertzaintza	Tenientea
Azpeitia (Nuarbe)	Larrañaga	
Deba		
Azpeitia	UHP	Milizianoa
Azpeitia (Loiola)		
Donostia	Ertzaintza	Tenientea
Azpeitia (Bustinzuri)	Amaiur	
Azpeitia		Gudaria
Azpeitia	"Enlaces y Transmisiones"	
Azpeitia	Ertzaintza	
Azpeitia		Comisario Político
Azpeitia	MAOC-Gipuzkoa	
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Sarjentua
Azpeitia	Eusko Gudarostea	Kaboa
Donostia		
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	UHP	

Vicente
Iturralde Bereciartua

Ignacio
Iturzaeta Zubizarreta

Rufino Larrañaga
Iriarte (Kinttela)

Imanol Olaizola
Alegria (Konfites)

Isidro
Lizaso Mendizaba

Celestino Iturzaeta
Zubizarreta (Txandramie)

Juan
Odriozola Errerta

Aquilino Izaguirre
Amenabar (Zepai)

Luca Manuel
Orbegozo Orbegozo

Vitoriano
Otaegui Azurmendi

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)	
MORAL LEDESMA, JOSE MARIA		
MORAL LEDESMA, LEANDRO	San Asensio (Logroño)	
MOZO EGUIGUREN, MARCOS		
MOZO EGUIGUREN, PRUDENCIO		
MOZO EIZAGUIRRE, PEDRO		
MUGURUZA ORBEGOZO, JUAN	Azpeitia	
NAZABAL CARPENTIER, JOSE	Azpeitia	
ODRIA EGAÑA, IGNACIO	Las Arenas	
ODRIOZOLA, ANTONIO	Azpeitia	
ODRIOZOLA, FERNANDO	Azpeitia	
ODRIOZOLA, JOSE "AITZBELTZ"	Azpeitia	
ODRIOZOLA AGUIRRE, FELIX	Azpeitia (Oielantzun baserria)	
ODRIOZOLA AGUIRRE, FERNANDO	Azpeitia (Oielantzun baserria)	
ODRIOZOLA ALBERDI, IGNACIO	Azpeitia	
ODRIOZOLA ALBERDI, JOSE RAMON	1915, Azpeitia (Garatxabal baserria)	
ODRIOZOLA ALTAMIRA, DANIEL	1915, Azpeitia	
ODRIOZOLA ALTAMIRA, LUCIO	Azpeitia	
ODRIOZOLA ECHEVERRIA, JOSE CRUZ	Azpeitia (Malkorre baserria)	
ODRIOZOLA ECHEVERRIA, TOMÁS "MALKORTXO"	Azpeitia (Malkorre baserria)	
ODRIOZOLA ERRERTA, JUAN IGNACIO	Azpeitia	
ODRIOZOLA MENDIZABAL, JOSE	1915, Zestoa	
ODRIOZOLA SEGUROLA, JESUS	1913, Azpeitia	
OLAIZOLA ALEGRIA, ANTONIO "KONFITES"	Azpeitia	
OLAIZOLA ALEGRIA, IMANOL "KONFITES"	1912, Azpeitia	
OLANO, JULIAN	Azpeitia	
OLARTE ALBERDI, JULIAN	Azpeitia	
ORBEGOZO GOENAGA, JOSE FRANCISCO	1909, Azpeitia (Uranga baserria)	
ORBEGOZO MACAZAGA, IGNACIO	Azpeitia	
ORBEGOZO ODRIOSOLA, JUAN	1912, Eizmendi baserria	
ORBEGOZO ORBEGOZO, JOSE BERNABE	Azpeitia (Belaetxe baserria)	
ORBEGOZO ORBEGOZO, LUCAS MANUEL	1913, Azpeitia (Belaetxe baserria)	
OTAEGUI, JUAN	Azpeitia	
OTAEGUI, JULIAN	Azpeitia	
OTAEGUI AZURMENDI, VICTORIANO	1911, Azpeitia	
OTAÑO ECHANIZ, JOSE MARIA	1912, Azpeitia	
OTAÑO OYARZABAL, MARCELO	Azpeitia	
OYARZABAL ERASO, JOSE	1909, Azpeitia	
PLAZAOLA ODRIOSOLA, JUAN "GARAGARTZA"	1913, Azpeitia	
PLAZAOLA ZUBIZARRETA, LEANDRO	1907 - 1908, Azpeitia	
QUEREJETA MENDIZABAL, ELEUTERIO	Azpeitia (Olaue baserria)	
QUINTANA LORENZO, JOSE DIMAS	1908 - 1909, Azpeitia	
QUINTANA LORENZO, LUIS	Azpeitia	
QUINTELA BAEZA, ANTONIO		
QUINTELA BAEZA, FERNANDO		
REZABAL ARANBURU, IGNACIO "POTXOLO"	1906, Montevideo (Uruguay)	
SANCHEZ AZCONA, JOSE MARIA		
SARASUA, JOSE	Azpeitia	
SARASUA MENDIA, VALENTIN	1917, Azpeitia	
SEGES, JOSE RAMON	Azpeitia	
SORALUCE, PRUDENCIO		
UCIN ODRIOSOLA, ANTONIO	1914, Azpeitia (Ondarre baserria)	

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia		
Azpeitia	UHP	Miliziarren ofizialordea
Azpeitia	UGTko miliziak	
Azpeitia	UGTko miliziak	
Azpeitia	UGTko miliziak	
Azpeitia	1. "Ingenieros"	Sarjentua
Azpeitia	Amaiur	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Telleie baserria)	Loiola	
Azpeitia (Garatxabel)	Eusko Gudarostea (11. Konpainia)	
Azpeitia		
Azpeitia (Oielantzun baserria)	Euzko Indarra	
Azpeitia (Oielantzun baserria)	Euzko Indarra	
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia (Gerraundi baserria)	Loiola	
Azpeitia (Santo Domingo, 5)	2. "Ingenieros"	
Azpeitia	2. "Ingenieros"	
Azpeitia	11 "Ingenieros"	
Azpeitia	Amaiur	Gudaria
Azpeitia		Nabigatzailea
Azpeitia (Eliz Kalea)		
Azpeitia	Itxarkundia	
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia	Ertzaintza	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia		
Azpeitia	50. Dibisioa	Maiorra
	Irrintzi	
Donostia	Euzko Indarra	Komandante
Azpeitia (Belaetxe baserria)	Euzko Indarra	
Beizama (Agerre baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Nuarbe)		
Azpeitia	UHP	Milizianoa
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Kaboa
Azkoitia	Loiola	
	UHP	
Azpeitia (Garagartza baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Amaiur (4. Konpainia)	
Ordizia	San Andres	
Bilbo	Larrañaga	
	"Enlaces y Transmisiones"	
Azpeitia	UHP	
Azpeitia	Garcia Hernandez	
Azpeitia		
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	Sarjentua
Azpeitia	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia	Lehenago II	Sarjentua
Azpeitia		
Azpeitia	Ertzaintza	

Ignacio
Orbegozo Macazaga

Jose
Nazabal Carpintier

Jose Bernabe
Orbegozo Orbegozo

Elias
Unanue Francisco

Dionisio
Urbistondo Lasa

Jose Maria
Otaño EchanizIgnacio Rezabal
Aramburu (Potxolo)Jose
Sarasua

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
UCIN ODRIOZOLA, MARCIAL	Azpeitia
URANGA, JOSE	Azpeitia
URANGA ECHANIZ, FELIPE	
URANGA GURRUCHAGA, JOSE ANTONIO "BAKEO"	1913
URANGA ZUBIZARRETA, FELIPE "AZILLERRI"	Azpeitia
URBIETA ARREGUI, JUAN	Azpeitia (Loiola)
URBIETA ECHEZARRETA, JOSE	1907 - 1908, Azpeitia
URBIETA EIZMENDI, JESUS	1917, Azpeitia
URBIETA BUENAVISTA, JUANITO	Azpeitia
URBISTONDO LASA, BASILIO	1917, Azpeitia (Txarabarren baserria)
URBISTONDO LASA, DIONISIO	1912, Azpeitia (Txarabarren baserria)
URBISTONDO LASA, FRANCISCO	Azpeitia (Txarabarren baserria)
URBISTONDO LASA, JOSE MIGUEL	Azpeitia (Txarabarren baserria)
URDALLETA UZCUDUN, IGNACIO "KATRAN"	1915, Azpeitia
URDANPILLETA ORUEZABALA, ALBERTO	1911, Bidania
URIA ARRUTI, JOSE LEON	1913, Azpeitia (Azkune baserria)
URRUZOLA ZUBIZARRETA, JOSE	
VIQUENDI OTEGUI, VALENTIN	Azpeitia
YUGO / JUGO GURRUCHAGA, FRANCISCO	Azpeitia
ZABALETA GARATE, LUIS	1915, Azpeitia
ZAITEGUI OLAIZAOLA?, SIMON	
ZUBIAURRE, BAUTISTA ("URZELAITZ")	Azpeitia
ZUBIAURRE, FIDEL	Azpeitia
ZUBIMENDI OLAIZOLA, IGNACIO	1917, Azpeitia
ZUDUPE ECHEVERRIA, SANTIAGO	Azpeitia

67 - Azpeitian 1952ko abenduan. Zelaitxo zinema aurrean. (argazkilaria: Kaito). Ezkerretik eskubira (goiko ilara): Juan Beobide, Jose Sarasua, Francisco Aizpitarte Arocena, Antonio Loinaz Echaniz, Francisco Arrue Larrañaga, Jose Maria Elias Unanue "Kompare", Roque Azcue Garmendia, Cándido Michelena Aramendi, Jose Maria Otaño Echaniz. Ezkerretik eskubira (beheko ilara): "Etxeberri", Clemente Arrue Larrañaga, Ignacio Arrue Larrañaga, Marcelo Echaniz "Kinttela", Eusebio Azpillaga Zubillaga, Fidel Zubiaurre, Aquilino Izaguirre Amenabar "Zepai".

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia (Ondarre baserria)		
Azpeitia	Loiola	Angarilaria
Azpeitia	Saseta edo Amaiur	
Azpeitia (Urrestilla)	Amaiur	
Azpeitia	Itxarkundia	
Azpeitia (Loiola)	Aralar	Tenientea
Azpeitia (Mandioltza baserria)	Loiola (Lartaun 2.)	
Azpeitia (Buena Vista)	Itxarkundia	Tenientea
	Itxarkundia	Tenientea
Azpeitia (Txarabarren baserria)	Zulatzaileak	
Azpeitia (Txarabarren baserria)	Loiola (3. Konpania)	
Azpeitia (Txarabarren baserria)		Sarjentua
Azpeitia (Txarabarren baserria)	"Zapadores"	Sarjentua
Azpeitia (Eliz kalea)	UHP	
Azpeitia (Arrabal de Arana)		
Azpeitia (Berrosueta goenekoa)	Saseta	
Azpeitia	2 "Ingenieros"	
Azkoitia		
Donostia	Lenin	
Donostia	Aralar	
Azpeitia		
Azpeitia	Loiola	
Azpeitia	Eusko Gudarostea	
Azpeitia (Larre baserria)	Loiola	
Azpeitia	Amaiur	

Jesús
Urbietta Eizmendi

Basilio
Urbistondo Lasa

Santiago
Zudupe Echeverria

68 - Basilio Urbistondo gudari urrestildarrari omenaldia (2015ko irailaren 20an).

Ezkerretik eskubira: Antonio Eizaguirre Garmendia, Antonio Loinaz Echaniz, Juan Plazaola Odriozola "Garagartza", Jose Antonio Aramendi, Ignacio Arenas, Felipe Uranga Zubizarreta "Azilleri" (lurrean eserita dagoena), Jose Arenas, Jose Alberdi Aguirre "Bentatxo", Román Gesalaga "Orkazarre".

Ezkerretik eskubira (goiko ilara): Jose Sarasua, Eusebio Azpillaga Zubillaga, Lucio Azpillaga Zubillaga, Jose Ibarzabal, Juan Plazaola Odriozola "Garagartza", Jose Maria Elias Unanue "Kompare", Cándido Michelena Aramendi, Ignacio Arrue Larrañaga, Vicente Iturralde Bereciartua, Jose Alberdi Aguirre "Bentatxo". **Ezkerretik eskubira (beheko ilara):** Jose Antonio Aramendi, Marcial Aramburu "Keixeta", Antonio Loinaz Echaniz, DESCONOCIDO, Juan Iturralde Bereciartua, Secundino Juansoro "Txapala", Francisco Aizpitarte Arocena, Ignacio Arenas, Antonio Izaguirre "Bixkiturri".

Ezkerretik eskubira (goiko ilara): Aquilino Izaguirre Amenabar "Zepai", Juan Plazaola Odriozola "Garagartza", Placido Eizaguirre Larrañaga, Ambrosio Azpiazu Oyarzabal, Juan Otaegui, Antonio Loinaz Echaniz, Cándido Michelena Aramendi, DESCONOCIDO, Eusebio Azpillaga Zubillaga, Jose Sarasua, Jose Maria Elias Unanue "Kompare", Ignacio Jaca Odriozola, Vicente Iturralde Bereciartua. **Ezkerretik eskubira (beheko ilara):** Roque Azcue Garmendia, Juan Iturralde Bereciartua, DESCONOCIDO, Juan Beobide, Clemente Arrue Larrañaga, Secundino Juansoro "Txapala", DESCONOCIDO, Felipe Uranga Echaniz "Azilleri", Valentín Sarasua Mendia, Jose Alberdi Aguirre "Bentatxo".

Argazki hauek Roque Azcune Garmendiak atereak izan ziren 1936ko abenduan Legutioko frontean. Kamera irudi hauetan erretratatuak geratu ziren azpeitiar guztien artean erosi zuten, zeinak Loyola batailoiko Lartaun konpainiako kideak ziren. Urte batzuen ondoren, gerra amaiturik eta diktadura frankistako garai gupidagabeenak gáinditurik, bizirik atera ziren batailoio horretako kide batzuk eta Eusko Gudarosteko beste gudari azpeitiar batzuk hotel Loiolan berrelkartzen ziren urtero.

Ezkerretik eskubira: Francisco Aizpitarte Arocena, Jose Maria Sánchez Azcona, Secundino Juansoro "Txapala", Antonio Loínaz Echaniz.

Ezkerretik eskubira: Ignacio Jaca Odriozola, Ignacio Arenas, Secundino Juansoro "Txapala", Francisco Aizpitarte Arocena, Antonio Loínaz Echaniz.

Ezkerretik eskubira:
 1. Juan Beobide; 2. Jose Alberdi Aguirre "Bentatxo"; 3. Jose Ibarzabal; 4. Jose Sarasua; 5. Cándido Michelena Aramendi; 6. Francisco Aizpitarte Arocena; 7. Juan Plazaola Odriozola "Garagartza"; 8- Antonio Eizaguirre Garmendia; 9. Jose Arenas; 10. Antonio Loínaz Echaniz; 11. Lucio Azpillaga Zubillaga; 12. Marcial Aramburu "Keixeta"; 13. Román Gesalaga "Orkazarre"; 14. Juan Goicoechea Cendoya "Akotei"; 15. Pablo Errecagoena "Makiberkua"; 16. Ignacio Jaca Odriozola; 17. Francisco Arrue Larrañaga; 18. Vicente Iturralde Bereciartua; 19. Jose Antonio Aramendi; 20. Jose Maria Elias Unanue "Kompare"; 21. Eusebio Azpillaga Zubillaga; 22. Clemente Arrue Larrañaga; 23. Felipe Uranga Zubizarreta "Azilleri"; 24. Ignacio Arenas; 25. Secundino Juansoro "Txapala"; 26. Juan Iturralde Bereciartua.

3.2.1. “Matxinatuen erasoa” delakoaren aurkako borroka edo “anaien arteko gerra”

Zalantzarik gabe, 1936ko uztailean lehertu zen gerrak Azpeitiko ia familia guztiei eragin zien. Mobilizazioari dagokionez, soldadutza egiteko adinean zeuden gazteak izan ziren kaltea zuzenean jasan zutenak. Familia bereko hainbat kidek egin behar izan zuten borroka gerrako frontean. Anaia batzuk bando berean egokitu ziren, beste batzuk hainbat bandotan, eta ez zuten denek zorte berdina izan.

Izarraitz auzoko ARANGUREN CENDOYA anaiak, adibidez, Bernabe eta Justo “Kumuntzo”, *Irrintzi* eta *Loyola* batailoietan ibili ziren borrokan, hurrenez hurren, eta ondoren, espetxeratu eta gerra-kontseiluan epaitu zituzten⁹³. Bazuten beste anaia bat ere, Jose. Hura udal-garbitzaile postutik kanporatu zuten, berriz⁹⁴. ARRUE LARRAÑAGA anaiak ere ibili ziren batailoi nazionalistetan borrokan. Ignacio, Francisco eta Clemente haien borronteaz errolatu ziren Loiolako santutegian⁹⁵ antolatu zituzten euskal milizietan eta, ondoren, *Loyola* batailoian ibili ziren borrokan⁹⁶. Batailoi hartan ibiliko zen seguru asko Pedro ere, Azpeitiko Defentsa Batzordeko kidea, eta Santoñan harrapatu ondoren, gerra-kontseiluan epaitu zuten Francisco bezala⁹⁷. Litekeena da Miren Arrue Larrañagak ere frankisten garaipenaren ondorioak jasan izana, *Emakume*⁹⁸ erakundeko idazkari izan baitzen. Juan, berriz, iheslarizat hartu zuten 1937an⁹⁹ eta, beraz, baliteke hura ere gudari ibili izana.

Batailoi errepublikanoetan borrokan ibili ziren CAMPOS ECEIZA anaiak: Juan, Alejandro eta Moises. UGTko afiliatuak ziren guztiak eta Juventudes Socialistas Unificadas (JSU) taldearen *UHPn* errolatuta egon ziren. Ez zuten denek patu berdina izan, ordea. Juan eta Alejandro gerra-kontseiluan epaitu zituzten, eta 1940ra arte ez zuten behin betiko askatasuna lortu¹⁰⁰. Askoz tragikoagoa izan zen Moisesi gertatutakoa. Durangoko gerrako frontean zauritu zuten, eta handik gutxira hil zen Barakaldoko ospitalean¹⁰¹. Antzekoa gertatu zitzaizen Jose Maria, Avelino eta Leandro MORAL LEDESMA anaiei ere. Ez dakigu Jose Maria zer unitatetan egon zen errolatuta, baina baliteke Avelino eta Leandro anaiak bezala *UHP* batailoian ibili izana. Azken hori Basurtuko ospitalean hil zen Otxandioko sektorean¹⁰² zauritua izan ondoren. Jose Maria, berriz, justizia militar frankistak auzipetu zuen, eta langileen batailoi batean egon zen gatibu¹⁰³. Hiru miliziano haien aita ere, Avelino Moral, Azpeitiko buruzagi ezkeriar ezaguna, epaitu eta 30 urteko espetxealdira kondenatu zuten¹⁰⁴.

69 - Juan Campos Eceiza.
(Maite Camposek utzitako argazkia).

70 - Roque Azpiazu Gomez.
(Kontxi Azpiazu Gomezek utzitako argazkia).

⁹³ 284-37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN)./3549-40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁹⁴ AUA (Sig. 0276-02; Kod. 12).

⁹⁵ CDMH (PS Bilbao 64).

⁹⁶ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

⁹⁷ 16530/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN)./1714/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁹⁸ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

⁹⁹ AUA (Sig. 0472-01; Kod. 215).

¹⁰⁰ 15443/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN)./3795/40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁰¹ AHPV.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ 1825/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁰⁴ 2357/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

Aipatu ditugun horiek bezala, AIZPURU AIZPURU (Ignacio eta Jose Antonio), AGUIRRE ORUESAGASTI (Jose eta Luis) eta AGUIRRE MUGURUZA (Agustin eta Angel) anaiak ere, beste batzuen artean, *San Ignacio* erreketean tertzioan ibili ziren borrokan¹⁰⁵. Kasu batzuetan, bi anaiak hil ziren gerrako frontean. Hori gertatu zitzaizen ODRIOZOLA LESACA (Diego Maria eta Jose Maria) anaia urrestildarrei, eta ECHEVERRIA ARZUAGA (Gaspar eta Ignacio) anaiei. Jose Manuel, Jose Francisco eta Vicente OLAIZOLA GURRUCHAGA anaiak, berriz, Nuarbeko Echaiz-zahar baserrian jaioak, *San Ignacio* tertzioko erreketen izan ziren, eta lehen biak borrokan hil ziren¹⁰⁶.

Beste anaia batzuk bando berean aritu ziren gerrako frontean borrokan, baina ideologia ezberdineko batailoietan. Adibide gisa aipa ditzakegu "Indotarrak" esaten zieten familiako anaiak, AZPIAZU GOMEZtarrak. Zaharrena, Roque, EAJko afiliatua zen, eta bere borondatez sartu zen Ertzaintzaren gorputz motorizatuan. Biziarteko espetxe-zigorra jarri zioten horregatik¹⁰⁷. Eleuterio ere nazionalista zen, eta *San Andrés* zultzaileen batailoian ibili zen. Ondoren, hainbat espetxe frankistatan eduki zuten preso eta, gero, *América* infanteriako erregimentuan sartzera behartu zuten 1939ko otsailan¹⁰⁸. Jose, aldiz, CNTren aldekoa zen arren, UHP batailoi sozialistako miliziano izan zen. Atxilotu ostean, langileen batailoi batean sartu zuten.

Azkenik, izan ziren elkarren aurkako bandoetan borrokan ibili ziren familia bereko ki-deak ere. Daniel eta Lucio ODRIOZOLA ALTAMIRA nazionalisten aldeko *Ingenieros 2* batailoian

71 - Gerrako frontean hildako erreketen azpeitiarren oroigarria. (Aranzadi Z.E. / Roque Astigarraga funtsa).

72 - Eleuterio Azpiazu Gomez. (Kontxi Azpiazu Gomezek utzitako argazkia).

73 - Jose Azpiazu Gomez. (Kontxi Azpiazu Gomezek utzitako argazkia).

74 - Moises Campos Eceiza. (Maite Camposek utzitako argazkia).

egon ziren erroldatuta¹⁰⁹, eta hirugarren anaia Felix, berriz, borrokalari erreketean izan zen¹¹⁰. ELIAS UNANUE lau anaietatik bi, Francisco eta Jose Maria, batailoi nazionalistetan ibili ziren borrokan, eta Saturnino eta Manuel, berriz, *San Ignacio* tertzioan. Lemoako frontean hil zen Manuel¹¹¹. Hala-ber, URBIETA EIZMENDITAR zazpi anaietatik lau frontean ibili ziren borrokan. Haietako bi batailoi nazionalistetan eta beste bi erreketen¹¹².

Baina familia bereko kideek elkarren aurkako bandoei babesa emate horren adierazgarri ez ziren gerrako frontean borroka egin zuten gazteak bakarrik izan. Politikan ere izan zuten isla. ORBEGOZO EMBIL anaien kasuak erakusten du hori, adibidez. Batetik Julian eta Casto zeuden, herrian frankista ezagun-ezagunak, Azpeitiko Junta de Guerra Carlistako kideak. Ondoren Falangean ibili ziren, eta gerra-kontseiluan epaitu zituzten hainbat azpeitiar akusatzeko idatziak egin zituzten. Auzipetu azpeitiar haietako bat Julian eta Castoren anaia izan zen, Alejandro, zinegotzi nazionalista izana. Hala ere, Julianek eta Castok batetik, eta Roque Astigarraga (Azpeitiko lehen alkate frankista) koinatuak bestetik, Alejandroren aldeko adierazpena egin zuten, eta horri esker kargu guztietatik absolutu zuten 1938ko apirilaren¹¹³.

Gerra Zibila esaten zaion horren kausei, garapenari eta eragin sozio-politikoari buruzko ikuspegi dagokienez, Azpeitian herriko hainbat pertsona ospetsuk jorratu izan dute gai hori, bakoitzak bere ikuspegitik. Imanol Eliasek, esaterako "anaien arteko gerra"¹¹⁴ aipatu zuen garai hura izendatzeko, eta Ignacio Arteche, berriz, gerrak eta haren ondorioek herriara ekarri zuten haustura soziala nabarmentzen du idatzi zituen oroitzapenetan¹¹⁵. Iñaki Aizpuruk, "matxinatuen eraso" aipatu zuen *7 meses y 7 días en la España de Franco* liburuan, hain bihozbera ez zen ikuspegi batetik. Honako galdera hau egin zuen liburuan: "Zer legeren arabera behar zitzaizkion euskaldunak haien etsai amorratuen aurrean entregatzea, etsai haiek lehen egunetik bertatik helburua euskaldunak suntsitzea zutela kontuan hartuta?"¹¹⁶.

75 - Casto Orbegozo Embil. (Uztartia aldizkaria).

¹⁰⁵ FPEV.

¹⁰⁶ AUA (Sig. 1240-01; Kod. 214).

¹⁰⁷ 908/37 urgentziako prozedura summarisimoa (AIRMN).

¹⁰⁸ 15482/38 urgentziako prozedura summarisimoa (AIRMN).

¹⁰⁹ AUA (Sig. 333-03; Kod. 214).

¹¹⁰ FPEV.

¹¹¹ AUA (Sig. 1240-01; Kod. 214).

¹¹² MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Jesus Urbietaren testigantza.* (2006).

¹¹³ 2284/38 urgentziako prozedura summarisimoa (AIRMN).

¹¹⁴ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitia historian zehar.* (1997).

¹¹⁵ URKIA, J. M. (Koord.): *Jose de Arteche, un hombre de paz.* (2006).

¹¹⁶ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco.* (1964).

3.2.2. Boluntarioak edo mobilizatzaera behartutakoak

1940ko otsailean "bi armadatan aritu" ziren herriko mutilei buruzko informazioa bildu zuen Azpeitiko Udalak¹¹⁷. 15 gazteri buruzko informazioa da, baina gutxienez 24 izan ziren egoera hartan egondako azpeitiarrak. Haietako bat, Luis Goenaga Alberdi, gudari ibili zen Azpeitiko Komandantzian eta, ondoren, Juventudes de Acción Popular (JAP) delakoan gelditu zen errolatuta. "Jainkoagatik eta Espainiagatik bizitza eman zuten boluntarioen eta soldaduen zerrenda"¹¹⁸, Luis gerrako frontean desagertu zela jarri zuten, baina Antonio Loinezak idatzi zituen oroitzapenetan, jasota utzi zuen "tertzio bereko erreketek hil zutela"¹¹⁹.

Bestalde, bi bandoetan borrokan aritu ziren borrokalarietatik 5 gerra-kontseilu frankistetan epaitu zituzten desertatzaez akusatuta. Zehatz esateko, Lucas Orbegozo Orbegozo, Ignacio Zubimendi Olaizola, Tomas Odriozola Echeverria eta Ignacio eta Jose Ramon Odriozola Alberdi anaiak epaitu zituzten. Gerrako hainbat frontetan, batailoi nazionalistetan, arituak ziren borrokan, eta Santofian harrapatu zituzten

76 - Jose Ramon Odriozola Alberdi.
(Kontxi eta Miren Odriozola Uzkudunek utzitako argazkia).

gero. Ondoren, langileen batailoi batean eduki zituzten gatibu, harik ere Teruelgo gerrako frontean *San Ignacio* tertzioko erreketek gisa sartu ziren arte. Handik gutxira etsaien tropek geldiarazi egin zituzten, eta ordutik hasi eta gerra amaitu arte armada errepublikanoan ibili ziren. Azkenik, 1941ean, epaitegi militarrek esan zuen laurek "ideologia separatista" zutela, baina "jokabide ona", eta ontzat eman zuen harrapatzaeren inguruko bertsioa¹²⁰.

Bestalde, hainbat azpeitiar epaitu zituzten gerra-kontseiluan, ustez gauzaez edo desgai bihurtzaeren delitua egin zutelakoan. Hala gertatu zitzairen, besteak beste, Antonio Segurola Odriozola eta Jose Maria Azpiazu Lizaso erreketeei. Absolbitu egin zituzten auzitegi militar frankistek ebatzi zutenean zituzten zauriak ez zituztela haien borondatez egin gerrako frontean jarraitetik salbuetsita gelditzeko, hala salatu baitzuten instrukzio-fasean. Aldiz, auzitegiek ebatzi zuten zauriak etsaiak egindakoak zirela¹²¹.

Dena dela ere, zaila da zehatz jakitea zenbat eta zein izan ziren boluntarioak eta zein eta zenbat mobilizatzaera behartuak, batez ere bando frankistan borrokan aritu ziren gazte azpeitiarrei dagokienez. Ramon Altolaquirri, adibidez, 1938an soldadutzarako dei egin zioten, baina boluntario aurkeztu zen, familiako batek hala egiteko gomendatu ziolako, eta ez bere printzipio ideologikoei jarraitu ziolako¹²². Nolanahi ere, deigarria da altxatutako bandoan borrokan aritu eta gerrako frontean hil ziren 79 azpeitiarretatik 13 Azpeitiko Udal frankistak "behartutako soldadu"tzat hartu izana¹²³. Jose Maria Gurruchaga Zabaleta izan zen haietako bat. Seguru asko, armada frankistan sartu baino lehen, Loyola batailoian ibiliko zen borrokan, Victoriano anaia bezala. 1938ko urtarilean hil zen Jose Maria, eta Victoriano langileen batailoi batean zegoen gatibu artean. Armadan sartzeko atera zen handik, behartuta¹²⁴.

77 - Antonio Segurola Odriozola. (Euskal Ikasketetarako Fundazio Popularra).

¹¹⁷ AUA (Sig. 472-01; Kod. 215).

¹¹⁸ AUA (Sig. 1240-01; Kod. 214).

¹¹⁹ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

¹²⁰ 2286/40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹²¹ 1069/37 eta 1058/37 urgentziako prozedura sumarisimoak (AIRMN).

¹²² MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Ramon Altolaquirriren testigantza*. (2006).

¹²³ AUA (Sig. 332-01; Kod. 215).

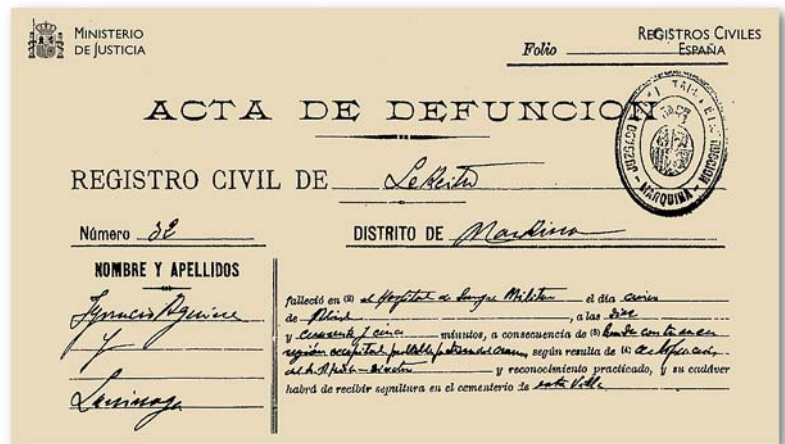
¹²⁴ AUA (Sig. 472-01; Kod.215)..

3.2.3. Gerrako frontean hildako miliziano eta gudari azpeitiarrak

AGUIRRE LARRINAGA, IGNACIO

Urrestillakoa zen Ignacio eta Lekeitio bizi zen. 1937ko apirilaren hasieran, Eusko Gudarostearen batailoiren batean zegoen errolatuta, baina ordu-rako 50 urte bazituenez, seguru asko, ez zen borrokan ibiliko. Nolanahi ere, apirilaren 4-5ean Markinako sektoreko landa - ospitalean zegoen, "garondoa zauri bat zuela, seguru asko garezurra hautsita". Egun hartan bertan, hilaren 5ean, hil zen Ignacio, eta Lekeitiko hilerrian lurperatu zuten. Ez-konduta zegoen eta bost seme-alaba zituen¹²⁵.

78 - Ignacio Aguirre Larrinagaren heriotza-akta.
(Lekeitioko erregistro zibila).

AIZPURU ARREGUI, AGUSTIN

1903an Azpeitian jaioa zen Agustín eta Eibarren bizi zen. Eusko Gudarosteko Ingeniarren 2. batailoi mistoaren 1. konpainiako borrokalari izan zen. Atzeragoardian, defentsarako gotorlekuak eraikitzeko lanak egin zituen unitate militar hark. 1937ko hasieran, Urkiolako ospitalera eramane zuten, "balaz zaurituta"¹²⁶. 1937ko urtarrilaren 10ean egin zuten haren heriotza-ziurtagiria, eta Abadiñoako hilerrian lurperatu zuten¹²⁷.

AZCUE GARMENDIA, JOSE MARIA

1915ean jaioa zen eta San Ignacio kaleko 27.ean bizi zen Jose Maria. Zurgintzan aritu zen Damaso Azcue, altzari-enpresan¹²⁸. Gerra hastean, UGT sindikatuaren batailoi batean gelditu zen errolatuta, eta Arabako frontera joan zen batailoi harekin. 1936ko azarotik aurrera, *batalla de Villarreal* izenez ezaguna den gerra-gertaeran hartu zuen parte¹²⁹. Kalkuluen arabera, eraso hartan Eusko Gudarosteko 1.000 borrokalari inguru hil ziren, eta 3.000tik gora zauritu. Jose Maria 1936ko abenduaren 3an hil zen, Legutio inguruan, "balaz zaurituta", baina badirudi hilotza ez zutela berreskuratu¹³⁰.

1940an, urte batzuk geroago hila izan arren, Donostiako soldadugaien 38. zerrendan sartu eta aurkarizat hartu zuten, "gorrien armadan" ibili zelako¹³¹. Gainera, ez zuten haren heriotza-akta Azpeitiko epaitegian 1942ra arte egin. 21 urte zituen Jose Mariak hil zenean eta ezkongabea zen.

AZPEITIA ALUSTIZA, TOMAS

1902an Gabirian jaioa. Gutxienez 1934ra arte bizi izan zen Azpeitian zurgin hau. Garai hartan Azpeitiko Sindicato Profesional del Ramo de la Madera sindikatuaren afiliatuta zegoen eta langabezian zegoen. Agian horregatik joango zen Donostiara, lanik gabe zegoelako alegia. Donostian egiten zuen lan gerra lehertu zenean. CNTko militantea zen garai hartan eta 1936ko uztailaren 19an bertan, altxatutako tropei Gipuzkoan aurrera egitea galarazten saiatu ziren euskal milizianoen lehen talde haiekin bat egin zuen. Ondoren, Eusko Gudarostearen Meabe batailoietako batean egon zen errolatuta eta 1936ko urriaren Asturiasko frontera joandako euskal espedizioan hartu zuen parte. Urriaren 18an, sarjentu izendatu zuten eta handik lau egunera, hilaren 22an, borrokan ari zela hil zen, San Claudio sektorean. 34 urte zituen Tomasek. Candida Lasa Alustizarekin ezkondu zegoen eta 8 urteko alaba bat zuten, Maria Cristina¹³².

BURNI, FRANCISCO

Antono Loinazek bere memorieta kontaktzen duenaren arabera, Francisco *Itxarkundia* batailoiko sarjentua zen Ubideko gerra frontean hil zenean. Seguraski, eta Azpeitiko hainbat bizilagunen testigantzen arabera, Franciscok errepublika garaian bere bizitokia Azpeitian finkatu zuen. Bere jatorria ezezaguna zaigu¹³³.

CAMPOS ECEIZA, MOISES

Eliz kalean bizi zen Moises eta iturgina zen lanbidez. Alejandro eta Juan anaiak bezala ezkertiarra zen, eta ideia haien harira, militar egin zuten UGT sindikatuaren¹³⁴. Ondoren, gerrako frontera bidali zuten Juventudes Socialistas Unificadas delakoaren UHP batailoian errolatuta¹³⁵. Batailoi horretako 1. konpainiako kidea izan zen Moises, eta 1937ko apirilaren amaieran zauritu zuten Durangoko frontean. Barakaldoko ospitale militarrean eraman zuten ondoren. Hala ere, apirilaren 30ean, Moisesen heriotza-ziurtagiria egin zuten. Barakaldoko hilerrian lurperatu zuten¹³⁶.

Nº de Orden	NOMBRES	Serie	Número del Fusil	Número del Machete	OBSERVACIONES
✓ 39	Otaegui Azurmendi Victoriano			16189	
✓ 40	Noral Leizaola Avelino			9605	
✓ 41	Arizaga Gurruchaga Jesus			2104	
✓ 42	Campos Eceiza Alejandro			9032	
✓ 43	Campos Eceiza Moisés			9896	
✓ 44	Cortaberría Ascenso Astanialao			17088	

79 - Moises Campos Eceizari buruzko dokumentua. (CDMH (P.S. Bilbao 241).

¹²⁵ Lekeitioko Erregistro Zibila.

¹²⁶ AHPV.

¹²⁷ Abadiñoako Erregistro Zibila.

¹²⁸ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

¹²⁹ LOINAZ ETXANIZ, A.: Nire Oroitzapenak (2001).

¹³⁰ Azpeitiko Erregistro Zibila: 37. liburukia, 82. zk., 340. orria (1942ko abendua).

¹³¹ AUA (Sig. 472-01; Kod. 215).

¹³² CDMH (S.M. PSET 51).

¹³³ LOINAZ ECHANIZ, A.: Nire Oroitzapenak. (2001).

¹³⁴ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

¹³⁵ CDMH (P.S. Bilbao 241).

¹³⁶ AHPV.

GORROCHA AZPEITIA, PEDRO

Azpeitiko bizilaguna. Pedoren inguruan daukagun datu bakarra Euskadiko Artxibo Historikoan aurkitzen den dokumentazio mikrofilmatuan ageri dena da, konkretuki "Asturiasen, eta Itxarkundia, Loyola, San Andres eta Saseta batailoietan desagertu edo hildako gudarien" inguruan Euskal Armadako autoritate militarrek egindako txostenetan. Bertan dioenaren arabera, Pedro Otxandioko gerra frontean hil zen, ez delarik zehazten zein batailoitako kide zen¹³⁷.

INCHAURRONGO MUGICA, VICTOR

Urrestillakoa zen jaiotzez, eta Tolosan bizi zen. Izquierda Republicana alderdiaren Pablo Sanz konpainian errolatuta gelditu zen Victor¹³⁸. Ondoren, *Azaña-Gipuzkoak* batailoian sartu zen, Donostian, eta Irungo gerrako frontera joan zen¹³⁹. 1936ko irailaren 1ean, fronte hartan ziurtatu zuten haren heriotza. Grafikoa zen lanbidez, eta emaztea eta bi seme-alaba zituen. Emazteak egin zuen Victorren heriotza-ziurtagiria handik hilabete batzuetara, Karrantzan, Bizkaian¹⁴⁰.

IPARRAGUIRE ORBEGOZO, FRANCISCO

Gerra hasi ondoren, Azpeitian 1936ko abuztuaren hasieran eratuak euskal milizietan sartu zen Francisco, sarjentu¹⁴¹. Ondoren, Azpeititik atera eta gerrako hainbat frontetan jarraitu zuen borrokan 1936ko abenduaren 23an "Zornotzako sektorean suzko armaz zaurituta", hil zen arte. Hilaren 25ean lurperatu zuten, Gernikako hilerrian. 29 urte zituen Franciskok eta ezkongabea zen¹⁴².

ITURZAETA ZUBIZARRETA, CELESTINO "TXANDRAMIE"

1916an Urrestillan jaioa zen Celestino. Aguirre Hermanos altzari-enpresan aritu zen lanean errepublika-garaian. "Txandramie" esaten zioten urrestildar honek altzarien sektorekoek 1936ko uztailan gerra lehertu baino lehentxe-ago egindako greban parte hartu zuen. Protesta haietan, akordeia hartuta ibili zen Celestino soldata igo ziezaie-tela eskatzeko protesta-abestiak jotzen¹⁴³. Gerra hastean, *Loyola* batailoi nazionalistan sartu zen eta, seguru asko, batailoi harekin ibiliko zen miliziano gerrako hainbat frontetan, hil arte. Hori horrela, ez dago garbi Celestino non eta nola hil zen. Batetik, Antonio Loinazen idatzitako oroitzapenetan jarrita dago Legutioko frontean hil zela Celestino. Hala ere, bada familiaren oroigarri bat, eta horren arabera, Celestino "Bizkaiko frontean" hil zen 1937ko ekainaren 15ean. 1940an, zehazki otsailaren 5ean, Celestino "aurkari"tzat izendatu zuen Azpeitiko Udalak, 1936ko soldadualdiko gazteen sailkapen-aktaren itxiera zela eta. Ez dago haren heriotzari buruzko aipamenik¹⁴⁴.

80 - Celestino Iturzaeta Zubizarreta "Txandramie".
(Joxe Mari Iturzaeta utzitako argazkia).

IZAGUIRE AMENABAR, ANTONIO

CNTko militante izandako azpeitiar bakanetako bat izan zen Antonio. Bera izan zen gerrako frontera joan ziren lehenengoetako bat. 1936ko uztailaren 31n, Ordizian frankisten aurkako erresistentzian zebilela, eta altxatutakoek Ordizia hartu baino egun bat lehenago, borrokan hil zuten. 32 urte zituen Antoniok eta bi seme-alaba zituen¹⁴⁵.

LANDA SEGUROLA, JULIAN

Azpeitiarra jaiotzez eta bizitokiz, Gerra Zibila hasi ondoren Azpeitiko hiriburuan sortu ziren milizia popular antifaxistetan hartu zuen parte Julianek. Seguraski gerrako frontean zauriturik, Donostiako ospitalean hil zen 1936ko abuztuaren 30ean. Defuntzio aktan ipintzen duenaren arabera, "suzko armak eragindako zaurien" ondorioz hil zen. 32 urte zituen eta ezkondata zegoen¹⁴⁶.

LARRAÑAGA PLACIDO, PLACIDO

Azpeitiko bizilaguna. Plácidoaren inguruan daukagun datu bakarra, Pedro Gorrocharen kasuan bezala, Euskadiko Artxibo Historikoan aurkitzen den dokumentazio mikrofilmatuan ageri dena da, konkretuki "Asturiasen, eta Itxarkundia, Loyola, San Andres eta Saseta batailoietan desagertu edo hildako gudarien" inguruan Euskal Armadako autoritate militarrek egindako txostenetan. Hemen dioenaren arabera, Pedro Otxandioko gerra frontean hil zen, zein batailoitako kidea zen zehazten ez delarik¹⁴⁷.

MORAL LEDESMA, LEANDRO

San Asensiokoa (Errioxa) zen jaiotzez Leandro. 13 urte besterik ez zituela iritsi zen Azpeitira. Avelino Moral aita merkataria zen, eta agintari errepublikano ezaguna izan zen herrian errepublika-garaian. Badirudi, Leandro, gerra hasi ondoren, Azpeitiko Defentsa Batzordearen zuzendaritzan sartu zela¹⁴⁸. Ondoren, JSUren *UHP* batailoian sartu zen Jose Maria eta Avelino anaiak bezala¹⁴⁹. 1937ko apirilaren hasieran, Otxandioko frontean zegoen Leandro, bere konpainiako ofizialorde, eta zaurituta, Bilboko ospitale zibilera eraman zuten. Apirilaren 2an hil zen eta ez dakigu non lurperatu zuten. 28 urte zituen Leandrok eta ezkondata zegoen¹⁵⁰.

¹³⁷ EAN (Politiko Soziala. Bilbo. 188 kutxa, 20. zk).

¹³⁸ CDMH Funts Politiko Soziala. Bilbo. 64 kutxa, 67. biribilkia.

¹³⁹ CDMH, Funts Politiko Soziala. Bilbo. 250 kutxa, 19. zk.

¹⁴⁰ Karrantzako Erregistro Zibila.

¹⁴¹ CDMH (PS Bilbao 64).

¹⁴² AHPV.

¹⁴³ LOINAZ ETXANIZ, A.: Nire Oroitzapenak (2001).

¹⁴⁴ AUA (Sig. 333-03; Kod. 214).

¹⁴⁵ CDMH (PSET 65; 184; 225).

¹⁴⁶ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v. (2004).

¹⁴⁷ EAN (Politiko Soziala. Bilbo. 188 kutxa, 20. zk).

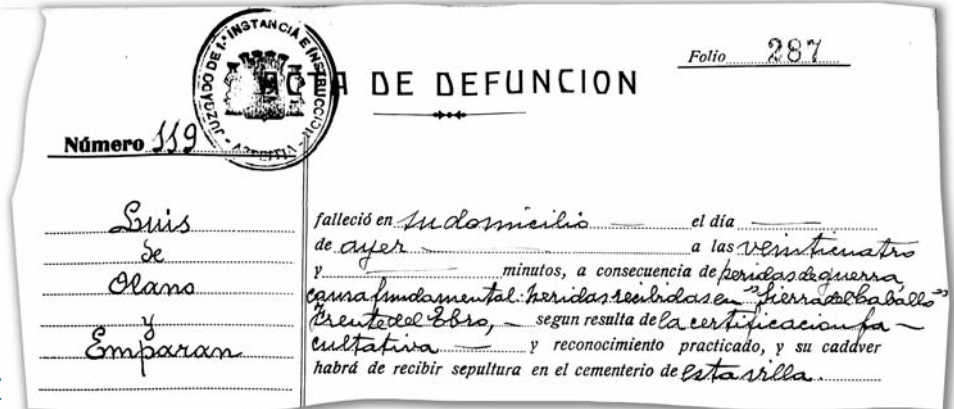
¹⁴⁸ 1714/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁴⁹ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v. (2004).

¹⁵⁰ AHPV.

OLANO EMPARAN, LUIS

1917an Puerto Real (Cadiz) herrian jaioa zen Luis, eta Azpeitian bizi zen. Bustinzuri plazako 5.ean bizi zen. Ikaslea zela, Ebroko gerrako frontean ibili zen, borrokan. Badirudi Sierra del Caballo inguruan zauritu zutela, Alacanten, eta ondoren, etxean hil zen, 1938ko urriaren 19an. Ez dakigu zein bandotan egon zen erroldatuta, baina dena dela ez da ageri Azpeitiko udaletxe frankistak landutako frontean hildako gudari nazionalen zerrendan. 21 urte zituen Luisek¹⁵¹.

81 - Luis Olano Emparanen heriotza-akta.
(Azpeitiko erregistro zibila 37. liburukia; 119 zk.; 287. orria).

OYARZABAL ERASO, JOSE

1909an Azpeitian jaioa zen eta zurgina zen lanbidez. Gerra hasi ondoren, JSUren UHP batailoian gelditu zen erroldatuta¹⁵². 1936ko urriaren 6an, Elgetako frontean zegoela, hil egin zen "obus batek eragindako zaurien" ondorioz. 27 urte zituen Josek, ezkongabea zen eta Elgetako hilerrian lurperatu zuten¹⁵³.

PLAZAOLA ZUBIZARRETA, LEANDRO

1907an jaio zen Leandro eta Azpeitian bizi zen. ELA sindikatu nazionalistan afiliatuta zegoen eta Amaiur infanteria-batailoiko San Andrés 1. konpainian gelditu zen erroldatuta. 1936ko abenduaren 26an, Kalamuako¹⁵⁴ frontean balaz zaurituta hil zen, eta Gernikako hilerrian lurperatu zuten. 28 urte zituen Leandrok¹⁵⁵.

QUINTANA LORENZO, JOSE DIMAS

Azpeitian jaioa zen eta Bilbon bizi zen Jose Dimas. 1937ko apirilean eta maiatzean, Bizkargi, Sollube eta Peña Lemoa sektoreetan *Cinturón de hierro*, Burdinazko gerrikoa, delakoaren atean hildako 2.500 euskal borrokalarietako bat izan zen. *Larrañaga* batailoio komunistako "dimitarien zedula"ko miliziano honen kasu konkretuan¹⁵⁶, bere heriotza 1937ko maiatzaren 15ean datatu zen Bizkargi mendian¹⁵⁷. 28 urte zituen Josek, ezkondua zen eta bi alaba zituen¹⁵⁸.

URBIETA ECHEZARRETA, JOSE

Jose Azcue, Patxi Burni, Dionisio Urbistondo eta agian Celestino Iturzaeta azpeitiarrak bezala, Eusko Gudarosteak Legutión egindako erasoan borrokan ari zela hil zen¹⁵⁹. *Loyola* batailoiko *Lartaun* konpainiako gudaria izan zen Jose, eta Otxandio inguruan zauritu ondoren, Zornotzako behin-behineko ospitalera eraman zuten¹⁶⁰. Azkenean, abenduaren 2an, ospitale hartan hil zen, eta hurrengo egunean, Gernikan lurperatu zuten. Loiola auzoko Mandiolatza baserrikoa zen Jose, eta 28 urte zituen hil zenean¹⁶¹.

URBISTONDO LASA, DIONISIO

Urrestilla auzoko Txarabarrena baserrikoa zen. Han jaio zen Dionisio 1912an. 1936ko abuztuaren hasieran Azpeitian eratutako euskal milizietan sartu zen¹⁶². Ondoren, *Loyola* batailoirean *Bergara* 3. konpainian gelditu zen erroldatuta, eta Legutión eginiko erasoan hartu zuen parte¹⁶³. 1936ko abenduaren 1ean hil zen Otxandioko sektorean, "suzko armak eragindako zaurien" ondorioz, eta Gernikako hilerrian ehortzi zuten. 25 urte zituen Dionisiok eta ezkongabe zegoen¹⁶⁴.

82 - Dionisio Urbistondo Lasa.
(Yolanda Etxezarreta Aizpuruk utzitako argazkia).

¹⁵¹ Azpeitiko E.Z.: Tomo 37; nº 119; Fol.287.

¹⁵² EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v. (2004).

¹⁵³ AHPV.

¹⁵⁴ EAN (Politiko Soziala. Bilbo. 188 kutxa, 20. zk).

¹⁵⁵ Gernikako Erregistro Zibila.

¹⁵⁶ CDMH (PS Bilbao 60).

¹⁵⁷ Bilboko Erregistro Zibila.

¹⁵⁸ AHPV.

¹⁵⁹ LOINAZ ETXANIZ, A.: Nire Oroitzapenak. (2001).

¹⁶⁰ Durango-Amorebietako Erregistro Zibila.

¹⁶¹ Gernikako Erregistro Zibila.

¹⁶² CDMH (PS Bilbao 64).

¹⁶³ AHPV.

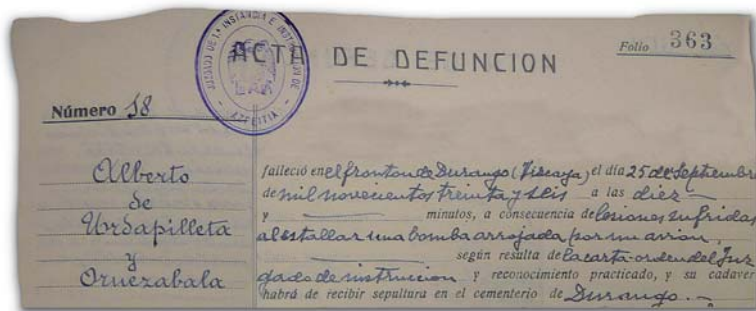
¹⁶⁴ Gernikako Erregistro Zibila.

URDANPILETA ORUEZABALA, ALBERTO

"Hilaren 25eko ordu batetik aurrera, aske naiz helburu taktiko eta estrategikoen aurkako ekintzak egiteko eta behar militarrek eskatzen duten indarkeriaz baliatzeko"

Bizkaia buruzko hitz horiek bota ondoren, Mola jeneral kolpistak Bizkaia bonbardatzeko agindua eman zuen eta ehunka biktima sortu (72-126 hildako eta 500 zauritu inguru)¹⁶⁵.

Bomba bat Durangoko Ezkurdi pilotalekuan lehertu zen. Han zegoen miliziano talde bat, atsedean hartu eta pilotan jokatzen¹⁶⁶. 12 hil ziren, tartean Alberto. UGTko afiliatua zen. Bidanarian jaioa zen 1911n eta Azpeitian bizi zen. Han aritu zen lanean, saskigile, harik eta frontera joan zen arte¹⁶⁷.

83 - Alberto Urdanpilleta Oruezabalaren heriotza-akta. (Azpeitiko erregistro zibila: 38. liburukia; 82. zk.; 363. orria).

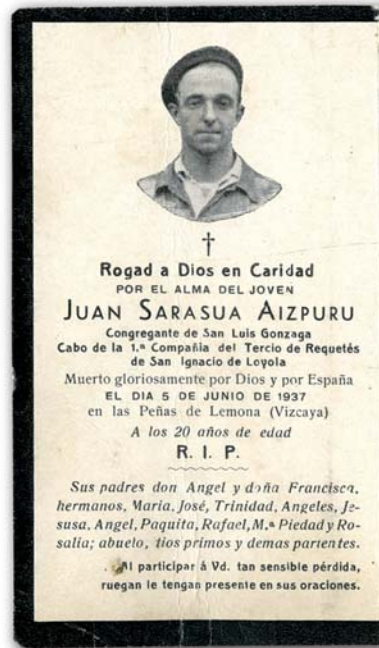
ZALBA AYARZA, RAMON

Jaiotzez azpeitiarra zen Ramon, baina Deban bizi zen. Gerra Zibila hastean, Eusko Gudarostean sartu zen gudari bezala, konkretuki Saseta baitailoi nazionalistan. 1937ko apirilaren 26an hil zen Eubako gerra frontean. 24 urte zituen eta ezkongabea zen¹⁶⁸.

*Nik banuan anai bat
gerra ortan illa
ta berakin badira
makiña bat milla;
ez anaia zalako,
ura zan mutilla!
Deseo det zeruan
gertatu dedilla¹⁶⁹.*

IV. Zerrenda: Gerrako frontean hil ziren matxinatuen bandoko azpeitiarrak

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
AGOTE AIZPURU, JOSE DOMINGO	
AGUIRRE ARAMENDI, VICTOR	1915, Azpeitia
AGUIRRE GEREDIAGA, JOSE MARIA ISIDRO	1897, Azpeitia
AIZPURU AZCUE, FELIX	
AIZPURU GOENAGA, FAUSTINO	1911, Azpeitia
AIZPURU URRESTILLA, FRANCISCO	
ALBERDI AGUIRRE, EUSEBIO	1912
ALBERDI ORALLA, JOSE NICOLAS	
ALCORTA MUGURUZA, TOMAS	1912
AMIANO ARAMENDI, FELIPE	
ARAMBURU LIZASO, SEBASTIAN	
ARRUTI EIZMENDI, JOSE MANUEL	1909, Azpeitia
ARRUTI ECHEVERRIA, JOSE	1913, Azpeitia
AZCOITIA OROÑOZ, JOSE VICENTE	1914
AZPIAZU ODRIA, JOSE AGUSTIN	1911
BASTIDA AIZPURU, ANTONIO	1906, Azpeitia
BERECIARTUA AZPEITIA, JOSE MANUEL	1919
BERECIARTUA GURIDI, VICTOR	1915, Azpeitia
BERISTAIN ARTECHE, JOSE MARIA	1913
CENDOYA LARRAÑAGA, JOSE	
CORTA MENDIA, GREGORIO	1913
CORTA OYARBIDE, LUCIO	1918, Azpeitia
ECHANIZ IRIARTE, JOSE MARIA	
ECHEVERRIA ARCELUS, MODESTO	1920, Azpeitia
ECHEVERRIA ARZUAGA, GASPAS	1910, Azpeitia
ECHEVERRIA ARZUAGA, IGNACIO	
ECHEVERRIA ECHANIZ, MARTIN	1912
ELIAS UNANUE, MANUEL	1913, Azpeitia

84 - Gerrako frontean hildako erreketek azpeitiarren oroigarriak. (Aranzadi Z.E./ Roque Astigarraga funtsa).

¹⁶⁵ JIMENEZ DE ABERASTURI CORTA, L.: *Crónica de la guerra en el norte. 1936-1937.* (2003).
¹⁶⁶ IRAZABAL AGIRRE, J.: *La Guerra Civil en el Duranguesado 1936-1937.* (2012).
¹⁶⁷ Azpeitiko erregistro zibila.
¹⁶⁸ AHPV
¹⁶⁹ Aquilino Izaguirre "Zepai", Antonio Izaguirrerren anaia.

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia (Ondarre baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Gorostieta baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Urrestilla)	San Ignacio tertzioko erreketea	Kaboa
Azpeitia (Enparan kalea, 35)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Rekalde Baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Arrabal kalea, 8)		Nabigatzailea
Azpeitia (Bentatxo baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Echenagusia baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Muno baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Zabalaga baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Arzubia kalea, 9)		Deialdiko soldadua
Errezil	San Ignacio tertzioko erreketea	Kaboa
Azpeitia (Concejo kalea, 3)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Eliz kalea, 8)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Uranga baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Lertxundi baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Arantzeta baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Txaibar kalea, 1)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Miranda baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Miraflores baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Aldagoiti baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Urrestilla)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Urrestilla)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Eliz kalea, 2)	San Ignacio tertzioko erreketea	Txapel gorria
Azpeitia (Magdalena kalea, 8)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Magdalena kalea, 8)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (korostorzu baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (San Ignacio kalea, 11)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
ELORZA ELEIZGARAY, JUAN JOSE	1915, Azpeitia
ERRAQUIN URANGA, ALEJANDRO	1911
ERRAZQUIN URANGA, FRANCISCO	
GARMENDI CINCUNEGUI, JOSE MARIA	1910
GOENAGA ALBERDI, LUIS	Azpeitia (Ormaetxe baserria)
GOENAGA ARRUTI, CIPRIANO	1913
GOENAGA ARRUTI, MAXIMO	1903, Azpeitia
GORROCHATEGUI ARAMENDI, JOSE MARIA	
GURIDI ECHANIZ, JOSE IGNACIO	1908, Azpeitia
GURRUCHAGA ARAMBERRI, VICENTE	1915, Azpeitia
GURRUCHAGA AROCENA, PIO	1915, Azpeitia
GURRUCHAGA ZABALETA, JOSE MARIA	1909
IBARGUREN CALTEGUI, IGNACIO JOSE	
IBARZABAL HERNANDEZ, JULIAN	
IBARZABAL ILARRAMENDI, JULIAN	1914
IRIARTE AGUIRRE, ESTEBAN	1913, Azpeitia
IRIARTE ALTOLAGUIRRE, IGNACIO DANIEL	1914, Azpeitia
IRIARTE ECHANIZ, JOSE MANUEL	Azpeitia (Errekarte baserria)
LANDA ARZUAGA, JOSE	1913, Azpeitia
LARRAÑAGA ALBERDI, JUAN JOSE	
LARRAÑAGA ZUBIAURRE (ZUBIZARRETA), JOSE CRUZ	
LASA LARREA, VICENTE	1899, Beasain
LAZCANO ERRASTI, PEDRO	
MENDIZABAL ODRIUZOLA, MARCELINO	1913
MUGABUREN BERISTAIN, LUCIO	1913, Azpeitia
ODRIUZOLA GOENAGA, JOSE MARTIN	1916
ODRIUZOLA IMAZ, JUAN	
ODRIUZOLA IRIARTE, JOSE MARIA	
ODRIUZOLA LESACA, DIEGO MARIA	
ODRIUZOLA LESACA, JOSE MARIA	1921, Azpeitia
ODRIUZOLA SORALUCE, JULIAN	1914
OLAIZOLA GURRUCHAGA, JOSE FRANCISCO	1918, Azpeitia
OLAIZOLA GURRUCHAGA, JOSE MANUEL	1913 - 1917, Azpeitia
OLAIZOLA IRIARTE, JOSE	1915
OÑEDERRA ITURZAETA, JOSE MANUEL	1914, Azpeitia
ORBEGOZO GURRUCHAGA, ESTEBAN	
ORBEGOZO UNANUEL, PEDRO	1914
OTAEGUI OLAZABAL, VICTOR	
PRADA LAZARO, LUIS	1912, Azpeitia
QUEREJETA GOENAGA, JULIAN	1913, Azpeitia
SARASUA AIZPURU, JUAN	1916, Azpeitia
SEGUROLA ALTUNA, PEDRO IGNACIO	1917, Azpeitia
SEGUROLA ARAMBARRI, SANTIAGO	1917, Azpeitia
SEGUROLA CORTA, RAMON	
SORAZU AIZPITARTE, NAZARIO	1912, Azpeitia
SOROZABAL JUARISTI, MANUEL	
UNANUE ALTUNA, ESTEBAN	
URANGA ZUBIZARRETA, JOSE	1914, Azpeitia
URIARTE SAGARDUY, SINFORIANO	1903, Galdakao
URTEGARAY ASTERRECA, MELQUIADES	1910, Zizurkil
ZUBIZARRETA EZENARRO, JOSE MARIA	1914

BIZITOKIA	FILIAZIOA	KARGUA
Azpeitia (Enparan kalea, 6)	San Ignacio tertzioko erreketea	Sarjentua
Azpeitia		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Miraflores baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Zabale baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Ormaetxe baserria)	J. A. P.	Deialdiko soldadua
Azpeitia (Santiago kalea, 7)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Santiago kalea, 7)	San Ignacio tertzioko erreketea	Kaboa
Azpeitia (Eizagirre baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Nuarbe)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Olarue baserria)	J. A. P.	
Azpeitia (Eizagirre baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Orbegozo baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Motrallu-berri baserria?)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia	Sicilia batailoia	Deialdiko soldadua
Azpeitia (Badiolegi baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Igartza baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Enparan kalea, 42)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Errekarte baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Errastiola baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Txapel gorria
Azpeitia (Eliz kalea, 1)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Otzokua baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Aratz-Matxinbenta)	San Ignacio tertzioko erreketea	Txapel gorria
Azpeitia	Sicilia batailoia	Deialdiko soldadua
Azpeitia (Zabaleberri baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Turbina etxea)	San Ignacio tertzioko erreketea	Kapitaina
Azpeitia (Ibarrola baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (San Ignacio kalea, 19)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (San Ignacio kalea, 7)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Zuola baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Zuola baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Txapel gorria
Azpeitia (Sokin baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Etxaiz zahar baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Etxaiz zahar baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Lepasoro baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Barrenola baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Arana kalea, 3)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Anardi baserria. Antzi baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Landeta Etxeberri baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (San Ignacio kalea, 32)	San Ignacio tertzioko erreketea	Kaboa
Azpeiti (Errastibaso baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (San Ignacio kalea, 8)	San Ignacio tertzioko erreketea	Kaboa
Azpeitia (Urrestilla)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Ureta baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Txapel gorria
Azpeitia (Lapatx baserria)		Deialdiko soldadua
Azpeitia (Murgil baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Erreketea
Azpeitia (Atxabaleta baserria)	J. A. P.	
Azpeitia (Badiolegi baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua
Azpeitia (Zabale baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	(Derrigorrezko) erreketea
Azpeitia (Atxubiaga baserria)	San Ignacio tertzioko erreketea	Kaboa
Azpeitia (Arzubia kalea, 32)	San Ignacio tertzioko erreketea	
Azpeitia (Zabale baserria)		(Derrigorrezko) deialdiko soldadua

3.3. Azpeitiko eskuindarren aurkako errepresioa

Gerra hastearren ondorioetako bat pertsona eskuindarrek jasandako jazarpena izan zen. Kontuan izan behar da Azpeitia tradizio karlista handiko herria zela eta, beraz, karlista asko Comunióon Tradicionalista alderdiari lotuta zeudela. Mugimendu hark, Emilio Mola jeneralarekin hitzartutako moduan, kolpistekin egin zuen bat, eta kolpisten esanetara jarri zuen bere adar armatua: Erreketeak. Erreketeak izan ziren, hain zuzen ere, Nafarroako hiru brigadetak kide gehienak, eta Jose Solchaga Zala karlistaren gidaritzan militarren pean, Gipuzkoaren konkista gidatu zuten.

Hala, 1936ko uztailaren 18tik irailaren 20rako tartean eskuindarren aurkako jazarpena izan zen Azpeitian, haietako asko altxatutako konplizetat hartu baitzituzten. Hainbat gogorkeria jasan zituzten; batez ere, isunak, ondasun higigarrien eta ganaduen konfiskatzeak eta espetxeratzeak. Ekintza haietako gehienak Fronte Popularraren Defentsa Batzordeko kideek egin zituzten, eta ekintza haiek matxinadari laguntzearen ustezko delituaren astungarri gisa erabili zituzten ondoren gerra-kontseilu frankistetan epaitu zituztenen aurka.

Zigor ekonomikoak Batzordearen harpidetzaren formula erabilia jarri zituzten. Eufemismo hura erabili zuten herriko eskuindarrei isunak jartzeko. Batzorde hartako ogasun-arduradunari, Jose Nazabali, kondena jarri zion epaiaren arabera, formula haren bidez, 75.000 pezeta bildu zituzten gutzira¹⁷⁰. Era berean, garai hartan konfiskatu zituzten ganadu, elikagai, etxeko gai eta beste ondasun higigarrien konfiskatzeen balioa 100.000 pezeta-koa izan zela adierazi zuten¹⁷¹. Konfiskatze nabarmenetako bat *Azpeitiko Círculo Tradicionalista*rena izan zen. Konfiskatze haren lekuko izan zen orduan lokala garbitzeaz arduratzen zen herritarra: Victoria Aizarna Lizaso¹⁷². Herriaren erdigunean ere egin zituzten konfiskatzeak pertsona ezagunen etxean; hala nola Casto Orbegozorenean. "Idazmahaija eta haren aulkia" konfiskatu zizkioten¹⁷³.

Landaguneetan, Aratz-Erreka, Urrestilla eta Nuarbe auzoetako baserriek jasan zituzten konfiskatze gehien, guneha haietan pisu handia baitzuen tradizionalisten ideologiak. Aratz-Errekako Zelaieta baserriko Vicente Gurruchaga Unanue izan zen konfiskatzea jasan zutenetako bat, baina Beasainera egin zuen ihes konfiskatzea izan aurretik¹⁷⁴. Baserri hartatik, Aritzagatik eta Rekaldeetik bezalaxe, hainbat txekor konfiskatu zituzten. Nuarben, berriz, hainbat etxetan egin zituzten konfiskatzeak egun bakar batean. Besteak beste, parrokoaren eta Nuarbeko alkate ohiaren etxeetatik hainbat oilo hartu zituzten¹⁷⁵. Horiez gain, lapurretak egin zituzten inguruko oligarken jabetzetan; adibidez, San Millango markesaren finketan (Dolores Porcel)¹⁷⁶. Sagarre baroiarenean Lasao auzoan (Jaime Altarriba Porcel)¹⁷⁷ eta Zuazola jauregian. Azken horren kasuan, "frutak hartu zituzten lorategitik"¹⁷⁸. Oro har, konfiskatutako ganadua eta arropak Loiolako kuartelean zeudenentzat ziren, baita konfiskatutako irrati-gailuak ere.

Atxiloketei begiratuta, berriz, 120 lagun eduki zituzten espetxean Defentsa Batzordearen aginduz, bai Azpeitiko espetxean, bai Loiolako santutegian. Bilbora eraman eta ondoren "herrira itzuli" ahal izan zuten¹⁷⁹ lau preso izan ezik, gainerakoak altxatutako tropak Azpeitian sartu baino lehen utzi zituzten aske¹⁸⁰. Atxilotuen artean karlisten jarraitzaileak eta militante karlistak zeuden batez ere; hala nola Ignacio Velaz Irazu eta Cruz Maria Echeverria Taberna. Azken hori Loiolako santutegian jarri zuten espetxean eduki zuen Azpeitiko Komandantzia Militarrek, abuztuaren 13tik irailaren 19ra bitartean¹⁸¹. Era berean, 1936ko uztailaren 30ean, Ignacio Echeverria Altamira eta Casto Orbegozo harrapatu zituzten Batzordeko kideek baserri batean ezkatututa egon eta Azpeitira bueltan zetozela, eta etxeko atxiloaldia ezarri zieten. Castok altxatutako kontrolpeko aldera egin zuen ihes abuztuaren 13an, eta Ignacio, berriz, atxilotu eta Loiolara eraman zuten¹⁸².

Aipagarria da emakumeen *Margaritas* erakundeko karlista hauen kasua ere: Rosario Echeverria Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu eta Pilar Aguirre Perez. Hirurak atxilotuta eduki zituzten abuztuaren 3tik 5era eta, ondoren, aske utzi zituzten, baina etxeko atxiloaldia ezarrita. Geroago, Azpeitian diktadura frankista ezarri zenean, *Emakume* erakundeko hainbat militante azpeitiar salatu zituzten hiru emakumeek, haiek atxilotzean parte hartzeaz, milizianoei laguntzeaz eta "oihu subertsiboak" egiteaz akusatuta¹⁸³.

Izan ziren porrot egindako atxilotze-saiakerak ere; izan ere, armada kolpistaren kontrolpean zeuden Goierriko toki-tokiara ihes egitea lortu zuten jazarritako batzuek. Aipatu dugu lehen ere Casto Orbegozoren kasua, eta herriko beste pertsona ezagun batzuen kasuak ere gehitu behar dizkiogu; adibidez, Galo Barrena eta Roque Astigarragarenak. Lehenengoa, Galo Barrena, Zelaieta baserrian gordeta egon zen uztailan, eta Ezkio-Itsasora egin zuen ihes Batzordeko hainbat kide baserri hartara bila joan baino pixka bat lehenago. Roque Astigarraga, berriz, Errezilgo Azketa baserrian egon zen gordeta Beasainera ihes egin zuen arte.

85 - Margarita taldea Donostiako Kasinoaren aurrean. (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Koldo Mitxelena Kulturunea).

86 - Ignacio Velaz Irazu. (Euskal Ikasketarako Fundazio Popularra).

87 - Pascasio Carasun Azagra. (Aranzadi Z.E./Roque Astigarraga funtsa).

88 - Cirilo Astigarraga Amenabar. (Euskal Ikasketarako Fundazio Popularra).

¹⁷⁰ 1622/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² 2330/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ 1290/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁷⁵ 2967/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁷⁶ 1682/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁷⁷ 685/36 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁷⁸ 1713/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁷⁹ 1622/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁸⁰ AIZPURU MURUA, M.: Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira. (2011).

¹⁸¹ 11023/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁸² 114845/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁸³ 2630/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

V. Zerrenda: Azpeitiko Fronte Popularraren Defentsa Batzordeak atxikita edukitako azpeitiar batzuk

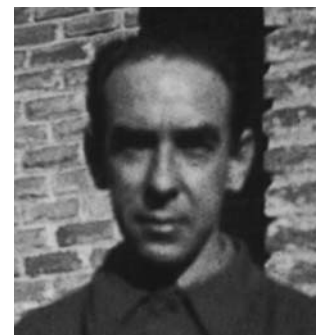
IZENA	OHARRAK
Aizpuru Goenaga, Ignacio Maria	Soldadua.
Aizpuru Goenaga, Jose Maria	San Ignacio tertzioko erreketea. Zinegotzia 1939an. "Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Aizpuru Goenaga, Juan Ignacio	
Altuna, Pablo	"Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Arocena, Facundo	
Astigarraga Amenabar, Cirilo	"Carnicerito de Azpeitia", Azpeitiko harakina, esaten zioten toreroa. San Ignacio tertzioko erreketea. "Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Beguiristain Echeverria, Luis	Azpeitiko epaitegiko epailea.
Beldarrain Ugalde, Jesus	Udaltzaina. San Ignacio tertzioko erreketea. "Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Carasusan Azagra, Pascasio	Zinegotzia 1930eko otsailetik 1931ko apirilera. Adoración Nocturna elkarteko eta Azpeitiko Centro Católico taldeko kidea. Azpeitiko Udaleko idazkariak (1938)
Castiella Otaegui, Jose Maria	San Ignacio tertzioko erreketea. "Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Echeverria Altamira, Ignacio	Azpeitiko Falangeko buruzagia. 1952an alkate.
Echeverria Taberna, Cruz Maria	1930ean alkate. Azpeitiko lehen Udal frankistako zinegotzia.
Egaña Otegui, Nicolás	San Ignacio tertzioko erreketea. "Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Garayalde Zurutuza, Segundo	1936ko abuztuaren 24ean, Guadalupeko gotorlekutik Azpeitiko espetxera lekualdatutako apaiza.
Guereta Laugarica, Filemón	"Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Iriarte Odriozola, Juan Jose "Saralle"	Zinegotzi 1931an, 1934an eta 1939an.
Mendaro, Jose Maria	Abadea.
Orbegozo Enbil, Julian	Azpeitiko Junta de Guerra Carlistako kidea. Falangeko kidea.
Odriozola, Josefa Antonia	
Segurola Iturrioz, Jose Antonio	
Sorazu Aizpitarte, Nazario	San Ignacio tertzioko erreketea.
Velaz Irazu, Ignacio	San Ignacio tertzioko kapitaina. "Excautivos por España" ermandadeko kidea.
Viquendi Zabaleta, Jose	San Ignacio tertzioko erreketea. Falangeren eskualdeko buruzagia eta zinegotzia 1939an. "Excautivos por España" ermandadeko kidea.

Hala eta guztiz ere, Defentsa Batzordeak atxilotutakoetatik hainbatak lekuko gisa gerra-kontseiluetan adierazpenak egin zituztenean nabarmendu zuten datuetako bat zera izan zen, harrapatu eta zaindu zituztenek tratu ona eman zietela¹⁸⁴. Hala jakinarazi zuen Ignacio Velazek Gregorio Cortabariaren aurkako epaiketan¹⁸⁵, baina, ondoren, Juan Jose "Sarallek" ere familiari jakinarazi zion tratu ona jaso zuela preso egon zen aldian¹⁸⁶. Batez ere, Batzordeak presoak zaintzen jarri zituen pertsoneri esker izan zen ona tratua. Azpeitiar nazionalistak izan ziren zaintzaileak, batez ere EAJren eta ELAren inguruak, eta atxilotutako batzuekin eta, oro har, herriko karlisten jarraitzaileekin lotura estuak zituzten. Santiago Zudupe Echeverria izan zen haietako bat. Hainbat preso askatu zituen Santiagok Loiolako kuarteletik. Gainera, Ignacio Perez Arreguiri (Gipuzkoako diputatu tradizionalista ohia) eta haren familiari ere lagundu zien Donostiatik atera eta Azpeitian babes hartzen, Gipuzkoako hiriburuko ezkerreko pertsonak atxilotzeko arriskuan zeudela ikusita¹⁸⁷.

Gertaera horrek Azpeitian garai hartan izandako beste gertaera aipagarri batera garamatza: Azpeitiak altxatu-takoen aldeko jende askori eman zion babesa. Azpeitian hartu zuten babes hainbat pertsona ezagunek; besteak beste, Ignacio Perez eta Julian Lojendiok¹⁸⁸, baita Jose Artechek ere, Donostiatik ihes egitean, han bizi baitzen 1936an. Azpeitian hartu zuen babes Pio Salaverria EliceGUI itsasontzien armadore donostiarak ere, Pedro Arrue Larrañaga Defentsa Batzordeko kidearen etxean hain zuzen ere. Gipuzkoako Buru Batzarreko kide Andres Bereciartua azpeitiarra Donostian bizi zen, eta haren etxean "babes hartuta egon ziren hamabi lagun, seguruago egon zitezten. Haien artean Mirandako dukearen bi seme"¹⁸⁹.

Azken finean, kolpisten aldekoek Azpeitian izan zuten barkaberatasunaren inguruan ezinbestean esan behar da ez Azpeitiko Defentsa Batzordeak, ezta Errepublikaren aldeko tokiko beste erakundeek ere ez zutela inor zauritu edo hil Azpeitian 1936ko uztailaren 18tik irailaren 20rako tartean.

Hori horrela, Francisco Barahona Hernandez guardia zibilak Avelino Moral Requetaren aurka abiarazitako auzian lekuko gisa eginiko adierazpenean honela dago jasota: "Mugimenduaren hasieran, itun moduko bat egin

89 - Santiago Zudupe Echeverria.
(Hemendik ateratako argazkia: EGAÑA. I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

¹⁸⁴ AGMG (Esp. 2279)/11023/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁸⁵ 11023/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

¹⁸⁶ MENDIZABAL ELIAS, A.: Azpeitiarrak Espainako gerran. Maria Dolores Odriozolaren lekukotza. (2006).

¹⁸⁷ AGMG (Esp. 2279).

¹⁸⁸ DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J.-C.: La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran. (2005).

¹⁸⁹ Ibid.

zuten ezkerrekoen eta eskuinekoen artean, odolik isuri ez zedin eta errepresaliarik egon ez zedin, berdin batzuek zein besteek irabazi. Ez zen sintoma izatetik harago iritsi, kanpotarren etorreraren ondorioz porrot egin baitzuen¹⁹⁰. Gai horren inguruan hainbat adierazpen daude, baina Azpeitian, militarren altxamendua hasi zenean, Guardia Zibilaren komandante zenak eginiko adierazpena nabarmendu nahi izan du. Ondoren, kolistekin batera borrokan ari zela gerrako frontean zauritu zuten. Guardia zibilaren esanetan bada, hala ere, zehazgabatasun bat; izan ere, aipatutako akordio horrek ez zuen porrot egin, aipatutako aldiari Azpeitian ez baitzen izan zauritu edo hil zuten eskuindarririk. Donostiako 4. epaimahai militarrek Jose Nazabalen aurkako auzian honako hau adierazi zuen: "Azpeitian ez zela izan ez erailketarik, ez basakeriazko ekintza nabarmenik"¹⁹¹.

Beraz, Francisco Barahonak adierazitakoak baliteke 1936ko irailaren 20an 11 urteko Jose Sarasua Uranga "Kukubiltxo" hil izanari egitea erreferentzia. Erreketek batek hil zuen mutikoa Azpeitiko sarreran, lagun batzuekin zegoela. Edo agian, adierazpen horien egileak hilaren 20an, egun berean, Iraetan (Zestoako udalerrian) sei erreketek fusilatu zituztenekoari egingo zion erreferentzia. Ordura arte Azkoitian izan zituzten preso erreketek haiek bertako Guardia Zibilaren altxamenduan parte hartu zutelako.

Hala ere, Errepublikaren aldekoek gutxienez hiru azpeitiar fusilatu zituzten, baina Azpeititik kanpo. Jose Joaquín Aztiria-Zabala Anchieta izan zen haietako bat, Deban bizi zen karlista eta bertako alkate izana. Atxilotu eta Bilboko Los Ángeles Custodios espetxera eraman zuten, eta 1936ko azaroaren 5ean fusilatu zuten¹⁹². Horiez gain, Felicitas Cendoya eta Concepción Odriozola mojak ere hil zituzten, lehenengoa Madrilen eta bigarrena Valentzian¹⁹³.

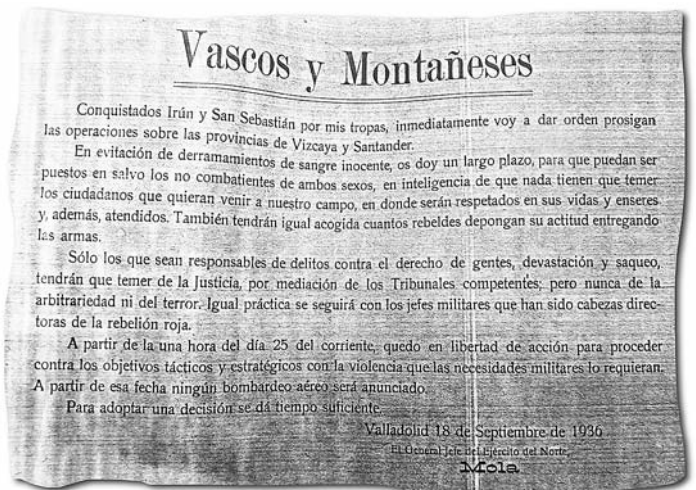
90 - Jose Joaquín Aztiria-Zabala Anchieta. (Uztartia aldizkaria).

3.4. Errepublika-garaiaren amaiera Azpeitian...

*"Jokatu zintzo, seme-esan zion ama batek semeari-, jokatu zintzo eta armak iristean, egin borroka konfiantzaz, jo eta ke, galdu duzuen lurra berreskuratzeko."*¹⁹⁴

1936ko irailaren 7an, astelehenean, arratsaldeko seietan egin zuten 1933ko apirilean demokratikoki hautatutako Azpeitiko Udaltzatzen azken osoko bilkura. Egun hartan bertan, Azpeitiko Komandantziak ohar bat igorri zuen Eusko Jaurlaritza berehala era zedin eskatzeko eta errepublikaren defendatzaileen artean zegoen kaosa salatzeko. Ordutik aurrera egoera larritu egin zen fronteko lerroan, altxatutako tropek aurrera egin ahala. Hilaren 13an Donostia erori zen. Ordurako bertatik ihes eginak ziren herritarren ia erdiak¹⁹⁵.

Irailaren 19an Bidanira iritsiak ziren eta, ondoren, Errezilera joan ziren. Azpeitian, hilaren 19ko goiz hartan bertan, CNTko miliziano talde bat azaldu zen, eta hark estutu egin zuen herriko kaleetako egoera, erlijio-zentzoren bat erasoko ote zuten beldurrez. Era berean, beldurra zabaldu zen, Azpeitiko espetxean zein Loiolako kuartelean preso zeuden aurkako erasoak egingo ote zituzten. Defentsa Batzordearen eskumenekoak ziren haiek, bai Azpeitiko espetxean, bai Loiolako kuartelean preso zeudenak. Hura ikusita, Batzordeko arduradun gorenetakoa zen Gregorio Seguiolak presoak askatzeko agindua eman zuen¹⁹⁶.

91 - Emilio Mola jeneralaren aginduz hegazkin militarretatik botatako propaganda. (Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1).

92 - Matxinatuak herrira sartu aurreko egunetan Azpeitiko udaletxeko arkupetan jarritako hondar zakuak. (El Diario Vasco, 1936ko irailak 23).

Hala ere, Azpeitiko Komandantziaren presakako ebakuazioaren ondorioz, espetxeratutako batzuk Loiolan gelditu ziren harrapatuta. Badirudi, hilaren 19tik 20rako gauean, Santiago Zudupe Defentsa Batzordeko kideak espetxera sartzeko atea behartu eta toki seguruan ezkutatu zituela han zeuden presoak, Loiolako kuartelaren inguruan zebiltzan CNTko taldeak presoek eraso egiteko arriskua zegoela ikusita¹⁹⁷.

CNTko kide haiek edo, agian, beste talderen bat, Loiolako kuartelean azaldu ziren hilaren 19ko goizean bertan, Azpeitiko Komandantzia instalazioak desmuntatzen hasi ziren garai berean. Antonio Loinazek idatzitako oroitzapenetan honako hau adierazi zuen: "CNTko komandante bat Loiolara joan eta Errezil ingurua ezagutzen zuten 2 gudari eta 2 sendagile eskatu zituela, Bidanitik zetozen erreketeei aurre egiteko". Antonio izan zen aukeratu zutenetako bat. Handik ordu batzuetara itzuli zen batailoiko erdiekin batera, "tiro bakar bat ere bota gabe", eta gainerakoek Hernio aldera jo zuten¹⁹⁸.

¹⁹⁰ 2357/38 urgentziatzeko prozedura summarisimoa (AIRMN).

¹⁹¹ 1622/38 urgentziatzeko prozedura summarisimoa (AIRMN).

¹⁹² ECHEANDIA, J.: *La persecución roja en el País Vasco. (1945).*

¹⁹³ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira. (2011).*

¹⁹⁴ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco. (1964).*

¹⁹⁵ JIMENEZ DE ABERASTUI CORTA, L. M.: *Crónica de la guerra en el norte. 1936-1937. (2003).*

¹⁹⁶ DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran. (2005).*

¹⁹⁷ AGMG (2279).

¹⁹⁸ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak. (2001).*

Azkenik, irailaren 20an, altxatutakoen eskuetan erori zen Azpeitia. Igandea zen egun hura, eta igandero bezala hogeita hamar meza inguru eman zituzten goizean lehen orduan hasita. Goizeko 10:30ak inguruan azaldu zen altxatutakoen lehen blindatua, dozena bat erreketek eskoltatuta¹⁹⁹, eta handik gutxira Garmenditik jaitsi eta Hartzubiako eta Enparan auzoko inguruetatik bidean aurrera eginez, Lakarko tertzioko tropa osoa sartu zen herrian. Kanpaiak jo zituzten, eta okupatzaileen aldeko karlistak kalera atera ziren harrera egitera. Plaza Txikira iritsi bezain laster, batzokira sartu eta dena txikitu zuten, baita inguruko beste negozio batzuk ere. Ondoren, ikurrina eta *Emakume* elkartearen intsignia erre zituzten, plaza hartan bertan. Gainera, udaletxeko balkoian jarrita zegoen bandera errepublikanoa eraitsi eta Nafarroakoa jarri zuten²⁰⁰.

93 - Lakarko tertzioko borrokalari erreketekak. (www.requetés.com).

... eta biktimak

*"Agur ama –egin zuen oihu gazte sendo batek-. Laster itzuliko gara. Izan fedea gudan, lortuko dugu gure herriaren askatasuna."*²⁰¹

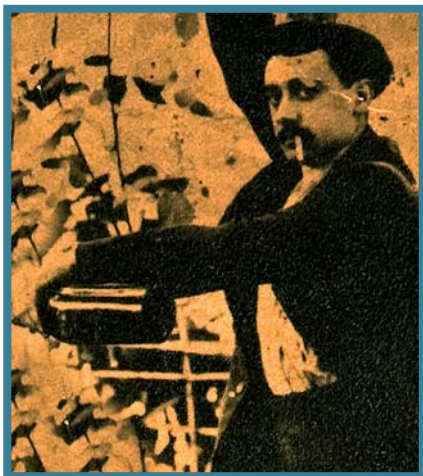
Azpeitiko gizarteak jasandako lehen ondorio traumatikoa ehunka herritar herritik joan zirela izan zen, kolpistek haien aurkako errepresaliak hartuko zituzten beldurrez. Hilaren 19an, larunbata, Azpeitiko Gerra Batzordeak bando bat atera zuen erreketek gertu zebiltzala eta herritik ihes egiteko trenak jarri zituztela ohartarazteko. Orduan hasi zen Azpeitiko ebakuazioa, eta ihes egitea erabaki zutenek bertan gelditutako familiakoei

agur esan behar izan zieten. Emakumeek, umeek eta adinekoek ere ihes egin zuten, baina proportzioan, ihes egindakoen artean gehiago izan ziren Defentsa Batzordean ibilitako edo altxamendu militarren aurkakotzat har zitezkeen gizonak. Kolpisten aurka borrokan jarraitzeko prest zeuden guztiek ere, jakina, ihes egin zuten. Azpeitia baino lehen okupatu zituzten Gipuzkoako beste tokietatik ihes egindakoengandik iristen zitzaizkien berriak beldurgarriak ziren eta, horregatik, azpeitiar askok egin zuten ihes hilaren 19an 15:00etan Azpeitiko geltokitik abiatu ziren bi trenetan sartuta²⁰². Ignacio Artecheren arabera, 800-1.000 azpeitiarrek egin zuten herritik ihes²⁰³.

Gehientsuenak Bizkaian babestu ziren, eta Iparreko frontea erori zenean Azpeitiara itzuli ziren. Halere, lurralde urrunetan babestu zirenak (Ameriketa, Filipinak, Ingalaterra...) denbora askora itzuli ziren edo ez ziren inoiz itzuli. Ingalaterran babestu ziren, adibidez, PEDROSA MENDOZA adin txikiko anai-arrebak (Alejandro, Cecilia, Lolita eta Jesus), zeinak Bilboko portutik abiatu ziren 1937ko maiatzaren 23an²⁰⁴. Haur hauen exodoaren zergatia aitak, Gabriel Pedrosak, Urolako trenbideko langileak, mugimendu komunistarekiko zeukan gertutasuna izan zen. Bestalde, gutxienez azpeitiko erbesteratuetatik ehuneko bat desagertu egin zen, eta ez zen gehiago etxera itzuli: Faustino Azpiazu Arrieta "Indotarrak", esaterako²⁰⁵.

94 - Gipuzkoako herritar zibilak Bizkai aldera ihesi. (EAH, Lehendakaritza Sailaren Funtsa).

95 - Faustino Azpiazu. (Kontxi Azpiazuak utzitako irudia).

96 - Kontxi Azpiazu (ezkerretik lehena) eta Lolita Pedroa (eskubitik lehena). (Kontxi Azpiazuak utzitako irudia)..

¹⁹⁹ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco.* (1964).

²⁰⁰ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Hainbat testigantza.* (2006).

²⁰¹ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco.* (1964).

²⁰² AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco.* (1964).

²⁰³ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Ignacio Artecheren testigantza.* (2006).

²⁰⁴ Aranzadiko artxiboa.

²⁰⁵ *Testimonio familiar.*

Beste herritar asko, ordea, herrian gelditu ziren. Bertan gelditu ziren, nola ez, batez ere karlisten aldekoak. Baina gelditu ziren ideologia nazionalistako pertsonak ere, esaterako, Iñaki Azpiazu apaiza, "mugimendua komunisten aurkako bakarrik zela uste zuelako"²⁰⁶. Era berean, Azpeitian gelditzea erabaki zuen Ciriaco Aguirre alkateak ere. Ignacio Perez Arreguik konbentzitu zuen bertan geldi zedin, gerra lehertu zenez jokabide ona izan zuela eta bakean utziko zutela esanez²⁰⁷. Oker zebilen diputatu ohi tradizionalista, hurrengo lau urteak espetxean igaro baitzituen Ciriaco, "matxinadari laguntzearen" delitua egin zuelakoan²⁰⁸.

Baina altxatutakoek Azpeitiaren aurka eginiko erasoaren eta ondoren etorri zen konkistaren ondorio larrienak jasan zituztenak, zalantzarik gabe, bizia galdu zutenak izan ziren. Jose Sarasua Uranga "Kukubiltxo" izan zen lehena²⁰⁹, 11 urteko umea. Nicolas Aguirre lagunarekin jolasean zebilela hil zuten. Nicolas, berriz, zauritu egin zuten. Irailaren 20an, 11:00k aldera, bititoki zuten Enparan gain baserriaren inguruan zebiltzan jolasean. Gertatutakoa CNTko kideei leporatu zieten urte askoan, esanez, gaztetxoari erreketea zelakoan egin ziotela eraso, alkandora urdina jantzita zeramalako. Hala ere, 1936ko irailaren 20an, goizeko 11:00etan, CNTkoak jada ez zeuden Azpeitian. Aldiz, une hartantxe bertan sartu ziren erreketek herrian Enparan auzotik barrena, beraz haiek egin zieten tiro Joseri eta Nicolasi, ihes egitera zihoazela pentsatuta²¹⁰.

Bestalde, Azpeitiaren aurkako bonbardaketetan gutxienez 3 zibil hil eta beste bat zauritu zituzten, nahiz eta herrian, gerra hasi zenetik, aireko erasoetatik babesteko babeslekuak jarrita egon. Gai horri dagokionez, Defentsa Batzordeko hainbat kidek, uztailaren amaieratik hasita, hondar-zakuak ekarri zituzten Zarauztik, babeslekuak egiteko, baina babesleku haietako asko baserrietako ukuiluak ziren, besterik gabe. Era berean, Enparan kalearen amaierako "Saralle" sutegia eta Loiolako santutegiko sotoak ere, presaka babes hartzerantz joateko erabiltzen zituzten azpeitiarrek sirenen eta kanpaien bidez aireko armada gertu zebilela abisatzen zieten²¹¹.

Nolanahi ere, hiru hildakoak, heriotza-akten arabera²¹², 1936ko irailaren 21ean hil ziren, kolpistak Azpeitian sartu eta hurrengo egunean. Ez dakigu, ordea, "hegazkin txiki batek" hilaren 21ean bertan edo aurreko egunean (hilaren 20a baino lehenago ere izan zitekeen) bota ote zituen bonbak herrira. Bomba bat Soreasuko San Sebastian parrokia gertu erori zen, Txaribar inguruan, eta beste bat Loiolan. Gertaera haiek hilaren 21ean gertatu baziren, oso arraroa da abazio frankistek aurreko egunetik arazorik gabe kontrolpean zuten udalerrri bateko hainbat toki bonbardatu izana, beraz, ezin da baztertu bonbardaketa aireko armada errepublikanoak egin izanaren aukera. Kasua hau balitz, heriotza ziurtagiriak ez balira zehatzak eta bonbardaketa hilaren 20a baino lehen gertatu izan balitz, hildako hiru azpeitiarrak matxinatuen abazioaren biktimak izan zirela baieztatu ahal izango litzateke.

Are gehiago lehergailuak nora bota zituzten aintzat hartzen badugu. Hala ere, komeni da aipatzea 1936ko irailaren 20aren inguruan, egun haietan, nolabaiteko kaos administratiboa sortu zela, kolpisten tropak gertu zeudelako batetik, eta ehunka azpeitiarren ebakuazioagatik, bestetik. Beraz, beste udalerrri batzuetan ere gertatzen den bezala, baliteke heriotza-erregistroei buruzko datuak okerrak izatea, aipatu dugun nahasmendu horregatik edo nahita oker jarri zituztelako. Kasua hau balitz, heriotza ziurtagiriak ez balira zehatzak eta bonbardaketa hilaren 20a baino lehen gertatu izan balitz, hildako hiru azpeitiarrak matxinatuen abazioaren biktimak izan zirela baieztatu ahal izango litzateke.

97 - Jose Sarasua Uranga "Kukubiltxo".
(Anastasia Sarasua Uranga utzitako argazkia).

98 - Emparangain baserria, 1915. (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Indalecio Ojanguren).

²⁰⁶ DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J.-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran*. (2005).

²⁰⁷ URKIA, J. M. (Coord.): *Jose de Arceche, un hombre de paz*. (2006).

²⁰⁸ 872/37 urgentziak prozedura sumarissima (AIRMN).

²⁰⁹ Azpeitiko Erregistro Zibila. 37. liburukia; 64. zk.; 1. orria.

²¹⁰ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Hainbat testigantza*. (2006).

²¹¹ *Ibid.*

²¹² Azpeitiko Erregistro Zibila. 37. liburukia.

BONBARDAKETEN BIKTIMA IZANDAKO AZPEITIARRAK:

ARRUTI ARRILLAGA, BERNABE

Azpeitiarra zen eta Santiago kalean bizi zen. Raimundo Bereciartuarekin batera zebilen Bernabe oinez, herriko hiltegiaren inguruan, Azpeitiko hilerrirako bidean, eta gutxienez bonba bat erori zitzaizen gainera. Espartingilea zen lanbidez, ezkongabea eta 19 urte zituen. Heriotza-aktak dio etxean hil zela²¹³.

BERECIARTUA ARIZAGA, RAIMUNDO

Bernabe bezalaxe, "hegazkin batetik botatako bonbak egindako metraila - zaurien ondorioz" hil zen. Azpeitian jaioa zen eta Azpeitiaren inguruko Txaribar auzoan bizi zen. Inguru hartan bota zuten biak hil zituen bonba. 59 urte zituen Raimundok, Manuela Guridi Cincunegirekin ezkontuta zegoen eta hiru seme-alaba zituzten²¹⁴. Ondoren, 1936ko azaroaren 9an Udalean eginiko aktetan jarri zuten, Raimundo, "gorrien hegazkinek botatako bonba batek hil zuela"²¹⁵.

LARRAÑAGA ZABALETA, JOSE MARIA

Benito semearekin batera Loiolako santutegira babes bila korrika zihoala hil zuten Jose Maria. Antza denez, momentuan bertan hil zen²¹⁶, "bonba baten leherketak eragindako zaurien ondorioz", baina heriotza-aktak dio Erruki Etxean hil zela irailaren 21ean. Espartingilea zen lanbidez eta azkoitiarra izan arren, Loiolako "Vista Alegre etxean" bizi zen familiarekin Jose Maria. 38 urte zituen, Maria Bereciartua Gogorza zuen emaztea eta hiru seme-alaba zituzten: Jose Manuel, Benito eta Miren Genobeba²¹⁷.

99 - Jose Maria Larrañaga Zabaleta.
(Miren Larrañagak utzitako argazkia).

LARRAÑAGA BERECIARTUA, BENITO

Aita hil zion bonbak zauri larriak eragin zizkion Benitori. Dirudienez, bizi osorako ondorioak gelditu zitzaizkion metraila-zaurien ondorioz, saihestetan gelditu baitzitzaizkion metraila-zatiak. 11 urte zituen artean Benitok²¹⁸.

100 - Benito Larrañaga Bereciartua.
(Miren Larrañagak utzitako argazkia).

101 - Erreketek Azpeitiko plaza nagusian, 1936ko irailaren 20ko konkistaren ondoren. (Martinez inprimategiak utzitakoa).

"Agintean gaude eta agintean egongo gara". Hitz horiek esan zituen Cruz Maria Echeverria Tabernak karlistek 1933ko apirilko udal-hauteskundeetan porrot handia izan ondoren. Cruz Maria Echeverria bera ere aurkeztu zen hauteskunde haietan, baina ez zuen ordezkaritza lortzeko herritarren aldetik behar zen gutxieneko babesa lortu²¹⁹. Ez zebilen oker ordea Azpeitiko lehen Udal frankistako zinegotzia. Francisco Franco Bahamonde militar kolpistak eta haren aldekoek gidatutako diktaduraren mende egon zen Azpeitia 1936ko irailaren 20an hasi eta hurrengo 39 urteetan. Errepresio-aldi luzearen hasiera izan zen hura.

²¹³ Azpeitiko Erregistro Zibila. 37. liburukia; 67. zk.; 4. orria.

²¹⁴ Azpeitiko Erregistro Zibila. 37. liburukia; 66. zk.; 3. orria.

²¹⁵ AUA (Sig. 276-02; Kod. 12).

²¹⁶ Familiako lekukotza.

²¹⁷ Azpeitiko Erregistro Zibila. 37. liburukia; 65. zk.; 2. orria.

²¹⁸ Familiako lekukotza.

²¹⁹ AIZPURU MURUA, M.: Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira. (2011).

VI. Zerrenda: Erbesteratutako eta errefuxiatutako azpeitiarrak

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
ABARRATEGUI, IGNACIO (INIXIO)	Azpeitia
AGUIRRE ECHEVERRIA, JOSE MANUEL	Azpeitia
AGUIRRE ODRIUZOLA, LUIS	1913
AIZPITARTE AROCENA, FRANCISCO	1917, Azpeitia
AIZPITARTE INCHAUSTI, ANGEL	1917
AIZPITARTE IPARRAGUIRRE, NAZARIO	Azpeitia
AIZPITARTE, JUAN IGNACIO	
AIZPURU LAPEIRA, FELIX	
AIZPURU SARASUA, JOSE	1910, Azpeitia (Mendibil baserria)
ALBERDI, BASILIO "ALDATXAR"	Azpeitia
ALBERDI, JOSE MANUEL	Azpeitia
ALBIZURI EPELDE, ISIDRO	1917
ALCIBAR JAUREGUI, CARMEN	
ALCIBAR JAUREGUI, DOMINGA	
ALCIBAR JAUREGUI, MANUEL	
ALCIBAR JAUREGUI, MARIA	
ALTUNA ASTIGARRAGA, ANGEL	1913, Azpeitia
ALTUNA ASTIGARRAGA, MARIA	1915, Azkoitia
ALTUNA, JUANITO	Azpeitia
ALTUNA, MARIA	Azpeitia
AMIANO ARREGUI, ANTONIO	
AMIANO ARREGUI, ENRIQUE	
ANSOLA (ANCHOLA) ERQUICIA, GREGORIO	Azpeitia
ANSOLA (ANCHOLA) ERQUICIA, GUILLERMO	Azpeitia
ARAMENDI GOENAGA, LINO ("KUTXILLO")	1917, Azpeitia (Altuneko, Urrestilla)
ARANETA MUGURUZA, JOSE	1918
ARANGUREN OLAZABAL, JUANA	Azpeitia (Arauntza baserria)
ARANGUREN OLAZABAL, MARIA	Azpeitia (Arauntza baserria)
ARENAS EGAÑA, LUIS	1916, Azpeitia
ARRATIBEL UGARRIZA, IGNACIO	1917
ARREGUI ARRIZABALAGA, IGNACIO "IXIXTI"	Azpeitia
ARREGUI ARRIZABALAGA, PAUL "IXIXTI"	Azpeitia
ARREGUI OLAZABAL, JOSE ANTONIO	1873, Azpeitia
ARREGUI VENTURA, GAUDENCIO	1895, Azpeitia
ARREGUI, LINO	Azpeitia
ARRIETA ZUBIMENDI, MARIA	Azpeitia
ARRIETA ZUBIMENDI, MAXIMINA	Azpeitia
ARRITOQUIETA ALZA, RUFINO "ALABIER"	1915, Zizurkil
ARRUE LARRAÑAGA, IGNACIO	1917, Azpeitia
ARRUE LARRAÑAGA, JUAN	1918
ARRUE LARRAÑAGA, PEDRO	Azpeitia
ARRUTI GARAGARZA, JOSE ANTONIO	1904-1905, Azpeitia?
ARRUTI LIZARRALDE, JOSE	Orio
AZPIAZU ARRIETA, FAUSTINO	1884, Errenteria
AZPIAZU GOMEZ, CARMEN	Azpeitia
AZPIAZU GOMEZ, ELEUTERIO	1918, Azpeitia
AZPIAZU GOMEZ, KONTXI	Azpeitia
AZPIAZU GOMEZ, ROQUE	1909, Azpeitia
AZPIAZU OLAIZOLA, IÑAKI	1910, Azpeitia
AZPIAZU OLAIZOLA, LUIS	

BIZITOKIA	LEKUA
Azpeitia (Larrumbe-txiki baserria)	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia edo atzerri
Azpeitia	
Azpeitia (San Inazio kalea)	
Azpeitia (Txaiabar)	
Azpeitia (San Inazio kalea, 12)	
Azpeitia (Oinatz)	
Azpeitia	Lekeitio
Azpeitia (Mendibil baserria)	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Tolare)	Bizkaia
Azpeitia (Beristain)	
Azpeitia	Girona
Azpeitia	Girona
Azpeitia	Girona
Azpeitia	Girona
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Burdeos
Azpeitia	Burdeos
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (San Inazio kalea)	
Azpeitia	
Azpeitia	Donostia
Azpeitia	Donostia
Azpeitia	Frantzia
Azpeitia (Bustinzuri)	
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Ordizia	Bartzelona
Azpeitia	Donibane Lohizune
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
	Bizkaia
Azpeitia (Eliz kalea)	Bilbo
Azpeitia (Enparan kalea)	
Azpeitia	
Azpeitia	Bilbo
Urrestilla	Bilbo
Azpeitia (Eliz kalea 32, 2º)	Bilbo
Azpeitia	Desagertua
Azpeitia	Aizarnazabal
Azpeitia (Enparan kalea)	Bilbo
Azpeitia	Aizarnazabal
Azpeitia (Enparan kalea)	Bizkaia
Azpeitia	Lille (Frantzia)/Argentina
Azpeitia	Frantzia

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
AZPILLAGA ZUBILLAGA, LUCIO	1916, Azpeitia
AZPILLAGA, JOSE LUIS	
BALLONA ANSOATEGUI, VICENTE	Arrasate
BALTASAR PAGES, RICARDO	1887, Tolosa
BARBER, FELISA (TERESA)	
BELDARRAIN UGALDE, RUPERTO	Azpeitia
BERECIARTUA AROCENA, EUGENIO	1891, Azpeitia
BERECIARTUA AROCENA, SEGUNDO	1891, Azpeitia
BIDASOLO LARRAR, PAULINA	Azpeitia
CAMPOS ECEIZA, JUAN	
CAMPOS LOINAZ, JOSE	1916, Azpeitia
CAMPOS LOINAZ, VICTORIANO	
CENDOYA UZCUDUN, JACINTO	1916, Azpeitia
CENDOYA EGUIGUREN, LUCIO	1915, Azpetia
CHINCHURRETA BELOQUI, DOMINGO	
CHINCHURRETA RECALDE, JOSE	1919, Andoain
CORTA OYARZABAL, JUAN	1917
CORTA ZULOAGA, IGNACIO	Azpeitia
CORTA ZULOAGA, JOSE MARIA	Azpeitia?
CORTABARRIA LAZCANO, ESTEBAN	
CORTABARRIA LAZCANO, GREGORIO	
ECENARRO URIBE, ANGEL	Donostia
ECHEVERRIA GARATE, MANUEL	Azpeitia
EGUIGUREN UCIN, REMIGIO	1864
AIZAGUIRRE GARMENDIA, FAUSTO	
ELIAS UNANUE, FRANCISCO	Azpeitia
ELORZA ALBERDI, EUSEBIO	
ELUSTONDO, JOSE	Azpeitia
EREÑAGA BEAIN, IGNACIO	1918, Azpeitia
ERRASTI ARIZTONDO, ANASTASIO "ATXERO"	
ERRASTI BERECIARTUA, VALENTIN	1915, Azpeitia
ERRASTI EGUIGUREN, FRANCISCO "TRUKUMAN"	1903, Aizarnazabal (Palankadi baserria)
ERRAZKIN, JULIAN	Azpeitia
GARATE ARRUTI, ASENSIO	Azpeitia
GARMENDIA ERRASTI, JOSE MARIA "KOIPE"	Azpeitia
GOENAGA ALBERDI, LUIS	Azpeitia (Ormaetxe baserria)
GOENAGA AMILIBIA, DAMIAN "TXABIER"	Azpeitia
GOENAGA GURRUCHAGA, SEBASTIAN	1917
GOICOECHEA CENDOYA, JUAN "ORKAZARRE"	1914, Azpeitia (Orkazagirre baserria)
GOICOECHEA CENDOYA, PIO "ORKAZARRE"	Azpeitia
GOMEZ AZCUNE, ISABEL	Burgos
GURIDI URANGA, FELICIANO	1914, Azpeitia
GURRUCHAGA ANSOLA, ILDEFONSO	1902, Azpeitia
GURRUCHAGA ECHEVERRIA, BIENVENIDO JUAN	
GURRUCHAGA PULDAIN, ANTONIO	1917
IDIAZABAL AIZPURUA, ANTONIO	Balmaseda
IBARZABAL, LUIS	Azpeitia
IBARZABAL AMENABAR, FRANCISCO	Azpeitia
IBARZABAL AMENABAR, PEDRO	
IBOFF LESMA, MANUEL	1917
ILARRAMENDI CAPEROCHIPI, JESUS	1917, Azpeitia

BIZITOKIA	LEKUA
Azpeitia	
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	
Azpeitia	Sevilla
Azpeitia	Burgos
Azpeitia	Amerika
Azpeitia	Amerika
Azpeitia	Elorrio
Azpeitia	
Azpeitia	Frantzia
Azpeitia (Santiago kalea)	Frantzia
Azpeitia	Bizkaia edo atzerri
Azpeitia (Enparan kalea)	Frantzia
Azpeitia	Bilbo/Barcelona
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia (Eliz kalea)	
	Bilbo
Azpeitia	
Azpeitia	
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Lekeitio /Frantzia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Paris
Tolosa	Casablanca (Marruecos)/Donibane Lohituzne, Lapurdi/Tarbes (Frantzia)
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Enparan kalea)	Frantzia
Azpeitia	Bizkaia
	Bilbo
	Trucios
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Ormaetxe baserria)	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Anchieta)	
Azpeitia (Orkazagirre baserria)	Iparralde
Azpeitia	
Azpeitia	Aizarnazabal
Azpeitia	Frantzia
Azpeitia	Buenos Aires (Argentina)
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Eliz kalea)	
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	
Azpeitia (Bustinzuri)	
Donostia	

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
IMAZ BENGOCHEA, MARIANO	
IRAOLA GOICOECHEA, ROQUE	
IRIARTE AGUIRREZABAL, MIGUEL	Azpeitia
IRIONDO ARAMBURU, JUAN "TXORITXERO"	Azpeitia
ITURRALDE BERECIARTUA, JOSE CRUZ	1918, Azpeitia
JAUREGUI MUGURUZA, ISIDRA	Azkoitia
JUARISTI ECEIZA, ANTONIO	Azpeitia
JUARISTI ECHEVERRIA, SIMON	1915, Azpeitia
JUARISTI MENDIZABAL, SIMON	
LANDA AIZPURU, JESUS	Azpeitia
LANDA LAMARIANE, CASIANO	1917, Azpeitia
LAPEIRA MARTINEZ, JOSE	1916
LARRAÑAGA, ROQUE	Azpeitia
LARRAÑAGA ARRUTI, PRUDENCIO	1917, Azpeitia
LARRAÑAGA IRIARTE, RUFINO "KINTTELA"	1894, Azpeitia
LARRAÑAGA OLARTE, PIO	1901, Azpeitia
LARRAÑAGA USABIAGA, INOCENCIO	1901, Azpeitia
LARRAÑAGA ZABALA, JOSE	1918
LAZCANO URCELAY, JULIAN	Bergara/Oñati
LECHUGA BASTERRENEA, MANUEL	1910, Donostia
LIZARRALDE AZCUE, ILDEFONSO	1912
LIZASO MENDIZABAL, ISIDRO	1916-1917
LOINAZ ECHANIZ, JOSE	1910, Azpeitia (Eliz kalea)
LOINAZ GALARRAGA, CARMELO	1882, Azpeitia (Enparan kalea)
MACAZAGA BERISTAIN, IGNACIA	Zarautz
MARTIARENA IRIBARREN, FRANCISCA	
MENDIOLA, MANUEL (IMANOL)	Azpeitia
MONTERO ARRIZABALAGA, PABLO	1918
MORAL REQUETA, AVELINO	1879, San Asensio (La Rioja)
MUGICA CENDOYA, IGNACIO	1911
ODRIA ALTUNA, IGNACIO	1918
ODRIA EGAÑA, IGNACIO	Zestoa
ODRIOZOLA, ANTONIO	Azpeitia
ODRIOZOLA ALTAMIRA, DANIEL	1915, Azpeitia
ODRIOZOLA ECHEVERRIA, JOSE CRUZ	Azpeitia
ODRIOZOLA ECHEVERRIA, TOMAS "MALKORTXO"	Azpeitia
OLAIZOLA ALEGRIA, IMANOL "KONFITES"	1912, Azpeitia
OLAIZOLA ALEGRIA, MARIA DOLORES "KONFITES"	Azpeitia
OLAIZOLA BERISTAIN, LUIS	
OLAIZOLA ECHEVERRIA, ANTONIO "KONFITES"	Azpeitia
OLAZABAL, FERMIN "KAXKANTE"	Azpeitia
OLAZABAL GURRUCHAGA, MANUEL "POTZUTE"	Azpeitia
ORBEA, VICENTE "TXORITXERO"	Azpeitia
ORBEGOZO MACAZAGA, AINTTONI	Azpeitia
OYARZABAL, CECILIA	Azpeitia
OYARZABAL OYARZABAL, JOSE ANTONIO	Azpeitia
PEDROSA MENDOZA, ALEJANDRO	Azpeitia
PEDROSA MENDOZA, CECILIA	Azpeitia
PEDROSA MENDOZA, DOLORES	Azpeitia
PEDROSA MENDOZA, JESUS	Azpeitia
PUIGNAU MOLINET, RAFAEL	Villa de Castels D'Empuries (Girona)

BIZITOKIA	LEKUA
Azpeitia	
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Girona
Azpeitia	
Azpeitia (Bustinzuri)	Frantzia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Nuarbe)	Bizkaia
Deba	
Azpeitia	
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Bustinzuri)	
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	
Azpeitia	
Azpeitia	Durango
	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Baiona/Filipinas
Azpeitia	Baiona/Filipinas
Azpeitia	Bidania
Azpeitia	Girona
Azpeitia	
Azpeitia	
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Telleie baserria)	Bizkaia
Azpeitia (Santo Domingo, 5)	Frantzia
Azpeitia (Malkorre baserria)	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Potzueta baserria)	Bizkaia
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	Bidania
Matxinbenta	Bilbo
Azpeitia/Errezil	Amerika
Azpeitia	Ingalaterra
Azpeitia	Ingalaterra
Azpeitia	Ingalaterra
Azpeitia	Ingalaterra
Azpeitia	Donibane Lohizune/París (Frantzia)

IZENA	JAIOTZA (DATA, LEKUA)
QUEREJETA MENDIZABAL, ELEUTERIO	Azpeitia (Olaue baserria)
QUEREJETA OCINALDE, FRANCISCO	1911
QUINTANA LORENZO, MODESTO	Azpeitia
QUINTELA BAEZA, ANTONIO	
QUINTELA BAEZA, FERNANDO	
REZABAL ARANBURU, IGNACIO "POTXOLO"	1906, Montevideo (Uruguay)
SEGUROLA, GREGORIO "POTXOLO"	Andoain?
SOBRINO DOCTOR, RAMONA	
SOROZABAL ZULAICA, JOSE MARIA	Azpeitia
UNANUE, JUAN	Azpeitia
URANGA GURRUCHAGA, JOSE ANTONIO "BAKEO"	1913
URBIETA EIZMENDI, JESUS	1917, Azpeitia
URBISTONDO QUEREJETA, JOSE ANTONIO	1870, Aratz-Erreka (Azpeitia)
URDALLETA UZCUDUN, IGNACIO "KATRAN"	1915, Azpeitia
URRUZOLA ZUBIZARRETA, JOSE	
VALVERDE ZUBIARRAIN, JOSE	Donostia
VIQUENDI OTEGUI, VALENTÍN	1908, Azpeitia
VIQUENDI ZABALETA, JOSE	1909, Azpeitia
ZUBIAURRE, FIDEL	Azpeitia
ZUBIAURRE JAUREGUI, IGNACIO	Azpeitia
ZUBIAURRE JAUREGUI, JOSE MARIA	Azpeitia
ZUBIMENDI OLAIZOLA, IGNACIO	1917, Azpeitia (Larre baserria)
ZUBIZARRETA IRIBAR, JOSE	1911

102 - Ertzain bat erbestera abiatzeko prest zegoen haur talde bati laguntzen. (Gerra Zibila Euskadin. DEIA).

BIZITOKIA	LEKUA
Ordizia	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Donostia	Bilbo
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	La Rosaire
Azpeitia	Londres
Azpeitia (Enparan kalea)	
Azpeitia	Bizkaia edo atzerri
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Urrestilla)	Bilbo
Azpeitia (Buena Vista)	Bizkaia
Azpeitia (Urrestilla)	Cantabria
Azpeitia (Eliz kalea)	Bizkaia
Azpeitia	
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia (Enparan kalea, 38)	Durango
Azpeitia	Bizkaia
	Bilbo
Azpeitia	Bilbo
Azpeitia	Bizkaia
Azpeitia	

103 - 1938. urtean Manuel de Irujok Katalunian zeuden errefuxiatu euskaldun batzuei eginiko bisita. (La Guerra Civil en Euskadi. DEIA).

**Errepresioa AZPEITIAN
eta azpeitiarren aurka
lehen FRANKISMOAN**

4.

*"Borroroen inguruko gaizki-ulertua dela eta, gizateriak gutxi egingo luke aurrera, eta moralak are gutxiago irabaziko luke biktimen bizko deiadarra isilpean itotzen utziz gero."*²²⁰

A Itxatutako tropak 1936ko irailaren 20an Azpeitian sartu bezain pronto, tokiko Junta de Guerra Carlista delakoa eratu zuten Roque Astigarraga Echanizek eta Casto eta Julian Embil anaiek. Aldi berean, Azpeitiko Komandantzia Militarra antolatu zuten. 1937. urtean hasierara arte, Emilio Gómez del Villar Lakarko tertzioko militarak zuzendu zuten eta, ondoren, Jose Solchaga Zala²²¹ komandante nafarrak. Bi organo horiek izan ziren ustez kolpisten aurkakoak ziren (edo, besterik gabe, haien senideak) azpeitiar guztiak jazartzearen, espeteratzearen eta zigortzearen arduradunak (kontuan izan behar da ehunka herritarrek egin zutela ihes udalerritik). Zehazki, Junta de Guerra izenekoak egiten zituen errepresaliatu beharreko pertsonen zerrendak. Ondoren, "el tío cojones" deitzen ziotenak (hala deitzen omen zioten Azpeitian komandante militarri hitz hori askotan errepikatzen zuelako)²²² ezartzen zituen zigorrak, atxilotetak eta baita familien erbesteratzeak ere. Ondoren, neurri horiek guztiak *Junta de Guerrak* eta Guardia Zibilak²²³ gauzatzen zituzten.

104 - Casto Orbeagoz Embil. (Uztartaria aldizkaria).

105 - Julián Orbeagoz Embil. (Uztartaria aldizkaria).

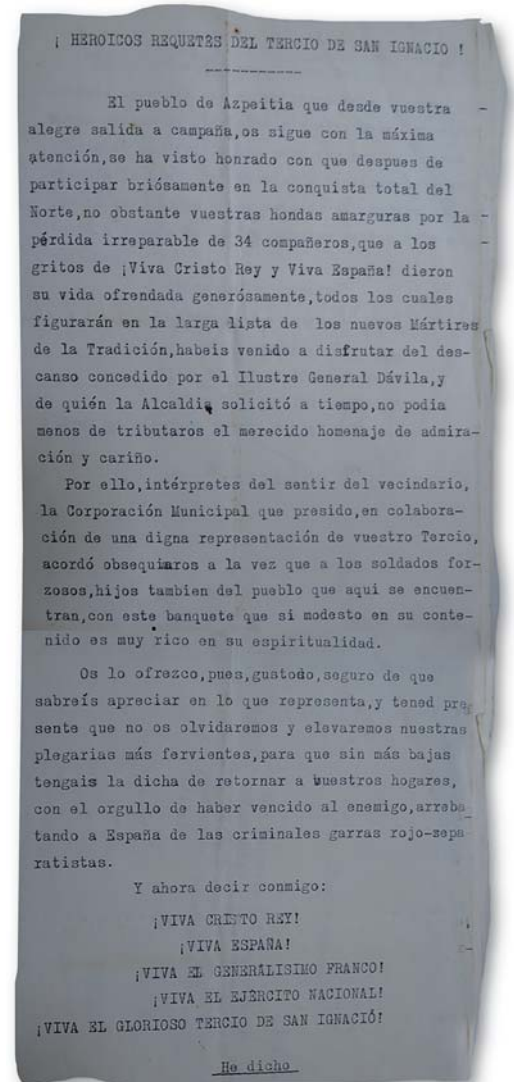
Irailaren 30ean formalizatu zuten behin-behineko udalbatza. Bertan, Cruz Maria Echeverria Taberna alkate izendatu zuten, eta Galo Barrera, Roque Astigarraga, Casto Orbeagoz eta Toribio Azcue azpeitiarrak, berriz, zinegotzi. Irailaren 30ean egindako saio hartan hartu zuten lehen erabakia altxatutakoen organo gorenarekin eta *Junta de Defensa Nacional* delakoarekin bat egitea izan zen, eta "gubernuarekin eta Fronte Popularrarekin bat egiteko aurreko udalak hartutako akordioen aurka egitea". Ondoren, garrantzi gutxiagoko beste gai batzuen artean, aurrekoek langabeziari aurre egiteko eta Azpeitiko Fronte Popularraren Batzordeari laguntzen ziotenentzako jornalak aurreratzeko banku-erakunde batzuekin hitzartutako maileguak salatu zituzten. Era berean, Oinatz eta Elosiagako eskola berriak ixtea erabaki zuten (urriaren 26an, Odiako era ere itxi zuten). Bien bitartean, paradoxa dirudien arren, *Asociación de Padres de Familia* elkarrearen eskolako pixalekuak konpontzea erabaki zuten²²⁴.

107 - Jose Solchaga Zala (Euskomedia).

106 - La Voz de España, 1936ko irailak 23.

108 - Roque Astigarragaren bandoa (AUA).

²²⁰ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco.* (1964).

²²¹ 2284/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

²²² DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J.-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran.* (2005).

²²³ 2284-38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

²²⁴ AUA (Sig. 0276-02; Kod. 12).

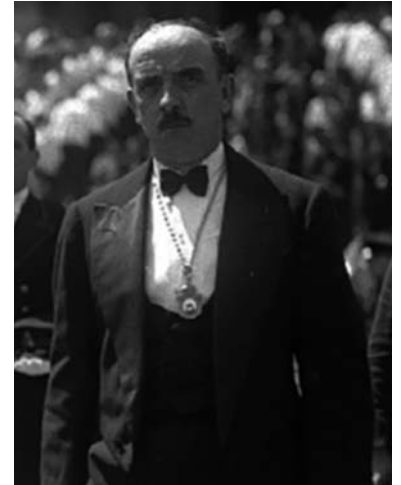
Urriaren 11an Gipuzkoako *Junta de Guerra Carlistak* eratu zuen aldi diktatorialeko lehen udal iraunkorra. Tradizionalismoari lotutako pertsonak osatzen zuten oso-osorik.

109 - Roque Astigarraga Echaniz
 (Gipuzkoako Artxibo Orokorra, GFA/Indalecio Ojanguren).

1936KO URRIAREN 14AN GIPUZKOAKO JUNTA DE GUERRA CARLISTAREN AGINDUZ ERATUTAKO UDALBATZA²²⁵

- Alkatea:** Roque Astigarraga Echaniz
Lehen alkateordea: Cruz Maria Echeverria Taberna
Bigarren alkateordea: Galo Barrena Larrar
Hirugarren alkateordea: Toribio Azcue Echezarreta
Sindiko: Casto Orbegozo Embil
Zinegotziak: Prudencio Olaizola Aranguren
 Antonio Aranguren Aranguren
 Andrés Lasa Esnaola
 Juan Jose Eguiguren Aranguren
 Ignacio Orbegozo Juaristi
 Jose Aizpuru Goenaga
 Juan Azpeitia Zubimendi
 Ignacio Egaña Otaegui

110 - Cruz Maria Echeverria Taberna (Kutxateka).

111 - Erreketeak Azpeitiko plaza nagusian. (La Voz de España, 1936ko irailak 22)

Cruz Maria Echeverriak hala eskatuta, udalbatza berriak hartutako lehen erabakietako bat Errepublikaren plaza nagusia izena kendu eta Nafarroako plaza nagusia izenarekin ordezkatzeko izan zen. Orduetik aurrera etengabe izendatu zituzten berriro kaleak eta, batez ere, santu katolikoaren edo jainkotasunaren aldekoak izan ziren (adibidez: Olazko Andre Maria plaza deitu zioten Bustinzuri plaza txikiari), nahiz eta altxatutakoei ekonomikoki lagundu zieten pertsonaien izenak ere jarri zituzten, Azpeitiko Felix Ortiz San Pelayo musikari eta idazlearena, esate baterako.

Edonola ere, Azpeitiko udal-ordezkarien arazo handiena egoera ekonomiko larria izan zen. Aktetan irakur daitekeen moduan, Udalbatzak 1938ko maiatzean onartu zuen Gerra Zibila hasi aurretik udalak beti superabita izan zuela eta, 1937ko aurrekontuko gastuen eta diru-sarreraren likidazioaren arabera, une hartan, defizita 49 mila pezeta baino gehiagokoa zen. Arazo hura zela eta, 1937ko uztailan, eta alkateak hala proposatuta, San Ignazio egunez ospatzen zituzten jai profano guztiak bertan behera utzi zituzten. Dena den, aldi berean, jesuiten itzulera zela eta antolatutako festa erlijioso "handitasunez ospatzea" adostu zuten. Izan ere, egoera larria izan arren, lehen udalbatza frankista eratu zutenetik etengabe finantzatu zituzten kolpistak beren "gurutzada" hartan. Besteak beste, *Baleares* itsasontziko 150 marinelen ekipamendua diruz lagundu zuten, edo 1000 pezeta eman zituzten *España* izeneko korazatu berrirako. Azken zenbateko hura, gainera, udalak 1937ko maiatzean postu publikoaren lizentzia gisa izan zituen diru-sarrera guztien, edo hilabete hartan bertan udalerriko hiltegitik lortutako guztizko irabazien baliokidea zen²²⁶.

112 - Tokiko agintari eta militar frankistak. Besteak beste, Julian Orbegozo Embil, Roque Astigarraga Echaniz eta Ignacio Egaña (Aranzadi Z.E./Roque Astigarraga funtsa).

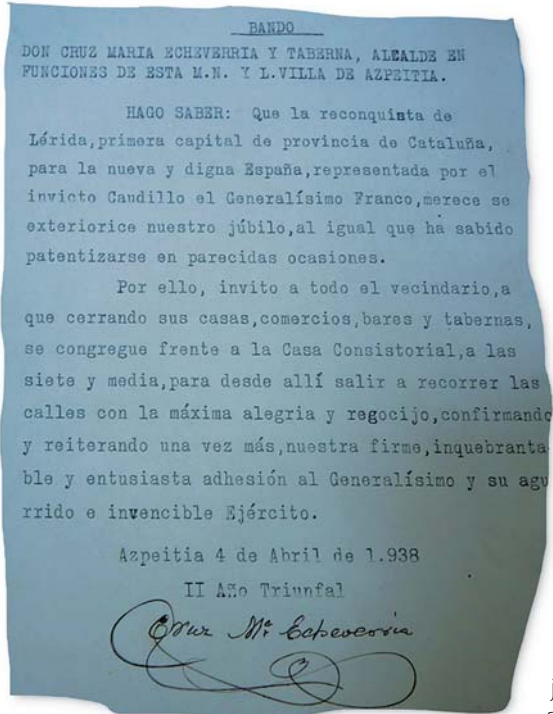
²²⁵ *Ibid.*
²²⁶ *Ibid.*

1938. urtearen amaieran, dirudienez, koiuntura ekonomikoa ez zen hobetu; izan ere, abenduaren 28ko udalbatzan, udalak *Correosei* 1939. urtetik aurrera kontu-sail horretan gastua bere gain ezingo zukeela hartu jakinaraztea adostu zuen. Dena den, handik hilabete batera, udal-funtzionarioen soldata igotzea onartu zuten (gauzainena izan ezik, "zerbitzua gutxitu egin zelako"). Gauzainen lan-karga gutxitu izana ez zen inola ere harrigarria erregimen diktatorial batean ohikoa den araudi murriztailearen aplikazioa ikusita, banakako askatasunei zein askatasun kolektiboari eta lan arlokoari dagokienez. Gainera, kontuan izan behar da Solchaga komandanteak zuzendutako Komandantzia Militarren presentziak sortzen zuten hertsadura soziala eta, oro har, Azpeitiak batez ere 1937 osoan jasan zuen militarizazioa. Horrekin lotuta, aipatu beharrekoa da udalerriri horretan kokatu zela ehunka borrokalarik osatzen zuten armada altxatuaren erreserbako brigada²²⁷.

Roque Astigarraga buru zuen lehen udalbatza haren beste gai esanguratsu bat euskarak jasan zuen jazarpena da, nahiz eta hura izan azpeitiar gehienen ama-hizkuntza edo hizkuntza bakarra. Itxuraz, mezak gaztelaniaz bakarrik egiten zituzten Loiolan egindakoak izan ezik. Han, "sermoia gaztelaniaz eman ostean, gurtzaren eta kleroaren diru - eskaera euskaraz egin zuen parrokoak"²²⁸. Era berean, alkateak bere burua eskaini zion gobernadore zibilari (Jose Luis Arellano Igea) 1936ko abenduan Azpeitian erregistratutako haurren euskal izenak "hizkuntza nazionalaren" arabera aldatzeko. 1938ko abuztuan egindako ministerioaren agindua igorri baino askoz ere lehenago egin zion eskaintza eta honako hau aipatzen zuen agindu hark: "Gaztelania ez den hizkuntza egindako izen - emateak baliogabetzat jotzen dira"²²⁹. Alkateak eskaintza egin eta handik gutxira, 1937ko urtarrilaren 11n, gobernadore zibilak udalarengana jo zuen gai horren inguruko araudi orokorra onartu aurretik horren inguruko edozein ekimen egiteari utzi beharko ziola adieraziz²³⁰.

1939ko irailean, Gipuzkoako gobernadore zibilak (Francisco Rivas) Udaleko batzorde kudeatzaile berria izendatu zuen. Ignacio Egaña Otegui zen haren presidentea, ordura arte zinegotzia izan zen tradizionalista. Kargua 1941eko irailera arte, gobernadoreak kargutik kendu arte, izan zuen (1945 eta 1952 artean berriro izendatu zuten alkate). 1939an eratutako udalbatza batez ere tradizionalistek eta garai bateko erreketek osatzen zuten. Dena den, lehenengo aldiz, Falangeko ki-deak ere bazeuden: Jose Viquendi Zabaleta, Nicolas Ucin Segurola eta Andres Lapa-zaran Arguindegi adibidez. Batzorde kudeatzaile horren agintaldian gertatu zen Azpeitian kolpisten aurkako lehen ekintza subertsiboa edo erresistentziakoa izenda dezakeguna. Izan ere, Jose Aizpuru Goenaga zinegotziak eta auzoko alkateak eraso jasan zuen²³¹. Iturrietan horren inguruko informazioak ez dagoenez, gertakari hark garrantzi berezirik ez zuela izan esan dezakegu.

114 - Cruz Maria Echeverriaren bandoa (AUA).

113 - Prozesioa Loiolako santutegian, 1937. (Kutxateka).

²²⁷ URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular*. 5v. (2001).

²²⁸ DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J.-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran*. (2005).

²²⁹ GORROTXATEGI NIETO, M.: *Errepublika garaiko izenak eta 1939ko dekretua*. (2006).

²³⁰ AUA (Sig. 0276-02; Kod. 12).

²³¹ AUA (Sig. 0277-01; Kod. 12).

115 - Militarren desfilea Azpeitiko kaleetan, 1941. (Kutxateka).

1941eko azaroaren 10ean, Gipuzkoako gobernadore zibilak (Fermín Sanz Orrio) berriro aldatu zuen udalbatzaren osaera. Orduan, udalpolitikan eskarmentu handia zuen gizona, Jose Alzuru Sampedro, izendatu zuten alkate, eta hirugarren alkateordearen kargua eta bi zinegotziren postua kendu zituzten; hori zela eta, udal-ordezkarien kopurua hamarrera gutxitu zen.

**GIPUZKOAKO GOBERNADORE ZIBILAREN AGINDUZ 1939KO
IRAILAREN 14AN ERATUTAKO UDALBATZA²³²**

Alkatea: Ignacio Egaña Otegui

Lehen alkateordea: Urbano Azcue Echezarreta

Bigarren alkateordea: Manuel Mozo Juaristi

Hirugarren alkateordea: Juan Jose Iriarte Odriozola "Saralle"

Zinegotziak: Jose Viquendi Zabaleta

Nicolás Ucin Segurola

Jose Aizpuru Goenaga

Ignacio Martinez Olaechea

Bonifacio Azcune Aranguren

Ceferino Garmendia Lasa

Marcelino Aguirrezabalaga Amenabar

Valentín Larrañaga Arrizabalaga

Andrés Lapazaran Arguindegui

**GIPUZKOAKO GOBERNADORE ZIBILAREN AGINDUZ 1941EKO
AZAROAREN 10EAN ERATUTAKO UDALBATZA²³³**

Alkatea: Jose Alzuru Sampedro

Lehen alkateordea: Toribio Azcue Echezarreta

Bigarren alkateordea: Manuel Mozo Juaristi

Zinegotziak: Nicolás Ucin Segurola

Miguel Arteche Unanue

Jose Azpiazu Zubizarreta

Dionisio Alcorta Echeverria

Nicolás Arzuaga Arzallus

Nicolás Zubeldia Larrañaga

Joaquín Altuna Larrañaga

116 - Agur faxista Azpeitiko zezen-plazan. (Aranzadi Z.E./Imanol Elias funtsa).

²³² AUA (Sig. 0276-02; Kod. 12).

²³³ AUA (Sig. 0277-01; Kod. 12).

117 - Ignacio Egaña Otegui. (Uztarri aldizkaria).

Edonola ere, erregimen frankista legitimatzera bideratutako baliabide kopurua izan zen Azpeitia 1936ko irailetik 1945era arte gobernatu zuten udalbatza ugariak bereizi zituen datua. Horren inguruan hartutako lehen erabaki handia altxatutako tropak Azpeitian sartu zireneko lehen urteurrena handitasun osoz ospatzea izan zen. Ordutik, urtero ospatu zuten gertakaria. 1937. urtean egin zuten lehen ospakizun hartan, elizkizunez gain, erreketen atal ugarien desfileak egin zituzten. Gainera, egun hartan Azpeitira joan ziren zuzenean gerrako frontetik iritsitako San Ignacio tertzioko erreketek segizioan parte hartzeko. Ondoren, udalerriko plaza nagusiari Nafarroako plaza nagusia izena eman zion plaka aurkeztu, eta Roque Astigarraga alkateak honako diskurtsoa eman zuen:

"Gaur, Azpeitiko herria setio gorri - separatistatik askatu zeneko lehenengo urteurrena betetzean, eta bere ordezkaritza agertuaz, herri honek Armada Espainiarrari eta Milizia Bolondres heroikoei dien esker ona eta atxikimendua nabarmendu eta frogatu nahiko nuke atsegin handiz, Generalismoaren zuzendaritza eta agindupean, eta disziplinaz, adore eta gogo inbidiagarri, gorri - separatisten atzaparretatik atzeman zutena, harrapakin baliotsu bezala menderatuta zutena, eta iseka handiagorako beren kuartel nagusia jartzeko leku sakratu eta historikoena aukeratu zutena (...) Gertakari fausto hau gaur ospatuaz, merezitako omenaldi - atxikipen hau eskeini nahi diogu Armada Espainiar handiari, eta bere Buruzagi Generalisimo Francori, eta modu berezi batez Nafarroa leial, hilezkor eta espainolari (...) Hiribildu hau zapaltzen lehenak izan zineten Lacar Tertzioko erreketek heroikoei! Zuentzako gure betiereko esker ona!"²³⁴.

Horrez gain, 1937an eta hurrengo urteetan, Azpeitiko udalak Francisco Franco diktadoreari hainbat gonbidapen egin zizkion udalerrria eta Loiolako santutegia bisita zitzan. 1939ko urriaren 14ra arte ez zen Franco Azpeitira joan, baina Ignacio Egaña buru zuen eta eratu berria zen udalbatza hark handitasunez ospatzeko baliatu zuen gertakizuna²³⁵.

118 - Franco eta Carmen Polo emaztea Loiolako San Ignazioaren santutegira iristen, Azpeitia, 1945. (Kubateka).

²³⁴ Azpeitia hartu zuteneko lehen urteurrena ospatzeko Roque Astigarragak emaniko diskurtsoa.

²³⁵ AUA (Sig. 0276-02; Kod. 12).

Baina, zalantzarik gabe, erregimenaren gorespenik handienak Perez Arregui plazan borrokan hildako Azpeitiko soldadu frankisten ohoretan monumentua, eta udalerriko hilerrian mausoleoa eraikitzeko abian jarritako proiektuak izan ziren. Horren inguruko lehen aipamena 1937ko apirilaren 5ekoa da. Egun horretan, Prudencio Olaizola zinegotziak familiako panteoiko lursaila utzi zuen aipatutako mausoleoa eraikitzeko. Ia urtebete geroago, 1938ko otsailaren 14an, udalak behin betikoz onartu zuen aho batez mausoleoa eta monumentua eraikitzea. Bi proiektu horiek egiteko ardurua *San Ignacio* tertzioko borrokalaria ohi eta arkitektoari, Juan Jose Olazabali, eman zioten, baina azkenean Marcelo Guibert izan zen lan haien arduraduna²³⁶.

119 - Tradizionalisten kontzentrazioa Perez Arregi plazako monumentuaren aurrean, borrokan hildako borrokalaria frankisten omenez, 1960. (Kutxateka).

1939ko ekainaren 14an, proiektuak ordaintzeko "herri harpidetza" delakoa irekitzea, eta gaia kudeatzeko Batzordea eratzea adostu zuten. Batzorde hark hainbat aldaketa izan zituen geroago, baina lehen batzordea honako hauek osatu zuten: Udalbatzako kideek, Casiano Garayalde parrokoak, *San Ignacio* tertzioko ordezkari Manuel Mozok eta Justo Martínezek, soldaduen ordezkari gisa Jose Maria Garrañak, industrialak ordezkatzuz Damaso Azcuek eta Ladislao Seguiolak, eta merkatarien ordezkari gisa Vicente Guibertek. Azkenik, 1941eko abuztuan inauguratu zuten monumentua. Mausoleoa, aldiz, 1946ko apirilean amaitu zuten, eta guztizko kostua 8.573,05 pezetakoa izan zen²³⁷.

Beste era batera esanda, erakunde mailan altxatutako armada goresteko eta kutsu faxistako diktadura ezartzeko gertakari horiek jazozen ziren bitartean; "Jainkoaren eta Espainiaren alde eroritakoak", sozialki eta ekonomikoki urtero aitortzen eta goratzen zituzten bitartean, ehunka azpeitiar errepresioaren eta ahanzturaren biktimak bihurtu ziren.

Relacion del gasto habido en las obras de construcción de un PANTEÓN para los fallecidos en la pasada Cruzada.

	Pesetas
Satisfecho a la Secretaria del Obispado de Vitoria, por derechos de traslado de restos de soldados (1)	26,00
A D. José Elizburu, por 41 chapas para colocacion en las cajas de los caidos (segun factura nº 2)	287,00
A Grabados J. Gervais, por grabados de una placa de latón y portes del recadista, segun factura nº 3 ..	152,00
Al Colegio Oficial de Arquitectos Vasco-Navarro, por proyecto y direccion de un Panteón, segun factura número 4	2.200,00
A D. Martin Eguibar, por trabajos de cantería, segun factura nº 5	133,00
A D. Juan Gurruchaga, por id de linternaria, segun factura nº 6	1.150,00
A D. Jesús Beovide, por id id, segun factura nº 7 ..	1.254,00
A D. Ignacio Aizpuru, por desayuno y comida de un obrero del Sr. Altuna, segun factura nº 8	26,00
A D. Ignacio Aizpuru, por id id segun factura nº 9 ...	26,00
A D. Juan Gurruchaga, por material empleado en el traslado de los restos, segun factura nº 10	280,00
A D. Nicolás Ucin, por raciones y comidas servidas a los obreros que estuvieron trabajando en el traslado de los cadáveres, segun factura nº 11	329,70
Al mismo, por vinos y comidas servidas a los obreros, segun factura nº 12	387,35
Al Inspector Municipal, por jornales necesitados y pagados por el traslado de los restos mortales de los requetés y soldados, segun factura nº 13	650,00
Al mismo, por id id de 12 cadáveres incorruptos, segun factura nº 14	225,00
A D. Tadeo Aztiria, por sus honorarios por el reconocimiento de la ex-humación de los cadáveres, segun factura nº 15	250,00
A D. Tomás Altuna e hijos, por formar cuadros recatungulares e indicar en cada uno un número de orden en las losas o tapas de marmol que se colocaron para cubrir los nichos del panteón de los requetés, segun factura nº 16	109,50
Al mismo, por una placa de marmol Gris Deva de 1,03 x 0,90 x 0,03 de espesor con nueve inscripciones de letras en relieve, colocada en el Monumento dedicado a los Héroes caidos en la Cruzada, segun factura nº 17	809,50
Al mismo, por una tapa para Panteón ejecutada en marmol Claro de Navarra de 1,81 x 0,90 x 0,03 de espesor con una Cruz y letras en grabado y emplomado, embalada en caja de madera, segun actura nº 18	278,00
Total pesetas	8.573,05

Azpeitia 10 de Marzo de 1.947

El Depositario

120 - Monumentua eraikitzeari lotutako gastuak, xehatuta, azaltzen dituen dokumentua. (AUA).

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ AUA (Sig. 0277-03; Cód.: 12).

4.1. Enplegatu publikoak botatzea

1936ko irailaren 13an, Junta de Defensa Nacional delakoak 108/36 Dekretua egin zuen. Bertan, Frente Popularrari lagundu zioten edo bertako kide izan ziren alderdi eta talde politiko guztiak, eta kolpistei aurre egin zieten erakundeak legez kanpokotzat jo zituzten. Dekretu bereko hirugarren artikuluan, funtzionarioak, betetzen zituzten karguekin lotuta, zuzendu, baztertu eta karguetatik ken zitezkeela xedatzen zen "mugimendu nazionalaren edo aberriaren aurkako jarduerak eginez gero". Ondoren, 1936ko abenduaren 3an, Junta Técnica del Estado batzordeak beste dekretu bat egin zuen honako hau xedatuz: "Uztailaren 18tik aurrera askatutako eremuko egoitza ofizialetik kanpo esku-duntza duen agintaritzak emandako inolako baimenik edo eginkizunik gabe egon diren, edo baimen horiek amaitutakoan aurkeztu ez diren funtzionario guztiak kargutik kenduko dira espedientea osatu gabe"²³⁸.

Araudi mailako xedapen horien eta Gipuzkoako gobernadore zibilaren ildoan arabera, enplegatu publikoak botatzea izan zen Azpeitiko lehen udal frankistak egin zuen lan errepresibo nagusietako bat 1936ko urriaren 14an izendatu zutenetik. Urte bereko azaroaren 2an aparteko bilkurarako deialdia egin zuten. Galo Barrena, Prudencio Olaizola eta Antonio Arangurenek osatzen zuten Gobernazio Batzordeak txostena ezagutarazi zuen. Bertan, udaleko langileak lau ataletan katalogatu zituzten: 1) Berrito onartutako udal-langileak; 2) Kargutik kendutako enplegatuak; 3) Batzordeak ikertu dituen enplegatuak; 4) Atxilotuta zeudelako Batzordeak txostenik egin ezin zezakeen enplegatuak²⁴⁰.

Handik gutxira, Junta de Defensa Nacional azaroaren 8an emandako 66. Dekretuaren arabera, Gipuzkoako gobernadore zibilak lehen hezkuntzako irakasleak kargutik kendu zituen. Hori dela eta, azaroaren 2an kargutik kendutako hiru irakasleez gain, kolpistak sartu aurretik Azpeititik ihes egin zuten maisu guztiak ere kargutik kendu zituzten. 1939an, otsailaren 10ean hain zuzen ere, Langile Publikoen Garbiketarako Legea²⁴¹ argitaratu zuten, baina legearen eraginpean gelditu ziren azpeitiarrei, lehendik egin zizkieten kargu-gabetzeak berretsi besterik ez zizkien egin Lege hark.

UDALBATZAK KARGUTIK KENDUTAKO ENPLEGATUEN ZERRENDA²³⁹

GOBERNAZIO BATZORDEAK KARGUTIK KENDUTAKO ENPLEGATUAK (2. ATALA)	
Arregui Ventura, Gaudencio	Udaleko albaitaria
Bereciartua, Juan	Musikaria
Campos Eceiza, Juan	1. kale-garbitzailea
Epelde, Antonio	Musikaria
Fernández, Desiderio	Musikaria
Garmendia, Victoriano	Musikaria
Gurruchaga, Alejandro	Musikaria

BATZORDEAK HALA PROPOSATUTA ETA UDALBATZAREN BOZKETA ONDOREN KARGUTIK KENDUTAKO ENPLEGATUAK (3. ATALA)

Aizpuru, Ignacio	Suhiltzaile-mekanikaria
Aizpuru, Presentacion	Eskolaurreko maistraren laguntzailea
Alberdi, Antonia	Odria auzoko eskolako maistra
Aranguren Olazabal, Jesusa	Olatzeko eskolako maistra (eskola pribatua)
Aranguren, Jose	2. kale-garbitzailea
Beobide Iturralde, Jesus	Suhiltzailea
Echeverria, Angel	Urrestillako kale-garbitzailea
Eizmendi, Josefa Ignacia	Loiolako eskolako maistra
Fernández Eleizgaray, Ignacio	Udal-diruzaina
Gurruchaga, Jose	Musikaria (hilabetez enplegu eta soldatarik gabe utzita)
Gorostegui, Ramon	Suhiltzailea
Iriarte, Jose Luis	Gauzaina
Iturralde, Zacarias	Suhiltzailea
Lizaso, Basilio	Musikaria
Lizaso, Juan Jose	Musikaria
Sarasua Iturralde, Jose Maria	1. zaindaria
Zubillaga, Felix	2. zaindaria

121 - Timoteo Gomez ikasleekin.
(Kontxi Azpiazu Gomezek utzitako argazkia).

²³⁸ DAVILA, F. *Presidencia de la Junta Técnica del Estado. Presidencia Junta de Defensa Nacional. Burgos, 1937ko martxoak 15.*

²³⁹ *Ibid.*

²⁴⁰ AUA (Sig. 0276-02; Kod.: 12).

²⁴¹ BOE, 45. zk., 1939/02/14koa, 856tik 859 arteko orriak.

122 - Eskola-umeak Donostiako Andre Maria elizatik ateratzen. (Kutxateka).

1936KO AZAROAREN 8KO DEKRETUAREN HARIRA, GIPUZKOAKO GOBERNADORE ZIBILAK HALA AGINDUTA, ZEGOKIEN LANPOSTUTIK BOTA ZITUZTEN AZPEITIAZTARREN ZERRENDA²⁴²

Amuchastegui Muguerza, Jose	Mikeletea
Aramburuzabal Urrutia, Víctor	Mikeletea
Aranguren Aguirre, Manuela	Telegrafoak (4 hilabete)
Ayerbe Elorza, Maria Carmen	Irakaslea
Baltasar Martiarena, Francisco	Nuarbeko ikastetxeko irakaslea
Barber, Felisa	Olatz auzoko ikastetxeko irakaslea
Esnoz Aguirrezabal, Lucia	Irakaslea
Fernández Ascorza, Victoriano	Irakaslea
Gómez, Timoteo	Mutilen eskola nazionaleko irakaslea
Martín Arenas, Cipriano	Urrestillako ikastetxeko irakaslea
Sobrino Doctor, Ramona	Nesken eskola nazionaleko irakaslea
Urresiti Iriondo, Maria	Irakaslea

Erabaki haien ondorioz kargugabetu zituzten Jose Maria Sarasua, Jose Aranguren, Felix Zubillaga eta Jose Luis Iriarte udal-langileek kargugabetzeak baliogabetzea eskatzeko eginiko idatzia irakurri zuen Udaltzako azaroaren 25ean. Idatziari erantzunez, Udaltzako atzera bota zuen eskaera, eta eskatzaileei gobernadore zibilarengana jo behar zutela adieraztea erabaki zuen, kargugabetzeak hark aginduta egin zirela argudiatuz. Ondoren, Cruz Maria Echeverria Taberna zinegotziak, kanporatze-espeditenteak aztertu zituen hurrengo hilabetetan. 1937ko martxoaren 29ko osoko bilkuran, azterketa haren ondorioak azaldu zizkien Echeverria Taberna zinegotziak gainerako kideei, eta proposatu zuen hainbat kargugabetze atzera bota behar zirela; Felix Zubillaga, Presentacion Aizpuru, eta Josefa Ignacia Eizmendi langileen kargugabetzeak hain zuzen ere, eta "soldata eten behar zitzaizela egoki irizitako aldirian". Cruz Mariak azaldu zuen, bere iritziz, ez zela kargutik kentzeko nahikoa arrazoi "botoa eskuindarren aurkako hautagaiari ematea, mugimenduaren aurretik eta ondoren, beste ezer ez zutela egin aintzat hartuta". Hala ere, Udaltzako gainerako kideek Ignacio Orbegozok eginiko adierazpenak babestu zituzten. Orbegozoren esanetan, ez zen egokia aurreko urteko azaroaren 2ko akordioa atzera botatzea, eta kargugabetze haiek berretsi besterik ezin zitezkeen egin²⁴³.

123 - Olazko komentua. (Uztartia aldirikaria)

²⁴² AGA. Sección Educación.

²⁴³ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12)/BOG (4-08-1937).

124 - Jose Viquendi Zabaleta. (Euskal Ikasketetarako Fundazio Popularra)

hutsik zeuden lanpostu guztiak eskuratu zituzten. 1940ko urtarrilean Jose Maria Sarasuak berriro egin zuen udal-zaintzaile lanpostua berreskuratzeko eskaera eta Udalak, berriro, ezetz esan zion. Udal-zaintzaileen lanpostu guztiak borrokalari ohiek hartuak zituztela erantzun zion Udalbatzak, besteak beste²⁴⁶.

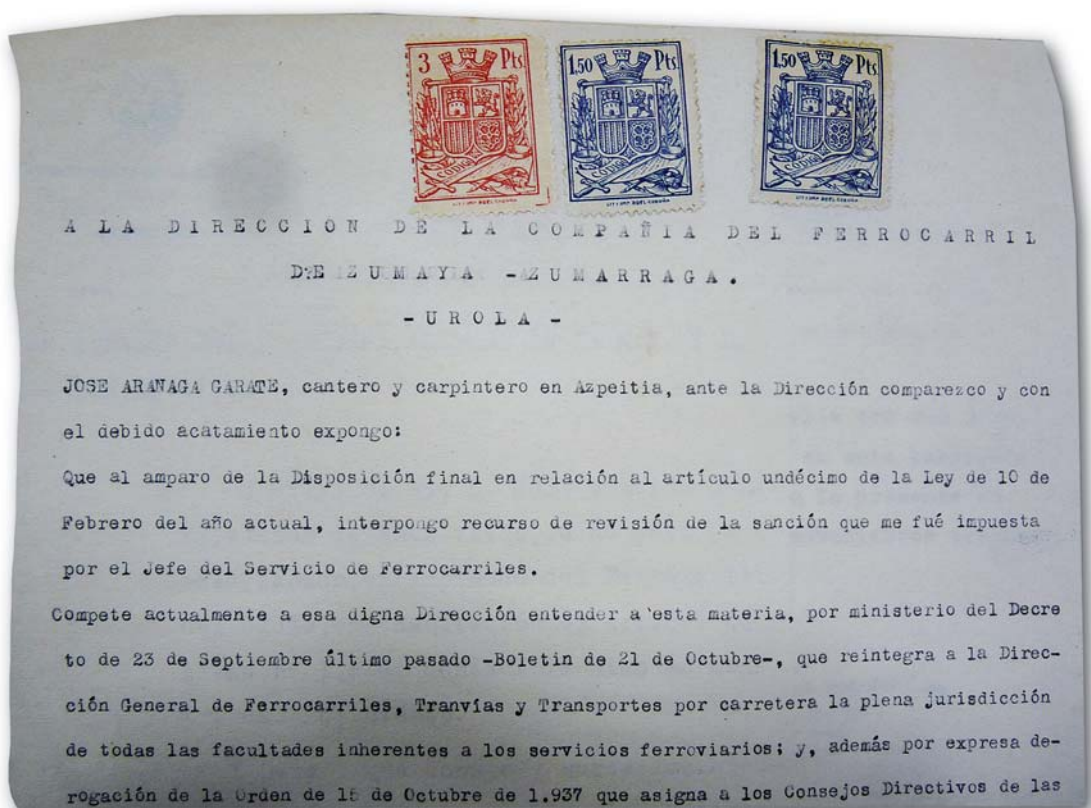
Beraz, gerrako borrokalari ohi edo elbarri frankista izateak lehentasuna ematen zuen udal-lanpostuak lortzeko; lanpostuarekin lotura handiagoa izan zezaketen beste eskakizun batzuek baino lehentasun handiagoa, gainera. Horren adierazgarri da Azpeitiko albaitari titularraren lanpostuaren esleipenarekin 1941eko ekainean gertatutakoa. Udaleko akten arabera, Enrique Zurutuza delako batek eskuratu zuen puntuaziorik altuena, baina Manuel Fernandez Arin errejidarrak lortu zuen lanpostua, Manuel borrokalaria izan zela eta Azpeitiaren askapenean ere parte hartu zuela argudiatu baitzuten Manuel Mozo eta Jose Viquendi zinegotziek²⁴⁷.

Azkenik, aipagarria da Urolako trenaren langileen plantillatik ere kendu zituztela langileak. Altxatutakoak Azpeitian sartu zirenean, konpainiako arduradunek 15 eguneko epea eman zieten langileei lanpostua berreskuratzeko eskaera egin zezaten. Hala, herritik ihes egindako guztiak kaleratu zituzten, eta beste asko Jefatura del *Regimiento de Ferrocarriles* delakoaren 5. unitateak kendu zituen lanpostuetatik²⁴⁸.

Hala ere, zegozkien karguetatik kendu zituzten udal-langileek lanpostuak berreskuratzeko egin zuten borroka ez zen 1937ko martxora arte amaitu. Ondorengo urteetan ere, lanpostuetan berriro onar zitzatela eskatzeko eskaera aurkezten jarraitu zuten. Jose Luis Iriarte izan zen borrokan gelditu gabe jarraitu zuenetako bat. 1939ko azaroan, Udalak beste eskaerari bati ezetz esan ondoren, idatzi bat igorri zion udalbatzari, Manuel Mozo zinegotziak eginiko baieztapenak ez zirela egiazkoak adierazteko. Iriarte UGTkoa izateaz akusatu zuen Mozok²⁴⁴.

Salbuespena izan zen Ignacio Fernandez Eleizgaray. Altxatutakoak Azpeitian sartu zirenean, Falangean afiliatu zen berehala, eta tokiko buruzagi izendatu zuten (ondoren, Jose Viquendi Zabaletak hartu zuen haren lekua). Falangearen tokiko buruzagi izan arren, Udalak zegokion lanpostutik kendu zuen, eta behin baino gehiagotan esan zioten ezetz kargura itzultzeko eskaerari; baita kalte-ordaina ordaintzeari ere. Izan ere, kontua zen, 1931tik aurrera Azpeitian izandako udalbatza guztiak arazoak izan zituztela Ignaciok egindako diruzaintza-lanekin. 1939an, gainera, Azpeitiko espetxean sartu zuten "dokumentuen zaintzan desleial jokatzea eta iruzur egitea" leporatuta²⁴⁵.

Kontuak kontu, aipagarria zera da, udal-langileak zegozkien lanpostuetatik kendu eta lanpostu haietan erregimen frankistaren aldekoak jarri zituztela. Zinegotziek "espainiar abertzale sutsuak" proposatzen zituzten kargugabetutako lanpostuetarako; esaterako, Eleuteria Arin, Ramona Sobrino ihes egindako irakaslearen orde. Gainera, lanpostua hutsik zegoela jakitean, interesdunek lanpostua eskuratzeko eskaera aurkezten zuten. Hala, Jesus Alberdi jarri zen udal-albaitari postuan, Gaudencio Arreguireren orde. Ondoren, hainbat araudi egin zituzten hutsik gelditutako lanpostuak nola bete arautzeko. Araudi haien onuradun nagusienak gerrako borrokalari ohi eta elbarri frankistak izan ziren, eta 1939tik 1940ra arteko tartean,

125 - Jose Maria Aranaga Garateren baliabidea. (Burdinbidearen Euskal Museoko Artxibo Historikoa).

²⁴⁴ AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

²⁴⁵ GPAH: 2784/0/1

²⁴⁶ AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola. (2009).

VII. Zerrenda: Urolako trenean lan egiten zuten azpeitiarrak, lanpostuetatik kendu zituztenak, "garbiketa" bidez²⁴⁹

IZEN-ABIZENAK	LANPOSTUA	"GARBIKETAK" jasandakoa	ZIGORRA
Cipriano Aguirrezabalaga Irigoyen	1. mailako mekanikaria	Ez	Kaleratzea
Rafael Aguirrezabalaga Irigoyen	Elektrikari laguntzailea	Ez	Kaleratzea
Jose Luis Aizpúrua Beristáin	Kaltzadorea	Ez	Kaleratzea
Eugenio Alberdi Zubimendi	Kaltzadorea	Bai	Bat ere ez
Simón Amuchastegui Leunda	Gidaria	Ez	Kaleratzea
Jose Maria Aranaga Gárate	Hargina	Bai	Kaleratzea
Vicente Arruti Lapeira	Fakturatzailea	Ez	Kaleratzea
Francisco Baltasar Pagés	"Encarg. L. aérea"	Ez	Kaleratzea
Ricardo Baltasar Pagés	Ibilbideko agentea	Ez	Kaleratzea
Anastasio Beristáin Zufiria	Mandataria	Bai	6 hilabete soldatarik gabe
Alfonso Cajigas Calzada	Gidaria	Ez	Kaleratzea
Delfina Asunción Campillo Mier	Garbitzailea	Ez	Kaleratzea
Ignacio Cendoya Querejeta	Kaltzadorea	Bai	6 hilabete soldatarik gabe
Domingo Chinchurreta Beloque	Forjatzailea	Ez	Kaleratzea
Miguel Echeverría Aizpuru	Zentraleko laguntzailea	Ez	Kaleratzea
Castor Elorza Erdoiza	Tren geltokiko mutila	Ez	Kaleratzea
Víctor Ereñaga Cercelaya	Tren geltokiko mutila	Bai	Hilabete 1 soldatarik gabe
Alejandro Errazu Aguirrezabal	Kaltzadorea	Ez	Kaleratzea
Rufino Fernández Barrutia	Fakturatzaile baimendua	Ez	Kaleratzea
Joaquín García Aracúes	Doitzaile mekanikoa	Ez	Kaleratzea
Francisco Goenaga Olaizola	Kaltzadorea	Ez	Kaleratzea
Bienvenido Juan Gurruchaga Echeverría	Fakturatzailea	Ez	Kaleratzea
Mariano Imaz Bengoechea	Bobinatzailea	Ez	Kaleratzea
Sebastián Larrea Larrañaga	Ibilbideko laguntzailea	Ez	Kaleratzea
Julián Lazcano Urcelay	Kontu-hartzaile eta estatistikako burua	Ez	Kaleratzea
Manuel Lechuga Basterrene	Bobinatzaile laguntzailea	Ez	Kaleratzea
Ignacio Odria Egaña	Kaltzadorea	Ez	Kaleratzea
Jose Maria Odriozola Alberdi	Gidaria	Bai	Hilabete 1 soldatarik gabe
Félix Ojanguren Murua	Tornulari laguntzailea	Ez	Kaleratzea
Félix Olaizola Aranguren	Tren geltokiko mutila	Bai	
Félix Otaño Tellería	Kaltzadorea	Bai	4 hilabete soldatarik gabe
Gabriel Pedrosa Lorite	Elektrikaria	Ez	Kaleratzea
Jose Pérez Barcina	"Mug. eta traf." burua	Ez	Kaleratzea
Pedro Pérez Echeverría	Geltokiko burua	Bai	4 hilabete soldatarik gabe
Ruiz Miguel, Jose	Tren aut. mutila	Bai	2 hilabete soldatarik gabe
Unanue Aramburu, M ^a Joaquina	Garbiketako arduraduna	Ez	Kaleratzea
Unanue Gurruchaga, Juan	Mekanikari laguntzailea	Ez	Kaleratzea
Leandro Urdalleta Iturzaeta	L. A. laguntzailea	Bai	3 hilabete soldatarik gabe
Ángel Vitoriano Sedano	Pintorea	Ez	Kaleratzea
Joaquín Zabaleta Anduaga	Kaltzadorea	Bai	4 hilabete soldatarik gabe
Natalio Zufiria Echeverria	Trenko burua	Ez	Kaleratzea

²⁴⁹ *Ibid.*

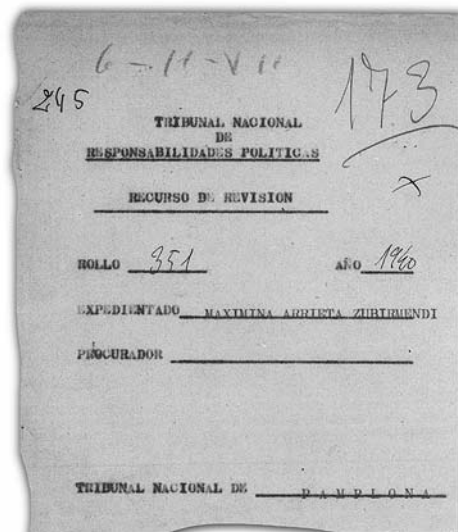
4.2. Errepresio ekonomikoa

Azpeitiko *Junta de Guerra Carlista* delakoa eratu bezain laster hasi ziren "aurkari" ziren herritarrei zigor ekonomikoa jartzen. Zigor ekonomikoez gain, askotan egin zituzten konfiskatzeak, etxean erregistroak eta konfiskatzeak, nahiz ondasunen bahitzeak. Errepresio mota horiek guztiak lehen Udalbatza frankista eratu zuten egunean bertan gauzatu zituzten, Udalbatza hark hartutako erabakien bidez, 1936ko irailaren 30ean. Hasteko, errepublika garaiko zinegotzietan ondasunak konfiskatuko zizkietela egin zieten mehatxu, baldin eta ez bazituzten gerra lehertu ondoren hainbat banku-erakunderi eskatutako maileguen zenbatekoak haien poltsikotik itzultzen. Ondoren, ordura arte baserrian telefonotegia zuten Oinatz auzoko herritarrari telefonotegia jabetzatik kendu (Juan Ignacio Aizpitarte Aguirre) eta hura sakristauaren etxean jartzea erabaki zuten. Eta azkenik, Udalak Miguel Iriarte, Jose Maria Sorozabal eta Pedro Ibarzabali zor zizkien fakturak atxikitzea ere agindu zuten. Aste batzuk beranduago, urriaren 20an zehazki, Guardia Zibil bikote batek Tomas Orbegozoren elikagai denda itxi zuten. Bost urte beranduago oraindik itxita jarraitzen zuten. Ondorioz, kaltetuak, "bizitzeko beste bitartekorik ez zeukanak", idatzi bat egin zion udaletxeari 1941. urtean, bere negozioaren irekiera erregutuz. Ignacio Egaña buru zuten Korporazio Munizipalaren erantzuna Tomasi "Nagusien aurrean egingo ziotuen gestio guztietan" laguntzea izan zen, itxiera ez baitzuen udaletxeak agindu²⁵⁰.

Iñaki Azpiatzuren arabera, isunen, gauzen edo eskudiriaren bidezko bilketa 133.000 pezeta-ira iritsi zen 1936ko azaroaren 20ra arteko tartean:

*"Altzasaletxeri 4.000 pezeta eta protesta egiteagatik 1.000; Garaikoari 750 pezeta; Ormaetxeri 3.000; Elaritzari 8.000; Berruetari 500; Zakolori 2.000; Modes Goenagari 5.000; Martin Oyarzabal apaizari, etxeari eraso egin eta etxea eta pianoa lapurtu zizkieten."*²⁵¹

Nolanahi ere, 1937ko urtarriletik aurrera formalizatu zuten errepresio ekonomikoa, *Gipuzkoako Ondasunak Konfiskatzeko Batzorde Probintziala* (CPIB) eratuta. Batzorde Zentralaren filiala zen, *Junta de Defensa Nacional* delakoaren Batzorde Teknikoak osatutakoa. Batzordearen egitekoa 1936ko irailaren 13ko 108. dekretua gauzatzea zen. Dekretu hark altxamenduari kontra egindako alderdienak eta pertsonenak ziren ondasun guztiak bahitu egin behar zirela zioen. Hala, Batzorde haren bidez, 64 espediente abiarazi zituzten azpeitiarren aurka²⁵² eta gutxienez 18 laguni konfiskatu zizkien ondasun higiezinak Azpeitian. 19 pertsonari, Azpeitiko alkate izandako Jose Antonio Oyarzabal Oyarzabali konfiskatu zizkieten Errezilgo lurrak ere aintzat hartzen baditugu. Azpeitiko Udaleko idazkariak hartu zuten konfiskatutako ondasun haien kudeaketaren ardura, CPIBK ezarritako moduan. Gainera, hemeretzi herritarrek jaso zituzten zigor ekonomikoa; batzuek CPIBK jarritakoak eta besteek *Erantzukizun Politikoen Eskualdeko Auzitegiak* (TRRP) jarritakoak.

126 - EMaximina Arrieta Zubimendiren espedientea.
(Administrazioaren Artxibo Nagusia, AGA. Justizia;
Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/277).

VIII. Zerrenda: Azpeitian ondasunak izan eta CPIBK eginiko inkautazioak jasan zituzten pertsonen zerrenda²⁵³

Arregui Arrizabalaga, Ignacio	Santiago kaleko 5.ean zegoen Urretanekoa etxeko denda, 2. solairua eta ganbararen zati bat
Arregui Arrizabalaga, Maria	Santiago kaleko 5.ean zegoen Urretanekoa etxeko solairu nagusia eta ganbararen zati bat
Arregui Arrizabalaga, Paulo	Santiago kaleko 5.ean zegoen Urretanekoa etxeko 3. solairua eta ganbararen zati bat
Arrieta Zubimendi, Ignacio	Etxezuri taberna
Arrieta Zubimendi, Pedro	Etxezuri taberna
Arruti Lizarralde, Jose	Soquina izeneko etxea, Eliz kalean
Eguiguren Ucin, Remigio	San Ignacio organo-fabrika
Gareche Echaniz, Juan	Bostagañetan zegoen lursailaren zati bat
Idiazabal Aizpurua, Antonio	Acheorreca eta Goico-soroa izeneko lursailak
Iriarte Aguirrezabal, Miguel	Sarrallecua izeneko etxea
Lardizabal Valenzuela, Jose Maria	Hamar lursail, lau baserri eta Amenabar hotela
Lizundia Gallastegui, Luis	Kale Nagusiko 50.eko etxea, Celaya izeneko lursaila eta Chacur-celaya izeneko fabrika eta lursailak
Loinaz Galarraga, Carmelo	Artzubiako pabiloia eta altzari-tailerrak
Moral Requeta, Avelino	100.000 pezeta-zen balioko ondasun-bahiketa
Muguruza Orbegozo, Juan	Eliz kaleko 22.eko etxearen 1. solairua eta ganbararen zati bat
Olazabal Gurruchaga, Manuel	Potzuetta baserria
Orbegozo Macazaga, Ignacio	San Ignacio kaleko 4.eko etxearen laurden bat
Oyarzabal Oyarzabal, Jose Antonio	Iratze-saila eta pagadia Errezilgo Arzallurren
Puignau Molinet, Rafael	Organo-fabrika
Sales Echave, Francisco	Aicheco-iturri lursailaren seirena

²⁵⁰ AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

²⁵¹ DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J.-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran.* (2005).

²⁵² BARRUSO BARES, P.: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la Guerra Civil y el primer franquismo (1936-1945).* (2005).

²⁵³ AGA (Justizia atala)/AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/262).

IX. Zerrenda: CPIBk eta TRRPk zigortutako azpeitiarren zerrenda²⁵⁴

Aguirre Cincunegui, Ciriaco	5.000 pta. (pezeta)
Arregui Ventura, Gaudencio	30.000 pta.
Arrieta Zubimendi, Maria	5.000 pta.
Arrieta Zubimendi, Maximina	15.000 pta.
Arrieta Zubimendi, Pedro	100 pta.
Azcue Zabala-Anchieta, Rafaela	1.500 pta.
Eguiguren Ucin, Remigio	30.000 pta.
Goena Urquia, Leoncio	1.000 pta./Enplegua eta soldata urtebetez etetea/30.000 pta.-ren balioko ondasunak bahitzea
Gurruchaga Ansola, Ildefonso	15.000 pta.-ko hipoteka-kreditua
Idiazabal Aizpurua, Antonio	50.000 pta.
Iriarte Aguirrezabal, Ignacio Maria	10.000 pta.
Iriondo Ibarzabal, Benjamín	50.000 pta.
Larrañaga Usabiaga, Lorenzo	10.000 pta.
Moral Requeta, Avelino	5.000 pta.
Olarte Alberdi, Julián	500 pta.
Olazabal Gurruchaga, Manuel	2.500 pta.
Oyarzabal Oyarzabal, Joaquín	10.000 pta.
Pérez Barcina, Jose	100.000 pta.
Puignau Molinet, Rafael	25.000 pta.
Zubillaga Amenabar, Patricio	1.000 pta.

127 - Etxezuri taberna. (Maite Garmendia Altunak utzitako irudia)

²⁵⁴ Ibid./AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; espedienteak: 75/73; 75/532)

1939ko otsailaren 9an, jurisdikzio berezi bat sortu zuten frankistek *Erantzukizun Politikoen Legetik* abiatuta. Armada, magistratura eta FET de la JONS zeuden ordezkaturako errepresio ekonomikorako tresna hartan. Gerra amaitu ondoren, errepresio-aparatua gerraostean hedatzea zen lege haren helburua, baina nabarmena zen atzeraeraginezkoa zela eta hil ondoren ere eragina zuena; izan ere, helburua "subertsioa indartzen lagundu zutenen erruak kitatzea" zuen. Jurisdikzio berezi haren bidez ezarritako zigorrak hiru arlotan sailka daitezke: isun ekonomikoak, lanerako desgaitasuna eta bizileku-askatasunari ezarritako murrizketak (bereziki erbesteratzeak).

Jurisdikzio hura aplikatzeko, *Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala* eta probintziako sukurtsalak sortu zituzten. *Gipuzkoan, Nafarroako eta Gipuzkoako Erantzukizun Politikoen Eskualdeko Auzitegiak* CPIBk hasitako lanari heldu eta jarraipena eman zion, eta Donostian zuen instrukzio-epaitegi bat. Azpeitiari erreparatuta, gutxienez 13 pertsona auzipetu zituzten; haietako 6 absolbitu egin zituzten eta 7 kondenatu²⁵⁵. Hala eta guztiz ere, 13 pertsona horietatik 12ren zigorrak berrikusteko abiarazitako espedienteak ditugu. Errekurtsoak, gehienetan aurretik *Gipuzkoako Inkautazioen Batzordeak* (1938an) ezarritako isunekin lotuta zeuden.

Página 824

BOLETIN OFICIAL DEL ESTADO

13 febrero 1939

JEFATURA DEL ESTADO

L E Y

DE 9 DE FEBRERO DE 1939 de Responsabilidades Políticas.

Próxima la total liberación de España, el Gobierno, consciente de los deberes que le incumben respecto a la reconstrucción espiritual y material de nuestra Patria, considera llegado el momento de dictar una Ley de Responsabilidades Políticas, que sirva para liquidar las culpas de este orden contraídas por quienes contribuyeron con actos u omisiones graves a forjar la subversión roja, a mantenerla viva durante más de dos años y a entorpecer el triunfo, providencial e históricamente ineludible, del Movimiento Nacional, que traduzca en efectividades prácticas las responsabilidades civiles de las personas culpables y que, por último, permita que los españoles que en haz apretado han salvado nuestro país y nuestra civilización y aquéllos otros que borren sus yerros pasados mediante el cumplimiento de sanciones justas y la firme voluntad de no volver a extraviarse, puedan convivir dentro de una España grande y rindan a su servicio todos su esfuerzos y todos sus sacrificios.

128 - Erantzukizun Politikoen Legearen sorreraren inguruko iragarki bat.

4.2.1. Azpeitiarrek Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionalan haien zigorrak berrikus zituzten jarritako errekurtsioak

ARREGUI VENTURA, GAUDENCIO

1940ko maiatzaren 24an, Azpeitiko Udal Epaitegiak errekerimendu-zedula bat igorri zion Gaudenciori, eta 20 eguneko epea eman zioten 30.000 pezeta-ko isuna ordain zezan. Gipuzkoako Inkautazioen Batzordeak 1938ko ekainaren 8an ezarritakoa zen isuna. Gaudenciok errekurtsio bat jarri zuen, egoera ekonomiko txarrean zegoela eta isuna txikitu ziezaiotela eskatzeko, "berak emaztearekin batera zuen alaba adingabearen mantenturako".

1940ko irailaren 9an, Erantzukizun Politikoen Espainiako Auzitegiak 10.000 pezeta-ko murriztu zion isuna, baina kargu publiko guztietatik kendu zuten, 1938an Gipuzkoako Batzordeak eginiko txostena ontzat emanda. Txosten hartan, Ezker Errepublikanoko kide izateaz eta "zuen ogibidea baliatuz baserrietan ideologia haren propaganda egi-teaz" akusatu zuten Gaudencio. Azkenik, 1943ko irailaren 21ean, urtebete lehenago, zehazki 1942ko irailaren 22an, eskatutako indultua ukatu zioten²⁵⁶.

129 - Gaudencio Arregui Ventura.

(Hemendik ateratako argazkia: ETXANIZ MAKAZAGA, J.M.: De Albéitares y Veterinarios municipales en el Valle del Iraurgi)

²⁵⁵ ESTORNES ZUBIZARRETA, I; CENDOYA ECHANIZ, I; BARRUSO BARES, P: *Auñamendi Eusko Entziklopedia*. Bernardo Estornés Lasa Fondaio.

²⁵⁶ AGA Justizia (*Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala*; esp. 75/532).

ARRIETA ZUBIMENDI, MARIA

5.000 pezeta-ko isuna jarri zioten Mariari 1938an, 10 hilabetez behin-behineko kartzelaldian egon eta gerra-kontseiluan absolbitu zute-nean. *Azpeitiko Emakume Abertzale Batza* erakundeko kide izateagatik eta milizianoentzako jantokietan zerbitzari-lanetan ibiltzeagatik jarri zioten zigor ekonomikoa. 1940an zigorra berrikusteko errekurtsio bat abiarazi eta Mariak azaldu zuen bere amak hainbat ofizial erreketeri babesa eskaini ziela Azpeitia erori ondoren, eta familiako tabernan, Etxezurin, Falangeren *Auxilio Social*, gizarte-laguntzarako egoitza eduki zutela hainbat hilabetez, Nicolas Ucinen zuzendaritzapean. Azkenik, 1940ko uztailaren 11n, 750 pezeta-ra jaitsi zioten zigorra²⁵⁷.

ARRIETA ZUBIMENDI, MAXIMINA

Maria ahizparen aurka eginiko akusazio berdinak erabilita zigortu zuen CPIBk Maximina ere. Eta Maria ahizpa bezala, Maximina ere 10 hilabetez egon zen preso eta auzipetzean, gerra-kontseiluan kointziditu zuten. Maximinari zigor handiagoa jarri zioten ordea; 15.000 pezeta-koa. Hala eta guztiz ere, 750 pezeta-ra jaitsi zioten Maximinari ere zigorra²⁵⁸.

EGUIGUREN UCIN, REMIGIO

1940an, 73 urte zituela, CPIBk ezarri-tako 30.000 pezeta-ko zigorra berrikustea eskatzeko errekurtsio bat jarri zuen Remigiok. Defentsa-idatzian adierazi zuen gaztetatik izan zela alderdi karlistako kide eta familiari zerbitu gertatuko zitzaizkion egin zuela ihes Azpeititik, ez beste zergatik. Horrez gain, adierazi zuen hainbat finka bazituela, baina zerga-kargaren ondorioz, ezin zuela isuna ordaindu, eta gogorarazi zuen organo-fabrika ere bahituta zuela oraindik. Aldiz, Falangeren tokiko buruzagi Jose Viquendik eta Azpeitiko alkate Ignacio Egañak txostenetan adierazi zuten Remigio EAJko militantea zela eta bera izan zela, gainera, Azpeitiko EAJren sortzaileetako bat. Dena den, Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionalak zigor ekonomikoa 5.000 pezeta-ra jaisteak erabaki zuen 1940ko irailaren 9an²⁵⁹.

130 - Remigio Eguiguren Ucinen aurkako auziko dokumentua. (Administrazioaren Artxibo Nagusia, AGA. Justizia. Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/6963).

GOENA URQUIA, LEONCIO

Seguran bizi zen azpeitiar hau, eta udal-albaitaria zen han, Seguran. EAJko afiliatua zen, eta gerra hasi zenean tokiko Batzordean sartu zen. Hala ere, gero altxatutakoekin bat egin eta *Comunión Tradicionalista* alderdian sartu zen. Azkenean, CPIBk ezarritako isunak berrikusteko errekurtsioa jarri zuen eta 1940ko maiatzaren 6an, Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionalak 2.000 pezeta-ra jaitsi zion zigorra, eta kargu publikorako gaitasungabezia mantendu egin zioten²⁶⁰.

IDIAZABAL AIZPURUA, ANTONIO

50.000 pezeta-ko zigorra jarri zion Antoniori *Gipuzkoako Inkautazioen Batzordeak* 1938ko apirilaren 21ean. Hala ere, 1940an, zigorrari errekurtsioa jarri zion *Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionalan* eta hala, berrikuste-errekurtsotik abiatuta, instrukzio bat abiarazi zuten. Instrukzio hartan, Azpeitiko Falangeak eta Alkatetzak nahiz sorleku zuen Balmasedatik igorritako txostenetan berretsi zuten Antoniok jokabide ona izan zuela, eta ez zuela deliturik egin ez errepublika-garaian, ez Gerra Zibilean. Horiez gain, hainbat txosten ekonomikoren bidez, Antonio 1940an egoera ekonomikotxarrean zegoela adierazi zuten. Hala, 1943ko martxoaren 20an absolbitu egin zuten eta zigorra, beraz, ez zen gauzatu²⁶¹.

IRIONDO IBARZABAL, BENJAMIN

1958an, *Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas* Batzordeak txosten bat igorri zuen eta haren bidez, Benjamini 1938an CPIBk ezarritako zigorra, osorik, barkatu zioten, 1945eko ekaineko indultu-aginduaren harira. UGT sindikatukoa izateagatik 50.000 pezeta-ko zigorra jarria zioten Benjamini²⁶².

MADRAZO GARCIA, SILVESTRE

EAJko militantea eta 1931n Azpeitiko zinegotzi izan zen Silvestre, eta Erantzukizun Politikoen Eskualdeko Auzitegiak epaitu zuen 1943an. Hala ere, urte hartako uztailaren 17an, absolbitu egin zuten, Auzitegiak erabaki baitzuen "gorri - separatistak" agintean zirenean ez ziela Azpeitiko eskuindarrei kalterik egin. Era berean, Auzitegiak adierazi zuen herrian gelditu zela herria kolpistek hartu zutenean, eta berehala egin zuela bat "Mugimendu" delakoarekin eta Falangean afiliatuta ere egon zela²⁶³.

²⁵⁷ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/277).

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/6963).

²⁶⁰ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/629).

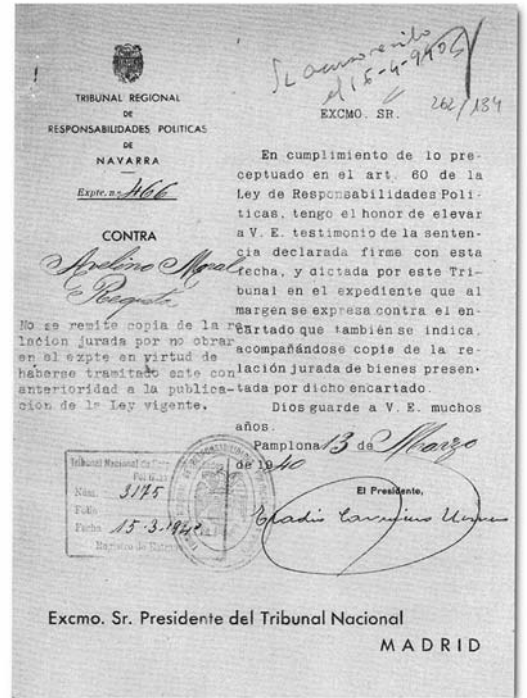
²⁶¹ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/1073).

²⁶² AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/77).

²⁶³ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/184).

MORAL REQUETA, AVELINO

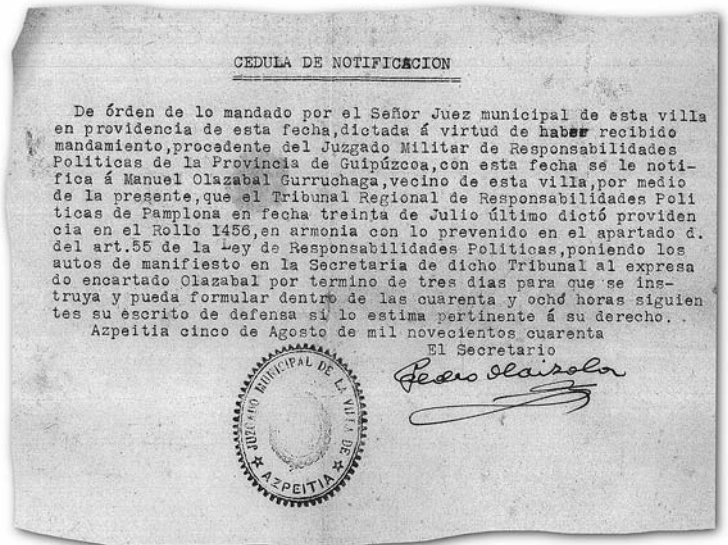
1939ko abenduaren 28an, *Erantzukizun Politikoen Eskualdeko Auzitegiak*, epai baten bidez, errudun jo zuen Avelino, aurretik, *Gipuzkoako Ondasunak Konfiskatzeko Batzordeak* ezarria zuen irizpenaren harira. Batzorde hark Avelinoren jabetzako ondasun guztiak, 10.000 pezeta-ko baliokoak, bahitzeko eta *Banco Guipuzcoano* bankuan zuen kontua blokeatzeko agindua zuen. Beraz, Auzitegiak erabaki zuen 5.000 pezeta-ko kalte-ordaina ordaintzea izango zela zigorra. Hala ere, 1941ean, espetxealdi arinduan zegoela, ondasunak itzul ziezazkiotela eskatu zuen Avelinok. 1942an Gipuzkoako gerra-ikuskatzaileari aurrezki-libreta desblokeatzeko eskatu zion, 5.000 pezetako zigorra ordaindu zuela-eta²⁶⁴.

131 - Avelino Moral Requetaren aurka abiarazitako auziko dokumentua.
(Administrazioaren Artxibo Nagusia, AGA. Justizia. Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/262).

OLAZABAL GURRUCHAGA, MANUEL "POTZUTE"

1940ko abuztuaren 19an, *Bilboko Gerrako Ikuskaritzak* aske utzi ondoren, *Nafarroako Erantzukizun Politikoen Eskualdeko Auzitegiak* 10 urteko gaitasungabetzea ezarri zion kargu publikoetarako, eta baita 2.500 pezeta-ko isuna ere, "kalte galerak ordaintzeko". Gerra-kontseiluak 1938ko uztailen erabilitako akusazio berdinak ziren epai haren oinarria, baina horiez gain, auzipetuaren ondasunek 60.000 pezeta-ko balioa zutela adierazi zuen²⁶⁵.

132 - Manuel Olazabal Gurrucharen aurka abiarazitako auziko dokumentua.
(Administrazioaren Artxibo Nagusia, AGA. Justizia. Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. ez dago jasota).

PEREZ BARCINA, JOSE

Urolako treneko langilea izan zen Jose, eta 1936ko irailean, altxatutakoek irabazi ondoren, kalera bota zuten enpresako buruzagi berriek. *Izquierda Republicana* alderdiko eta *Azpeitiko Fronte Popularraren Defentsa Batzordeko* kidea zen, eta 1938ko apirilean 100.000 pezeta-ko isuna jarri zion CPIBk. 1958an, *Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas* batzordeak baliogabetu egin zuen ISUN hura²⁶⁶.

PUIGNAU MOLINET, RAFAEL

Organoak egiten zituen enpresaburu katalan hau Azpeitian bizi zen 1914tik. 1920an "*Eleizgaray y Cia*" organo-fabrika sortu zuen Toribio Eleizgarrairekin batera, eta 1925ean, berriz, "*Puignau-Olaciregui*" sozietatea. 1936ko irailaren 19an Azpeititik ihes egin eta Frantziara joan zen. 1940an itzuli zen, eta CPIBk 25.000 pezeta-ko isuna jarri ziola jakinarazi zioten, baina horrez gain, jakin zuen Udaletxe plazan zuen etxebizitza eta organo-fabrika okupatu egin zizkiotela, emaztearen dendan dena lapurtu zutela eta fabrikari zuten organoak saldu egin zituztela. Hori guztia zela eta, 1940ko martxoan *Erantzukizun Politikoen Auzitegiari* zigorra berrikeri ezala eskatu zion, Auzitegiak eskaera onartu egin ziolarik. 1940ko ekainaren 24an, Alkatetzaren eta Falangearen txostenak kontuan hartuta, Auzitegiak EAJkoa izateagatik Rafaelen aurka eginiko akusazioari eutsi zion, baina Rafaelek ukatu egiten zuen. Hala eta guztiz ere, 10.000 pezeta-ra jaitsi zioten zigorra, Rafaeli jabetzan gelditzen zitzaion ondasun bakarria Udaletxe plazako etxea baitzen. 35.000 pezeta-ko hipoteka zuen etxe hark²⁶⁷.

²⁶⁴ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/262). / 2357/38 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

²⁶⁵ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. ez da ageri).

²⁶⁶ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/77).

²⁶⁷ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/277).

4.3. Emakumeen aurkako errepresioa. Erbesteratzea eta beste tratu txar batzuk

Emakumeak izan ziren errepresio frankistaren atzealdeko biktima nagusiak. Emakume azpeitiar askok Bizkai aldera egin zuten ihes familiarekin 1936ko irailaren 20an altxatutako tropak Azpeitian sartu baino lehentxeago. Askoz gehiago izan ziren, ordea, senarrak, semea edo anaiak kolpisten aurkako batailoietara ihes egitea erabaki arren, herrian gelditu ziren emakumeak. Gertukoak agurtu behar izan zituzten unetik aurrera jakin zuten familia gerraren ondorioz hausteak zer sufrimendu zekarren. "Au da ba gerrie, au da ba gerrie", egiten zuten irailaren 19an adineko emakume batzuek oihu, etsita, familiakoak bazihoazkiela ikusita²⁶⁸; "Besarkada luzeak, elkarri emandako aholkuak, senarrak emazte eta haurrei musuka, malkoak, larritasuna, mina". Horrela deskribatu zituen Iñaki Azpiazu egun hartan gertatutakoak²⁶⁹. Hala ere, seguru asko ez zuten jakingo "Zuzendariaren", alegia Emilio Mola militarren mendekoek Azpeitia konkistatu ondoren, haien aurka zer nolako errepresaliak hartuko zituzten.

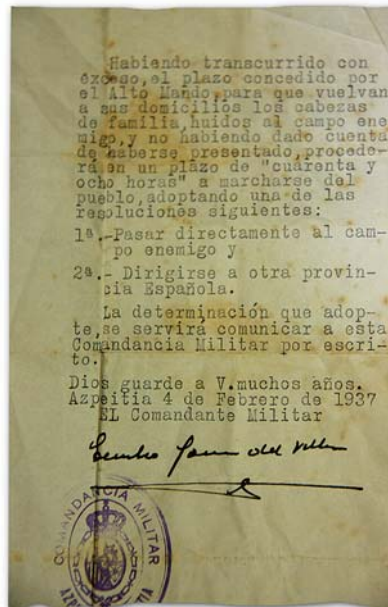
Errepresalia formal ohikoena erbesteratzea izan zen. Errepresio-neurri hura jarrita, gerran altxatutakoek aurka aritu zirenen familiakoak edo, besterik gabe, kolpisten ideologiaren aurkakoak, herritik bota zituzten, 1939ko otsailaren 9ko *Erantzukizun Politikoaren Legearen* hainbat xedapeni aurrea hartuta. Erbeste-zigorra ezartzen zien Lege hark jazarritakoek zuzenean familiakoei, baldin eta jazarritako haiek desagertu edo hil egiten baziren.

Beraz, lege hori onartu baino bi urte lehenago, *Azpeitiko Komandantzia Militarrek* etxetik bota eta erbestera bidali zituen hainbat emakume; haietako batzuk seme-alaba adingabe eta guzti:

JUANA AGUIRRE OYARZABAL

1937ko otsailaren 4an herritik bota zuten Juana, senarra, Francisco Errasti "Trukuman" praktikantea, Eusko Gudarosteko Osasun-zerbitzuko kidea, non zen ez zekitelako. Hasieran Iruñara abiatu zen, baina azkenean Lazkaon lortu zuen bitzitokia, ahizpa baten etxean. Haurdun zegoen²⁷⁰.

133 - Juana Aguirrerena aurkako erbesteratze-agindua. (Begoña Errasti Agirrek utzitako argazkia).

134 - Juana Aguirre Oyarzabal. (Begoña Errasti Agirrek utzitako argazkia).

CATALINA BERECIARTUA ALTUNA

Nazionalista zen Catalina eta sindikatuta egon zen errepublika-garaian. Altxatutako tropak Azpeitian sartu zirenean, Atxubiaga baserrian egon zen denboraldi batez, ezkutatuta. Azkenean, Nafarroara erbesterratu zuten eta han egon zen, hilabetez-edo²⁷¹.

135 - Catalina Bereciartua Altuna. (Inaxita Bereziartuak utzitako argazkia).

²⁶⁸ URKIA, J. M. (Koord.): *Jose de Arteche, un hombre de paz*. (2006).

²⁶⁹ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

²⁷⁰ Familiako lekukotza.

²⁷¹ *Ibid.*

MARIA ECEIZA

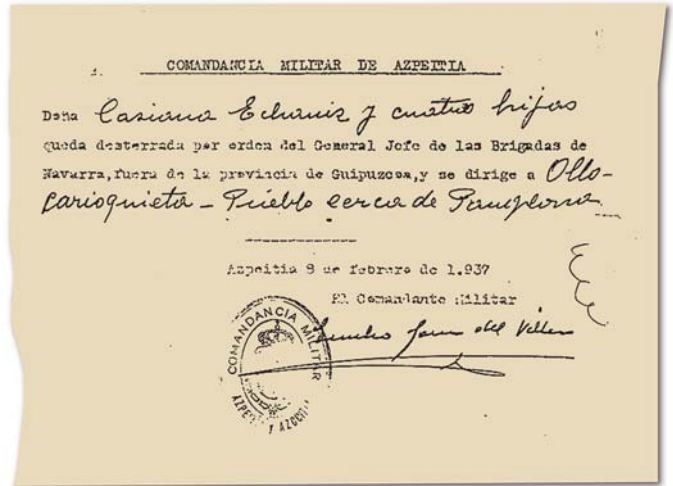
Beizamara zen eta Azpeitian bizi zen Maria. Juan, Alejandro eta gerrako frontean hildako Moises Campos Eceiza milizianoen ama zen. Horregatik erbesteratu zuten sorterritik²⁷².

CASIANA ECHANIZ ARRIZABALAGA eta LUIS, CARMELO, CARMEN eta IMANOL LOINAZ ECHANIZ seme-alabak

Lau seme-alaba adingabeekin batera bota zuten Casiana Azpeititik 1937ko otsailan, Emilio Gomez del Villar komandante militarren aginduz. Aurretik, 1936ko urrian, *Azpeitiko Junta de Guerra Carlista* delakoak 500 pezeta-ko isuna jarria zion. Nafarroako Ollakarizketa herrira joan ziren, familiako bat bizi zen herrira, hain zuzen ere. Astebetean egon zen Carmen herri hartan, eta Luis eta Carmelo, berriz, bi astez, eta Casiana eta seme gazteena, Imanol, hilabetez. Bitartean, Casianaren senarra, Carmelo, eta seme zaharrena, Jose, erbestera joan ziren. Filipinetan amaitu zuten azkenean. Antoniok (beste seme bat) langileen batailoio batean amaitu zuen gatibu, *Loyola* batailoioarekin borrokan ibili ondoren²⁷³.

136 - Casiana Echaniz Arrizabalagaren aurkako erbesteratze-agindua..

(Hemendik ateratako irudia: LOINAZ, A.: *Nire Oroitzapenak*).

JOXEPA ECHEVERRIA AIZPURU eta MARIA, ANGELES, MERCEDES eta FELIPE OTAEGUI ECHEVERRIA seme-alabak

Urrestildarra jaiotzez eta Nuarbeko (Beizama) bizilaguna, Joxepa, bere lau seme-alabekin batera etxea uztera behartu zuten, bere senarra gerrako frentean aurkitzen zelako. Hilabetez Nafarroako Betelu herrian babes hartu eta gero, indultua komunikatu ondoren Beizamara itzuli ziren.

137 - Otaegi-Etxeberria familia (ezkerretik eskubira): Joxe Otaegi Etxeberria, Maria Otaegi Etxeberria, Felipe Otaegi Etxeberria, Joxepa Etxeberria Aizpuru, Mercedes Otaegi Etxeberria, Juan Mari Otaegi Loinaz, Angeles Otaegi Etxeberria, Julian Otaegi Etxeberria. (Mertxe Urtuzaga Otaegik utzitako argazkia).

MARIA ECHEVERRIA LARRAÑAGA eta FRANCISCO eta MARIA EGUIBAR ECHEVERRIA seme-alabak

Maria, 3 eta 4 urteko seme-alabekin batera, Odriozolaundi baserrian egon zen bi urtez ezkutatuta, Azpeititik bidaltzeko agindua etorri ondoren. Egozten zieten delitua honakoa zen: Maximiano Eguibar Arregui milizianoaren emaztea eta seme-alabak izatea²⁷⁴.

138 - Maria Echeverria Larrañaga seme-alabekin. (Kontxi Egibar Etxeberriak utzitako argazkia).

²⁷² *Ibid.*

²⁷³ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

²⁷⁴ Familiako lekukotza.

ISABEL GOMEZ AZCUNE eta CARMEN AZPIAZU GOMEZ eta KONTXI AZPIAZU GOMEZ alabak

Matxinatutako tropak Azpeitian sartu aurretik, Isabelek, bere bi alaba txikiak batera, Azpeitiatik alde egin zuen, Aizarnazabalen babestu zelarik 15 egunez. Azpeitiara itzuli zenean desterru agindua jaso zuen, bere gizona eta gainerako semeak herritik kanpo aurkitzen zirelako. Dena dela, familiar bati esker, Azpeitian geratu ahal izan ziren. Ondoren, matxinatutako soldaduen uniformeak jostera izan zen behartua²⁷⁵.

139 - Isabel Gómez.
(Kontxi Azpiazu Gomezek utzitako argazkia).

MARIA ORBEGOZO ARZUAGA eta JONE LARRAÑAGA ORBEGOZO alaba

Herria utzi eta Etxalarrera joateko agindua jaso zuen Mariak, senarra (Rufino Larrañaga Iriarte "Kinttela") gerrako frontean altxatutako tropen aurka borrokan zebilela-eta, zigor gisa. Etxalarrera joan beharrean, Orion ezkutatu zen Maria, Jone alaba txikiarekin batera, Rufinoren anaia baten etxean. Bitartean, beste hiru seme-alabak, beste familiako batek hartu behar izan zituen etxean, Azpeitian²⁷⁶.

140 - Maria Orbegozo Arzuaga.
(Inixio Larrañaga Orbegozok utzitako argazkia).

Baina errepresaliak ez ziren formalak bakarrik izan; hau da, ez ziren tokiko agintariak legeri orokorrik ez zegoelako izapidetutako zigorrak bakarrik izan. Gisa guztietako bidegabekeriak egin zituzten "gorri separatista"tzat zituztenen emazteen aurka. Maria Orbegozok, adibidez, galtzaileen aurka egiten zuten estigmatizazioa jasan zuen. Iraindu egiten zuten eta noiznahi egiten zizkioten erregistroak etxean. Garaileen arropa jostera ere behartu zuten²⁷⁷. Antzeko egoera jasan behar izan zuen Ignacia Macazaga Beristainek ere. Azpeititik ihes egin zuen erreketeez herria hartu aurretik. Ihes egin eta handik gutxira, herrira itzultzea eta Plaza Nagusian zuten dendan lanean jarraitzea erabaki zuen ordea. Kolpistek behin eta berriro bahitzen zizkioten dendako salgaiak eta, beraz, zulo bat egin behar izan zuen gauzak gordetzeko. Militarrentzako arropa jostera ere behartu zuten. Emakume asko behartu zituzten hartara, baina salbuetasi egiten zituzten adingabeak haien kargu zituzten alargunak; egoera hartan zegoen Ignacia²⁷⁸.

Bidegabekeria haiez gain, indarkeriazko ekintzak, bat-batekoak, ere egin zituzten emakumeen aurka. Azpeitian erreketeez sartu eta hurrengo asteetan egin zituztenak izan ziren, agian, gordinenak. Jose Miguel Barandiaranek Baionan, 1937ko abuztuan, jasotako lekukotza batek honela dio:

"Inmoralitateak hartu zuen herria militarrekin eta miliziekin, eta ohiko bihurtu ziren kasu eskandalagarriak. Hala, Azpeitiko parrokoa etxe-etxe ibili zen, elizarrera joan eta gurasoei esanez ez uzteko alabei militarrekin eta miliziekin ibiltzen. Izan ere, inor ez zen ausartzen horrelako gauzak pulpitutik salatzen."

Ildo horretan, emakumeak umiliarazteko gehien erabilitako modua ilea larru-arras moztu eta errizino-olio ugari edanaraztea zen, jendaurrean iseka egiteko. Azpeitian, Margarita Arocenaren eta Dolores Balmasedaren kasuak ezagutzen ditugu. Biei moztu zieten ilea larru-arras, Loiolako gudarien kuartelean sukaldean lanean aritzeagatik salatu ondoren. Gerora arazo psikologikoak eduki zituen Margaritak, baina ezin da ziur jakin gertaera honen ondorio izan ziren edo ez²⁷⁹.

141 - Margarita Arocena Izeta.
(Mirari Bereziartua Arozenak utzitako argazkia).

²⁷⁵ *Ibid.*

²⁷⁶ *Ibid.*

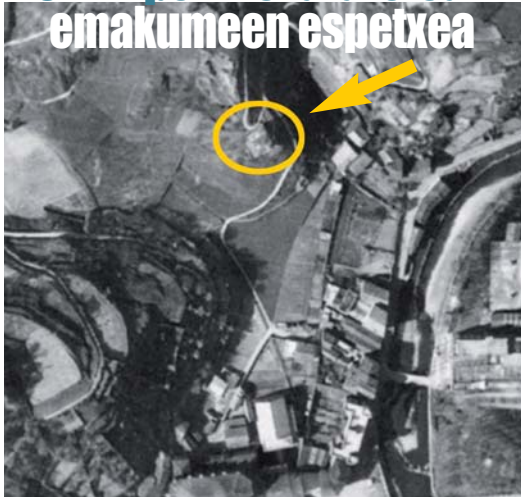
²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ *Ibid.*

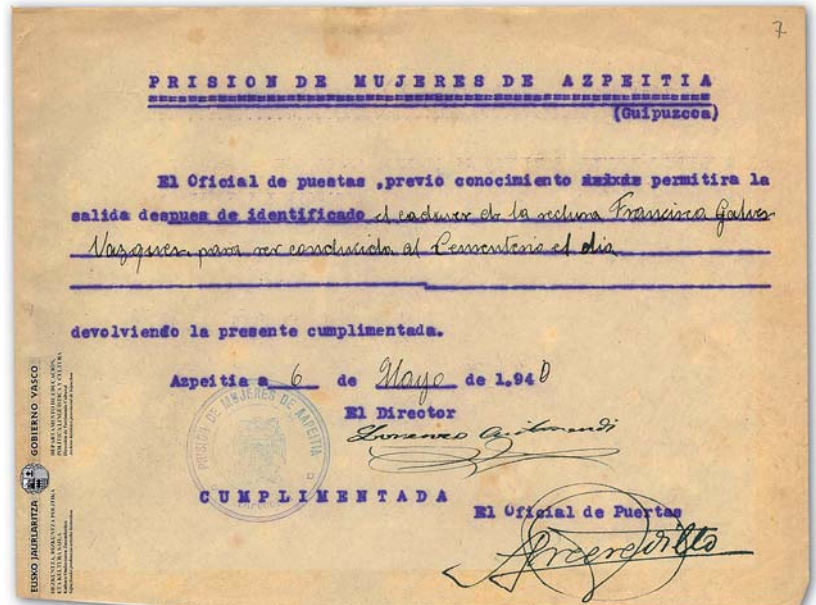
²⁷⁹ *Ibid.*

4.3.1. Azpeitiko lazaretoa: emakumeen espetxea

142 - Azpeitiko lazaretoa, airetik ikusita, 1954. (Gipuzkoako Foru Aldundia; ortofotoa 1:5000).

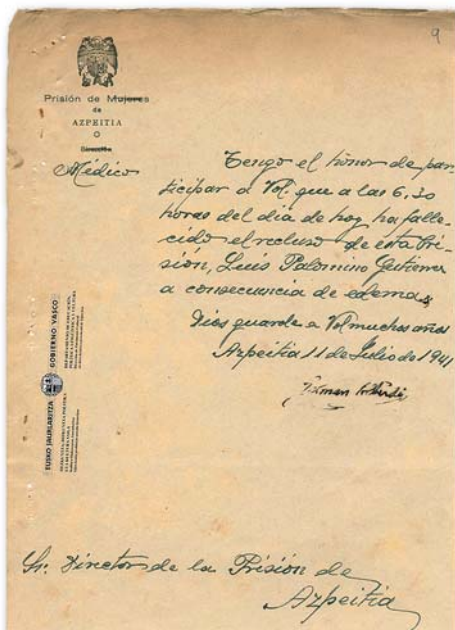

143 - Francisca Galvez Vazquez buruzko dokumentua. (Gipuzkoako Artxibo Historiko Probintziala 2837/055/07).

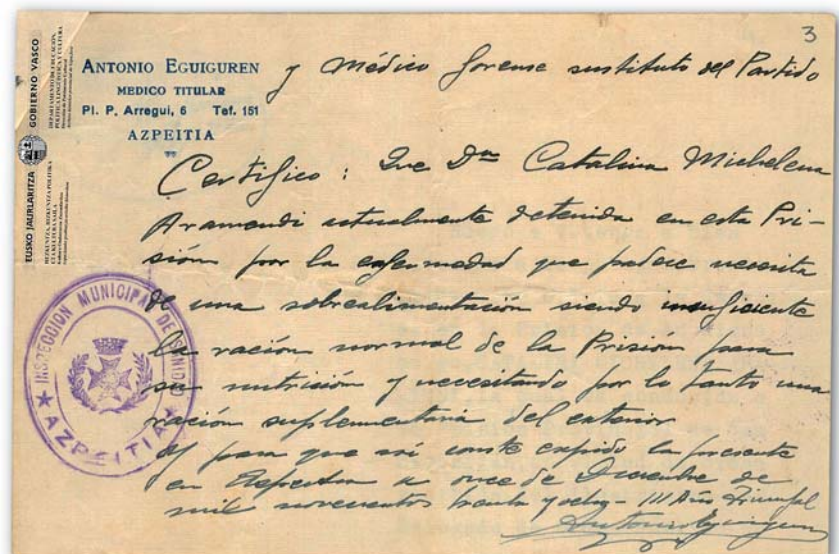
Azpeitian gizonentzako espetxe bat izan zuten, barruti judizialeko espetxea, baina jarri zuten emakume presoak edukitzeko toki bat ere, lazaretoa. 20. hamarkadan eraikia zen eta Izarraitz auzoan zegoen. Eraikin hura emakumeentzako kartzela bihurtzeko egokitze-lanak 1938an egin zituztela pentsa daiteke; izan ere, badirudi, ordura arte, Loiolan sartzen zituztela preso. Gai horren inguruan, urte hartako urtarilaren 12ko udal-aktetan jasota dago Lucio Alberdi delako bati egindako ordainketa, "hamabi trapu Loiolako emakume presoer", eta urte hartako martxoan bertan, "egurrezko itxurak garbitu eta kendu zituzten Loiolan, emakume presoak handik aterak zirelako"²⁸⁰.

Lazaretoan preso zeuzkaten emakumeak, Azpeitiko kartzelan zeuzkaten gizonak bezalaxe, Estatuko beste toki batzuetatik ekarritako errepublikanoak ziren gehienak. "Matxinadari laguntzea", edota "matxinada militarra" delituak egin zituztelakoan kondenatutako emakumeak ziren, eta zigorrak gain, etxetik ehunka kilometrotara preso egotea ere sufritu behar izan zuten. Francisca Gálvez Vázquez izan zen haietako bat, Torrijos (Toledo) herrikoa. "Matxinada gorriaren garaian aurrekari ezkerriarrak izandakoa zela, eta horrez gain, milizianoak gehiegikeriak egitera bultzatu zituela, eta semeak indarkeriazko ekintzak eta hiletak egitera bultzatu zituela", horixe leporatu zioten. 1940ko maiatzaren 6an Azpeitiko espetxean (seguru asko lazaretoan) hil zen, endokarditisak jota, eta bertako hilerrian lurperatu zuten²⁸¹.

Baina Azpeitian preso egondako emakumeen artean izan ziren Azpeitiko eta Euskal Herriko beste lekuren bateko emakumeak ere. Bertako emakume gehienei eginiko akusazioa "lapurreta" izan zen. Gerra ondorena zen, eta altxatutakoen aurka borrokan ibilitakoen familiakoak miseriarik gorrienean gelditu ziren. Aipagarria da Catalina Michelena Aramendiren kasua; izan ere, Antonio Eguiguren medikuaren arabera, jasotzen zuen elikagai-anoa (razioa) ez zen behar adinakoa, zuen gaixotasunagatik²⁸². Eta badirudi hainbat izan zirela preso zeudela gaixotu ziren emakumeak. Hala, 1941eko urtarilaren 28an, Udalak 55,50 pezeta ordaindu zizkion Lucio Alberdiri, "Lazaretoan gaixo zeuden emakume presoer emandako arrainagatik"²⁸³.

144 - Azpeitiko emakumeentzako espetxeko dokumentua, berrerabilia. (Artxibo Historiko Probintziala 3579/099).

145 - Catalina Michelena Aramandiri buruzko dokumentua. (Gipuzkoako Artxibo Historiko Probintziala 2784/081).

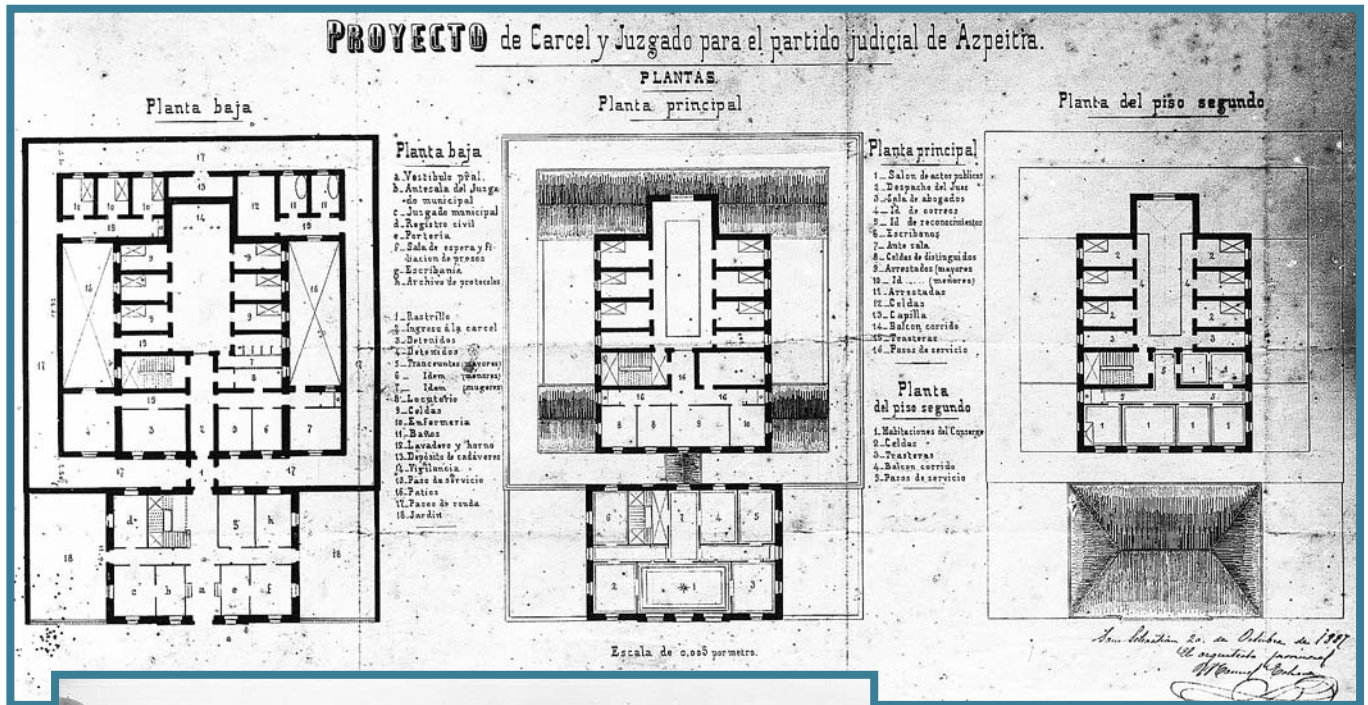
²⁸⁰ AUA (Sig. 0276-02; Kod.: 12).

²⁸¹ GPAH_3579_Esp.099_09r

²⁸² GPAH_2784_Esp.081_03r

²⁸³ AUA (Sig. 0277-01; Kod.: 12).

4.4. Azpeitiko espetxea lehen frankismoaldian

146 - Azpeitiko espetxea. (Aranzadi Z.E./Imanol Elias funtsa).

“Presoen begiek distira egiten dute, beldurra eta astinaldia adieraziz; aurpegi zurbilek, burezur soilek, erakusten dute denbora luzea daramatela giltzapean. Gaztela Zaharrekoak dira batzuk, Extremadurakoak ere badira, eta Gerra Zibila hasi zenetik, aspalditik, kartzelak preso horietaz gainezka daude.”²⁸⁴

Gerra Zibila hasi eta Azpeitia altxatutako armadaren esku erori zen arte, herriko *Fronte Popularraren Defentsa Batzordearen* aginduz atxilotutako eskuindarrak egon ziren Azpeitiko kartzelan, Loiolako santutegiaren sotoen ondoan. 1936ko irailaren 20tik aurrera, ordea, kolpistei aurka egindako pertsonak sartu zituzten kartzela hartan.

Azpeitian *Junta de Guerra Carlista* eta *Komandantzia Militarra* eratu eta hurrengo hilabeteetan, dozenaka izan ziren espetxe hartan sartu zituzten azpeitiarrak eta inguruko herrietako gipuzkoarrak; haien artean, hainbat apaiz ere bai; hala nola Iñaki Azpiazu eta Jose Antonio Lasquibar²⁸⁵. Antza denez, Mikel Aizpuruk *El otoño de 1936 en Guipúzcoa. Los fusilamientos de Hernani*. obran jasotzen duenez, irailaren bukaerari Azpeitiko kartzelan 62 pertsona aurkitzen ziren espetxeraturik. Kasurik onenean, denbora gutxi egon ziren espetxean, *Komandantzia Militarra* ezarritako isuna ordaindu ondoren askatu egiten baitzituzten. Kasurik okerreanean, berriz, fusilatzeke ateratzen zituzten ziegatik.

Gipuzkoako gobernadore zibilaren aginduz atxilotu zituzten azpeitiarrentzat, berriz,aldi baterako espetxea zen Azpeitiko; Donostia, Ondarretako espetxera, gerra-kontseiluan epaitzera, eramaten zituzten arte edukitzen zituzten han. Dinamika hura areagotu egin zen, gerran gauza handirik egin gabe herritik ihes egin eta agintari berrien errepresaliarik jasango ez zutelakoan, ihes egindako haiek berriro herrira itzultzen hasi ahala. Askori gertatu zitzairen, ordea, herrira itzuli bezain laster, beste herritarren baten salaketa jasotzea. Hala gertatu zitzairen Maria eta Maximina Arrieta Zubimendi ahizpei. *Margaritas* emakumeen erakundeko Rosario Echeverria Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu eta Pilar Aguirre Perezek salatu zituzten bi ahizpak.

²⁸⁴ ARTECHE GOROSTEGUI, J.: *Un vasco en la posguerra. Diario 1939-1971.* (1977).

²⁸⁵ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco.* (1964).

25

Señor Jefe de la Prisión P de San Sebastián

Mi Señor mio, ante todo le imploro perdona el atrevimiento de dirigirme a Ud., pero en vista que me devuelven mis cartas, por que mi marido falleio el 15 del corriente, quisiera que tuviera el favor de decirme la forma de poder recibir los pocos trajes viejos o lo que tuviera favor que es pero del bondad o corason de V

L. P. M.
Amalia Pizarro

Vale

Concuso que V viera que facturando era la mejor manera la borra del cobhion y lo mandaria via el importe o si tomara la molestia de mandarlo aparte devida el Señor a lo reconvenciera.

147 - Amalia Pizarrok Ondarretako espetxeko zuzendariari bidalitako gutuna. (Gipuzkoako Artxibo Historiko Probintziala 3594/059).

dena jasotakoak ziren²⁸⁷. Jose de Artechek emandako lekukotzaren arabera, espetxetik atera eta herriko hainbat tokitan gatibu-lanak egitera behartzen zituzten preso haiek; kaletik elurra kentzen jartzen zituzten, adibidez.

*"Herriarrek, txintik esan gabe, sagardoz, ardoz edo esnez betetako edalontziak jartzen zituzten ateetako orpoetan; bestela, diru-papera, bost pezetakoak, harriei lotuta. Presoek, isil-isilik, joan eta irrikaz hartzen zituzten edalontziak, dirua eta ogi-puskak."*²⁸⁸

Hark guztiak izandako ondoriorik traumatikoena, emakumeen espetxean Francisca Galvez Vazquez hiltzeaz gain, zera da, Azpeitiko kartzelan, 1939tik 1941erako tartean, preso haietatik gutxienez lau hil egin zirela: Juan Morales Artiles, Juan Casado Lorite, Francisco Delfa Hernández eta Luis Palomino Gutiérrez. Azpeitiko hilerrian lurperatu zituzten denak.

Bestalde, Manuel Martín Martínez Azpeitiko espetxetik Donostiako San Antonio Abad Ospitale Zibilera (Manteoko ospitalea) lekualdaturia izan zen 1941eko uztailean, non biriketako tuberkulosi baten ondorioz hilko zen 1942ko otsailaren 14ean²⁸⁹.

1939an, gerra amaitu eta herrira itzultzean, iritsi bezain laster atxilotzen zituzten borrokalari ohiak eta "gorrien agintaldian" nabarmendu zirenak; armada frankistak harrapatu gabekoak edo aske gelditutakoak. Partikularrek eginiko salaketez gain, Falangeak eta tokiko beste agintari batzuek eginiko ikerketen harira abiarazten zituzten atxilotze-prozesuak, "glorioso movimiento nacional" esaten zioten haren inguruan zer jokabide izan ote zuten argitzeko²⁸⁶. Horixe gertatu zitzaion, besteak beste, Esteban Barredo, Jose Campos, Antonio Juaristi eta Daniel Odriozolari. Ondarretako espetxera eraman zituzten ondoren denak, epaile militar baten jurisdikziopean gelditu baino lehen. Beste bost azpeitiarri, berriz, desertzio-delitua leporatu zieten eta, ondoren, absolbitu egin zituzten: Lucas Orbegozo Orbegozo, Ignacio Zubimendi Olaiola, Tomas Odriozola Echeverria, eta Ignacio eta Jose Ramon Odriozola Alberdi anaiak.

Nolanahi ere, aipagarria zera da, Azpeitiko espetxean zeuden azpeitiarrentzat eta euskal herritarrentzat ez zela espetxe hura kondenatu ondorengo espetxea izan, baizik auzitegi militar frankistek epaitu aurretik egondako behin-behineko espetxea. Dozenaka preso espainiar errepublikano, ordea, jatorriko probintzietan kondenatu ondoren ekarri zituzten Azpeitiko espetxera eta, modu berean, euskal preso asko Andaluziara edo Extremadurara eramaten zituzten kondenatu ondoren. Beraz, dispertsio-politika bat diseinatu zuen erregimen frankistak, eta helburua errepresalatuaren kondena gogortzea besterik ez zen.

Azpeitian espetxeratu zituzten preso errepublikano espainiar gehienak Jaengoak ziren (dokumentatutako 41 presoetatik 28) eta "matxinadari laguntzea" delituagatik gerra-kontseiluan kon-

- 87 -

DON ANTONIO MAYA PEREZ, Jefe de la Prisión de Partido de Azpeitia, pone en conocimiento del Juzgado Municipal de esta Villa:

PRIMERO: Que Juan Morales Artiles, natural y vecino de Las Palmas (Canarias), de cincuenta y siete años de edad, profesión carpintero, detenido en esta Prisión, ha fallecido en el día de hoy, a las veintitres horas, a consecuencia de la enfermedad que se expresa en la certificación facultativa que se acompaña.

SEGUNDO: Que se desconoce el nombre, edad y naturaleza de los padres del mentado individuo.

TERCERO: Que el difunto era soltero y sin hijos.

CUARTO: Que en esta Prisión no ha otorgado testamento, ni ha manifestado haberle otorgado en otro sitio.

QUINTO: Que el cadáver ha de ser sepultado en el Cementerio Parroquial de esta localidad.

Todo lo cual manifiesto ante el Juzgado como Jefe del mencionado Establecimiento Penitenciario y a tenor de lo que dispone el artículo 76 de la Ley del Registro Civil.

Azpeitia 13 de Agosto de 1939.

Año de la Victoria

El Jefe.

Antonio Maya

148 - Juan Morales Artilleri buruzko dokumentua. (AUA).

²⁸⁶ GPAH:2784/0/1

²⁸⁷ Ane Leturia, Eduarne Oñatibia, Lide Gurrutxaga eta Marta Leturiak Gipuzkoako Artxibategi Historiko Probintzialesan egindako ikerketa-lanetik ateratako datuak.

²⁸⁸ ARTECHE GOROSTEGUI, J.: *Un vasco en la posguerra*. Diario 1939-1971. (1977).

²⁸⁹ GPAH.

149 - Luis Palomino Gutierrez buruzko dokumentua. (Gipuzkoako Artxibo Historiko Probintziala 3579/099).

X. Zerrenda: Azpeitiko kartzelan espetxeratutako preso errepublikar espainiarrak

SIGNATURA GPAH	ABIZENAK	IZENAK	JAIO TERRIA	DELITUA	ZIGORRA	AZPEITIKO KARTZELAN	OHARRAK
2784/0/1; 17	Barrios Muñoz	Domingo	Villargordo (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Berarekin batera beste 12 preso lekualdatu zituzten Azpeititik Madrilera 1941eko uztailaren 25ean.
2784/0/1; 19	Berastegui Martínez	Jose Maria	Navas de Tolosa (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Escorial-en Brunete-ren berreraikitze lana egitera eramana.
2784/0/1; 20	Bermejo Ciudad	Manuel	Villanueva San Carlos (Ciudad Real)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Almaden-eko minetara lanera eraman zuten. 1945eko uztailaren 30ean bere zigorra mantentzeko agindua eman zen.
2784/0/1; 21	Bonilla Bonilla	Francisco	Fuensanta (Albacete)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Talavera de la Reina eraman zuten 3. kolonia penitentiario militarizatuko taldean lan egiteko.
2784/0/1; 24	Campos Ruiz	Mateo	Ubeda (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko uztailaren 25ean Madrilgo Santa Rita espetxera lekualdatu zuten.
2784/0/1; 25	Casado Lorite	Juan	Canena (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko apirilaren 21ean hil zen Azpeitiko espetxeko erizaindegian apendizitis baten ondorioz. Egun berean Azpeitiko hilerrian gorpuari lur emateko agindua eman zen.
2784/0/1; 30	Delfa Hernández	Francisco	Centenillo (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1		1941eko maiatzaren 29an hil zen, eta Azpeitiko hilerrian lurperatu zuten.
2784/0/1; 31	Díaz Moreno	Feliciano	Villacarrillo (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	
2784/0/1; 33	Domínguez Crespo	Pablo	Moralzarzal (Madrid)			1939/11/14	Colmenar Viejo-ko epaitegi instrukore militarren dispozizioan geratu zen.
2784/0/1; 34	Domínguez Rego	Cecilio	San Feliz (Pola de Lena, Asturias)			1939/11/18	1939ko azaroaren 19an Oviedoko espetxera lekualdatu zuten.
2784/0/1; 35	Dumont Gómez	Pedro	Navas de Tolosa (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"		1941/03/26	1941eko uztailaren 25ean Madrilgo Santa Rita espetxera lekualdatu zuten
2784/0/1; 52	Fernández Maldonado	Martín	La Carolina (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Alcazar de San Juan-era (Ciudad Real) lekualdatua izan zen bertako eraikina eraikitzeko. 1945eko maiatzaren 21eko telegrama batean bere zigorra mantentzea agintzen da, oraindik Alcazar de San Juan-en jarraitzen duelarik.

SIGNATURA GPAH	ABIZENAK	IZENAK	JAIOTERRIA	DELITUA	ZIGORRA	AZPEITIKO KARTZELAN	OHARRAK
2837/0/1; 55	Gálvez Vázquez	Francisca	Torrijos (Toledo)	Matxinatzea bultzatzea.	6 urte eta egun 1	1940/03/20	Delitua: Matxinada gorriaren garaian aurrekari ezkerriak edukitzea. Milizianoak gehiegikeriak egitera induzitu zituen, eta bere semeak biolentziaz jokatzera eta erailketak egitera animatu zituen. Espetxean hil zen 1940ko maiatzaren 6an. Azpeitian lurperatu zuten.
2784/0/1; 61	González Sánchez	Josefa	Mengabril (Badajoz)	"Matxinada militarra"	6 urte eta egun 1	1940/03/20	Sententzia: Gorrien dominazio garaian pertsona eskuindarren aurkako jarrerak indartu zituen, zeinak maiz iraintzen zituen. Ez dakigu Azpeititik nora izan zen lekualdatua.
2784/0/1; 62	Gorrin Martín	Jose	Los Silos (Tenerife)			1938/12/01	1936ko uztailaren 20an atxilotua Tenerifen, gerra kontseiluak absolbitu egin zuen irailaren 20an. Las Palmas-era desterraturia izan zen. 1937ko martxoaren 24an berriro atxilotua, Fife-n(Tenerife) espetxeraturia, 1938ko azaroan Donostiara lekualdatu zuten arte bertan egon zen.
2784/0/1; 64	Guerra Hernández	Pedro	Villa de Mazo (Tenerife)			1938/12/02	1939ko urriaren 21ean Donostiako 11. epaitegi militarren esku geratu zen. 1939ko apirilaren 12an askatzea agindu zuen epaitegi berdinak. 1940ko urtarrilaren 14an aske utzia izan zen segurtasun zuzendariak eskatuta.
2784/0/1; 67	Ibáñez Picado	Apodisio	Villaviudas (Palencia)			1941/07/30	
3595/0/1; 64	Jiménez Pérez	Jose	La Carolina (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"		1941/03/26	1941eko uztailaren 23an Donostiako espetxera lekualdatua izan zen. 1942ko otsailaren 19an baldintzapeko askatasuna eman zioten.
3594/0/1; 16	Juarez Hervas	Pedro	Solera (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Indultatua. 1942ko abuztuaren 21ean Zegamako Destakamendu penalera eraman zuten obra publikoetan lan egitera, bertan egon zelarik 1941eko abenduaren 15a arte
2784/0/1; 75	Lara Torres	Adriano	Fuensanta (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Valladolid-era lekualdatua izan zen, "Adoratrizen Komentua" erailkitzeko.
2784/0/1; 79	López Martínez	Miguel	Navas de Tolosa (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko apirilaren 19an Belchite-ra lekualdatua izan zen hiriaren berreraikitze lanak egiteko. 1945eko maiatzaren 21ean Donostiatik bidaltzen da telegrama bat esanaz "zigorraren iraugitzea baieztatzen zela, itxitako Azpeitiko espetxetik Belchite-ra"
3583/0/1; 50	Manresa Fernández	Jose	Collosa de Segura (Alicante)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1944ko azaroaren 7an Linares-ko espetxetik idatzitako eskutitz batean honakoa esaten da: "Pairatzen ari den 6 urte eta egun 1eko zigorra, 3 urte eta egun 1ekoagatik kommutatua izan da. 1944ko azaroaren 23an behin betiko lizentziatua. Bere aldekoa da zaintzapean zituen presoan bitzita defendatu eta ondo tratatu izana"
3594/0/1; 50	Marín Vizcaino	Doroteo	Villanueva del Arzobispo (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Indultatua. 1942ko abuztuaren 21ean Zegamara eraman zuten lanera.
3594/0/1; 59	Martín Martínez	Manuel	Linares (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1		1941eko abenduaren 13an Zaragozako espetxe probintzialera lekualdatzeko agindua eman zen, Utrillas-eko minetan lan egin zezan. 1941eko abenduaren 19an lekualdatze hau egin ezina zela esan zen, biriketako tuberkulosia pairatzen baitzuen, baziloskopia positiboarekin.
3620/0/1; 16	Martínez Tirado	Antonio	Torrequibradilla (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1942ko abenduaren 25ean askatasun "atenuatua". 1943ko abuztuaren 18an askatasun deserriraturia. 1951ko martxoaren 23an indultua.
3614/0/1; 13	Mateos Jareño	Domingo	Villagordo (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1		1941eko uztailaren 23an Donostiako espetxera lekualdatu zuten. 1942ko otsailaren 4ean askatasun kondizionala eman zioten.

SIGNATURA GPAH	ABIZENAK	IZENAK	JAIOTERRIA	DELITUA	ZIGORRA	AZPEITIKO KARTZELAN	OHARRAK
3614/0/1; 45	Montoro Fernández	Pedro	Huelma (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1942ko martxoaren 18an aldi baterako elektrizista laguntzaile izendatu zuten. 1942ko abuztuaren 14ean peoi edo jornalari lanetarako ez gauza (zahartasuna) deklaratu zuten. 1950eko maiatzaren 11an indultua eman zioten.
2784/0/1; 83	Moya López	Pablo	Santisteban del Puerto (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko uztailaren 25ean Madrilgo Santa Rita espetxera lekualdatu zuten
2784/0/1; 84	Mullor Hernández	Manuel	Enix (Almería)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko uztailaren 20an Madrilgo Santa Rita espetxera lekualdatu zuten
3577/0/1; 77	Palacios García	Antonio	Los Villares (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Baldintzapeko askatasuna lorturik, jaenera itzuli zen, baina Guardia Zibilak zaintzapean izan zuen. 1948eko apirilaren 9an Jaengo idatzi baten bidez bere "behin betiko lizentzia" eskatu zion Donostiako espetxe zuzendariari. 1945eko apirilaren 16an eman zioten.
3579/0/1; 99	Paulino Gutierrez	Luis	Torre del Campo (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Azpeitiko hilerrian lurperatua
3576/0/1; 41	Peña Herrerías	Jose	Villanueva Minas (Sevilla)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko maiatzaren 10ean Almadeneko espetxera (Ciudad Real) lekualdatua izan zen.
3576/0/1; 47	Pérez Del Caño	Jose	Martos (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko irailaren 29an Dos Hermanas-era lekualdatua izan zen, lehenengo kolonia penitentiario militarizatuen taldean lan egiteko.
3577/0/1; 86	Rey Aguilera	Eduardo	Almedimilla (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Frankoren altxamenduaren aurretik zerbitzu militarra betetzen ari zen, eta ondoren "armada gorria"n sarzea leporatzen zioten. 1941eko otsailaren 6an Jaenera eraman zuten, eta 1941eko uztailaren 23an Donostiara. 1941eko abuztuaren 1ean zigorra 6 urte eta egun 1era jeitsi zioten. 1946ko martxoaren 29an behin betiko askatasunarekin aske geratu zen.
3577/0/1; 87	Reyes Galera	Jose	Canena (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko maiatzaren 10ean Almadeneko espetxera (Ciudad Real) lekualdatua izan zen.
3582/0/1; 5	Rodríguez Bueno	Domingo	Villanueva de Arzobispo (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko ekainaren 3an Léridara lekualdatua izan zen.
3576/0/1; 75	Rodríguez Gámez	Diego	Betmar (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	Baldintzapeko askatasunean utzi zuten, baina 1945eko maiatzaren 21ean Jaengo epaitegi betearazleak 12 urteko zigorra mantentzea agindu zuen. 1950eko urriaren 10ean zigorra iraungi zitzaion. 1950eko azaroaren 29an idatzi bat egin zen, behin betiko askatasunean libre geratu zela esanaz.
3582/0/1; 15	Romero Morales	Martín	Santiago de Calatrava (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko uztailaren 17an Madrilgo Santa Rita espetxera lekualdatua izan zen.
3582/0/1; 19	Romero Vallejo	Dimas	Porcuna (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"		1941/03/26	1951ko uztailaren 11an behin betiko lizentziamendua eman zioten. Ordu arte zaintzapeko askatasunean egon zen.
3581/0/1; 73	Ruiz Rodríguez	Eulogio	Moreda (Granada)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1	1941/03/26	1941eko uztailaren 25ean Madrilgo Santa Rita espetxera lekualdatu zuten.
3600/0/1; 13	Valenzuela Navarro	Luciano	Solera (Jaén)	"Matxinadari laguntzea"	12 urte eta egun 1		1941eko irailaren 29an "Dos Hermanas"eko espetxera (Sevilla) bidali zuten, lehenengo kolonia penitentiario militarizatuko taldean lan egiteko. 1941eko urriaren 4ean Sevillako espetxean sartu zuten. 1942ko ekainaren 1ean seigarren taldean sartu zen.

4.5. Urrestillako gertaerak eta epaiz kanpoko beste exekuzio batzuk

"Irailaren 27an, goizaldeko ordu batean, bi pertsona fusilatu zituzten, eta hilaren 28an hilerri honetan lurperatu zituzten. Lasquibar apaizak eman zien penitentziako sakramentua, eta Juan Aracama apaizak, berriz, oliadura. Irailaren 29an, beste pertsona bat fusilatu zuten gaueko hamaiketan, eta hilaren 30ean lurperatu zuten. Casiano Garayalde apaizak eman zion penitentziako sakramentua, eta oliadura, berriz, Juan Aracama apaizak. Urriaren biko gauean, gaueko hamaiketan, beste pertsona bat ere fusilatu zuten, eta hilaren 3an lurperatu zuten. Apaiz berdinek eman zizkieten sakramentuak. Ez zituzten haien heriotza-agiriak sinatu, militarrek ez baitzuten haien daturik eman nahi izan"²⁹⁰.

Urrestillako parrokiako heriotzen 9. liburuan dago ohar hori jarrita, solte. Ignacio Artechek aipatu zuen *Historia de Azpeitia* liburuan²⁹¹ eta hori da altxatutako tropek Urrestillan 1936ko irailaren hasieratik urriaren hasierara eginiko fusilamentuei buruz iturririk argigarriena. Horrez gain, bada datarik gabeko beste ohar bat, 1936ko uztailearen 18ko heriotza-akta baten ertzean jarria. Honako hau dio:

*"Ezin izan da parrokia honetako jurisdikzioan hil dituzten lau pertsonen heriotza-agiririk egin, militarrek ez baitute beharrezko daturik eman nahi izan"*²⁹²

Badirudi aipatutako ohar solte hori Urrestillako Tomas Telleria apaiz ekonomoak idatzitako jatorrizko oharren transkripzio bat dela. 1936ko uztailearen 18ko aktan eginiko oharra, berriz, badirudi aipatutako Tomas horrek idatzia dela, baina oharra egin duen heriotza-aktaren data ez dator bat oharrean kontatutakoekin.

Ignacio Artechek, agiri horietatik abiatuta, Iñaki Azpiazen lana kontsultatu zuen militarrek fusilatu eta izenak gordetzen saiatu ziren haiek nor ziren jakiteko. Eta hain zuzen ere, Iñaki Azpiazen liburuan kontatu zuen nola Azpeitiko espetxean preso zegoela zeldetatik atera zituzten bi miliziano, "bata Bilboko eta bestea Erandiokoa" eta, fusilatzerara eraman zituzten, Jose Antonio Lasquibar apaizaren aurrean aitortza egin eta gero. Horrez gain, Valderrama abizena zuen sendagile odontologo donostiar batekin izandako harremana ere kontatzen du liburuan. Iñaki Azpiazu askatu zuten egun berean fusilatu zuten Valderrama hura: "*Hurrengo egunean baldintzapean aske utzi ninduten. Gau hartan bertan, epaiketarik eta inolako prozesurik gabe fusilatu egin zuten*". Apaiz azpeitiarrak gehiago ere kontatu zuen fusilatua familiako bati erreferentzia eginez. Familiako hari zer gertatu zen kontatu zion eta hona zer erantzun zion hark: "*Mesede hori ere zor digu guri. Horri esker, izandako bizitza gaiztoaz damututa hiltzeko aukera izan baitu*"²⁹³.

Beraz, Iñaki Azpiazu aipatutako bi milizianoak irailaren 27an fusilatutako haiek izan daitezke, Tomas Telleriaren oharren arabera, baina ez dago bi haiek nor ziren jakiteko daturik, ez apaiz azpeitiarrak haien jatorriaz adierazitakoaz gain beste daturik. Valderrama abizeneko odontologo hari dagokionez, Iñaki Azpiazu espetxetik "1936ko urriaren lehen egunean" atera zela kontuan hartuta²⁹⁴, baliteke Valderrama urriaren 2an fusilatua izatea. Kasu horri dagokionez, bada Antonio Valderrama Barrenechea izeneko donostiar bati dagokion heriotza-akta bat, eta heriotzaren lekua eta data erregistratzen den tokian honako hau dio: "Hiri hartan (Donostian) desagertu zen 1936ko irailean"²⁹⁵.

Torrelavegako (Kantabria) 19 urteko gazte bat ere aipatzen du Ignacio Artechek egun haietan fusilatutakoaren artean, Lorenzo Zabala Ríos izeneko²⁹⁶. Irailaren 29an eraildako izan daiteke mutil hura lehen aipatutako iturriak kontuan hartuz gero. Ez dakigu, ordea, Ignacio Artechek nondik atera zuen pertsona haren izena, Iñaki Azpiazu ez baitzuen aipatu. Nolanahi ere, bada Tolosako espetxeko espediente bat, eta hor jasota dago Lorenzo Zabala Ríos delako bat atxilotu zutela 1936ko abuztuaren 19an (badirudi hasiera batean izen faltsua ematen saiatu zela Pedro Ríos Puentevilla zela esanda). Espediente horren arabera, Ondarretako espetxera eraman zuten azaroaren 13an, ondoren Beran (Nafarroa) fusilatu zituzten beste preso batzuekin batera²⁹⁷. Beraz, Tolosako espetxeko txosten horretako datuak zuzenak badira, akatsen bat dago Ignacio Artechek fusilatutako pertsonaren inguruan eginiko identifikazioan.

150 - Antonio Valderrama Barrenechearen heriotza-akta. (Donostiako Erregistro Zibila)

Folio _____

ACTA DE DEFUNCION

REGISTRO CIVIL DE _____

Número 308   DISTRITO DE _____

X

HOMBRE Y APELLIDOS

Antonio Valderrama Barrenechea

En San Sebastian, provincia de Guipuzcoa, a las diez y diez minutos del día once de Marzo de mil novecientos cuarenta, ante D. Juan Antonio de Olazabal, Juez municipal _____, y D. Jose Ramon de Olazabal, Secretario _____, se procede a inscribir la defunción de D. Antonio Valderrama Barrenechea, (a) nacido en San Sebastian, provincia de Guipuzcoa, el día _____ de _____ de mil ochocientos treinta y tres; hijo de D. Miguel y de D. Carolina, domiciliado en la calle _____, de Garikay, número 16, piso 3º, de profesión _____ y de estado (1) casado con D.ª Carmen Echave

falló en (2) desapareció en esta Ciudad el día _____ de Setiembre de 1936, a las _____

consecuencia de _____

²⁹⁰ Donostiako Elizbarutiaren Artxibo Historikoa (Urrestillako Andre Mariaren Jaiotzaren Parrokiako Artxibategia); 9. Liburua, heriotzak; ohar soltea).

²⁹¹ ARTECHE ELEJALDE, I.: *Historia de Azpeitia*. (1998).

²⁹² Donostiako Elizbarutiaren Artxibo Historikoa (Urrestillako Andre Mariaren Jaiotzaren Parrokiako Artxibategia); 9. Liburua, heriotzak; 10. orria, 11.zk, bazterreko oharra).

²⁹³ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

²⁹⁴ DE GAMBOA, J.M. eta LARRONDE, J.-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran*. (2005).

²⁹⁵ Donostiako Erregistro Zibila.

Azkenik, Iñaki Azpiatzuk kontaktu eta Ignacio Artechek jasotako gertaerak izan eta handik hilabetera, beste pertsona bat ere hil zuten Urrestillan. Jose Francisco Echaniz Azpiazu, ezizenez "Astapatxiko" hain zuzen ere. 42 urte zituen eta ELAko sindikalista zen. Badirudi Mendaronek ezkatututa zegoela, eta atxilotu ondoren, Urrestillako hilerriaren kanpoaldean fusilatu zuten 1936ko azaroaren 1ean²⁹⁸.

Edonola ere, 2014ko azaroan, Aranzadi Zientzia Elkarteko teknikari talde batek, Urrestillako hainbat herritarrek fusilatutako auzo hartako hilerriaren kanpoaldean lurperatu zituztela adierazteko emandako lekukotzen harira, azterketa arkeologikoak egin zituen fusilatu zituzten gutxienez lau pertsona haien gorpuzkiak bilatzeko. Ez zituzten aurkitu ordea; agian, 1936tik gerora, inguru hartan pinuak landatu eta ondoren haiek aterata lurrak mugitu zituztelako. Baina litekeena da gorpuzkiak hilerri barrura eraman izana ere, hala kontatu baitzuen lekuko batek.

Azken aukera gisa, baliteke pertsona haien hezurak lurpetik atera eta Valle de los Caídos delakora eraman izana Gobernazio Ministerioak probintzietako gobernadore zibilei 1958an igorritako Zirkularra betez. Zirkular hark adierazten zuen hobi komunak nola aurkitu eta haie-tako hezurak nola atera, gero Madrilera eramateko. Nolanahi ere, ez dugu hori horrela izan zela frogatzen duen dokumentaziorik aurkitu.

División de Partido de Filma

1

Expediente procesal de Pedro Rios Duenterella
(Su verdadero nombre Lorenzo Zabala Rios)

Natural de <i>Fovues</i> provincia de <i>Santander</i>		SEÑAS PARTICULARES	
vecino de <i>id.</i> provincia de <i>id.</i>	hijo de <i>Agustín</i> y de <i>Catalina</i>	COLOR DE	Iris (ojos)
edad <i>23</i> profesión <i>Calderero</i>	instrucción <i>Si.</i> religión		Cabello
estado <i>Soltero</i> hijos	antecedentes <i>se ignoran</i> ingresa por <i>1.ª</i> vez	Piel	Cejas
Domiciliado <i>Carril de San Roque</i>		Nariz	Boca
Fórmula dactiloscópica		Barba	Cara
SEÑAS PARTICULARES		Talla	
		Pulgar derecho	

151 - Lorenzo Zabala Riosen auzipetze-espidentea. (Gipuzkoako Artxibo Historiko Probintziala).

152 - Urrestillako hilerriaren kanpoaldea. Han egindakoak dira fusilatutako pertsonen hondakinak aurkitzeko zundaketa arkeologikoak. (Aranzadi Z.E.).

²⁹⁶ ARTECHE ELEJALDE, I.: Historia de Azpeitia. (1998).

²⁹⁷ GPAH.

²⁹⁸ Aranzadi Zientzia Elkartearen artxiboa.

4.5.1. Epaiz kanpo fusilatutako beste azpeitiarrak

Urrestillako hilerriko gertakariez gain, Azpeitian epaiz kanpoko beste fusilamendurik egon ote zenaren zalantzak argitu gabe jarraitzen du. Testigu zuzenak izan ez ziren bizilagun batzuek baieztatzen dute matxinatutako tropak sartu zirenetik gutxienez bi pertsona fusilatutako izan zirela. Dirudienez, Eskusta baserri inguruko baratze batean lapurtzen harrapatu zuten gazte bat eraila izan zen, inguru horretan lurperatu zutelarik. Hala ere, eraila izan zen beste pertsona baten gorpua Uresaundi baserri inguruan egon daiteke. Edolona ere, susmo hauetatik bat bera ere ezin izan da egiaztatu orain arte.

Bestealde, iturri batzuen arabera, azpeitiko gazte bat Deban fusilatua izan zela esan zuen Iñaki Azpiatzuk, 1936ko irailaren bukaeran herri horretan bertan preso hartu ondoren. Dena dela informazio hau ezin izan da egiaztatu. Azkenik, epaiz kanpo fusilatutako gutxienez hiru azpeitiarren kasuen ziurtasuna dago. Inor ez zen Azpeitian eraila izan.

GOENAGA ECHEVERRIA, LEONARDO "TXAIBER"

Leonardo Azpeitian jaio zen 1903. urtean, eta Eliz - kaleko bizilaguna zen. Tapizatzailea lanbidez, matxinatuen tropak Azpeitian sartu aurretik Bizkaia aldera ihes egin zuen. Antza denez, Markinako frontean zelarik, oinez, mendian barrena, etxera itzultzea erabaki zuen, etxera bidean Mutrikuko baserri batean aterpea eman ziotelarik. Handik gutxira erreketek talde bat aurkeztu zen baserri honetan, zeinak Leonardo fusilatzea erabaki zuen baserriaren lursailetan, baserriko nagusia Leonardo lurperatua izan zen zuloa zulatzeraz behartu zutelarik. 1970. urtean, Leonardoren semea eta lankide bat Mutrikura joan ziren Leonardoren gorpuzkinak eskuratu eta Azpeitian lurperatzeko²⁹⁹.

153 - Leonardo Goenaga Echeverria.
(Familiak utzitako irudia).

NAVALLAS ARTIEDA, DEMETRIO

1897. urtean Azpeitian jaioa, Demetrio Sanguesan ezkondu zen 1925ean, Oliteko emakume batekin, Maria Usaz-ekin. Bi alaba izan zituzten, Maria Salomé eta Rosario. Bigarren errepublika garaian Demetrio Iruñeako Calceteros kaleko 6. zenbakian bizi zen. Lanbidez jostuna zen, eta Izquierda Republicana-ko atezaina³⁰⁰. 1936ko uztailaren 19an Iruñeako espetxe probintzian espetxeratu izan zen, nongo erregistro liburuan Demetrio 1937ko martxoaren 15ean espetxetik atera zela agertzen den³⁰¹. 1978. urtean Jimeno Juri historialariari Demetrioren alabek kontatu zionez, zortzi edo bederatz hilaitez espetxean eduki ondoren exekutatu izan zen, erregimen faxistaren gorespenerako egindako ospakizun batekin koitziditu zuelarik. Konkretuki, senitarteko honek exekuzio data posibletzat 1937ko maiatzaren 7a eman zuen. Bestealde, Iruñeako erregistro zibilean heriotza akta bat ageri da, 1981eko urriaren 8an datatua, Iruñeako lehenengo instantziako epaitegiaren aginduz. Heriotza ziurtagiri honetan ez dira ageri heriotza kausak, baina heriotza hau 1936ko abuztuaren 15ean gertatu zela dio, Iruñeako "vuelta del Castillo"n³⁰². Jakina da leku horretan hainbat pertsona izan zirela exekutatuak, horien artean Ataungo bizilagun Jose Apaolaza Mugica eta Pedro Basurto Querejeta, biak Ezkabako gotorlekuan espetxeratuak izan ostean, eta abuztuaren 27an matxinada militarren delituean heriotza zigorrera sententziatuak izan ondoren. Beren exekuzioak 1936ko irailaren 3an gertatu ziren, baita ere "vuelta del Castillo y puerta de socorro"n³⁰³, zeinagatik Demetrioren exekuzioa aipatutako Ataungo bizilagunen gertaera berdintsuen ondoren gertatu ahal izan zitekeen. Dena dela, Demetrio espetxean hainbat hilabetez egon zenaren egiaztapenak, Iruñeako espetxeko erregistro liburuan eta Jimeno Juriok eskuratutako datuetan ikus daitekeenez, Demetrioren exekuzioa 1937. urteko erdialdean gertatu zenaren usteraz eramaten gaitu, eta bere heriotzaren inguruko ziurtagiriaren agertzen den informazioa, zeinak 1936ko abuztuan izan zela dioen, familiako ahozko transmisioaren errore edo konfusio bat dela, gertakariaren urruntasunaren ondorioz.

OLAIZOLA ARREGUI, SIMON

Jatorriz Loiola auzoko Agite baserrikoa bazen ere, Simon Donostian bizi zen Bigarren Errepublika garaian. "Unión Gastronómica Guipuzcoana"ko fundatzailea izan zen, eta ELAra afiliatua zegoen. Itxura denez bere etxean izan zen atxilotua, bere emazte eta semearen aurrean, lankide batek jarritako salaketaren ondorioz, zeinak bere militantziaren berri eman zuen. Donostiako epaitegiak 1940ko irailean igorritako defuntzio aktaren arabera, Simon 1936ko urriaren 8an desagertu zen, "askatua" izan ostean, Hernaniko hilerrian fusilatua izan zela probablea den arren. Familiaren arabera, Galarretako parajeetan izan zen exekutatu (Hernani). Simonek 28 urte zituen, Paulina Alustizarekin ezkondua zegoen, eta adinez txikiko seme baten aita zen³⁰⁴.

154 - Simon Olaizola Arregui.
(Hemendik ateratako argazkia: El otoño de 1936 en Guipúzcoa. Los fusilamientos de Hernani).

²⁹⁹ Familiako lekukotza.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Jimeno Jurioren fondo dokumentala (gaur egun UPNAK kustodiatua).

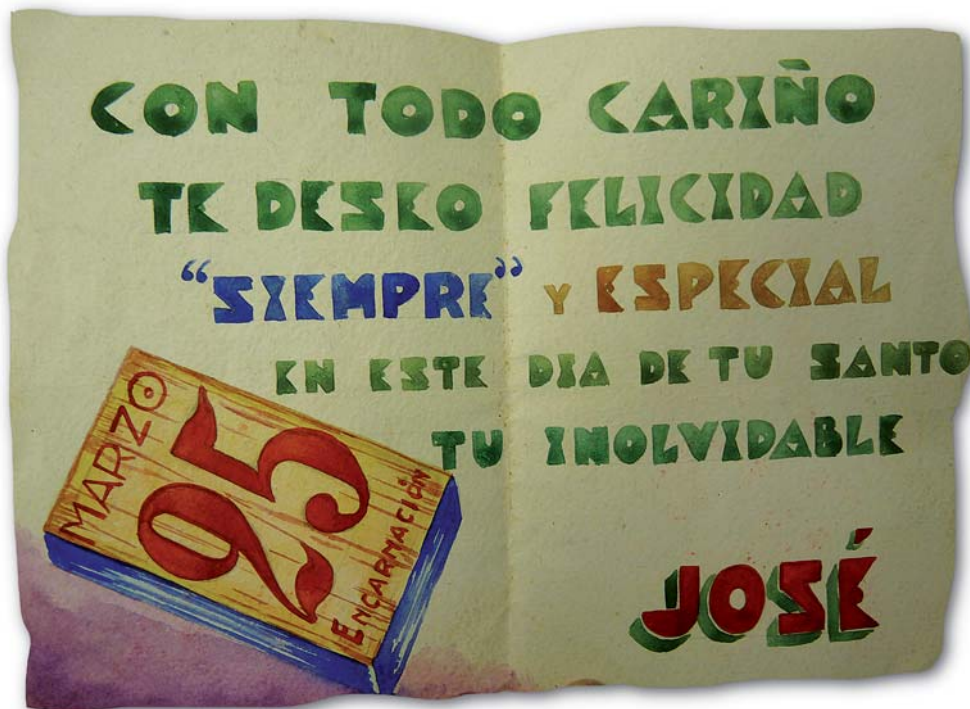
³⁰² Nafarroako Artxibo Orokorra.

³⁰³ Iruñeako erregistro Zibila (T.00023 ; 204. orr.).

³⁰⁴ AIZPURU, M. (Zuz.): El otoño de 1936 en Guipúzcoa: Los fusilamientos de Hernani. (200).

Ahotsa geratzen zaidan bitartean
hildakoez hitz egingo dut
hain geldi, hain isilik,
hain minduta daudenak.
Ahotsa geratzen zaidan bitartean
beren ametsez hitz egingo dut,
traizio guztietaz,
isiltasun guztietaz,
izenik gabeko hezurretaz
itzuleraren zain,
beren entrega absolutuaz
beren neguko minaz.
Ahotsa geratzen zaidan bitartean
ez dira isildu behar nire hildakoak³⁰⁵

4.6. Gerrako preso azpeitiarrak

155 - Jose Maria Garmendia Errastik preso zegoela emazteari idatzitako postala. (Maite Garmendia Altuna).

1937ko udan preso hartu zituzten armada frankistaren aurka gerrako frontean borrokan aritu ziren azpeitiar gehienak eta Azpeitia erori ondoren ihesean etorritakoak. Hain zuzen ere errepublika-garaian eta gerra hasi zenetik nolabait altxatutakoen aurka ibilitakoak. 1937ko ekainaren 19an Bilbo hartu ondoren, Larrinagako espetxea eta Deustuko Unibertsitatea (kontzentrazio-esparru bihurtu zuten) izan ziren Bizkaiko hiriburuko espetxe handienak. Baina zalantzarik gabe, 1937ko abuztuaren 24an Kantabriako herri horretan sinatutako errenditze hartan. Itunaren haritik, Eusko Gudarosteak errenditu eta armak entregatu zituen euskal buruzagi gorenaren ebakuzioa baimentzearen eta borrokalariak babestearen truke. Agintari frankistek ezeztatu egin zuten ituna ordea, eta El Duesoko espetxean espetxeratu zituzten berehala milaka gudari eta euskal miliziano. Urrian, epaitegi militar bat jarri zuten kartzela hartan bertan eta, beraz, sailkatuak izateko zain zeuden gerrako presoak eta zigorra jasotakoak pilatu ziren espetxe hartan. Jada zigorra jasoa zutenei dagokienez, 1937ko urrian, epaitegi hark gutxienez 510 heriotza-zigor emanak zituen jada³⁰⁶.

Lehenago, 1937ko martxoan, Bizkaiaren aurkako azken eraso hasi baino pixka bat lehenago, altxatutako militarren buruzagiek *Gerrako Presoak Sailkatzeko Agindu Orokorra* igorria zuten. Hala, lau kategoriatan sailkatzen zituzten presoak:

- A) "Presoak edo aurkeztutakoak, Mugimendu Nazionalaren aldekoak izatea justifikatzen dutenak edo, gutxienez, Mugimenduaren aurkakoak ez direnak, edo etsaiaren aldean soldadu ibilitakoen kasuan, behartuta egin izana, edo lerro horietan haien borondatez soldadu ibili arren, etsaiaren fronteari aurkeztea sustatzeko igorritako aldarrien ondorioz gurera borondatez etorritakoak".
- B) "Borondatez etsaiaren aldean soldadu ibili eta beste erantzukizun sozial, politiko edo arruntik ez duten presoak".

³⁰⁵ Marisa Peñaren poema.

³⁰⁶ BADIOLA ARIZTIMUÑO, A.: *Cárceles y campos de concentración en Bizkaia*. (2011).

- C) "Etsaiaren armadako buruak eta ofizialak; gure tropen aurkako ekintzetan nabarmendu edo gailendu diren pertsonak, harrapatutakoak zein aurkeztutakoak; Aberriaren eta *Mugimendu Nazionalaren* etsai diren alderdi eta jarduera politiko zein sozialen buruzagiak eta gailendutako kideak, *Mugimendu Nazional Askatzailea* baino lehen edo ondoren egindako matxinada edo bestelako ekintza sozial edo politikoko kideak".
- D) "Delitu arrunten edo jendearen zuzenbidearen aurkako delituen egiletzat jo daitezkeen pertsona harrapatuak edo aurkeztutakoak, izan delitu horiek Mugimendu Nazionala baino lehenagokoak edo ondorengoak."³⁰⁷

Saillkapen hartatik abiatuta, B atalean saillkatutakoak eta A ataleko zalantzakako kontzentrazio-esparruetara eta espetxe frankistetara eramaten zituzten atxiloaldiarekin jarraituz, hari eta langileen batailoiren batean sartzen zituzten arte. Hala, gerrako milaka preso errepresaliatu zituzten, urtetan gatibu-lanak egitera behartuta, espetxe bakoitzeko *Presoak Saillkatzeko Batzordearen* irizpenaren arabera. Batzorde haiek batez ere bi informazio-iturri erabiltzen zituzten erabakiak hartzeko: Presoen jatorriko lekuetako tokiko agintariek eginiko txostenak, eta agintari haiek aipatutako batzordeetan eginiko adierazpenak, defentsa-eskubiderik gabe.

Azpeitian, tokiko lau erakunde egin zituzten ehunka herritarrei errua botatzeko txostenak eta, txosten haiek batzordeetara eta, ondoren, gerra-kontseilueta helarazten zituzten. Hona lau erakunde horiek: Udala, Falangea, Guardia Zibila eta Eliza. Agiri haietako gehienak 1937ko bigarren seihilekotik 1941era arteko tartean egin zituzten, eta Udalak igorritako txostenen arduradun nagusia alkatea izan zen, Roque Astigarraga. Ignacio Egañak hartu zuen haren lekua 1939ko irailean. Falangearen Tokiko Buruzagitzari dagokionez, lehenengo, Ignacio Echeverria Altamira militar eta ELAko kide ohia izan zen lehen buruzagia eta, ondoren, 1938tik aurrera, 1915etik Azpeitiko udal musika-bandako zuzendaria, Hilario Bereciartua Uranga. Azpeitiko Guardia Zibilaren Komandantzia, Herme-negildo Calvo Ballesteros eta Florencio Mangas Luengo izan ziren buru eta, geroago, 1939tik 1941era, Lope López López. Azkenik, laugarren informazio-iturria Azpeitiko parrokiako apaiza izan zen, Casiano Garayalde, baina hark eginiko txostenak errepresaliatuaren jokabide erlijiosoari buruzkoak izaten ziren; ez zen politika arloan egindako jardueretan sartzen.

Guztiz ere, presoak etengabe lekualdatzen zituztenez, agintari militarrek eta espetxe frankistek erabateko arbitrariotasunez jokatzeko zuten, eta *Presoak Saillkatzeko Batzordeek* igorritako txostenen inguruko iturriak oso sakabanatuta zeudenez, oso zaila da jakitea zenbat gerrako preso azpeitiar egon zen eta zenbat sartu zituzten langileen batailoietan. Hala ere, batailoietan lan egitera behartu zituzten azpeitiarrak espetxeetako batzorde haien erabakiz egon ziren batailoietan, baina horiez gain, gerra-kontseiluetan epaitu eta auzia artxibatzearekin batera B atalean saillkatzen zituzten errepresaliatu asko ere batailoietara bidaltzen zituzten, beren aurrekariak eta adin militarrean al zeuden kontuan.

Beraz, dozenaka azpeitiar eduki zituzten langileen batailoietan gatibu; batzuk *Presoak Saillkatzeko Batzordeek* bidalita, besteak gerra-kontseiluen erabakiz. Antonio Loinaz Echaniz, adibidez, langileen lau batailoitan egon zen errepresaliatuta 1937ko urritik 1942ko abendura arteko tartean³⁰⁸. Zorte okerragoa izan zuen Blas Gurruchaga Lasak; izan ere, 1939ko abenduaren 20an hil zen, Oiartzun inguruan, zirkulazio-istripuan, ingeniariaren 6 erregimentu mistoko 2. batailoiko beste kideekin batera, "egoitza zuten herrira" zeramatela. Blas azpeitiarra zen, ezkongabea, 45 urte zituen eta Donostian bizi zen³⁰⁹.

156 - Jose Maria Garmendia
Errastik preso zegoela
grabatutako gurutzeta.
(Maite Garmendia Altuna).

157 - Hilario Bereciartua Uranga. (Aran-zadi Z.E./Roque Astigarraga funtsa).

158 - Ignacio Echeverria Altamira.
(Uztarría aldikaria).

³⁰⁷ Saillkatzeko Agindu Orokorra (AGMA).

³⁰⁸ Irakurri Langileen Batailoak eta Soldadu Langileen Diziiplina Batailoak.

³⁰⁹ Aurretiazko eginbideak 3112/40 (AIRMN).

XI. Zerrenda: Langileen batalioi eta konzentrazio-esparru frankistetan sartutako azpeitiarrak

IZENA	BATAIOIA EDO KONZENTRAZIO-ESPARRUA (K-E)
Aizpitarte Arocena, Francisco	BBTT 76 (Cáceres)
Aizpuru Eguiguren, Guillermo "Organikue"	Laredo (Cantabria) K-E/BDST (Donostia; Oiartzun)
Aizpuru Sarasua, Jose	Deusto K-E/BBTT Especial (Automobilak Berreskuratzeko Zerbitzua, Zornotzan)
Alcibar Zubizarreta, Jacinto	BBTT
Altuna Larrañaga, Claudio	Deusto K-E
Altuna Mendia, Pablo	Deusto K-E
Amuchastegui Gabilondo, Juan	BBTT
Amuchastegui Gabilondo, Ramón	BBTT 77 (Alcazarquivir, Marruecos)
Aramburu Cendoya, Juan "Komuntzo"	BDST 6 (Punta Paloma, Cadiz)
Aranguren Cendoya, Justo "Komuntzo"	BBTT
Arambarri Barrutia, Ignacio "Erreketete"	BBTT (Mediana del Rio Seco / Guadalajara)
Arrieta Aguirre Ignacio	BBTT
Arrue Larrañaga, Francisco	Aranda del Duero (Burgos) K-E
Arruti Lapeira, Vicente	BBTT
Arruti Lizarralde, Jose	BBTT 64 (Estella)/Miranda del Ebro K-E/BBTT nº 37 (Sevilla)
Ayerbe Aizpuru, Jesus	BBTT 64 (Estella)/Miranda del Ebro K-E
Azcue Garmendia, Roque	Aranda del Duero K-E
Azpiazu Echaniz, Manuel	San Pedro de Cardena (Burgos) K-E
Azpiazu Gómez, Jose "Indotarra"	BBTT
Azpiazu Olaizola, Luis	Miranda del Ebro (Burgos) K-E/BBTT
Azpiazu Oyarzabal, Ambrosio	BBTT 76 (Carrascosa de Henares, Guadalajara)
Azpillaga Zubillaga, Jose	BBTT
Azurmendi Berastegui, Modesto	BBTT
Baltasar Martiarena, Francisco	Orduña K-E
Beldarrain Ugalde, Ruperto	San Pedro de Cardena K-E
Bereciartua Altuna, Pedro	BBTT (Alfarrás, Lleida)
Borda Aranguren, Jose	K-E
Campos Eceiza, Alejandro	BBTT
Campos Eceiza, Juan	BBTT
Campos Loinaz, Avelino	Deusto K-E
Ceberio Lizarraga, Severio	San Pedro de Cardena K-E
Cendoya Larrañaga, Ignacio "Takolo"	Aranda del Duero K-E
Cortabarría Lazcano, Gregorio	BBTT 177 (Zaragoza)
Echeverria Ugarte, Elias	BBTT/Miranda del Ebro K-E
Echeverria Ugarte, Higinio	BBTT (Zaragoza)
Eguiguren Eizaguirre, Antolin	Medina del Rioseco (Valladolid) K-E/BBTT
Elias Unanue, Jose Maria	BBTT
Errasti Olaizola, Jose	BBTT 64 (Estella)/Miranda del Ebro K-E/BBTT nº 37 (Sevilla)
Garmendia Arteche, Ramón	Deusto K-E
Garmendia Errasti, Jose Maria "Koipe"	Aranda del Duero K-E
Guridi Uranga, Feliciano	San Pedro de Cardena K-E
Gurruchaga Lasa, Blas	"Regimiento mixto de ingenieros 6" (Oiartzun)
Gurruchaga Zabaleta, Victoriano	BBTT 3
Ibarzabal Amenabar, Francisco	Orduña K-E/Miranda del Ebro K-E/Murgia K-E
Ibarzabal Amenabar, Jose	BBTT
Ibarzabal Amenabar, Pedro	Medina del Rioseco K-E
Iturralde Betreiciartua, Jose Cruz	Miranda del Ebro K-E/BBTT Especial (Automobilak Berreskuratzeko Zerbitzua, Zornotzan)

IZENA	BATAIOLIA EDO KONTZENTRAZIO-ESPARRUA (K-E)
Iturralde Bereciartua, Juan	Aranda del Duero K-E/BBTT
Iturzaeta Zubizarreta, Ignacio	BBTT (Gallarta)
Juaristi Eizaguirre, Juan "Antonbeltz"	San Pedro de Cardena K-E/BBTT
Landa Segurola, Leon	Medina del Rioseco K-E (Valladolid)
Landa Aizpuru, Jesus	Miranda del Ebro K-E/BBTT 76 (Sigüenza, Guadalajara)/BBTT 152 (Carabanchel Bajo, Madrid)
Larrañaga Albizuri, Ignacio	BBTT
Larrañaga Albizuri, Sabino	BBTT Especial (Burgoseko Automobilen Parkean)
Larrañaga Arruti, Eusebio	BDST (Valencia)
Larrañaga Olarte, Pio	San Pedro de Cardena K-E
Larrañaga Usabiaga, Inocencio	BDST (Dos Hermanas, Sevilla)
Lizaso Mendizabal, Isidoro	BBTT 27 (Belchite)/BDST 6 (Cadiz)
Loinaz Echaniz, Antonio	Miranda del Ebro K-E/BBTT 76/BBTT 152/BDST 49/BDST 50
Moral Ledesma, Jose Maria	BBTT
Odriozola Aguirre, Fernando	Alcala de Henareseko Espetxe Tailerra
Odriozola Alberdi, Ignacio	Miranda del Ebro K-E/BBTT 64 (Estella)
Odriozola Alberdi, Jose Ramón	Miranda del Ebro K-E/BBTT 64 (Estella)
Odriozola Echeverria, Jose Cruz	BBTT
Odriozola Echeverria, Tomás "Malkortxo"	Miranda del Ebro K-E/BBTT 64 (Estella)
Odriozola Segurola, Jesus	BBTT 25 (San Juan de Muzarrifar, Zaragoza)
Olaizola Echeverria, Antonio "Konfites"	K-E
Olarte Alberdi, Julián	BBTT
Orbegozo Goenaga, Jose Francisco	Miranda del Ebro K-E
Orbegozo Macazaga, Ignacio	BDST (Almendralejo, Extremadura)
Orbegozo Odriozola, Juan	San Pedro de Cardena K-E / BBTT 2
Orbegozo Odriozola, Luis	BBTT
Orbegozo Orbegozo, Lucas Manuel	Miranda del Ebro K-E/BBTT 64 (Estella)
Otaegui Azurmendi, Victoriano	K-E-/BBTT 1 (Valladolid)
Quintana Lorenzo, Luis	Deusto K-E / BBTT (Sevilla)
Quintela Baeza, Fernando	Corbán K-E (Cantabria)/BBTT
Uranga Gurruchaga, Jose Antonio "Bakeo"	BBTT 25 (San Juan de Muzarrifar, Zaragoza)
Urbietta Eizmendi, Jesus	BBTT
Urbistondo Lasa, Basilio	Miranda del Ebro K-E/BBTT 12/Afrikan (1940-1943)
Urdalleta Uzcudun, Ignacio "Katran"	BBTT
Zubimendi Olaizola, Ignacio	Miranda del Ebro K-E/BBTT 64 (Estella)
Zudupe Echeverria, Santiago	Alcala de Henareseko Espetxe Tailerra

159 - Langileen bataioli bat Oartzunen. 1940 irailak 12. (Aranzadi Z.E. / Jesus Elosegui Irazusta bilduma).

4.6.1. Auzitegi militar frankistek epaitutako azpeitiarrak

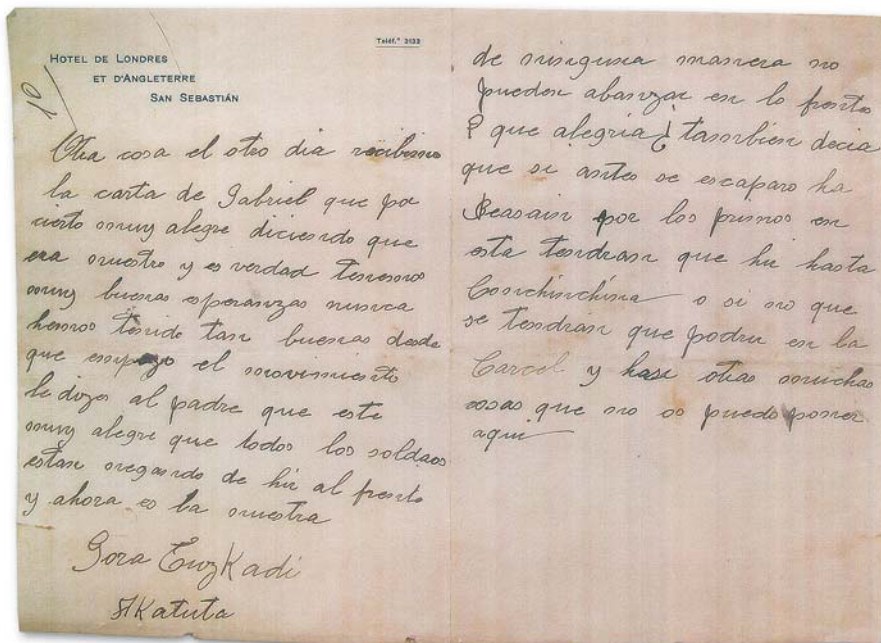

160 - Jose Maria Garmendia eta Josefa Altuna. Biak epaitu zituzten gerra-kontseiluan. (Maite Garmendia Altuna).

tuen lekuko, salatari eta salatzaile izan zirenen adierazpenak. Izan ere, justizia militar frankistak zer epai ematen zituen ikusita, "matxinadari laguntza"ren delituan, larriagoa zen auzipetu azpeitiarrak herriko *Defensa Batzordeko* kide izatea, frontearen gudari edo miliziano gisa ibili izana baino.

Nolanahi ere, aipagarria da kasu askotan auzitegi militar frankistek zuhur jokatu zutela lehen aipatu ditugun tokiko agintari haiek eginiko akuzazioen larritasunaren aurrean. Jose Arruti Lizarralde, Ruperto Beldarrain Ugalde eta Ignacio Cendoya Larrañagaren kasuak horren erakusle dira. Hori horrela, auzitegi militar frankistek askotan eskatu zieten akuzazio-txostenen egileei aurkez zitzatela datu zehatzagoak eta lekukoak. Hala ere, Azpeitiko agintari haiek, askotan, ezin izan zuten eskatu zieten frogarik aurkeztu eta beste askotan, berriz, zuzendu egin zuten hasieran eginiko deklarazioa. Hona ondorioa: 74 herritar absolbitu egin zituzten edo haien aurkako auzia artxibatu zuten hainbat hilabetez behin-behineko espetxean egon ondoren. Pedro Arrue Larrañaga, esaterako, urtetan egon zen behin-behinean preso³¹⁰. Hala ere, 74 azpeitiar haietatik 20 langileen batailoiatar bi-dali zituzten auzia artxibatu ondoren.

Gerra-kontseiluetan epaitu zituzten 163 azpeitiarretatik 10 emakumeak izan ziren. Emakume haietako gehienak *Emakume Abertzale Batza* erakundeko militante izateaz akusatu zituzten, baina beste batzuk *Fronte Popularraren Defensa Batzordeari* eta *Azpeitiko Komandantziari*, eta 1936ko abuztutik aurrera herrian zeuden gudariei laguntzeaz ere bai. Aparteko aipamena merezi dute ARANGUREN OLAZABAL ahizpek, Juanak eta Maritxuk. "Matxinada militarra"ren delitua egotzita epaitu zituzten biak: Lehena, Juana, logelari *Euskadi Roja*, *Euzkadi*, *Politica* eta *Le Sud-Ouest* egunkariaren aleak izategatik, eta bigarrena, Maritxu, amaieran "Gora Euzkadi Askatuta" idatzita zuten gutun bat idazteagatik. Horregatik, hamar hilabetez egon ziren espetxean, behin-behinean³¹¹.

161 - Maritxu Aranguren Olazabalen gutuna. Errepresaliatu egin zuten gutun honen harira. (urgentziako prozedura sumarisimoa 4/38 AIRMN).

Kondena ohikoenak biziarteko zigorra (25) eta 12 urte eta egun bateko zigorra (23) izan ziren, baina 1941ean, *Zigorak Aztertze*ko *Batzordeak* arindu egin zituen zigor gehienak espetxealdi laburragoak zigorrak jarrita. Horri esker, 1943tik aurrera, errepresaliatu gehienak aske utzi zituzten, zaintzapean, kargu publikorik izateko aukerarik gabe eta bizitoki zuten herriko Guardia Zibilaren eta Falangearen Tokiko Buruzagitzairen kontrolpean.

Ez zuten denek askatasunik lortu ordea; ezta diktadura-erregimenaren kontrolpeko askatasun mugatua ere. Jose Maria Aguirre Arregui eta Manuel Torrano Senar errepresaliatuak San Kristobal gotorlekuan hil ziren "gaixotuta". Jesus Arizaga Gurruchaga, Jose Francisco Orbeagoz Goenaga eta 1933an zinegotzi baseritarra izandako Jose Antonio Altuna Garate, berriz, auzipetuta zeuden gerra-kontseiluak abian zirela hil ziren, seguru asko espetxean. Era berean, heriotza-zigorra jasota fusilatu zuten Nuarbe auzoko Jose Maria Aranguren Odriozola 1938ko martxoaren 11n, Bilbon.

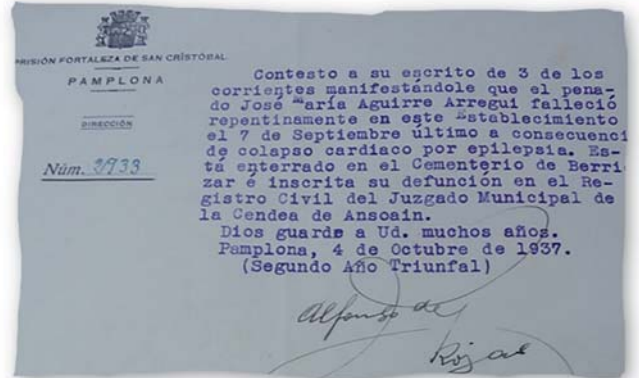
³¹⁰ AIRMN.

³¹¹ 4/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

*"Hil behar badut, izan dadila
burua gora dudala.
Hilda ere, behin betikoz hilda,
ahoz aho belarretan,
hortzak estututa egongo naiz,
adorea bizarretan"*³¹²

AGUIRRE ARREGUI, JOSE MARIA

Jose Maria 1936ko abenduaren 2an atxilotu zuten beste 6 azpeitiarrekin batera (Nazario Aizpitarte, Rufino Arrieta, Jose Maria Corta, Ignacio Corta, Manuel Torrano eta Jose Maria Zubiaurre), Donostiako 4. instrukzio epaimahai militarrean haien aurkako urgentziako auzi sumarisimo bat abiarazita. "Matxinada militarra"ren delitua egiteaz akusatutuzituzten zazpiak. Jose Maria abertzaleen aldekoa izateaz akusatutuzituzten 1936ko martxoaren 8ko epaiaren bidez, "nahiz eta alderdiko kide ez izan". Fronte Popularraren alde aritzeaz ere akusatutuzten eta "Fronte Popularrari irauten laguntzeko soldata irabaztea zuela helburu" ebatzi zuten. Epaiaren arabera, airetik egindako erasoen aurkako babeslekuak eraikitzeko Zarautzik Azpeitira hondar-zakuak garraiatzen ere aritu zen, eta 1936ko uztailaren 25ean, Mandubiko zubia leherrarazten ere parte hartu zuen. Azkenik, epaiak dio Jose Maria, Manuel Torranorekin batera, "errepidetik igarotzen ziren autoen igarobaimenak aztertzen ibili zela eskopetaz armatuta". Hori guztia dela-eta, 12 urte eta egun bateko zigorra jarri zioten, "matxinadari laguntzea"ren delitua leporatuta.³¹³ 1937ko uztailaren 9an, San Kristobal gotorlekura eramán zuten eta handik bi hilabetera hil zen espetxean (irailaren 8an), "gaixotuta". Jose Maria Berriozarren (Nafarroa) dago lurperatuta. 29 urte zituela hil zen.³¹⁴

162 - Jose Maria Arreguiri buruzko dokumentua. (AUA).

AGUIRRE CINCUNEGUI, CIRIACO

1894ko abuztuan Azpeitian jaio zen Ciriaco Aguirre. 1931ko apirilaren 17an hasi zen Azpeitian arlo publikoan lanean, Azpeitiko Udaleko 2. alkateorde izendatu zutenean. Alejandro Orbegozo eta Martín Oyarzabalekin batera, gutxiengo abertzaleko kide izan zen udalbatzan. Zerrenda bakarra zuen udalbatza hark, eta karlismoari lotutako jendeak eta industria arlokoak ziren zerrendaburu. Handik bi urtera udal hauteskundeak egin zituzten, aurreko Udalbatzak lege-dekretu bidez karguak utzi ondoren, eta abertzaleek hartu zituzten libre gelditutako 16 zinegotzietatik 8. Zinegotzi haien artean zen Ciriaco, 425 boto lortuta. Maiatzaren 10ean lehen alkateorde izendatu zuten, eta lanpostu hori izan zuen 1934ko abuztuaren 23an dimititu zuen arte. Alkateorde zela, behin baino gehiagotan izan zen Udaleko ordezkari nagusi Jose Antonio Oyarzabalen orde, garrantzi handiko garaian, hain zuten ere. Besteak beste, 1933ko uholdeek ekarritako kalteak kudeatzen, eskola publikoak prestatzen eta 1934ko udan, Kontzertu Ekonomikoaren inguruko gatazkaren harira Donostian sortu zuten bitarteko batzordean ere aritu zen. 1936ko otsailaren 22an Udaleko ordezkari hautatu zuten berriro Fronte Popularrak irabazi ondoren. Estatu-kolpeak porrot egin eta

163 - Ciriaco Aguirre familiarekin. (Familiak utzitako irudia).

Gerra Zibila hasitakoan, handik egun gutxira, uztailaren 23an, alkate izendatu zuten Ciriaco, Jose Antonio Oyarzabalek dimititu ondoren. Ordutik aurrera, Ciriaco izan zen Azpeitiko ordezkari gorena, hari eta matxinatutako tropak Azpeitira sartu eta atxilotu zuten arte. Ondarretako kartzelan sartu zuten, eta 1936ko irailaren 26an Ciriacoren aurkako urgentziako prozedura sumarisimoa abiarazi zuten "matxinadari laguntzea"ren delitua egin zuelakoan. Zehatz esateko, 1936ko uztailaren 24tik irailaren 20ra Azpeitiko alkate, Hornidura Batzordeko presidente eta Ordena Publikoaren Batzordeko kide izateaz akusatutuzituzten. Hala ere, prozeduran adierazi zuten jokabide ona izan zuela, herriko jende eskuindarraren alde hainbat izapide egin zituela, eta "Azpeitian izandako gertaerak garrantzi handirik gabekoak" izan zirela. Ciriacok, berriz, bere burua defendatzeko adierazi zuen Jose Antonio Oyarzabal falta zelako izendatu zutela alkate. Adierazi zuten, horrez gain, ahal zuten guztia egin zuela azpeitiarrek, ideologia batekoak edo besteak izan, "matxinatuen jazarpenik jasan ez zezaten eta atxilotuak izan ez zitezten"³¹⁵. 1937ko ekainaren 14an 12 urte eta egun bateko espetxealdi txikira kondenatu zuten, baina 1949ko maiatzaren Bilboko Gerra Ikuskaritzaren mendekoa zen Zigorrak Aztertze Gupuzkoako Batzordeak zigorra aldatu eta 2 urteko espetxealdi txikiko zigorra jartzea proposatu zuten. Handik gutxira, aske utzi zuten.

AGUIRREZABAL BASABE, AGUSTIN

Azpeitian bizi zen. 1938an urgentziako prozedura sumarisimoan epaitu zuen Donostiako 14. auzitegi militarrek. 1938ko uztailaren 21ean auzia artxibatu eta aske utzi zuten, baina 1.000 pezeta-ko isuna jarri zioten. Ez ditugu ezagutzen auzipetu izanaren arrazoiak.³¹⁶

³¹² *Vientos del pueblo me llevan (Herri haizeek naute aitzina), Miguel Hernández.*

³¹³ 685/36 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³¹⁴ Antsoaingo Erregistro Zibila.

³¹⁵ 1301/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³¹⁶ 872/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

AIZPITARTE AGUIRRE, JUAN IGNACIO

Azpeitian jaioa, Oinatz auzoan bizi zen. ELA sindikatu abertzaleko kide izan zen. Azpeititik ihes egin zuen altxatutako tropak udalerrian sartu baino zertxobait lehenago. 1936ko irailaren 30ean, Azpeitiko Udaltzatzak Juan Ignacioren bere etxean instalatuta zegoen telefonote-gia kentzea erabaki zuen, ihes egin zuelako, eta sakristauaren etxera eraman zuten. Garai hartan Juan Ignacio Bilbon aurkitzen zen, non Ertzaintzara sartu zen. Bizkaiko hiriburua tropa frankisten eskuetan erori ostean atxilotua eta urgentziatzko prozedura sumarisimo bidez epaitua izan zen. 1937ko urriaren 26an Bilboko 2. gerra kontseilu iraunkorrek 12 urte eta egun 1eko zigorra ezarri zion matxinadari laguntzearen ustezko delituagatik, Oñatz auzoko asaldura marxistaren buruetako bat zenaren akusazioa ontzat eman ondoren.³¹⁷

AIZPITARTE ECHEVERRIA, ELIAS

Oinatz auzokoa zen Elias, eta Errepublikari garaian langile langabeekin egindako zerrendetan azaltzen da, beste azpeitiar askorekin batera³¹⁸. 1936ko otsailaren 23an, soldadugaien zerrendan sartu zuten, baina ez dakigu Gerra Zibilean zertan aritu zen. Ondoren, 1940ko urtarrilaren 24an, dozenaka lagunengatik ohiko prozedura sumarisimoa abiarazi zuten 1939ko urriaren 1ean, Donostiako frantziskotarren elizan, hainbat abertzalerekin egindako mezara joateagatik, eta haien artean zen Elias ere. Auzi-prozedurak iraun zuten artean, Zapatarri espetxean (Donostia) eduki zuten Elias preso. Urte hartako otsailaren 1ean auzia artxibatu eta atxilotuak libre utzi zituzten.³¹⁹

AIZPITARTE ECHEVERRIA, IGNACIO

Donostian bizi zen azpeitiar hau *Bilboko Bankuak* Donostian zuen bulegoko langilea izan zen, harik eta 1937 erdialdean atxilotu zuten arte. Urte hartako abuztuaren 8an Ondarretako espetxean sartu zuten eta urgentziatzko auzibide sumarisimoa abiarazi zuten haren eta beste hiru lagunengatik, "matxinada militarra"ren delitua egin zutelakoan. 1938ko uztailaren 8ko epaiaren arabera, *Bilboko Bankuko* kobratzaile lanetan zebilela, Ignaciok zigilatu gabeko billete kopuru jakin bat legezko billeteekin trukatu zuen. Hala, 3 urteko zigorra eta 100 mila pezetako isuna jarri zioten "matxinadari laguntzea"ren delitu-saiakera leporatuta. 1940ko apirilaren 1ean zigorra aldatu eta 100 mila pezetako isuna ordaintzera zigortu zuten, eta adierazi zuten, epaiketa militarrean adierazi bezala, jokabide ona izan zuela eta ez zuela erregimenaren aurkako delitu-aurrekaririk.³²⁰

AIZPITARTE ECHEVERRIA, JOSE ANTONIO

Damaso Azcue, SA enpresan lanean aritu zen Jose Antonio 1934tik 1935era eta, ondoren, Donostiara joan eta gidari-lanetan ibili zen han. Badirudi, bere borondatearen aurka sartu zela altxatutako armadan, eta baja hartu zuela 1936ko irailaren 28an "gastritis kroniko" jota. Elias anaia bezala, Jose Antonio ere Zapatarri espetxean sartu zuten 1939ko urriaren 1ean, Donostiako frantziskotarren elizan hainbat abertzalerekin egindako mezara joateagatik. 1940ko otsailaren 1ean aske utzi zuten auzia artxibatu ondoren.³²¹

164 - Jose Antonio Aizpitarre Echeverria.
(Begoña Aizpitarre Iturzteak utzitako irudia).

AIZPITARTE IPARRAGUIRRE, NAZARIO

San Ignacio kaleko 12. zenbakian bizi zen. Espezializatu gabeko langilea zen eta ELA sindikatu abertzaleko kide izan zen, gutxienez 1933ko erdialdetik aurrera. 1935ean, 48 urte zituela, ELAk lanik gabe zeuden langileekin egindako zerrenda batean dago. Ondoren, altxatutako tropak Azpeitira sartzeko zorian zeudela, Bilbora joan zen ihesi, baina handik laster itzuli zen. 1936ko abenduaren 2an atxilotu egin zuten bera bezala ihes egin zuten beste azpeitiar batzuekin batera, eta gerra-kontseiluan auzipetu zituzten denak. 1937ko martxoaren 8ko epaiaren bidez absolbitu zuten Nazario, eta epai haren arabera, *Fronte Popular* delakoaren alde lan egin zuten, baina "bere ideien eta sinesmenen aurka" aritu zen, berez ideia tradizionalistak baitzuten eta "azken hauteskundeetan botoa eskuindarrei" emana baitzuten.³²²

ALCIBAR ZUBIZARRETA, JACINTO

Zurgina zen lanbidez UGTko militante hau. Eusko Gudarostearen UHP batailoiko kide izan zen. Kantabrian harrapatu zuten eta jasota dago gerra-kontseiluan auzipetu zutela 1938ko hasieran. Hala ere, 1939ko apirilaren 29ko epaiak dio auzipetua lehendik ere epaitua izan zela eta langileen batailoien batean zegoela preso, "B atalean" sailkatu zutelako³²³. Errezildarra zen Jacinto eta Azpeitian bizi zen. Isidra Jauregui Mugu-ruza azkoitiarrarekin ezkondu zegoen eta lau seme-alaba zituzten: Carmen, Dominica, Maria eta Manuel. 1938an Gironan zeuden denak babes hartuta.³²⁴

ALONSO OLIVER, FRANCISCO

Valladoliden jaioa zen eta Azpeitian bizi zen Francisco. Atxilotu eta Azpeitiko espetxean sartu zuten 1939ko apirilean. Ondarretako espetxera eraman zuten gero. "Gipuzkoan gorri - marxistak nagusi egon zirenean Honorio Maura Gamazo diputatu nazional eskuindarren atxilotetan parte hartzeagatik" sartu zuten kartzelan. 1940ko ekainaren 18an absolbitu eta libre utzi zuten, ez baitzuten frogatu gertaera hartan parte hartu zutenik.³²⁵

³¹⁷ 1040/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³¹⁸ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

³¹⁹ 2435 prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³²⁰ 1379/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³²¹ 2435 prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³²² 685/36 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³²³ 13437/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³²⁴ CDMH (PS-SECCION_MILITAR_PSET, C.84,F.555).

³²⁵ 3699/40 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ALTUNA ASTIGARRAGA, MARIA JOSEFA

Maria Altuna 1915ean Azkoitian jaioa zen eta Azpeitian bizi zen. 1938ko apirilaren atxilotu zuten eta Donostiara eraman zuten. Han egon zen preso 1939ko urtarrilaren 19ra arte. Gerra-kontseiluan epaitu zuten Gloria Zabaletarekin batera, eta *Emakume Abertzale Batza* erakunde abertzaleko kide izateaz, Fronte Popularraren Azpeitiko sukaldeetan lanean aritzeaz eta Nuarbe auzoan beste herritar batzuekin batera hainbat oilo lapurtzeaz akusatu zituzten. 1938ko azaroaren 22an Mariak epaile militarren aurrean berretsi zuen 1938ko apirilaren 13an Azpeitian egindako deklarazioa. Mariak adierazi zuen *Emakunde abertzaleko* afiliatua zela 1934tik eta Nuarbeko lapurretak izandakoan han zela bera, baina Azpeitiko miliziano batzuekin Nuarbera joan zenean, ez zekiela horrelakorik egingo zutenik. Horrez gain, adierazi zuen milizianoentzako eta gudarientzako Azpeitian jarri zituzten sukaldeetan "beldurragatik" aritu zela lanean. 1939ko urtarrilaren 10ean, 4 hilabeteko atxiloaldi handira kondenatu zituzten Maria eta Gloria. Hala ere, aske utzi zituzten, behin-behineko espetxealdiaren bidez jada zigorra bete baitzuten³²⁶. Bestalde, 1938ko uztailaren 7an, Jose Maria Garmendia, "Koipe" senarra 20 urteko espetxealdira kondenatu zuten.

165 - Maria Josefa Altuna Astigarraga.
(Maite Garmendia Altunak utzitako irudia).

ALTUNA GARATE, JOSE ANTONIO

Azpeitiko Udaleko zinegotzi izendatu zuten Jose Antonio 1933ko maiatzean, gutxiengo baserriarrek osatutako gutxiengoaren ordezkari, apirilko hauteskundeetan 359 boto lortuta. Era berean, Urrestilla auzoko alkate ere izendatu zuten. *Euskal Kontzertu Eko-nomikoaren* inguruan sortutako gatazkaren harira, udal-ordezkarikargutik kendu zuten 1934ko udatik 1936ko otsailera. Ondoren, Azpeitiko ebakuazioaren ondoren, *Eusko Gudarostean* erroldatu zen 1936ko azaroaren 21ean. 1937ko urtarrilean mailaz igo eta teniente izendatu zuten, eta handik hilabete batzuetara Barakaldon atxilotu zuten.

Gerra-kontseiluak epaitu zuen, eta 1938ko uztailaren 9an, 20 urteko espetxealdi laburrera kondenatu zuten, "matxinadari laguntzearen" delitua leporatuta³²⁷. EAjko militante eta *Nekazari elkarte*ko kide izateaz akusatu zuten, "*Nekazarien Elkarte* separatizatzaile zuten, eta Jose Antonio elkarte hura ordezkatzuz 1933an zinegotzi izateaz akusatu zuten". 1938ko abuztuaren 12an Burgosko espetxe zentrallean sartu zuten, eta handik Astorgara (Leon) eraman zuten 1938ko azaroaren 21ean. Espetxe-ko fitxaren arabera, 1939ko ekainaren 29an hil zen, seguru asko, Astorgako espetxean zegoela.³²⁸

Apellidos: ALTUNA GARATE. Nombre: JOSE ANTONIO.
 Conocido por: Prisión de: Central de Burgos.
 Se halla a disposición de: Consejo Guerra Bilbao 21-11-38 a P. O. Astorga 29.6.39 fallece.
 Nombre del padre: José María.
 Nombre de la madre: Josefa.
 Nombre del cónyuge: María.
 Edad: 37. Naturaleza: Azpeitia.
 Partido de: id. Provincia de: Guipuzcoa.
 Vecindad: id. Provincia: id.
 Domicilio: id. Profesión: lebrador.
 Delito: auxilio rebelión.
 Ingresó en 12 de Agosto de 1938.
 Procedente de: la Provincial de Bilbao.
 Condenado por sentencia de 9 de Julio de 1938 a la pena de 20 años.
 Sello de Prisión: 26 SEP. 1938.
 Sello de Registro RECLUSIVA: 28 SEPT 1938 VITORIA.
 EL DIRECTOR: [Firma]

166 - Jose Antonio Altuna Garaten espetxe-ko fitxa. (AGA).

ALTUNA MENDIA, PABLO

Azpeitiarra zen eta bertan bizi zen Pablo. *Amaiur* batailoi nazionalistan erroldatu zen Gerra Zibila hastean eta teniente izatera iritsi zen. 1937ko ekainaren 17an zauritu egin zuten Artxanda mendian, eta urgentziarako lehen sendaketa mendiaren hegalean bertan jarrita zeukaten osasun-postuan egin zioten. Hilaren 19an Bilboko Iralabarri Ospitale Militarera eraman zuten eta berehala preso hartu zuten. Hilabete batzuk ospitale hartan igaro ondoren, Algortako (Bizkaia) Trinitarioetara bidali zuten eta, ondoren, behin-behineko ospitale gisa moldatuta zeukaten Bilboko moja-ikastetxe batera eta Sondikako beste behin-behineko osasun-zentro batera³²⁹. 1938ko otsailaren 21ean Eskolapioen espetxera eraman zuten Deustuko kontzentrazio-esparrutik, eta espetxe hartatik hainbat aldiz eraman zuten Basurtuko ospitalera, ebakuntzak egitera.

1939ko martxoan urtebeteko espetxe-zigorra jarri zion epaimahai militar batek "matxinada militarra" delitua egin zuelakoan. Epaia arabera, kondena labor haren arazoia zera zen, egindako jarduera guztiak "agintarien aurrean berehala" aitortu zituela, baina handik laster, *Madrilgo Auzitegi Nagusi Militar*ak kondena hura baliogabetu eta "matxinadarekin bat egitearen" delitua leporatu zion eta 30 urteko espetxealdi luzeko zigorra jarri³³⁰.

1940ko urrian behin betiko aske utzi zuten Karmeldarren espetxean zegoela, Zigorak Aztertze-ko Batzordeak 30 urtetik 3ra murriztu baitzion kondena. Hala ere, Bizkaiko *Junta Provincial de Libertad Vigilada* delakoaren kontrolpean egon zen, gutxienez, 1959ra arte³³¹.

167 - Pablo Altuna Mendiak. (Nerea Altunak utzitako irudia).

AMENABAR ORBEGOZO, MODESTO

1915ean jaioa zen pilotari azpeitiar hau, ogibidez zizelkaria. ELAren *San Andres zapadores-minadores zulatzaileen* batailoian erroldatuta egon zen Gerra Zibila hasi ondoren. 1937ko erdialdearen eta amaieraren artean atxilotu zuten, seguru asko Bizkaian, eta gerra-kontseiluak epaitu zuen, Bilboko 2. epaitegi militarrean, hain zuzen ere. 1938ko urtarrilaren 26an auzia artxibatu zuen epaitegi hark, eta Modesto behin betiko aske utzi zuten martxoaren 3an.³³²

³²⁶ 2967/38 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³²⁷ 12548/38 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³²⁸ Espetxe-ko fitxa (AGA).

³²⁹ Pablo Altuna Mendiak Gipuzkoako gobernadoreari zuzendutako eta sinatutako instantzia.

³³⁰ 12548/38 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³³¹ AHPV.

³³² 70/37 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

AMEZUA NAZABAL, JOSE LUIS

Zurgina zen Jose Luis lanbidez, baina 1934-1935ean, lanik gabe zeuden azpeitiarrek in egindako zerrenda batean azaltzen da. 1936ko irailean, 20 urte zituela, *Loyola* batailoiko *Lartaun 2. konpainian* sartu zen. 1937ko erdialdean atxilotu zuten eta urte hartan bertan, abenduaren 30ean, 12 urte eta egun bateko espetxe-zigorra jarri zioten "matxinadari laguntzea"ren delitua egin zuelakoan³³³. Epaiaren arabera, Jose Luis "bere borondatez sartu zen *Loyola* batailoio separatistan eta sukaldari-lanetan aritu zen", eta horrez gain, "milizien kabo izan zela, eta arpilatzeetan eta miaketetan parte hartu zuela". EAjko militantea zen eta Loiolako kuartelean zaintzaldiak egiteaz ere akusatu zuten, "Irujo eta Monzon buruzagi separatistek agindutako lanak egiten" aritzeaz akusatu zuten. 1938ko abuztuan *Puerto de Santa Mariako* (Cadiz) espetxera eraman zuten eta, ondoren, abenduan, Huelvokora. 1939ko azaroan, Madrilgo *Duque de Sesto* espetxera eraman zuten. 1940ko urtarrilean askatasun arindua eman zioten³³⁴.

168 - Jose Amezua Nazabalen espetxeko fitxa. (AGA).

AMUCHASTEGUI MUGUERZA, JOSE

Mikeleteen sarjentu izan zen Azpeitian eta 1937ko erdialdean atxilotu zuten. Gerra-kontseiluak epaitu zuen "matxinadari laguntzea"ren delitua leporatuta, Beasaingo eta Zestoako mikeleteen sarjentuekin batera. Hala ere, 1937ko abuztuaren 3an, Jose eta beste bi akusatuak absolutu egin zituzten, erabaki baitzuten beti egon zirela identifikatuta *Glorioso Movimiento Nacional* esaten zioten harekin, nahiz eta "gorri-separatistak agintean zirenean zerbitzuak eskaintzen aritu ziren"³³⁵. Bestalde, 1937ko urtarrilaren 13an funtzionario-kargutik kendu zuen Gipuzkoako gobernadore zibila, 1936ko abenduaren 3ko 93. dekretu frankista aplikatuta.³³⁶

ANSOLA ERQUICIA, GUILLERMO

Bilbora ebakatu zuten Guillermo 1936ko irailean³³⁷. 1939ko urtarrilean Eskolapioen espetxean zegoen preso, Bilboko 12. auzitegi militarrek bere aurka abiarazitako gerra-kontseiluaren epaiaren zain. 1939ko martxoaren 13an auzia behin-behinean artxibatzea erabaki zuten, eta "A atalean" sailkatu zuten. Espetxean egon zen, gutxienez, 1940ko ekainera arte.³³⁸

ARAMBURUZABAL URRUTIA, VICTOR

Azpeitiko mikeleteen tenienteordea izan zen errepublika-garaian. 6. *Erregio Militarreko Gerrako Ikuskaritzak* Victorren aurkako informazio-prozedura bat abiarazi zuen 1937ko urriaren 15ean matxinadari lotutako delituen bat egin ote zuen argitzeko. Orduetik hasi eta 1938ko maiatzaren 25ean behin-behinean aske utzi zuten arte Ondarretako espetxean egon zen preso. 1938ko abenduaren 10ean instrukzioa amaitzat eman zuten, ebatzi baitzuten lehenago kargu berdinetatik absolutu egin zuela Santanderko epaimahai militar batek. Bestalde, Jose Amuchasteguirri bezalaxe, Victorri ere eragin zion garbiketa frankistak, eta Gipuzkoako funtzionarioen taldetik bota egin zuten.³³⁹

ARANGUREN CENDOYA, BERNABE "KOMUNTZO"

1909an jaioa zen eta Izarraitz auzoko Komunsoro baserrian bizi zen Bernabe. Altzatutako armada Azpeitian sartu baino pixka bat lehenago egin zuen ihes handik. Ondoren, Eusko Gudarostearen *Irrintzi* batailoio nazionalistan egon zen errolatuta, baina istripu bat izan eta fisikoki desgaituta gelditu zenez, garbiketa-lanak besterik ezin izan zituen egin. 1937ko ekainaren amaieran atxilotu eta gerra-kontseiluan epaitu zuten. 1937ko irailean 30ean absolutu egin zuten "matxinada militarra"ren delitutik.³⁴⁰

ARANGUREN CENDOYA, JUSTO "KOMUNTZO"

Justo 1912 jaio zen. Bernabe anaia bezala, azpeitiar hau ere batailoio nazionalista batean ibili zen gerran. Azpeitian 1936 hasieran osatu zituzten euskal milizietan sartu zen Justo, *Loyola* batailoioan, hain zuzen ere³⁴¹. Atxilotu eta gerra-kontseiluan epaitu ondoren, 1939ko ekainaren 20an auzia artxibatzea erabaki zuten, baina "B atalean" sailkatu zuten eta langileen batailoio batera bidali zuten³⁴². Ondoren, 1940ko uztailaren 15ean, beste prozedura sumarisimo bat, urgentziakoa, abiarazi zuten Justoren aurka, eta hartatik ere absolutu egin zuten urrian, "egozten zizkioten gertaerak lehendik epai irmo baten bidez epaituak izan zirelako". Prozesuak iraun zuen artean behin-behinean aske zegoen Justo, Azpeitian.³⁴³

³³³ 1580/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³³⁴ Espetxeko fitxa (AGA).

³³⁵ 271-37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³³⁶ BOE/Aranzadi Zientzia Elkartea

³³⁷ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³³⁸ 11014/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³³⁹ BOE/Aranzadi Zientzia Elkartea.

³⁴⁰ 284/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁴¹ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³⁴² 2343-38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

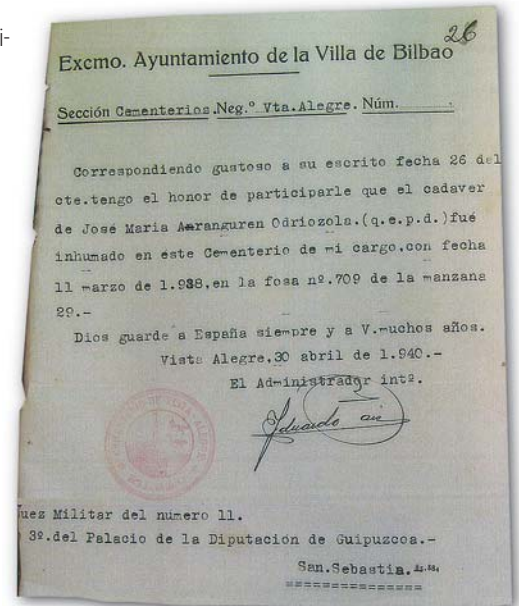
³⁴³ 3549-40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ARANGUREN ODRIOZOLA, JOSE MARIA

Jose Mariari buruzko lehen aipamena 1934koa da. *Jose Iturzaeta* altzari-fabrikako bernizatzailea zela dago jasota³⁴⁴. 1936ko otsailean UGTn afiliatu zen eta Gerra Zibila hastean, zaintzalanak egin zituen, atzeguardian, eta horretan aritu zen UHP batailoian sartu zen arte. Hainbat frontetan aritu zen borrokan Santander erori arte, eta bere borondatez azaldu zen tropa frankisten aurrera Santanderko zezen-plazan, 1937ko abuztuaren 26an. 1937ko irailean urgentziarako prozesu sumarisimo bat abiarazi zuten Jose Mariaren aurka, eta Guardia Zibilaren Azpeitiko komandantziara eraman zuten 1937ko urriaren 18an. Hurrengo egunean, Roque Astigarragak eta Ignacio Echeverriak, Azpeitiko alkatea eta Falangeren ordezkaria hurrenez hurren, Jose Mariaren aurkako akusazio-adierazpenak egin zituzten, eta "oldarkor eta biraogiletzat" akusatu zuten. Akusazio horiez gain, Azpeitiko parrokiako apaiz-lagunkideak (Casiano Garayalde) jakinarazpen bat igorri zuten Jose Mariari buruz, esanez "apaizen eta eskuindarren aurka nabarmen aritzen zela hizketan". Agiri horietan esaten zuten auzipetuak udalerriko pertsona eskuindarrak jazarri zituela, tartean akusatuaren hainbat familiako kide karlista eta Roque Astigarraga bera ere bai. Hainbat konfiskatzen parte hartzeaz ere akusatu zuten; adibidez, Urrestillan, "Zuazoren alargunaren" etxean egindako konfiskatzean. Horrez gain, herriko guardia zibilen armagabetzean eta atxiloketan ere parte hartu zuela adierazi zuten.

Urriaren 21ean Florencio Mangas Luengo Guardia Zibileko kaboak galdekatu zuten, eta berretsi zuten UGTko afiliatu zela eta gerrako hainbat frontetan ibili zela UHP batailoiko miliziano, baina ukatu egin zituen Roque Astigarraga eta Ignacio Echeverriak eginiko gainerako akusazioak. Santoñara eraman zuten berriro, eta azaroaren 10ean Jose Mariak epaile militar baten aurrean berretsi zuten Azpeitiko Guardia Zibilaren kuartelean egindako deklarazioa. 1937ko abenduaren 1ean, ordea, Jose Mariaren aurka eginiko akusazio guztiak aintzat hartuta, heriotza-zigorra jarri zioten, "matxinadarekin bat egitearen" delitua leporatuta. Hala, 1938ko martxoaren 11n hil eta ehortzi zuten Derioko hilerrian³⁴⁵.

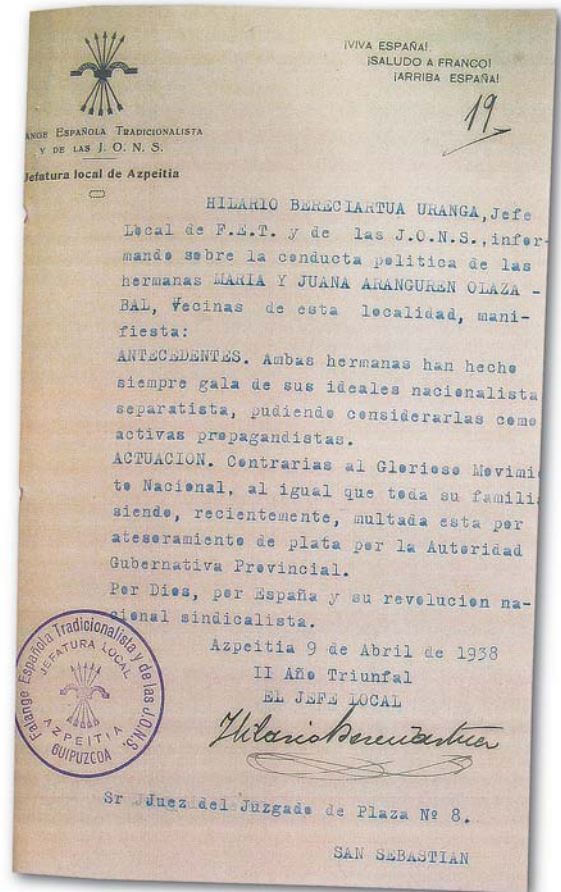
1938ko abenduaren 13an Donostiako 2. auzitegi militarrek urgentziarako beste prozedura sumarisimo bat abiarazi zuten hilabete batzuk lehenago fusilatu zuten azpeitiar haren aurka. Instrukzio hartan, aurreko gerra-kontseiluan erabilitako akusazio-adierazpenak berriro ateratzeaz gain, 1938ko hasieratik aurrera Falangeren tokiko buruzagi berria izan zen Hilario Bereciartuaren idatzia ere sartu zuten, aurretik egindako inputazioak nabarmenduz. 1940ko ekainaren 4an, gerra-kontseiluan, Donostian, auzia artxibatzea erabaki zuten auzipetua hila zelako³⁴⁶. Jose Maria ezkongabea zen eta Landeta baserrian bizi zen. 1907an jaioa zen eta 30 urte zituela fusilatu zuten.

169 - Jose Maria Aranguren Odrizolari buruzko dokumentua. (AIRMN).

ARANGUREN OLAZABAL, JUANA

Odria auzoko Arauntza baserrikoa zen Juana. Errepublikara, Azpeitiko Izarra hotelean aritu zen zerbitzari-lanetan. Altxatutako tropak Azpeitian sartu zirenean, Juan eta Maritxu ahizpa Gipuzkoako hiriburura joan ziren eta Londres hotelean lanean hasi ziren. 1938ko martxoaren erdialdean, Espainiako Segurtasun Zerbitzuaren Buruzagitzaren mendekoa zen Ikerketa eta Zaintzako Komisariako bi agente familiako baserria eta bi ahizpek Londres hotelean zituzten logeletara joan eta hainbat gutun, egunkari eta "gordeta zuten zilarrezko txanpon bat", konfiskatu zizkieten. Ondoren, martxoaren 23an, deklarazioa egin zuten biek *Donostiako Ikerketa eta Zaintzako Komisarian*, eta adierazi zuten "adierazpen subertsiboak" zituen gutunetako baten egilea Maritxu zela. Juanaren logelan, berriz, agenteek *Euskadi Roja*, *Euzkadi*, *Politika* eta *Le Sud-Ouest* aldizkariaren hainbat ale aurkitu zituzten. Hori guztia kontuan hartuta, urgentziarako prozedura sumarisimo bat abiarazi zuten bi ahizpen aurka martxoaren 28an. Martxoaren 30ean instrukzio-epaile militarren aurrean adierazi zuten "idea politiko nazionalista samarrak" zituela. Horrez gain, Azpeitiko lagunak zituzten bi lekukok, Rosario Orbegozo Unanuek (herriko Círculo Tradicionalistakoa kidea) eta Antonia Apiazua Olazolak auzipetuen aldeko deklarazioa egin zuten, eta esan zuten bi ahizpetako inork ez zuela inoiz nazionalista zenik aitortu, eta ez zituela *Glorioso Movimiento* zelakoaren aurkako politikarik egin. Donostiako Falangeko arduradunek ere haien aldeko adierazpenak egin zituzten, esanez, "oso jokabide onekoak eta langileak" zirela. Azpeitiko agintari frankista gorenek, ordea, Roque Astigarragak (alkatea), Hilario Bereciartuak (Falangearen tokiko burua) eta Hermenegildo Calvok (Guardia Zibileko komandantea) egindako txostenetan adierazi zuten "Eusko Alderdi Jeltzaleko propagandista aktiboak zirela bi ahizpak, familia osoa bezala". Guardia Zibilaren txostenean, honako hau ere adierazi zuten: "Zurrumurruek arabera, etxean Eusko Alderdi Jeltzaleko pertsona gailenen bilerak egiten zituzten, batez ere, lagun arteko bilerak, eta S. Ignacio tertziokoak izateagatik gorrien eremura ihes egindako familiakoekin ere egiten zituzten bilerak". Hori guztia zela-eta, Ondarretako kartzelan sartu zuten Juana 1938ko uztailaren 2an, eta urte hartako urriaren 11n absolutu eta aske utzi zuten. Epaian jarri zuten konfiskatu zizkieten aldizkari haiek izate hutsa "ez zela matxinada delitua, ideologia gorri - separatistaren erakusgarri baizik"³⁴⁷.

170 - Juana Aranguren Olazabali buruzko dokumentua. (AIRMN).

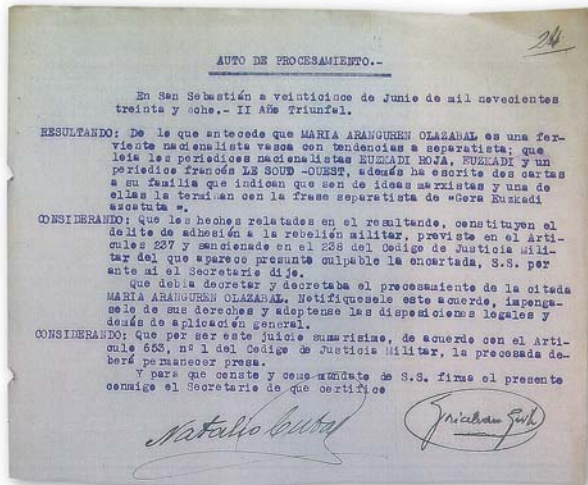
³⁴⁴ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

³⁴⁵ 210/37 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁴⁶ 2544-37 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁴⁷ 4/38 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ARANGUREN OLAZABAL, MARIA "MARITXU"

171 - Maria Aranguren Olazabali buruzko dokumentua. (AIRMN).

1938ko martxoaren 23an, *Donostiako Ikerketa eta Zaintzako Komisarian* deklaratu ondoren, Ondarretako espetxean sartu zuten Maritxu, 25 urte zituela. Deklarazioan, eta handik egun batzuetara instrukzio-epailearen aurrean, aitortu zuen berak idatzia zela agintari militarrek honela deskribatu zuten gutuna: "gutunak frankisten gerra-operazioen nondik norakoei buruzko ideia ezkorrak adierazten zituela, sinatzaileak poza adierazten zuela horren harira, eta aberriaren batasunaren aurkako adierazpen subertsibo bat ere idatzita zegoela". Azken adierazpen hori Maritxuk amaieran idatzitako agurrari zegokion: "Gora Euzkadi Askatuta".

Juana ahizparekin egin zuten bezala, Rosario Orbeago Unanue eta Antonia Azpiazu Olaizola lekukoek eta Donostiako Falangeren informazio-zerbitzuak akusatuen aldeko adierazpenak egin zituzten, esanez, ez zutela altxatutako aurkako adierazpenik egin eta jokabide ona zutela. Aldiz, Roque Astigarragak, Hilario Bereciartuak eta Hermenegildo Calvok eginiko txostenetan Juana eta Maritxu errudunak zirela azpimarratu zuten.

1938ko urriaren 11n 2 urteko espetxe-zigorra kondenatu zuten "matxinada militarra"ren delitua leporatuta, ebatzi baitzuten Maritxuk idatzitako gutunean "Fronte Popularraren matxinada sustatzen zuten" adierazpenak zeudela idatzita³⁴⁸.

ARIZAGA GURRUCHAGA, JESUS

Espartingilea zen ogibidez azpeitiar hau. JSU-ren UHP batailoiko kide izan zen. 1937ko abenduan preso zegoen Bilboko espetxe probintziallean. 1938an urgentziako prozesu sumarisimo bat abiarazi zuten Jesusen aurka, "matxinada" delituz akusatuta, baina auzia artxibatu egin zuten 1939ko irailean, Jesus urte hartako urtarilean hil zela egiaztatu ondoren³⁴⁹. Miliziano honen gorpua Bermeoko beilategian zegoen 1939ko urtarrilaren 6an³⁵⁰. Ez dakigu nola hil zen.

172 - Jesus Arizaga Gurruchagaren espetxeko fitxa. (AGA).

ARREGUI ECHANIZ, DIONISIO "TXAPAO"

1907an jaioa zen Dionisio eta Iturbide baserrian bizi zen. Zurgina zen lanbidez, eta gerra aurretik *Damaso Azcue* altzari-fabrika aritu zen lanean. Antonio Loinazek idatzitako oroitzen-liburuan³⁵¹ idatzita dago Dionisio Ertzaintzan ibili zela Gerra Zibila hasi ondoren. Gero, atxilotu eta Urduñako espetxean sartu zuten, eta 1937ko abuztuaren 22an Gasteizkora eraman zuten. Urte hartako urriaren 15ean, Dionisioren eta beste 14 lagunen aurkako aurretiazko eginbideak abiarazi zituzten Gasteizko 5. auzitegi militarrean, baina 1939ko urriaren 25ean, 6. *Erregio Militarreko Gerrako Ikuskaritzak* absolutu egin zuen uztailaren 8an emandako epaiaren bidez, delitu-ekintzarik egin ez zuelakoan. "A atalean" sailkatu eta aske utzi zuten Dionisio³⁵².

173 - Dionisio Arregui Echaniz (Lurdes Arrietak utzitako irudia).

³⁴⁸ *Ibid.*

³⁴⁹ 10578/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁵⁰ Espetxeko fitxa (AGA).

³⁵¹ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³⁵² 1060/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ARREGUI ECHANIZ, HILARIO

1912an Elgoibarren jaioa zen eta Azpeitian bizi zen Hilario. Gerra hasi ondoren, UHP batailoian egon zen erroldatuta³⁵³. Hilarioaren nondik norakoei buruzko hurrengo arrastoa 1941eko otsailaren 13koa da. Orduan eraman zuten Orihuelako (Alacant) espetxetik Ondarretakora, Donostiako 7. auzitegi militarrean auzipetu zutenean. Orihuelako espetxeko zuzendariak sinatutako agiriaren arabera, Hilario 1939ko apirilaren 5etik zegoen espetxe hartan preso, eta ez dago jasota kartzelan zergatik zegoen azaltzen duen zigor-aurrekaririk edo deliturik. 1941eko otsailaren 24an Ondarretako erizaindegira eraman zuten, eta "endokarditis erreumatikoa" diagnostikatu zioten³⁵⁴. Handik lau egunera aske utzi zuten, eta urte hartako maiatzean *Gerako Ikuskaritzak* auzia artxibatu eta Hilario behin betiko aske uztea erabaki zuten, gerra-kontseiluak haren aldeko txostena egin ondoren³⁵⁵.

mateta/ 6

PRISIÓN PROVINCIAL DE SAN SEBASTIÁN

ARREGUI ECHANIZ Hilario (Nombre) Departamento 15-3°

Natura de Elgoibar (Apellido) Partido judicial de Vergara

hijo de Manuelino y de Vicenta de 28 años, estado soltero

profesión Barricador número de hijos Religión Instrucción tiene

Antecedentes Ingresos por 1ª vez. Domicilio Santiago, 1-1°

Nombre del cónyuge y domicilio del mismo

Fecha del nacimiento del recluso 21 octubre 1912

INCELAS DACTILARES ENTRADA SALIDA

OBSERVACIONES

UNO INGRESANTE SPRINTO MASCO

174 - Hilario Arregui Echanizen espetxeko fitxa. (AGA).

ARREGUI VENTURA, GAUDENCIO

1895ean Azpeitian jaioa zen Gaudencio. Albaitaritzako udal-ikuskaria izan zen 1918tik altxatutako tropak herrian sartu ziren arte. 1936ko irailaren 20an bertan, Lapurdira egin zuen ihes, Donibane Lohizunera, eta handik gutxira Hegoaldera itzuli eta Lekeition jarri zen bizitzen³⁵⁶. 1937ko uztailearen hasieran Azpeitira itzuli zen Gaudencio, eta berehala sartu zuten herriko kartzelan. Ordurako, kendua zuten udal-albaitari kargutik, eta *Azpeitiko Junta Carlista de Guerra* zelakoak konfiskatu egin zizkion "altzari, arropa, hegazti eta tresna guztiak, gutxi gorabehera 20.000 pezeta-ko baliokoak"³⁵⁷. Hilaren 19an, Donostiako 4. instrukzio-epaitegi militarrek ikerketa bat abiarazi zuten *Azpeitiko Komandantzia Militar*aren baitako 6 herritarren aurka, tartean Gaudencio, "Fronte Popularraren alde jarduera politiko - sozialak egin ote zituzten argitzeko". Badirudi, behin-behineko espetxealdian zegoela, "mehatxuak egin zituela herriaren aurka, alkatearen eta herritar guztien aurka, marxisten garaipena iristen zenerako, esanez ez zuela zalantzarik egun hura iritsiko zela, eta lehen aukera izan bezain laster gorrien eremura igarotzeko asmoa zuela". Garai berean, kontu horiek berriro esan zizkion espetxeko beste kide bati³⁵⁸. Horren harira, Gasteizko espetxera eraman zuten eta, ondoren, Ondarretakora, eta urgentziarako prozedura sumarisimo bat abiarazi zuten Gaudencioaren aurka "matxinada sustatzea"z akusatuta. 1938ko azaroaren 22an 2 urteko espetxe-zigorra eta "kargugabetzea" ezarri zizkieten, eta 1940ko urtarrilaren 4an aske utzi zuten baldintzapean.

ARRIETA AGUIRRE, IGNACIO

Azpeitiarra zen eta Azkoitia bizi zen Ignacio. Logroñotik Bilbora eraman zuten 1937ko azaroaren 10ean, eta han egon zen behin-behineko espetxealdian, gerra-kontseiluak noiz epaituko zain. 1938ko irailaren 28an auzia artxibatu zuten, eta "B atalean" sailkatu. Hala, langileen baitailoi batera bidali zuten³⁵⁹. Seguru asko, *Loyola* batailoian ibiliko zen, sukaldari.

ARRIETA IBARBIA, AGUSTIN

1911n Azpeitian jaio zen Agustin, baina gero Azkoitira joan zen bizitzera. 1945eko ekainean ohiko prozedura sumarisimo batean sartu zuten Donostiako epaimahai militar batek, "Espainiako Defentsa eta Segurtasun Legea"ren aurkako delitua egin ote zuten ikertzeko. Hogeita hamar pertsona inguru akusatu zituzten, Donostian ANV-EAeko batzordea eta Frantziar Euskal Brigadaren batzordea ezkutuan osatzeagatik. Auzi-ikerketak hainbat urte iraun zituen eta, azkenean, 1948ko martxoaren 30ean, gerra-kontseiluak Agustin absolbitzearen aldeko epaia eman zuten, ebatzi baitzuten Bermeotik itsasoz Frantziara ihes egiteko egin zuten saiakeraren helburua ez zela "Frantziar zeuden euskal errefuxiatuek osatutako unitate militar batean sartzea", lana bilatzea baizik³⁶⁰.

³⁵³ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, *Guerra Civil en Euskal Herria* (2004).

³⁵⁴ GPAH (2851; Esp. 012).

³⁵⁵ 3513/40 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁵⁶ ETXANIZ MAKAZAGA, J.M.: *De Albaitares y Veterinarios municipales en el Valle del Irurugi 1861 - 1990*.

³⁵⁷ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala; esp. 75/532).

³⁵⁸ 1723/38 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁵⁹ 17407/38 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁶⁰ 3/37 urgentziarako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ARRIETA ZUBIMENDI, IGNACIO

1936ko abuztuaren hasieran Azpeitian osatu zituzten *Euskal Milizien Gerra Komisariako* kidea zen Ignacio, eta hainbat frontetan ibili zen borrokan Castro Urdialesen atxilotu zuten arte. Ondoren, 1937ko urriaren 15ean, El Duesoko espetxera eraman zuten, gerra-kontseiluak ustez³⁶¹, "matxinada" delitua egiteagatik epaitu arte, baina instrukzioa ez zuten abiarazi 1940ko irailaren 16ra arte. Handik ia urtebetera, 1941eko abuztuaren 6an, 12 urte eta egun bateko espetxe-zigorra ezarri zioten Ignaciari, "ideologia separatista" izateaz, "Ibarluzea jauregiko konfiskatzeetan eta Roque Astigarragaren atxiloteta - saiakeran parte hartzeaz" eta miliziano izateaz akusatuta. Epaia eman zuten egunera arte El Duesoko espetxean egon zen azpeitiar hau, behin-behineko espetxealdian³⁶². Ondoren, zigorra 3 urtera jaitzi zioten.

Erregimen frankistaren errepresio ekonomikoaren biktima ere izan zen Ignacio, konfiskatu egin baitzieten hainbat seneriden artean Azpeitiko Perez Arregui plazan zuten etxebizitza bat³⁶³. Etxebizitza horretan zuten Etxezuri taberna, "nazionalistak biltzen zituena", eta *Azpeitiko Junta de Guerra Carlista* zelakoak konfiskatu egin zuten³⁶⁴.

175 - Ignacio Arrieta Zubimendi.
(Lurdes Arrietak utzitako irudia).

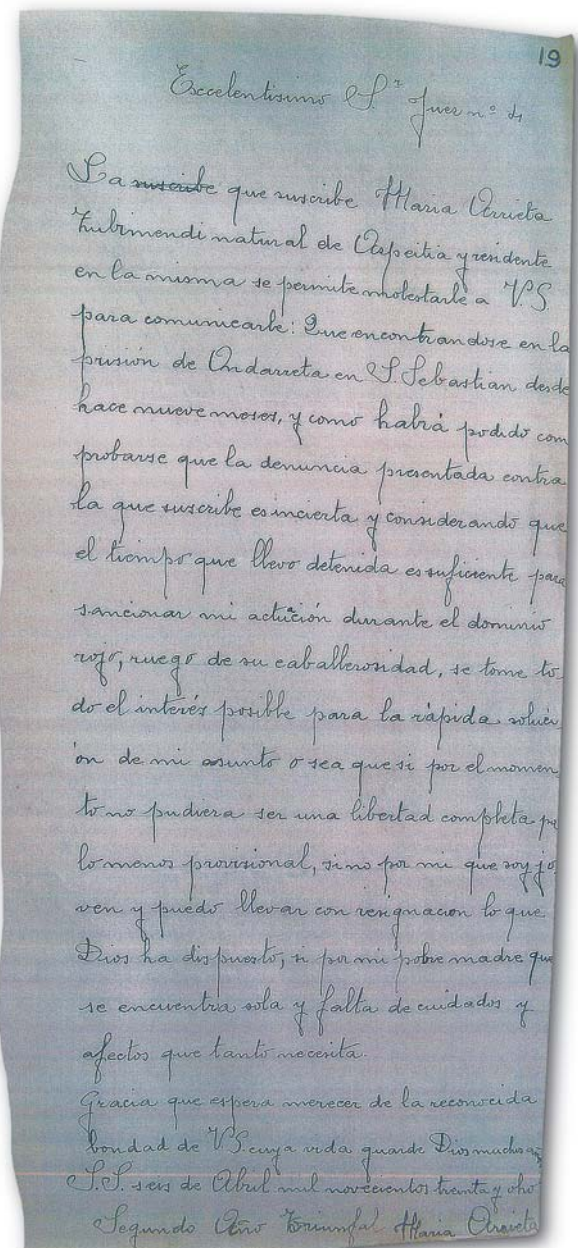
ARRIETA ZUBIMENDI, MARIA

Mariak 25 urte zituen 1937ko uztailaren 7an Azpeitiko Guardia Zibilak Maximina ahizparekin batera atxilotu zuenean. Haien aurkako salaketa Azpeitiko "Margarita" Rosario Echevarria Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu eta Pilar Aguirre Perezek jarri zuten. Salatzaileren arabera, Arrieta Zubimendi ahizpak "ekintzako nazionalistak ziren, azken hauteskundeetan propaganda egin zuten, hau da, herri horretan gorri separatisten agintaldian milizianoei jaten eman zieten, Espainiaren eta *Margariten Elkarteen* aurkako oihu iraultzaileak egin zituzten, eta salatzailak atxilotzean ere parte hartu zuten". Salaketa horiek berretsiz, Azpeitiko alkateak (Roque Astigarraga), *Azpeitiko Junta Carlistako* ordezkariak (Julian Orbegozo Embil), eta haren anaiak (Casto Orbegozo), txosten bat egin zuten uztailaren 13an, eta bertan, Maria "nazionalista asaldatu eta aktibista propagandista" zela zioten.

Ondarretako espetxera eraman zuten. Uztailaren 22an Mariak epaile militar instruktorearen aurrean berretsi zuen Azpeitiko komandantzia atxilotu zuten egunetan bertan egindako aitortpena. Bertan, *Emakume Abertzale Batzan* afiliatuta zegoela onartzen zuen, eta gerra hasitakoan milizianoentzako jangeletan zerbitzua eman zuela. Aldiz, ukatu egiten zuen hauteskunde-prozesuetan propaganda nazionalistarako egin zuenik, esaterako, Espainiaren aurkako "oihu iraultzaileak" egin zuenik. Era berean, salatzaileren atxilotetetan ez zuela parte hartu esan zuen. Salaketa horiei erantzuna emateaz gain, 1936ko irailaren 19an tropa faxistak berehala sartuko zirela eta Azpeititik ihes egin izanaren inguruan galdekatu zuten, eta Bilbon, Gernikan, Algortan eta azkenik Balmasedan zer egin zuten, han ere kuarteletako milizianoek zerbitzuak eman baitzituzten Bizkaiko frontea erori eta Azpeitira itzuli zirean arte.

Salaketen larritasuna zela eta, Donostiako epaitegi militarrek Azpeitiko epaitegiari eskatu zion bigarren aldiz aitortpena hartzeko salatzailerei. Urriaren haiek salaketa berretsi zuten, Rosario Echevarriak izan ezik, hark atzera egin zuen. Hala ere, Pilarrek eta Ignaciak gertakariaren azalpena aldatu egin zuten, eta oraingoan, atxilotetan salatuak izandako inplikazioari zegokionez, ez zuten esan ziurtasunik zutenik haren inplikazioaz, baizik eta parte hartu zuela uste zutela "susmoagatik, jendeak aipatzen zuelako".

Era berean, eta salatzailak ziotenaren aurka, Azpeitiko bi bizilagunek, Vicente Arrue Arzuagak eta Julian Elorza Aizpuruk, prozesatutako bi ahizpen alde deklaratu zuten. Haien testigantzetan esan zuten Maria "aurrekari moral nahiz erlijioso oneko neska" zela, eta propagandista nazionalista izan zenik ez zekitela. Edonola ere, 1938ko maiatzaren 21ean, baldintzapeko askatasuna eman eta hilabetera, Maria delitu-ekintza guztietatik absolbitu zuten. Epaile militar instruktoreak egindako idatzian zehazten zuenez, "oinarri gutxikoak ziren salaketak", eta "nahikoa zigor jaso zuen" prebentziozko espetxean emandako denborarekin *Emakume*ko afiliatua izateagatik eta Fronte Popularraren alde sukaldean zerbitzuak emateagatik³⁶⁵.

176 - Maria Arrieta Zubimendik epaileari bidalitako gutuna. (AIRMN).

³⁶¹ *Espetxeko fitxa* (AGA).

³⁶² 3671/40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁶³ CDMH.

³⁶⁴ 1937 Gobernu-informazioa (AIRMN).

³⁶⁵ *Ibid.*

ARRIETA ZUBIMENDI, MAXIMINA

Maria ahizpa bezala, Maximina 1937ko uztailaren 7an atxilotu zuten, Azpeitira itzuli eta egun batera, Rosario Echevarria Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu eta Pilar Aguirre Perezek jarritako salaketaren ostean. Maximinaren kasu zehatzean, salatzaileek Guardia Zibilaren aurrean aitortu zuten nazionalista eta propagandista izateaz gain, "haien atxilotetaren eragile izan zela, eman zioten aginduan ageri zen letra ere salatzen duten horrena baitzen". Baina handik hilabete batzuetara, eta Maximina Ondarretan preso zela, azken salaketa horretan atzera egin behar izan zuten, epaile militar instruktoarek bazekielako atxiloteta-agindua "makinez idatzita eta Fronte Popularrak sinatuta zegoela". Bestalde, Falangek eta Guardia Zibilak Roque Astigarragaren, eta Julian eta Claudio Orbegozo anaien aitortpenak abalatu zituzten, eta horietan, auzipetua hauteskundeetan pertsona nazionalista oso aktiboa izan zela zioten. Horrez gain, Guardia Zibilaren txostenak aipatzen zuen Maximinak hainbat baserrian elikagaiak konfiskatzen parte hartu zuela, baina salaketa horren lekukotza emango zuten lekukorik ez zuten topatu. Aldiz, berriz ere Julian Elorza, oraingoan Francisco Gaztañagarekin batera, auzipetuaren alde agertu zen. Haien arabera, nazionalista eta nazionalistak biltzen ziren Etxezuri familiako tabernan zerbitzari izateaz gain, Maximina jokabide onekoa zen, eta ez zuen salatutako ezertan parte hartu. Azkenik, Maximinari filiazio nazionalista eta Gernikako komandantzian emandako zerbitzuak aitortu ostean, eta aldi berean haren gaineko salaketak ukatuta, 1938ko apirilaren 13an baldintzapeko askatasuna eman zioten. Handik hilabetera, Donostiako epaitegi militarrek kargu guztietatik absolbitu zuten, "haren aurka aurkeztutako salaketak salatzaileen beren aitortpenen ondorioz ezerezean geratu zirela argudiatuta". 1938ko irailaren 26an Maximinari nahiz Maria ahizpari behin betiko askatasuna eman zioten³⁶⁶.

177 - Maximina Arrieta Zubimendi.
(Lurdes Arrietak utzitako irudia).

ARRITOUQUIETA ALZA, RUFINO "ALABIER"

Zizurkilen jaio zen 1915ean eta Eliz kalean bizi zen. EAjko militantea zen eta *Euskal Milizien Gerra Komisariako* kide izan zen. 1936ko irailean altxatutako tropak Azpeitian sartzeaz zeudela, Bizkaira egin zuen ihes eta Bilbon atxilotu zuten gero. Donostiara eraman zuten eta 1936ko azaroaren 19an abiarazi zuten auzi-instrukzioa. Ondoren, gerra-kontseiluan epaitu zituzten Rufino eta beste 7 azpeitiar. 1937ko martxoaren 8ko epaiaren bidez, biziarteko espetxe-zigorra ezarri zioten Rufinori, "matxinadarekin bat egitea"ren delitua leporatuta. Epaiaren arabera, 1936ko abuztuaren erdialdean Sagarrre Baroiaren finkan egin zuten arpilatzean parte hartu zuen, Lasao; baita Errezilgo Asketa baserrian Roque Astigarraga atxilotzeko egindako saiakeran ere. Azpeitian armak hartuta zaintzaldiak egiteaz eta gerrako fronteetara borrokalariei elikagaiak ematera joateaz ere akusatatu zuten³⁶⁷.

1937ko maiatzaren 4an Ondarretako espetxetik Iruñeko Zentralera eraman zuten, eta han egon zen 1942ko apirilaren 13an Alcala de Henaresera eraman zuten arte. Azkenean, 1944ko martxoaren 2an, baldintzapean aske utzi zuten.

ARRIZABALAGA ECHEVERRIA, FELICITAS

Felicitas 1937ko uztailaren hasieran atxilotu zuten eta Ondarretako espetxera eraman zuten. Atxilotzearen arrazoiak Aniceto Arrue eta Santos Beldarrainek jarritako salaketa izan zen. Itxuraz biak joan ziren Felicitasek Jesus Alberdi albaitariari zor zion faktura bat kobratzera, eta eztabaida sortu zenean, Felicitasek Santos Beldarrain kobratzaileari leporatu zion erreketek batekin joan izana (Aniceto Arrue). Salatzaileen arabera, Felicitasek erreketeari mespretxua erakutsi zion, haren amak auzipetuarekin zorrak zituen, eta "*Mugimendu Nazionalaren* aurka hitz egiten zuen".

Ondarretara eraman ostean, Roque Astigarragak eta Julian eta Casto Orbegozo anaiek egin zuten txostena. Bertan, Felicitas "nazionalista asaldua eta propagandista" zela zioten. Era berean, epaile militar instruktoari gogorarazi zioten aurretik Azpeitiko komandante militarrek (Emilio Gomez del Villar) isuna jarri ziola "Glorioso Movimiento delakoaren aurkako adierazpenak" egiteagatik. Hala ere, hainbat lekukok, esaterako Miguel Arteche, Jose Maria Aguirre, Segunda Emparan edo Natalio Ibarrek aitortu zuten Felicitasen alde, eta haren inguruan esan zuten "*Causa Nacional* delakoaren jarraitzailea" zela, eta "Fronte Popularrak jazarritako pertsona" lagundu ziela. Kontrakoa esan zuen Carmen Loinazek. Tropa matxinatuak sartu zirenean, bando batean argitaratu zen moduan, saltokian metatutako jangaiak Felicitasek ez zituela udalean entregatu adierazi zuten. Edonola ere, Guardia Zibilaren eta Falangeren salaketak Felicitas ideologia nazionalistakoa zela esatera mugatu ziren, "gorrien nagusitasuneko garaian ekintzarik ez zuela egin adierazi" zuten. Hala, 1938ko urtarrilaren 22an, baldintzapean aske utzi zuten, baina abuztuaren 10an, *Gerra Ikuskaritzak* Felicitasen aurka urteko prozedura sumarisimoa irekitzea erabaki zuten, epaile instruktoarek aurretik ueste izan zuten arren prebentzioz espetxean egondako denborak kitatzen zuela izan zezakeen isuna³⁶⁸.

Beraz, 1938ko bigarren seihilekoan, Felicitas berriz ikertu zuten Donostiako epaitegi militarrek, eta ziurrenik espetxeratu egingo zuten. Azkenik, 1939ko martxoaren 7an, Felicitas absolbituta geratu zen; epai hori apirilaren berretsi zuten *Gerra Ikuskaritzak*³⁶⁹.

178 - Felicitas Arrizabalaga Echeverria.
(Jexux Arrizabalagak utzitako irudia).

³⁶⁶ *Ibid.*

³⁶⁷ 685/36 urteko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁶⁸ 1937 Gobernuko informazioa (AIRMN).

³⁶⁹ 2630/38 urteko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ARRUE LARRAÑAGA, FRANCISCO

1931tik Francisco Azpeitiko batzokira joan ohi izaten zen. Gerra hasi zenetik Azpeitia matxinatuen eskuetan erori zen arte, Franciscok zaintzaldi armatuak egin zituen inguruko hainbat menditan. Herritik alde egin ondoren, Loyola batailoiaren eman zuten izena boluntarioki, gerra fronte batzuetara trasladatuz. Mailaz igo eta kabo izendatu zuten Otxandion, eta Turtziozen sarjentu. 1937ko abuztuaren 25ean Laredon atxilotu zuten eta, ondoren, Aranda del Dueroko (Burgos) kontzentrazio-esparrura eramane zuten. 1937ko urriaren 22an, Azpeitiko Guardia Zibilearen komandante Florencio Mangas Luengok idatzi bat bidali zion *Presoak Sailkatzeko Aranda del Dueroko Batzordeko* presidenteari eta Franciscoren aurrekariak azaldu zizkion: nola EAJko militantea zen, konfiskatzeetan eta atxilotzeetan parte hartu zuela eta bere borondatez miliziano ibili zela azalduz.

Horren harira, Ondarretako espetxera eramane zuten Francisco 1939ko hasieran, gerra-kontseiluak epai zezan. 1939ko urtarrilaren 31n Roque Astigarraga Azpeitiko alkateak eta otsailaren 11n Hilario Bereciartua Azpeitiko Falangeren tokiko buruzagiak Francisco errudun jotzen zuten txostenak bidali zituzten epaitegira, 1937ko urriaren Florencio Mangasek eginiko akusazioekin bat eginez. Horrez gain, lekukoaren zerrenda bat ere bidali zuten.

Zerrendan zeuden Donato Aresti, Galo Barrena eta 1936ko abuztuaren eta irailean ustez Franciscok egindakoen kalteak jasan zituzten *San Ignacio* Tertioko hainbat herritar. 1939ko otsailetik abuztura deklaratu zuten lekuko guztiak, baina inork ere ezin izan zuten berretsi Francisco izan zenik atxilotetean parte hartu zuela eta konfiskatzeetan -Galo Barrenaren etxean eta Zuazo jauregian- parte hartu zuela zioten "arrueta hura".

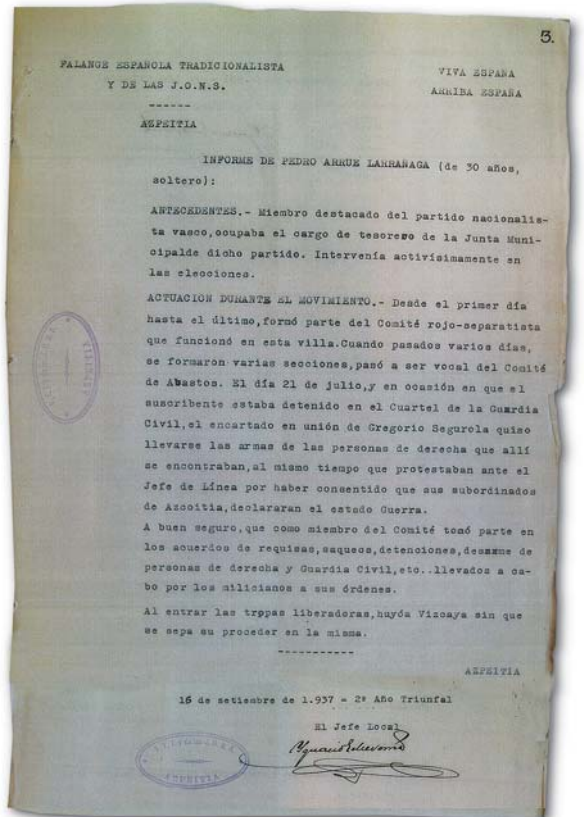
1939ko urriaren 20an auzia behin-behinean atxibatuta zuten, ezin izan baitzituzten "egozten zizkieten karguak justifikatu". Hurrengo egunean, behin betiko aske utzi zuten³⁷⁰.

ARRUE LARRAÑAGA, PEDRO

Eusko Alderdi Jeltzaleko militantea eta lanbidez merkataria zen Pedro. *Azpeitiko Udal Batzordeko* diruzaina izan zen errepublika-garaian eta, ondoren, *Defentsa Batzordearen mendeko Hornidura Batzordeko* kide. 1936ko irailaren 20an Bilbora egin zuten ihes eta soldadutzara deitu zutenean, Eusko Gudarostean sartu zen. Ikusmen-desgaitasunak zituenez, zerbitzu osagarrietan aritu zen, harik eta 1937ko abuztuaren 24an Santoñan atxilotu zuten arte. 1937ko irailean Azpeitira eramane zuten, eta Guardia Zibilearen aurrean deklaratu zuten, Donostiako epaitegi militar batean bere aurka abiarazi zuten urduriatzeko prozedura sumarisimo baten harira. Auzi-ikerketen baitan jaso zituzten Azpeitiko hainbat herritar esanguratsuk Pedro errudun jotzeko egindako adierazpenak; hala nola Ignacio Echeverria Altamira (alkate 1952tik 1961era) orduko Falangeren buruarenak, Roque Astigarraga, Cruz Maria Echeverria Taberna, Casto Orbegozo Embil eta Jose Azpiazu Echanizenak. Adierazpen guztietan saiatu ziren Pedrok *Azpeitiko Defentsa Batzordean* izandako zereginari garrantzia ematen, batez ere konfiskatzei eta atxilotetei buruzko erabakietan zeregin garrantzitsua izan zuela esanez. Gregorio Segurolarekin batera Guardia Zibilearen kuartelean eginiko arma konfiskatzeetan parte hartu zuela dioen akusazioa aipagarria da. Pedrok eta Gregoriok linea-buruari "Azkoitiko mendekoei gerra-egoera deklaratzeko uzteagatik" bidalitako protesta aipatzen zuten akusazio hark.

Ondarretako espetxean sartu zuten, eta 1938ko uztailaren 21ean berriro egin zuten deklarazioa Pedrok. 1937ko irailean bezala, onartu zuten *Hornidura Batzordean* parte hartu zuela, baina ukatu egin zuten Batzordean erabakiak hartzen parte hartu zuenik eta Guardia Zibilearen kuartela armagabetez inolako ardurarik izan zuenik. Azkenean, 1938ko azaroaren 26an, 2 urteko espetxe-zigorra ezarri zioten "matxinada militarra egiteko proposamena" egitearen delitua leporatuta. 1939ko otsailaren utzi zuten aske³⁷¹.

179 - Pedro Arrue Larrañagari buruzko dokumentua. (AIRMN).

ARRUTI GARGARZA, JOSÉ ANTONIO

Urrestillakoa zen Jose Antonio eta zinegotzi abertzalea izan zen errepublika-garaian 1933ko apirilko hauteskundeetan 360 boto lortu ondoren³⁷². 1937ko irailaren 6an, Santoñan, epaimahai militar baten aurrean egin zuten deklarazioaren arabera, Azpeitira etorritako CNTren patrula bateko kideek "behartu" egin zuten herritik joatera. Lehenago, 1937ko maiatzean, Bilboko Ertzaintzaren sail motorizatuan aritzeko boluntario aurkeztu zuten bere burua. Lanbidez elektrikaria zenez, "elektrikari-lanak egin zituen eztanda-motorrekin eta motozikletekin". Ondoren, altxatutako tropak aurrera zihozazela ikusita, Karrantzara joan zen bizitzera eta, gero, Kantabriara. 1937ko abuztuaren 27an Santoñan atxilotu eta El Duesoko espetxean sartu zuten. Ondoren, prozedura sumarisimo bat abiarazi zuten Jose Antonioren aurka, eta urte hartako irailaren 8an 12 urte eta egun bateko espetxealdia txikiko zigorra jarri zioten, "matxinadari laguntzearen delitua" leporatuta. 1938ko abuztuaren 24an Cadizko Puerto de Santa Maria espetxera iritsi zen, eta han egon zen 1940ko apirilaren 2ra arte, Valladolideko espetxera eramane zuten arte, alegia.

1943an, *Zigorak Aztertzeo Batzordeak* 3 urtera jaitsi zion espetxe-zigorra eta, hala, aske utzi zuten. Aipagarria da Jose Antonioren aurka egindako gerra-kontseiluaren dokumentazioan ez dagoela Jose Antonioren deklarazioaz gain, beste frogarik; hau da, ez dago hura errudun egiten duen beste txostenik. Are gehiago, ez dago iraganeko zinegotzi nazionalista izan zela dioen aipamenik. Hala, *Zigorak Aztertzeo Batzordeak* zigorra aldatzeko proposamenean honako hau adierazi zuten: "ezin zela zehaztu zer ekintza egin zuten, auziaren informazioa galdu egin zelako eta epai-lekukotzarekin bakarrik aztertu zutela"³⁷³.

180 - Jose Antonio Arruti Gargarza. (AIRMN).

³⁷⁰ 16530/38 urduriatzeko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁷¹ 1714/38 urduriatzeko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁷² AIZPURU MURUA, M.: Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira (2010).

³⁷³ 19/37 urduriatzeko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ARRUTI IRURETAGOYENA, VICTORIA

Donostia erdialdean, Moraza kaleko 1.ean, bizi zen azpeitiar hau *Ikerketa eta Zaintza Batzordeko Komisariako* agenteek atxilotu zuten 1937ko irailaren 7an, 47 urte zituela. Hasieran, bizilagunak zituen bikote batek altxatutakoen aurka egindakoei buruz galdekatu zuten, baina galdeketa egin zion agenteak ondoriozatu zuen, Victoria Arruti "Fermin eta Bienvenida senar-emazteen oso laguna zela eta auzoan gorri samartzat zutela". Ondoren, hainbat bizilagunek egin zuten Victoriaren aurkako deklarazioa, esanez, "tropa garaileak Donostian sartzean ukabila jaso eta gora euzkadi oihukatuz agurtu zituela". Horrez gain, esan zuten, Victoria ere maiz joaten zela Larramendi kaleko CNTren zentrora, Fermin eta Bienvenida bezala, eta tropa faxistak sartzean "ibaira kutxa bat" botatzen ikusi zutela.

Gainera, "Guardia Cívica" zelakoak eta Donostiako Falangek igorritako txostenek kalte handia egin zioten Victoriari. Falangeren txostenean jarri zuten auzipetuak esan zuela "herrena izan ez balitz frontera joango zela, gorriekin borrokarat". Hala, 1937ko abenduaren 14an, 6 urte eta egun bateko espetxealdi handira kondenatu zuten gerra-kontseiluan. Ebazpenean, "ukabila jaso eta Gora Euzkadi esanda matxinada sustatzaren delituari" eman zioten garrantzia.

Kartzelan zegoela bi aldiz eraman behar izan zuten ospitalera: 1938ko azaroaren 30etik 1939ko otsailaren 8ra lehenik eta 1939ko irailetik 1940ko otsailera gero. Bi aldietan, espetxera eraman zuten ospitaletik irtetean³⁷⁴. Era berean, *Zigorak Aztertzeo Gipuzkoako Batzordeak* ukatu egin zion zigorra aldatzeko eskaera 1940ko maiatzean eta 1943ko abuztuan. Hala, zer osasun-egoeratan zegoen eta "delituaren" arintasuna kontuan hartu gabe, kondena osorik bete behar izan zuen Victoriak, eta ez zuten aske utzi 1943ko irailera arte. 53 urte zituela irten zen espetxetik³⁷⁵.

ARRUTI LAPEIRA, VICENTE

1916an jaioa zen Vicente eta EAjko militantea izan zen 1932tik. Gerra hasi ondoren, kopiatzaile-lanetan aritu zen Hornidura Batzordean, 1936ko irailaren 26an *Itxarkundia* batailoira boluntario joan zen arte. Sukaldari-lanetan aritu zen batailoian. *Presoak Sailkatzeo Lizarrako Batzordearen* aurrean egin zuen deklarazioan adierazi zuen gerrako hainbat frontetan ibili zela (Villarreal, Durango, Miravalles...) 1937ko abuztuaren 25ean Laredon atxilotu zuten arte.

1937ko irailean, Lizarrako espetxean zegoen preso eta, ondoren, bere aurka abiarazitako gerra-kontseilu baten harira, Bilboko Eskolapioetara eraman zuten. Instrukzio-fasean Eusebio Altuna eta Juan Jose Garmendia azpeitiarren idatzi bat dago jasota, Falangeren Azpeitiko buruak ziurtatua. Idatzi horretan dago azalduta Vicente "katoliko praktikantea" zela eta EAjkoa izan arren, ez zuela "inolako jarduera politikorik" egin. Azkenik, 1938ko otsailaren 17an, gerra-kontseiluak erabaki zuen Vicenteri eta auzi bereko beste auzipetu batzuei egotzitako gertaerak, ez zutela "zigortzeko adinako garrantzirik". Hala ere, "auzipetuak *Causa Nacional* esaten ziotenaren aurkakoak zirela eta B atalean sailkatu zituzten"³⁷⁶.

Vicente, gainera, Urolako treneko fakturaztaile-lanpostutik bota zuten 1936ko irailaren 20an, "lanpostua bertan behera uzteagatik". 1979ko apirilaren 24an berronartu egin zuten, eta borondatezko erretiroa hartu zuten laneko amnistiar buruzko 1977ko urriaren 15eko 46/1977 Legearen harira³⁷⁷.

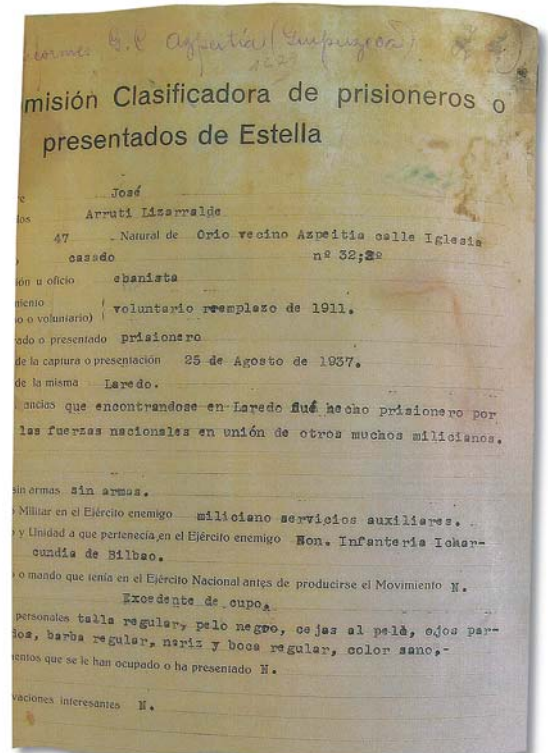
ARRUTI LIZARRALDE, JOSE

Orion jaioa eta ogibidez zurgina zen Jose. Lan horretan aritu zen altxatutakoak Azpeitian sartzean ziren arte. Azpeitian bizi zen. 1936ko irailaren 19an Bilbora egin zuen ihes, eta ondoren Itxarkundia batailoian sartu eta hainbat zerbitzu osagarritan ibili zen lanean, gerrako fronte batean eta bestean. 1937ko abuztuaren 25ean Laredon atxilotu zuten, eta handik gutxira, Lizarrako kontzentrazio-esparrura eraman zuten. Azaroaren 1etik 6ra Miranda de Ebron egon zen preso eta badirudi, handik Sevillara eraman zutela, langileen batailoia espezializatu batera. Hala ere, azaroaren 25ean berriro eraman zuten Miranda de Ebroko kontzentrazio-esparrura eta, jarraian, Lizarrakora³⁷⁸. Andaluziara eraman eta handik hain denbora gutxira itzuli zenez, baliteke bera izatea Alanis de la Sierran (Sevilla) istripua izan zutenetako bat. 1937ko azaroaren 19an izan zen istripua eta 57 euskal preso hil ziren.

1937ko urrian urgentziako prozedura sumarisimo bat abiarazi zuten 13 lagunen aurka, eta tartean zen Jose. Urte hartako abenduaren 3an instrukzio-epaile militarren aurrean aitortu zuen EAjko afiliatua zela, gerra hasitakoan Azpeitia inguruko errepedeetan zaintzaldiak egin zituela armatuta, eta *Itxarkundia* batailoian bere borondatez eman zuela izena. Hala ere, ukatu egin zuen konfiskatzeetan parte hartu izana eta "pertsonea eskuindarrik" salatu izana, Azpeitiko Guardia Zibilaren txostenak zioenaren aurka.

Hori guztia aintzat hartuta, auzipetu guztien aurka abiarazitako auziak artxibatzea erabaki zuten 1938ko urtarrilaren 14an, Santillana del Mar (Kantabria) herriko lagun baten eta Joseren aurkakoak izan ezik. 3. gerra-kontseiluren erabakiaren arabera, Guardia Zibilak telegrafoz bidalitako txostenetako informazioa sakondu egin behar zen, "zehaztu egin behar zen nor jazarri zuen eta nor salatu zuen". Hala ere, hurrengo hilabeteetan Falangeren Azpeitiko bulegoak, Azpeitiko Udalak eta Guardia Zibilak bidalitako txostenetan ez zioten eskaera horri erantzun eta auzipetua "separatista grinatsua" zela eta armak hartuta zaintzaldiak egiten ibili ondoren Bilbora ihes egin zuela, besterik ez zuten adierazi.

Azkenean, 1939ko urtarrilaren 12an, 6. *Erregioko Gerra Ikuskariak* 500 pezeta-ko isuna ezarri zion eta aske utzi zuten. Hilaren 25ean atera zen Eskolapioen kartzelatik eta handik gutxira, martxoaren 2an, Azpeitiko ordezeko epaileak, Silvestre Otamendik, Josek zer ondasun zuen aztertu zuen, ondoren, ondasun haiek bahitzeko. Eliz kaleko etxebizitza bahituta isuna ordainarazi nahi zioten, baina etxebizitza hura hipotekatuta zegoen. Kaudimengabe deklaratu zuten eta 1939ko uztailaren 8an, 500 pezeta-ko isunaren ordeze, ehun eguneko espetxe-zigorra ezartzea erabaki zuten agintari militarrek. Abuztuaren 20an utzi zuten behin betiko aske³⁷⁹.

181 - Jose Arruti Lizarralderi buruzko dokumentua. (AIRMN).

³⁷⁴ *Espetxeko fitxa* (AGA).

³⁷⁵ 1637/37 *urgentziako prozedura sumarisimoa* (AIRMN).

³⁷⁶ 2219/37 *urgentziako prozedura sumarisimoa* (AIRMN).

³⁷⁷ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. *Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola*. (2009).

³⁷⁸ CDMH (Sartutakoak-1616).

³⁷⁹ 1629/37 *urgentziako prozedura sumarisimoa* (AIRMN).

ASENJO MAGDALENO, GREGORIO

Paredes de Nava (Palentzia) herrikoa zen Gregorio eta Azpeitian bizi zen. Moldatzaile-lanetan aritzen zen. 1936ko azaroan *Juventudes Socialistas Unificadas* taldearen UHP batailoian sartu zen, sarjentu³⁸⁰. Kantabrian atxilotu zuen eta gerra-kontseiluan epaitu zuten Santoñan. 1937ko urriaren 6an biziarteko espetxe-zigorra ezarri zioten "matxinadarekin bat egitea" leporatuta³⁸¹. 1938ko uztailaren 30ean Cadizko Puerto de Santa Mariako espetxera eraman zuten, eta han egon zen preso 1941eko urtarrilaren 19an espetxealdi arindua eskuratu zuen arte. Hala ere, 1943ko maiatzean berriro atxilotu zuten Donostiako epaitegi militar batek hala aginduta, eta Santanderko espetxe probintzialera eraman zuten. Gerra-kontseiluan epaitu zuten Gregorio berriz, Gerra Zibila hasi ondoren izandako jokabideagatik. Lehenago ere zigortua zuten arrazoi berdinegatik. Horregatik, 1944ko otsailaren 4an, behin betiko aske utzi zuten, agintari militarrek erabaki baitzuten baietz, lehendik ere epaitua izan zela³⁸².

AYA MENDIZABAL, ANTONIO

Zurgina zen lanbidez. Enparan kalean bizi zen eta Jose Iturzaetaren altzari-enpresan aritu zen lanean Gerra Zibila hasi baino lehen³⁸³. Gerra hastean, *Loiola*³⁸⁴ batailoian erroldatuta egon zen eta, ondoren, jada Bilbora joana zenean, *Eusko Jaurlaritzaren Osasun Militararekin* bat egin zuen berari zegokion kintari dei egin ziotenean. Kantabriako Limpas herrian harrapatu zuten eta *Castro Urdialesko Saillkapen Batzordeak* "A atalean" sailkatu zuen. Hala, artilleria astuneko 3. erregimentuan sartu zuten "Causa Nacional delakoaren zerbitzura aritzeko". 1937ko irailaren 19an, ordea, urgentziatzko prozesu summarisimoa abiarazi zuten Antonioren aurka, "Fronte Popularreko alderdien jardura politiko-sozialak argitzeko". 1938ko abuztuaren 17an eman zuten epaia, eta 12 urte eta egun bateko kondena jarri zioten "matxinadari lagundu" ziolakoan, eta Beizamako parrokian "miliziano gudarrien" kuartela antolatzeaz akusatu zuten. Horrez gain, tropentzako ganadua eta arropak konfiskatzeaz eta Azpeititik Beizamara behin eta berriro "egoeraren berri ematera" joateaz ere akusatu zuten. Erreketeeek *Santa Maria auzoko Etxeberri* baserrian jarritako "Espainiako bandera" kentzearen errudun ere jo zuten³⁸⁵. Kondena-epaia eman ondoren, Madrillgo Cisne espetxera eraman zuten, eta han egon zen 1940ko abenduaren 3ra arte, harik eta Guadalajarako espetxera bidali zuten arte. 1941eko ekainaren 22an aske utzi zuten, baldintzapean³⁸⁶.

AYERBE AIZPURUA, JESUS

1913an Azpeitian jaio eta bertan bizi zen Jesus. *Saseta* batailoi nazionalistan egon zen erroldatuta. 1938ko urtarrilaren 17ko gerra-kontseiluan epaiaren arabera, zaintzaldiak egiten ibili zen Jesus gerra hasieran, armatuta, eta "San Millan markesaren jauregian egindako arpilatzean" ere parte hartu zuen³⁸⁷. Beste azpeitiar batzuk bezala, Laredon atxilotu zuten, eta Lizarrako eta Miranda de Ebroko kontzentrazio-esparruan egon ondoren, langileen 37. batailoira, Sevillara, bidali zuten 1936ko azaroaren hasieran. Hilaren 25ean, hala ere, Miranda de Ebrora eraman zuten berriro eta, horregatik, baliteke bera izatea Alanis de la Sierrako (Sevilla) tren-istripua izan zutenetako bat³⁸⁸. Azaroaren 26an Bilboko Eskolapioen espetxera eraman zuten gerra-kontseiluan epaitzeko, eta 1938ko urtarrilaren 12 urte eta egun bateko zigorra jarri zioten delitua leporatuta. Abuztuan Puerto de Santa Mariako espetxera bidali zuten eta abenduan Huelvakora. 1939ko maiatzetik 1941eko urtarrilaren 12ra arte Alcalá de Henaresen (Madril) egon zen preso, eta urtarrilaren 12an espetxealdi arindua ezarri zioten³⁸⁹.

AZCUE GARMENDIA, ROQUE

1913an jaio zen. *Loyola* batailoian erroldatuta egon zen Roque eta ondoren, kabo izendatu zuten³⁹⁰. Kantabrian atxilotuko zuten seguru asko eta Aranda del Dueroko kontzentrazio esparrura eraman zuten. Han egon zen gerra-kontseiluan epaitzera Bilbora eraman zuten arte. Auzi-instrukzioaren arabera, Roquek eta Jose Azpillagak (azpeitiarra) Lasao auzoan zegoen San Millan markesaren jauregian izandako arpilatzean parte hartu zuten. Epaimahai militarren arabera, ordea, bi gizonak "euskal separatistak" izan arren, "ez zuten behar besteko frogarik beste delitu-ekintzarik egin zutela erabakitzeke". Hala, 1938ko uztailaren 7an auzia artxibatu zuten, eta Roque eta Jose soldadugaien zerrendan sartu zituzten, soldadu joateko adinean zeudelako. Era berean, beste prozesu summarisimo bat abiarazi zuten ordura arte frogatu ezin izan zituzten inputazioak argitzeko³⁹¹. Roqueren (eta Josereren) aurkako bigarren epaiketa summarisimoa 1939ko hasieran abiarazi zuten eta bieie lotutako auzia artxibatu zuten. "B atalean" sailkatu zituzten eta, hala, langileen batailoi batera bidali zituzten³⁹². Bestalde, Roquek bazituen altxatutako tropen aurka ibilitako beste bi anaia: Urbano eta Jose Maria. Jose Maria Villarrealgo sektorean hil zen, borrokan, 1936ko abenduan³⁹³.

AZPIAZU ECHANIZ, MANUEL

Izatez azpeitiarra, Azkoitian bizi zen. Manuel 1936ko abuztu hasieran Azpeitian sortutako *Euskal Milizietan* sartu zen³⁹⁴. Handik urtebetera, ziuurtenik *Eusko Gudarosteko* gudari gisa gerrako fronte ugariatik pasatu ostean, harrapatu egin zuten eta Medina del Riosecoko (Valladolid) kontzentrazio-esparrura bidali zuten. Han egon zen 1937 amaieran Ondarretako espetxera eraman zuten arte. 1938ko abenduaren 15ean *Gerra Ikuskaritzak*, aurretik Donostiako epaitegi militarren instrukzioa eginda, Manuel "B atalean" sailkatzea erabaki zuen, "afiliazio separatista" eta boluntario gisa "armada gorriarekin bat egin" zuelako. Ondorioz, 1939ko uztailan, Manuel San Pedro de Cardena (Burgos) kontzentrazio-esparrura bidali zuten eta langileen batailoian preso hartu zuten³⁹⁵.

³⁸⁰ CDMH (PS. Bilbao 241).

³⁸¹ Espetxeko fitxa (AGA).

³⁸² 24465/42 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

³⁸³ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

³⁸⁴ LOINAZ ETXANIZ, A.: Nire Oroitzapenak (2001).

³⁸⁵ 2727/37 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

³⁸⁶ Espetxeko fitxa (AGA).

³⁸⁷ 1682/38 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

³⁸⁸ CDMH (Incorporados-1616).

³⁸⁹ Espetxeko fitxa (AGA).

³⁹⁰ LOINAZ ETXANIZ, A.: Nire Oroitzapenak (2001).

³⁹¹ 2330/38 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

³⁹² 3064/39 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

³⁹³ Azpeitiko Erregistro Zibila: 38. liburukia; 82. zk.; 340. orria.

³⁹⁴ CDMH (PS Bilbao 64).

³⁹⁵ Aurretiazko eginbideak 1644 (AIRMN).

AZPIAZU GOMEZ, ELEUTERIO "INDOTARRA"

1919an jaioa zen Eleuterio eta errepublika-garaian *Jose Iturzaeta* altzari-fabrikari eta *Hijos de Andres Arruti* enpresan aritu zen lanean, zurgintzan. Gerra hasi ondoren, zaintzaldiak egiten ibili zen, armatuta, Azpeitira errepidez sartzeko igarobaimenak kontrolatzen. Hala, soldata bat jasotzen zuen "izan ere, fabrika itxita zegoenez, dirua behar zuen jatekoa erosteko". 1936ko irailaren 18an Bilbora egin zuen ihes altxatutakoak Azpeitian sartzeaz zirela ikusita. Ez zuen batera diru-sarrerarik eta *Eusko Jaurlaritzaren Gizarte Laguntza Sailari* esker irauin zuen, 1937ko martxoaren amaieran zulatzaileen batailoi batean sartu zen arte. Tropa frankistak Bilbon sartu baino lehenxeago, Eleuterio zegoen kinta mobilizatu egin zuten, eta infanteriako batailoi batera bidali zuten fusilari. Barakaldoko, Gallartako eta Ontongo (Kantabria) fronteetan ibili zen. Ondoren, zulatzaileen batailoi batean egon zen erroltatuta, lubakiak egiten, hariak eta 1937ko urriaren 21ean Pola de Cieron (Asturias) preso hartu zuten arte. Atxilotu eta Oviedoko espetxera eraman zuten eta, ondoren, Santoñakora. Santoñan zegoela, *Presoak Saillkatzeko Batzordeak* "C atalean" saillkatu zuen 1937ko amaieran, eta Bilboko Eskolapioen kartzelara eraman zuten handik gutxira. 1938ko ekainaren 25ean Eleuterio aurkako urgentziako prozesu sumarisimo bat abiarazi eta Ondarretako espetxera eraman zuten. Auzi-ikerketan, Azpeitiko Falangeren eta Alkatetzaren txostenak, Jose Iturzaeta enpresaburuak eta Ramon Echaniz apaizak igorritakoak erabakigarriak izan ziren auzia artxi-batzeko eta "C atalean" saillkatzeko erabakia zuzentzeko. Bai batzuek bai besteek adierazi zuten Eleuterio ideia nazionalistak zituen gaztea zela, baina "oso langilea" zela eta "gorriak agintean" izan ziren garaian, "jarrera pasiboa" izan zuela.

1939ko otsailaren 18an libre utzi zuten, eta handik egun gutxira Iruñeko soldadugaien zerrendan sartu zuten. Maiatzaren 12an *America 23.a* infanteriako erregimentuan sartu zen eta Lekarozen jarri zen bizitzen. "Askatasun Zainduaren" zerbitzuaren kontrolpean egon zen 1945eko irailera arte³⁹⁶.

182 - Eleuterio Azpiazu Gomez. (Kontxi Azpiazu Gomezek utzitako argazkia).

AZPIAZU GOMEZ, ROQUE "INDOTARRA"

Indotarren senideetan zaharrena zen Roque, eta ez zuen Eleuterio anaiak adinako zorterik izan Guardia Zibilak igorritako txostena zela-eta. Bilbon atxilotu zuten 1937ko ekainaren 19an eta Deustuko espetxean sartu zuten. Urte hartako abuztuaren 16an, Azpeitiko Guardia Zibilaren postutik Deustuko espetxeko *Presoak Saillkatzeko Batzordeari* jakinarazi zioten Roque "jokabide txarra" izan zuela, eskuindarren aurkako konfiskazteetan parte hartu zuela eta eskuindarrei mehatxuak ere egin zizkiela, "Florencio Mangas Luengo, txostena sinatu zuen kaboari iritsi zitzaizkion berrien arabera".

Bilboko 14. epaitegi militarrean 1937ko irailaren 2an egindako deklarazioan Roque ukatu egin zuen konfiskazteetan eta atxilotetetan parte hartu izana, baina 1937ko urriaren 11ko kondena-epaiak akusazio horiek berretsi zituen. Horrez gain, epaiak zioen, Roque aitortu zuena berretsiz, bere borondatez eman zuela Ertzaintzan izena, eta EAJko afiliatua zela 1931tik. Bizarteko espetxe-zigorra ezarri zioten eta aldi batean Zornotzan eduki zuten preso. Burgosko espetxe zentralera eraman zuten ondoren. 1939ko azaroaren 1ean, Alcalá de Henaresko (Madril) zigor-tailerretara bidali zuten, eta 1940ko erdialdean jakinarazi zioten zigorra 12 urte eta egun batera jaitzi ziotela. 1944an behin betiko aske utzi zuten³⁹⁷.

183 - Roque Azpiazu Gomez. (Kontxi Azpiazu Gomezek utzitako argazkia).

AZPIAZU ZUDUPE, VICTOR

Azpeitiarra zen eta Azkoitian bizi zen Victor. Zaintzaldiak egin zituen Azkoitian Gerra Zibila hasi ondoren. Gero, *Eusko Gudarostean* ibili zen, hainbat frontetan, 1937ko abuztuaren Kantabriako Limpias herrian atxilotu zuten arte. 1937ko abenduaren 17an Ondarretako espetxean sartu zuten Valladolidetik ekarrita. Gerra-kontseiluan epaitu zuten Gipuzkoako hiriburuan, eta 1939ko urriaren 31n, "matxinada sustatzearen" delitua leporatuta, 6 urte eta egun bateko espetxe-zigorra jarri zioten. Epaia dio hainbat frontetan ibiltzeaz gain, Azkoitian armak hartuta zaintzaldiak egiten ibili zen garaian hainbat gorabehera izan zituela pertsona eskuindarrekin. Kondena jarrita, Cadizko Puerto de Santa Maria espetxera eraman zuten eta, ondoren, 1940ko maiatzaren 25ean, Zaragozara. Handik gutxira, abuztuaren 22an, espetxealdi arindua ezarri zioten³⁹⁸.

³⁹⁶ 15482/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁹⁷ 908/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

³⁹⁸ 3287/39 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

AZPILLAGA ZUBILLAGA, JOSE

Lucio eta Eusebio anaiak bezala, Jose ere miliziano ibili zen *Eusko Gudarostean*, harik eta atxilotu zuten arte; seguru asko Kantabrian. Lehenago Azpeitia inguruan armak hartuta zaintzaldiak egiten ere aritua zen. 1938ko hasieran, Eskolapioen espetxera eraman zuten, gerra-kontseiluak epai zezan. Epaimahai militarren arabera, Jose Azpillagak Roque Azcuerekin batera San Millan markesaren jauregiko arpilatzean parte hartu zuen, baina epaitegi hark ebazti zuen ez zegoela behar besteko frogarik.

Hala, 1938ko uztailaren 7an, Joseren eta Roqueren aurkako auzia artxibatu zuten eta bi mutilak soldadugaien zerrenda sartu zituzten, soldadu joateko adinean zeudelako. Era berean, beste prozesu sumarisimo bat abiarazi zuten ordura arte frogatu ezin izan zituzten inputazioak argitzeko³⁹⁹. Joseren eta Roqueren aurkako bigarren epaiketa sumarisimoa 1939ko hasieran abiarazi, eta bietan lotutako auzia artxibatu zuten. "B atalean" saikatu zituzten eta, hala, langileen batailoi batera bidali⁴⁰⁰.

AZURMENDI BERASTEGUI, MODESTO

1916an Azpeitian jaioa zen Modesto eta han bizi zen. *Juventudes Socialista Unificadas* taldearen UHP batailoiko miliziano izan zen, eta 1939ko erdialdean preso zegoen Bilboko Tabako-fabrikako espetxean. Han egon zen gerra-kontseiluak noiz epaituko zain. Azkenean, 1940ko otsailaren 6an, auzia artxibatzea erabaki zuten "leporatu zizkieten gertaerak zigortzekoak ez zirelako". Hala ere, langileen batailoi batera bidali zuten "eta egonaldi LUZEENA egiten zutenen artean sartu zuten"⁴⁰¹.

BALLONA ANSOATEGUI, VICENTE

Arrasatearra zen eta Azpeitiko Enparan kaleko 27.ean bizi zen zurgin hau. UGTn afiliatuta egon zen eta miliziano ibili zen Gerra Zibilean. 1937ko abuztuan, Kantabrian atxilotu zuten, El Duesoko espetxean sartu eta gerra-kontseiluan auzipetu zutelarik. 1937ko azaroaren 15ean, Santoñako epaimahai militar batek biziarteko espetxe-zigorra ezarri zion "matxinadarekin bat egitea" leporatuta. Handik hilabete batzuetara, 1938ko abuztuaren 6an, hain zuzen ere, Cadizko Puerto de Santa Maria espetxera eraman zuten. Ondoren, zigorra 6 urte eta egun batera jaitzi zioten⁴⁰².

BALTASAR MARTIARENA, FRANCISCO

1915ean Iruñean jaioa zen Francisco eta Azpeitiko Enparan kalean bizi zen. Nuarbe auzoko eskolako maisua izan zen errepublika-garaian. UGTn afiliatuta zegoen eta gerrako hainbat frontetan ibili zen *Prieto* infanteriako batailoian, harik eta Kantabrian atxilotu zuten arte. 1937ko azaroaren 16an Bilbora eraman eta gerra-kontseiluan epaitu zuten. 1938ko urriaren 19ko epaiaren bidez 14 urteko espetxe-zigorra ezarri zioten Franciscori. Epai hartan, zuen filiazioaz eta miliziano ibiltzeaz gain, erregistroetan eta konfiskatzeetan parte hartzeaz ere akusatu zuten. Ignacio Maria eta Juan Ignacio Aizpuru anaiak azpeitiarren atxilotetan parte hartzeaz ere akusatu zuten⁴⁰³. Bitartean, Ricardo Baltasar eta Francisca Martiarena gurasoak Gironan zeuden, babes hartuta, eta ez zekiten Francisco semea non zegoen. Horregatik, desagertzearen espedientea abiarazi zuten *Pagaduría Secundaria del Ejército de Tierra* delakoan⁴⁰⁴. 1939ko maiatzaren 1ean gotorlekura eraman zuten eta urrian, Urduñako kontzentrazio-esparrura. 1940ko abuztuaren 7an espetxealdi arindua jarri zioten⁴⁰⁵.

BARREDO FONTAL, ESTEBAN

Esteban Azpeitian jaio zen 1909an. Familia ezkertiarrekoa, bera eta anaiak Pablo UGTko afiliatuak ziren, 1932an Azpeitiko *Unión Republicana* alderdiaren fundazioan parte hartu zuten, eta 1935ean *Juventudes Socialistas*en militatzera pasatu ziren. Lanbidez tipografoa zen. Gerra hasi zenean, Esteban Donostian bizi zen, Gipuzkoako Foru Aldundiko inprimategian inprimatzailearen karguan. 1936ko irailean, hilaren hasieran, borondatez erroldatu zen Eibarren errotutako euskal milizietan, eta Irun galdu ostean, Iparraldera pasatu zen, eta gero Kataluniatik sartuta itzuli zen Espainiako Estatura. Euskal-kataluniar milizietako gudaria izan zen, armada errepublikarra berrantolatatu aurretik hainbat frontetan ibili zen borrokan, eta orduan 40 Brigadan sartu zen, "Errepublikako Espioitza Zerbitzu" (SIEP) gisa ezagutzen zenean, agenteen instruktore-karguarekin. Ordurako, Esteban dagoeneko Alderdi Komunistako militantea zen.

SIEPeko agente gisa, Estebanek batasun militarri leialtasuna zin egin zion idatzi baten bidez, eta dokumentu hori gerora epaitu zuen epaitegi militarrek frogatzea gisa erabiliko zuten. "Zin egiten dut SIEP barruan nire gaineko arduradun hierarkikoa ez den inori lanaren bidez eskuratu ditudan ezagutzak edo nire jarduerak zein diren ez diodala jakinaraziko. Noizbait utzikeriagatik edo asmo txarrez nire jabetzan dauden sekreturen bat jakinaraziko banu, Errepublikaren traidoretzat har nazaten eskatzen dut..."

1939ko ekainaren 25ean, gerra amaitutakoan, Esteban Azpeitiko Guardia Zibilak atxilotu zuen, eta handik bi egunetara Madrilera bidali zuten Brigada Politiko-Sozialak hala eskatuta, eta SIEPeko beste ustezko kide batzuekin batera ikertu zuten. Madrilgo Malasaña auzoan zegoen Conde Toreno espetxean preso zegoela, Estebanek aurka urgentziako prozedura sumarisimoa abiatu zuten. Haren epaia 1940ko martxoaren 16an eman zuten. Bertan, Esteban heriotza zigorrera zigortu zuten, matxinadarekin bat egitea"ren ustezko delitu bategatik, baina abuztuan zigorra "maila baxuagokoarekin" arindu zioten⁴⁰⁶. 1940ko irailaren 23an, Palentziako espetxe probintzian sartu zen, eta 1944ko maiatzaren 22an, espetxealdi arindua ezarri zioten⁴⁰⁷.

³⁹⁹ 2330/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁰⁰ 3064/39 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁰¹ 10840/39 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁰² Espetxeke fitxa (AGA).

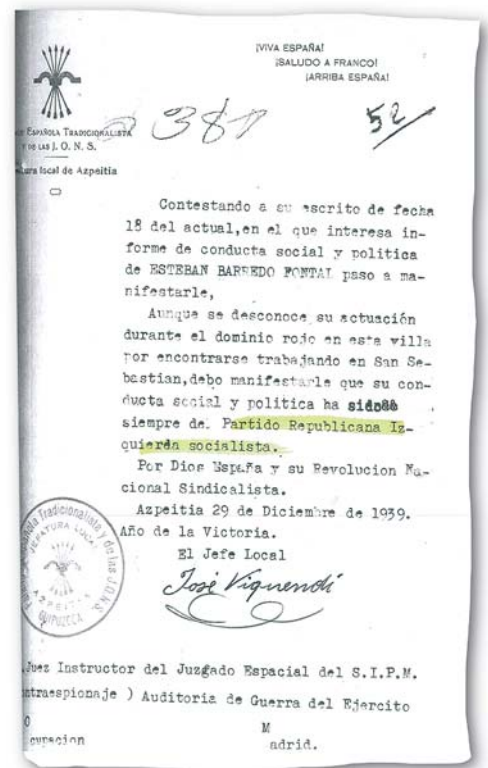
⁴⁰³ 3230/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁰⁴ CDMH (PS-SECCION MILITAR_PSET,C.87,F.166)

⁴⁰⁵ Espetxeke fitxa (AGA).

⁴⁰⁶ 44740/39 urgentziako prozedura sumarisimoa (AGHD).

⁴⁰⁷ Espetxeke fitxa (AGA).

184 - Esteban Barredori buruzko dokumentua. (AGHD).

BARREDO FONTAL, PABLO

Anaia Esteban bezala, Pablo ere Azpeitian nabarmendutako militante ezkertiarra izan zen. 1934an herria utzi eta Melillako 7. zulatzaileen erregimentuan sartu zen. Ordutik eta Gerra Zibil osoan zehar, matxinatutako tropen alboan ibili zen borrokan, sarjentu kategoria ere lortu zuelarik. Baina 1938ko uztailan, *Informazio eta Polizia Militararen Zerbitzuak* atxilotu eta galdekatu zuen. Itxuraz, atxilotetaren arrazoia izan zen bere izena SIEPeko agente errepublikano bati konfiskatutako dokumentazioan agertzen zela, eta beraz, gerra-kontseiluan prozesatu zuten. Hala ere, Pablok errugabea zela frogatu ahal izan zuen eta 1941eko martxoaren 14an absolbitu zuten. Ordurako, askatasun arinduaren erregimenean zegoen⁴⁰⁸.

BASTARRICA GURRUCHAGA, MIGUEL

Urrestillan jaio zen Miguel 1911n. Errepublikan-garaian, hala ere, Ibarra bizi zen eta Tolosako *La Papelera Española* lantegian egiten zuen lan. EAjko afiliatua zen, eta 1936ko abuztuaren 15ean Azpeitian osatu zituzten euskal miliziekin bat egin zuen. Ordenantza izendatu zuten eta Saseta kapitainaren esanetara aritu zen. Ondoren, teniente izendatu zuten eta Candido Sasetaren eskolta-lanetan ibili zen Sasetari Asturiasen hil zen arte. Bilbo tropa frankisten esku erortzean, 7. brigadan errolatuta egon zen Miguel, *Eusko Gudarostearen* I. gorputzean teniente. Azkenean, 1937ko abuztuaren 25ean, Kantabriako Laredo herrian harrapatu zuten eta El Duesoko espetxean sartu zuten. Gerra-kontseiluan epaitu zuten eta 1937ko urriaren 8an, biziarteko kartzela-zigorra ezarri zioten, nahiz eta instrukzio-fasean Ibarra kontseiluan epaitu eta Falangeren buruak auzipetuek "jokabide ona" izan zuela zioten txostenak bidali. 1938ko abuztuaren 11n Cadizko Puerto de Santa Mariako espetxera eramatu zuten, eta han egon zen 1943ko abuztuaren 6 urte eta egun batera jaitxi ondoren aske utzi zuten arte⁴⁰⁹.

BELDARRAIN UGALDE, ESTEBAN

1894an Azpeitian jaioa zen eta Zumarragan bizi zen Esteban. 1922an, fakturaztaile-postuan hasi zen lanean *Ferrocarriles Vascongados* enpresan. 1936ko apirilean, Amorebietan zegoen, hara bidalita, eta *Sindicato Nacional Ferroviario* delakoan afiliatu zen. 1937ko abuztuaren 18. epaitegi militarren tren-arloko 15 langileren aurka urgentziako prozesu sumarisimo bat abiaraztea erabaki zuten eta tartean zen Esteban. Epaitegiko idazkariak hauxe jarri zuen idatzi batean auzipetuei buruz: "Zalantza filiazio politikoa dute, baina gorri - separatisten agintean zeudenean haien aurka - edo azaldu ziren eta lana ondo betetzen zuten langileak ziren".

1937ko abuztuaren 23an zinpeko aitorpena egin zuen Estebanek Amorebietan, eta ukatu egin zuen "Movimiento Nacional" zelakoaren aurkako afiliatorik zuenik edo haren aurka ezer egin zuenik, eta mugimendu haren "erabat alde" zegoela adierazi zuen. Era berean, *Okupazio Armadaren Gerra Ikuskaritzako Informazio Zerbitzuak* berretsi zuten auzipetuek ez zutela aurrekaririk eta, hala, 1937ko urriaren 14an, auzia artxibatu egin zuten eta behin betiko aske gelditu ziren denak⁴¹⁰.

BELDARRAIN UGALDE, FELIX

Izarraitz auzokoa zen Felix eta UGTra afiliatuta egon zen errepublika-garaian. Espartingilea zen lanbidez eta 1934etik 1935era, lanik gabe zeuden langile azpeitiarren hainbat zerrendatan dago haren izena⁴¹¹. Santoñan Felixen eta beste 15 auzipeturen aurka egindako gerra-kontseiluak emandako epaiaren arabera, herrian zaintzaldiak egin zituen armatuta, eta konfiskatze eta atxilotetaren parte hartu zuen gerra hasi zenean, baina ez zuten miliziano gisa inolako jarduerarik aipatu.

Nolanahi ere, 1937ko azaroaren 3an, artean El Duesoko espetxean zegoela, "matxinadari laguntzea"ren delitua leporatu eta 12 urte eta egun bateko espetxe zigorra ezarri zioten⁴¹². 1938ko abuztuaren 18an Andaluziako Puerto de Santa Maria espetxera eramatu zuten, eta urte horretako abenduan, Huelva. Azkenik, 1941eko maiatzaren 22an, askatasun arindua eman zioten⁴¹³.

BELDARRAIN UGALDE, RUPERTO

1936ko uztailan, Ruperto Asteasun zegoen, familiako kide baten etxean denboraldi bat pasatzen. Altxamendu militarra hasi zenean, bere burua aurkeztu zuen boluntario zaintzaldiak egiteko "ezkerreko idealak sentitzen zituelako". Abuztuaren 15ean Azpeitira joan zen eta bertan geratu zen altxatutako tropak sartu baino lehentxeagorako arte. Ordutik Bilbon bizi zen, eta 1937ko otsailaren 24an 52. infanteriako batailoian (Capitán Casero batailoia) borondatez errolatu zen, eta hainbat frontetan hartu zuen parte, Bizkargin zauritu zen arte. Bilboko ospitalera eramatu zuten, baina tropa frankistak berehala sartuko zirenez, Valdecillako (Santander) ospitalera eramatu zuten, eta zentro horretan hartu zuten preso 1937ko abuztuaren 26an. Urriaren, Azpeitiko Guardia Zibilak Santanderreko *Pre-soak Saikatzeko Batzordeari* bidalitako telegrama bat erabakigarria izan zen Ru-

GUIDA GEXO - ZAINZA		HOSPITAL DE <u>Amilue</u> 227	
DELEGACIÓN H. R. DEL ABRA			
D.	<u>Ruperto Beldarrain Ugaldé</u>		
Natural de	<u>Azpeitia</u>	Edad	<u>30</u>
Estado	<u>Letra</u>	Profesión	<u>alpargatero</u>
Piliación	<u>S. R.</u>		
Residencia	<u>Bilbao</u>		
Cuerpo a que pertenece	<u>Infantería 52 - (C. Casero) 2.ª Cia</u>		
Graduación	<u>militario</u>		
Número de entrada	<u>540</u>		
Folio y número de Registro	<u>22</u>	Fecha de ingreso	<u>12-6-37</u>
Sala número	<u>17</u>	Cama número	<u>110</u>
Diagnóstico	<u>Procedente de H. de Pasunto</u>		
Tratamiento			
	Fecha	<u>14-6-37</u>	
	Parte		
Salida.	Incapacidades		
<u>7/4</u>	Destino	<u>Quartel</u>	
<u>83</u>		<u>Alubuladono</u>	

185 - Ruperto Beldarrain Ugarteri buruzko dokumentua. (COMH).

⁴⁰⁸ 61629/39 urgentziako prozedura sumarisimoa (AGHD).⁴⁰⁹ 89/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).⁴¹⁰ 1201/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).⁴¹¹ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214) / (Sig. 1317-06; Kod. 211).⁴¹² 4139/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).⁴¹³ Espetxeko fitxa (AGA).

perto "D atalean" sailkatzeko eta haren aurka urgentziazko prozedura sumarisimo bat irekitzeko. Telegrama horretan, eta gerora instrukzio-epaileari bidalitako idatzi ofizialean, akusatua UGTra afiliatutako "pertsona oso arriskutsua" zela adierazi zuten, eta atxiloteta eta konfiskatze-etan parte hartu zuela. Era berean, Azpeitiko Falangearen eta Udaleko txostenek Asteasun egindako "Fronte Popularraren aldeko" ustezko jarrera horiek aipatzen zituzten. Baina Asteasun egindako txostenek ez zituzten inputazio horiek berresten. Asteasuko Falangeak Ruperto ez zuela ezagutzen esaten zuen. Aldiz, udalak, "komunista zela", baina "'ez zutela ziurtasunik atxilotetetan parte hartu zuenik". Horrez gain, auzipetuak aipatutako bi lekuko azpeitiarrek, Pedro Aguirre Echeverriak eta Andrés Lapazarán Arguideguik, aitortu zutenean esan zuten ez-kertiarra izan arren "ez zuela propaganda politikoetan eta langileen gatazketan parte hartu".

Hori guztia kontuan hartuta, Donostian izandako gerra-kontseiluan, Ruperto Ondarretako presondegian atxilotuta zegoela, Bilboko Karmeldarren eta Eskolapioen kartzelatik pasatu ostean, 1939ko apirilaren 27an auzia behin-behinean artxibatu eta "B atalean" sailkatu zuten. Akordio horretan, auzitegi militarrek zehaztu zuten, Rupertok ezkerreko ideologiak izan arren, eta gerran borondatez miliziano gisa parte hartu zuen arren, ez zen egiaztatu "'beren Indarren aurkako ekintzarik burutu zuenik, ezta delitu komunetan parte hartu zuenik ere." 1939ko urriaren 27an Burgosko San Pedro de Cardaña kontzentrazio-esparrura eraman zuten⁴¹⁴.

BEOBIDE ITURRALDE, JESUS

1912an jaio zen eta San Ignacio kalean bizi zen. Jesus Azpeitiko udal su-hiltzaileen gorputzeko parte zen. Ideologia nazionalistakotzat hartuta, 1936ko azaroaren 2an baztertu eta azkenean udal-langileen kolektibotik kanporatu egin zuten. 1937ko uztaillean, erreketek batek jarritako salaketa baten eraginez, atxilotu eta espetxeratu egin zuten, eta Donostiako 4. epaitegi militar iraunkorren instrukzio-prozedura abiatu zuten bere aurka. Itxuraz Jesus erreketek bere jabetzako motor bat konfiska zezan eragozten saiatu zen. Epaitegiko gobernu-informazioaren arabera, soldaduak norbere ekimenez jardun zuen, eta horren inguruan goragokoan agindurik gabe, baina edonola ere, auzipetuak onartu zuen "eskaintza".

Azkenik, 1938ko urtarrilaren 25ean, *Gerra Ikuskaritzak* azaldu zuen Jesus ez zuela "desobedentziarik eta arau-hausterik" egin, eta uste izan zuten "atxilotuta eman zituen hilabeteak nahikoa isun zirela haren aurrekari nazionalistengatik". 1938ko martxoaren 22an aske utzi zuten⁴¹⁵.

BERASATEGUI ARTEAGA, JOSE

Urrestillakoa zen eta Makibar baserrian bizi zen. 1935ean lanik gabe zegoen, beste gazte azpeitiar asko bezala, haien artean anaia gaztea, Andrés. *Itxarkundia* infanteriako batailoi nazionalistako borrokalaria, 1940 hasieran Azpeitian zegoen atxiloaldi arinduan. Urte horretan bertan, Donostiako 11. Instrukzio-epaitegi militarrek Joséren aurkako ohiko prozedura sumarisimo bat abiatu zuen, baina irailaren 28an auzia artxibatu egin zuten eta behin betiko aske utzi zuten⁴¹⁶.

BERECIARTUA ALTUNA, PEDRO

Pedro Oinatz auzoko Atxubiaga baserrikoa zen. Bertsolaria eta militante nazionalista, Azpeitia tropa frankistek hartuko zutela eta ihes egin ostean, *Amayur* infanteriako batailoian erroldatu zen. 1937ko abuztuaren 26an Santoñan harrapatu zuten. Gero Alfarráseko (Lleida) langileen batailoi batera eraman zuten, eta bertan egon zen 1939ko uztailaren 26an gerra-kontseiluan epaitu ahal izateko Bilboko Eskolapioen espetxera bidali zuten arte. Handik hilabetera, 1939ko abuztuaren 24an, *Gerra Ikuskaritzak* atxiloaldi arindua eman zion, Donostian auzia bideratzen ari zen epaitegiak egindako jokabide onaren txostenen ondorioz. Azkenik, 1940ko urtarrilaren 25ean, auzia behin-behinean artxibatzea eta Pedro aske uztea erabaki zuten, "leporatu zizkieten gertaerak zigortzekoak ez zirelako"⁴¹⁷.

186 - Pedro Bereciartua Altuna.
(Familiak utzitako irudia).

CAMPOS ECEIZA, ALEJANDRO

1915ean jaioa eta lanbidez espartingilea, Eliz kaleko bizilagun hau UGTra afiliatuta egon zen errepublika-garaian, anaia Juan eta Moises bezala. Azken hori gerra-frontean hil zen. Gerra hasi zenean, eta gutxienez 1936ko azarotik aurrera, Alejandro hainbat gerra-frontetan ibili zen borrokan, UHP infanteriako batailoian erroldatuta⁴¹⁸. Matxinatutako tropek harrapatu zutenean, langileen batailoian preso egon zen⁴¹⁹, gerra-kontseiluan epaitu arte zain.

1938 hasieran, Donostiako 11. epaitegi militarrek Alejandroren aurkako urgentziazko prozedura sumarisimoa abiatu zuen. 1939ko maiatzaren 11n auzia artxibatu egin zuten, "ez baitzen behar bezala justifikatu jazarririk delitua egin izana", eta auzipetua aske utzi zuten⁴²⁰. 1940an, zehazki otsailaren 5ean, Alejandro "aurkarizat" izendatu zuen Azpeitiko Udalak, 1936ko soldadualdiko gazteen sailkapen-aktaren itxiera zela eta⁴²¹.

⁴¹⁴ 2652/38 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴¹⁵ 274/38 Gobernu-informazioa (AIRMN).

⁴¹⁶ 16531/39 ohiko prozedura (AIRMN).

⁴¹⁷ 3406/38 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴¹⁸ CDMH (PS. Bilbao 241).

⁴¹⁹ Familiako lekukotza.

⁴²⁰ 15443/38 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴²¹ AUA (Sig. 333-03; Kod. 214).

CAMPOS ECEIZA, JUAN

1934ko otsailetik udaleko kale-garbitzaile, Juan ere UGTra afiliatuta egon zen eta UHP batailoian ibili zen borrokan. 1936ko azaroan, zurrerik gerra-frontean zegoela, Azpeitiko korporazio frankista berriak udal-langilearen kargutik kendu zuen Juan⁴²².

Itxuraz, atxilotu ostean langileen batailoian izan zen preso. 1940an gerra-kontseiluan epaitu zuten, auzia artxibatu egin zuten eta azaroaren 29an utzi zuten aske⁴²³.

187 - Juan Campos Eceiza. (Maite Camposek utzitako irudia).

CAMPOS LOINAZ, ANSELMO "TXANTXO"

"Txantxo" ezizenez ezagutzen zuten azpeitiar hau Azkoitian bizi zen. Bi aldiz epaitu zuten gerra-kontseiluan. UGTra afiliatuta zegoen, eta bai 1937ko abenduaren 7ko epaian⁴²⁴, bai 1938ko abuztuaren 18koan⁴²⁵, Anselmo Azkoitian "oso nabarmena" eta "oso arriskutsua" zela adierazten zen, konfiskatze eta atxilotetean parte hartu zuela. Era berean, epai horien arabera, 1936ko urriaren borondatez erroldatu zen ANV Eusko Indarra infanteriako batailoian, eta hainbat frontetan aritu zen, 1937ko abuztuaren Kantabrian harapatu zuten arte. Hori guztia kontuan hartuta, Anselmo, bai 1937ko abenduan eta baita 1938ko abuztuan ere, "espexaldi handian" 20 urtera kondenatu zuten, "matxinadari laguntzearen" ustezko delitua zela eta.

CAMPOS LOINAZ, AVELINO

Anaia Anselmo bezala, Avelino ere azpeitiarra zen baina Azkoitian bizi zen. 1937ko abenduaren 2an Deustuko kontzentrazio-esparrutik Larrinagako espexera eraman zuten, gerra-kontseiluan auzipetu zutelako. 1938ko abuztuaren 23an 20 urteko espexeldira kondenatu zuten "matxinada"-delituategatik, baina 1940ko uztailaren 31n aske utzi zuten⁴²⁶.

CEBERIO LIZARRAGA, SEVERO

Jatorriz Irungoa, Severo 1934an Azpeitiko "Euzko Etxea" Sozietateko presidenteordea zen⁴²⁷. 1937ko abuztuaren Santoñan espexeratu zuten, eta handik San Pedro de Cardenaño (Burgos) kontzentrazio-esparrura eraman zuten urte horretako irailaren 20an. Gerora, gerra-kontseiluan epaitu zuten, eta 1943ko irailean auzia artxibatu egin zuten. Orduan, Severinok 43 urte zituen, ezkondu zegoen, eta gerra aurretik ingeniari-laguntzaile gisa lan egiten zuen⁴²⁸.

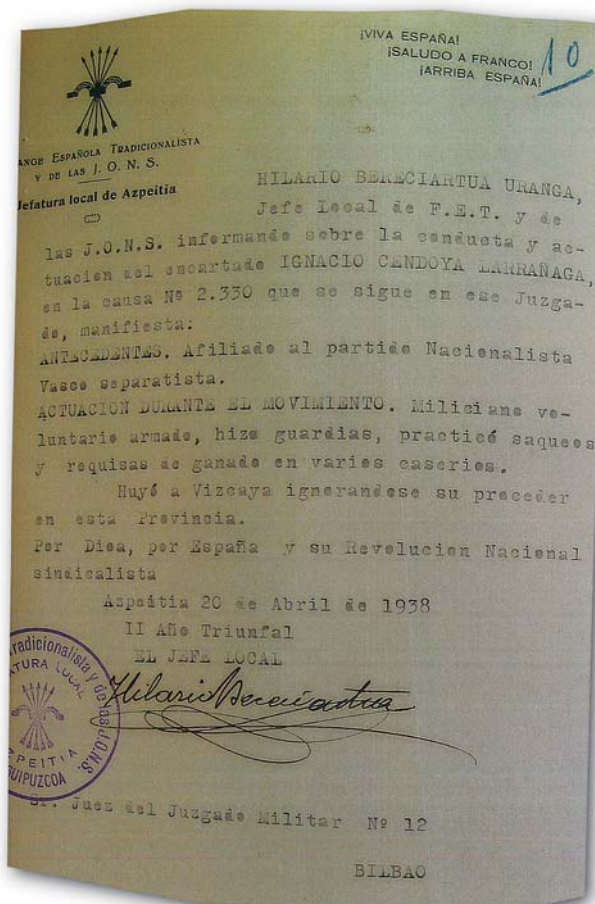
CENDOYA LARRAÑAGA, IGNACIO "TAKOLO"

Ignaciok 24 urte zituen 1937an Laredon atxilotu zutenean. Aurretik hainbat gerra-frontetan ibili zen, 1936 amaieran borondatez Gernikan Loyola batailoian erroldatu zenetik. 1937ko urriaren Arande del Dueroko kontzentrazio-esparruan zegoen preso; han, Presoak Sailkatze Batzordeak "C atalean" sailkatu zuen, atxilotetean eta konfiskatzeetan parte hartu izana leporatzen zion Azpeitiko Guardia Zibilaren txosten bat jaso ostean.

Eskolapioetako espexera eraman eta 1938 hasieran Ignacioren aurka urgentziako prozedura sumarisimoa abiarazi ostean, bai tokiko buruzagitzatik, bai Azpeitiko alkatetzatik, Guardia Zibilak adierazitako kasuak aipatzen zituzten txostenak bidali zituzten. Baieztapen horien aurrean, epaitegi militarrek auzipetueen aurka egindako salaketan lekukotasuna eman zezaketan lekukoaren inguruko informazioa eskatu zuen, epaitegiari emandako erantzunean honako hauek aipatuta: Manuel Echeverria Odriozola, Donato Aristi Aizpuru eta Jose Aizpuru Goenaga. Baina 1939ko otsailaren 15ean, hiru lekukoek esan zuten ez zekitela Ignaciok konfiskatzeetan, atxilotetean edo bahitzeetan parte hartu zuenik.

Horrez gain, 1939ko uztailaren Urrestillako hainbat bizilagunek atzera egin zuten 1937ko urriaren Ignacioren Aranda del Dueron preso zegoela, Guardia Zibilaren aurrean egindako aitortzari zegokionez. Haien ustez, "akatsez nahi gabe egin izan zezaketan erantzukizun moral guztiak saihestu nahian... kasuaz gogoeta egin zuten eta, azterketa sakona egin ostean, eta argazkia ikusita, pertsona horrek ganadu-konfiskatzeetan ez zuela parte hartu konbentzituratu zeuden". Ondorioz, 1939ko irailaren 7an, auzia artxibatu egin zuten.

1939ko abenduaren 8an, Ignacio "Takolo" aske geratu zen behin betiko⁴²⁹.

188 - Ignacio Cendoyari buruzko dokumentua. (AIRMN).

⁴²² AUA (Sig. 276-02; Kod. 12).

⁴²³ 3795/40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴²⁴ 12412/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴²⁵ 12414/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴²⁶ Espexeko fitxa (AGA).

⁴²⁷ AUA (Sig. 275-01; Kod. 12).

⁴²⁸ AGMA (Sig. C. 1457, Cp.60, F.37).

⁴²⁹ 15723/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

CENDOYA UZCUDUN, JACINTO

Jacinto izan zen gerra-kontseiluan epaitutako lehen azpeitiarretako bat. 1936ko urriaren 16an atxilotu zuten eta gero Ondarretan espetxeratu zuten. Urte horretako abenduaren 30ean Landetako bizilagun zen azpeitiar honen aurkako ekintzak hasi ziren. Epaiketa eragin zuten gertakariak uztailaren 21ean, huts egindako estatu-kolpea aldarrikatu eta pixka batera, huts auzipetuak izandako jokabidearen ingurukoak soilik ziren. 1937ko otsailaren 15ean 12 urte eta 1 eguneko kondena jarri zion epaiaren arabera, Jacinto "kamioi batean joan zen Azpeititik Zumarragara miliziano gorrien talde batekin batera, herri horretan armak jasotzeko asmoarekin". Era berean, Azpeitira itzuli zenean "udal-etxeko arkuetan guardia-zerbitzua egin zuen" gauke hamarrak arte, nahiz eta horren ostean, "etxera itzuli zela eta gurasoek errieta egin ziotela ere adierazten den".

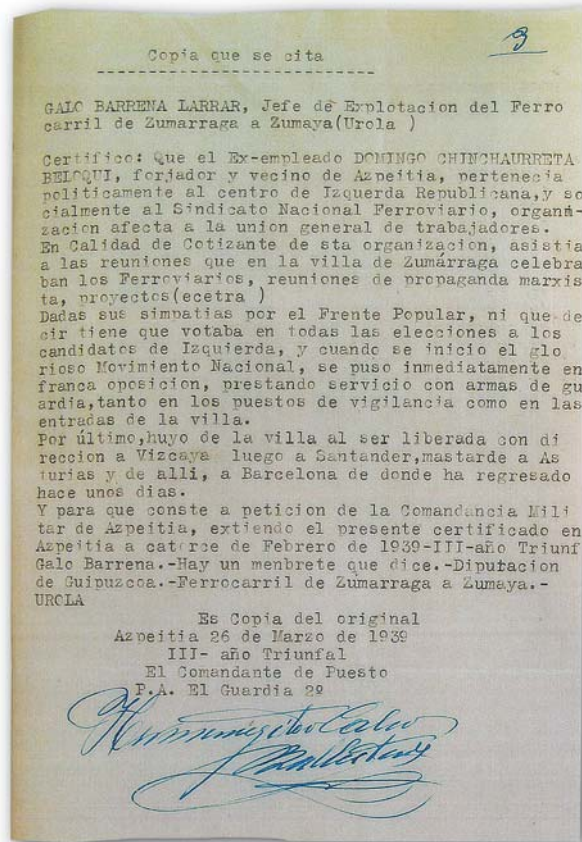
Ordutik aurrera eta atxilotu zuten arten Jacintok leporatzeko moduko bestelako gertakariak izan ez zuen arren, epaitu zuen epaitegi militarrek uste izan zuen "matxinadarekin bat egitearen delitua egin zuela"⁴³⁰.

1937ko apirilaren 15ean San Kristobal gotorlekuko espetxera eraman zuten. Kondena-epaiaren arabera, 1948ko urriaren 12rako aurrez ikusi zuten aterako zela, baina badirudi 1938eko maiatzaren 22ko ihesean parte hartu zuela Jacintok. Huts egindako ihes-saiakera horren ostean, berriaz epaitu eta 17 urte, 4 hilabete eta 1 egunerako kondena jarri zioten⁴³¹. 1940eko irailaren 2an, ordea, askatasun arindua eman zioten. Jacinto "Paulino Uzcudun boxealari ospetsuaren iloba zen"⁴³².

CHINCHURRETA BELOQUI, DOMINGO

Azpeitiarra zen eta bertan bizi zen. Domingok Zumarragatik Zumaiara zihohan tren-konpainian (Urola trenbidea) forjatzaile gisa lan egin zuen, Azpeitian tropa frankistak sartu zirelako Bilbora ihes egin arte. Altxatutakoak lurraldea konkistatzen zihozten heinean, Domingo lekuz aldatu zen etengabe, Bilbotik Santanderrera eta Kantabriako hiriburutik Asturiasera, azkenean Frantziara barrena Kataluniara iritsi zen arte.

1939ko martxoan Azpeitira itzuli zen eta berehala tokiko agintariak organismo militar judizialei jakinarazi zieten iritsi zela, ziurrenik bizilagunen batek salatuta. Azpeitiko Guardia Zibilaren aurrean, Domingok aitortu zuen *Izquierda Republicana* eta *Sindicato Nacional Ferroviora* (UGTren gertuko elkarte) afiliatuta egon zela. Era berean, hauteskundeetan ezkerreko alderdiei botoa eman zela eta 20 bat egunez, Defentsa Batzordeak aginduta, eta Azpeititik atera aurretik, *Damaso Azcue* enpresaren aurrean armak hartuta zaintzaldia egin izana aitortu zuen. Ohikoa zen moduan, Roque Astigarragak, Azpeitiko alkate gisa, eta Falangearen tokiko buruzagitzak, kasu honetan Casto Orbegozok ordezkaturik, egin zituzten txostenetan Domingo "muturreko ideiak" edo "berotuak" zituen pertsona zela zioten; armak hartuta zaintzaldiak egin zituen aldiari soilik zegozkien datuak eman zituzten. Txosten horiez gain, orduan Urolako trenbidearen ustiaketaren nagusia zenak, Galo Barrena Larrarek, idatzitakoa ere gehitu zen. Martxoaren 26ko data duen idatzian, auzipetuaren afiliazio politikoak eta Domingok berak aitortutako zaintzaldiez gain, Zumarragan "propaganda marxistaren bilkeretan" parte hartu izana leporatzen zioten. Azkenik, Casiano Garayalde apaizak ere eman zuen auzipetuaren berri, nahiz eta harena aldeko idatzi bakarra izan zen, auzipetuaren "erlijio-betebeharrak" bete izana besterik ez baitzuen aipatzen. Ondorioz, 1939ko maiatzaren 1ean, *Gerra Ikuskaritzak* uste izan zuen egindako instrukzioetik ezin zela ondorioztatu "salatuak delitu komunak egin izana, ezta buruzagi iraultzaile nabarmenaren izaerarik ere". Beraz, gobernu-atxiloaldiko 3 hilabeteko zigorra besterik ez zion ezarri. Domingo Ondarretako espetxean egon zen preso 1939ko apirilaren 16tik uztailaren 15era, eta handik ateratakoan, *Donostiako Ordena Publikoko Idazkaritzara* joan behar izaten zuen "ondorengo zaintza eta konpetentziarako"⁴³³.

189 - Domingo Chinchurretari buruzko dokumentua. (AIRMN).

CORTA MENDIA, REMIGIO

1909an jaioa. Remigioren aurka Donostiako 20. Epaitegi militarrek aurretiazko eginbideak hasi zituen 1938 erdialdean. 1938ko azaroaren 2an amaitutzat eman zuten instrukzioa "erantzukizun-aitorpenik gabe", beraz, auzipetua behin betiko aske geratu zen. Ebazpen horretan ez ziren zehaztu prozesatu izanaren kausak⁴³⁴.

CORTA ZULOAGA, IGNACIO

Ignacio 1936ko abenduaren 2an hartu zuten preso beste 6 azpeitiarrekin batera, urte horretako azaroan haien aurka irekitako prozedura sumarisimo baten ondorioz. 1937ko martxoaren 8ko epaian ageri denaren arabera, Ignaciok, Nazario Aizpitartek bezalaxe, gerra hasi ondoren Fronte Popularraren alde hainbat zerbitzu egin zituen. Dena den, Ignacio absolbitu eta aske utzi zuten, "ideia tradizionalistak baitzituen eta azken hauteskundeetan eskuindareei eman baitziren botoa"; eta, beraz, "nagusitasun gorri-separatistak" irauin bitartean egindakoa borondatez kontrakoa izan zen, eta "bere ideia eta sinesmenen kontrakoa"⁴³⁵.

⁴³⁰ 829 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴³¹ Espetxeko litxa (AGA).

⁴³² SIERRA, F. eta ALFORJA, I.: *Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas.*

⁴³³ 5n-1939 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴³⁴ Aurretiazko eginbideak 772/38(AIRMN).

⁴³⁵ 685/36 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

CORTA ZULOAGA, JOSE MARIA

Jose Maria Ignacio anaiaren gerra-kontseilu berean prozesatu zuten, baina hura ez bezala, epaitegi militarrek uste izan zuten Jose Maria "altxamendu militarri laguntzearen" delituaren arduradun zela. Zehazki, 12 urte eta 1 eguneko espetxealdiko kondena-epaian, Jose Maria abertzaleen aldekoa zela adierazten zen "nahiz eta alderdiko kide ez izan", eta Fronte Popularraren alde egin zuela "bizirik irauteko soldata irabazteko asmoz". Horrez gain, tropa frankistak Azpeitira sartzea oztopatzeko 1936ko uztailaren 25ean Mandubiko zubia leherrarazten parte hartu izana leporatzen zitzaion, Zarauzkit Azpeitira hondar-zakuak garraiatu izana aireko erasoaren aurka babeslekuak egiteko, eta Loiolara gasolina-andel batzuk eraman izana⁴³⁶.

CORTA ZULOAGA, MARCELINO

Huts egindako estatu-kolpearen ostean, eta Gerra Zibila hasi ostean, Marcelinok, epaitegi militarren aurrean egindako aitopenaren arabera, parte hartu zuen armak hartuta egindako zaintzaldietan, konfiskatzeetan eta Defentsa Batzordearen aginduz Azpeitian egin ziren atxiloketa batzuetan. Errepublik-garaia hasteratik EAJko militantea izan zen, eta Azpeitia erretiratu ostean, hainbat frontetan ibili zen *Loyola* batailoian errolatuta, 1937ko abuztuaren 25ean Laredon harrapatu zuten arte.

1937ko urrian, "C atalean" sailkatu zuen Aranda del Dueroko *Presoak Sailkatzeko Batzordeak*, Azpeitiko Guardia Zibilaren txostena jaso ostean. Izan ere "oso arriskutsutzat" izendatzen zuen txostenean. 1938ko hasieran, Eskolapioen espetxera eraman zuten, gerra-kontseiluan prozesatzeko zain. Apirilean Bilboko 12. Epaitegi militarera Falangeren tokiko buruzagitzaren eta Azpeitiko alkatezaren txostenak iritsi ziren. Era berean, Urrestilla eta Aratz-Erreka auzoetako 14 bizilagunen aitopenak bidali ziren. 1936ko uztailaren amaieratik behien konfiskatzeetan lekuko izan ziren bizilagun horiek, eta konfiskatzeak egin zituzten miliziano taldeko kide izango zen Marcelino. Gerora, 1938ko maiatzaren 19an, Marcelinok berretsi egin zuen epaile instruktorearen aurrean 1937ko urrian egindako aitopena, eta aitortu egin zuen militantzia nazionalista, Zelaieta eta Rekalde base-rietan eta Urrestillako beste hainbatetan egindako konfiskatzeetan parte hartu zuela, bi lagun atxilotu zituztela eta, azkenik, gerra-frontean ibili izana. Marcelinok ukatu zuen gauza bakarra izan zen eskuineko pertsonak jazarri edo salatu izana, Galo Barrenaren bilaketa eta atxiloketa-saiakerarekin lotzen zuten salaketei aipamen garbia eginez.

Azkenik, 1938ko uztailaren 7an 12 urte eta 1 eguneko espetxealdiaren epaia jaso zuen, ustezko "altxamenduari laguntzearen" delitua zela eta⁴³⁷. Badirudi gerora San Kristobal gotorlekuan espetxeratu zutela 1939ko azarora arte⁴³⁸, baina egoera hori ez da ageri Marcelinoren espetxeko fitxan⁴³⁹. 1943an espetxealdi arindua eman zioten, zigorra 7 urtera jaitsi ostean. Marcelino orduan San Lorenzo del Escorial (Madril) espetxean zegoen, *Regiones Devastadas* zerbitzuaren zuzendaritza nagusiaren esku. 1944 hasieran aske geratu zen⁴⁴⁰.

19/10/1937

Clasificadora de prisioneros o presentados de Aranda de Duero

Nombre: Marcelino Corta Zuloaga

Edad: 27 años

Estado: Español

Profesión: Soldado

Origen: Azpeitia (Guipuzkoa)

Ciudad: Aranda de Duero

Estado de nacimiento: Voluntario

Estado de presentación: Capturado

Fecha de la captura o presentación: 5 de agosto de 1937

Lugar de la misma: Laredo

Armas: Sin armas

Unidad a que pertenecía en el Ejército enemigo: 1.º Batallón de Cazadores de la Guardia Civil

Mando que tenía en el Ejército Nacional antes de producirse el Movimiento: Compañía de San Sebastián

Personalidades: Echeverría, Etxebarria, Etxebarria, Etxebarria

Documentos que se le han ocupado o ha presentado:

190 - Marcelino Corta Zuloagari buruzko dokumentua. (AIRMN).

CORTABARRIA LAZCANO, ESTANISLAO

Zurgina zen lanbidez. Errepublik-garaian UGT sindikatuan afiliatuta egon zen. Gerora, JSUren UHP batailoian sartu zen, eta 1938 erdialdean Donostiako 14. Epaitegi militarrean haren kontrako prozedura sumarisimoa ireki zen. 1939ko abuztuaren 4an gerra-kontseiluak auzia artxibatzea erabaki zuen, "egotzitako gertaerak garrantzi handikoak ez zirelako". Akordio hori hilaren 28an berretsi egin zuen *6. Erregio Militarreko Gerra Ikuskaritzak*⁴⁴¹.

CORTABARRIA LAZCANO, GREGORIO

Gregorio Azpeitiko San Ignacio kaleko bizilaguna zen, eta saskigile aritzen zen *Dionisio Echeverria* altzari-enpresan Errepublik-garaian. ELAko afiliatua eta EAJko militantea zen. Gerra hasi zenean, eskuindartzat hartutako presoan zaintzaldiak egin zituen abuztuaren 6tik irailaren 19ra bitartean. Altxatutako tropak gertu zeudela eta, Gregoriok Bilbora ihes egin zuen. Bertan, saskigile gisa jarraitu zuen lanean, 1937ko maiatzean berari zegokion kinta mobilizatu zuten arte. Orduan, Gregorio *San Andrés* zulatzaileen batailoian errolatuta geratu zen, aurrena Zeberiko eremuan eta gero Balmasedan gotorlekuak eraikitzen. Azkenik, 1937ko abuztuaren 26an Santoañan harrapatu zuten.

1937ko irailaren 30ean *Presoak Sailkatzeko Batzordeak* egindako txostenaren eraginez, *Gerra Ikuskaritzak* egoki ikusi zuen epaitegia, nahiz eta Azpeititik, Dionisio Echeverria lan egin zuen enpresako arduradun gorenak egindako txostenak atxilotuaren "jokabide ona" nabarmentzen zuten. Izan ere, Guardia Zibilaren nahiz alkatezaren

CERTIFICO que D. GREGORIO CORTABARRIA LAZCANO ha observado buena conducta durante el tiempo que ha estado trabajando en este taller. -

Y para que conste expido el presente certificado en

AZPEITIA a 4 de SEPTIEMBRE de 1937

II Año Triunfal

Dionisio Echeverria

ESTANISLAO ETCHEVERRIA
FABRICADOR DE MUEBLES DE BILBAO

191 - Gregorio Cortabarría Lazcanori buruzko dokumentua. (AIRMN).

⁴³⁶ *Ibid.*⁴³⁷ 3330/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).⁴³⁸ SIERRA, F. eta ALFORJA, I.: *Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas.*⁴³⁹ *Espetxeko fitxa* (AGA).⁴⁴⁰ 3330/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).⁴⁴¹ 14423/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

eta Falangeren txostenek zioten Gregoriok zaindu zituen presoekiko "jokabide akatsgabea" izan zuela; hain zuzen ere, "armada nazionala hurbil zela Bizkaira bidean preso horiek ebakutzeko garaian, gaur egun Erreketeen Kapitain den Velaz jaunak hogeita bost pezeta eman zizkion saritan". Aitorpen horiei Cruz Maria Echeverria lekukoaren aitorpenak gehitu zitzaizkion, eta hark hau esan zuen: "auzipetuaz esan litekeen gauza txar bakarra haren ideia nazionalisten ingurukoa da, orduan gazteen artean zorigaiztoz zegoen korrontea jarraitzeagatik. Instrukzio-aldian, Gregorio Zaragozako 177. langileen batailoian egon zen preso; Santoñatik 1938ko abenduaren 20an eraman baitzuten hara. 1939ko martxoaren 6an Ondarretako espetxean sartu zuten, eta bertan egon zen preso urte hartako apirilaren 29ra arte, auzia artxi-batu eta "A atalean" sailkatu ostean⁴⁴².

ECENARRO URIBE, ANGEL

Donostian jaioa eta Azpeitiko bizilaguna. Lanbidez inprimatzailea zen. 1944an Lleidako kartzelan izan zen espetxeratua, eta ondoren, urte bereko abenduaren 15ean, "Estado Mayor del Grupo de Divisiones de Enale"ren esku utzia izan zen. 29 urteko espetxe zigorrera kondenaturik, espetxe ezberdinetatik pasa izan zen, harik eta 1952ko uztailaren askatasun kondizionala eman zioten arte. Ez da ezagutzen zein delitugatik zigortu zuten⁴⁴³.

ECHANIZ LARRAÑAGA, VICENTE

Azpeitiko Udalak 1940an sortutako dokumentazioaren arabera, Donostiako soldadugaien zerrendak eskatutako informazioari dagokionez, Vicente "aurkaritzat" zuten tokiko agintaritzek. Era berean, 1937ko soldadualdiko azpeitiar honek "bi armadetan zerbitzua eman zuela" esaten zuten⁴⁴⁴. Hain zuzen ere *Eusko Gudarostean* egindako ekintzengatik Vicenteren aurka urgentziatzko prozedura sumarisimoa ireki zen 1939an, nahiz eta 1939ko irailaren 26an *Gerra Ikuskaritzak* gerra-kontseiluaren akordioa kontuan hartu eta auzia artxibatzea erabaki zuten⁴⁴⁵.

ECHAVARRI CASTELL-RUIZ, JESUS

Jatorriz Azagrakoa (Nafarroa) eta lanbidez telegrafista zen. 1933ko urtarrilaren 25ean Azpeitiko Batzorde Kudeatzailearen presidente-alkate izendatu zuten, eta kargu hori izan zuen maiatzera arte, "Azpeitian bizi zen adin gutxieneko funtzionarioa" izateagatik⁴⁴⁶. Gerra Zibila hasi zenean, badirudi hainbat frontetan aritu zela telegrafista, kapitain kategoriarekin, Kantabrian atxilotu zuten arte. 1937ko irailaren hasieran gerra-kontseiluan epaitu zuten. Auzi bererako bi epai daude, bat 1937ko irailaren 30eko datarekin eta bestea urte bereko urriaren 28koarekin. Lehen epaiaren arabera, Jesus "eskuindarra" izateagatik jazarri zuten, "gorrien armada"rekin bat egitera behartu zuten, eta "Causa delakoaren abiadoreek frontean bota zituzten aldarriak irakurrarazi zizkioten... fronte gorritik ihes egin zuen eta lerro nazionalaletara pasatu zen". Urriko epaian, aldiz, adierazitako azken kasuari ezikuski egiten zaio eta Jesus "ideia ezkertiarrekoa" zela esaten da. Edozein kasutan, bi idatzietan auzipetuari 12 urte eta 1 eguneko espetxe-zigorra jarri zitzaion⁴⁴⁷.

ECHEVERRIA ARAMENDI, ELEUTERIO

Urrestillakoa, Eleuterio 1938 erdialdera gerra-kontseiluan epaitu zuten ustezko "matxinada militarra"ren delituagatik. 1913an jaiotako gazte honen instrukzio-prozesuan ageri denaren arabera, zaintzaldi armatuak egin zituen Azpeitian, eta Zuazola jauregiaren erregistroan parte hartu zuen, han tartean zeudenek "lorategiko frutak hartu zituztelarik". Era berean, Eleuteriok ideia nazionalistak zituela jartzen du, eta "behin Pasaiatik sei litro inguruko ardo-garrafoi bat ekarri zuela, etxean gorde zuen Indar Nazionalak sartu arte, eta marxistek gertaera hargatik zigortu egin zuten". Hori dela eta, "etsaien indarretan" miliziano ez zela ibili agerian geratu zenez, 1938ko urriaren 29an absolbitu egin zuten, prebentziozko espetxealdian pasatutako denborarekin "gertakariak nahikoa zigortuta" zeudela uste izan zutelako⁴⁴⁸.

ECHEVERRIA ARAMENDI, JOSE MARIA

Eleuterio baino hiru urte gazteagoa, Jose Maria UGTn afiliatuta egon zen errepublika-garaian. Ziurrenik gerora Eusko Gudarosteko batailoiren batean errolatuta egongo zen gerrako frontean 1937 erdialdean atxilotu zuten arte. 1937ko abenduaren 7an epaitu zuten gerra-kontseiluan eta heriotza-zigorren kondena jarri zioten ustezko "matxinadarekin bat egitea"ren delituagatik. Kondena-epaiaren arabera, Azpeitian egindako zaintzaldi armatuetan, atxilotetetan eta konfiskatzeetan parte hartu zuen, eta ez da aipatzen 1936ko irailaren 20an Azpeitia erori osteko jarduerarik.

Dena den, *Gerra Ikuskaritzak* 1938ko martxoaren 25ean baliogabetu egin zuen kondena, eta beste prozedura sumarisimo bat irekitzeko agindu zuen. Bitartean, Jose Mariak preso jarraitu zuen Burgoseko espetxe nagusian 1938ko uztailaren 26 eta 1939ko abenduaren 26 bitartean. Azken data horretan Bilbora eraman zuten, epaiketa berria zela eta. 1940ko otsailaren 21ean, auzia itxi eta Jose Maria behin betiko aske utzi zuten⁴⁴⁹.

ECHEVERRIA GARATE, MANUEL

Manuel igeltseroa zen lanbidez, eta errepublika-garaian hainbat lan egin zituen udalerako, esaterako, udal-eraikinak zuritzea 1935eko irailaren⁴⁵⁰. Handik urtebetera, altxatutako tropak sartzeaz zeudenez, Manuelek Bizkaira ihes egin zuen eta gero Eusko Gudarostean errolatuta zen. 1937ko abuztuan, Santoñan harrapatu zuten "Indar Nazionalak eta aske utzi zuten, 1929tik itsas gorputzaren soldadua izan zenez berriro bertan aurkez zedin".

⁴⁴² 11023/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁴³ 11023/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁴⁴ AUA (Sig. 472-01; Kod. 215).

⁴⁴⁵ 17335/39 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁴⁶ AUA (Sig. 275-01; Kod. 12).

⁴⁴⁷ 262/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁴⁸ 1713/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁴⁹ 12414/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁵⁰ AUA (Sig. 276-01; Kod. 12).

Dena den, 1938an urgentziako prozedura sumarisimoa ireki zuten Manuelen aurka; borrokalari aritu izanaz gain, aurretik Azpeitian egin-dakoak ere leporatzen zizkieten. Zehazki, beste azpeitiar batzuekin batera Oinatz auzora joan izana leporatzen zioten "bando nazionalera zein baserriar pasatu zen egiaztatzerá"; dena den, Manuelen alde "ohitura onak" zituen pertsona zela adierazi zuten. Edonola ere, 1938ko azaroaren 4an, urtebeteko espetxealdira kondenatu zuten "matxinada laguntzea"ren ustezko delituagatik, eta prebentziozko espetxealdian emandako denborarekin kondena betetzat eman zioten⁴⁵¹.

ECHEVERRIA LANDA, JOSE ANTONIO

EAlko militantea eta ELAko afiliatua, Jose Antonio Azpeitian geratu zen Azpeitian altxatutako tropak sartu baino lehentxeagora arte. Egiaztagirik ez dugun arren, ziurrenik gerora Eusko Gudarosteko batailoiren batean errolatuta geratuko zen 1937 erdialdean atxilotu zuten arte. Urte horren amaieran Bilboko 3. epaitegi militarrek Jose Antonioren eta beste atxilotu batzuen aurkako urgentziako prozedura sumarisimoa ireki zuten, eta guztiak 1938ko maiatzaren 16an izan zuten epaia.

Jose Antonioren dagokionez, "matxinadarekin bat egitea"ren ustezko delituagatik bizi arteko atxiloaldira kondenatu zuten epaiak aipatzen zuten azpeitiarrak "hasieratik" udalerraren Defentsa Batzordeari zerbitzuak eskaini zizkiola. Zehazki, Zuazola jauregia konfiskatzen parte hartu zuela leporatu zuten, eta Urrestillako eta Nuarbeko apaizen etxeetan, Nuarbekoari (Francisco Auzmendi) mehatxu eginda⁴⁵².

Epaia ondoren, abuztuaren 15ean Cádizko Puerto de Santa María espetxera eraman zuten, eta bertan egon zen 1939ko irailaren 15era arte, orduan Madrilgo Sant Rita espetxera eraman baitzuten. 1940ko irailaren 23an Palentziako espetxera sartu zuten, eta azkenik, 1941eko ekainaren 29an behin-behineko askatasuna eman zioten⁴⁵³.

ECHEVERRIA UGARTE, ELIAS

Elias Urrestillan jaio zen 1913an, eta bertan bizi izan zen 1934an Bilbora bizitzera joan zen arte. Igeltseroa zen lanbidez eta ELAra afiliatuta zegoen. 1936an bere borondatez izena eman zuen Ertzaintzako gorputzean, eta "ospitale eta espetxeetan zerbitzua eman zuen". 1937ko ekainaren 19an, aitopenean ageri den moduan, "beste kide batzuekin batera Eruki Etxea zaintzen geratu zen, muturrekoek honda ez zezaten". Egun horretan bertan tropa frankistetan entregatu zuten bere burua.

Atxilotetaren ostean, Gasteizko Karmeldarren espetxera bidali zuten eta lehen aldiz 1937ko abuztuaren 16an galdekatu zuten. Handik hilabetera, Eliasen aurka urgentziako prozedura sumarisimoa ireki zuten, eta berriz ere deklaratu egin behar izan zuten 1938ko uztailaren 6an. Orduan, auzipetuak Bilboko hainbat presondegitan zaintzaldiak egin zituela esan ostean, "han izandako sarrasketan" parte hartu ote zuten galdetu zioten eta ezetz erantzun zuten. Azkenean, 1939ko urriaren 30ean, gerra-kontseiluak auzia behin-behinean artxibatzearabaki zuten eta auzipetua langileen batailoi batean sartzea agindu zuten. Urte horretako azaroaren 15ean, Gasteizko gobernadore militarrek Elias Miranda Ebroko (Burgos) kontzentrazio-esparrura eramateko agindu zuten⁴⁵⁴.

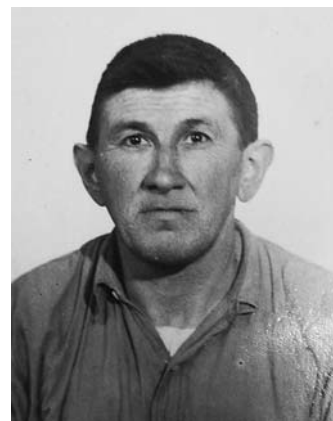
192 - Elias Echeverria Ugarte. (Lina Etxeberriak utzitako irudia).

EGUIBAR ARREGUI, MAXIMIANO

UGTko militantea eta lanbidez zurgina, Maximiano lanik gabe geratu zen gerra hasi berriean, lan egiten zuten tailerreko ekoizpena gelditu egin baitzen. Hori dela eta, gerra-kontseiluan epaitu izanagatik 1937 eta 1941 artean gutxienez egin behar izan zituen hiru aitopenean adierazi zutenaren arabera, zerbitzua eman zuten "Azpeitian zeuden errefuxiatuei ogia eta ardoa ematen", Defentsa Batzordeak hala aginduta. Gero Durangora joan zen eta UHP batailoian errolatu zen. Eusko Gudarosteko gorputz horretan geratu zen Kantabriar 1937an atxilotu zuten arte. El Duesoko espetxetik Bilboko espetxe probintzialera bidali zuten, eta gero, 1938ko uztailaren 26an, Burgoseko espetxe nagusira eraman zuten. Handik bi hilabetera, Maximianoren aurkako urgentziako prozedura sumarisimoa hasi zen. El Duesoko espetxera eraman zuten berriz ere eta han galdekatu egin zuten 1940ko ekainaren 20an. Bitartean, Roque Astigarraga, Hilario Bereciartua eta Florencio Mangasek (Azpeitiko alkate, Falangeren tokiko buruzagi eta Guardia Zibileko komandantea) Santoñako instrukzio-epaitegi militarri auzipetuaren "aurrekariak" bidali zizkieten, eta konfiskatze eta atxiloten arduradun zen "pertsona arriskutsu" gisa izendatzen zuten. Beste kasu batzuetan bezala, epaitegiak eskatutakoan saltaileek ezin izan zuten lekukorik eman egindako salaketak berresteko, "baina Valentín Larrañaga eta Ignacio Martínez Olaechea... *Glorioso Movimiento Nacional* delakoaren pertsona oso zale eta herriko zinegotzi zirenek berrets ditzakete aurreko txosten horiek".

Hala ere, Guardia Zibilaren komandanteak aipatutako bi pertsonetako batek ere ez zuten berretsi Maximianok konfiskatze eta atxilotetaren parte hartu zuenik, ezta prozeduran zehar agertzen joan ziren beste lekukoek ere. Horiek guztiak esan zuten gauza bakarra izan zen Maximiano ezagutzen zutela eta UGTkoa zela, Juan Astigarragak, Roque Astigarragaren semeak, izan ezik, hark esan baitzuen auzipetuak aitaren saltokian ardoa konfiskatu zuela.

Ikerketa judizialen berandutza ikusita, 1941eko martxoaren 1ean baldintzapeko askatasuna eman zitzaion, eta geroxeago Eibarren lanean hasi zen "suntsitutako eremuen" zuzendaritzapean. 1942 hasieran, oraindik ere prozedura irekita zegoen. Urtarrilaren 2an, Azpeitiko Guardia Zibilak epaile instruktoreari honako informazioa bidali zion: "egindako gainerako gertakarien lekuko presentzialak bilatzeko postu honetako indarrek egindako kudeaketak kudeaketa, ezin izan da emaitza onik lortu". Azkenik, 1942ko ekainaren 18an, gerra-kontseiluak 12 urte eta 1 eguneko espetxealdi txikia jarri zion "matxinadari laguntzea"ren ustezko delituagatik⁴⁵⁵.

193 - Maximiano Eguibar Arregui. (Kontxi Eguibar Etxeberriak utzitako irudia).

⁴⁵¹ 2456/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁵² 1260/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁵³ Espetxeko fitxa (AGA).

⁴⁵⁴ 2475/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁵⁵ 3531/40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

EGUIGUREN ACHAGA, JESUS

1910ean Azpeitian jaioa, Jesus gidaria zen eta Hernanin bizi zen 1936an. 1937ko abuztuan Kantabrian atxilotu zuten, eta pixka bat geroago gerra-kontseiluan epaitu zuten beste 24 lagunekin batera. "Matxinadarekin bat egitea"ren delitu bategatik biziarteko espetxealdira kondenatu zuen 1937ko irailaren 30eko epaiaren arabera, Jesúsek armatutako zaintzaldiak egin zituen, eta gero bere borondatez euskal milizietan erroldatu zen. Atxilotu zuten unean Eusko Gudarostearen barruan teniente gradua zuen⁴⁵⁶.

EGUIGUREN EIZAGUIRRE, ANTOLIN

Azpeitia bizi zen. Organo egilea zen. Lamiakoko aerodromoan zerbitzuak eskaini zituen Gerra Zibila hasi ondoren. Sendagileak hala aginduta, bajan egon zen 1937ko otsailaren 5etik 12ra, "bi begietan gorputz arrotzak" izategatik. Altxatutako tropek atxilotu eta 1937ko amaieran, beste hogeitasei preso ingururekin batera, Donostiara eraman zuten Medina de Rioseco (Valladolid probintzia) kontzentrazio-esparrutik, eta Gipuzkoako hiriburuan aurretiazko eginbideak abiarazi zituzten denen aurka⁴⁵⁷. 1937ko maiatzaren 15ean, Antolin errepresaliatua zela berretsi zuten epaitegi hark eta B atalean sailkatu zuten. Berritara eraman zuten kontzentrazio-esparru batera⁴⁵⁸.

EIZAGUIRRE GARMENDIA, FAUSTO

Faustok 17 urte eskas zituen 1936ko uztailan. Abuztutik aurrera Loiolako santutegian, euskal milizien kuartel nagusian, zaintzaldiak egin zituen irailaren 19an utzi zuten arte. Lanbidez saskigilea eta militante nazionalista zen. Azpeitia erori ostean Bizkaira ihes egin zuen eta gero handik zultzaileen batailoi batera, eta han gotorlekuak eraikitzen lan egin zuen.

1937ko abuztuan Laredon harrapatu zuten, eta urtebete baino gehiagoz atxilotuta mantendu zuten gerra-kontseiluan epaitu zain⁴⁵⁹. 1937ko irailaren 23an, epaitzen zuen auzitegi militarrek uste izan zuen frogatuta zegoela haren militantzia nazionala, armatutako zaintzaldiak egin izana eta zultzaileen batailoian parte hartu izana. Aldiz, haren arabera, "ez du inolako funtsik auzipetuak baserriar bat atxilotzen parte hartu izanaren salaketak". Edonola ere, Faustok "hain gaztea izanik, familiartekoei eraginda eta Fronte Popularrak behartuta" jokatu zuela uste izan zuten, beraz, aske utzi zuten prebentziozko espetxealdian zeraman denborarekin "haren jokabidea nahikoa zigortuta" zegoela ulertuta⁴⁶⁰.

EIZAGUIRRE ODRIA, GENARO

1906an Azpeitian jaioa zen eta Bustinzuri inguruan bizi zen. Azpeitian atxilotu zuten Genaro, Komandante Militarren aginduz, eta Ondarretako espetxera eraman zuten. Donostiako 15. epaitegi militarrean bere aurka prozesu sumarisimo bat abiarazi zutelako sartu zuten espetxean, baina ez dakigu zer leporatzen zioten. 1939ko urtarrilaren 19tik apirilaren 2ra arteko tartean espetxeko erizaindegian egon zen, "bihotzeko eritasuna" zuelako; hala dio auzitegiko medikuaren txostenak. Handik 20 egunera, berritara eraman zuten erizaindegira, bihotzeko lesio bat zuelako. Ondoren, 1940ko martxoaren 21ean, aske utzi zuten, baldintzapean eta maiatzaren 7an, auzia artxibatu eta Genaro behin betiko aske uztea erabaki zuten⁴⁶¹.

ELIAS UNANUE, FRANCISCO

Lanbidez tapizatzailea eta *Damaso Azcue* enpresako langilea errepublika-garaian⁴⁶², Pacok Azpeititik ihes egin zuen 1936ko irailean, matxinatutako tropek sartzeaz zirenean. Gerora, baliteke zultzaileen batailoi batean erroldatuta egotea, Bizkaiko sektore ugarian defentsa-sistemak eraikitzen. Gernikan, 1936ko apirilaren 26ko bonbardaketatik bizirik atera zen, eta horren ostean, Bilbora joan zen⁴⁶³.

Atxilotu zutenean, Eskolapioen espetxean egon zen preso (Bilbo), urtebete inguruz. Berriz Azpeitira itzultzailekoan salatu egin zuten, eta Ondarretako espetxera eraman, gerra-kontseiluan epaitu zain.

Itxuraz Pacoren aurka heriotza-zigorra eskatu zuten, baina 1940ko martxoaren 14an, baldintzapeko askatasunean zegoenean, auzia artxibatu eta aske utzi zuten⁴⁶⁴.

194 - Francisco Elias Unanue. (AIRMN).

ELORZA ALBERDI, EUSEBIO

1937ko irailaren amaieran, Donostiako 14. Epaitegi Militar Iraunkorrek ikerketa-prozesua hasi zuen 6 azpeitiarren "Fronte Popularraren aldeko jarduerara politiko-sozialak argitzeko". Horien artean zegoen Eusebio. Hain zuzen ere, "kausa horren alde azken hauteskundeetan indarkeria erabiliz euskal nazionalismoaren propaganda egitea" leporatzen zitzaion. Salaketa horiez gain, "herria utzi eta Bilbon ziurrenik gerrako materialerako enbalatzeko kaxak egiten aritu izana beste salaketarik ez zuten haren kontra".

Edonola ere, 1938ko apirilaren 12an, *Gerra Ikuskaritzak* uste izan zuen ikertutako gertakariak ez zutelako justifikatzen prozedura auzi sumarisimo gisa hartzea, beraz, Eusebioarentzat isun ekonomikoa ezarri zuen. Hura ordaindutakoan, Eusebio aske geratuko zen⁴⁶⁵.

⁴⁵⁶ 67/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁵⁷ 1644 aurretiazko eginbideak (AIRMN).

⁴⁵⁸ 14786/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁵⁹ AUA (Sjg. 196-215; Kod.215).

⁴⁶⁰ 1002/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁶¹ 194/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN) / GPAH 2831_030.

⁴⁶² AUA (Sjg. 1240-08; Kod. 214).

⁴⁶³ Familiako lekukotza

⁴⁶⁴ 14703/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁶⁵ 421/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

ERRASTI ARIZONDO, ANASTASIO "ATXERO"

Lanbidez zurgina, Anastasio 1933ko apirilko udal-hauteskundeetan hautagai errepublikarra izan zen, baina lortutako 20 boto eskasez ez zioten balio izan ordezkaritza lortzeko⁴⁶⁶. Gerora, gerra hasi ostean, Azpeitiko Defentsa Batzordeko⁴⁶⁷ kide izan zen herritik ihes egin eta Eusko Gudarostean sartu zen arte. 1937ko abuztuan Kantabrian atxilotu eta El Duesoko kartzelan sartu zuten. Santoñako plazan bertan, 1937ko abenduaren 9an, ustezko "matxinadarekin bat egitea"ren delituagatik espetxealdi handiko 30 urteko kondena jarri zioten. Handik hilabete batzuetara, zehazki 1938ko maiatzean, Donostiako epaitegi militar batek Anastasioaren galdeketa eskatu zuen, haren izena Maria Altuna Astigarraga eta Gloria Zabaleta Olazabal azpeitiarren aurkako prozesu sumarisimoan aipatu zelako. Galdetegi batean planteatu zitzaizkion galdera batzuen harira, Anastasiok zuzenean salatu zituen Maria eta Gloria, eta egozten zizkieten oilo-lapurretetan parte hartu zutela esan zuen. Era berean, deklaratuak auzipetuz zer iritzi zuen galdetutakoan, Anastasiok erantzun zuen biak zirela "euskal nazionalista sutsuak, hasieratik gorri-separatisten zerbitzura jarri zirenak"⁴⁶⁸. 1939ko azaroaren 15ean Anastasio El Dueso espetxe-koloniatik Alcalá de Henareseko (Madril) espetxe-tailerretara eraman zuten. Bertan egon zen preso 1943ko abuztuaren 22an baldintzapeko askatasuna eman zioten arte⁴⁶⁹.

ERRASTI LARRAÑAGA, JUAN DE DIOS

Azpeitian jaioa 1905ean eta lanbidez igeltseroa, Juan gerra-frontean JSUren *Amuategui* infanteriako batailoian erroldatuta ibili zen borrokan. 1937ko udan Kantabrian atxilotu zuten, El Duesoko espetxean preso izan zuten eta Santoñako plazan bertan gerra-kontseiluan epaitu zuten. 1937ko azaroaren 10ean 30 urteko espetxealdi handiko kondena jaso zuen ustezko delituagatik. Kondenaren arrazoitzat "Zuzendaritza Sozialistaren kide" izatea eta frontean parte hartu izana argudiatu zuten⁴⁷⁰.

ERRASTI OLAIZOLA, JOSE

Jose zumaiarra zen eta Azpeitian bizi zen. Azpeitian lan egin zuen zumegile gisa *Damaso Azcue* enpresan. Abertzaleen aldekoa zen eta gerra hasitakoan zaintzaldiak egin zituen. Gero, *Loyola* batailoian erroldatu zen eta bertan sukaldari aritu zen. 1937ko abuztuan Laredon atxilotu zuten eta handik gutxira, Lizarrako kontzentrazio-esparrura eraman zuten. Azaroaren 1etik 6ra, Miranda de Ebron egon zen preso eta badirudi, handik Sevillara eraman zutela, langileen batailoi espezializatu batera. Hala ere, hil haren 25ean berriro eraman zuten Miranda Ebroko kontzentrazio-esparrura. Andaluziara eraman eta handik hain denbora gutxira itzuli zenez, baliteke bere izatea Alanís de la Sierran (Sevilla) istripua izan zutenetako bat. 1937ko azaroaren 19an izan zen istripua eta 57 euskal preso hil ziren. Edonola ere, hilaren 26an Bilboko Eskolapioen espetxera iritsi zen, gerra-kontseiluan epaitu eta 12 urte eta egun bateko espetxealdira kondenatu zuten 1937ko abenduaren 17an. Kondena-epaiaren arabera, José parte hartu zuen armak konfiskatzen eta eskuineko pertsonak atxilotzen Azpeitian⁴⁷¹. 1938ko abuztuaren 2an Cádizko Puerto de Santa Maria espetxera eraman zuten, eta urte horretako abenduaren 14an Sevillako espetxera⁴⁷².

GARCIA AZURZA, JOSE

Jose Bizkaian jaio zen, Getxon, 1913an. Azpeitiarra eta lanbidez saskigilea, 1934ko azaroan "Ceutako Itsas konpainian" sartu zen, bere kinta lerroetara deitu zutenean. Handik urtebetera, soldadutza-denbora bete zutenean, ziurrenik Azpeitira itzuliko zen. Edonola ere, 1938 arte ez dugu haren berri gehiago. Urte horretan, Jose Ondarretako espetxean zegoen preso, gerra-kontseiluan epaitu zain. 1939ko abuztuaren 9an, epaitegi militarrek auzia artxibatu zuen eta aske utzi zuten⁴⁷³. Ziurrenik miliziano gisa ibiliko zen Gerra Zibilean.

GARMENDIA ARTECHE, RAMON

Azpeitiarra zen eta lanik gabe zeuden langileen hainbat zerrendatan eman zuen izena 1935ean, 26 urterekin⁴⁷⁴. Gero, ziurrenik *Itxarkundia* batailoian erroldatu zen borrokan atxilotu zuten arte⁴⁷⁵. Gerra-kontseiluan prozesatuta, 1938ko urtarrilaren 4an Bilboko 12. epaitegi militarrek erabaki zuen Ramonen aurka irekitako auzia aparteko prozesu sumarisimo batean ikertu behar zela, instruitzen ari ziren gainerako auzipetuetatik bereizita. Era berean, Azpeitiko Guardia Zibilari eta Deustuko kontzentrazio-esparruari (bertan zegoen une horretan preso) informazioa eskatu zien⁴⁷⁶. Ondorioz, beste gerra-kontseilu batean prozesatu zuten eta haren instrukzioa 1940 arte luzatu zen. Orduan, eta 1938 amaieratik, Ramón espetxealdi arinduan zegoen bere herrian, Azpeitian. Azkenik, 1940ko apirilaren 18an auzia artxibatu eta behin-betiko aske utzi zuten⁴⁷⁷.

GARMENDIA ERRASTI, JOSE MARIA "KOIPE"

Jose Maria "Koipe" Azpeitian jaio zen 1907an eta Eliz kalean bizi zen. Lanbidez aldare eta erretaulak pintatzen zituen, doratzaile gisa eza gutzen dena. EAjko militantea eta ELAko afiliatua zen 1932tik. Gerra Zibila hasi zenetik alderdiko eta *Ordena Publikoaren Tokiko Batzordeko* kide izendatu zuten. 1936ko irailaren 19an Azpeitia utzi zuen, eta gerora *Eusko Gudarosteko 5. Intendentzia batailoian* erroldatu zen. Lehen helmuga Elorrio izan zen, baina 1937ko abuztuaren 25ean Laredon atxilotu arte hainbat frontetan aritu zen. Aranda del Dueroko kontzentrazio-esparrura eraman zuten, eta 1937ko urriaren 20an saikapen-akta egin zuten. Haren arabera, preso mantentzea erabaki zuten ("C atalean" saikatuta), bere aitortpena eta Azpeitiko Guardia Zibilaren txostena irakurri ostean. Urgentziatzko prozedura sumarisimoa hasi ostean, 1938ko maiatzaren 16an Eskolapioen espetxera eraman zuten. Apirilean Bilboko 12. epaitegi militarrek Azpeitiko

⁴⁶⁶ AUA (Sig. 847-06; Kod. 217).

⁴⁶⁷ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

⁴⁶⁸ 2967/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁶⁹ *Espetxeko fitxa* (AGA).

⁴⁷⁰ *Espetxeko fitxa* (AGA).

⁴⁷¹ 171/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁷² 1725/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁷³ 2773/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁷⁴ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

⁴⁷⁵ EGAÑA, I. (Zuz.): *1936, Guerra Civil en Euskal Herria* (2004).

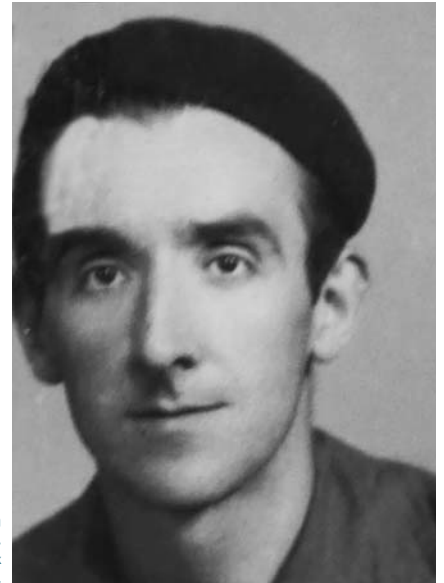
⁴⁷⁶ 1363/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁷⁷ 10451/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

alkatetzaren eta Falangeren txostenak iritsi ziren. Horien arabera, "eskuineko pertsonen" etxeetan irrati-gailuak konfiskatu izana leporatzen zioten, pertsona horien artean zegoen Casto Orbegozo. Kasu jakin horretan espediente judicialari gehitu zitzaion "konfiskatzearen agiriaren kopia zehatza, eta bertan zehaztuta" zectorren "idazmahai bat aulki eta guzti" konfiskatu zutela: Era berean, Nuarben egindako ustezko konfiskatzearen inplikaturako emakumeetako bat aipatzen zen, auzipetuaren "emaztegaia edo gutxienez ezkongai-harremana" zuena. Txostenak ondoren bere emaztea izango zena aipatzen zuen.

Horretarako, Azpeitiko bi bizilagunen testigantza aurkeztu zuten. Alde batetik, Jose Antonio Segurola Iturriozek aitortu zuen 1936an Jose Mariak eta Guardia Zibileko teniente batek atxilotu zutela. Bestalde, Victoria Aizarna Lizasok konfiskatzearen lekuko gisa aitortu zuen, eta auzipetua konfiskatze horren partaide izan zela adierazi zuen. "Ordeneko pertsonekin sentimendu gaiztoak zituen pertsona zela aitortu zuen, batez ere eskuindarrekin". Hain zuzen ere, Victoriak aitortu behar zela nahi izan zuen Juan Pablo Lojendio eskuindarrak Azpeitian egindako mitin baten aurka Jose Maria buru zela egin zuten ustezko boikot bat. "Jose Mariak modu txarrean moztu zion, behin eta berriz, eta hark eta jarraitzaileek oihukatu egin zuten". Edonola ere, 1938ko maiatzaren 19an Jose Mariak berretsi egin zuen aurreko bere deklarazioa, hau da, militantzia politikoa eta frontean egindako jardueran onartzen zituena, baina ukatu egin zuen Juan Pablo Lojendio eskuindar hautagaitzari hitzaldia moztu izana, eta esan zuen ez zuela gogoratzen Jose Antonio Segurola atxilotu izanik. Ondorioz, 1938ko uztailaren 87an, Jose Maria 20 urteko espetxealdira kondenatu zuten "matxinadari laguntzearen" ustezko delituagatik.

Azkenik, 1941eko uztailaren 1ean baldintzapeko askatasuna eman zioten, zigorra 6 urte eta egun 1eko espetxealdira murriztu ostean. 1948ko irailaren 8an "behin betiko askatasun-ziurtargiria eman zioten"⁴⁷⁸.

195 - Jose Maria Garmendia Errasti.
(Maite Garmendia Altunak utzitako irudia).

GOENAGA EIZAGUIRRE, IGNACIO "FRAILETXU"

1912an jaio zen Elosiaga auzoko Arbe baserrian eta Zarautzen bizi zen. Ignacio UGTn afiliatuta egon zen errepublika-garaian. Gerra hasi zenean Zarauzko "Tokiko batzordeko garraioen saileko presidente" izendatu zuten, eta itxuraz, Eleuterio Legarraren atxilotetan parte hartu zuen. Gerora, Eusko Gudarosteko batailoi batean errolatuta geratu zen 1937ko abuztuaren 29an Laredon atxilotu zuten arte.

1939an, Donostiako San Antonio Abad ospitale zibilean ospitaleratuta zegoela (Manteo ospitale gisa ezagunagoa zen), gerra-kontseiluan epaitu zuten. Urte horretako irailaren 7an "matxinada militarri laguntzearen" ustezko delitu bategatik zigortu zuten 6 urte eta egun 1eko espetxealdira. Zigorra 2 urtera arindu zioten 1940ko apirilean. Ondorioz, *Zigorak Aztertzeako Gipuzkoako Batzordeak* onartutako jaitzieraren ostean, Ignacio zaintzapeko askatasunaren erregimenean geratu zen⁴⁷⁹.

GOENAGA ITURZAETA, GREGORIO

Gregoriok bizikletak alokatzeko negozioa zuen eta gidaria zen lanbidez, bai errepublika-garaian, bai gero⁴⁸⁰. Gerra bi bandoetako batean ere parte hartu zuenik ageri ez den arren, 1938 amaieran urgentziatzko prozesu sumarisimoa ireki zuten haren kontra Bilboko epaitegi militarrek egindako aurretiazko diligenzien ostean. 1940ko martxoaren 14an, hala ere, gerra-kontseiluak kasua behin-behinean artxibatzea eta Gregorio aske uztea agindu zuen. Gregoriok atxilotu zuten unean konfiskatu zizkioten eskopeta eta kartutxoak itzuli zizkioten⁴⁸¹.

GOICOECHEA CENDOYA, JUAN "AKOTEI-ORKAZARRE"

1914an Azpeitiko Oinatz auzoan jaioa, Juan "Akotei-Orkazarre" bertsolari gisa ezagutzen zuten. ELAko afiliatua, gerra hasi ondoren zaintzaldiak egin zituen, eta gerora *Eusko Gudarosteko San Andres* batailoian sartu zen sarjentu gisa. Atxilotu ostean, 1937ko amaieran epaitu zuten Bizkaiko hiriburuan, gerra-kontseiluan.

1937ko abenduaren 7ko epaiaren arabera, Juanek, Azpeitian armak hartuta zaintzaldiak egiteaz gain eta abertzaleen batailoian bere borondatez errolatzeaz gain, konfiskatzeak egin izana leporatu zioten. Hori dela eta, nabarmendu behar da Juan beste azpeitiar batzuen aurkako prozedura sumarisimoetan aipatzen dutela eta konfiskatzeen egiletzat hartzen dutela. Esaterako, Jose Maria Garmendia Errasti eta Marcelino Corta Zuloagaren aurka egindako gerra-kontseiluan, Vicente Gurruchaga Unanue lekukoak aipatu egiten du baserrian Galo Barrenaren bila egindako erregistroa eta ondoren hiru txahal konfiskatu zizkiotela aipatu zuenean. Hori guztia kontuan hartuta, Juan biziarteko espetxe-zigorrera kondenatu zuten⁴⁸², "matxinadarekin bat egitearen" ustezko delituagatik. Dena den, Burgosko espetxean hiru urte eman ostean, zigorra jaitzi zioten eta baldintzapean aske utzi zuten. Espetxealdi arinduko erregimenean geratutako gainerako pertsonak bezala, 15 egunean behin Guardia Zibilaren kuartelera joan behar izaten zuten. Azkenik, 1945ean Azpeitia utzi eta Iparralden jarri zen bizitzen⁴⁸³.

196 - Juan Goicoechea Cendoya.
(Hemendik ateratako argazkia: ELIAS ODRIOZOLA, I.:
Azpeitia, 500... Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak).

⁴⁷⁸ 2330/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁷⁹ 14539/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁸⁰ AUA (Sig. 275-02; Kod. 12)/(Sig. 276-02; Kod. 12).

⁴⁸¹ 2173/39 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁸² 1290/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁸³ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitia, 500... (Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak)*. 2004.

GURRUCHAGA ECHEVERRIA, BIENVENIDO JUAN

Juanek Urolako trenbideko faktore gisa lan egin zuen 1936ko irailaren 20an altxatutako tropak sartu bezperatan Azpeititik ihes egin zuen arte⁴⁸⁴. *Sindicato Nacional Ferroviario* sindikatuko afiliatua, 1934an soldata eten zion konpainiak "greba egiteko jarrera zuela eta". Epaitu zuen epaitegi militarren arabera, gerra hasieran zaintzaldiak egin zituen, ez dago "Glorioso Movimiento" delakoaren aurkako beste ekintzarik. Horregatik, 1939ko martxoaren 5ean, espetxeratze prebentiboan zeraman denbora leporatzen zitzaizkion gertakarietat zigor egokia zela erabaki zuten⁴⁸⁵. Handik urte batzuetara, 1948ko otsailaren 26an, trenbide konpainian harrezatela eskatu zuen, eskaera hau 1949ko urtarrilaren 10ean ukatua izan zitzaionalarik⁴⁸⁶.

IBARZABAL AMENABAR, FRANCISCO

Francisco errepublika-garaian eta 1936ko irailaren 19ra arte Azpeitiko batzokiko atezaina izan zen. EAJko afiliatua eta lanbidez tailugilea, alde egin zuen beste azpeitiar askok bezala, altxatutako tropak sartzeaz zirenean. 1937ko abuztuaren 26an Laredon atxilotu zuten, baina ez dakigu gerra-frontean jardueraren bat izan zuen edo batailoiren batean errolatuta egon zen. Gerora, Orduñako kontzentrazio-esparrura bidali zuten, eta bertan egon zen 1937ko irailaren 19ra arte. Data horretan, Gasteizko espetxe probintzialera bidali zuten. 1938ko urriaren 11n Miranda Ebroko (Burgos) kontzentrazio-esparrura eraman zuten, eta 1939ko urtarrilaren 15ean, Murgiakora. Urte horretako urrian, zehazki 1939ko urriaren 23an, prebentziozko espetxealdian bi urte baino gehiago eman ostean, behin-behineko askatasuna eskatu zuen familiako egoera ekonomiko ezegonkorra zela eta. 4 eta 6 urteko bi umeren aita, Francisco "etxeko euskari bakarra" zela zioen, eta "erabateko txirotasunean" zegoela. Eskaerari atxiki zizkioten Falangera afiliatuta zeuden Azpeitiko hainbat bizilagunen idatziak, abal gisa, esanez atxilotua babesten zutela modu "pertsonal, ekonomiko eta judizialean". Era berean, Azpeitiko alkatearen (orduan Ignacio Egaña Otegui zen) idatzi ofizial bat gehitu zuten, Francisco "jokabide moral oneko" pertsona zela baieztatzen zuena. Hala ere, *Gerra Ikuskaritzak* abenduan erabaki zuen Franciscori buruzko informazioen arabera delitua zegoela, eta beraz, aurretiazko eginbideak hasi behar zirela. Ondorioz, Donostiako epaitegi militarrek Azpeitiko Guardia Zibilaren, alkatearen eta Falangeren txostenak jaso zituen. Guztiek Franciscoren ideologia nazionalista nabarmentzen zuten idatziak eta, beraz, "ideia asaldatu anti espainolistak", eta Azpeitia utzi ondoren zer egin zuen ez zekitela zioten. Era berean, Roque Astigarraga eta Julian Orbeagoz Embil alkate ohiek deklaratu zuten lekuko gisa. Aurreko txostenetan bezala, biek atxilotua salatu zuten "bere ideien propagandista" izateaz, baina aldi berean esan zuten ez zuela parte hartu atxilotetetan eta konfiskatzeetan, "inori kalterik egiteko ez zelako gai". Azkenik, epaile militar inktoreak behin-behineko askatasuna eman zion 1940ko apirilaren 10ean. Handik hilabetera auzia artxibatu eta behin betiko askatasuna eman zioten⁴⁸⁷.

17

DECLARACIÓN DEL TESTIGO

En San Sebastian a veintitres
de Febrero de mil novecientos Cuarenta
ante este Juzgado compareció el testigo

JULIAN ORREGOZO EMBIL

anotado al margen, el cual fué enterado del objeto de su comparecencia, de la obligación que tiene de decir verdad, y de las penas en que incurre el reo de falso testimonio, siendo con arreglo a su clase, y

Preguntado por las generales de la Ley, dijo: Llamarse como queda dicho, de Cincuenta y ocho años de edad, de estado Casado natural de Azpeitia de profesión Comerciante que No ha sido procesado, y con domicilio en En Azpeitia y que no le comprenden las demás

Preguntado. Si conoce al encausado FRANCISCO IBARZABAL AMENABAR: Contesta. que si que lo conoce desde niño.

PREGUNTADO Para que manifieste su actuación Antes y despues de estallar el Glorioso Movimiento "acional: CONTESTA. Que dicho encausado antes de estallar el Movimiento "acional Fué dos años aproximadamente Conserge del Centro Separatista, habiendo sido muy propagandista de sus ideales pero que nunca le bió formar escandalo en ninguna parte. Al estallar el Movimiento, sabe que el Encausado nunca actuó con armas ni intervino en ninguna detención ni registros, pero que este siguió ocupando el puesto de Conserge hasta el diez y nueve de Septiembre .

PREGUNTADO Si sabe que labores egercia dentro de dicho cargo: CONTESTA. que se dedicó solamente a desempeñar el cargo, pero que nunca le bió ni lo ha hoido que tubiera alguna actuación fuera de dicho cargo.

PREGUNTADO Que concepto le merece CONTESTA que le considera mala persona con respecto a sus ideales, pero buena persona en su actuación dentro de la sociedad, incapaz de hacer mala a nadie.

PREGUNTADO Si tiene algo mas que decir CONTESTA que no, y leida que le ha sido esta su declaración se afirma y ratifica en ella y la firma con S.S. y con eligo el secretario de que certifico.

Ignacio Egaña Otegui
Julian Orbeagoz Embil
Jose Loraada

197 - Francisco Ibarzabal Amenabarri buruzko dokumentua. (AIRMN).

⁴⁸⁴ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. *Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola.* (2009).

⁴⁸⁵ 1015/38 Gobernuko informazioa (AIRMN).

⁴⁸⁶ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. *Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola.* (2009).

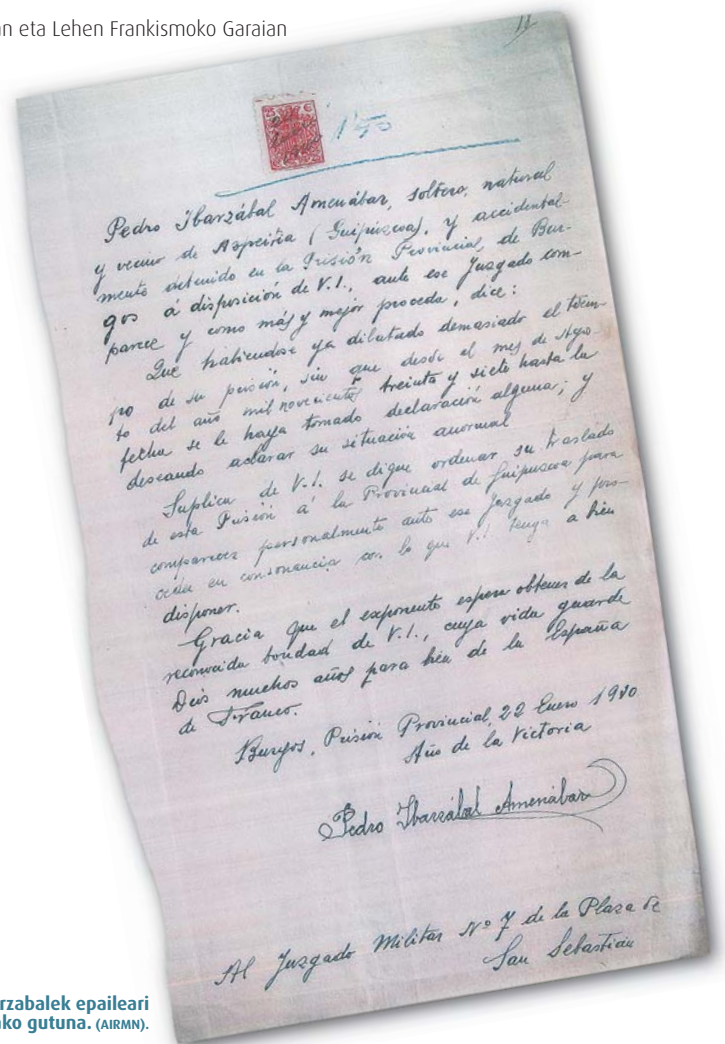
⁴⁸⁷ Aurretiazko eginbideak 3010/39 (AIRMN).

IBARZABAL AMENABAR, PEDRO

Anaia Francisco bezala, Pedro ere EAjko militantea eta ELAko afiliatuta zen, baina, alderdian zituen "erantzukizunak" batzokiko zerbitzari izatea besterik ez ziren. Gerora, Azpeititik 1936ko irailan ihes egin ostean, Bizkaian *Intendencia Militar* delakoaren batailoi batean errolatuta geratu zen 1937ko abuztuan Laredon atxilotu zuten arte. Handik gutxira, eta 1939ko erdialdera arte, Medina del Rioseco-ko (Valladolid) kontzentrazio-esparru batean egon zen, eta 1940ko hasieran eraman zuten Burgoseko espetxe probintzialera.

Anaiak ez bezala, 1940ko urtarrilaren 22ko data zuten Pedoren erregu-gutunak ez zuten behin-behineko askatasuna eskatzen, Ondarretako espetxera eramateko besterik ez zuten eskatzen. Bitartean, Donostiako 7. epaitegi militarrek instrukzioarekin jarraitu zuten, baina 1940ko apirilaren 21ean behin-behineko askatasuna eman zioten. Kasu honetan ere Falangeko militante ziren azpeitiar ugari abala eman zuten auzipetuaren alde, Guardia Zibilaren txostenek militante nazionalista gisa zituen aurrekariak nabarmendu zituzten arren. Alkatetzatik Roque Astigarragak emandako datuetako bat nabarmentzen da: "kontzentrazio esparruan egonda, aitari euskarazko gutuna idatzi zion Espainiarrakiko kontzeptu eta esaldi iraingarriekin".

Azkenean, 1940ko maiatzaren 9an auzia artxibatu egin zuten eta "auzipetua behin betiko aske geratu zen"⁴⁸⁸.

198 - Pedro Ibarzabalek epaileari bidalitako gutuna. (AIRMN).

IRAOLA GOICOECHEA, ROQUE

Roque zurgina zen eta Jose Iturzaeta enpresan lan egin zuen errepublikaren garaian⁴⁸⁹. Abertzaleen aldekoa, gerra hasitakoan Donostiako errepidean armak hartuta zaintzaldiak egin zituen. Gero Bilbora ihes egin zuen, eta han *Acha* y *Zubizarreta* enpresarako lan egin zuen babeslekua erakitzen. Atxilotu eta espetxean sartu ostean, Donostiako 4. Epaitegi militar iraunkorrak Roqueren eta hainbat azpeitiarren aurkako instrukzio-prozesua abiatu zuen 1937 amaieran.

Roqueri buruz, hainbat txostenek adierazi zuten *Eusko Gudarosteko Intendentzia Militarrekin* kolaborazioa egin izana, baina idatzi judizialak adierazten du hipotesi hori ez zela egiaztatu. Era berean, armak hartuta zaintzaldiak egin arren, adierazten zuten ziurtasunik ez zutela "eskuindarrak jazartzeko ekintzetan eta gehiegikerietan parte hartu zuenik". Beraz, 1938ko apirilaren 18an, *Gerra Ikuskaritzak* Donostiako epaitegi militarren gobernu-informazioa berretsi zuen eta Roque behin betiko aske uztea erabaki zuen⁴⁹⁰.

IRIARTE ECHANIZ, SANTOS

1912an Errekartetxo baserrian jaioa, Santos arotza izan zen lanbidez, eta joan den mendeko 40ko hamarkadan probintziako harrijasotzaile ezagunenetakoa bat zen⁴⁹¹. Aurretik, 1936an eta 1937 hasieran altxatutako armadak mobilizatu zuen, eta 23. *Mendiko Infanteriako Erregimentuan* (Amerika 23 gisa ezagutzen zena) errolatuta geratu zen. 1937ko uztailaren 22an desertatu egin zuen, baserrian ezkutatuta egon zen Azpeitiko Guardia Zibilak 1939ko irailaren 16an atxilotu zuten arte. Bi urtez ezkutuan egon ostean, Azpeitiko espetxera eraman zuten eta handik Iruñekora, eta epaitegi militar batek desertatzeagatik prozesatu zuen⁴⁹².

Aitorpenean, Santosek adierazi zuen ihes egin zuela "Santanderreko frontera eramango zutela entzun zuelako, eta beldur zen preso hartuko ote zuten, euskal nazionalistek amorrua baitzioten. Azkenik, 1940ko ekainaren 1ean, soldadutzan 4 urteko errekarua jarri zioten zigor gisa"⁴⁹³.

IRIONDO ARAMURU, JUAN "TXORITXERO"

Juan telegrafo-banatazailea zen bere jaioterrian, Azpeitian. EAjko eta *Sindicato Nacional de Telégrafos* delakora afiliatuta, gerra hasi zenean Defentsa Batzordeak komunikazio-zerbitzu horren buruzagitza esleitu zion, 1936ko irailaren 19an Bilbora ihes egin zuen arte. Herri horretan Eusko Jaurlaritzako lehendakaritza-zerbitzuan izena emanda geratu zen 1937ko abuztuan Kantabriari atxilotu zuten arte.

Irailan urgentziatzko prozedura sumarisimo bat hasi zuten Juanen aurka Kantabriako hiriburuan, eta 1937ko azaroaren 31n biziarteko espetxealdira zigortu zuten. Gerra-kontseiluko epaiaren arabera, Juanek Azpeititik ihes egin aurretik zeuden telegrafo-gailuak suntsitu zituen⁴⁹⁴.

1938ko irailaren 9an Santanderreko espetxe probintzialetik El Duesora eraman zuten, eta bertan egon zen 1941eko ekainaren 21ean baldintzapeko askatasuna eman zioten arte⁴⁹⁵.

⁴⁸⁸ Aurretiazko eginbideak 2301/40 (AIRMN).

⁴⁸⁹ AUA (Sig. 1240-08; Kod. 214).

⁴⁹⁰ 421/38 Gobernu-informazioa (AIRMN).

⁴⁹¹ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitia, 500...* (Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak). 2004.

⁴⁹² GPAH (2784; Esp. 068).

⁴⁹³ 4251/40 ohiko sumarioa (AIRMN).

⁴⁹⁴ 17/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁹⁵ Espetxeko fitxa (AGA).

ITURRALDE BERECIARTUA, JOSE CRUZ

Azpeitiko Iturralde Bereciartua anaietako gazteenak oraindik ez zituen 18ak beteta 1936an Gerra Zibila lehertu zenean. *Loyola* batailoiko gudarari ziren anaiekin batera abiatuta, Jose Gernikan errefuxiatuta geratu zen Bilbora ebakuatu arte. 1937ko abuztuan Santoñan atxilotu zuten eta Miranda Ebroko kontzentrazio-esparrura bidali zuten. Bertan, "B atalean" saikatu zuten eta langileen batailoi batera eraman zuten.

1938ko udan, Jose Zornotzan basea zuten *Automobilak Berreskuratzeko Zerbitzuaren* barruko Lamiakoko (Leioa) *Langile Espezialisten Batailoian* zegoen. Abuztuaren 24an, batailoi horretako buruzagitzak Bizkaiko gobernadore militarri egun horretan bertan 15:00ak inguruan gertatutakoaren parte eman zion. Itxuraz Jose Iturralde eta zigortutako beste kide batzuk euskaraz oihuka zihoazen, oihu iraultzaileak eginez eta ukabila altxatuta, konboian zeramatzatenean Atxuritik pasatzean. Gertakari horiek berehala salatu zituzten Santurtziko udaltzainburu ohi eta une hartan *Guardia Zibilaren Ikerketa Brigadako* kide zen Manuel Sanz Canterak eta hainbat buruzagi erreketek. Ondorioz, abuztuaren 26an Joseren eta atxilotutako gainerakoen aurkako urgentziako prozedura sumarisimoa hasi zuten. Handik hiru egunetara, aitorpenean salaketak ukatu egin zituen, eta esan zuen Basurtorainoko bidean *boga-boga* abestia kantatu besterik ez zutela egin, eta puntu horretan Echevarria sarjentuak euskal abestiak kantatzea aurpegiatu zenez, hortik aurrera *Adiós Bilbao eta Santurce a Bilbao* abestiak kantatu zituzten.

Hala ere, epaile militar instruktoreak ontzat eman zituen akusaziozko salaketak. "Erakunde Patriotiko edo Erregimena iraintzeko" asmoz, euskarazko hitzak esan izana delitu gisa hartu ezin bazen ere, ukabila altxatzea funtsean "Espainiatik ordenaren aurkako komunismoa kanporatzeko borrokan diharduen Estatuarekiko etsaitasunezko ekintza publikoa" dela uste izan zuen. Beraz, 1938ko irailaren 17an, gerra-kontseiluak onartutaz eman zuen "ukabila altxatu izana behin eta berriz eta euskaraz oihu iraultzaileak egin izana". Horrek "matxinadarekin bat egitearen" delitua zekarren eta, ondorioz, espetxealdi handiko 30 urteko zigorra.

1938ko abenduaren 10ean, Jose Cadizko Puerto de Santa Mariako espetxera eraman zuten, eta bertan egon zen 1940ko irailaren 27an espetxealdi arindua eman zioten arte. 1943ko apirilaren 2an, *Zigorak Aztertzeako Batzorde Zentralak* 30 urteko zigorra 6ra murriztu zion, eta zigorra amaitzeko data 1944ko abuztuaren 22a ezarri zuten⁴⁹⁶.

199 - Jose Iturralde Bereciartua.
(Itñaki Iturraldek utzitako irudia).

ITURRALDE BERECIARTUA, JUAN

1914an Urrestillan jaioa zen Juan. Zurgina zen lanbidez eta errepublika-garaian ELAn eta EAJn egon zen afiliatuta. Gerra hasi ondoren, zaintzaldiak egiten ibiliko zen seguru asko Defentsa Batzordearentzat, Vicente anaia bezala. 1936an, *Loyola* batailoian errolatu zen eta hainbat frontetan ibili zen borrokan, hariak Kantabriako Limpas herrian, 1936ko abuztuaren 26an harrapatu zuten arte. Handik urtebetera, Aranda del Dueroko kontzentrazio-esparrura eraman zuten eta han, *Zigorak Aztertzeako Batzordeak* "C atalean" saikatu zuen. Hala, espetxean eduki zuten gerra-kontseiluan noiz epaituko zuten zain. Eusko Gudarostean bere borondatez sartu eta aipatutako filiazio politiko horiek izateaz gain, badirudi Batzordeak Azpeitiko Guardia Zibilak eginiko txostena ere aintzat hartu zuela. Txosten hark zioen Juanek konfiskatzeetan eta atxilotzeetan parte hartu zuela. 1937ko azaroaren 22an Burgosko espetxera bidali zuten eta han eduki zuten preso. Ondoren, Juanen aurka urgentziako prozedura sumarisimoa abiarazi eta Bilboko Eskolapioen espetxera eraman zuten. 1938ko abenduaren 14an, justizia militar frankistak kasua artxibatu eta 1939ko irailean, langileen batailoi batera bidali zuten Juan⁴⁹⁷. 1940ko uztailaren erdialdean, hilaren 26an hain zuzen ere jada aske zegoela, atxilotu eta espetxeratu egin zuten. Preso eduki zuten abuztuaren 1era arte "agintaritzaren aurkako atentatua" egitea leporatuta. Ondoren, 1947ko ekainaren 16tik abenduaren 2ra artean, berritoki atxilotu eta inkomunikatu zuten 1940ko arrazoari berdinagatik. Prebentziozko espetxeratze arbitrario haiek, seguru asko, Francok Gipuzkoako hiriburuan eginiko ekitaldien aldi berean egingo zituzten. Hala, Juanek 180 egun pasa zituen guztira espetxean, eta horri gehitu behar zaio 1936ko abuztutik 1940ko erdialdera arte espetxean, irten gabe, igarotako denbora⁴⁹⁸.

200 - Juan Iturralde Bereciartua.
(Itñaki Iturraldek utzitako irudia).

ITURRALDE BERECIARTUA, VICENTE

Vicente EAJko militantea eta ELAko afiliatua zen. Errepublika-garaian *Damaso Azcue* altzari-enpresan lan egin zuen tornulari gisa, baina 1935eko urtarrilean, Vicente eta haren kide Santiago Zudupe kaleratu egin zituzten. Gerra hasitakoan, *Loyola* batailoira sartu zen, eta teniente izatera iritsi zen Bilbo erori ostean. 1937ko abuztuan, Kantabriako Limpas herrian, batailoia Italiako tropa faxisten aurrean entregatu zen, eta jarraian El Duesoko espetxera bidali zuten.

Urte horretako irailean, urgentziako prozedura sumarisimoa hasi zen, eta handik hilabetera, 1937ko urriaren 20an, "matxinadarekin bat egitearen" ustezko delituagatik biziarteko espetxealdiaren zigorra jarri zioten. Gerora, Puerto de Santa Mariako espetxera eraman zuten, eta han egon zen 1940ko abuztura arte, baldintzapeko askatasuna eman zioten arte. 1943ko maiatzaren 27an, zigorra 6 urte eta egun 1eko espetxealdiarekin arindu zioten. Beraz, 1944ko abuztuan, anaia Joserena bezala, behin betiko iraungita geratu zen zigorra⁴⁹⁹. Espetxetik ateratu ostean, Zarautzen zuten etxean jarri zen bizitzen. Itxuraz tailerra eta Azpeitian zituen ondasun guztiak konfiskatu egin zituzten eta gerran erreketek gisa aritu zen azpeitiar baten eskuetan zeuden. Hala ere, denbora batera jabetzak berreskuratu zituen⁵⁰⁰.

201 - Vicente Iturralde Bereciartua.
(Itñaki Iturraldek utzitako irudia).

⁴⁹⁶ 1669/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁹⁷ 12909/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁴⁹⁸ Espetxeetako Zuzendaritza Nagusiak igorritako txostena. Donostiako espetxea (2004).

⁴⁹⁹ 95/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁰⁰ AGUIRRE SORONDO, A.: *Los últimos torneros de madera*. (1997).

JUARISTI EIZAGUIRRE, JUAN "ANTTONBELTZ"

Anttonbeltz"-en seme zaharrena, *Unión Republicana* alderdiko militante eta UGTko afiliatu izan zen errepublika-garaian. Lanbidez zurgina, gerra lehertu zenean lan egiten zuen fabrika partzialki itxi ostean, armak hartuta zaintzaldiak egiteko Fronte Popularraren deialdiarekin bat egin zuen. 1936ko irailaren 19an Azpeititik alde egin eta Bilbon familiako baten etxean jarri zen bizitzen. Azaroan, berari zegokion kinta mobilizatu zuten, UHP batailoian errolatuta geratu zen, eta bertan zerbitzua eman zuen Kantabrian 1937ko abuztuan atxilotu zuten arte. Urrian, El Duesoko espetxean preso zela, *Santoñako Presoak Sailkatzeko Batzordeak* galdeketa egin zion. Juanen testigantza eta Azpeitiko Guardia Zibilaren txostena oinarri hartuta, "C atalean" sailkatu zuten. Izan ere, Guardia Zibilaren txostenean jasotzen zen "ordenako pertsonak jazarri eta mehatxatzen zituela". 1939 hasierarako Juanen aurkako urgentziazko prozedura sumarisimoa ireki zuten, eta auzipetua Eskolapioen espetxera eraman zuten.

Bai Falangeko txostenek, bai alkatetzakoek, Guardia Zibilak egindako salaketak berresten zituzten, eta Juanek atxilotutako bi lagun ere aipatzen zituzten: Ignacio Echeverria Altamira eta Casto Orbegozo Embil. Biek 1939ko otsailean egindako deklarazioan esan zuten Guardia Zibileko agenteek eta Azpeitiko Defentsa Batzordeko kideek atxilotu egin zituztela, eta horien artean zegoela Juan. Hala ere, martxoan, epaile instruktoreak hainbat aurrez aurreko antolatutako auzipetuaren eta lekukoaren artean, eta haiek esan zuten ezin zutela "erabateko ziurtasunez" esan Juanek atxilotetan parte hartu ote zuen. Zehazki, bi lekukoek zalantza egiten zuten "Antton Beltz"-en bi semeetako zein izan zen atxilotetaren egile.

Edonola ere, 1939ko hasieratik Ondarretako espetxean atxilotuta, urte horretako apirilaren 29ko gerra-kontseiluak "B atalean" sailkatzea adostu zuen, eta ondorioz, langileen batailo batera bidaltzea. 1939ko uztailaren 20an, San Pedro de Cardenako kontzentrazio-esparrura eraman zuten⁵⁰¹. Handik urtebetera, 1940ko uztailaren 15ean, Juanen aurkako beste prozedura sumarisimo bat ireki zuten. Baina instrukzio fasea hasi zenean, auzipetu egin zuten, gertakari berberengatik dagoeneko epaitua zegoelako⁵⁰².

JUARISTI MENDIZABAL, SIMON

Simon abertzaleen aldekoa zen, ganadua salerosten zuen. Gerra hasita, zaintzaldiak egin zituen kartzelan eta Azpeitiko hainbat sarreratan, armak hartuta. Era berean, Defentsa Batzordearen esanetara, ganadu-trafikoaz arduratu zen. Hainbat hamarkada zeramatzan lanbide horretan. Hori dela eta, Roque Astigarragak (Azpeitiko alkatea), Julian Orbegozok (Azpeitiko Junta Carlistako ordezkariak) eta haren anaia Castok Azpeitiko Guardia Zibilaren aurrean salaketa jarri zuten. 1937ko uztailaren 15ean atxilotu zuten, 59 urte zituela, eta Bizkaitik itzuli ostean (hara ihes egin baitzuen). Ondarretako espetxera eraman zuten, Donostiako epaile militarrek instrukzioa hasten zuten bitartean. Epailearen aurrean egindako adierazpenetan, hiru salatzaileek nahiz Falangeko eta Guardia Zibilaren txostenak adierazitako salaketak berretsi zituzten, baina Batzordearen jardueretan auzipetuak inplikazio txikia izan zutela esan zuten. Are gehiago, Julian Orbegozok nabarmendu zuen preso egon zen bitartean Simonek tratua ona eman ziola. Hori dela eta, epaile instruktoreak erabaki zuen preso emandako denbora nahikoa zigor zela, absolbitzea eta behin betiko aske geratzea proposatu zuen 1938ko apirilean. Abuztuan, zehazki hilaren 16an, 6. *Erregio Militarreko Gerra Ikuskaritzak* txosten judiziala berretsi zuen. 1938ko irailaren 24an aske utzi zuten⁵⁰³.

JUARISTI ZABALETA, VICTORIANO

Victoriano Azpeitian jaio zen 1894an eta armagina zen lanbidez. 1939 hasieran, *Barne Ministerioaren mendeko Segurtasun Nazionalaren Buruzagitzak* Madrilen atxilotu zuen, "matxinadari laguntzearen" ustezko delitua leporatuta. Badirudi bertan ezarrita zuela bizitokia. Apirilean Ronda de Atocha 21. espetxera eraman zuten, eta ekainaren 14an Madrilgo 8. Gerra-kontseilu iraunkorrek 12 urte eta egun 1eko espetxe-aldi txikira zigortu zuten. Zigorren ondoren, 1939ko abuztuaren 28an, Cuellarreko (Segovia) gaztelu-espetxean egon zen preso⁵⁰⁴. Epaia arabera, Victoriano EAJko kide izan zen eta Eusko Gudarostean borondatez sartu zen; han "teniente izatera iritsi zen eta konpainia motorizatu batean ematen zuen zerbitzua".

1940ko ekainaren 19an, *Madrilgo Zigorrek Aztertze Batzorde Probintzialak* 6 urte eta egun 1ez ezarritako zigorra arintzea proposatu zuen. Eskara hori 1943ko uztailaren 27an onartu zuten⁵⁰⁵.

JUARISTI ZUBILLAGA, AGUSTIN

Azpeitiarra zen eta Bizkaiko Areatzan bizi zen Agustín. Errepublika-garaian, *Euzkadi* egunkariko berriemile eta herri hartako batzokiko idazkari izan zen. Gerra hasi zenean, Areatzako Tokiko Batzordeak Laguntza Sozialeko ordezkari gisa izendatu zuen eta *Guardias Cívicas* delakoetan kabo izan zen. Horrez gain, 1937ko azaroan heriotza-zigorra zigortu zuen gerra-kontseiluaren epaiaren arabera, "euskar milizietarako gazteak errekrutatzea", eta Bizkaiko Gerra Komisariaren arma-bidalketa kudeatu zituen. Zigortu eta hilabetera, Estatu Idazkaritza Nagusiak zigorra aldatu zion "maila baxuagoarekin", hau da, biziarteko atxiloaldiarekin⁵⁰⁶.

El Dueson espetxerata, 1938ko abuztuaren 6an, Puerto de Santa Mariako espetxera eraman zuten. Gerora, 1942ko abenduaren 9an, Sevillako espetxera eraman zuten, eta bertan egon zen 1943an espetxealdi arindua eman zioten arte⁵⁰⁷.

LANDA SEGUROLA, LEON

Azpeitian jaio zen 1900. urtean. 1937ko abenduan Leon Donostiako Zapatari kartzelan aurkitzen zen espetxerata, Medina del Rioseco-ko (Valladolid) kontzentrazio esparrutik bueltan. Seguraski Leon Eusko Gudarostean aritu izango zen borrokan⁵⁰⁸.

⁵⁰¹ 114845/38 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁰² 3548/40 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁰³ 1937 Gobernu-informazioa (AIRMN).

⁵⁰⁴ Espetxeko fitxa (AGA).

⁵⁰⁵ AGMG (31629).

⁵⁰⁶ 1321/37 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁰⁷ Espetxeko fitxa (AGA).

⁵⁰⁸ Aurretiazko eginbideak 1644 (AIRMN).

LARRAÑAGA ALBIZURI, SABINO

Pilota-munduan "Larrañaga III"⁵⁰⁹ izenez ezagututa, Sabino Donostian zen gerra lehertu zenean. Lehen unean bere borondatez sartu zen euskal milizietan, eta gero, Ertzaintzan errolatuta egon zen. 1937 amaieran, itsas zabalean hartu zuten preso, atoiointzi batean Asturia-seko Gijóndik Frantziara zihoanean. Burgosko espetxe probintzialetan espetxerata, probintzia horretako Automobilen Parkean behartutako lanak egin zituen 1937ko irailaren 14an "matxinadarekin bat egitearen" ustezko delituagatik bihurtzeko espetxealdira zigortu zuten arte. Gerra-kontseiluaren epaian, "aurrekariez" gain, automobilen parkean preso egon zen bitartean "Mugimendu Nazionalaren aurkako esaldiak esan zituela, ezkeriarra zela eta egoera gertatuz gero etsaiekin bat egingo zukeela" esan zuela jasotzen da.

1940ko otsailaren 3an, Vadenoceda espetxe nagusira eraman zuten, eta bertan egon zen 1941eko maiatzaren 8an baldintzapeko askatasunean jarri zuten arte. Hilabete lehenago, zehazki apirilaren 24an, *Burgosko Zigorak Aztertze Batzorde Probintzialak* zigorra 8 urteko espetxealdiarekin arindu zion⁵¹⁰.

LARRAÑAGA OLARTE, PIO

Pio zurgina zen lanbidez eta abertzaleen aldekoa zen. Gerra hasi zenean, zaintzaldiak egin zituen "soldata ez galtzeko". Bilbora ihes egin ostean, *Acha y Zubizarreta* enpresan hasi zen lanean kamainak egiten eta lubakiak eraikitzen, bere kinta mobilizatu zuten arte. Orduan, *Bilbon Eusko Gudarosteko Lotura eta Transmisioen* zerbitzura bideratu zuten, eta bertan atxilotu zuten altxatutako tropak sartu zirenean.

Instrukzioak iraun bitartean Ondarretan espetxerata, 1938ko apirilaren 21ean Donostiako 14. epaitegi militar iraunkorrek San Pedro de Cardeñako (Burgos) kontzentrazio-esparrura bidaltzea erabaki zuen⁵¹¹.

LARRAÑAGA USABIAGA, INOCENCIO

Inocencioren lehen aipamena 1933koa da. 1901ean jaioa eta *Lagun-Onak* kirol-klubeko presidentea errepublika-garaian, Inocencio "Elizbarrutiko Agintaritzak" Loiolako San Ignazioren ohorez 1933ko abuztuaren 1eko ekitaldi erlijiosoan *Iñaki Deuna* ereserkia abesteko jarritako debekuaren aurkako protesta baten bultzatzaile nagusia izan zen. Protestarekin bat egin zezan Inocenciok Azpeitiko Udalera bidali zuen idatziaren arabera, salatutako gertakaria "gure euskal hizkuntza nazionalarekiko begirunerik ez izatea" zen. Abuztuaren 8ko saioan, udal-korporazioak protestarekin bat egitea erabaki zuen eta alkatea izendatu zuen "Elizbarrutiko Agintaritzari" kexa entregatuko zion batzordeko kide⁵¹².

1936ko abuzturako Inocenciok armak hartuta zaintzaldiak eginak zituen Azpeitian, eta gero Bilbora ihes egin zuen. Bizkaiko hiriburuan Ertzaintzaren gorputz motorizatuan sartu zen, eta bertan errolatuta egon zen Kantabriar 1937ko abuztuan atxilotu zuten arte. Santoñaiko plazan gerra-kontseiluan epaituta, 1937ko irailaren 6an 12 urte eta egun 1eko espetxealdira zigortu zuten "matxinadari laguntzearen" ustezko delituagatik⁵¹³. 1938ko abuztuaren 24an El Due-soko espetxetik Puerto de Santa Mariakora eraman zuten, eta handik Sevillakora abenduan. 1940ko apirilaren 15ean, Sevillako Dos Hermanas herriko langileen batailoira eraman zuten, eta han egon zen urte horretako irailean baldintzapeko askatasuna lortu arte⁵¹⁴.

Apellidos LARRAÑAGA USABIAGA Nombre INOCENCIO

Conocido por ..... Prisión de CENTRAL PUERTO SANTA MARIA

Se halla a disposición de la Jefatura del Servicio Nacional de Prisiones para cumplir condena impuesta por Consejo de Guerra celebrado en SANTO A

Nombre del padre Pedro

Nombre de la madre Matea

Nombre del cónyuge soltero

Edad 37 Naturaleza Azpeitia

Partido de id. Provincia de Guipúzcoa

Vecindad Azpeitia Provincia id.

Domicilio ARANA Profesión tallista

Delito auxilio a la rebelión

Ingresó en 24 de agosto de 1938

Procedente de la Colonia del Dueso

Condenado por sentencia de 11 de Septiembre de 1937 a la pena de 12 años y 1 día R. Tema

EL DIRECTOR,

Sello del Juzgado

SERVICIO NACIONAL DE PRISIONES REGISTRO-INDICE DE LA PRISION RECLUSA del Registro - 5 NOV. 1938 VITORIA

(1) O indicar si es preventivo.

202 - Inocencio Larrañagaren espetxe fitxa. (AGA).

LARREA LARRAÑAGA, SEBASTIAN

Sebastianek Urolako tren-konpainian lan egin zuen, ibilbideko laguntzaile aritu zen 1936ko irailera arte. Azpeitian bizi zen errepublika-garaian, eta 1936ko abuztutik aurrera Zumaian zaintzaldiak egin zituen armak hartuta. Jatorriz ziurrenik zumaiarra izango zen. "Matxinadari laguntzearen" ustezko delituagatik 12 urte eta egun 1eko zigorra jarri zion epaiaren arabera, Sebastianek ideologia "separatista" zuen eta aipatutako zaintzaldien bidez "Movimiento Nacional" zeritzonaren aldeko pertsonak zaintzen zituen⁵¹⁵. Horrez gain, Sebastian Urolako tren-konpainian zuen lanetik kaleratu egin zuten "lanpostua uzteagatik" 1936ko irailaren 20an⁵¹⁶.

⁵⁰⁹ Bombín, L.: *Historia, Ciencia y Código del juego de Pelota*. (1946).

⁵¹⁰ AGMG (5725).

⁵¹¹ 421/38 Gobernu-informazioa (AIRMN).

⁵¹² AUA (Sig. 275-01; Kod. 12).

⁵¹³ 6/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵¹⁴ Espetxe fitxa (AGA).

⁵¹⁵ 388/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵¹⁶ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. *Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola*. (2009).

LAZCANO URCELAY, JULIAN

Oñatin jaioa, Julian Azpeitian bizi izan zen errepublika-garaian, baina zarauztarra zen. Urolako tren-konpainian zuen lanagatik jarri zen bizitzen Azpeitian. Konpainian interbentzio eta estatistika arduradun izan zen. 1934ko urrian, sortu berri zen Azpeitiko "Sindicato Católico de Oficios Varios"-eko lehenengo zuzendaritza juntako kidea zen. 1936ko irailaren 20an, Azpeititik ihes egin eta hurrengo egunean, konpainiatik kanporatu zuten "lanpostua uzateagatik"⁵¹⁷.

1937ko abuztuan Kantabriar atxilotu zuten eta gerra-kontseiluan epaitu Santoñako plazan. Urte horretako irailaren 7ko epaiaren arabera, Julian "batailoi gorri" bateko komisario politikoa eta "garraioen arduraduna" izan zen. Arrazoi horiengatik heriotza-zigorra jaso zuen, baina Estatu Idazkaritza Nagusiak zigorra arindu zion "maila baxuagoarekin", hau da, biziarteko atxiloaldiarekin. Gerora Eskolapioen espetxera eraman zuten, eta 1938ko uztailean, Burgosko espetxe nagusira⁵¹⁸.

1939ko abuztuan, Burgosko espetxean zegoela, Bilboko aldi baterako 1. Epaitegi militarrek alde aurretiko eginbideak hasi zituen Julianen eta beste preso batzuen aurka, trukatu ahal izateko atzerriko billeteak eta Eusko Jaurlaritzakoak ezkutatu izana leporatuta. Gertakariak 1938ko maiatzaren 2an gertatu ziren, auzipetuak Eskolapioetan preso zeudenean, eta espetxeko funtzionario batzuek presoek miaketa egin zieten. Prozedura berri hori hainbat urtez luzatu zen, eta instrukzio fasea amaitu aurretik ere Juliani espetxealdi arindua eman zioten 1943an, eta orduan Madril jarri zen bizitzen. 1944ko abenduaren 1ean, Bilboko epaitegi militarrek hala eskatuta, Julian atxilotu eta Bilboko espetxe probintzialera eraman zuten, gerra-kontseiluan epaitzeko zain. Handik bi hilabetera, zehazki 1945eko otsailaren 24an, epaitegiak epaia eman zuen eta auzipetu guztiak absoltu zituen. Beraz, Julian zaintzapeko askatasunean geratu zen berriz⁵¹⁹.

LEHUGA BASTARRARENA, MANUEL

1910ean Donostian jaioa, Azpeitian bizi zen Manuel. Urolako tren-konpainian lan egin zuen gerra hasi arte. UGTko afiliatua, "Tokiko Gerra Batzordeko" kide izendatu zuten, eta justizia militar frankistak "ideologia komunista argia" zuen pertsonatza zuten. Azpeititik ihes egin ostean, MAOC batailoi komunistan errolatuta geratu zen 1937 erdialdean atxilotu zuten arte. Ondarretako espetxera eraman zuten eta 1938ko apirilean, haren prozeduraz arduratzen zen epaile militar instruktoreak auzia zehaztea agindu zuen, beraz, beste prozedura sumarisimo batean ikertzea pasatu zen⁵²⁰. Era berean, Manuel Vadenocedako (Burgos) espetxera eraman zuten, eta bertan egon zen 1941eko uztailearen 23an 20 urte eta egun 1eko zigorra jaso eta pixka batera arte⁵²¹. Epaiaren arabera, gerra-kontseiluak uste izan zuen Manuel "matxinadarekin bat egin" izanaren delituaren erantzule zela Azpeitiko Defentsa Batzordean parte hartu zuelako, eta Azpeititik ihes egin aurretik Urolako trenbideko zentral elektrikoa boikoteatzeko saiakera zela eta.

1942ko uztailearen 5ean berriz ere Ondarretako espetxean sartu zuten, eta bertan egon zen 1944ko urtarrilaren 31ra arte, aske utzi zuten arte. Hala ere, jarri zioten zigorra zela eta, exiliatu egin behar izan zuen eta Durangon jarri zen bizitzen⁵²².

MARCO ZABALETA, VICTOR

Victor jatorriz azpeitiarra zen eta Donostian bizi zen. Lanbidez gidaria eta UGTko militantea, Fronte Popularraren esanetara jarri zen gerra hasi zenean. Zaintzaldiak egin zituen armak hartuta eta Gipuzkoako hiriburutik ateratzen eta bertara sartzen ziren "bidaariaren dokumentazioa aztertzen" aritu zen. Gerora, baliteke Bizkaira ihes egin izana eta Eusko Gudarostearen zerbitzuren batean aritu izana, baina ez dago ziurtagirik. Edozein kasutan, 1937 erdialdean preso zegoen Bilbon, eta bertan epaitu zuten gerra-kontseiluan. 1937ko irailaren 3an 12 urte eta egun 1eko espetxealdira zigortu zuten⁵²³, "matxinadari laguntzearen" ustezko delituagatik. 1938ko abuztuan Burgosko espetxe nagusira eraman zuten. Urte horretako azaroan, Astorgako espetxera eraman zuten, eta bertan egon zen 1940ko uztailearen 8an espetxealdi arindua lortu zuen arte, zigorra 2 urteko espetxealdi txikira murriztu baitzioten⁵²⁴.

MARTINEZ ARCOLAIZ, MANUEL

1914an jaioa eta Azpeitiko bizilaguna. 1939an Donostiako 11. epaitegi militarrek Manuelen aurkako prozedimendu sumarisimo ordinariora zabaldu zuen, instrukzio garaian akusatua leku ezezagunean aurkitzen zelarik. 1940ko irailaren 6an epaile militar instruktoreak Manuel erre-beldian deklaratu zuen, kausa artxibatuta geratu zelarik bera topatu arte⁵²⁵. Seguraski, Azpeitiko Komandantziaren agindupean aritu zen 1936ko udan.

MORAL LEDESMA, JOSE MARIA

Ziurrenik Jose Maria, Avelino eta Leandro anaien bezalaxe (Avelino frontean hil zen), gerran miliziano gisa UHP batailoi sozialistan sartuta parte hartuko zuen. Edonola ere, egiaztatuta dagoen gauza bakarra da 1937ko irailerako Donostiako Ondarretako espetxean zegoela preso. Handik urtebetera, urriaren 5ean, Jose Maria Donostiako 4. epaitegi militar iraunkorrak urgentziazko prozedura sumarisimo bidez auzipetu zuen.

1938ko maiatzaren 7an auzia behin-behinean artxibatzea erabaki zuten, "egotzitako gertaerak zigortzekoak ez zirelako". Hala ere "B atalean" sailkatu zuten eta langileen batailoira bidali zuten⁵²⁶.

⁵¹⁷ *Ibid.*

⁵¹⁸ 5/37 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵¹⁹ 17642/38 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵²⁰ 2228/37 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵²¹ *Espetxeko fitxa (AGA).*

⁵²² 15752/39 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵²³ AGMG (Esp. 55134).

⁵²⁴ *Espetxeko fitxa (AGA).*

⁵²⁵ 3507/39 ohiko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵²⁶ 1825/37 urgentziazko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

MORAL REQUETA, AVELINO

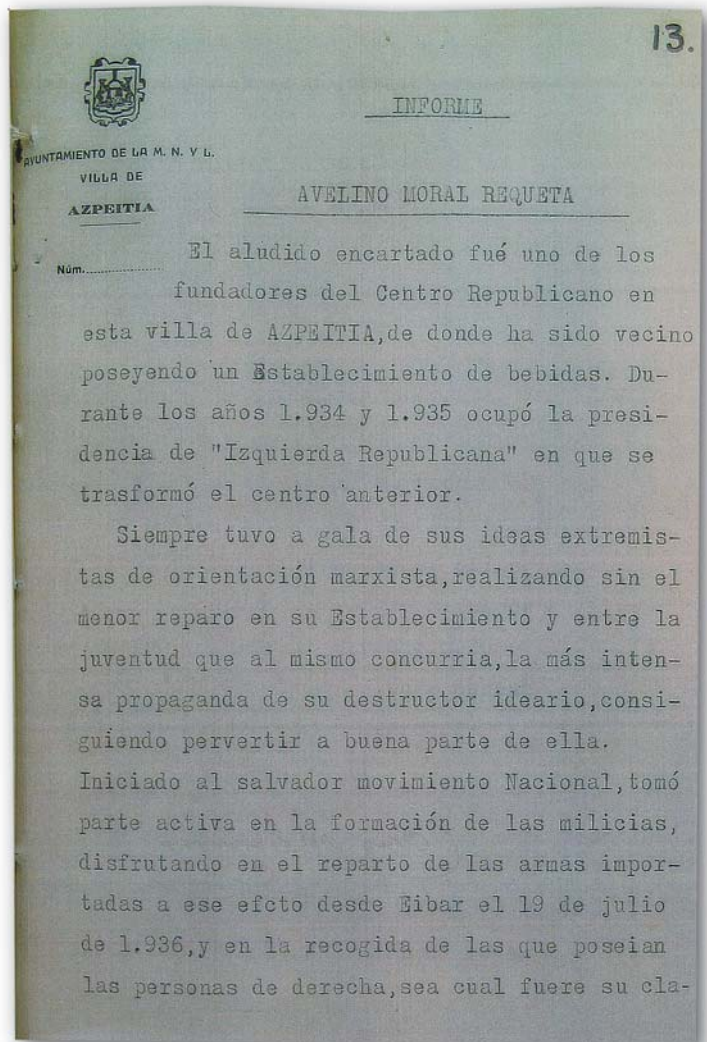
Avelino 1879an jaio zen San Asensio herrian (Errioxa). Lanbidez merkataria, 1922an iritsi zen Azpeitira eta La Cepa izeneko taberna zabaldu zuen. Errepublikara buruzagi ezkerriar nabarmena izan zen, *Circulo Republicano* delakoaren kide eta *Izquierda Republicana* alderdiko presidente 1934an. 1936ko irailean, altxatutako tropak berehala sartuko zirela eta, Avelinok Bilbora ihes egin zuen, eta bertatik Vicente Guiberti gutuna zuzendu zion, bere etxea eta negozioa konfiskatzea baimendu izana aurpegiaratu. Gutun hori gerora Avelinoren aurkako urgentziatzko prozedura sumarisimoan erabili zen, ustez hitzez hitz honako hau esaten baitzuen: "edozein modutan eta edonon elkar ikusi behar dugu". 1937ko ekainean, Kantabriako Astillero udalerrira joan zen, eta bertan lortu zuen tokiko Falangeren buruzagiak igarobaimena egitea, eta horri esker jaioterrira itzuli ahal izan zen.

1937ko irailaren 2an San Asensioko Guardia Zibilak atxilotu egin zuen "ordena politiko eta sozialean pertsona hori nolakoa zen ikertzeko asmoz", itxuraz dirua baitzeraman gainean. Ikerketetan, postuko komandanteak San Asensioko hiru biztanleren testigantza lortu zuen "muturreko ideiak" zituela esateko eta Avelino herrira etorri zen egunen batean "gora Errusia" oihu egin zuela. Era berean, Azpeitiko Falangek eta Guardia Zibilak laster lagundu zuten ikerketetan eta hilaren 6an bakoitzak bere txostena bidali zuen. Horietan, Avelino "pertsona oso arriskutsua" eta "gazteria pozoitzen" zuena zela esan zuten, eta horixe zen "ideia iraultzaileen benetako fokua". Horrez gain, eskuindar batzuei armak kendu eta "jendaila marxistaren" artean banatu izana, eta Defentsa Batzordeko kide izatea leporatzen zien.

Hori guztia dela eta, urrian Ondarretako espetxera eraman zuten eta bertan San Asensioko Guardia Zibilaren aurrean egindako aitortpen bera berretsi zuen. Bietan, beraz, onartzen zuen *Circulo Republicano* delakoaren kide izatea, baina ukatu egiten zuen haren sortzaile izatea, baita Defentsa Batzordean egon izana ere. Era berean, zeraman dirua egindako lanaren fruitua zela aitortu zuen, eta Vicente Guiberti idatzitako gutuna kexa bat besterik ez zela, ez mehatxua. Baina ordutik eta 1938 erdialdera arte, Donostiako epaitegi militarera Azpeitiko Udalak eta Falangek proposatutako hainbat lekukoren testigantzak iritsi ziren, eta horien arabera, aurretik egindako salaketak berresten ziren. Zehazki, Pedro Segurola Querejeta (udaltzaingoaren burua), Casto Orbegozo eta Galo Barrera izan ziren La Cepa taberna ezkerriarren fokua zela esan zutenak, eta 1936ko uztailaren Eibartik ekarritako armak banatzeko erabili zutela, eta Batzordeko kide izanda edo milizia antifaxistak antolatuta, Avelino "Azpeitian gorrien agintaldian gertatutakoaren erantzule nagusietako bat" zela esan zuten. Bestalde, Vicente Guibertek, ustez Avelinok gutunean mehatxu egin zionak, aitortu zuen "auzipetuaz iritzi ona zuela arlo pertsonalean, eta ezin zuela ez aldekorik, ez kontrakorik esan haren arlo politikoaz".

1938ko uztailaren 29an, Avelinok beriz deklaratu zuen hirugarren aldiz Ondarretako espetxetik. Kasu honetan argudio berriak eman zituen. Alde batetik esan zuen "euskal nazionalistek boikotatu egin zutelako soilik sartu zela alderdi errepublikano batean"; izan ere, ez zituen batera begiko. Bestalde, esan zuen Paulino Uzcudunen bizitza salbatzeko esku hartu zuela, eta auzipetuaren arabera, Vicente Guibert eta Pascasio Carasusanekek berrets zezaketen hori. Baina haietako inork ez zuen testigantza hori berretsi.

Azkenik, 1938ko abenduaren 1ean, gerra-kontseiluak baliozkotzat eman zituen Avelinoren aurka erabilitako argudioak, horretarako, Defentsa Batzordeko kide izanaren inguruan frogarik ez egotea soilik nabarmendu zuen. Beraz, 30 urteko espetxealdi handira zigortu zuten, "matxinada militarren" ustezko delitu bategatik⁵²⁷.

203 - Avelino Moral Requetari buruzko dokumentua. (AIRMN).

MUGURUZA ORBEGOZO, JUAN

Juan, Avelino Moral bezalaxe, errepublika-garaian Azpeitiko Izquierda Republicana alderdiko militante izan zen. Hargina lanbidez, gerra hasi zenean babeslekuak eraikitzen aritu zen, eta Mandubiko eremuan hainbat biaduktu leherrarazten parte hartu zuen. Gero Bilbora ihes egin zuen, eta bertan ingeniarien 1. batailoian errolatuta geratu zen sarjentu gisa eta defentsa-sistemak eraikitzen aritu zen. Azkenik, 1937ko abuztuaren Santoñan harrapatu zuten. El Duesoko kartzelan espetxeratu zuten, eta gerra-kontseiluan prozesatu irailean, beste bost lagunekin batera. Instrukzioaren zati gisa Azpeitiko Udalaren txostena gehitu zuten; bertan, Juan UGTko afiliatua zela, eskuindar batzuei konfiskatzeak egin zizkiela eta "zubi eta errepedeak leherrarazi eta kalte handiak sortu zituen taldeko burua" zela leporatu zien. Hiru kasu horiek ukatu egin zituen auzipetuak deklarazioan. Baina epaitegi militarrek baliozkotasuna eman zuten, eta 1937ko irailaren 10ean heriotza-zigorra jarri zioten auzipetuak beste birekin batera.

Ezarritako zigorra Gerra Ikuskaritzak berretsi zuen arren, Estatu Idazkaritza Nagusiak zigorra arindu zion "maila baxuagoarekin" 1938ko otsailaren 24an. Beraz, 30 urteko espetxealdira zigortuta geratu zen. 1943ko apirilaren zigorra berriz arindu egin zioten, 20 urteko espetxealdira, baina urte horretako abuztuaren 8an baldintzapeko askatasuna eman zioten. Espetxetik atera ostean, lehenengo Zarautzen jarri zen bizitzen, gero Erreterian, eta azkenik, Tolosan⁵²⁸. Azpeitian, jabetzan zuen ondasuna "eliza kaleko 22. etxeko lehen pisua eta behe-solairuaren, ganbararen eta etxeko zati komunen" zati zatiezina askatu aurretik konfiskatu zizkioten⁵²⁹.

⁵²⁷ 2357/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵²⁸ 125/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵²⁹ AGA (Justizia atala; esp: n.c.).

NAZABAL CARPENTIER, JOSE

Eskribaua lanbidez, Jose EAJN afiliatuta egon zen errepublika-garaian. Gerra hasi ostean, Ogasun Batzordeko kide eta Garraio Sekzioko kide izatera pasatu zen. Azpeititik atera zenean *Amayur*⁵³⁰ batailoian errolatuta geratu zen, eta bertan ibili zen transmisio militarren zerbitzuan, 1936ko abuztuan Laredon harrapatu zuten arte.

Ondarretako espetxera eraman eta gerra-kontseiluan auzipetu zuten 1937 amaieran. Azpeitiko tokiko agintariek eta bizilagun batzuek emandako txostenen arabera, Josek eskuindarrei egindako hainbat konfiskatze eta isunetan hartu zuen parte. Garaikur gisa eraildako bi erreketarenak izan zitezkeen bi txapel gorri erakutsi izana leporatu zioten, baina ikerketa judizialek ezin izan zuten gertakari hori egiaztatu. Eskuineko presoekin zuen jokabideari dagokionez, epaimahaia erabaki zuen "zalantzazkoa zela", izan ere, "lekuko batzuek askatasuna eman izana esaten zuten bitartean, beste batzuek esaten zuten Batzordeak herria ebakuatzean Bilbora bideratzea proposatu zuela".

Edonola ere, Jose 30 urteko espetxealdira zigortu zuten 1938ko uztailaren 21ean "matxinada militarren" ustezko delituagatik⁵³¹. Handik urtebetera, Ondarretako espetxetik deklaratu zuen lekuko gisa Avelino Moralen aurkako auzian, eta Azpeitiko Defentsa Batzordean izan zezakeen erantzukizun orotatik errugabetu zuen⁵³².

1938ko azaroaren 29an Burgosko espetxe nagusira eraman zuten, eta bertan egon zen 1941eko apirilaren 4an baldintzapeko askatasuna eman zioten arte. Askatu zutenean, Arrasaten jarri zen bizitzen⁵³³.

204 - Jose Nazabal Carpentier.
(Koro Nazabal Arrietak utzitako irudia).

ODRIOZOLA AGUIRRE, FERNANDO

Odria auzoko Oielantzun baserrikoa eta zurgina lanbidez, Fernandok ideologia nazionalista zuen. Azpeitia erori ondoren, Eusko Gudarosteko batailoiren batean errolatu zen, ziurrenik ANV-EAeko *Euzko Indarra* batailoian, Felix anaia bezala⁵³⁴.

Gerora tropa frankistek harrapatu zuten eta Eskolapioen espetxean izan zuten preso. 1938ko urtarrilaren 11n, Bilbon egindako gerra-kontseiluan 30 urteko espetxealdira zigortu zuten "matxinadari laguntzearen" ustezko delituagatik, ontzat eman baitzituzten Fernando Azpeitian nazionalismoaren "pertsona garrantzitsu gisa" identifikatzen zuten eta hainbat konfiskatzeetan parte hartu zuela zioten salaketak. Era berean, Nazario Sorazu Aizpitarte, Oinatz auzoko Murgil baserrikoa eta gero *San Ignacio* Tertioko erreketean errolatuta Asturiasko fronteian hil zena, atxilotzean parte hartu izana leporatu zioten⁵³⁵.

1941eko apirilean, Fernando Alcalá de Henareseko (Madril) Espetxe Tailerretara eraman zuten, eta bertan egon zen 1942ko abuztuaren 8an baldintzapeko askatasuna eman zioten arte⁵³⁶.

ODRIOZOLA ALBERDI, JOSE IGNACIO

Odria auzoko Garatxabal baserrikoa, Ignacio borondatez errolatu zen Loyola batailoian, eta hainbat frontetan aritu zen 1937ko abuztuan Kantabriako Limpias herrian atxilotu zuten arte. Lehen unean Castro Urdialesen espetxeratu zuten, eta gerora Santoñara eraman zuten. 1937ko urrian lehen aldiz gerra-kontseiluan epaitu zuten, eta auzia artxibatzea eta Ignacio Miranda Ebroko kontzentrazio-esparrura bidaltzea erabaki zuten⁵³⁷. Handik pixka batera, Lizarrako 64. langileen batailoian zegoen, une hartan Oteizan, baina 1938 hasieran Zestoara joateko agindua jaso zuen San Ignacio Tertiokoan sartzeko.

Teruelgo frontera bidalita, 1938ko martxoaren 2an izandako gertakari baten harira bigarren aldiz gerra-kontseiluan epaitu zuten, oraingoan beste hiru azpeitiarrekin batera: Lucas Manuel Orbegozo Orbegozo, Ignacio Zubimendi Olaizola eta Tomas Odriozola Echeverria. Itxuraz, martxoaren 2 hartako goizaldera, lau gizon horiek, Ignacioren anaia Jose Ramonekin (aparteko prozeduran auzipetua) eta inputatu gabeko seigarren azpeitiarrekin (Antonio Orbegozo Arzuaga) batera, Villa Felisan zeudela, baserri batera hurbildu ziren oiloak hartzeko asmoz. Antonio Orbegozo zaintza egiten geratu zen baserriatik 20 bat metrora, eta besteak etxera hurbildu zirenean atxilotu zituzten.

ALCALDIA DE LA M. N. y L. VILLA de AZPEITIA

Nombre de *Jose Ignacio Odriozola Alberdi* R. a. y. m. de la villa de Nájera del 23 de Sep. 1934

Antes del Glorioso Movimiento Nacional

afiliación política *Ideología Separatista*

id. sindical

religión *Muy buena* ideas religiosas *católicas*

precedentes de la familia *Muy buena, conducta y moral*

Despues del Movimiento Nacional

afiliación política

id. sindical

Posición económica

Situación *Fue militancia armado, haciendo guardia. Hizo el campo rojo. Fue enviado al Puesto de San Juan de los Rios. A últimos del mes de Octubre de 1937, en el Puesto de Sarrat, en las posesiones de Villa Felisa, desertar, pasando al enemigo, según testimonio del Comandante Juan Prada. Después de la 1937, José Lacortza, vecino de Recente - Puesto Martínez, Guardia y el Regimiento José Rodríguez, de Paredes, Luis Aguirre, Encarnación y Antonio Orbeaga, Huesca.*

Azpeitia 23 de Septiembre 1937

205 - Jose Odriozolari buruzko dokumentua.
(AIRMN).

⁵³⁰ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, *Guerra Civil en Euskal Herria* (2004).

⁵³¹ 1622/37 (AIRMN) urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵³² 2357/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵³³ Espetxeeko fitxa (AGA).

⁵³⁴ EGAÑA, I. (Zuz.): 1936, *Guerra Civil en Euskal Herria* (2004).

⁵³⁵ 2357/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵³⁶ Espetxeeko fitxa (AGA).

⁵³⁷ 990/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

Lehen unetik desertatu izana salatu zieten "etsaiaren aldera pasatuta"; izan ere, haien kokapena 1 km ingurura zegoen, eta haiekin borrokatu zuten gerraren amaierara arte. Hori dela eta, 1939ko maiatzaren amaieran, Azpeitiko Guardia Zibilak atxilotu eta galdekatu zituen, Falangek eta Azpeitiko alkatetzak Ignacioren eta gainerakoek aurkako txostenak egiten zituzten bitartean, "nazionalistak" zirela leporatuta eta ihesa frogatuztat emanik "Espainiaren traizio eta azpikeriako izaera" zuelako. Urriaren Ondarretako espetxera eraman zituzten. 1940ko otsaila eta martxo artean, tertzio berean zeuden Azpeitiko herritar ugari galdekatu zituzten Donostian, eta guztiak aitortu zuten auzipetuek agian "ideia nazionalistak" izango zituztela, baina ez zutela haien jarreran ezer ikusi "Causa Nacional" delakoaren aurka-koak zirela pentsatzeko". Edozein kasutan, zaintzen geratutako Antonio Orbegozorena izan zen aitorten nagusia. Haren arabera, ordu eta erdi zeraman postuan itzultzea erabaki zuenean, kideen berririk ez zuelako, eta tarte horretan ez zuen ezer susmagaririk ikusi edo entzun. Hori dela eta, ihes egin zutela pentsatu zuen.

1940ko martxoaren 5ean gaztelaniazko interprete batekin egin zuen aitortpena berriz, sumario bereko beste azpeitiar batzuek bezala. Aitorten horretan berriz esan zuen hogeit hamar miliziano bidea moztu zirela eta "baserrira iritsi baino lehentxeago, estalpe batetik gorriak atera zirela, armak kendu" eta preso hartu zituztela. Maiatzaren 9an Ignaciok hirugarren eta azken aitortpena egin zuen 1939ko maiatzaren Azpeitian atxilotu arte, baina beste urtebete gehiago egin zuen preso, gerra-kontseiluak epaia eman arte. 1941eko maiatzaren 1ean, epaitegi militarrek esan zuen laurak "ideologia separatista" zutela, baina "jokabide ona", eta ontzat ematen zuen harrapatzearen bertsioa. Hori dela eta, Ignacio eta gainerako auzipetuak absolbitu eta aske utzi zituzten⁵³⁸.

ODRIOZOLA ALBERDI, JOSE RAMON

1936tik aurrera Jose Ramonen istorioa anaia Ignaciorenaren ia berdina da (Ignacio hiru urte zaharragoa zen), baina Jose Ramonen amaiera tragikoagoa izan zen. *Loyola* batailoiko gudaria, hainbat gerra-frontetan parte hartu zuen "Ipar Frontean", Laredon 1937ko abuztuan atxilotu zuten arte. Ziurrenik Miranda Ebroko Presoak Saillkatzeko Batzordeak gerrako gatibu gisa saillkatuta, Lizarrako 64. langileen batailoira bidali zuten. Batailoi horretatik Jose Ramon, Ignacio eta gainerako auzipetuak atera ziren *San Ignacio* tertzioaren erroldatzeko 1938 hasieran.

Urte horretako martxoaren 2an Teruelgo frontean Villa Felisaren posizioaren gertaera izan zen, beraz, Jose Ramon eta beste 4 azpeitiarrak berriz ere frankisten aurkako bandoan erroldatuta geratu ziren, eta gero gerra-kontseiluan epaitu zituzten. Hala ere, gainerakoak ez bezala, Jose Ramon aparteko prozedura summarisimo batean auzipetu zuten, eta haren ondorioz, 1940ko abuztuaren 9an atxiloaldi handiko 30 urteko espetxe-zigorra zigortu zuten. Anaia Ignacio eta gainerako auzipetuak epaitu zituzten gerra-kontseiluak uste izan zuen indar errepublikarrek hartu zituztela; aldiz, Jose Ramonen aurka egindako kondena-epaian zehazten zen "etsaiaren" aldera pasatu izana bere borondatez gertatu zela.

Beraz, Jose Ramon Ondarretan espetxerata egon zen 1938 amaieratik, eta istorio honen protagonista ziren 5 azpeitiarretatik zigorra jaso zuen bakarra izan zen. Zigorren ondoren, Erreterian langileen batailoi batean egon zen preso 11 hilabetez⁵³⁹.

206 - Jose Ramon Odriozola Alberdi.
(Kontxi eta Miren Odriozola Uzkudunek utzitako argazkia).

ODRIOZOLA ECHEVERRIA, JOSE CRUZ

Aratz-Erreka auzoko Malkorre baserrikoa, Jose Cruz lanbidez zurgina zen eta ELA sindikatuan afiliatuta zegoen. Gerra hasi zenean, zaintzaldiak egin zituen eta gauzain gisa jardun zuen. Gerora Bilbora ihes egin zuen eta han, bere kinta deitu zutenean, ingeniarien 11. batailoian sartu zen. Balmasedan 1937ko ekainaren 29an harrapatu zuten arte, batailoiarekin lubakiak egiten aritu zen. Miranda Ebroko kontzentrazio-esparrura eraman zuten eta han "A atalean" saillkatu zuten. Ondarretako espetxera eraman zuten arte preso izan zuten bertan.

1938 hasieran, Donostiako auzitegi militar batean urgentziako prozedura summarisimo bidez epaitu zuten. Sindikatuko militantiari eta frontean egindakoari erreferentzia egiteaz gain, 1939ko azaroaren 22ko epaiak ontzat ematen zituen Elosiaga auzoko Aritzaga baserrian txahal batzuk konfiskatzen izan zela zioten salaketak. Hala ere, auzitegiak uste izan zuen Jose Cruz ez zela pertsona garrantzitsua izan, ez "gorrien nagusitasun"-garaian, ez frontean egindako jardunagatik, beraz, absolbitzea eta "B atalean" saillkatzea agindu zuen. Hori dela eta, kontzentrazio-esparrura itzuli eta langileen batailoian sartu zen⁵⁴⁰.

ODRIOZOLA ECHEVERRIA, TOMAS "MALKORTXO"

Lanbidez saskigilea, Aratz-Erreka auzoko bizilagun honek Bilbora ihes egin zuen Jose Cruz anaiarekin batera 1936ko irailaren erdialdera. Aurretik ez zuen Defentsa Batzordearen alde jarduerarik egin. 1937ko martxoan bere kinta mobilizatu zuten eta *Amayur* infanteriako batailoian sartu zen. Bertan ibili zen gudari gisa abuztuan Laredon harrapatu zuten arte. Hilabete batzuetan Castro Urdialeseko kontzentrazio-esparruan eman ostean, Aranda del Dueroan eraman zuten, eta handik, gero Lizarrako 64. langileen batailoira bidali zuten.

1938 hasieran *San Ignacio* tertzioan sartu zen eta Teruelgo frontera bidali zuten. Villa Felisan izandako gertakarietan nahasita geratu zen, eta gertaera haien harira, beste 4 azpeitiarrek batera gerra-kontseiluan epaitu zuten. 1938ko martxoaren 2an, Odriozola Alberdi anaia, Lucas Orbegozo, Ignacio Zubimendi eta Tomas armada errepublikarrek preso hartu zituen utzitako baserri batera zihozenean oilo batzuk lortzeko asmoz. Baina guztiak desertatu izanaz salatu zituzten, eta gero, ordutik eta gerra amaitu arte "etsaiaren armadari" zerbitzua eman izanaz. Hori dela eta, 1939ko maiatzetik aurrera, Tomas eta inplikaturako gainerako azpeitiarren aurkako prozedura summarisimoa abiatu zen. Tomas kasu zehatzean, honela definitu zuen bere burua epailearen aurrean: "katoliko eskuindarra eta euskal nazionalismoaren aldekoa", eta urtebetez soilik egon zela ELAn afiliatuta "nagusiarekin hobeto egoteagatik". Halaber, atxilotutako eta prozesatutako kideak bezalaxe, harrapatu zituzteneko gertakariak kontatu zituen. Horrez gain, Tomasek azaldu zuen harrapatu zutenetik armada errepublikararen hegazkinen aurkako gorputzean sartu zutela, gerra amaitzean Madrilan entregatu arte.

1941eko maiatzaren 1ean, epaitegi militarrek esan zuen Tomasek nahiz gainerako auzipetuek "ideologia separatista" zutela, baina "jokabide ona", eta ontzat ematen zuen harrapatzearen bertsioa. Hori dela eta, auzipetuak absolbitu eta aske utzi zituzten⁵⁴¹.

⁵³⁸ 2286/40 urgentziako prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵³⁹ 2442/39 urgentziako prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁴⁰ 2678/38 urgentziako prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁴¹ 2286/40 urgentziako prozedura summarisimoa (AIRMN).

ODRIOZOLA MENDIZABAL, JOSEFA

Josefa UHP bataloi sozialistako milizianoa zen Juan Campos Eceizaren emaztea zen. 1937ko irailaren 11an bere etxean atxilotua izan zen, eta Donostiako 4. epaitegi militarrek ikerketa abiarazi zuen, Josefak Frente Popularraren aldeko alderdian egindako ekintzak garbitzeko. Halere 1938ko uztailaren hasieran kargu guztiengatik absoltibua eta aske utzia izan zen, epaile militar inktoreak uste baitzuen Josefak kausa marxistaren alde eginiko kolaborazio txikia bere senararen influentziaren ondorio izan zela, eta ondorioz ez zela delituzat kontsideratzen. Dena dela, Josefak espetxealdi prebentiboan pasa zuen denbora bere aurrekari ezkontiarrentzako nahikoa zigor izan zela kontsideratu zen⁵⁴².

ODRIOZOLA SEGUROLA, JESUS

Altxamendu militarra hasi ostean, Jesusek zaintzaldiak egin zituen armak hartuta Azpeitiko mendi aldeko hainbat tokitan. 1936ko irailaren 20an Saturraranera eraman zuten, eta gero Gernikara, eta han Itxarkundia batailoian erroldatu zen. Batailo horretan anda-eramaile ibili zen hainbat frontetan (Otxandio, Urkiola edo Artxanda), 1937ko abuztuaren 26an Kantabriako Limpas herrian batailo osoarekin batera atxilotu zuten arte. 40 egun kontzentrazio-esparru batean eman ostean, urtebete inguru egon zen Zaragozako 25. langileen batailoaren bigarren konpainian preso. 1938ko abuztuaren Zaragozako Presoen Batzordeak Azpeitiko Guardia Zibilari Jesusen aurrekariaren informazioa eskatu zion, eta handik egun batzuetara Herenegildo Calvo komandanteak Loiolako kuarteletan bere borondatez izena eman izana "egiazkotzat" ematen duten "zurrumurruek" berri eman zion. Edonola ere, aipatutako Batzordeak Jesus "C atalean" sailkatu zuen. 1939 hasieran, Donostiako 11. epaitegi militarrek aurretiazko eginbideak hasi zituen Jesusen eta beste 11 auzipeturen aurka, eta horregatik Bilboko Eskolapioen espetxera bidali zuten. Hala ere, Azpeitiko Udalaren nahiz Falangeren txostenek ezin izan zituzten Guardia Zibilaren txostenak aipatzen zituen zurrumuru haiek zehaztu. Beraz, 1939ko urriaren 6an espetxealdi arindua eman zioten auzia artxibatatu ostean, eta bizitokia jarritako herriatik ateratzeko debekua jarri zioten. 1939ko irailaren 28tik Ondarretako espetxean egon zen, eta urriaren 14an aske utzi zuten⁵⁴³.

OLAIZOLA ALEGRIA, IMANOL "KONFITES"

1912an jaioa eta Antonio Olaizola Echeverria zinegotzi nazionalistaren semea, Imanolek *Euzkadi* eta *El Día* egunkarietako berriemaile jardun zuen (*El Día* egunkarian bere aitak ere idazten zuen), Azpeitiko notaritzan "ofizial" gisa lan egiten zuen bitartean. Horrez gain, euskarara itzulpenak egiten zituen, horien artean nabarmendu beharrekoa delarik 1936ko apirilko Azpeitiko udal-araudiaren itzulpena⁵⁴⁴. Gerra hasitakoan, hainbat zerbitzu egin zituen Defentsa Batzordearen alde, eta irailean Ordena Publikoaren Batzordeko kide izendatu zuten. Gero Azpeititik ihes egin zuen eta miliziano ibili zen *Loyola* batailoian gerrako hainbat frontetan 1937ko abuztuaren Kantabriako Limpas herrian harrapatu zuten arte.

Espetxeratuta, 1938 hasieran Bilboko epaitegi militarrek auzipetu egin zuen, eta 12 urte eta egun 1eko espetxealdira zigortu zuten gerra-kontseiluan, "matxinadari laguntzearen" ustezko delituagatik. 1938ko azaroaren 29ko epaian zehazten zen Ordena Publikoaren Batzordeko kide izan zen garaian "ez zela atxilotzerik egin". 1939ko martxoaren 5ean San Kristobal gotorlekuko espetxera eraman zuten, eta bertan egon zen 1940ko abuztuaren 14an espetxealdi arindua eman zioten arte⁵⁴⁵.

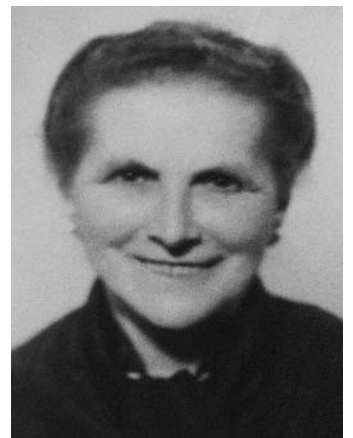
207 - Imanol Olaizola Alegria.
(Rosario Olaizolak utzitako irudia).

OLAIZOLA ALEGRIA, MARIA DOLORES "KONFITES"

Maria Dolores Arrieta Zubimendi ahizpekin batera atxilotu zuten 1937ko uztailaren 7an, Azpeitira itzuli ostean. Dolores errepublika-garaian *Emakume* idazkari izan zen, eta 1936ko abuztutik aurrera gudarrien kuarteleko sukaldean arduratu izan zuen. Aurrekari horiek gehitu zitzaizkion Rosario Echevarria Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu eta Pilar Aguirre Perezek jarritako salaketari, eta ondorioz, atxilotu egin zuten. Haien arabera, Arrieta Zubimendi ahizpak bezalaxe, Dolores ere nazionalista zen nabarmen, etengabe matxinatuen aurkako oihuak egiten zituen eta haien atxiloketan parte hartu zuen. Baina aipatutako ahizpen kasuan bezala, salatzaileek epailearen aurrean aitortu zuten ezin zutelatu Doloreren hain atxiloketan parte hartu zuenik, eta "entzun izan zutelako" esan zutela hori.

Edonola ere, Doloresi beste bi inputazio gehitzen zitzaizkion, salatzaileek egindakoa eta Julian Orbegozok egindakoa. Inputazio horien arabera, Dolores izan zen, Maria Altuna Astigarraga eta Gloria Zabaleta Olazabalekin batera Nuarbeko apaizaren etxean oiloak konfiskatzen parte hartu zutenetako bat. Beste bien aurka eginda bezala, Anastasio Errasti "Atxero" Azpeitiko Defentsa Batzordeko kide zenak (30 urteko espetxealdira kondenatua), auzipetuari egotzi zion nazionalista zela, "nabarmenetakoa", eta hain zuzen ere aipatutako konfiskatzean parte hartu zuela. Era berean, salatzaileek adierazi zuten Doloreren "behartu zituztela milizianoentzako buzoak egitera".

Edonola ere, 1938ko apirilean, epaileak idatzi batean azaltzen zuten Doloreren militantzia politikoa frogatuta bazegoen ere, "herriko hiru margariten atxiloketan parte hartu izanaren salaketa ezerezean geratzen zela funtsik gabea zelako, eta atxiloketak garrantzi txikia zuelako, etxeetan hiru edo bost egun izan baitziren". Hori dela eta, "atxilotuta zeramatzan hamar hilabeteak nahikotzat jo zituen ekintza zigortzeko". Hala ere, Gerra Ikuskaritzak abuztuaren baztertu egin zituen epaile inktorearen oharrak eta Doloreren aurka prozedura sumarisimoa abiatzea erabaki zuen. Hainbat hilabetez instrukzioa egin ostean, 1939ko martxoaren 7an, Dolores urte 1eko espetxealdi txikira zigortu zuten, "altxamendu militarren proposamena" egitearen ustezko delituagatik, *Emakume* idazkaria izatea eta Fronte Popularraren aldeko zerbitzuak egin izana oinarri hartuta. Era berean, 4 hilabetezko atxiloaldia eta 400 pezeta ordaintzeko zigorra jarri zioten, Nuarbeko apaizaren etxean egindako oilo-konfiskatzearen arduradun izan zela uste izan baitzuten⁵⁴⁶.

208 - Maria Dolores Olaizola Alegria.
(Rosario Olaizolak utzitako irudia).

⁵⁴² 1198/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁴³ 2286/40 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁴⁴ AUA (Sig. 271-01; Kod. 12).

⁵⁴⁵ 13408/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁴⁶ 2630/38 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

OLOLAIZOLA ECHEVERRIA, ANTONIO "KONFITES"

Zinegotzi nazionalista, baserriarren hautagaitzaren ordezkaria, batzokiko presidentea eta *El Día* egunkariko berriemailea izan zen. Antonio izan zen, zalantzarik gabe, Azpeitiko euskal nazionalisten artean eragin handienetakoa izan zuenetako bat. Gerra hasi ondoren, 1936ko uztailaren 20tik 26ra bitartean hain zuzen ere, jarduneko alkatea izan zen, eta Gipuzkoako gobernadore zibilaria telegrama bat idatzi eta bidali zion Errepublikarekiko atxikimendua adierazi eta "sediziozko mugimendu" deitu zionaren aurka zegoela adierazteko. Horrez gain, Azpeitiko Defentsa Batzordeko kidea izan zen, eta milizianoentzako prestatutako sukaldeak eta jantokiak izan zituen bere ardurapean.

Altxatutako tropak Azpeitian sartu baino lehentxeago Bilbora egin zuen ihes eta handik Balmasedara. Han harrapatu zuten, 1937ko ekainaren 29an. Logroñora eraman zuten eta urte hartako uztailaren 29an, Presoak Sailkatzeko Batzordeak espetxeratu jarraitu behar zuela erabaki eta auzipetzea proposatu zuen, "orduko Azpeitiko alkateak eginiko akusazioak aintzat hartuta". Hala, Bilboko espetxe probintzialera eraman zuten 1938ko hasieran eta han egon zen gerra-kontseiluak noiz epaituko zain. Azpeitiko Falangek, Guardia Zibilak eta Alkateak Antonioren aurkako txosten bana bidali zuten otsailean eta konfiskatzeetan parte hartzeaz, atxilotetak agintzeaz, batzordearentzako armak entregatzeaz eta Azpeititik joatera behartzeaz akusatu zuten. Antoniok, epaile militarren aurrean deklaratzeko, aitortu zuen Azpeitiko agintari frankisten txostenetan adierazitako karguak bete zituela, baina aipatutako jarduera horiek ez zituela egin esan zuen.

Dena den, 1938ko martxoaren 26an, biziarteko espetxe zigorra ezarri zioten Antonioren "matxinadarekin bat egin" zuelakoan, "debeku zibila eta erabateko gaitasungabetzea ere ezarri zizkieten zigorrari atxikita". Uztailaren 1ean Puerto de Santa Mariako (Cadiz) espetxera eraman zuten eta han eduki zuten preso 1941ean zigorra 6 urte eta egun batera jaitzi eta baldintzapean aske utzi zuten arte. 1946ko uztailaren 14an, idatzi ofizial bat igorri zion *Burgosko Gerra Ikuskaritzako* agintari militarrei, 1945eko urriaren 9ko dekretuaren harira, indultua eskatzeko. 1946ko abuztuaren 9an indultua eman zioten, baina ez zizkieten erabateko gaitasungabetzea eta gainerako zigor atxikiak kendu⁵⁴⁷.

209 - Antonio Olaizola Echeverria.
(Rosario Olaizolak utzitako irudia).

OLARTE ALBERDI, JULIAN

Gerra Zibila hastean, *Loyola* batailoiko *Lartaun 2*. konpainian erroldatuta egon zen Julian. Ez dakigu non harrapatu zuten, ez eta gerrako fronteant ibili ote zen ere, baina 1938ko hasieran, Ondarretako espetxean zegoen, preso. Ondorengo hilabeteetan epaitu egin zuten urgentziatzeko prozesu summarisimo baten bidez. Urte hartako azaroaren 26an, Julianen aurkako gerra kontseiluak hala proposatuta, *Gerrako Ikuskaritzak*, auzia behin-behinean artxibatzea erabaki zuen eta Julian "B atalean" sailkatu eta langileen batailoi batera bidali zuten⁵⁴⁸. Ondoren, 1941eko otsailaren 25ean, 500 pezeta-ko zigor ekonomikoari egin behar izan zion aurre. *Erantzukizun Politikoen Auzitegiak* jarri zion zigor hura⁵⁴⁹.

OLAZABAL GURRUTXAGA, MANUEL "POTZUTE"

Elosiaga auzoko Potzueta baserrikoa zen Manuel jatorriz. 1933ko apirilean, Azpeitiko Udaleko zinegotzi aukeratu zuten baserriarren hautagaitza ordezkatzu. 1934ko irailean, gainerako ordezkariekin batean Kontzertu Ekonomikoarekin izandako gatazkaren harira kargua utzi zuen, eta 1936ko otsailean berriro hartu zuen kargu hura eta horretan aritu zen irailean herritik ihes egin zuen arte.

1937ko erdialdean, atxilotu eta Bilboko Eskolapioen espetxera eraman zuten. Gerra kontseiluan epaitu zuten. 1938ko uztailaren 6ko epaiaren arabera, hauxe zen Manuelek eginiko delitua: "kargu publikoan jarraitu zuela matxinatuen agintepean... nahiz eta beste delituri egotzi ez". Horregatik, 6 urte eta egun bateko gaitasungabetze berezia jarri zioten kargu publikoetarako⁵⁵⁰.

210 - Manuel Olazabal Gurruchaga. (Maria Olazabalek utzitako irudia).

ORBEGOZO EGUILUZ, EUGENIO

Heriotza zigorrera kondenatutako Azpeitiko bizilaguna. Gerora konmutatu egin zioten⁵⁵¹.

⁵⁴⁷ 2252/37 urgentziatzeko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁴⁸ 2925/38 urgentziatzeko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁴⁹ AGA Justizia (Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionala).

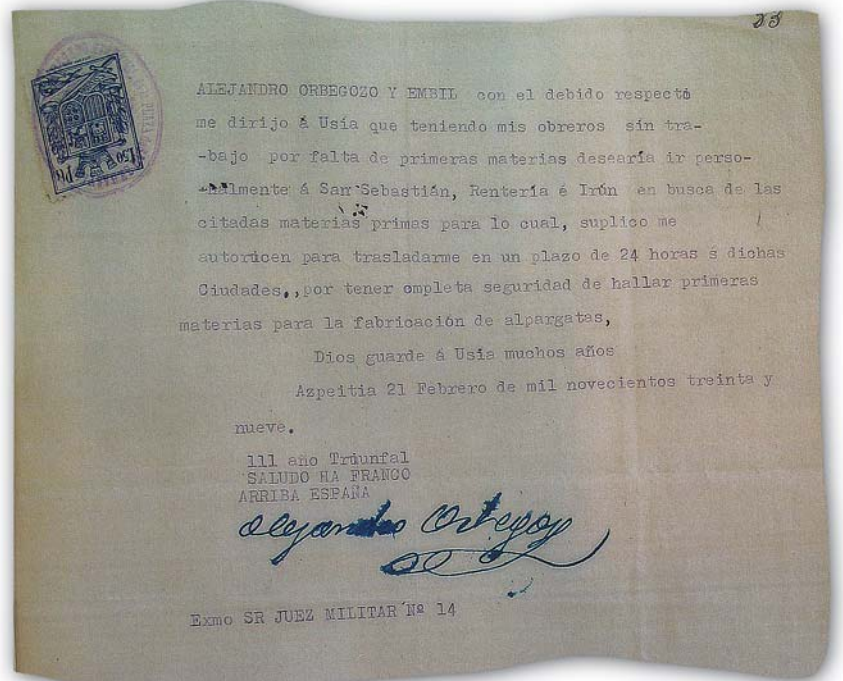
⁵⁵⁰ 12663/38 urgentziatzeko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁵¹ AGMG-CCEP, PM.

ORBEGOZO EMBIL, ALEJANDRO

Espartingile industrialaria zen Alejandro. Alderdi Karlistako militantea izan zen 1931ra arte. Urte hartan, EAJn afiliatu eta sindikuko kargu publikoa hartu zuen Azpeitian, 1931ko apirilean, udalbatza osatu ondoren. Udalbatzako hiru ordezkari nazionalistek bat zen Alejandro eta agintean egon zen bitartean irmo defendatu zituen euskal eskubide historikoak; hau da, 1933ko apirilko udal hauteskundeetara arte. Egindako proposamenen artean nabarmenenak hauek izan ziren: Lizarrako Estatutua babestea, kaleen izenak euskaraz jartzea eta euskal kulturako pertsona garrantzitsuak goraiatzea; hala nola Carmelo Echegaray historialari eta idazlea⁵⁵². Lizarrako Estatutuak porrot egin ondoren, badirudi, Alejandrok utzi egin zuela EAJ eta jarduera politikoa ere bai, "EAJ Gasteizkoa esaten zioten estatutu laiko eta separatista batekin hasi zelako". Erreketek Azpeitia konkistatu eta denbora gutxira, isuna jarri zion Alejandrori Azpeitiko lehen komandante militarrek, Emilio Gómez del Villak, baina haren ondorengoak, Solchaga kapitainak, zigorra baliogabetu zuen. Ondoren, 1938ko erdialdean, Azpeitiko Guardia Zibilak txosten bat bidali zuen Donostiako Ikerketa eta Zaintza Komisariara, Alejandro Orbegozoren aurrekariak xehe azalduz. Era berean, lehen adierazitako isuna eta propaganda egiten ere ibili zela ere aipatzen zituen txostenak: "Espainiaren aurkako propaganda-jarduerak egin zituela eta baserri batetik bestera ere ibili zela Espainia Berriaren sentimendua ordezkatzeko duen guztiaren aurkako gorrotoa sustatzen jarraitzeko". Arrazoi hori zela eta, 1938ko uztailaren 15ean Ondarretako espetxean sartu zuten gerra-kontseiluan "matxinadari laguntzearen" ustezko delituagatik noiz epaituko zain.

Hala ere, epaile militar instruktoreari azalpenak ematean, Alejandrok ukatu egin zituen Guardia Zibilak eginiko akusazioak eta Azpeitiko *Junta de Guerra Carlista* delakoarekin ekonomikoki nola parte hartu zuen azaldu zuen. Junta hartako kideak zituen Castor eta Julian anaiak, baita koinatua ere, Roque Astigarraga alkatea. Anaiak eta koinatua lekuko izan ziren auzian eta berretsi egin zuten auzipetuaren deklarazioa eta delituri ez zuela egin adierazi zuten. Azpeitiko orduko Falangeren buruak, Hilario Bereciartua Urangak, txosten batean adierazi zuen Alejandrok lagundu egin zela "Defentsa Batzordeak jazarritako elementu karlista guztiei". Instrukzio-fasea abian zela, aldi berean, Ondarretako espetxeko erizaintzak adierazi zuen auzipetuak "arthritis deformata" zela eta, hala, 1938ko irailaren 8an, aske utzi zuten, baldintzapean. 1939ko otsailean, Gipuzkoako hainbat udaleritara joateko baimena eskatu zuen, bere negoziariko behar zituen lehengaiak eskuratzeko. Azkenik, 1939ko apirilaren 27an kargu guztietatik absolbitu zuten eta behin betiko aske gelditu zen⁵⁵³.

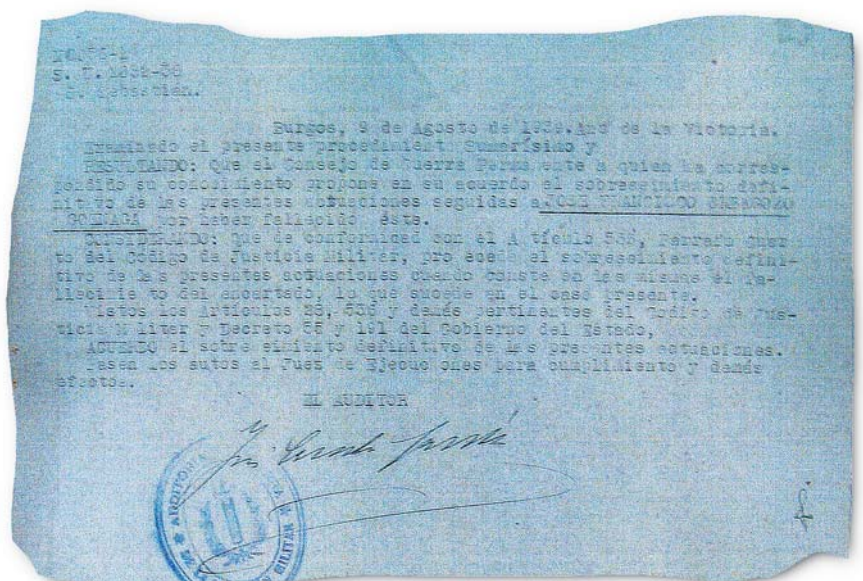

211 - Alejandro Orbegozori buruzko dokumentua. (AIRMN).

ORBEGOZO GOENAGA, JOSE FRANCISCO

Jose Francisco 1909. urtean jaio zen, eta Aratz Erreka auzoko Uranga baserriko "oriundoa" zen. 1934an Azpeitiko udaletxeak lana eskatzen zuten langileekin eginiko zerrendan aurkitzen zen bere izena. Gerra hasi ondoren berak eginiko ekintzen inguruko daturik ez daukagun arren, 1937ko irailean Miranda de Ebroko kontzentrazio esparruan aurkitzen zen gatibu, ejertzito golpistak atzemandako hamarnaka atxiloturekin batera⁵⁵⁴. Ondorioz probablea da Jose miliziano gisa ibili izana. Kasuak kasu, irailean Bilbora trasladatua izan zen, non bere aurkako urgentziako procedimendu sumarisimo bat ireki zen. Halere, 1938ko irailaren 16an, kasua artxibatua izan zen, Jose hil egin zelako⁵⁵⁵. Seguraski espetxealdi prebentiboan hilko zen.

212 - Jose Francisco Orbegozori buruzko dokumentua. (AIRMN).

⁵⁵² AUA (Sig. 274-02; Kod. 12).

⁵⁵³ 2284/38 urgentziako procedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁵⁴ AGMAV.C. 1252,29.

⁵⁵⁵ Procedimiento sumarisimo de urgencia 1195/38 (AIRMN).

ORBEGOZO MACAZAGA, IGNACIO

Azpeitiko alde zaharreko bizilaguna zen Ignacio. 1936ko ekainean amaitu zituen medikuntzako ikasketak Salamancan. Alderdi nazionalistako militantea zen eta Azpeitira itzuli eta gerra hasi zenean, Defentsa Batzordeak deitu zion Beasaingo frontera joandako milizianoei laguntzeko. Ondoren, Azpeitia erori ondoren, hainbat sektoretan ibili zen lanean; hala Eibarren, nola Lekeition⁵⁵⁶, eta 1937ko uztailan, *mayor* kargura igo zuen *Eusko Jaurilaritzaren Osasun Militararen Buruzagitza*k. 50. dibisioko osasun arloko buru izan zen ordutik aurrera. Azkenik, urte hartako abuztuaren erdialdean Santoñan harrapatu zuten⁵⁵⁷.

Atxilotu eta El Duesoko kartzelan sartu ondoren, gerra-kontseiluan epaitu zuten Ignacio beste hogeiren bat euskal borrokalarirekin batera. 1937ko irailaren 6an heriotza-zigorra ezarri zioten "matxinada militarra" leporatuta, baina urrian, zigor haren ordeztu "gradu apalagoko" zigorra jarri zion Estatuko Idazkaritza Nagusiak; biziarteko zigorra, alegia⁵⁵⁸. Kondena jaso ondoren, Burgosko espetxe zentralera eraman zuten eta handik Almendralejoko (Extremadura) langileen batailoi batera⁵⁵⁹. Han egon zen 1942ra arte. 1942ko martxoan, Ondarretako espetxera eraman zuten eta berriro auzipetu zuten epaimahai militar batek. Ohiko prozesu summarisimoa izan zen orduko hura, argitu egin nahi baitzuten ea auzipetuak "gorri-separatisten matxinaldi garaian", "zer jokabide politiko-sozial" izan zuten. Hala ere, epaimahai militarrek aitortu zuten auzipetua epaitua zutela lehendik ere ustezko delitu horientatik eta, beraz, 1943ko ekainaren 30ean, auzia artxibatu zuten⁵⁶⁰.

Lehenago, 1943ko urtarrilaren 26an, baldintzapean aske utzi zuten Ignacio⁵⁶¹.

213 - Ignacio Orbegozo Macazaga.
(Begoña Orbegozok utzitako irudia).

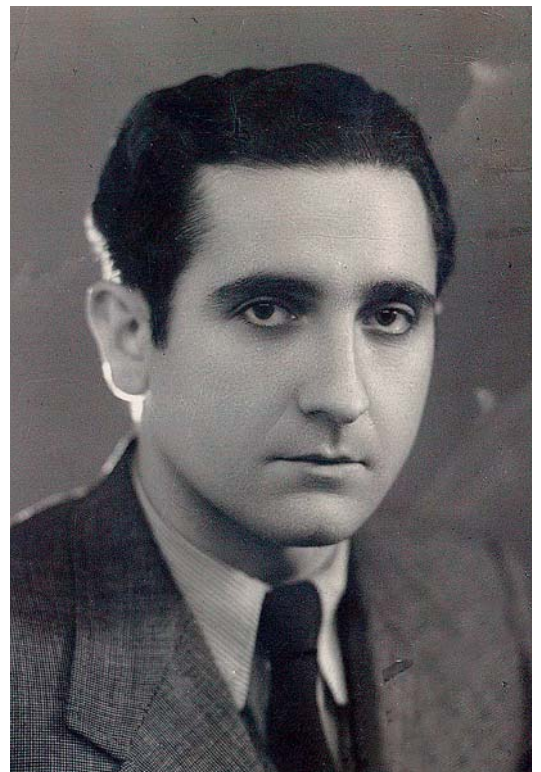
ORBEGOZO ODRIÓZOLA, JUAN

1912an jaio zen eta Arzubia kalean bizi zen. Elosiaga auzoko Eizmendi baserrikoa zen jatorriz. *Irrintzi* batailoi nazionalistako gudaria, harrapatu eta Bilboko gerra kontseiluan epaitua izan zen. 1938ko abuztuaren 4ean kasua artxibatzea agindu zen, eta "B atalean" sailkatu zuten, "bere aurrekariak eta gorrien agintean eginiko ekintzetan" oinarrituta. Honek langile batailoi batean sartua izatea suposatu zion. Ondorioz, Cardeñako San Pedro kontzentrazio esparruan atxikia izan zen, 1939ko azaroan Erreterian kokatutako 2. Langile Batailoira lekualdatua izan zen arte. Urte horretako abenduan aske geratu zen Azpeitiko Falangeak aurkeztutako abalari esker⁵⁶².

ORBEGOZO ORBEGOZO, JOSE BERNABE "OTARTE"

Belaetxe baserrikoa zen Bernabe jatorriz, eta bera izan zen ezkerreko euskal nazionalismoaren pertsona garrantzitsuenetako bat. Idazlea, Gipuzkoako ANV-EAEko idazkaria eta alderdi horretako *Tierra Vasca* prentsa-organoko kazetaria izan zen *OtarTE*, baita gerra garaiko hizlari euskaldun garrantzitsuenetako bat ere⁵⁶³. ANV-EAE Fronte Popularrarekin bat egitearen aldekoa zen eta Gipuzkoako Defentsa Batzordeko Gerra Komisariako kide eta ANV-EAEko Batzorde Nazionalako kide ere izan zen⁵⁶⁴. Ondoren, *Eusko Indarra* batailoiko komandante izan zen 1937ko abuztuan, *Santoñako Ituna* esaten zaion errenditzearen ondoren Kantabrian harrapatu zuten arte. Hori baino egun batzuk lehenago, Gobernazioko komisario izendatua zuen Eusko Jaurilaritzak. Abuztuaren 17an, Indalecio Prieto Defentsa ministroak berari ez eskaera eginda, lehendakariak ebakuatu nahi izan zituen funtzionarioen artean zegoen⁵⁶⁵. Harrapatu ondoren, gerra-kontseiluan epaitu zuten, Santoñan, eta 30 urteko kartzela-zigorra jarri zioten. Ondoren, Larrinagako espetxera eraman zuten eta 1938ko uztailan, berriz, Burgosko espetxera⁵⁶⁶. 1943ko uztailaren 17an utzi zuten aske, baina badirudi bi urtez egon zela Madrilan, ezkutuan bizitzen, erbestera zegoen Eusko Jaurilaritzaren agindupean. Orduan gaixotu zen eta, azkenean, Venezuelara erbesteratu zen Frantziatik.

1952an Euskal Herrira itzuli zen eta Ondarretako espetxean eduki zuten denboraldi batean. Azaroaren 18an utzi zuten aske, baldintzapean. Itzultzea negoziatu arren, beste auzi judizial bat abiarazi zuten Bernaberen aurka, ezkutuan ANV-EAE berriro eratzeko saiakeran parte hartu zuelakoan⁵⁶⁷. Auzipetze hura ez zuten artxibatu, harik eta epaimahai militarrek Bernabe 1953ko urrian Zestoan, uholdeen ondorioz izandako autobus-istripuan hil zela egiaztatu zuten arte⁵⁶⁸.

214 - Jose Bernabe Orbegozo Orbegozo.
(Karmele Orbegozok utzitako irudia).

⁵⁵⁶ 4/37 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁵⁷ CDMH (Esp. D-7)

⁵⁵⁸ 4/37 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁵⁹ Familiako lekukotza.

⁵⁶⁰ 655/43 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁶¹ Espetxeko fitxa (AGA).

⁵⁶² 13694/38 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN). / AGMG (1578)

⁵⁶³ RENOBALÉS, E.: ANV, el otro nacionalismo. Historia de Acción Nacionalista Vasca. (2005).

⁵⁶⁴ URGOITIA BADIOLA, J. A.: Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular. 5v. (2001).

⁵⁶⁵ OLAZABAL ESTECHA, C. M.: Pactos y traiciones. Los Archivos Secretos de la Guerra en Euzkadi. 3V. (2009).

⁵⁶⁶ Espetxeko fitxa (AGA).

⁵⁶⁷ 3/37 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁶⁸ EGAÑA, I.: Los crímenes de Franco en Euskal Herria, 1936-1940. (2009).

ORBEGOZO ORBEGOZO, LUCAS MANUEL "BELAETXE"

1913an jaio zen Lucas. 1935ean egin zen ezagun, Azpeitiko zezen-plazan harri-jasotzaile aritu zenean. Horregatik izen-datu zuten agian, zituen gaitasun fisikoengatik, *Euzko Indarra* batailoiko sarjentu zamaltzain 1936ko urrian. Horretan aritu zen 1937an Laredon atxilotu zuten arte. Baliteke lehenago, Azpeitian, Defentsa Batzordearen zerbitzura aritu izana. 1937ko irailean, Miranda Ebroko kontzentrazio-esparrura bidali zuten eta, ondoren, San Juan de Muzarrifarrera (Zaragoza), 25. langileen batailoien bigarren konpainiaren zaintzapean. Aragoi hilabete eta erdi inguru igaro ondoren, Miranda Ebrora bidali zuten berriro eta han, seguru asko, *Presoak Saikatzeko Batzordeak* saikatu egingo zuen 64. langileen batailoira, Lizarrara bidali aurretik.

Ordutik aurrera, Teruelgo frontean izandako Villa Felisako gertaeraren harira epaitutako gainerako kideei lotuta dago Lucasen ibilbidea. *San Ignacio* tertzioan sartu eta 1939ko martxoaren 2an harrapatu zuten tropa errepublikarrek beste lau azpeitiarrekin batera, oilo batzuen bila baseri batera zihoazela. Harrapatu eta gerra amaitu zen arten, armada errepublikararen agindupean aritu zen Lucas, aireko erasoen aurkako 17. brigadan, Valentzian. Azpeitira itzultzean, atxilotu eta herriko kartzelan sartu zuten, gainerako protagonistak bezala, desertzio-delitua egiteagatik salatu baitzuten. 1939ko abenduan, Ondaretako espetxera eraman zuten, gerra-kontseiluan epaitu arte, eta epaiketan, berretsi egin zuen maiatzean Azpeitiko Guardia Zibilaen aurrean eginiko deklarazioa. Nola harrapatu zituzten azaldu zuen, gerraren aurretik ideia nazionalistak izan zituela ukatu gabe. Falangek eta Azpeitiko Alkateak igorritako txostenek nabarmendu zuten, Lucasek, zuen ideologia gorabehera, "oso jokabide ona" zuela.

Azkenean, 1940ko maiatzaren 1ean, auzitegi militarrek erabaki zuen ez zutela desertzio-ekintzarik egin, baizik eta etsaien tropek harrapatu zituztela eta, hala, absolutu eta behin betiko aske utzi zituzten denak⁵⁶⁹.

215 - Lucas Manuel Orbegozo Orbegozo. (Hemendik ateratako argazkia: ELIAS ODRIOZOLA, I.: Azpeitia, 500...: Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak).

OTAÑO OYARZABAL, MARCELO

Azpeitiarra zen eta Azkoitia bizi zen. *Loyola* batailoiko borrokalaria izan zen Marcelo 1937ko erdialdean Kantabrian harrapatu zuten arte. Urte hartako irailean, Santoñan epaitu zuten urgentziatzeko prozedura sumarisimo bidez, beste hainbat batailo eta jatorritako hogeiren bat borrokalarekin batera. Marcelori dagokionez, gerra-kontseiluak frogatutzat eman zuen gerrako hainbat frontetan ibili zela eta "teniente izendatu zutela". Ez zioten beste "delituri" leporatu.

Horren ondorioz, 1937ko irailaren 30ean, biziarteko espetxe zigorra ezarri zioten "matxinadarekin bat egin" zuelakoan, eta erabateko gaitasungabetzea ere ezarri zioten⁵⁷⁰. El Duesoko espetxean sartu zuten eta han egon zen 1938ko abuztuan Cadizko Puerto de Santa Mariako espetxera eraman zuten arte. Handik bi urtera, 1940ko abuztuaren 20an, espetxealdi arindua ezarri zioten⁵⁷¹.

OYARZABAL ABALIA, JOSE MARIA

9 urteko mutikoa zen Jose Maria 1936an gerra lehertu zenean. Handik hamahiru urtera, 1949an, mendiko ehiztarien *Montejurra* 20. batailoian zegoen sartuta. Irailean, desertatzeaz akusatatu zuten eta 1950eko martxoaren 14an, espetxe militarrean urtebeteko kondena jarri zioten. "Diziplina Gorputz batera joatera behartu zuten soldadutzan faltatuko denbora betetzera, askatasuna kentzeko zigorra amaitu ondoren"⁵⁷². Handik hilabete gutxira, urte bereko uztailean, Jose Maria desertatzeaz akusatatu zuten berriro. Ezin izan zuten epaitu, ez baitzekiten non zegoen, eta, beraz, auzi-iheslaritzat hartu zuten⁵⁷³.

QUINTANA LORENZO, MODESTO

Jaiotzez azpeitiarra, Fronte Popularraren gobernuan eta Gerra Zibila hasi ondoren Donostiako Hornidura Departamentuaren menpe aritu zen lanean. Ondoren Bilbora egin zuen ihes, eta El Carmelo presondegian zaindari lanak egin zituen, "espetxe honetako bere jarduerazalantzakoa eta ezezaguna izanik, autoko testigantzen kontraesangatik". Horrela, 1943ko martxoaren 12an uesteko "matxinadari laguntzearen" delituagatik 12 urte eta egun 1eko espetxealdi txikira kondenatua izan zen, gerora 6 urteko espetxealdiagatik kommutatua izan zitzaizolarik. Ordurako Modestok 5 urte baina gehiago zeramatzan espetxeraturik.

QUINTELA BAEZA, ANTONIO

Madrilgoa zen jaiotzez eta Azpeitian bizi zen 1935etik. Pintorea zen Antonio lanbidez eta UGTko militantea ere bazen. 1934ko iraultza-gertaeren ondoren, Guadalupeko gotorlekuan eduki zuten preso, Hondarribian, hilabete eta erdi, epaitu gabe. Zarautzen bizi zen orduan. Gerra hastean, Azpeitiko Defentsa Batzordearen agindupean egon zen eta zaintza armatuko zerbitzuak eskaini zituen, bai Azpeitian, bai handik gertu dagoen Bidaninan. Ondoren, Bilbora egin zuen ihes eta *UHP* batailoian sartu zen, miliziano, 1936ko urria. 1937ko maiatzaren 14an, zauritu egin zuten Zorrontzan eta Bilboko ospitalera eraman zuten. Karrantzara ebakuatu zuten handik gutxira eta, handik, Ribadesellako ospitalera. 1937ko abuztuan, oraindik eri zela, Frantziara iristen saiatu zen Aller baporean. Lurruntzia harrapatu egin zuten itsas zabalean ordea eta Antonio atxilotu egin zuten. 1937ko urrian, *Gasteizko Presoak Saikatzeko Batzordeak* espetxean jarraitu behar zuela erabaki zuen eta eginbideak abiarazi zituen, Antonioren "aurrekariaren" berri izandakoan. Dokumentu horietan auzipetua ezkeriarra zela aipatzen zen eta 1934ko urriko gertakarietan eta 1936ko uztailetik aurrera Azpeitian izandako gorabeheretan, nabarmendu egin zela. Antonio "Fronte Popularraren prentsa" banatzeaz eta konfiskatzeetan, atxilotketetan eta zaintza armatuko zerbitzuetan parte hartzeaz akusatzen zuten. Hala, 1938ko azaroaren 3an, Antonioren aurkako urgentziatzeko prozesu sumarisimoa abiaraztea erabaki eta Donostiako 14. epaitegira bideratu zuten auzia. Ondaretako espetxera eraman zuten 1939ko martxoaren 2an, apirilean epaile instruktorearen aurrean deklaratu eta ukatu egin zuen konfiskatzeetan eta atxilotketetan parte hartu zuenik. Gainera, Falangek eta Azpeitiko Alkateak ezin izan zuten auzipetuaren aurkako akusazioak berretsiko zituen lekukorik aurkitu. Horregatik, 1939ko abuztuaren 9an, auzia itxi eta Antonio behin betiko aske utzi zuten⁵⁷⁴.

216 - Antonio Quintela Baezari buruzko dokumentua. (AIRMN)

⁵⁶⁹ 2286/40 urgentziatzeko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁷⁰ 65/37 urgentziatzeko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁷¹ Espetxeko fitxa (AGA).

⁵⁷² 297/49 ohiko sumarioa (AIRMN).

⁵⁷³ 239/50 auzia (AIRMN).

⁵⁷⁴ 14514/38 urgentziatzeko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

QUINTELA BAEZA, FERNANDO

Antonio anaia bezala, Fernando ere UGTn afiliatuta egon zen errepublika-garaian. Madrilen jaioa zen eta lanbidez tapizgilea. Gerra hasi ondoren, zaintza armatuko zerbitzuak eskaini zituen "telefono-linean", Azpeitiko Defentsa Batzordearen agindupean. Azpeitian bizi zen. 1936ko irailean, Azpeititik ihes egin eta Bizkai aldera jo zuen. Izquierda Republicana alderdiaren *García Hernández* zultzaileen batailoian sartu zen. Eusko Gudarosteara zen batailoi hura, eta han aritu zen 1937ko abuztuan Kantabrian atxilotu zuten arte.

Harrapatu eta kontzentrazio-esparru gisa jarrita zeukaten Santanderko Corban mendiko seminarioan sartu zuten. 1937ko azaroan, Bilboko Eskolapioen espetxera eraman zuten eta han egon zen Murgiako kontzentrazio-esparrura eraman zuten arte. Langileen batailoi batean aritzera ere behartu zuten. 1939ko azaroan, Gasteizko epaitegi militarrek Fernandoren aurkako instrukzioa abiarazi zuten eta Azpeitiko agintari frankistek informazioa eskatu, Fernandok zer aurrekari zituen jakiteko. Agintari frankistek, batez ere Guardia Zibilaren idatzian, Fernandoren "arriskua" nabarmen zuten, baina epaile militarrek zaintzapeko askatasuna eman zion 1939ko abenduan⁵⁷⁵.

Bestalde, auzi hartan auzipetua izan aurretik, Fernando urgentziatzko beste prozesu sumarisimo batean ere egon zen 1938ko hasieran. Prozesu hartan, 1937ko maiatzaren 24an, Galdakaon Igorreko parrokoaren hilketan parte hartzeaz akusatu zuten beste miliziano batzuekin batera. Nolanahi ere, 1938ko apirilaren 21ean, *Gerra Ikuskaritzak* auzia artxibatatu zuten bi arrazoigatik: hainbat lekuko galdekatu ondoren frogarik aurkitu ez zutelako eta auzipetuak non zeuden ez zekitelako (Fernando langileen batailoi batean zegoen, preso)⁵⁷⁶.

TORRANO SENAR, MANUEL

Nafarroako Ergoiena bailarako Dorrao kontzejukoa zen jatorriz eta 1935ekoa da Manueli buruzko lehen aipua. Azpeitian bizi eta langabezia zeuden langileen zerrenda batean dago haren izena. Ondoren, gerra hasi ondoren, zerbitzuak eskaini zituen Azpeitiko Defentsa Batzordearen agindupean. Zehatz esanda, 12 urte eta egun bateko kartzela-zigorra jarri zion 1937ko martxoaren 8ko epaiaren arabera, Manuel "errepedetik igarotzen ziren atoen igarobaimenak aztertzen ibili zen eskopetaz armatuta", Zarauztik hondarra ekarri zuten aireko erasoaren aurkako babeslekuak eraikitze eta Mandubiko zubiaren leherketan parte hartu zuten tropa kolpistak geldiarazteko asmo⁵⁷⁷.

Ondarretan espetxeratu zuten, eta epaia igorri eta handik lau hilabetera San Kristobalgo espetxera eraman zuten auzi berean kondenatutako beste azpeitiarrarekin batera: Jose Maria Aguirre Arreguirekin. Espetxe hartan hil ziren biak. Espetxera eraman eta handik gutxira hil zen Jose Maria, 1937ko irailaren 8an. Manuel, berriz, 1941eko abenduaren 1ean hil zen⁵⁷⁸, 1938ko maiatzaren 22ko ihesaldian parte hartu ondoren. 17 urte, 4 hilabete eta egun bateko espetxe-zigorra ezarri zioten ihes egiten saiatzeagatik⁵⁷⁹. Artikako hilerrian lurperatu zuten Manuel⁵⁸⁰.

UCIN ODRIUZOLA, ANTONIO

1914an jaioa zen eta, jatorriz, Ondarre baserrikoa zen. Eusko Gudarosteko borrokalaria izan zen Antonio⁵⁸¹. 1937ko amaieran, badirudi Bilbon zegoela preso, gerra-kontseiluak noiz epaituko zain. Urte bereko abenduaren 29an, epaile militarrek "dokumentuak eta zegozkien jarduerak zehazteko" eskatu zuten prozesuaren mesederako⁵⁸². Hala, 1938tik aurrera, beste urgentziatzko prozedura sumarisimo batean auzipetu zuten Antonio, Donostiako 14. epaitegi militarren aginduz. Azkenean, 1939ko maiatzaren 11n, auzia itxi eta Antonio aske utzi zuten⁵⁸³.

URANGA GURRUCHAGA, JOSE ANTONIO "BAKEO"

Urrestilla auzoko Ibartzabal baserrikoa, Jose Antonio Bilborantz abiatu zen 1936ko irailaren 20an Azpeitian tropa frankistak sartzeaz zirela ikusita. 1937ko otsailean, Amayur batailoian bere borondatez errolatu zen, eta harekin borroka egin zuen gerrako hainbat frontetan. 1937ko abuztuaren 26an Laredon atxilotu zuten, eta 40 egun inguruz herri horretako kontzentrazio-esparruan atxilotuta egon zen. Jesus Odriozola bezala, San Juan de Muzarrifar-era (Zaragoza) bidali zuten 25. langileen batailoia berriz bigarren konpainiaren zaintzapean.

Zaragozako Presoen Batzordeak galdekatu ostean, "C atalean" sailkatu zuten, "sailkapen horretan sartzeko interesdunaren aitortpena, sortutako inpresioa eta lortutako txostenak erabili zituztelarik". Zehazki, Batzordeak Azpeitiko Guardia Zibilaren txosten bat jaso zuen eta honako hau esaten zuten: "neurri handian haren jarduna ezagutzen ez bada ere", Alderdi Komunistaren aldekoa zen, UGTko afiliatua eta jokabide txarrekoa, hainbat egunez atxilotuta egon baitzen Jose Maria Querejeta Aguirre izeneko bizilagun batekin borrokan aritu ondoren. Hala ere, Jose Antonioren aurka hasitako aurretiazko eginbideetan lekuko horrek egin-dako aitortpenaren arabera, xextra pertsonala izan zen eta inplikazio politikorik gabea. Horrez gain, 1939 hasieratik falangek eta Azpeitiko Udalak egindako txostenek ez zuten berresten Azpeitian auzipetuak emandako denboran "Glorioso Movimiento" delakoaren aurkako jarduerarik.

1938ko irailaren 29an Eskolapioen espetxera eraman zuten eta 1939an Ondarretakora. Donostiako 11. epaitegi militarrek 1939ko abuztuaren 29an behin-behineko askatasuna eman zion, eta gero absolutzioa eman zioten⁵⁸⁴.

⁵⁷⁵ 103006/39 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁷⁶ Aurretiazko eginbideak 14514/38 (AIRMN).

⁵⁷⁷ 685/36 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁷⁸ SIERRA, F. eta ALFORJA, I.: *Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas.*

⁵⁷⁹ Espetxeko fitxa (AGA).

⁵⁸⁰ Antsoaingo Erregistro Zibila.

⁵⁸¹ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

⁵⁸² 1193/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁸³ 10212/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁵⁸⁴ Procedimiento sumarisimo de urgencia 2044/39 (AIRMN).

Núm. del sobre 21

Manifestaciones del presentado

Jose Antonio Uranga Gurruchaga (A)

Hijo de *Antonio y Jose* nacido en *Bepeña*

Provincia de *Guipúzcoa* el *20* de *Septiembre* de *1914* Estado *Libre*

Casado con *...* en *...* de *...* de *...* por *...*

Vicario de *...* Provincia *...* Calle *...* núm. *...*

Profesión *...* Trabajaba en *...*

Si sirvió en el Ejército, ¿en qué Cuerpo? *...*

¿En qué población? *...* ¿Cuándo? *...*

Filiación político-social antes del Movimiento *...*

Idem después del Movimiento *...*

Idem del padre *...* (¿Es propietario, colono, jornalero, etc?)

Hermanos varones

Nombre	Edad	Filiación	Residencia	Cargo político	Edad en que sirvió
<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>	<i>...</i>

Personas que conozcan al eventado, particularmente las que residen en zona liberada y testimonios o documentos que invoque en su garantía

...

Fecha de su presentación a nuestras fuerzas *...* Hora *...*

Lugar *...* Sector *...* (¿Cómo lo hizo?) *...*

¿Fue hostilizado? *...* ¿Qué armamento trajo o por qué se presentó sin él? *...*

¿Qué le ha ocurrido a su persona? *...*

¿Dónde le incorporó al Movimiento Nacional? *...*

¿Qué hizo hasta su incorporación a filas? *...*

217 - Jose Antonio Urangari buruzko dokumentua. (AIRMN).

URANGA ZUBIZARRETA, FELIPE "AZILLERRI"

1936ko abuztuuan, Azpeitian eraturako Euskal Milizien agindupean zebiltzan mila euskal borrokalariaren artean zegoen Felipe⁵⁸⁵. Ondoren, Bizkairantz hedatu ondoren, *Itxarkundia* batailoian arituko zen seguru asko 1937ko erdialdean atxilotu zuten arte. 1938ko ekainaren 4an, Ondarretako espetxean preso zegoela, urgentziatzko prozesu summarisimoan epaitu zuten eta 1940ko urtarilaren 31n auzia artxibatzea eta Felipe behin betiko aske uztea erabaki zuten. Horren aurretik, 1939ko uztailaren 22an, espetxealdi arindua jarria zioten⁵⁸⁶. Bestalde, Feliperen hainbat anaia ibili ziren armada frankistan borrokan, behartuta⁵⁸⁷. Haietako bat, Jose, 1937ko ekainaren 11n hil zen, gerrako frontean. Nicolas, berriz, Azkoitiko Guardia Zibilak galdekatu zuen 1937ko apirilaren soldadugaien zerrendarako deitu ziotenean, azaldu ez zelako⁵⁸⁸.

URBIETA ARREGUI, JUAN

Loiola auzokoa zen Juan eta hantxe bizi zen. Zurgina zen lanbidez eta Hego Euskal Herrian, gerra garaian, *Aralar* batailoiko borrokalaria izan zen. Teniente izatera iritsi zen. Kantabrian atxilotu zuten 1937ko abuztuaren eta gerra-kontseiluan epaitu zuten Santoñako plazan. 20 urteko espetxe-zigorra jarri zioten urte hartako urriaren 2an⁵⁸⁹. El Duesoko espetxetik, Puerto de Santa Mariako (Cadiz) espetxera eraman zuten 1938ko abuztuaren 24an. 28 urte zituen Juaneke orduan⁵⁹⁰.

URDALLETA UZCUDUN, IGNACIO "KATRAN"

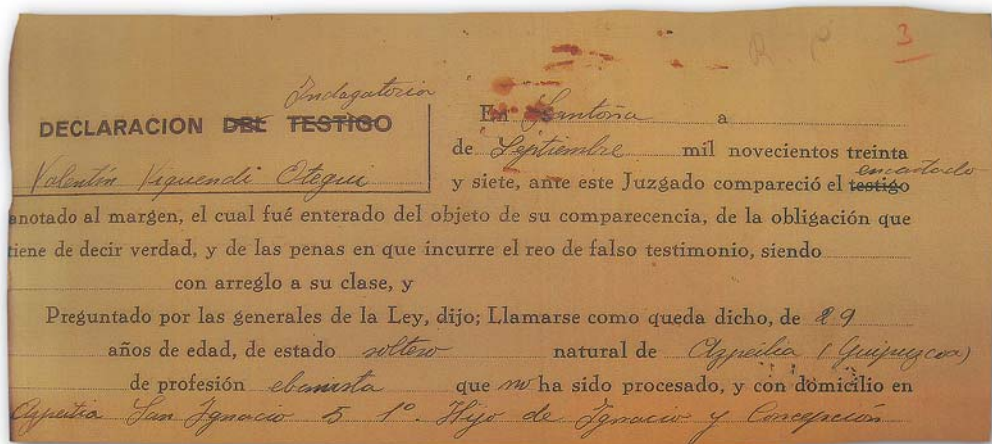
1915ean jaioa zen eta Eliz kalean bizi zen. 1936ko abuztuaren hasieratik Azpeitian eraturako ezkerreko milizietan erroldatuta egon zen. Ondoren, Azpeititik ihes egin ondoren, JSuren *UHP* batailoira igaro zen eta hainbat frontetan aritu zen Eusko Gudarostearen unitate militar hartan, 1937ko abuztuaren Kantabrian atxilotu zuten arte⁵⁹¹. Langileen batailoia batera bidali zuten eta 1938ko hasieran, Bilbora eraman zuten, urgentziatzko prozesu summarisimo batean epaitzera. Urte hartako abuztuaren 18an, *Gerra Ikuskaritzak* epaitegi militarren epaia berretsi eta Ignacio langileen batailoia batera bidali zuten berriro "zitu-tuen aurrekariak eta gorrien agintaldian izandako jokabidea kontuan hartuta"⁵⁹². 1940an "aurkarizat" hartu zuten Azpeitiko Udalak 1936ko soldadualdiko mutilak sailkatzeko aktak ixtean. Zaintzapeko askatasunean zegoen garai hartan Ignacio⁵⁹³.

VALVERDE ZUBIARRAIN, JOSE

Donostiarra zen Jose, baina Azpeitian bizi zen. Errepublikak garaiaren zati handi batean, Azpeitiko *Unión Republicana* alderdiaren ordezkari gorenaren izena zen eta Azpeitiko Udalarik hainbat ekimen igorri zizkion; hala nola, 1933ko otsailean, Plaza Nagusiari izena aldatu eta "Errepublikaren plaza" izena jartzea⁵⁹⁴. Badirudi, gerra hasi aurretik ardura postu guztiak utziak zituela eta 1936ko irailean, altxatutako tropak Azpeitian sartzeko zorian zirela, Bilbora eraman zuten ihes. 1937ko amaieratik aurrera auzipetu zuten Donostiako epaile instruktore militarren arabera, Bizkaiko hirian "bankuko kreditu bati esker bizi izan zen"; horretara mugatu zen. Dena den, 1938ko apirilaren 12an, Jose aske uzteko agindu zuten justizia militar frankistak, espetxean prebentzioz egindako egonaldia nahikoa zigor bazela iritzi⁵⁹⁵.

VIQUENDI OTEGUI, VALENTIN

1908an jaioa zen, Valentín, zurgina. *Damaso Azcue* enpresan aritu zen lanean errepublika-garaian. Gerra hasi ondoren, boluntario ibili zen Azpeitiko Defentsa Batzordearen agindupean. Telegrafo-zerbitzuetan aritu zen Valentín Bizkaira ihes egin zuten arte. Ondoren, Eusko Gudarostean egon zen erroldatuta 1937ko abuztuaren 27an Kantabrian atxilotu zuten arte. El Dueson espetxeratu zuten eta gerra-kontseiluan epaitu zuten, Santoñako plazan. Urte hartako urriaren 20an, 30 urteko espetxealdi handia ezarri zioten⁵⁹⁶, "matxinadarekin bat egitea" leporatuta eta Puerto de Santa Mariako kartzelara eraman zuten 1938ko abuztuaren 11n⁵⁹⁷. 1943ko apirilaren 29an, *Zigorak Aztertze Batzorde Zentralak* kondena 6 urteko espetxealdi txikira murriztu zion⁵⁹⁸.

218 - Valentín Viquendi Otegui buruzko dokumentua. (AIRMN).

⁵⁸⁵ CDMH (PS Bilbao 64).

⁵⁸⁶ 14973/38 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁸⁷ AUA (Sig. 332-01; Kod. 215).

⁵⁸⁸ *Espediente s.n. (1937)* (AIRMN).

⁵⁸⁹ 64/37 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁹⁰ *Espetxeko fitxa* (AGA).

⁵⁹¹ AUA (Sig. 472-01; Kod. 215).

⁵⁹² 10427/38 urgentziatzko prozedura summarisimoa (AIRMN).

⁵⁹³ AUA (Sig. 472-01; Kod. 215).

⁵⁹⁴ AUA (Sig. 274-02; Kod. 12).

⁵⁹⁵ 421/38 Gobernu-informazioa (AIRMN).

⁵⁹⁶ *ptem*

⁵⁹⁷ *Espetxeko fitxa* (AGA).

⁵⁹⁸ AGMG (56641).

ZABALA ILLARRAMENDI, JOSE

1913an Izarraitz auzoko Badiolegitxo baserrian jaioa zen Jose eta nazionalismoaren aldekoa zen. Ez dugu inon afiliatuta zegoela dioen berririk. Gerra hasi ondoren, zaintza armatuko zerbitzuak egin zituen biziarteko espetxe-zigorra ezarri zion epaiaren arabera, konfiskatzeetan ere parte hartu zuelarik. Horrez gain, 1936ko abuztuaren 5etik 31ra arte, Azpeitian eraturako euskal milizietan ibili zen borrokan⁵⁹⁹. Azpeitia erori eta Kantabrian atxilotu zuten arte, gerrako hainbat frontetan ibiliko zen seguru asko Jose borrokan.

1937ko azaroaren 2an epaile militar inostruktorearen aurrean deklaratu zuen El Duesoko espetxean zegoela. Beste hogeiren bat euskal borrokalari ohirekin batera epaitu zuten eta 1938ko urtarrilaren 8an, gerra-kontseiluak, Santoñan, epaia⁶⁰⁰ eman zuen eta abuztuan Puerto de Santa Mariako espetxera eraman zuten⁶⁰¹.

ZABALETA GARATE, LUIS

1915ean Azpeitian jaio eta Donostian bizi zen Luis eta errepublika-garaian ELAn afiliatuta egon zen. Moldatzailea zen lanbidez eta gerra hasieran, euskal milizietan sartu zen bere borondatez. Ondoren, eta 1937ko abuztuan atxilotu zuten arte, gerrako hainbat frontetan ibili zen *Aralar* batailoio nazionalistako borrokalari gisa. Horregatik, 1937ko urriaren 12an, Santoñan egin zuten gerra-kontseilu batean biziarteko espetxealdira kondenatu zuten, "matxinadarekin bat egitearen" delitua egin zuelakoan⁶⁰².

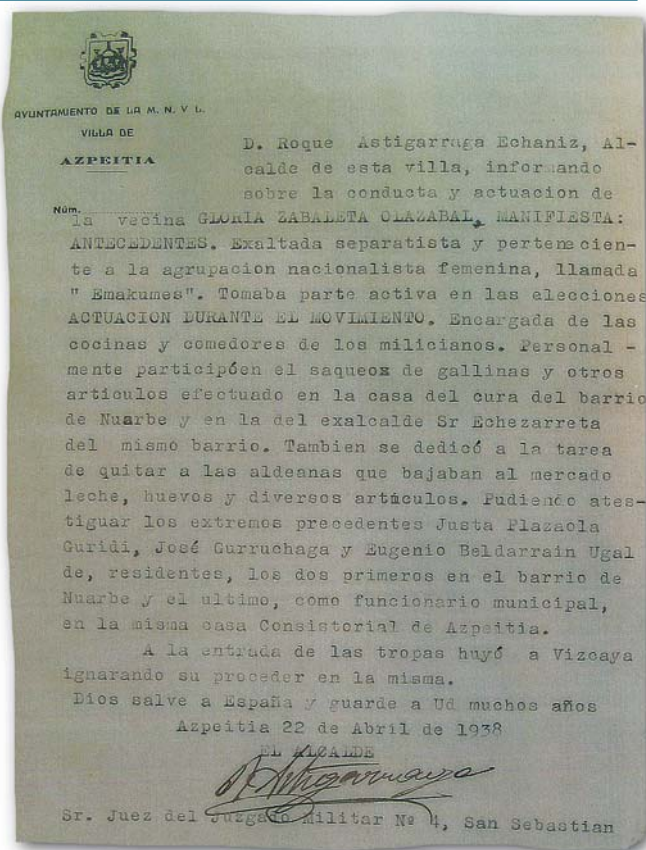
ZABALETA OLAZABAL, GLORIA

Espartingilea zen lanbidez eta *Emakume* erakundeko militantea. Azpeitiko Guardia Zibilak atxilotu eta galdekatu egin zuen 1938ko apirilaren 13an, hainbat herritarrek haren aurka salaketa jarri ondoren. Nuarbe auzoko parrokoaren eta alkate ohiaren etxean 1936ko abuztuan oiloak lapurtzeaz akusatu zuten Gloria. Gloriak aitortenean adierazi zuen Anastasio Errasti "Achero" eta Jose Maria Garmendia "Koipe" azpeitiarrek bera eta Maria Altuna laguna haien aurka sartzera gonbidatu zituztela eta Nuarbe auzora joan zirela. Auzipetuaren arabera, "enkargu bat egitera joan ziren mutilak" eta neskak autoan gelditu ziren, eta ez zekiten konfiskatze haiek gertatu zirenik.

Hala ere, Guardia Zibilak Donostiako instrukzio epaitegiari jakinarazi zion ustez konfiskatzeetan parte hartzeaz gain, mobilizatutako milizianoentzako sukaldari-lanetan ibilia zela Gloria Azpeitian. Azpeitiko Falangeko buru Hilario Bereciartuak eta Roque Astigarraga alkateak ere igorri zituzten txostenak eta auzipetuak nazionalisten aldekoak zirela nabarmendu zuten. "Separatista asaldatuak" zirela adierazi zuten eta atxilotutakoek Nuarbeko konfiskatzeetan parte hartu zutela ziurta zezaketen lekukoak ere proposatu zituzten.

Ondarretako espetxera eraman zuten eta 1938ko azaroan instrukzio-epaile militarren aurrean deklaratu zuten. Salaketaren arrazoi ziren konfiskatzeei buruz aurretik Azpeitiko Guardia Zibilaren aurrean aitortutakoa berretsi egin zuen. Horrez gain, Gloriak aitortu egin zuen *Emakume* erakundeko kidea zela, Mariak bezala, baina milizianoentzat jarritako sukaldeetan lanean aritu besterik ez zuela egin adierazi zuen. Azkenean, 1939ko urtarrilaren 10ean 4 hileko atxiloaldi handira kondenatu zituzten Gloria eta Maria. Hala ere, aske utzi zituzten, epaimahaiak adierazi baitzuen zigorra betea zutela prebentziozko espetxealdia eginda⁶⁰³.

219 - Gloria Zabaletari buruzko dokumentua. (AIRMN).

ZUBIAURRE JAUREGUI, JOSE MARIA

Beste sei azpeitiarrekin batera atxilotu zuten Jose Maria 1936ko abenduaren 2an, haien aurka Donostiako 4. instrukzio-azitegi militarrek ur-gentziatzko auzi sumarisimoa abiarazi ondoren. "Altxamendu militarren" delituaz akusatu zituzten denak. Jose Maria "nazionalisten aldekoa" izateaz akusatu zuten, baina ez zela alderdiko kidea" adierazi zuten. Horrez gain, atxilotutako beste hirurekin batera 1936ko uztailaren 25ean Mandubiko zubia leherrarazteaz ere akusatu zuten, tropa frankistak Azpeitian sartzeko oztopatzeke. Gainera, adierazi zuten, Zarautzik Azpeitira hondar-zakuak garraiatzen ere ibili zela airetiko erasoan aurkako babeslekuak egiteko eta Loiolara gasolina depositu batzuk ere garraiatu zituztela. Hala, 1937ko martxoaren 8an 12 urte eta egun bateko espetxe-zigorra ezarri zioten "matxinadari laguntzearen" delitua leporatuta⁶⁰⁴. Epaia eman ondoren, San Kristobalgotzako gotorlekura eraman zuten 1937ko uztailaren eta han eduki zuten 1938ko irailera arte. Irailean, San Simon (Vigo)⁶⁰⁵ uharterako espetxera eraman zuten eta, gero, Astorgakora (Leon). 1939ko abenduaren 2an Lugoko kartzelara eraman zuten eta han egon zen, gutxienez, 1940ko apirilaren 16ra arte⁶⁰⁶.

⁵⁹⁹ CDMH (PS Bilbao 64).

⁶⁰⁰ 196/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁶⁰¹ Espetxeko fitxa (AGA).

⁶⁰² 96/37 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁶⁰³ 2967/38 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁶⁰⁴ 685/36 urgentziatzko prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁶⁰⁵ SIERRA, F. eta ALFORJA, I.: *Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas.*

⁶⁰⁶ Espetxeko fitxa (AGA).

ZUBIMENDI OLAIZOLA, IGNACIO

1917an Oinatz auzoko Larre baserrian jaioa. 1936ko irailaren 19an egin zuen ihes Azpeititik, herrian altxatutako tropak sartzeaz zirenean. Jada Bilbon zela, Lino Lazkano eibartarrak zuzentzen zuen *Loyola* infanteriako batailoi nazionalistan izena eman zuen, bere borondatez. Hainbat frontetan aritu zen borrokan unitate militar hartan. Kantabriako Castro Urdialesen atxilotu zuten azkenean, 1937ko abuztuan, eta handik gutxira El Duesoko kartzelara eraman zuten. Gerrako preso gisa sailkatu zuten. Miranda Ebroko *Presoak Sailkatzeko Batzordeak* sailkatuko zuen seguru asko eta Lizarrako 64. langileen batailoira bidali zuten. Batailoi hartatik auzipetuta atera ziren Ignacio eta gainerako azpeitiarrak Teruelgo frontean izandako Villa Felisako gertakariengatik, 1938ko hasieran denak *San Ignacio* tertzioan erroldatu gelditu ondoren. 1938ko martxoaren 2an, Odriozola Alberdi anaia, Lucas Orbegozo, Tomas Odriozola eta Ignacio preso hartu zituen armada errepublikarrak, utzita zegoen baserri batera oilo bila zihoazela. Baina guztiak desertatu izanaz salatu zituzten, eta gero, ordutik eta gerra amaitu arte "etsaiaren armadari" zerbitzua eman izanaz. Hori dela eta, 1939ko maiatzetik aurrera, Ignacioren eta inplikaturako gainerako azpeitiarren aurkako prozedura sumarisimoa abiatu zen. Epai militarren aurrean eginiko adierazpenean, harrapatu zituzteneko gertaera kontatu zuen Ignaciok. Horrez gain, Ignaciok azaldu zuen harrapatu zutenetik armada errepublikarraren hegazkinen aurkako gorputzean sartu zutela, gerra amaitzean Madrilen entregatu arte. 1941eko maiatzaren 1ean, epaitegi militarrek esan zuen Ignacio nahiz gainerako auzipetuek "ideologia separatista" zutela, baina "jokabide ona", eta ontzat ematen zuen harrapatzearen bertsioa. Hori dela eta, auzipetuak absolbitu eta aske utzi zituzten⁶⁰⁷.

ZUDUPE ECHEVERRIA, SANTIAGO

Santiago izan zen Azpeitian ELA sindikatua ezartzearen arduradunetako bat, 1931n. Zurgina zen lanbidez eta militante nazionalista hau Azpeitiko Defentsa Batzordearen parte izan zen gerra hasi ondoren. Hala ere, atxilotutako eskuindarrei lagundu zien beti Santiagok. Hala ziurtatu zuten hainbat herritarrek 1940tik 1942ra. Azpeitia erori ondoren, gerrako hainbat frontetan ibili zen Eusko Gudarostearekin borrokan, 1937 erdialdera Asturiasen zauritu zuten arte⁶⁰⁸. El Dueson espetxeratu eta gerra-kontseiluan epaitu zuten Santoñako plazan, 1937ko irailaren hasieran. Heriotza-zigorra ezarri zioten hilaren 21ean. Hala ere, urte hartako urrian, Estatuko Idazkaritza Nagusiak, zigor hura "maila bat beheragokoarengatik" aldatu zion eta, hala, biziarteko espetxe-zigorra ezarri zioten. Kondena jaso ondoren, Burgosko espetxe zentralera eraman zuten eta, handik, 1939ko azaroaren 1ean, Alcalá de Henaresko (Madril) Espetxe Tailerretara eraman zuten. 1940an, han, espetxean, zegoela, indultua eskatu zuen, Ignacio Perez Arregui diputatu ohiak, Azpeitiko Alkatetzak (ordurako Ignacio Egaña Otegui zen buru) eta "Espainiaren aldeko preso ohiak eta Azpeitiko herritarrek" aurkeztutako idatzi ofizialak aurkeztuta. Ignacio Perezek, adibidez, kontatu zuen nola Santiago bila joan zitzaizen berari eta familiari Donostiara, haiek Azpeitira ekartzeko, 1936ko uztailaren 31n, Fronte Popularraren aldekoek atxilotzeko arriskuan zeudelako. "Preso ohiak", berriz, idatzian adierazi zuten Loiolako santutegian preso zeudela, Santiagok askatu egin zituela 1936ko irailean, zeldako "atea hautsita". Hala ere, 1943ko apirilaren 8an zigorra jaitzi eta 14 urteko espetxealdi laburra⁶⁰⁹ ezarri zioten eta hilaren 27an, berriz, baldintzapeko askatasuna⁶¹⁰.

220 - Santiago Zudupe Echeverria.
(Hemendik ateratako argazkia: EGAÑA. I.: 1936, Guerra Civil en Euskal Herria).

⁶⁰⁷ 2285/39 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁶⁰⁸ 29/37 urgentziako prozedura sumarisimoa (AIRMN).

⁶⁰⁹ AGMG (2279).

⁶¹⁰ Espetxeko fitxa (AGA).

10

5.

Lekukotzak

Una cosa el otro dia recibí
 la carta de Gabriel
 cierto con un alegre discurso
 era nuestro y es verdad Teníamos
 con un buenas esperanzas nunca
 hemos tenido tan buenas desde
 que ~~escribo~~ el nacimiento
 le digo al padre que este
 con un alegre que todos los soldados
 estan esperando de hin al frente
 y ahora es la nuestra

Gora Enzkadi

JKatuta

Aranbarri Kabero

MONTSERAT

*Montserrat Aranbarri Kabero
Azpeitiko Santiago kalean
jaio zen orain dela hirurogeita
zortzi urte.*

« *Nire aitona karlista zen, eta ez zion barkatu aitari errepublikarrekin borrokan aritu izana.* »

Nor zen zure aita, Montse?

Aitak Inazio Aranbarri Barrutia zuen izena. Arroan jaio zen, eta gero familia Azpeitira etorri zen bizitzera. Ondoren Eibarrera joan zen, han familia zeukalako, eta estazioan lanean aritu zen.

Han lanean zegoela gerra hasi zen. Zure aitak borrokatzera alde egin zuen. Zein izan zen bere ibilera?

Eibarko ezagun batzuekin alde egin eta "Amuategi Batailoia"-n aritu zen borrokan. Nire aitak "Erreketek" zeukan ezizena, eta batailoiarekin ezkatututa zegoen batean, oinez zihoala, batek galdegin zuen: "Zein doa?" eta beste batek erantzun: "Erreketek". Eta tiroka hasi omen zen pentsatuaz erreketek zirela. Eta bestea oihuka hasi omen zen: "E! Ez, ez, gurea da!". Kontatu zizkidan horrelako anekdota batzuk. Ondoren, gerra amaitzean, bizirik ateratakoek bazkari bat egiten zuten urtero Deban.

Ondoren Gernikan preso hartu eta Castro Urdiales-era eraman zuten. Han zezen plaza edo futbol zelai batean eduki eta Santoñara eraman zuten. Gero Langile Batailoitan aritu zen lanean, Medina de Rio Seco eta Guadalajaran esaterako. Kaleak eta errepideak egin ohi zituzten.

Noiz itzuli zen etxera eta nolakoa izan zen harrera?

Gerra bukatu eta kartzelatik irten zenean itzuli zen, baina bere aitak ez zuen onartu. Honakoa esan zion: "Nik baneukan seme bat, baina gerran garbitu egin dute". Izan ere nire aitona karlista zen, amona ez, baina aitona eta bi izeba bai, eta ez zioten barkatu bera errepublikarrekin borrokan aritu izana. Ondorioz, nahiz eta Azpeitian lana eduki, Ordiziara egin zuen alde. Han zegoelarik nire ama ezagutu eta ezkondu egin ziren. Denborarekin aitona barkamen eske joan zitzaion, eta etxera itzuli zen. Baina ez zuten asko iraun, nire amak ez baitzekien euskaraz eta hau ez zioten onartzen nire aitona eta. Halere Azpeitian geratu ziren bizitzen.

Arregi Arozena

XABIER

Xabier Arregi Arozena Azpeitian jaio zen 1936. urteko abuztuaren 15ean.

«*Txaiber' hartu, sorora eraman, eta fusilatu egin zuten.*

Errektoreari 'Oiloa' ezizena jarri genion, oso koldarra izan zelako gai honekin.

Mediku donostiarra Urrestillako hilerriko paretan hil zuten, eta bertan lurperatu.

Paradoxikoki ez elizak eta ezta santutegiak ere ez zuten inolako ondoriorik jasan, baina bi pertsona hil ziren propaganda faxistaren ekintza izan zen horretan.»

Leonardo Goenaga "Txaiber" erreketek batzuek fusilatu zuten Mutrikuko baserri baten kanpoan. Kontaguz gertaera honen inguruan dakizuna, Xabier

Erreketek Azpeitira irailaren 20an sartu ziren, eta ondorioz jende askok alde egin zuen herritik, tartean "Txaiber"-ek. Itxura denez orduan gudarien fronteak Markina inguruan zegoen, eta "Txaiber" ere hara joan zen. Baina emaztea eta urte beteko haurra utzi zituen Azpeitian eta haietaz gogoratuta Markinatik, frontetik, berriro etxera itzultzea pentsatu zuen, oinez, mendiz mendi, badaezpada ere. Baina Mutrikun, gosea, egarria eta dena zituela, baserri bat ikusi zuen nonbait eta bertara joan zen. Esaten zuten baserrian oso ondo hartu zuten, eta jaten ari zirela, kasualitate txarra, erreketen kapitain bat beste sei bat erreketekin edo baserrira sartu ziren. Orduan "Txaiber" hartu, sorora eraman eta han fusilatu zuten. Eta uste dut gainera, lurperatzeko zuloa, bertako nagusiari eginarazi ziotela. Nik laguntasun handia nuen bere semearekin, Bernardorekin, baina sekula ez zuen gai hau aipatu.

Urte batzuk beranduago, 1970. urte aldera, Bernardo beste adiskide batekin joan zen Mutrikura aitaren gorpua berreskuratzera, ezta hala?

Hala da bai. Bernardo eta berak lan egiten zuen altzari fabrikako nagusia, zeina abertzalea zen, Mutrikuko baserri horretara joan ziren "Txaiber"-i gertatutakoa argitu nahian. Han bertako nagusiak gertaturikoa azaldu omen zien negar artean, eta gorpua non zegoen erakutsi. Bernardok eta nagusiak lurpetik atera zuten, eta hezurrez gain koilara bat eta jertseko kremlera topatu omen zituzten. Ondoren hezurra maleta batean sartu eta Azpeitira ekarri zituzten, Bernardoren izeben etxera. Tartean, nire hiru lagun, Azpeitiko errektorearekin hitz egitera joan ziren "Txaiber"-i meza edo elizkizunen bat egiteko, baina honek ezezkia eman zien. Hilerrian lurperatzea bakarrik onartu zien, baina hori bai, izenik gabe, gurutze batekin soilik. Eta hala lurperatu zuten. Harrezkero koadrilan errektoreari "Oiloa" ezizena jarri genion, oso koldarra izan zelako gai honekin.

Urrestillan fusilatua izan zen mediku gazte donostiar baten inguruan ere badakizu zerbait, ezta?

Bai, entzuna daukat. Mutil hau Donostiatik ihesi etorri zen seguruenek Azpeitira, baina hemen ere erreketek sartu zirenean hartu eta Urrestillara eraman zuten. Bertako hilerriko paretan hil zuten, eta bertan lurperatu.

Azpeitian egon ziren bi bonbardaketa gogoan dituzu, baina bi pertsona hil zirela ere eta egiletza errepublikarrei egotzi nahi izan zietela

Bai, gogoan ditut bi, egun berean gertatuak. Bat hilerrirako bidean gertatu zen, eliza ondoan, eta pertsona bat hil eta besteak begi bat galdu zuen. Bestea Loliolako basilikaren inguruan gertatu zen, eta han ere uste dut pertsona bat hil zela. Abioneta txiki bat izan zen bonbak bota zituena. Guztiok dakigu frankistak izan zirela, baina bertsio ofizialak gorriak izan zirela esaten zuen, eta beren helburua eliza eta santutegia suntsitzea zela. Paradoxikoki ez elizak eta ezta santutegiak ere ez zuten inolako ondoriorik jasan, baina bi pertsona hil ziren propaganda faxistaren ekintza izan zen horretan. Ondoren hilerrira bidean plaka bat ipini zuten, non hildakoaren izena eta bertsio ofiziala agertzen ziren, egiletza gorrii egotzen ziena alegia.

Gogoratzen al duzu aipatu nahi zenukeen beste konturik?

"Txaiber"- en seme Bernardorekin erlazioatutako batekin oroitzen naiz. Gu orduan eskolan maristetan ibiltzen ginen, plazan bertan zegoen eraikina. Eta noizean behin falangeko inspektore bat etortzen zen. Hileko lehen ostirala jai edukitzen genuen, baina ostiral batean inspektore hau etortzekoa zela eta eskolara joan behar izan genuen. Egun horretan bandera espainol berri bat inauguratu behar zen plaza aldeko balakoian. Inspektorea betiko diskurtsoa botatzen hasi zen, eta gu denok Bernardori begiratzen genion, denok triste. Maristari galdetu zion ea zergatik geunden gu horrela eta maristak "Txaiber"-i gertatutakoa azaldu zion, eta semea han zegoela. Orduan berotu eta egundokoak esan zituen. Ondoren, bandera inauguratu behar zen. Gu ginen aularioko zaharrenak, eta erabaki genuen, protesta moduan, "cara al sol" ez kantatzea. Formazioan jarri gintuzten, eta gazteagoek guk ez genuela kantatzen ikustean beraiek ere kantatzeari utzi zioten. Ondoren berez jai genuen arren zigor moduan egun guztia eskolan pasarazi ziguten.

Bestalde oroitzen naiz Uzkudun boxeolariaren inguruko gertakizun batez ere. Gerra hasia zela udaletxera joan omen zen. Orduan Azpeitiko udaletxean alkate jeltzalea zegoen, eta ondo hartua izan zen, baina berehala miliziano batzuk azaldu omen ziren hura hil nahian. Azpeitiko udalak salbatu omen zion bizia, miliziano hauei udaletxera sartzea galarazita. Gero Madrilera joan zen bizitzera Uzkudun, baina pertsona asko denuntziatu omen zituen. Ez zuen gogoan eduki berari bizia salbatu ziotela.

Azpiazu Gómez

KONTXI

Kontxi Azpiazu Gomez 1929ko apirilaren 22an jaio zen Azpeitiko Enparan kalean. Aita, Faustino Azpiazu Arrieta, EAJ-koa zen. Ama berriz komunista.

«*Aitak alde egin zuenean bere karta bat jaso genuen ondo zegoela esanaz, baina ez genuen ezer gehiago jakin berataz.*

Aitak alde egin zuenez guk ere joan beharra geneukala iritzi zuten.

Eskolan, gu, gorriok, aingeru txarrak ginela esaten ziguten, jainkoaren aurka altxatu ginelako.»

Gerra hasi zenean zazpi urte zenituen Kontxi. Zer da garai hartatik oroitzen duzuna?

Gogoratzen naiz tropa frankistak Azpeitian sartu baina lehenago, gau batez, nire anaia, Pepe Azpiazu Gomez, CNT-koa zen bera, etxera etorri zela amari esateko etxe aurrean bi fronte ipintzera zihoazela eta erdian harrapatuko gintuztela, eta beraz alde egiteko handik. Orduan nire ahizpa, Carmen Azpiazu Gomez, kalera irten eta CNT-ko kamioi bat bilatu zuen. Kamioi hark Aizarnazabalera eramán gintuen. Han bageneuzkan senide batzuk eta han egon ginen hamabost egunez. Nire anaia Pepek lagun batekin, Txaiiberrekin, alde egin zuen. Ondoren Txaiiber fusilatu egin zuten.

Azpeitira bueltatu zinetenerako tropak sartuta zeuden jada. Zer topatu zenuten itzultzean?

Iritsi eta berehala erreketek ate joka etorri ziren, aita gurekin etorri al zen galdezka. Ez zela etorri erantzun genien eta alde egin zuten. Baina ez gintuzten bakean utzi. Izan ere handik gutxira herritik alde egin behar genuenaren abisua iritsi zitzaigun. Aitak alde egin zuenez guk ere joan beharra geneukala iritzi zuten. Azkenean osaba baten laguntzaz hemen geratzea lortu genuen. Gero soldaduak bidali zizkiguten gure etxean lo egitera, etxe handia baitzen. Behartuta joandako soldaduak ziren eta beraiekin egon ohi ginen karta jokoan eta horrela.

Aitak alde egin zuen eta ez zen inoiz etxera itzuli

Alde egin zuenean karta bat jaso genuen ondo zegoela esanaz, baina ez genuen ezer gehiago jakin berataz.

Zure hiru anaia preso hartu zituzten, ezta hala?

Bai. Anaia zaharrena, Roke Azpiazu Gomez, ertzain sartu zena, segituan harrapatu zuten Bilbon. Lehenengo Zornotzako penalean, ondoren Burgosekoan eta gero Madrilekoan egon zen. Madriletik hona itzuli zen.

Beste anaia, Eleuterio Azpiazu Gomez, Santanderren harrapatu zuten. Ez zuen denbora asko egin preso, soldaduskara joan beharra suertatu baitzitzaion eta Elizondora joan zen soldadu.

Eta bestea, Pepe, Portugal inguruan harrapatu zuten. Langile Batailoi batean egon zen Huescan, eta libratu zenean Madrilera joan zen. Han osaba baten garajejan jardun zuen lanean. Astigaragak, Azpeitiko alkate frankistak, aurretik nire aitaren laguna izanagatik ere informe txarrak bidali zituen Peperentzako, CNT-koa zelako.

Zure ahizpa Carmenek ere ondorioak jasan zituen

Bai. Behin ilea mozten saiatu ziren. Fusil bat ipini omen zioten aurrean eta ilea mozten hasi omen zitzaizkion. Baina orduan kapitaina sartu omen zen, ilea moztea galarazi eta etxera ekarri zuen.

Fusilatzen al zuten inor kalean?

"Enparangain" baserriko "Kukubiltxo" Amoko zubi inguruan, Corrugados inguruan, hil zutela gogoratzen naiz. Baita hilerrri aldean bonbaren bat bota zutela ere.

Eta horren harira, oroitzen zara bonbardaketez?

Oroitzen naiz, bai. Lasterka hasten ginenean soldaduek barre egin eta zera esaten ziguten: "Nondik igotzen da teilatura? Askoz hobeto egongo zinaketete teilatuan hemen baino, etxea eroriko zaizue gainera eta!". Bat alemana zen, oso azkarra.

Gerra amaitu eta Frankoren diktadura ezarri zen. Nolako izan zen gerra ostea?

Oso gogorra izan zen, gose handia pasa genuen. Ogia egunero jaten genuen, baina haragia astean behin.

Eskolara Esklabetara joaten ginen, eta aingeru onak eta txarrak zeudela esaten ziguten, eta gu, gorriok, aingeru txarrak ginela, jainkoaren aurka altxatu zirenak.

Bereziartua Arocena

MIRARI

Mirari Bereziartua Arocena Azpeitian jaio zen 1949. urtean.

«*Garai hartan frankistek ilea moztu eta rezino olio, purga fuertea, emateko ohitura hartu zuten, nahiz eta izebaren kasuan ez zen hala izan.*

Beren aurka ez zuten inoiz ezer egin, baina ahaztu ere ez zuten egin.»

Zure izeba Margarita Arocena Izeta-ri ilea moztu zioten, herritar batek gudariei laguntza emateagatik salatu ondoren. Zer dakizu gertaera honen inguruan Mirari?

Gerra denboran, tropa frankistak Donostiatik sartzen hasi zirenean, itxura denez bertako gudariak Loiolako santutegiaren inguruan zeuden gordeta. Izeba Margarita gudariei jaten ematera joaten zen, laguntzera. Eta hori dela eta salaketa bat jarri zioten. Salaketa horren ondorioz, bertako mutil batzuek ilea moztu zioten Margaritari. Garai hartan frankistek ilea moztu eta rezino olio, purga fuertea, emateko ohitura hartu zuten, baina nik ez dut entzun gure izebari purga fuertetik eman ziotenik, baina bai ilea moztu. Kontatzen dutenez ilea moztuta ere oso ederra geratu omen zen, eta berarekin ondo geratu nahian, moztu zioten pertsona berdinek salaketa nork jarri zuen esan zioten. Beraz guk familian beti jakin izan dugu salaketa zein herritarrek ipini zion, eta noski baita ilea nork moztu zion ere. Gerora arazo psikologikoak eduki zituen Margaritak, baina ezin dugu jakin horren ondorio izan zen edo ez. Salaketa jarri ziotenak ondoren gure aitarengana joaten ziren harremana konpondu nahian afaltzeko gonbidapenak egiten, baina gure amak ez zuen nahi izaten. Beren aurka ez zuten inoiz ezer egin, baina ahaztu ere ez zuten egin.

Bestalde, antza denez, ilea moztu zioten berdinak izan ziren Urrestillan Donostiako mediku gazte bat hil zutenak.

Bereziartua Arregi

INAXITA

Inaxita Bereziartua Arregi Azpeitiko "Atxumiaga" baserrian jaio zen 1942ko martxoaren 17an. Bere aitak Pedro Bereziartua Altuna zuen izena. Gerra hasi zenean borrokatzera joan zen, eta ondoren Santoñan preso hartu zuten.

«*Ezin zuten sinetsi horrelako gizon katoliko bat gerrara joan izana.*

Konturatzen naiz, garai hartan, ikaragarritzko beldurra ziotela gertatua kontatzeari.

Honakoa esaten zien auzokide batek gure ama eta izebari gerrara errepublikaren alde joandakoengatik: Horiek hil egingo dira, hil egingo dituzte, ez duzue gizonik gehiago ikusiko.

Diktadura frankista oso gogorra izan zen. Garai ilunak ziren, dena galarazita zegoen.»

Nolakoa zen zure aita, Inaxita?

Bertsotarako eta hizketarako abilitadea zeukan nire aitak. Errezilen eta beste leku batzuetan ere aritzen zen bertsotan. Horrez gain, "Potzueta"-ko osabarekin batera, "Baserritarren Elkartea" sindikatuko partaidea ere bazen.

Bertsolaria eta sindikalista. Baina gerra hasi zen, eta borrokara alde egin zuen

Bai. Izebak kontatzen zuen, jada gerrara joana zela, erreketek Elosiaga aldetik sartu eta "Potzueta" baserrira etorri zirela beragatik galdezka. Etxeko gizona non zegoen galdetu omen zuten, eta laurogeitaka urteko amonak, zeina lau umeren ardurapean geratu zen, gerrara joan zela erantzun omen zien. Erreketek ezin sinetsita geratu omen ziren. Izan ere nire familia oso katolikoa zen, eta tximini gainean errosarioa ikusi zuten nonbait erreketek, eta ezin zuten sinetsi horrelako gizon katoliko bat gerrara joan izana.

Zer gertatu zen zure aitarekin?

Italiarrek harrapatu zuten Santoñan. Espetxeratu egin zuten, eta orduan ama eta izeba bisitan joan ahal izan zitzaizkion. Ondoren Langile Ba-tailoian ibili zen.

Itzuli zen etxera, kondizio batzuekin baina. Kontaiguzu nola lortu zuen askatasuna

Azpeitiko familia karlista batek, zeinak oso ezagunak ziren, informe bat egin zuen bere alde, esanaz mutil baserritar katoliko bat zela, bere delitu bakarria baserritarren sindikatuko kide izatea zelarik. Horrela lortu zuen askatasuna, baina bi urtez etxetik irten gabe egotearen kondizioarekin.

Itzultzean gerran pasa zuenaz zerbait kontatu al zizueten?

Ez, oso isilik eduki zituen kontu horiek, zerbait iluna bezala gogoratzen baitzituen. Konturatzen naiz, garai hartan, ikaragarritzko beldurra zuela, eta horrelako gauzak ez zirela kontatzen umeen aurrean.

Dena dela ez zen aita izan errepresaliak jasan zituen familiar bakarra

Ez. Kontatzen zutenez izeba Katalin eta Mariari Nafarroara joateko agindua iritsi zitzairen. Beste irtenbiderik ezean ganbaran, belar artean, ezkutatu ziren. Gauaz bakarrik irteten ziren, eta orduan ere beldurrez. Horrela bizi izan ziren denbora batez.

Nolakoa zen egoera herrian?

Auzokoen artean ezinikusi handia zegoen. Inguruko baserriko batek honakoa esaten omen zien nire ama eta izebei: "Ez pentsatu aurrera joandakoak berriro ikusiko dituzuenik. Horiek hil egingo dira, hil egingo dituzte, ez duzue gizonik gehiago ikusiko".

Frentean erreketaren bat hiltzen zenean baserriko andre batzuk plazara jaisten omen ziren espainiar bandera hartuta. Gure inguruko baserri bateko andre bati "Mola" deitzen zioten.

Bestalde gaur egun 'Hotel Loiola' dagoen lekuan garai hartan 'Hotel Izarra' zegoen. 'Hotel Izarra'-koak oso abertzaleak omen ziren, eta tropa nazionalistak sartu zirenean hotela goitik behera desmuntatu omen zuten. Hoteleko mantak, esaterako, gure etxe inguruko behiak estaltzeko erabili zituzten. Gerra ostean 'Hotel Izarra'n bertan urtero bazkari bat egiten zuten Loiola Batailoitik bizirik atera zirenek.

Jende askori kendu al zioten etxea edo negozioa?

Bai. Adibidetzat, Gaudencio izena zuen albaiari bati etxea kendu zioten.

Gerra amaitu eta gerraostea etorri zen, eta berarekin batera errazionamendua. Zer oroitzapen duzu, edo zer da garai hartaz kontatu zizutena?

Gerra ondorena denontzat izan zen gogorra. Errazionamenduari buruz hitz egiten zidaten bai. Bizirauteko elkarren arteko trukeak ere egiten omen zituztela. Esate baterako, herriko arotz batek, guk berari gabonetarako ogia egitearen truke, egurrezko leiho berria egin omen zigun.

Ganadua ere etxean, ezkutuan hiltzen zuten, eta ez zen erraza, guardia zibila beti bueltaka baitzebil. Gainera Azpeitian bazen guardia zibil bat oso ezaguna, Marcelino, etxe guztietara joaten zena eta denek ardoa ematen ziotena, berekin ondo eraman eta arazorik ez edukitzeko.

Azkenik diktadura frankista ezarri zen. Zer diozu frankismo garaiaz?

Oso gogorra izan zela. Garai ilunak ziren, dena galarazita zegoen.

Eskolan monjetan ibiltzen nintzen ni eta klaseak gazteleraz jasotzen genituen. Nire anaia aldiz, Iñaki, maristetan ibili zen, eta hauek mojak baino okerragoak ziren, zeharo militarrek baitziren. Iñakik komunioa egiteko doktrina ikasi beharra zuen, eta ikasi nahi bazuen gazteleraz izan behar zela esan zioten. Gure aitak baina ez zuela gazteleraz ikasiko erantzun zien, eta Don Lorenzo apaiz euskaltzalearekin hitz egin ondoren, honek maristetan doktrina euskaraz emango zuenaren konpromisoa lortu zuen.

Bestalde Carmen Polo urtero etortzen zen Damaso Azkue jabea zen fabrikara. Egundoko jendetzaz lagunduta etortzen zen, eta han egoten ziren denak zain berari opariak emateko. Ondoren fabrika bera erakutsi eta buelta bat ematen zuten Loiolatik.

Bazen Azpeitian oso ezaguna zen emakume errepublikar bat, Paulina. Zer kontatu diezagukezu berataz?

Azpeitian, batez ere parroki atze hori, inguru berezia zen, errepublika zale asko baitzeuden bertan, tartean Paulina. Azpeiti katoliko honetan oso arraroa zen hori. Horregatik egin zen famatu Paulina.

Egibar Etxeberria

KONTXI

«*Duesoko espetxean lur azpi batzuetan eduki zuten aita, eta marea igotzean gerritik behera uretan egoten zen.*

Aitari, gorria zenez, kartzelatik atera zenean ez zioten lanik ematen Azpeitian.

Urtero, uztailearen 18a iritsitakoan, ama bere onetik irtenda egoten zela konturatzen nintzen.»

Zure aita gerra garaian tropa frankistei aurre egitera joan zen azpeitiarretako bat izan zen Kontxi. Zer dakizu aitari buruz?

Sozialista zen, berak gorria zela esaten zuen eta gerra langileen alde egin zuela. Atxilotu zutenean Duesoko penalean egon zen preso, Santoñan.

Zerbait kontatzen al zuen han pasatakoaren inguruan?

Hango bizimodua oso gogorra izan zela esaten zuen. Lur azpi batzuetan edukitzen omen zituzten, eta marea igotzen zenean, bera txikia zenez, gerritik behera uretan egoten zela. Han zorri asko zeudela eta tifusa pasa zuela. Baina badaude kontatu nahi ez zituen gauzak ere. Berarekin egondako batek kontatu zigunez, aitak edaraz hitzik ere ez zekien ezin izan zuen deklaratu, ez zuelako ulertzen esaten ziotena, eta more more eginda laga omen zuten. Ondoren handik Donostiara, Ondarretako kartzelara ekarri zuten.

Espetxean kondizio gogorretan egon zen beraz. Bitartean nolako zen herrian geratu ziren familiakoen bizimodua?

Ama eta bi umeri, nire anaia eta ahizpa, batek hiru urte eta besteak lau zauzkatenak, desterratuta Azpeititik kanpora irteteko agindua eman zieten. Amaren lehengusu baten baserrian ezkutatuta egon ziren bi urtez, kanpora irten ere egin gabe, etxe barruan. Gero umeak kanpoko zelaira irteten hasi ziren, baina auzoko batzuek ikusi eta salaketa jarri zieten Azpeitiko udaletxean. Orduan alkateak amari deitu zion deklaratzera joateko. Emakume hura bi ume haiekin ikusi zuenean kalean bizitzera etortzeko inor ba al zeukan galdetu zion, eta ama bakarrik zeukala erantzun zion, bi osaba ere gerran zirelako. Horrela, bizitzera kalera etorri eta umeak eskolara eramateko esan omen zioten. Beraz gerra bukatu arte amarekin bizi izan ziren. Gerra bukatu eta osabak itzuli zirenean etxe bat topatu eta han jarri ziren bizitzen. Baina nire amak ez zeukan dirurik. Zeukan diru apurra alpargatak josten ateratzen zuen. Eta bi umeak gizarte zerbitzuetara edo falangera joan behar izaten ziren bazkaldu eta afaltzera. Etxe zurin zegoen lokal hau.

Nola bizi izan zuen aitak herrira itzulera?

Aitari, gorria zenez, kartzelatik atera zenean ez zioten lanik ematen Azpeitian. Ondorioz Eibarrera joan behar izan zen lanera.

Egunero joaten al zen Eibarrera?

Egunero ez. Apopilo bizitzen jarri zen han eta asteen behin etortzen zen. Askotan autobusa ordaintzeko dirurik ere ez zuten edukitzen, eta oinez etortzen omen ziren Eibarretik Azpeitira. Larunbatean etorri eta berriro igande iluntzean edo astelehen goizean itzultzen ziren.

Berak gutxi hitz egiten zuen gai honen inguruan

Ez zuen ia ezer ere kontatzen.

Eta amak? Zerbait gehiago kontatzen al zizuen?

Amak ere ez. Gaia ateratakoan urduri jartzen zen, ikaragarriak pasa zituztela antzematen zitzaion. Eta urtero, uztailearen 18a iritsitakoan, konturatzen nintzen ama bere onetik irtenda egoten zela.

Zure anaiak ere jazarpena pairatu behar izan zuen. Zergatik?

Anaia ELA sindikatuan zegoen, eta guardia zibila beti atzetik ibiltzen zitzaion, ELA legez kanpokoak baitzen. Gerora bere bila etorri ziren etxera, baina ez zuten harrapatu, ordurako ihes egina baitzegoen. Hamahiru urte egin zituen herritik kanpo. Oso gaizki pasa genuen kanpoan zegoen bitartean, urteak pasa baikenituen non zegoen jakin gabe. Ezkondu zenean jakin genuen Bilbon zegoela. Lehenengo umea izan zutenean ama joaten zen umea zaintzera, nire anaia klandestinitatean baitzegoen, eta emaztea lanean. Eta nik hara bisitara joateko autobusa hartu baino lehen autobusean zein joaten zen bigilatzen nuen, igo edo ez jakiteko. Eta bide guztia beldurrez egoten nintzen. Bilbora iritsitakoan ere ezkutu ibili behar, inork ez ikusteko.

Hala eta guztiz ere ikusi eta salatu egin zuten

Azpeitiar batek ikusi zuen Bilbon, lehenengo semea izan zuenean epaitegira inskribatzera joan zenean, eta salatu egin zuen.

MILAGROS eta BEGOÑA

Milagros eta Begoña Elias Olazabal Azpeitian jaio ziren 1949. urteko maiatzaren 17an. Aitak Paco Elias Unanue zuen izena, eta amak Juliana Olazabal Aranguren, biak azpeitiarrak. Aitak beste hiru anaia zituen, eta laurak ibili ziren gerran, bi alde batean eta beste bi bestean.

«Egoera gogorak pasa zituzten, anaiak bi bandotan banatuta baitzeuden.

Aitak esaten zuen ordu jakin batean ateratzen zituztela presoak fusilatzeke, eta behin baino gehiagotan deitu ziotela berari, sufriarazteke.

Aitak kontatzen zuen beste Azpeitiar bat ere berarekin zegoela, 'Beltza' esaten ziotena, eta hura fusilatu egin zutela.

«Taberna batera sartu eta batzuetan bidali egiten zuten, eta alde egin behar.»

Zuen aitak beste hiru anaia zituen, eta laurak ibili ziren gerran, bi alde batean eta beste bi bestean. Zer dakizue zuen aita eta osaben gerra garaiko ibilerei buruz?

Saturnino eta Manuel Elias Unanue "Pottin" erreketek ziren. Manuel frentean hil zen, Lemoan. Eta Saturnino erreketen tenientea zen. Eta gero beste aldean zeuden Jose Maria Elias Unanue, Loiolako batailoiarekin borrokatu zuena, eta ondoren Langile Batailoian egon zena Cadizen. Eta gure aita, herritik alde egin zuena. Egoera gogorak pasa zituzten, anaiak bi bandotan banatuta baitzeuden. Esan bezala Manuel hil egin zen, baina ondoren beste anaiak erlazio ona eduki zuten elkarren artean.

Beraz aitak alde egin zuen. Zer gertatu zen berarekin?

Bizkaira alde egin eta Gernikako bonbardaketa bizi izan zuen. Aitak kontatzen zuen Azpeitiko "Potxolo"-rekin, hemen egunkariak saltzen zituena, zegoela Gernikan, eta bonbardaketako sirenak entzun zituenean aita errefugioara sartu zela, baina "Potxolo" estazioa joan zela. Aitak izugarritzko eztanda entzun omen zuen errefugioan zegoela, eta irten zuenean "Potxolo" ikusi zuen beso bat falta zitzaiola.

Gernikatik Bilbora joan zen, eta han preso hartu zuten

Bilbon atxilotu eta "Eskolapioetan" egon zen preso urte batez. Gure aita tapizeroa zen, eta han preso zegoela hango funtzionario batek bere etxeko lan batzuk egiteko eskatu zion. Eliza batetik lapurtutako telak ekarri zizkion tapizatzeke, eta hala egin zuen, baina zati bat gorde zuen. Izan ere elizatik salatu egin zuten funtzionarioa, eta epaiketan tela pusketa hori erabili zuten frogaz bezala. Ondorioz espetxeratu egin zuten. Funtzionario horrek oso fama txarra zeukan eta jende asko poztu zen gertaera honetaz.

"Eskolapioetatik" etxera itzuli zen. Nolakoa izan zen herrira itzulera?

Ordurako ezkondua zegoen eta familia zeukan. Berak beti kontatzen zuen taberna batera joan eta batek nola esan zion: "Etorri al haiz? Laster bidaliko haugu berriro kartzelara". Eta gero handik gutxira denuntzia bat sartu zioten. Despedida bateko argazki bat erabili zuten frogaz bezala eta "por borracho, matón e indeseable" espetxeratu zuten.

Eta berriro kartzelara, heriotz zigorra eta guzti

Oraingo honetan Donostiara eraman zuten, Ondarretara. Han heriotza zigorra ezarri zioten. Eta aitak kontatzen zuen beste Azpeitiar bat ere berarekin zegoela, "Beltza" esaten ziotena, eta hura fusilatu egin zutela. Hura ere denuntzia baten ondorioz zegoen espetxean, ez politika kontuengatik. Aitak esaten zuen ordu jakin batean ateratzen zituztela presoak fusilatzeke, eta behin baino gehiagotan deitu ziotela berari, sufriarazteke. Arreba moja bat zeukan, eta honek Cardenas medikuari idatzi zion, Ondarretan zegoen mediku militarri. Anaia heriotza zigorrean kondenatuta zegoela esanaz idatzi zion, eta hark odol delituri ba al zeukan galdetu eta ezetz erantzutean lagunduko ziela erantzun zion Cardenasek. Heriotza zigorra kommutatu zioten eta urtebeteren ondoren aske geratu zen.

Nolakoa izan zen itzulera oraingoan?

Ez zen erraza izan. Taberna batera sartu eta batzuetan bidali egiten zuten, eta alde egin behar. Gogorra zen hori, beraiek agintzen zuten herrian. Jose Antonio Agirre hil zenean ere pasaporteak kendu zioten hiletara ez joateko.

Kontatzen al zizueten aitak edo osabek gerra garaiko konturik?

Bai. Oroitzen naiz behin Iñaki Goikoetxea, Loiolan egon zen jesuita bat, etorri zela gure etxera, eta haren aita gurearekin batera egon zen "eskolapioetan". Iñakik esaten zion guri ez kontatzeko kontu haiek, gazteak ginela eta, baina gure aitak dena kontatzen zigun. Gernikako bonbardaketaren inguruan kontatzen zuen gehiena, gaizki pasa zuen. Ondarretako kartzelan, hondartza ondoan zegoenez, hezetan handia omen zegoela ere kontatzen zigun. Osaba Jose Mari berriz Langile Batailoian Cadiz-en egon zenean errepedeak egiten zituztela kontatzen zigun.

Aitak Ondarretako kartzelan abesten zuten kanta bat ere erakutsi zizuen

Bazkari guztietan abesten zuten: "Estamos en Ondarreta por ser muy nacionalistas, y gritamos con orgullo que somos separatistas. Nuestro lema es 'jaungoikoa', la doctrina 'lege zaharra' eta gero zutik jarri eta "Y gritamos con arrogancia, gora Euskadi askatuta!".

Errasti Agirre

BEGOÑA

M^o Begoña Errasti Agirre "Amube" baserrian jaio zen 1939. urtean

«**Aitari espetxetik etxera itzuli ahal izateko agiria eman zion soldaduaren ahotik honakoa entzun behar izan zuen amak: 'Gustu handiz emango dizugu, hura harrapatzeko zain baikaude fusilatzeko.**

Erdaraz hitz egin beharra zegoen zigorrik jaso nahi ez bazenuen.

Falangista bati honakoa erantzutearren zigortuta egon nintzen: 'Si a su padre no le hubiesen robado toda la hacienda que tenía podría venir vestido de seda.'»

Zein ziren zure gurasoak Begoña?

Aitak Francisco Errasti Egiguren zeukan izena. Lasaoko "Trukuman" baserrikoa zen, nahiz eta berezko izena "Palankabi" izan. Amak berriz Juana Agirre Oiarzabal zeukan izena. Biak ezkondu eta berehala hasi zen gerra.

Gerra hasi eta aita Bilbora joan zen, borrokatzera, ezta?

Bai, amaren anai batekin batera joan zen. Begoñan egon omen zen, Eusko Jaurlaritzaren Osasun Departamenturako lan egiten zuen. Hemendik ihes egiteko aukera izan omen zuen, "Sota y Andar" Bilboko nabigeroekin. Ramon Sota-k eskaini omen zion aukera, baina orduarako amak haurra izana zuen eta andrea eta haurra bakarrik ez uztearren hemen geratu zen.

Eta preso hartu zuten

Bilbon preso hartu eta Valladolidera eraman zuten, Santa Espinara, hango penalera. Han zegoen bitartean amari etxea kendu zioten, eta bere gurasoen baserrira joan beharra izan zuen.

Nola lortu zuen etxera itzultzea?

Aita "la adoración nocturna"-ko partaide zen, eta honek espetxetik lehenago ateratzen lagunduko ziola pentsatuaz Zestoara joan zen ama hau ziurtatzen zuen agiri edo informea eskatzera. Tramite horretaz arduratzen zen gizonak honakoa esan omen zion eskaria entzundakoan: "Gustu handiz emango dizugu, hura harrapatzeko zain baikaude fusilatzeko". Eta amak erantzun: "Ba laster izango duzue ba hemen". Eta halaxe agiria eman, Valladolidera bidali, eta berehalaxe honantz etortzeko moduan izan zen aita.

Nolakoa izan zen herrira itzulera?

Itzuli zenean sarri sarri komandantzian presentatu beharra izaten zuen, eta beldur ziren komandantzian presentatzera agindutako denak gero Santoñako penalera bidaltzen zituztelako. Baina nire aita aske geratu zen bi kondizioekin: Alde batetik hiru urtez baserrian ezkutatuta egon behar zuen, eta bestetik, aitak Valladoliden praktikante ikasketak burutu baitzituen denbora batez, Frankoren tropetako zaurituak sendatzen lagundu behar zuen. Halaxe hiru urtez. Ondoren bulego bat jarri eta diputazioko eta Urolako praktikante lanetan aritu zen.

Amari ere iritsi zitzaion zigorra. Denboraldi bat Lazkaon pasa beharra izan zuen

Hasieran Iruñera joateko agindua eman zioten. Zortzi hilabeteko haurdun zegoen, eta ez zeukan ezagunik alde hartan. Lehenengo familiako batzuen baserrian ezkutatu zen, baina Guardia Zibilak berehala harrapatu eta berriro Iruñeara joateko agindua eman zioten. Azkenean Lazkaon ezkontuta zeukan ahizpa baten etxera joan eta han libre ibiltzeko baimena lortu zuen. Eta gero, familia izateko garaia izan zuenean, baimena eman zioten hona itzultzeko. Ez zuen denbora asko pasa Lazkaon.

Gerra amaitu eta Frankoren diktadura ezarri zen. Zer oroitzen duzu garai hartako eskolaz?

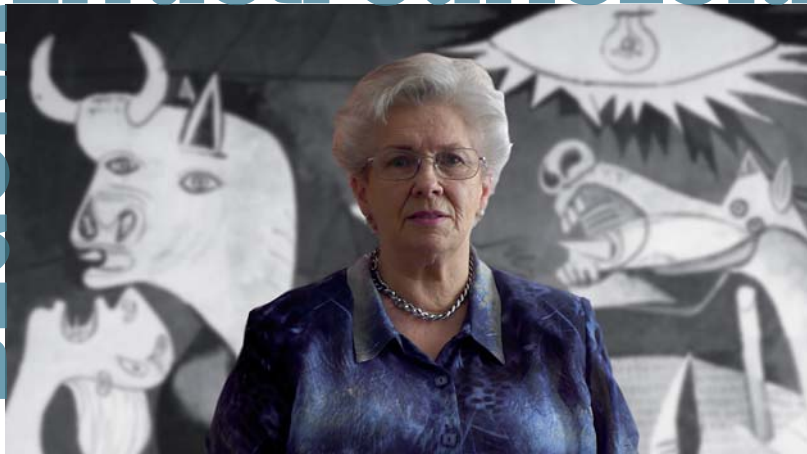
Erdaraz hitz egin beharra zegoen zigorrik jaso nahi ez bazenuen. Ostegunetan falangista bat etortzen zen, eta falangeko liburuxken inguruko galderak erantzun ondoren 'cara al sol' abestu behar izaten genuen.

Egun batean zigortu ere egin ninduten. Izan ere bazen ikasle bat oso familia pobreakoa zena, eta falangista hori beti berarekin sartzen zen. Behin uniformerik gabe etorri zelako kontuak eskatzen hasi zitzaion falangista, eta nik honakoa esan nion: "Si a su padre no le hubiesen robado toda la hacienda que tenía, podría venir vestido de seda". Etxean ere zigortu ninduten hori esateagatik, baina hark entzun beharra izan zuen.

Beste behin berriz, kurtso bukaera zen, eta errektorea, alkatea, kapellaua eta moja superiora etortzen ziren ikasketak, asistentzia eta jarrera onak saritzeko ikasleei banda batzuk jartzera. Astigarraga alkateari gerra denboran nire aitak hanka sendatu zion, erreketea baitzen, eta niri banda ipintzera zihoala honakoa esan zuen: "Para mí es un gran honor ponerle esta banda a una Errasti." Bukatu zuenean jaiki nintzen eta esan nion: "No puedo decir lo mismo. Yo me niego a que me ponga usted esa banda". Eta eseri egin nintzen. Moja superiorak mesedez horrelakorik ez egiteko esan zidan, baina guztiak agurtu eta alde egin nuen. Kapellaua, Don Jose Maria Agirre, gure amaren osaba zen, eta gure etxera joan eta gurasoei dena kontatu zien. Zigor moduan udaran Iruñeara joan behar izan nuen, 'Madres Ursulinas'-era.

Errasti Odrizozola

BEGOÑA

Begoña Errasti Odrizozola Oñatz-ko "Olano" baserrian jaio zen. Aitak Jose Antonio Errasti zuen izena, eta amak Maria Odrizozola.

«*Iritsi zirenerako gizona hila omen zegoen, fusilatu egin zuten. Medikua ote zen zioten.*

Errentero denak karlista egin zituzten, bestela ez zieten uzten eta errentan jarraitzen.

«*Andre 'gorrienak', senarra gerran edo hilda zutenak, Lazaretora ekartzen omen zituzten.*»

Zer kontatu zizun amak gerra aurreko eta gerra hasierako denborez?

Ama, Maria Odrizozola, oso gaztea zela Azpeitira etorri zen lanera Don Antonio medikuaren etxera. Hemen zela Etxe Zuriko Inazioarekin hasi zen irtetzen, zeina oso abertzalea zen, gure amaren familia ez bezala, karlistak baitziren. Amak hemezortzi urte zituela hasi zen gerra, eta gerra hasieran bere mutil lagunak egin zituen ekintza batzuen ondorioz (Jesusen Bihotzaren estatua bat hautsi, eta Roke Astigarraga alkate karlistaren "Astigarraga" tabernaren almazenean zeuden Nafarroako ardo zaragiak fusilekin zulatu, besteak beste) erreketek, Azpeitira sartu zirenean, Etxe Zuriko etxera sartu, gauzak errekiatu eta dena puskatuta utzi zieten. Honen jakitun ziren baina aurretik, eta gauza baliotsuenak Don Antonioren etxeko ganbaran ezkatuta utzi zituzten. Izan ere, Don Antoniok, etxera laguntza eske joaten zitzaionari esku bat botatzen zion beti, edozein alderditakoa izanda ere. Orain tren museoa dagoen lekuan gerra garaian Urola estazioa zegoen. Soldaduak estazio horretatik etorri eta joaten zirela kontatzen zuen amak. Etortzen ziren soldaduak etxe ezagunenetara bidaltzen zituzten ofizialek, bertan jan eta lo egin zezaten. Don Antonioren etxean ere egon omen ziren. Etxeko nagusiarekin oso edukatuak baziren ere neskekin nahiko lotsaga-beak zirela esaten zuen amak.

Aitak ere hainbat gertaera kontatu zizkizun, tartean fusilamendu batzuen inguruak

Aitak fusilamentuak izaten zirela kontatu zidan, eta egun batean "Zamaie" baserrian, Aratz Erreka bidean, gizon bat fusilatu behar zutela jakin zutela. Aita eta Facundo ikustera joan omen ziren, baina iritsi zirenerako gizona hilda omen zegoen. Medikua ote zen zioten. Traje marroia eta zapata zuri marroiekin jantzita zegoela esaten zuen nire aitak. Eta gizona han zegoela tiroz hila, "Zamaie" baserrian.

Zuen etxean errentan jarraitzekotan aita karlista egin behar izan zen, ezta?

Halaxe da. Gure baserriaren jabeek Urrestillan beste etxe eta baserri asko zituzten errentan jarrita. Eta beraien errentero denak karlista egin zituztela oroitzen naiz, tartean gure aita, bestela ez omen zieten eta errentan jarraitzen uzten. Izan ere beren Bilboko iloba bat, hamalau bat urtekoa, anarkistek bortxatu eta hil zutela esaten zuten, eta hortik zetorrela beren amorrua.

Bestalde auzokideen artean ezinikusi handia sortu omen zen gerra zela eta

Bai, ezinikusi hori islatzen duten kasu bat baino gehiagoz oroitzen naiz gainera. Nire gizonaren aitari esaterako, "Etxeberri" baserriko Jose Ignazio Aranguren, zeina auzoko alkatea izan zen, egun batean Aratz Erreko nazionalista batzuk etorri zitzaizkion bila, auzoko alkate izateagatik soilik, ez baitzuten behin ere ezer txarrik egin. Beste adibide bat nire amaren "Txokolate" baserrian lana egiten zuen Facundo izeneko gizon bati gertaturikoa da. Espia izatea leporatuta atxilotu eta Loiolako kartzelara eraman zuten. Han egun batzuk pasa zituen, ahalik eta nire ama, bi oilo eta baserriko ogi bat hartuta, hara joan eta han zeuden soldaduekin trukea egin ondoren aske geratu zen arte. Nire izeba bat berriz, Josepa Antoni, Landetan bizi zena, Oñatz-ko baserrira familiako bat bisitatzen joan eta atzera jaiotetxera, "Txokolate"ra bueltatu zenean auzokoei denuntzia sartu eta Loiolako kartzelara eraman zuten hura ere. Lau edo bost ume zeuzkan eta kartzelara eraman zuten. Josepa Antonioren gizonak esnea banatzen zuen etxeetara, eta horietako batzuk abertzaleak ziren. Baten etxera joan omen zen gertaturikoa kontatzen eta haren laguntzaz askatu omen zuten. Aranguren ahizpez ere gogoratzen naiz. Maritxu, Jesusa eta Juana, Azauraza baserrikoak, oso abertzaleak ziren. Jesusak klaseak ematen zituen Olazko mojetan, eta euskaraz irakasten zuen. Beren auzokideak baina, "Kaminburu" baserrikoak, karlistak ziren, eta bizitza ezinezkoa egin zieten, beti kontrolatuta edukitzen zituzten. Horrela, egun batez, Jesusak ibilaldi bat antolatu omen zuen mojekin batera eskolako umeentzako. Ibilaldi horretarako dirua batu zuten, eta mojek esanda Jesusak bere etxean gorde zuen diru hori. Egund batean etxea erregistratzen etorri zitzaizkion soldaduak, eta ibilaldirako diru guztia errekiatu zioten. Beste bi ahizpak kartzelan egon ziren. Bizitza oso oso zaila egin zioten.

Halere bazen alde egin aurretik agurtzera zuen baserrira joan zenik

Nire aitaren lagun handi bat zen, ezkertiarra, Agustin, Oñatz-ko "Etxeberri" baserrikoa. Etxera etorri zen gau batez, alde egiteri zihoala eta beldurra zeukala esatera. Alde egin zuen eta ez zen gehiago azaldu. Esaten dute Bizkaia aldean hil zutela, baina bere aztarnarik ez dago.

Azpeitian errepublikaren alde borrokatzen joandako gizonen emazte eta haurrak espetxeratuta eduki zituztela ere entzun izan duzu. Zer dakizu horri buruz?

Andre "gorrienak", senarra gerran edo hilda zutenak, Lazaretora ekartzen omen zituzten. Ez ziren Azpeitiarrak, kanpokoak ziren, eta hor bizitzen ziren beren umeekin batera. Kartzela bat bezalakoa zen, eta ez ziren ondo ikusiak. Ez zeukaten ezer ere, baina mediku zerbitzua bai. Hain zuzen ere Don Antonio, nire ama neska zegoen etxekoa, zen beren medikua.

Garmendia Altuna

MIREN

Miren Garmendia Altuna 1959. urteko abuztuaren 26an jaio zen Azpeitian. Aitak Jose Mari Garmendia Errasti zeukan izena, eta amak Maria Altuna Astigarraga. Biak espetxean egon ziren.

« *Nuarbeko parrokoari berrogei oilasko harrapatzea leporatzen zioten amari, ondoren gudariarentzat prestatzeko.*

Aitak zioenez izugarrizko gosea pasa zuten Ondarretan. »

Zure aita eta ama auzitegi militar frankistak epaituak eta ondoren espetxeratuak izan ziren, Miren

Hala da. Ez genuen aukera askorik izan beraiekin gai honetaz hitz egiteko, ama berrogeita hamazazpi urterekin hil baitzen, nik hamahiru urte nituela, eta aita hirurogeita bederatzirekin, nik hamazazpi urte nituela. Aitari entzun izan zion Burgoseko espetxean egon zela, baina gainontzean ez zuen gauza handirik kontatu. Amak aldiz ez zuen inoiz ere ezer kontatu gertaturikoaz. Baina zerbait sumatzen genuen, horregatik hasi baikin informazioa bilatzen. Aranzadiren bitartez informazio asko iritsi zaigu. Azpeitiko proiektua martxan jarri zenean harremanetan jarri ginen beraiekin, eta dokumentazio asko jaso dugu, nahiz eta datu batzuk ez diren garbi ikusten. Oso informazio interesgarria iruditu zait. Amaren inguruko nahikotxo dokumentazio iritsi zaigu, gauza asko ez genekizkienak gainera.

Dokumentazio horren bitartez zein informazio jakin ahal izan duzue?

Aitaren ingurukoa ez dut gehiegi jaso, dokumentu batzuk ez dira oso argi ikusten eta. Aita errepublikaren alde borrokan aritu zen gerran, eta harrapatu ondoren espetxeratu eta hiru urte pasa zituen Burgoseko kartzelan, aharik eta Bilbon askatu zuten arte.

Baina amari buruz jaso dugun informazioa harrigarria egin zait. Azpeitian EAJ-k "emakumeak" izeneko talde bat omen zeukan, eta bere aurkako akusazioa talde honetako partaide izatea zen. Gudariei komedorean jatekoa preparatzea zen beraien egin beharretako bat. Horrela, Nuarbeko parrokoari berrogei oilasko harrapatzea leporatzen zioten amari, ondoren gudariarentzat prestatzeko. Kalera etortzen ziren baserri-tarrei ere arrautzak eta esnea harrapatzea leporatzen zioten. Informazio horrekin harridura geratu naiz.

Horren akusaziopean non espetxeratu zuten ama?

Donostiako kartzelan, Ondarretan. Bi hilabete inguru pasa zituen han.

Aitak, itzultzean, zerbait kontatu al zizueten?

Ez, berari entzundako datu bakarra daukat buruan, izugarrizko gosea pasatzen zutela espetxean, eta arratoien haragia ere jateko prest zezudela, nahiz eta ez dudan uste inoiz jan zutenik. Pentsa gosea zenbaterainokoa zen. Horrez gain etxean gudarien txapa bat, "Intendencia militar de Euskadi" edo jartzen duena, eta kartzelan egindako gurutze bat, non "bihotzez espetxetik" jartzen duen aurkitu ditugu. Azken hau, ziur jakin ez arren, aitak amari espetxetik bidalitakoa dela uste dugu.

Zer sentazio sortarazi dizu horrenbeste denbora eta gero informazio hori jasotzeak?

Amarenak harridura sortu dit, aitarenak ez horrenbeste, gauza gehiago genekizkielako.

Garrantzitsua iruditzen al zaizu horrelako proiektuak martxan jarri eta informazioa azalaraztea?

Bai, niri baietz iruditzen zait. Beti alde batekoa soilik jakin izan dugu, eta beste aldekoaren informazioa edukitzea ere oso garrantzitsua dela deritot, zer gertatu den jakiteko.

Iturzaeta Mendia

JOXEMARI

Joxemari Iturzaeta Mendia Urrestillako "Altuna - erdi" baserrian jaio zen 1957. urtean. Aitak, Joxe Inaxio Iturzaeta Zubizarretak, (1905) tropa frankistak Azpeitira sartzean ihes egin zuen Bizkaia aldera. Osaba, Zelestino Iturzaeta Zubizarreta berriz Bizkaiko frentean erail zuten fusilatuta.

“*Aitak askotan kontaktzen zuen Gernikako mendixka batetatik ikusi zutela Alemanek Gernika nola bonbardatzen zuten azoka eguna zen astelehen horretan.*”

Gertatutakoaren egia jakitea eta beren gorpuk berreskuratu eta egon behar duten lekuan lurperatzea zor diegu.”

Tropa frankistak Azpeitira sartzean zure aitak Bilbora alde egin beharra izan zuen. Ondoren etorri ziren atxiloteta eta Langile Batailoian gatibu lanak egin beharra

Bilbora alde egin beharra izan zuen bai, baina badakit hara iritsi aurretik Gernika inguruan ere ibili zela, askotan kontaktzen baitzuen Gernikako mendixka batetatik ikusi zutela Alemanek Gernika nola bonbardatzen zuten azoka eguna zen astelehen horretan. Bilbon hilabete bastante pasa zituen, eta han zeudela menditik egurra eramaten zuten, egur horrekin lortzen zuten diruarekin elikatzen baitziren. Bilbotik ere alde egin beharra izan zuten, eta Santanderren atxilotuak izan ziren, El Sardinero-n, orain futbol zelaia dagoen lekuan. Han atxilotu eta Bilbora ekarri zituzten berriro, zezen plazara. Bere arrebek janaria ematen zioten bertan zegoelarik. Ondoren Gallartako minetara eramaten zuten, Langile Batailoira. Bertan, nire aita eta gainontzeko presoek, Gallartatik Bilboko labe handietara zihoazen burdin mineralez betetako tren bagoiak kargatzen zituzten. Berak kontaktzen zigun egunero lan bat zeukatela egiteko, eta momentu bat iritsi zitzaion ezin zuela bete eguneroko lana. Egoerari aurre egiteko eskuineko behatz potoloa lehertu zuen harri batekin, horrela egun batzuk pasa zituen erizaintzan mineral harririk kargatu gabe tren bagoietan.

Hori dena aitak berak kontatuta dakizue?

Bai, berataz gauza asko kontaktzen zizkigun, baina bere anaia Zelestinotaz ezer ere ez. Pentsatzen dugu gu babesteagatik egingo zuela. 1976. urtean izan genuen aukera bere anaiaz galdetzeko, denok baserrian bazkaltzen geunden batean harri artean ezkutatuta zeukan herdoildutako menbrilo kaxa batetatik dokumentu pila bat atera baitzituen, errepublika garaiko dirua, Gallartako Langile Batailoitik etxera bueltatu ahal izateko baimen agiria, gudari bezala zeukan zedula militarra, eta baita anaia Zelestinoren hil errekor-datorioa ere. Baina guk momentu hartan ez genion ezer galdetu bere anaia Zelestinotaz, eta orain daukagun damu handiena hori da.

Eta aitak ez kontatu arren ba al dakizu zerbait zure osaba Zelestinori gertatutakoari buruz?

Bere hil errekor-datorioan agertzen da 37an Bizkaiko frentean hil zutela. Urrestillan testiguak daude esaten dutenak Zalla inguruan hil zutela. Osaba soinu-jolea zen, eta batzuk esaten zuten bere eskusoinu eta guzti hil eta lurperatu zutela, eta besteek hil aurretik kendu ziotela. Bestalde Azpeitiko udaleko artxiboko dokumentu batean agertzen da Loiola batailoira inkorporatu zela. Beraz ez daukagu informazio argirik gertatu zitzaionaren inguruan.

Zein iritzi duzu 1936-1945 urte bitarteko errealtatea ikertzea helburu duen proiektu honen inguruan?

Aranzadi egiten ari den lanari buruz esango nuke lehenaldia edo pasatako historia ikertu eta kontaktzen ez duen herriak oso zaila daukala bakera iristea. Bestetik uste dut nire aita, ama, osaba, denei zor diegula gertatutakoaren egia jakitea, eta beren gorpuk berreskuratu eta egon behar duten lekuan lurperatzea. Eta azkenik uste dut inoiz ez dela berandu ikerketa hau egiteko.

Larrañaga Orbegozo

INAXIO

Inixio Larrañaga Orbegozok 86 urte dauzkat. Bere aitak Rufino Larrañaga Iriarte zuen izena, eta amak Maria Orbegozo Arzuaga, biak azpeitiarrak.

« Erreketeak eta margaritak edozein egunetan etortzen ziren gure etxea erregistratzera. Gure amari tratu txarra ematen zioten. Ez dakit jo zuten, ez nintzen inoiz galdetzera ausartu.

Maistrek 'Gipuzkoa debe todo lo que es a España' idazten zuten ikasgelan. »

Gerra hasierako zein oroitzapen dituzu zuk, Inixio?

Pelota lekuan jaio nintzen ni. Han behean nazionalisten batzokia zegoen, eta gure ama arduratzen zen hura garbitzeaz. Ondoren batzokia lekuz aldatu zuten, eta gu ere eliz atarira joan ginen bizitzera. Eliza aurrean geneukan, eta gerran hildako erreketei han egiten zieten hileta elizkizuna. Gure familiaren berri bazuten errekete eta margaritek, eta hileta bat zegoen bakoitzean gure balkoira begira egoten ziren. Ondoren gure etxera igo eta amari oso tratu txarra ematen zioten. Gure ama jostuna zen, eta beren praktikak zein alkandorak ekartzen zizkioten josteko.

Ondoren eskutitz bat iritsi zitzaion amari. Zer jartzen zuen eskutitz hartan?

Udaletxeko langile bat etorri zen eskutitza ekartzera. Bertan, zigor moduan, Etxalarrera joateko agindua ematen zitzaion. Baina azkenean Oriora joan zen alaba gazteenarekin, Jonerekin, aitaren anai baten etxera, eta han egon ziren ezkatututa. Aita gerran eta ama Orion ezkatututa zegoenez, gu, hiru anaiok, gure aitaren arreba baten etxera joan ginen bizitzera, goiko kalera.

Bitartean, esan duzun moduan, zure aita gudari bezala zebilen gerran

Bai, askok alde egin zuten, eta gure aitak ere hala egin zuen.

Zer pasa zen berarekin?

Laredoko kartzelan egon zen denboraldi batez, eta ondoren etxera itzuli zen. Ez zuen pasa zuenaren inguruko gauza askorik kontatu. Laredoko espetxean azpeitiar askorekin egon zela, eta ezer gutxi gehiago.

Nolakoa izan zen zuen bizitza ordutik aurrera?

Erreketeak eta margaritak edozein egunetan etortzen ziren gure etxea erregistratzera. Gure amari tratu txarra ematen zioten. Ez dakit jo zuten, ez nintzen inoiz galdetzera ausartu.

Beldurrez egongo zineten, ezta?

Bai, eta kalean ere bai, "nazionalista traidorea" esaten ziguten.

Eta eskolan?

Eskola plazan zegoen. Joandakoan "cara al sol" kantatu behar izaten genuen besoa igota. Maristek "Gipuzkoa debe todo lo que es a España" ipintzen zuten ikasgelan, gurutze handiak ere bai, eta egurra ematen zuten.

Eta dena erdararaz

Beharko, bestela... Zuzendaria Burgoskoa zen, hura falangista izango zen.

Nazabal Arrieta

Koro Nazabal Arrieta Azpeitian jaio zen 1948. urteko urriaren 6an. Bere aitak Jose Nazabal Carpentier zuen izena, eta amak M^o Teresa Arrieta, Donostiarra. Aita EAE-ANVko zinegotzia izan zen Azpeitian. Gerra garaian salaketa baten ondorioz espetxean egon zen heriotza zigorrera kondenatuta.

“ Jendeak zer pasa zen jakin behar du.

Herritar batek salaketa jarri zion aitari norbait hiltzea leporatuta, eta horregatik espetxeratu eta heriotza zigorra ezarri zioten.”

Zure aita gerra garaian espetxean egon zen heriotza zigorrera kondenatuta salaketa baten ondorioz. Zer dakizu gertaera honen inguruan Koro?

Herritar batek salaketa jarri zion norbait hiltzea leporatuta, eta horregatik espetxeratu zuten. Kartzela asko pasa zituen lau urtetan, horietako bat Santoña, eta heriotza zigorra ere ezarri zioten. Nire izebek, bere arrebek alegia, zituzten kontaktu batzuei esker lortu zuen espetxetik irteeta. Baina han pairatutako hezetasunak ondorioak utzi zizkion, eta gerora birika bat kendu behar izan zioten. Azkenean bihotzekoak jota hil zen ni gaztea nintzela. Amak kontatzen zidanez nire aita oso pertsona ona zen, eta nahiz eta jakin salatzailea nor izan zen, ez zion inolako gorrotorik eduki.

Itzultzean berak zerbait kontatu al zizuen?

Ez, niri behintzat ez. Oso gaztea nintzen ama eta aita hil zirenean eta ez nuen gai honetaz hitz egiteko aukerarik eduki. Ondorioz ez ditut datu asko. Dakidana da amak aita bisitatzera kartzelara joan ahal izateko ezkonduarenak egiten zutela, nahiz eta kartzelatik irten ondoren ezkondu ziren. Seme bat ere bazutela esaten zuten, Ramon, eta hain zuzen ere ondoren eduki zuten lehenengo semeari izen horixe jarri zioten.

Zer iritzi duzu urte horietan gertatutakoa ikertzeko proiektu honen inguruan?

Garrantzitsua dela iruditzen zait, jendeak zer pasa zen jakin behar du.

KONTXI Odriozola Uzkudun

MIREN eta

Miren eta Kontxi Odriozola Uzkudun Azpeitiko "Gerra Haundi" baserrian jaio ziren, beste sei anai - arrebekin batera. Ama, Encarnacion Uzkudun Oiarzabal, Errezilgo "Gurutzaga" baserrikoa zen. Beren aita, Jose Ramon Odriozola Alberdi, eta osaba bat, Inazio Odriozola Alberdi, Frankoren tropen aurka aritu ziren borrokatzen errepublikarren aldean.

« *Gernikako bonbardaketa: 'Hirurogei hegazkin baino gehiago zirela esaten zuen, bat bestearen atzetik bonbak bota eta bota, izugarria izan zela.*

Esaten zuen Ebroko ibaia gorria zegoela, hainbeste odol isuri izanaren ondorioz.

Aitzolek gurutze bat omen zeukan, eta gurutzea hartu, begian jo, eta begia atera omen zioten Hernanira fusilatzerara eraman baino lehen.

Hiru hilabetez egon zen heriotza zigorrarekin gauero ea bere izena noiz esango zuten zain. »

Zer kontatzen zizuen amak gerra hasi zeneko garaiaz?

Kontatzen zigun Nafarroatik zetozen karlista eta erreketeez tiroak botatzen zituztenean, beraiek sukaldean egoten zirela oheko koltxoi bat lehoan jarrita balak sukaldera sar ez zitezen.

Zuen aita, gerra hasi zenean, tropa frankisten aurka borrokatzerara joan zen. Ordurako ama eta aita elkarrekin zebiltzan, ezta?

Hala da, eta aitak alde egin zuenean ama bere zain geratu zen zazpi urtez. Etxetik Bizkaian botatzen zituzten bonbak entzuten zituztela esaten zuen, gauzez ere bai, eta bera beldurrez esnatzen zela beti, gure aita nola egongo ote zen pentsatzen.

Zergatik joan zen aita gerrara?

Abertzalea zelako joan zen. Euskalduna eta abertzalea zen, eta gainera ezkertiarra. Eta orduan errepublikarrekin batera joan zen gerrara, Euskal Herria defendatzera.

Nondik ibili zen?

Bere anaia Inazio eta Azpeitiko beste lagun batzuekin batera, Inaxio Zubimendi tarteko, Bizkaira joan zen herria defendatzera, aberria defendatzera. Bertan denboraldi batez egon ziren. Beraiek ez zuten abiazioaren laguntzarik, eta mendi bat hartzen zuten bakoitzean Frankoren abiazioak bonbardatu egiten zuten, eta ondorioz beraiek atzera egin behar izaten zuten. Baina gauzez berriz ere mendi hori hartzen zutela kontatzen zuen, eta horrela askotan.

Gernikako bonbardaketa ere gertutik bizi izan zuten

Bezperan Gernikan egon ziren, eta iluntzean beraiek zeuden menditik ikusi zuten bonbardaketa guztia. Hirurogei hegazkin baino gehiago zirela esaten zuen, bat bestearen atzetik bonbak bota eta bota, izugarria izan zela. Eta beraiek mendira alde egin zutelako salbatu zirela. Han

gelditu ziren asko, Gernikan, hil egin ziren. Bazen gizon bat, Azpeitiarra, egunkariak saltzen egoten zena, han gelditu eta besoa moztuta geratu zen, aspaldi hil zen.

Zer gertatu zen tropa frankistek Bilbo hartu zutenean?

Ordurarte nire aitarekin borrokan ibilitako batek, izenaz ez naiz gogoratzen, saldu egin zituztela. Beste aldera pasa eta beren plan guztiak jakinarazita traizionatu egin zituen.

Eta ondoren preso hartu zuten

Hori da. Laredon erreketeeek preso hartu eta Teruelera eraman zuten. Bertan sekulako hotza egiten zuela esaten zuen. Egun batean esnatu eta gainean kristoren pisua sentitu zutela, eta gainean elurra zeukatela. Erreketeek frontera bidali zituzten, eta han egun batzuetan egon ondoren beraien lagunek erabaki zuten errepublikaren aldera pasatzea. Baina noski, pasatzea ez zen erraza. Horrela, egun batean, inguruan zegoen baserri batean oiloak eta animalia batzuk utzi omen zituzten, eta Antonio izena zuen erreketete batekin hitz egin zuten oilo horiek ekartzera joateko baserri horretara. Bila joatearen aitzaki horrekin egin zuten ihes errepublikarren aldera.

Ebroko borrokan ere hartu zuen parte

Bai. Esaten zuen Ebroko ibaia gorria zegoela, hainbeste odol isuri izanaren ondorioz.

Bigarren aldiz harrapatu zuten ordea, oraingoan "moreok"

Aitak esaten zuen erreketeeek harrapatu balute hil egingo zutela, baina "moreok" harrapatu zutelako salbatu zela. Espetxera eraman zuten, Tarragona, Reus, ez dakit nora. Trenean eraman zituzten, eta iritsi zirenean eta handik jaisten hasi, jende pila bat zegoen begira. Eta andre bati entzun omen zion: "A ze dezepzioa, nik uste nuen hauek buztana eta adarrak zituztela, eta gu bezalakoak dira".

Kartzelan zegoela heriotza zigorra ezarri zioten, eta hiru hilabetez egon zen horrela kondizio berdinean zeuden presoekin. Gauero joaten omen ziren norbaiten bila, ateak ireki eta izenak esaten omen zituzten, hartu eta fusilatzea eramateko. Eta orduan hiru hilabetez gauero zain egon zen ea bere izena noiz esango. Azpeitiko Xiriako Agirre omen zegoen han preso, baina berak administrari lanak egiten zituen. Eta hiru hilabete horiek pasa eta gero, San Jose egunez edo esaten zuen berak, Xiriakok abisatu ziola: "Aizak, heriotza zigorra altxatu diate!". Gero epaiketa egin zioten eta hogeita hamar urtetara zigortu, traizio handia egin izana leporatuta, separatista eta euskalduna izateagatik. "Nanclares de la Oca"-ra eraman zuten eta kartzela askotatik pasa ondoren, Donostiara, Ondarretako espetxera, eraman zuten.

Nolakoa zen bizimodua Ondarretako espetxean?

Han goseak egon ziren, jatekorik ez zegoen eta ia. Jateko bakarra tipula egosia edo zorritz betetako baba handiak ziren. Izugarritzko gosea pasa zuten. Jendea gosez hiltzen hasi zenean mojak eraman omen zituzten Ondarretara sukaldatzeko, eta orduan behintzat askoz hobeto jaten zuten. Haiengatik salbatu ziren. Gero etxekoak bisitak baimentzen hasi ziren, eta bisita horietan jana ematen uzten zuten. Baina askotan etxekoek eramaniko gauzak, oiloak, menbriloa, edo etxean egindako jakiak esaterako, funtzionarioek beraiak hartzen zituzten. Askotan ez ziren iristen beraiengana. Gure amak Donostian osaba bat zuen taberna bat zeukana. Taberna hartatik egundoko janari kazuelakadak bidaltzen zizkieten. Baina esan bezala batzuetan ez ziren iristen.

Aitzol apaiza ere Ondarretako kartzelan egon zen fusilatua izan baino lehen, eta aitak bere inguruko istorioen bat kontatu zizuen

Aitzolek gurutze bat omen zeukan, eta gurutzea hartu, begian jo, eta begia atera omen zioten Hernanira fusilatzea eraman baino lehen.

Ondarretako espetxealdian tifusarekin ere egon zen zuen aita, ezta?

Hala da. Bere anaia bat ere han egon zen berarekin preso, eta esaten zuen han pentsatu zutela: "Hau hementxe hilko da". Oso gaizki irten zen handik, eta denbora pasa zen gutzit sendatu zen arte.

Noiz irten zen espetxetik?

Hogeita hamar urte horiek kommutatu egin zizkieten. Frankok amnistia antzerako zerbait eman zuen eta sei urte eta egun bateko zigorra geratu zitzaion. Horrela, egun batez, kartzelan meza ematen zuen apaizak, abertzalea omen zenak, esan zion: "Begira, nik egunero meza eman behar dut, eta zuk laguntzaile lana egin zenezake. Gainera lan bat egingo duzu. Kartzelan dauden zure lagunak kartak niri ekarriko dizkidazu ezkutuan eta nik kanpora aterako ditut. Eta kanpokoak ere ekarriko ditut eta zuk banatu egingo dituzu". Eta "hori egin behar bada prest nago" erantzun omen zion aitak. Hiru egunetan ikasi omen zuen meza laguntzen latinez, eta berak egiten zuen akolito lana. Horrela lagunak kartak eta abisuak apaizari ematen zizkion, bota batean sartuta. Baina denborarekin konturatu egin ziren, eta kontatzen zuen egun batean hartu zutela, gela batera eraman eta ezkerreko bota erantzeko esan ziotela. Erantzi zuen eta ezer ere ez zen azaldu, beste botan baitzeramkien karta. Bestea kentzekorik ez zioten agindu eta libratu egin zen. Baina izugarritzko beldurrarekin ibiltzen zen. Baina beno, horrekin lan handia egin zuten, bai kanpotik barrura eta barrutik kanpora kartak eta gauzak pasatzen. Uste dut berrogeita batean libratu zela. Akolito lana egiteagatik bi egunetik bat barkatu egin zioten. Orduan kartzelatik atera eta etxera etorri zen.

Baina ezin izan zuen denbora luzez egon etxean

Ez. Etxera itzulitakoan auzoko erreketeeek denuntzia bat sartu zioten, eta Langile Batailoira eraman zuten, Errenteriara, hamaika hilabetez egon zelarik bertan. Errepideak egiten aritzen omen ziren. Lanean ari ziren egun batean hango komandanteak esan omen zion bere asistentzat nahi zuela hartu, eta horretan aritu omen zen, etxeko lanak, erosketak, garbiketak eta antzerako lanak egiten. Esaten zuen komandantea Frankoren aldekoa zela, baina nahiko gizon zuzena aldi berean. Gure aitarekin harreman ona egin zuen. Askotan galdetzen omen zion: "Zergatik nahi duzue Euskal Herria independente izatea?". Eta aitak erantzun: "Gure herria delako, gure historia, gure hizkuntza dauka-gulako, eta gu ez garelako espainolak sentitzen". Eta gai honen inguruan beste anekdota bat ere kontatzen zuen. Preso zegoela hango teniente batek esan omen zuen: "Baina zuek zertarako nahi duzue independentzia? Hiru mendi eta lau berza!" Hori esan ziotela, eta bai, horrelako anekdotak ere kontatzen zituen. Beraz hamaika hilabete egon zen Errenterian eta ondoren etxera itzuli zen.

Nolakoa izan zen herrira itzulera?

Kuartelera aurkeztu behar izaten zuen oso sarri.

Gero amarekin ezkondu zen eta eztei bidaietara joateko baimenik ez zioten eman. Baina joateko erabakia hartu zuen eta Bilbora joan ziren, eta handik Gernikara, amari erakutsi nahi ziola eta, eta hiru egun egin zituzten eztei bidaiari.

Zein oroitzapen duzue gerra ostean?

Oso gogorra izan zen. Errazionamenduaz oroitzen naiz. Zenbat lagun bizi familian ba horrenbeste janari ematen ziguten. Guk ez genuen gosarik pasatu, baserrian beti baitzegoen ogia, babarruna edo esnea. Kanean bizi zirenek gose gehiago pasa behar izan zuten baserrian bizi ginenok baino.

Bestela familian bizitza normala egin genuen, gustura bizi ginen. Halere auzoan gerran Frankoren aldean ibilia zen jendea zegoen, erreke-teak. Gu bertako umeekin jolasean ibiltzen ginen, beraien etxera joaten ginen eta erlazio normala geneukan. Baina konturatu ginen gure gurasoek beraien gurasoekin ez zutela hitzik egiten. Eta orduan amonak askotan kontatzen zigun ondorengoa: "Begira, horiek erreke-teak ziren, Frankoren alde egin zuten gerran, eta aita gerratik etorri zenean kartzelatik, berriro denuntzia sartu eta berriro langile batailoira lanera joan zen". Horrez gain istorio asko kontatzen zizkigun. Esate baterako etxe batean josteko lau makina zeuden, eta zergatia galdetzen genuenean gerra denboran harrapatutakoak zirela azaltzen zigun, beste etxeetatik errekeisatutakoak. Beraz gu umeok elkarrekin ibiltzen ginen arren gure amek eta aitek zenbait denboratan ez zuten elkarrekin hitz egin. Halere egun batean, gogoratzen naiz, aitak eta amak esan zutela: "Beno, bizi guztian ezin gara horrela bizi hitz egin gabe. Hau aldatu egin behar da". Horrela hasi ziren agur egiten, kasu egiten, eta gauzak normalizatzen.

Baserriko lanak zeudenean ere, garia jasotzea eta horrelakoak, denborarekin auzokook elkar laguntzen hasi ginen. Baina denbora behar izan zen gauza hauetarako, urteak pasa ziren.

Aitak gerrako istoriorik kontatzen al zizuen?

Bai, iluntzetan kontatzen zizkigun istorioak, afal ondoren. Txikiak ginen eta artean gauza asko ez genituen ulertzen, baina gero joan ginen gauzak ulertzen.

Zein garrantzi du zuentzat memoria historikoa berreskuratzea helburu duen proiektu honek?

Miren: Neretzat oso garrantzitsua da, eta uste dut hau lehenago egin behar zela. Hirurogeita hamar urte pasa dira, baina jendeak beldurra zeukan aurretik. Poliki poliki hasi da hitz egiten eta nik uste dut beharrezkoa dela, gaurko gazteek ere jakin dezaten zer pasa zen, askok ez baitakite. Nik uste dut jende asko poztu egingo dela. Eta uste dut zor zaiola hori gure herriari eta gure herria defendatzeko hil zirenei eta hor borrokan ibili zirenei. Nik uste dut zor zaiela.

Kontxi: Bai, niri ere hala iruditzen zait, eta gainera oraindik gehiago sakondu beharko litzatekeela uste dut. Halere uste dut batzuk ez dutela nahi herriaren aurrean gai hau berriz ere ateratzea, lehengo gauzak direnaren iritzian. Alde bat bakararra dago erakutsita, eta bera gaizki. Bat dago gaizki erakutsita, eta bestea oso ezkutatuta. Baina pasatzen dena da gure atzetik datozenak ez direla konturatzen gauza hauekin, eta kontatuta ere zer? Nola ez duten horrelako gauzarik pasa ez diote garrantzia hori ematen.

ROSARIO

Olaizola Alegria

Rosario Olaizola Alegria 1921eko abuztuaren 11an jaio zen Azpeitian.

«*Amatxok ohera joandakoan negar egiten du´ esan zigun behin neba txikiak.*

Egun batean aguazila etorri zitzaigun, esanaz Bilbon zeuden familiarrak itzultzen ez baziren gu Nafarroara joan beharko ginela.

Ezer gabe geratu ginen, dena kendu ziguten.

Puerto de Santa Mariako hezetasunak ondorioak utzi zizkion aitari, eta gazte hil zen, hirurogeita hiru urte zituela, pneumoniarekin»

Nolakoa zen bizimodua errepublika garaian Rosario?

1931. urtean errepublika aldarrikatu zen, eta eskolan bandera errepublikarra jarri zutenean mojak negarrez ikusi eta haiekin batera negar egin genuen. Baina errepublika garaian guk bizimodu normala egin genuen, ondo bizi izan ginen. Aitak zapatarri bezala egiten zuen lan, zapatak neurrira egiten zituen. Batzokiko lehendakaria ere bazen garai hartan, eta "Euzkadi" eta "Argia"ko korrespondentsala ere izan zen. Horrez gain alkateorde lanetan ere aritu zen. Izan ere, alkateak, Xiriako Agirrek, familia izan zuen, eta denbora horretan aita geratu zen alkate lanak egiten. Ondoren, gerra hasi zenean, aita Bilbora joan zen eta Xiriakok bete zuen berriz alkate postua.

Gerra hasi zenean hamabost urte zenituen. Irailaren 20a zen tropa frankistak Azpeitira sartu zirenean. Zer oroitzen duzu?

Irailaren 20an, eguerdiko hamaiketatik hamabietara bitartean sartu ziren erreketek Azpeitian. Fusilak eskuan zituztela sartu ziren, kalean ez zebilen inortxo ere. Batzokia gure etxe aurrean zegoen, eta arratsalde partean zarata handi bat entzun genuen bertatik zetorrena, zerbait erori izan balitz bezala. Begiratzerara joan ginenean Eusko Etxeko errotilua bota zutela ikusi genuen. Su eman zioten denari, ikurrinak tarteko. Komertzio batzuk ere sakeatu zituzten. Hurrengo egunean, goizeko zortzietan, gure etxera etorri ziren aldabatxoa joaz, bost erre-kete azpeitiar eta hiru kamiseta urdin, nafarrak. Etxea ikustera etorri ziren, errebisatzera. Gerora ere sarritan etortzen ziren, nahi zutenean. Behin Solchaga jeneralaren bi iloba etorri ziren etxea erregistratzera. Ama eta biok geunden etxean, eta egongelara sartu, butaka batean eskua sartu eta bi bala atera zituzten, aurretik han baleude bezala. Norenak ziren galdetu eta nire amak, serenidade guztiarekin, ez zekiela erantzun zuen, beraiek ekarriak izango zirela. Horrelakoengatik etxean gordetzea arriskutsua zen materiala, liburuak eta horrelakoak, izaba Lolaren etxean gordetzen genituen. Halere behin susto bat izan genuen, ia harrapatu baikintuzten, eta azkenean denak erre beharra izan genuen. Amak esaten zuen gauzez bakarrik egoten zela lasai. Ez genuen ama inoiz negarrez ikusi, baina txikiak amarekin egiten zuen lo eta behin honakoa esan zigun: "Amatxok ohera joandakoan negar egiten du".

Amak asko sufritu zuen beraz. Eta bitartean aita, anaia eta ahizpa Bilbora ihesi joanak ziren

Aitak, Antonio Olaizola Echeverriak, irailaren 19an egin zuen alde Azpeititik, semea, Imanol Olaizola Alegria, eta alaba Mª Dolores Olaizola Alegriarekin. Mª Dolores gudarienezko alkandorak josten ibili izan zen, eta horren ondorioz errepresioaren bat jasango zuen beldurrez egin zuen ihes. Etxetik atera zirenean amak esan zion aitari: " Zer egin behar dut nik bakarrik famili honekin, hauek denekin?". Eta aitak erantzun:

"Ene! Zortzi egunetan hemen gaude". Bilbora egin zuten ihes, eta noizik behinean eskutitz bat iristen zitzaigun ondo zeudela esanaz. Egun batean aguazila etorri zitzaigun, esanaz Bilbon zeuden familiarrak itzultzen ez baziren gu Nafarroara joan beharko ginela. Honetaz konturatu eta beheko bizilagunak, gizona karlista baitzuen, abisatu zigun hurrengo egunean ez irteteko kalera, eta ez ginen atera, eta horrela salbatu ginen. Izan ere egun horretan ihes eginda zeudenen familiarrak plazatik eraman zituzten. Aita egin ziguten mehatxuaz enteratu omen zen Bilbon eta Eibarreraino inguratu omen zen. Gero jakin zuen salbatu ginela, nire anaiaren andregaiaren bitartez.

Zer gertatu zitzaizen zure ahizpa Mª Dolores eta anaia Imanoli?

Ahizpa etxera itzuli zen beste bi azpeitiarrekin batera, Arrieta ahizpak. Hurrengo egunean baina, etxepeko batek denuntzia sartu ziola eta aguazila beregatik galdezka etorri zen etxera, eta hiru neskak atxilotuta Donostiara eraman zituzten. Ahizpa hogeita bi hilabetez egon zen preso Ondarretako espetxean. Ama ostiralero joaten zitzaion bisitatzerara. Hango funtzionario baten alabak ezagutu egin zuen eta bulegoa garbitzen, eskutitzak banatzen, eta antzerako zereginetan ipini zuten lanean. Ondoren epaiketa egin zioten, zortzi gizonen artean bera bakarik zen emakumezkoa. Denuntziatu zutenen artean ez zen inor ere aurkeztu epaiketara, eta hamabost egunen buruan etxera itzuli zen. Anaia Imanol aldiz, Kantabriar, Laredon edo harrapatu zuten, eta Iruñeara eraman, Ezkabako presondegira, bertan hiru urte pasa zituelarik.

Aitak aldiz Puerto de Santa Mariako espetxean amaitu zuen

Halaxe da. Bilbotik Balmasedaraino joan zen, ihesi. Ez dakit non harrapatu zuten, baina Logroñoeko zezen plazan pasa zuen gau bat, eta handik Puerto de Santa Maria-ra eraman zuten. Lau - bost urtez espetxean egon zen, eta heriotza zigorra ezarri zioten. Halere lortu zuen heriotza zigoretik libratzea, bere arreba moja batek errekurtsioa jarri izanaren ondorioz.

Jasan al zenuten errepresio ekonomikorik?

Jasan genuen, bai. Aitak zapata-denda errentan zeukan hartuta. Egun batean, Eugenio, aguazila, etorri zen dendako giltza eske, eta amak eman zidan agindua giltza nik eramateko eta bukatzen zutenean berriro etxera itzultzeko. Gure aita "Euzkadi" eta "Argia"ko korrespontsala ere bazen, eta dendan euskarazko liburu asko zeuzkan. Haiek denak usmatzen ibili ondoren aguazilak esan zidan etxera joateko, eta giltza berak hartuko zuela. Horrela soldaduak beren zapatak konpontzera sartu ziren, eta aitak zeukan material guztia erabili zuten. Ezer gabe geratu ginen, dena kendu ziguten.

Nolakoa izan zen gerra ondorena zuen etxean?

Puerto de Santa Mariako hezetasunak ondorioak utzi zizkion aitari, eta gazte hil zen, hirurogeita hiru urte zituela, pneumoniarekin. Itzuli zenean ez zuen deus ere kontatu nahi izan, baina guk ikusi genuen itzuleran batzuek ondo hartu zutela baina beste batzuek ez. Guk goserik ez genuen pasatu, baina inguruan gosete handia zegoen. Errazionamenduan ematen ziguten kafea arto irinagatik aldatzen genuen, errotakoa laguna baikenuen. Ondoren irin horrekin taloak egiten genituen, barruan txorizoa edo gazta jarrita. Horrela betetzen genuen tripa. Txotxoloren batek "rojo separatista" deitzen zigun arren kalean euskaraz hitz egiten genuen.

Garrantzitsua al da zuretzat memoria historikoa berreskuratzea helburu duen proiektu hau gauzatzea?

Garrantzitsua da bai, hau guztia bizi izan genuen pertsona gutxi geratzen garelako bizirik eta oraingo gazteek ez dakitelako zer pasatu zen. Ni bizi naizen artean ez dadila beste gerrarik egon, hura beldurgarria izan zen.

Olazabal Bereziartua

MARIA

Maria Olazabal Bereziartua 1926. urtean jaio zen "Potzueta" baserrian. 26 urte zituela Azpeitira ezkondu zen, nahiz eta gero Errezilen ere bizi izan.

«*Hilak udaletxera ekarri eta egun batez edukitzen zituzten, ondoren lurperatzeko. Etxeko familiako batek alde egin beharra zuela eta gure etxetik ama eraman zuten.*»

Nolako zen bizitza errepublika garaian Maria?

Nik hamar urte nituela hasi zen gerra, eta aurretiko bizitza normala zen. Baserriko lanak egiten genituen eta baserri batetara joaten ginen eskolako klase batzuk hartzera. Nere aita kontzejala zen. Bi alderdietakoak, karlistak eta nazionalistak, joan ziren bereganaren beren alderdikide izateko eskatuaz, eta bat erabaki behar zuten eta nazionalisten alderdian sartu zen kontzejal. Esaten zuten, ikasketarik ez edukiarren, balio zuten lan horretarako, asko inplikatzeko zelako.

Baina 1936. urtean gerra iritsi zen. Nolako zen bizitza herrian?

Elkarren arteko borroka izugarriak izan ziren.

Bonbardaketak ere izan ziren ezta?

Bai. Bonbardaketetan hil zirenez ez naiz oroitzen, baina frontean bai. Frontea Eibarren zegoenean.

Inguruko baserriko bat hila suertatu zen gerran, oroitzen al zara nola jakin zenuen horren berri?

Hila, bai. Garai hartan ohitura zen baserri bakoitzeko santu bat pasatzen joatea, baserri bakoitzean egun batzuk egoten zelarik. Goiz batean santu bat hartuta nioan ni baserri batetara, eta batek esan zidan: "Ausartzen al zara baserri horretara joaten?" "Zergatik?" esan nion eta "Ez, ezer ere ez, joan joan!". Atea jo nuen eta emakume bat negarrez irten zitzaidan. "Maria" esan zidan "Amari esan gaur zazpietan dela nire semearen hileta. Semea hil da, Joxe". Jose Olaizola zen, nire auzokoa, Lepasoro baserrikoa. Horrela zen, hilak udaletxera ekarri eta egun batez edukitzen zituzten, ondoren lurperatzeko. Horrela Azpeitiar asko hil ziren.

Tropa frankistak iritsi zirenean zure aitak, Manuel Olazabal Gurruchagak, alde egin zuen

Iritsi zirenerako joana zen. Izan ere Beasaindik iritsi zitzaigun gure aita hilko zutenaren berria. Frankoren tropak handik Azpeitirantz zetozela eta azkar Bilbora alde egiteko esan zioten. Hiru urte pasa ziren berriro etxera itzuli zen arte. Dena den hiru urte horien amaiera aldean, ama, familiako beste batzuen laguntzaz, aita bisitatzera joaten zen Bilbora, kartzelara.

Aitak alde egin beharra izan zuen. Zuek etxean geratu zineten, baina ez zintuzteten bakean utzi

Etxean geratu ginen bai, amonarekin. Hamabi urte zituen zaharrenak eta sei txikiak. Ezkutatu ez, baina beti beldurrez bizi ginen. Eta gero ama kendu ziguten. Etxeko familiako batek alde egin behar zuela eta gure etxetik ama eraman zuten. Nire amona lau ume txikiarekin geratu zen. Baina nire ama, berez Bilbora joateko agindua zeukan arren, ganbaran ezkutatu zen bere ahizparekin, eta han egon ziren ezkutatu denboraldi batez.

Aitak hiru urte pasa zituen kanpoan. Nolako izan zen itzulera?

Beti beldurrez egoten ginen baten bat etorriko ote zen bere bila, baina ez zen hala izan, bizitza normala egin zuten.

Nola aldatu zen bizitza errepublika garaitik gerra ondorengo lehenengo frankismora?

Guretzat ez zen aldaketa handirik egon. Hasieran herrian elkarrekiko ezinikusia zegoen, baina gerra amaitu zenean normaltzen joan zen.

Zuretzat garrantzitsua al da jendeak zer gertatu zen jakitea?

Bai, nik uste dut baietz.

Otaegi Alberdi

BITTOR

Bittor Otaegi Alberdi Azkoitiarra da jaiotzez, naiz eta haurra zela familiarekin Azpeitira bizitzera etorri zen.

« *Doktrina erdaraz eman behar izaten zen arren Don Lorenzok euskaraz ematen zuen, oso euskaltzalea baitzen.* »

Nor zen zure aita, Bittor?

Nire aitak Vitoriano Otaegi Azurmendi zeukan izena. Gerrara joan zen borrokatzera, ez dakit zein datatan. Mutriku aldetik ibili zen harik eta preso hartu zuten arte. Gero Langile Bataloian egon zen Nanclares de la Ocan. Ekonomatoan egon zen lanean.

Itzuli zenean gerrako konturik kontaktzen al zizuen aitak?

Ez zigun gauza askorik kontatu. Zeuk esanda dakit UGTko afiliatua zela, nik hori ez nekien.

Aitak kontatu ez arren zuk gerra denborako oroitzapenik ba al duzu?

Baditut hainbat oroitzapen. Txaiher-etaz gogoratzen naiz. Baserri batera joan omen zen zerbait eskatzera eta ez zuten gehiago ikusi. Gerora bilobak esan zidan gorputza non edo non topatu eta ekarrita zeukatela.

Gogoratzen naiz Azpiazu apaizari Guardia Zibilak etxera etorri zitzaizkionekoaz ere.

Baita pertsona edadetu batek azaldu zidala hiru gaztek apaiz bat bahitu zutela fusilatzeke asmoz. Baina "Hirutxiki" deitzen zioten falangista batek ikusi eta egitera zoazenaz ondo pentsatzeko aholkatu zien. Azkenean aske laga eta apaizari barkamena eskatu omen zioten.

Eta gerra osteaz? Zer gogoratzen duzu?

Doktrina erdaraz ematen zutela gogoratzen dut. Halere hemen Don Lorenzo, izatez Lizartzakoa zen apaiz bat zegoen, eta hark euskaraz ematen zuen, oso euskara zalea baitzen.

Errazionamendua ere ezagutu nuen.

Zer iritzi duzu memoria historikoa berreskuratzea helburu duen proiektu honen inguruan?

Memoria historikoa berreskuratzea garrantzitsua dela deritzot. Batzuek agian ez dute nahiko, baina beharrezkoa da.

Otegi Imaz

MIKELTA

88 urte ditu, eta Iruñean, Txantrean bizi da, izatez Azpeitiarra bada ere. Jaioberria zela Antonia Razkin Ondueza eta Manuel Torrano Senar gizon emazteek adoptatu zuten.

«*Ez genuen jakin aitaren gorpuarekin zer egin zuten, eta ezin izan genion ez azken agurrik ez lurperatze duinik eman.*»

Amak, batere errurik eduki gabe, izugarriak pasa behar izan zituen.»

Gerra garaian zure aita atxilotua eta espetxeratua izan zen. Zergatik?

Nire aita, Manuel Torrano Senar, kapataza zen, eta hori zela eta zubi bat botatzera behartu zuten, horrela tropa kolpistak geldiarazteko asmoz. Hori izan zen bera espetxeratzeko arrazoia.

Nola jakin zenuten bere espetxeratzearen berri?

Aita egunero moduan kalera irten zen buelta bat ematera. Erdi kalean, "Napar txikiye" esaten zioten taberna batean batu ohi ziren lagunak, zerbait hartu eta ondoren etxera itzuli ohi zelarik. Baina egun horretan ez zen itzuli. Orain nor zen oroitzen ez dudan norbait etorri zen gure etxera aita Azpeitiko kartzelara eraman zutela esatera. Handik Donostiara, Ondarretako kartzelara eraman zuten, eta han denbora bat pasa ondoren Ezkaba edo San Kristobalera eraman zuten. Hura oso urruti zegoen Azpeititik, eta ezin izan genuen behin ere bisitatu.

Eta hantxe hil zen Manuel

Hantxe hil zen aita, bai. Ez genuen bere heriotzaren berririk izan harik eta eliz kalean bizi zen gizon batek, "Eper haundiye" deitzen ziotenak, zeina ere San Kristobalen egon zen, berri eman zigun arte. Ez genuen jakin gorpuarekin zer egin zuten, eta ezin izan genion ez azken agurrik ez lurperatze duinik eman.

Aita espetxean hil zen, eta bitartean zuen amak, Antoniak, hiru ume txiki aurrera atera behar izan zituen, bakar bakarrik

Aitarena gertatu zenean ni txikia nintzen eta ondorioz ez daukat berari buruzko oroitzapen handirik. Baina bai amarena. Amak, batere errurik eduki gabe, izugarriak pasa behar izan zituen. Eskera joaten zen, baserri baserri, hiru ume txiki jaten emateko. Nik ere lagundu ohi nion. Zestoako baserrietaraino ere joaten ginen baba, gari edo zeukaten genero eske, eta hura kargatu eta etxeraino itzuli ohi ginen. Gose handia pasa genuen. Ni neu ere, aita kartzelan zeukan beste lagun batekin batera, patatak lapurtzera joan nintzen behin, eta hura poza amarena etxera patata batekin joan nintzenean. Zuritu eta berehala egosi zuen, frijitu ezin baitzen egin, oliorik ere ez baikeneukan.

Gosea gutxi ez, eta bizi ginen eliz kaleko etxetik bota gintuen bertako nagusiak, moja izana bera, eta sanjuandegi auzunera joan ginen bizitzera. Bidali egin gintuen, nire aita espetxean eta ama hiru ume txiki aurrera ateratzeko izugarriko ahaleginak egiten ari zen bitartean.

Sarasua Uranga

ANASTASIA

Anastasia Sarasua Uranga Azpeitiko "Enparangain" baserrian jaio zen 1920. urtean

« Joandako asko ez ziren itzuli. Ezagun asko hil ziren gerran.
Nire anaia Joxe CNT-koek hil zuten beste aldekoa zela pentsatuaz.
Azpeitiko bonbardaketetan bi Azpeitiar hil zituzten. »

Gerra hasi zenean zuk hamasei urte zenituen Anastasia. Kontaiguzu gerra hasiera hartaz gogoratzen duzuna

Gogoratzen naiz herriko jende askok egin zuela alde gerra hasi zenean, eta joandako asko ez zirela itzuli. Zoritxarrez ezagun asko hil ziren gerran.

Zure anaia Joxe, esaterako

Nire anaiak, Joxe Sarasua Uranga, ezizenez "Kukubiltxo", hamaika urte zituen bere lagun Nicolas Agirrerekin San Pedro izena duen mendira joan zenean CNT-koak ikustera. Anaiak kamiseta urdin bat zeramkien soinean, eta aurkaria zela pentsatuaz tiroka hasi zitzaizkion eta bertan hil zen. Nicolas hankan zauritu zuten.

Bestalde bonbardaketak ere izan ziren Azpeitian. Oroitzen al dituzu?

Bai. Bi azpeitiar hil zituzten. Bat alberge atzean bizi zena, Ormaetxea. Eta bestea Loiolako indar etxekoa.

Gerra amaitzean Frankoren diktadura ezarri zen. Zer gogoratzen duzu garai hartaz?

Euskaraz hitz egitea galarazita zegoela eta gose handia pasa genuela oroitzen naiz. Ihesi joan zen lehengusu batek kontatu zidan guraizeekin belarra ebaki, egosi eta hura jaten zuela, ahal zen moduan gosea asetzen saiatzeko. Hortik atera kontuak.

Urbistondo Lasa

BASILIO

Anaia Dionisio Otxandioko konbatean hil zen.

Ni espetxean gatibu eduki ondoren Afrikako Langile Batailoira eraman ninduten.

Non eta noiz jaio zinen Basilio?

1917. urtean jaio nintzen, "Txarabarrena" baserrian, Urrestillan.

Zer oroitzen duzu gerra hasieraz?

1936ko gerra hasi zenean 18 urte nituen nik, eta beste gudari batzuekin batera alde egin nuen Urrestillatik, errepublikaren alde borrokatzera.

Urrestillatik Zumaiara, handik Ondarroara, eta Ondarroatik Lekeitiora joan zineten, ezta?

Bai, Lekeition hogeitabat egunez egon ginen eguneko hamar erreal kobratzen ziguten pentsio batean. Hiru anai egon ginen bertan, laugarrenak kintoa zeukanez nazionalisten batailoi batera joan zen eta boluntario. Lekeition geundela "cinturón de hierro" egitera joan ginen hiru anaiok Sodupera.

Zer zen "cinturón de hierro", edo burdinazko gerrikoa?

Bilbon ipini zen defentsa. Tropa frankistak inguratzen zirenean "inexpugnablea" izango zela pentsatzen zen, hau da ezingo zirela bertatik pasa, nahiz eta gero aise pasa zuten zeuzkaten arma guztien laguntzaz. Itsasotik hasi, eta Sodupetik bueltan Urduña aldetik Mungia egin zen gerrikoa. Berrogeita hamalauren bat kilometrotakoa izan zen. Gu Sodupen egon ginen borrokan, eta egunero Bilbora joaten ginen lotara.

Zuek burdinazko gerrikoa prestatzen ari zineten bitartean anaia Dionisio hil zen Otxandion. Kontaiguzu gertatua

Nire anaia Dionisio Otxandioko konbatean hil zen. 1936ko abenduaren 1a zen, eta Gasteiz hartzeko asmotan ziren, nahiz eta ez zuten lortu.

Eta zu preso hartu zintuzten

Bizkaian ibili nintzen borrokatzen nire beste bi anaiekin batera. Gernika sutan ere ikusi genuen, Markinatik Gernikara ihesi gindoazela. Ni 1937an preso hartu ninduten bai, eta gatibu egon nintzen Santanderren, Miranda de Ebron eta Zaragozan. Ondoren, 1940tik 1943ra, Afrikako langile batailoian eduki ninduten.

Señor Jefe de la Prisión P de San Sebastián

6.

Iturriak eta Bibliografía

Mi Señor mío, ante todo le pido que me pida perdón por el atrevimiento de dirigirme a usted, pero como que me desahucen mis cartas, por que mi marido falleció el 15 del corriente, quisiera que tuviera el favor de decirme la forma de poder recoger los pocos trajes viejos o lo que fuere favor que es pero del bondadoso corazón de V. F.

G. F. M.

Amalia Piarrero

Vale

En caso que V. viera que facturarlos era lo mejor menos la borra del colchón yo le mandaría el importe o si tomara la molestia de mandarlo aparte devido el Señor se lo recompensará.

AGIRITEGIAK

- Azpeitiko Udal Artxiboa
- Azpeitiko Erregistro Zibila
- Burnibidearen Euskal Museoaren Artxiboa
- Gipuzkoako Probintzia-Artxibo Historikoa
- Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoa
- Bizkaiko Probintziako Agiritegi Historikoa
- Euskadiko Artxibo Historikoa
- Aranzadi Zientzia Elkarte
- Memoria Historikoaren Zentro Dokumentala
- Espainiako Artxibo Historikoa
- Administrazioaren Artxibo Orokor Militarra
- Guadalajarako Artxibo Militar Nagusia
- Ferroleko Agiritegi Militarra
- Ávilako Artxibo Orokor Militarra
- Defentsako Artxibo Orokor eta Historikoa
- Euskal Memoria Fundazioa
- Sabino Arana Fundazioa
- Zangozako Erregistro Zibila

HEMEROTEKA

- Donostiako Udal Liburutegia Nagusia. Hemeroteka Digitala
- Koldo Mitxelena kulturunea. Hemeroteka digital
- Bizkaiko Foru Aldundia. Hemeroteka Digitala
- Lazkaoko Beneditarren Fundazioa. Hemeroteka
- Espainiako Nazional Liburutegia. Hemeroteka Digitala
- ABC. Hemeroteka Digitala
- La Vanguardia. Hemeroteka Digitala

AHOZKO ITURRIAK

AIZPITARTE ITURZAETA, BEGOÑA
 AIZPURU ETXEBERRIA, KARMEN
 AIZPURU ZUBITUR, PEDRO JOSE
 ALTUNA, NEREA
 ARAMBARRI, JOSE LUIS "LARRUMBE"
 ARAMENDI, IGOR
 ARANBARRI KABERO, MONSERRAT
 ARANBURU, OLATZ
 ARREGI AROZENA, XABIER
 ARRIZABALAGA ARAMENDI, JEXUX
 ASTIGARRAGA, JOSU
 AZPIAZU BEREZIARTUA, ANA MARIA
 AZPIAZU GOMEZ, KONTXI
 AZPIAZU GURRUTXAGA, PEDRO "BELTZA"
 AIZPITARTE ITURZAETA, BEGOÑA
 BEREZIARTUA AROZENA, MIRARI
 BEREZIARTUA ARREGI, INAXITA

BEREZIARTUA ARREGI, JUANITA
 BORDA EGIA, MARIA ROSARIO
 CAMPOS, MAITE
 EGIBAR ETXEBERRIA, KONTXI
 ELIAS OLAZABAL, BEGOÑA
 ELIAS OLAZABAL, MILAGROS
 ELIAS URIA, ITZIAR
 ERRASTI AGUIRRE, BEGOÑA
 ERRASTI ODRIUZOLA, BEGOÑA
 ETXEBERRIA, LINA
 GARMENDIA ALTUNA, MAITE
 GARMENDIA ALTUNA, MIREN
 GOENAGA MERKETEGI, JON
 IBARGUREN ELUSTONDO, JOXE MARIA
 ITURRALDE BEREZIARTUA, IÑAKI
 ITURZAETA MENDIA, JOXEMARI
 LANDA AROZENA, MILAGROS

LARRAÑAGA ARANGUREN, MIREN
 LARRAÑAGA ORBEGOZO, INIXIO
 MURU NAVALLAS, SALOME
 NAZABAL ARRIETA, KORO
 ORBEGOZO CIMORRA, KARMELE
 ODRIUZOLA UZKUDUN, KONTXI
 ODRIUZOLA UZKUDUN, MIREN
 OLAIZOLA ALEGRIA, ROSARIO
 OLAZABAL BEREZIARTUA, MARIA
 OTAEGI ALBERDI, BITTOR
 OTEGI IMAZ, MIKELITA
 SARASUA URANGA, ANASTASIA
 URBISTONDO, JOXE
 URBISTONDO LASA, BASILIO
 URTUZAGA OTAEGI, MERTXE
 ZUBIMENDI BEREZIARTUA, MARIA JOSE

KOLABORATZAILEAK

Azpeitiko Udal Liburutegia
 Uztarría albistea
 Antonio Loinazen familia
 Joxemari Galarraga Esnaola
 Imanol Olazabal Oizartabal
 Juanjo Olaizola Elordui
 Juan Antonio Aizpuru Aizpuru
 Lourdes Montecelo Fuentesfría
 Mikel Aizpuru Murua
 Yolanda Etxezarreta Aizpuru
 Salomé Muru Navallas
 Miel Elustondo

BIBLIOGRAFÍA

AGUIRRE SORONDO, A.

1997 Los últimos torneros de madera. *Zainak* 14: 141-171.

AIZPURU, M. (Koord.)

2007 El otoño de 1936 en Guipúzcoa: Los fusilamientos de Hernani. Alberdania. Irún.

2011 Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira. Azpetiako Udala. Azpeitia.

2013 Los otros agrarios. Campesinos, caseríos y nacionalistas vascos. En: XIV Congreso Internacional de Historia Agraria. Badajoz. Disponible en: <http://seha.info/congresos/articulos/P.II.%20Aizpuru.pdf>.

ALKAIN, I., ZAVALA, A.

1981 Gerrateko ibillerak. Auspoa. Disponible en: http://www.euskaltzaindia.eus/dok/iker_jagon_tegiak/auspoa/9117.pdf.

ALONSO CARBALLÉS, J. J.

2007 El primer exilio de los vascos, 1936-1939. Disponible en: <http://www.ehu.es/ojs/index.php/HC/article/viewFile/4117/3667>.

ANSEL D.

2009 Del Congreso de Vitoria a la evolución sindicalista de Solidaridad de Trabajadores Vascos. 1933-1936. *Sancho el Sabio* 31: 81-116.

ARTECHE, J.

1970 El abrazo de los muertos. Icharopena. Zarautz.

1977 Un vasco en la posguerra. *Diario 1939-1971*. La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbao.

AZPIAZU OLAIZOLA, I.

1964 7 meses y 7 días en la España de Franco. Ediciones Gudari. Caracas.

BADIOLA ARIZTIMUÑO, A.

2011 Cárceles y campos de concentración en Bizkaia. Txertoa. Donostia.

BARRUSO BARES, P.

1994 El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936). *Gipuzkoako Foru Aldundia*. Donostia.

1995 El intento autonómico de verano de 1934. La actitud del Ayuntamiento de San Sebastián. *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* 23: 375-403.

Verano y Revolución. *La Guerra Civil en Gipuzkoa*. Disponible en: <http://www.gipuzkoa1936.com/verano-e.php>.

BOMBIN, L.

1946 Historia, Ciencia y Código del juego de Pelota. Lauro. Barcelona.

BUCES CABELLO, J.

2014 Leioa 1936-1945. *Arantzadi Zientzia Elkarte*. Donostia.

CHUECA, J.

2007 Gurs: El campo vasco. Txalaparta. Tafalla.

DEIA (Ed.).

1987 *La Guerra Civil en Euskadi: Eusko Gudariak*. Deia. Bilbo.

ECHEANDIA, J.

1945 La persecución roja en el País Vasco. Fidel Rodríguez. Barcelona.

EGAÑA, I. (Dir.)

2004 1936, guerra civil en Euskal Herria. Aralar liburuak. Andoain.

2011 *El franquismo en Euskal Herria: La solución final*. Euskal Memoria Fundazioa. Andoain

ELIAS ODRIOZOLA, I.

1997 Azpeitian historian zehar. Azpeitiko Udala. Azpeitia.

2003 Azpeitiko efemerideak, Herria historian zehar. Uztarría Kultur Koordinadora. Azpeitia.

2004 Azpeitia, 500...: Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak. Azpeitiko Udala. Azpeitia.

ERRAZKIN AGIRREZABALA, M.

2013 Los nombres de la memoria, Tolosa 1936-1945. *Arantzadi Zientzia Elkarte*. Donostia.

ETXANIZ MAKAZAGA, J.M.

2003 De Albéitares y Veterinarios municipales en el Valle del Iraurgi 1861 – 1990. Ilustre Colegio Oficial de Veterinarios de Gipuzkoa. Donostia.

FERNANDEZ LOPEZ, J.A.

2003 Historia del campo de concentración de Miranda del Ebro (1937-1947).

GAMBOA, J.M. de, LARRONDE, J.C.

2005 La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel de Barandiaran. Instituto de Historia Contemporánea. Villefranche.

GORROTXATEGI NIETO, M.

2006 Errepublikara garaiak eta 1939ko dekretua. Fontes linguae vasconum: Studia et documenta 102 (Año 38): 321-352.

GRANJA SAINZ, J. L. de la 2004

1934 Un año decisivo en el País Vasco. Nacionalismo, socialismo y revolución. Sancho el Sabio 21: 11-25.

GUTIERREZ AROSA, J.

2007 La Guerra Civil en Eibar y Elgeta. Eibarko Udala. Eibar.

GUTIÉRREZ FLORES, J.

2006 Guerra Civil en Cantabria y pueblos de Castilla. Libros en Red (www.foroporlamemoria.info).

IBAÑEZ, M., ZABALA, M.

2010 Azpeitiko industria-lanaren oroimena. Azpeitiko Udala. Azpeitia.

IRAZABAL AGIRRE, J.

2012 La Guerra Civil en el Duranguesado 1936-1937. Gederiaga Elkartea. Durango.

JIMENEZ DE ABERASTURI CORTA, L.

2003 Crónica de la guerra en el norte. 1936-1937. Txertoa. Donostia.

LARRAZ, P.

1974 Requetés, de las trincheras al olvido. La Esfera de los libros. Madrid.

LOINAZ ECHANIZ, A.

2001 Nire Oroitzapenak.

MENDIOLA, F., BEAUMONT, E.

2006 Esclavos del franquismo en el Pirineo. Txalaparta. Tafalla.

MENDIZABAL, J.M.

2004 Gudaris y rehenes de Franco (1936-1945). Alberdania. Irún.

MENDIZABAL ELIAS, A.

2006 Azpeitiarrak Espainako gerran. Asentxio Zubillaga testigantza: "Francoren matxinoek herri garrantzitsu bat hartzen zuten bakoitzean, ospakizuna egiten zen Azpeitiko plazan". Disponible en: http://uztarria.eus/azpeitia/liburuak/09e_Azpeitiarrak_Espainiako_Gerran/09c/index_html

OLAIZOLA ELORDI, J.

2009 1936. Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola. Actas del V Congreso de Historia Ferroviaria. Fundación de los Ferrocarriles Españoles. Palma de Mallorca.

OLAZABAL ESTECHA, C. M.

2009 Pactos y traiciones. Los Archivos Secretos de la Guerra en Euzkadi. Fundación Popular de Estudios Vascos. Bilbao.

PABLO CONTRERAS, S. de

1988 El Estatuto Vasco y la cuestión foral en Navarra durante la Segunda República. Gerónimo de Uztáriz. Boletín 2: 42-48.

PÉREZ, C. A.

2007 Aproximación a la génesis y formación del «Ejército de Euzkadi», julio 1936 - mayo 1937. Disponible en: http://www.belliludi.com/historia_aproximacion.html.

RENOBALES, E.

2005 ANV, el otro nacionalismo: Historia de Acción Nacionalista Vasca. Txalaparta. Tafalla.

RODRIGO, J.

2005 Cautivos: campos de concentración en la España franquista, 1936-1947. Crítica. Barcelona.

RODRIGUEZ TEIJEIRO, D.

2012 Instituciones de control postcarcelario en el primer franquismo: el servicio de libertad vigilada. HAO 28: 49-60.

SEBASTIÁN GARCÍA, L.

1999 La represión económica bajo el primer Gobierno Vasco. La Junta Calificadora Central (1936-1937). Vasconia 29: 169-184.

SERRALLONGA URQUIDI, J.

2007 El aparato provincial durante la Segunda República: Los gobernadores civiles, 1931-1939. Hispania Nova 7. Disponible en:
<http://hispanianova.rediris.es/7/articulos/7a008.pdf>.

SIERRA, F. y ALFORJA, I.

2006 Fuerte de San Cristóbal, 1938: La gran fuga de las cárceles franquistas. Pamíela. Iruñea.

URGOITIA BADIOLA, J. A. (Dir.)

2001 Crónica de la guerra civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular. Sendoa. Oiartzun.

URKIA, J. M. (Coord.)

2006 Jose de Arteche, un hombre de paz. Real Sociedad Bascongada de Amigos del País. Donostia.

VARGAS ALONSO, F. M.

1996 Guipuzcoanos en los batallones del Frente Popular de Euzkadi (1936-1937). Bilduma 10: 45-84.

2000 Sociedad y trabajo industrial en un ámbito local: Lamiako (1876-1937). Vasconia 30: 335-349.

2001 El partido nacionalista vasco en guerra. Euzko Gudarostea (1936-1937). Vasconia 31: 305-343.

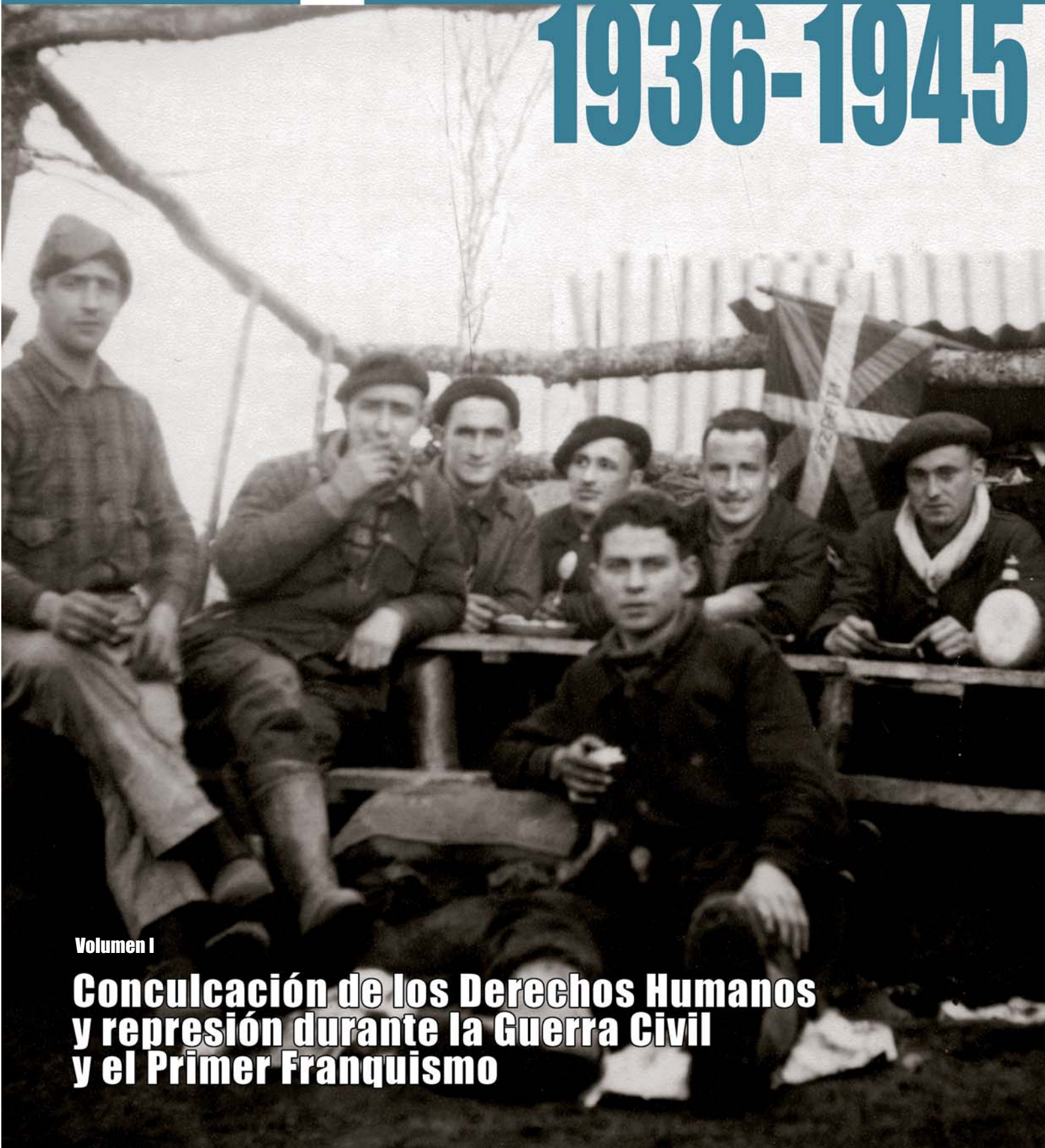
2002 Los Batallones de los Nacionalismos Minoritarios en Euzkadi: ANV, EMB, STV (1936-1937). Vasconia 32: 517-547.

Azpeitia

1936-1945

Volumen I

**Conculcación de los Derechos Humanos
y represión durante la Guerra Civil
y el Primer Franquismo**

AZPEITIA 1936-1945

Conculcación de los Derechos Humanos y
represión durante la Guerra Civil y el Primer Franquismo

Javier Buces Cabello

Volumen I

Azpeitia 2016

ARANZADI

zientzia elkartea . society of sciences
sociedad de ciencias . société de sciences

COORDINADOR DEL PROYECTO

Juantxo Agirre-Mauleon

AYUDANTE DE INVESTIGACIÓN / TRANSCRIPCIÓN DE ENTREVISTAS / CORRECCIONES EUSKERA

Ane Leturia Delfrade

INVESTIGADORES COLABORADORES

Karlos Almorza, Iñaki Egaña, Jimi Jiménez, Lourdes Herrasti, Francisco Etxeberria, Cristina Martin, Ana Isabel Rodríguez, Marijose Hernández, Olatz Aranguren Juaristi, Lide Gurrutxaga Urbieta, Edurne Oñatibia Lehr

REALIZACIÓN DE ENTREVISTAS

Eider Conde Egia, Mikel Edeso Egia, Demetrio Elorz Lazkanotegi, Ane Leturia Delfrade, Javier Buces Cabello

AGRADECIMIENTOS

A todas las personas que han prestado su testimonio, documentación, y han colaborado en esta investigación; al personal de la Biblioteca Municipal de Azpeitia, a la Fundación Euskal Memoria, a la Fundación Sabino Arana, y a los grupos municipales de Azpeitia.

PORTADA

Azpeitiarras combatientes del batallón *Loyola* (Legutio, diciembre de 1936)

ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA. Zorroagaina 11. Donostia-San Sebastián 20014. Tfnoa.: 943466142. www.aranzadi.eus

Autor:

Javier Buces Cabello

Maquetación:

TamTam S.L.

Imprime:

Gráficas Lizarra S.L.

ISBN 978-84-944251-4-1 (O.C.)

ISBN 978-84-944251-5-8 (Vol. I)

D.L. SS 152-2016

Índice

1. PRESENTACIÓN	215
2. LA SEGUNDA REPÚBLICA EN AZPEITIA: EL COMIENZO DE UNA NUEVA ETAPA	219
2.1. Azpeitia como paradigma de la conflictividad política	221
2.1.1. El auge del nacionalismo vasco y la ruptura con los tradicionalistas	222
2.1.2. El “bienio negro” en Azpeitia. La dimisión de la corporación municipal y el nombramiento de una comisión gestora	223
2.1.3. El triunfo del Frente Popular y la restitución de los concejales electos	224
2.2. La crisis económica y la “lucha de clases” en Azpeitia	225
2.2.1. Organizaciones sindicales y conflictividad laboral en Azpeitia	226
2.2.2. El movimiento agrario en Azpeitia	227
2.3. La defensa del autogobierno	228
3. DEL INICIO DE LA GUERRA CIVIL A LA CAIDA DE AZPEITIA	231
Listado I: Miembros del Comité de Defensa del Frente Popular de Azpeitia	
3.1. La creación de Eusko Gudarostea y la Comandancia Militar de Azpeitia	233
Listado II: Combatientes de Eusko Gudarostea	
3.2. Azpeitiarras movilizados	234
Listado III: Gударis y milicianos azpeitiarras	
3.2.1. Lucha contra la “ofensiva facciosa” o “guerra entre hermanos”	234
3.2.2. Voluntarios o movilizados forzosos	236
3.2.3. Milicianos y gugaris azpeitiarras fallecidos en el frente de guerra	236
Listado IV: Combatientes azpeitiarras del bando sublevado fallecidos en el frente de guerra	
3.3. La represión contra las personas de derechas en Azpeitia	240
Listado V: Algunos azpeitiarras retenidos por el Comité de Defensa del Frente Popular de Azpeitia	
3.4. El fin del período republicano en Azpeitia... y sus víctimas	241-242
Listado VI: Exiliados y refugiados azpeitiarras	
4. LA REPRESIÓN EN AZPEITIA Y CONTRA AZPEITIARRAS DURANTE EL PRIMER FRANQUISMO	245
4.1. Depuración de empleados públicos	248
Listado VII: Trabajadores del ferrocarril del Urola residentes en Azpeitia que fueron depurados	
4.2. La represión económica	250
4.2.1. Recursos de revisión de sanciones interpuestos por azpeitiarras ante el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas	250
Listado VIII: Relación de personas con propiedades en Azpeitia sometidas a incautaciones por el CPIB	
Listado IX: Relación de azpeitiarras sancionados por el CPIB y el TRRP	
4.3. La represión contra mujeres. El destierro y otras vejaciones	252
4.3.1. El lazareto de Azpeitia: un centro de reclusión para mujeres	253
4.4. La cárcel de Azpeitia durante el primer franquismo	254
Listado X: Prisioneros republicanos españoles encarcelados en la prisión de Azpeitia	
4.5. Los sucesos de Urrestilla y otras ejecuciones extrajudiciales	254
4.5.1. Azpeitiarras fusilados extrajudicialmente	255
4.6. Prisioneros de guerra azpeitiarras	256
Listado XI: Azpeitiarras recluidos en campos de concentración y batallones de trabajadores	
4.6.1. Azpeitiarras juzgados por tribunales militares franquistas	257
5. TESTIMONIOS	291
6. FUENTES Y BIBLIOGRAFÍA	307

Presentación

1

ENEKO ETXEBERRIA
ALCALDE DE AZPEITIA

JAVIER BUCOS CABELLO
INVESTIGADOR DE LA SOCIEDAD DE CIENCIAS ARANZADI

Recuperar la memoria colectiva, el publicar este tipo de libros, viene exigido por el derecho a conocer la verdad que toda la ciudadanía tiene. Y si existe ese derecho, las instituciones públicas tienen la correspondiente obligación de garantizarlo. Por tanto, para el Ayuntamiento de Azpeitia el recoger la memoria de nuestros ciudadanos se ha convertido en un compromiso irrenunciable.

En esta publicación editada por el Ayuntamiento de Azpeitia y la Sociedad de Ciencias Aranzadi podemos encontrarnos innumerables datos y cifras, si bien, debemos darnos cuenta de que se trata de personas con nombre y apellidos, azpeitarras que sufrieron lo indecible y que, lamentablemente, han permanecido en el olvido. Estas líneas quieren ser un reconocimiento hacia todas ellas. Sabemos que 78 años son muchos años y que este trabajo tenía que haberse realizado con anterioridad, pero mejor tarde que nunca.

Este libro, en gran medida, es un libro que quiere rendir homenaje a los perdedores, es el libro de los azpeitarras que perdieron la guerra. Sin embargo, nunca debemos olvidar que esos perdedores, detenidos, condenados, insultados, atemorizados, embargados, multados, castigados, torturados, lesionados, mutilados, inválidos, deportados, desplazados, señalados, asesinados, fusilados, perseguidos, silenciados, abatidos, expoliados, los que perdieron todo, los humillados... tenían nombre y apellidos, y eran lo mejor de nuestro pueblo. Lucharon y se levantaron, sin nada, casi con las manos desnudas frente a los enemigos de nuestro pueblo, frente al fascismo, frente a los poderosos y frente a los militares. Con la única pretensión de que tuviéramos un futuro mejor basado en la Justicia. Lo perdieron todo, arriesgaron su futuro personal, el futuro de sus familias, su patrimonio y su comodidad. Estos hombres y mujeres fueron, y son, lo mejor de Azpeitia. Nunca es bonito ni fácil, y el miedo perdura, pero nunca perdieron la dignidad.

Durante estos largos años es evidente que la memoria del silencio se ha impuesto. En Azpeitia la mayoría se quedó en silencio, fue obligada al silencio, y el silencio se extendió en toda la sociedad. Un silencio negro sobre lo ocurrido. Todos se quedaron embargados por el silencio, como si nunca hubiera ocurrido nada. Sin embargo, el silencio provocado por aquella Guerra no puede convertirse en olvido. El silencio no es sinónimo de olvido, el que permanece en silencio no olvida, simplemente ha decidido no compartir su recuerdo. Lo ocurrido en la Guerra no fue transmitido a nadie. El silencio se impuso junto con un sufrimiento profundo, sin que haya existido el derecho a conocer la verdad, al reconocimiento integral. No ha existido, por tanto, una memoria integral, no ha existido una reparación real ni justicia para nadie.

Por ello, tenemos la obligación de devolverles una pequeña parte de lo que nos dieron. Con el objetivo de que no se repitan los errores del pasado, debemos transmitir a las generaciones futuras el relato de lo sucedido. Un relato completo de lo acaecido, una memoria sobre la Guerra y la venganza, sobre una larga dictadura caracterizada por la crueldad y el dolor que provocó; una dictadura trágica que no puede volver a repetirse. Tampoco debemos olvidar las vulneraciones de derechos humanos más cercanas en el tiempo. Las lecciones del pasado sirven para todos, y no debemos admitir ningún silencio en las vulneraciones presentes. Es triste y difícil pero es nuestra historia. Hemos de romper con el silencio y, a partir de ahora, en Azpeitia no debemos olvidar a nadie.

Nuestra sociedad debe construirse sobre pilares sólidos, y por ese motivo no podemos retirar la mirada o girarla hacia a un lado. Debemos, aunque sea doloroso, recuperar y dar a conocer la memoria histórica de nuestros abuelos y abuelas, tenemos que recordar su dignidad. Debemos levantar el velo del olvido sobre aquellos años y, además, reconocer el sufrimiento. Debemos también subrayar el compromiso que aquellos y aquellas azpeitarras adquirieron en los momentos difíciles de la historia de nuestro pueblo. Fueron capaces de asumir compromisos difíciles, sirviendo de ejemplo a personas que en la actualidad asumen compromisos en nuestra sociedad. Porque fueron, somos. Porque seremos, serán.

La segunda república en AZPEITIA: el comienzo de una nueva etapa

2.

“Ante el hecho de la nueva estructuración del Estado español, el Ayuntamiento saliente de esta villa de Azpeitia, antes de cesar en sus puestos, y después de afirmar los derechos naturales e históricos que como tal nación le corresponden, reclama como primer acto de auto-determinación del País Vasco, la proclamación de la República Vasca, confederada con las demás Repúblicas Ibéricas, significando su enérgico apoyo hacia quienes en tierra vasca pugnan por el cumplimiento de cuanto en este orden se estableció en el solemne pacto de San Sebastián”¹.

El 16 de abril de 1931, cuatro días después de las elecciones municipales que propiciaron la llegada de la Segunda República, y un día antes de la constitución del nuevo ayuntamiento de Azpeitia, la corporación municipal saliente convocó una sesión extraordinaria en la que todos los concejales apoyaron la moción anterior.

De esta forma, por tanto, dio comienzo un nuevo periodo en la historia contemporánea de Azpeitia. Esta proclama en favor de los derechos históricos, la República Vasca y el pacto de San Sebastián, reunía prácticamente todas aquellas cuestiones que durante los siguientes seis años iban a transformar la política y la sociedad vasca, y por ende la azpeitiarra, sin olvidar el alcance y la trascendencia que tuvo la crisis económica. La moción aprobada el día 16 fue ratificada por la nueva corporación constituida el día 17. Lo llamativo del hecho radicaba en el apoyo que a este programa u objetivos políticos dieron personas vinculadas al carlismo y a la monarquía tiempo atrás, y que con posterioridad al golpe de Estado de julio de 1936 figuraron entre las personalidades franquistas más destacadas del municipio.

En el origen de esta avenencia podríamos señalar el sincretismo existente entre carlistas y nacionalistas a comienzos del periodo republicano, doctrinas que contaban con el beneplácito de gran parte de una sociedad tremendamente homogénea hasta entonces. Y es que en Azpeitia, al igual que en muchos municipios guipuzcoanos, la escasa implantación de movimientos y partidos obreros propició que la constitución del primer ayuntamiento del periodo republicano no surgiera de un proceso electoral, sino a partir de la aplicación del artículo 29 de la Ley Electoral del 8 de agosto de 1907. De hecho, en uno de cada dos municipios guipuzcoanos no se celebraron procesos electorales². Según el censo de población de 1929, Azpeitia contaba con 8.263 “vecinos residentes”³, por lo que le correspondía el nombramiento de 16 concejales (número de representantes asignados a municipios de entre 8.000 y 9.000 habitantes).

En cualquier caso, la consecuencia principal de la aplicación de esta ley de comienzos del siglo XX fue que un gran número de representantes municipales eran personas ligadas al comercio y a la industria, personas con una gran influencia en la sociedad azpeitiarra que acudían a la política local como herramienta al servicio de sus intereses empresariales.

CORPORACIÓN MUNICIPAL CONSTITUIDA EL 17 DE ABRIL DE 1931⁴

Alcalde: Casto Orbegozo Embil (Carlista)

Primer teniente-alcalde: Toribio Azcue Echezarreta (Empresario)

Segundo teniente-alcalde: Ciriaco Aguirre Cincunegui (Nacionalista)

Tercer teniente-alcalde: Tiburcio Lopetegui Iraeta (Baserritarra)

Síndico 1º: Silvestre Madrazo García (Empresario)

Síndico 2º: Alejandro Orbegozo Embil (Nacionalista)

Concejales: Víctor Aguirre Echeverria (Carlista)

Juan José Iriarte Odriozola “Saralle” (Carlista)

Faustino Odriozola Echeverria (Independiente)

Andrés Echaniz Arrizabalaga (Empresario)

Roque Astigarraga Echaniz (Empresario)

Silvestre Otamendi Lasa (Empresario)

José María Aizpuru Aramburu (Barreritarra)

Martin Oyarzabal Izaguirre (Nacionalista)

Jose Maria Aramendi Estala “Pipas” (Baserritarra)

Francisco Iturzaeta Aguirre (Baserritarra)

Otro grupo de poder de primer orden en Azpeitia lo constituía la iglesia católica, cuyo máximo exponente en el municipio era el santuario de Loiola y toda la actividad religiosa que en torno a este núcleo llevaba a cabo la Compañía de Jesús. La expatriación del obispo de Vitoria, Mateo Múgica, en mayo de 1931 y sobre todo, la disolución de los jesuitas en enero de 1932 tuvieron una enorme repercusión en Azpeitia. Este último hecho provocó que una multitud de azpeitiarras y guipuzcoanos de otras localidades acudieran a despedir a los religiosos el día de su marcha.

El control social que ejercía la religión católica sobre la política local y las relaciones sociales resultó también determinante en los sucesivos procesos electorales durante la Segunda República, pero también en el devenir de las propuestas estatutarias. El carácter laico de la constitución española aprobada en diciembre de 1931 chocaba con la “Gibraltar vaticanista” (Indalecio Prieto) que pretendían los impulsores del Estatuto de Estella, del mismo modo que los límites del derecho a la propiedad, la reforma agraria y el empoderamiento de la clase obrera eran perjudiciales a los intereses de los grandes propietarios e industriales azpeitiarras.

Sin embargo, todos estos condicionamientos sociales tan arraigados en la sociedad azpeitiarra, y que a priori colisionaban frontalmente con los principios fundamentales que establecía la nueva constitución española, fueron relativizándose a lo largo de los años, lo que le permitió incorporarse al proceso de transformación socio-político de la época desde la idiosincrasia del pueblo vasco. Este último factor resultó determinante, ya que la aceptación de aquellos principios democráticos no supuso el abandono por parte de la sociedad de sus reivindicaciones en torno a los derechos y libertades del pueblo vasco sino su acomodamiento a esta nueva realidad.

En Azpeitia, más allá de la decidida apuesta por el autogobierno, la defensa de la identidad vasca fue uno de los ejes de la política local, tanto de la corporación municipal constituida en 1931 como de la emanada de las elecciones de abril de 1933. Cabe destacar en este sentido la importancia que para un pueblo eminentemente euskaldun tenía el reconocimiento y defensa de su lengua. Por ello, tan solo tres días después de la formación de la corporación municipal de 1931, concretamente el 20 de abril, ésta aprobaba a petición del concejal nacionalista Alejandro Orbegozo rotular en bilingüe las calles de la localidad. Además, el día 27, se acordó enviar un telegrama al ministro de Instrucción Pública solicitando la enseñanza en euskera en las escuelas públicas⁵.

¹ AUA (Sig. 0273-03; Cód.: 12).

² BARRUSO BARES, P.: *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*. (1994).

³ AUA (Sig. 847-05; Cód.: 217).

⁴ AUA (Sig. 0273-03; Cód.: 12).

⁵ AUA (Sig. 0273-03; Cód.: 12).

Asimismo, en la transformación de la sociedad azpeitiarra influyó otro factor no menos importante como fue el flujo migratorio al albor de la situación económica, que fundamentalmente trajo a Azpeitia a emigrantes españoles, pero que también hizo desplazarse a azpeitiarras fuera de Hego Euskal Herria. La llegada de trabajadores foráneos propició que a partir de 1932 diferentes asociaciones, sindicatos y partidos de izquierdas de ámbito estatal se asentaran en Azpeitia⁶.

La creación de Unión Republicana en septiembre de 1932, la implantación de UGT en 1933, y de Izquierda Republicana en 1934, son una muestra del crecimiento progresivo de estas doctrinas en Azpeitia. Ahora bien, a pesar de que también atrajeron a trabajadores autóctonos, el peso de estas organizaciones en la localidad fue significativamente escaso, al menos en lo que a resultados electorales se refiere.

2.1. Azpeitia como paradigma de la conflictividad política

Utilizada como bastión de los valores conservadores por unos, como paradigma de la cultura vasca por otros, y convirtiéndose en objetivo de aquellos que veían en la homogeneidad de su población un obstáculo para la supervivencia del nuevo régimen democrático, Azpeitia pasó a ser uno de los principales focos de atención de las diferentes tendencias políticas existentes a partir de abril de 1931.

En el mes de junio de ese mismo año, las elecciones a Cortes constituyentes arrojaron unos resultados altamente esclarecedores en Azpeitia: la coalición entre PNV y tradicionalistas obtuvo 1.744 votos, mientras que las fuerzas de izquierdas sumaron 18 votos. Se lograba, ahora sí, conocer la voluntad de los azpeitiarras mediante un proceso electoral, evidenciando que la corporación municipal constituida el 17 de abril pudiera cumplir con altas cotas de aceptación o representatividad a pesar de haberse establecido en aplicación del artículo 29.

Con todo, la composición del ayuntamiento de Azpeitia, así como su actividad en pro del estatuto vasco, hizo que el gobernador civil de Gipuzkoa (Félix Galarza Gago) quisiera ejercer cierto control sobre las actividades de la entidad local. En concreto, en diciembre de 1931 envió varios telegramas en los que solicitaba información acerca de la "filiación política" de los concejales, así como de la posible adquisición de acciones de la sociedad editora del periódico monárquico *La Nación* por parte de "alguna entidad oficial de la localidad"⁷. Un mes más tarde, el 25 de enero de 1932, la corporación municipal mostró su más enérgica protesta contra el decreto de disolución de la Compañía de Jesús, y acordó, "haciéndose eco del clamor unánime de todos los vecinos", constar en acta "el profundo sentimiento y dolor" que había producido aquella decisión. Asimismo, los representantes municipales se comprometían a "mantener con firmeza y virilidad, a pesar de las persecuciones y medidas violentas, el espíritu ignaciano que tanto honra y enaltece al pueblo de Azpeitia"⁸.

La tensión política existente no sólo se hacía patente entre instituciones sino que también se trasladó a las calles de Azpeitia. A lo largo de 1932 la actividad del movimiento obrero en esta localidad fue en aumento, logrando su momento álgido con la marcha republicana sobre Azpeitia el 4 de septiembre de 1932. Una marcha que venía precedida por las llevadas a cabo por los carlistas el 11 de abril y por los nacionalistas el 12 de junio, y que causó un gran revuelo y varias incidencias en el municipio. Al parecer, se profirieron gritos contra la iglesia y se intentó arrancar una placa del *Sagrado Corazón de Jesús*. Asimismo, desde la casa del alcalde Casto Orbegozo parece ser que se arrojó agua contra los participantes en la marcha socialista⁹. Un día después del acto republicano, el Heraldo de Madrid hablaba en estos términos:

"La República, definitivamente consolidada por la voluntad popular, extiende su beneficioso radio de acción en proporciones triunfales (...) las banderas tricolor de las organizaciones republicanas de Guipúzcoa, Navarra y Álava entran en Azpeitia, último reducto de la reacción aliada con el oscurantismo jesuítico en buena hora desterrado".¹⁰

Aparte de las lecturas particulares que de los diferentes actos convocados durante 1932 en Azpeitia hiciera cada medio de comunicación, el ambiente político del municipio no parecía ser el más sosegado. A modo de ejemplo, citemos el caso del azpeitiarra Pablo Barredo Fontal: A pesar de haber sido miembro-fundador de Unión Republicana en Azpeitia y posteriormente de las Juventudes Socialistas, Pablo hizo la guerra junto a los sublevados al encontrarse desde 1934 enrolado en el regimiento de zapadores de Melilla nº 7. En 1939, tras finalizar la guerra, fue juzgado por un presunto delito de espionaje, acusado de ser miembro del Servicio de Inteligencia Especial Periférico (SIEP), también conocido como Servicio de Espionaje Republicano. Pues bien, en el expediente que aportó al juzgado de instrucción el Servicio de Información y Policía Militar franquista en relación a los antecedentes izquierdistas de Pablo, se decía lo siguiente:

"...por estas actividades y otras en el mismo sentido (léase su militancia política hasta 1934) fue muy perseguido por el carácter reaccionario del pueblo (Azpeitia), siendo envuelto en un ambiente de hostilidad y limitadísimo su desenvolvimiento en la vida civil, llegando a ser imposible su vida por el boicot que le hacían en su pueblo."¹¹

De vuelta al ámbito institucional, poco después de la marcha republicana del 4 de septiembre, el gobernador civil de Gipuzkoa (Pedro del Pozo Rodríguez) visitó Azpeitia, y el día 12 envió un oficio a la corporación municipal en la que detallaba el porqué de la "impresión desagradable" que le había causado su estancia. Según relató en su escrito, el ayuntamiento no había prestado la debida colaboración a los actos de "afirmación republicana". Además, exponía algunas de las irregularidades que había observado e instaba a los representantes locales a adoptar ciertas medidas. Entre otras, reclamaba que en el salón de sesiones se sustituyera el retrato de San Ignacio de Loiola por el del Jefe de Estado y por el emblema de la República española. El gobernador civil de Gipuzkoa aludía a que la imagen de San Ignacio "si bien puede responder a un sentimiento legítimo y noble, también puede simbolizar en estos momentos una protesta contra las medidas legales relacionadas con la disolución de la Compañía de Jesús". Asimismo, se instaba a poner en otro lugar el cuadro del árbol de Gernika "sin perjuicio de lo que sobre estos particulares pudiera aludir en su día ese ayuntamiento, cuando actúe una corporación elegida por los sufragios del cuerpo electoral".¹²

Tras la lectura del oficio, la corporación municipal, a iniciativa del alcalde, hizo constar en acta su desacuerdo con varias de las afirmaciones del gobernador civil. En primer lugar se señalaba que la conducta del ayuntamiento el día del mitin republicano fue correcta, y para ello se citó el oficio del presidente de Unión Republicana de Azpeitia, Timoteo Gómez, en el que se daba las "gracias al ayuntamiento por su cola-

⁶ *Ibid.*

⁷ AUA (Sig. 1317-02; Cód.: 211).

⁸ AUA (Sig. 0274-02; Cód.: 12).

⁹ AIZPURÚ MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

¹⁰ *Heraldo de Madrid*, 5 de septiembre de 1932.

¹¹ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 61629/39(AGHD)*.

¹² AUA (Sig. 0274-02; Cód.: 12).

boración". Además de ello, el ayuntamiento se mostró reticente a retirar el retrato de San Ignacio, incluso se decidió que el alcalde y varios concejales fueran a Donostia a reunirse con el gobernador civil para solicitar que dicha imagen pudiera seguir expuesta en el mismo lugar. Cinco días más tarde el alcalde se reunió con el gobernador civil, y ante la negativa de éste a permitir la colocación de la imagen de San Ignacio, el ayuntamiento instaba "a las fuerzas vivas, entidades y particulares de la villa, elevar un escrito pidiendo que se colocara nuevamente aquel cuadro", así como a la recogida de firmas entre los azpeitiarras.

Seguidamente, en la misma sesión del día 12, la corporación municipal apuntaba que "aunque elegido los señores concejales por el artículo 29, representan al pueblo tan legítimamente como los concejales elegidos por sufragio". Por último, hicieron constar "que el árbol de Gernika no es símbolo del nacionalismo vasco sino representación de la ideología de todos los vascos sin distinción de matices políticos".¹³

Como puede observarse, la tensión entre las diferentes instituciones fue en aumento a medida que se afianzaba el régimen republicano. A cada una de las exigencias de los diferentes gobernadores civiles de Gipuzkoa (un total de cinco entre abril de 1931 y diciembre de 1932), los representantes azpeitiarras intentaban mostrar su oposición o dar una respuesta alternativa. Otro ejemplo de esto último fue la aprobación por parte de la corporación, a iniciativa del concejal Madrazo, de adquirir una ikurriña y colocarla en el balcón del ayuntamiento, una vez que por orden del gobernador se habían visto en la obligatoriedad de colocar la enseña republicana. Pero no sólo se tensionaba la situación con el Gobierno Civil, sino que también se trasladaba a las relaciones con la Diputación. A mediados de octubre, ante la convocatoria de la Diputación para una reunión en Madrid en relación al impuesto de la harina y otras cuestiones, el ayuntamiento respondió a la entidad foral que no acudiría a dicha reunión "dada la situación especial en la que se encontraba el ayuntamiento a causa del proyecto de ley de separación de sus cargos a los concejales elegidos por el artículo 29".

Efectivamente, la disolución de los ayuntamientos nombrados por el artículo 29 estaba en marcha. El 6 de enero de 1933 la Gaceta de Madrid hizo público el decreto-ley aprobado el 20 de diciembre anterior por las Cortes españolas, en el que daba un plazo de 20 días para que los concejales elegidos mediante el mencionado artículo fueran cesados. En su lugar, en aquellos municipios como Azpeitia en los que no existía ningún concejal elegido por sufragio, se nombraron comisiones gestoras formadas por tres personas: un funcionario, un contribuyente, y un obrero. Éstos debían ser menores de 30 años y no haber ocupado ningún cargo durante la dictadura de Primo de Rivera. En el caso del obrero y el contribuyente, serían los sindicatos y agrupaciones, constituidas con anterioridad a esta ley, las que elegirían a las personas encargadas de formar parte de la comisión.¹⁴

Así, el 25 de enero de 1933 se constituyó la Comisión Gestora de Azpeitia formada por el funcionario Jesús Echavarrri Castell-Ruiz (presidente), el obrero perteneciente a la Agrupación de Obreros Vascos de la Industria del Mueble de Azpeitia, Nicolás Elorza Aizpitarte, y Eusebio Aguirrezabal Ibarzabal, dueño de un negocio de alquiler de bicicletas. Durante los tres meses siguientes en los que esta Comisión Gestora dirigió el ayuntamiento se multiplicaron las demandas de diferentes sindicatos y asociaciones. Por ejemplo, los republicanos azpeitiarras, de la mano del presidente de Unión Republicana José Valverde, presionaron para que se tomaran ciertas medidas, más simbólicas que políticas, tendentes a mostrar la lealtad de Azpeitia al régimen republicano. En este sentido, se instó a poner el nombre de plaza de la República a la plaza principal. Asimismo, el Sindicato de Obreros Vascos (SOV), posteriormente ELA-STV, instó a la gestora a poner en marcha obras ya proyectadas en la localidad con el objetivo de suavizar la situación de desempleo en la que se encontraban muchos obreros.¹⁵

2.1.1. El auge del nacionalismo vasco y la ruptura con los tradicionalistas

A medida que la Segunda República fue afianzándose y fijando los límites legislativos del nuevo régimen democrático, la sintonía entre nacionalistas y tradicionalistas fue resquebrajándose. Sin lugar a dudas, el fracaso del Estatuto de Estella marcó un antes y un después en las relaciones entre ambas tendencias ideológicas. El requisito insalvable que los tradicionalistas hacían de la preeminencia de la iglesia católica para cualquier acuerdo, chocaba con la apuesta decidida del nacionalismo vasco por la consecución de un estatuto de autonomía adecuado a la legislación republicana.

En Azpeitia, estos dos espectros ideológicos se disputaron durante todo el período republicano el liderazgo político. Las elecciones a Cortes constituyentes de junio de 1931, y en parte el ayuntamiento formado en el mes de abril de ese mismo año, reflejaron la escasa diferencia entre ambas en cuanto al apoyo electoral, así como el predominio de estas doctrinas frente a los partidos de izquierdas. Sin embargo, fueron las elecciones municipales del 23 de abril de 1933 las que midieron realmente las fuerzas de unos y otros en la localidad. En éstas, los resultados para los candidatos nacionalistas fueron muy positivos, al conseguir 15 concejalías de 16 en juego. La plaza restante fue para el único representante tradicionalista elegido por los azpeitiarras: José Alzuru Sampedro. En resumen, en las tres circunscripciones formadas las candidaturas nacionalistas lograron 6.481 votos, 2.104 las tradicionalistas, y 193 las candidaturas republicanas, sin conseguir estos últimos representación municipal.

CORPORACIÓN MUNICIPAL CONSTITUIDA EL 10 DE MAYO DE 1933¹⁶

Alcalde: José Antonio Oyarzabal Oyarzabal (Nacionalista)

Primer teniente-alcalde: Ciriaco Aguirre Cincunegui (Nacionalista)

Segundo teniente-alcalde: Antonio Olaizola Echeverría (Baserritarra/PNV)

Tercer teniente-alcalde: José María Aramendi Estala "Pipas" (Baserritarra)

Síndico 1º: José Manuel Aguirre Echeverría (Nacionalista)

Síndico 2º: José Alzuru Sampedro (Tradicionalista)

Concejales: Luis Goenaga Odriozola (Baserritarra)
Demetrio Eguiguren Barrutia (Nacionalista)
Francisco Arregui Echaniz (Baserritarra)
Miguel Irueta Peñagaricano (Nacionalista)
José María Sorozabal Zulaica (Nacionalista)
Manuel Olazabal Gurruchaga (Baserritarra)
José Antonio Altuna Garate (Baserritarra)
Marcos Urbistondo Cendoya (Baserritarra)
José Antonio Arruti Garagarza (Nacionalista)
Emeterio Alberdi Aguirre (Baserritarra)

¹³ *Ibid.*

¹⁴ AUA (Sig. 847-06; Cód.: 217).

¹⁵ AUA (Sig. 0275-01; Cód.: 12).

¹⁶ *Ibid.* / AIZPURI MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

Por tanto, parece ser que los posicionamientos políticos nacionalistas habían calado en la ciudadanía azpeitiarra. Sin embargo, el movimiento tradicionalista seguía contando con el apoyo de amplios sectores sociales, cuyos máximos valedores eran personas ilustres ligadas a la oligarquía vasca con intereses en Azpeitia como la marquesa de San Millán (Dolores Porcel), "presidenta honoraria de las *Margaritas*", o los señores de Zuzola. La movilización y las proclamas en torno a la religión fueron una constante durante este período, sabedores de que la cuestión religiosa era un componente movilizador de primer orden. El 11 de junio de 1933, el Centro Tradicionalista de la localidad celebró el acto de "bendición de la bandera del Requeté", al que acudieron cientos de personas y en el que se vertieron proclamas apocalípticas sobre la salvaguarda de España y en contra de la República¹⁷.

Sin duda, la aprobación de La Ley de Confesiones y Congregaciones Religiosas aprobada por las Cortes españolas el 2 de junio de 1933 vino a tensar aún más el clima social. La aplicación de esta ley en el ámbito municipal afectaba principalmente al cierre de los centros de enseñanza católicos y al acomodo en la red pública de los alumnos de aquellos centros. La corporación municipal, donde la representación nacionalista era mayoritaria, se limitó a cumplir la legislación, nombrando para esta cuestión al alcalde José Antonio Oyarzabal y al concejal Ciriaco Aguirre representantes de la Comisión Mixta de Instrucción Pública¹⁸.

En consecuencia, la tensión entre nacionalistas y tradicionalistas se convirtió en ocasiones en un conflicto entre la corporación municipal y las autoridades eclesiásticas de Azpeitia. Un choque que se hizo definitivamente público en la festividad de San Ignacio del 1 de agosto de 1933, cuando el clero encargado de los actos religiosos prohibió cantar el himno de San Ignacio en euskera (el *Iñaki Deuna* con letra de Sabino Arana). Ante este hecho, el ayuntamiento se adhirió a la protesta redactada por la Junta Municipal del PNV en la que se hablaba del "antivasquismo de los dirigentes del clero de Azpeitia" y del "atropello cometido con el euskera y con nuestros sentimientos nacionalistas". Además de ello, se eligió al alcalde para formar parte de la comisión que haría entrega de la protesta a la autoridad diocesana¹⁹.

A partir de entonces y hasta el final del período republicano el enfrentamiento entre iglesia y autoridades locales no hizo más que aumentar. Por ejemplo, en tiempos de guerra el alcalde Ciriaco Aguirre y su mujer acudían a misa diariamente a las 8:30 h. Uno de esos días el abad se negó a dar la hostia consagrada a Ciriaco, por lo que éste interpelló al abad sobre su actitud. Al parecer, el religioso le contestó que la negativa a darle la hostia respondía a que Ciriaco era separatista y "de los rojos"²⁰. Este hecho tuvo cierta repercusión en el pueblo, a tenor de los testimonios que a lo largo de los años han prestado varios vecinos de la localidad.

Otro modo de ilustrar el alejamiento ideológico entre nacionalistas y tradicionalistas lo encontramos en la declaración prestada por Alejandro Orbeagoz Embil ante el juzgado de instrucción militar de Donostia en 1938, acusado de un supuesto delito de "auxilio a la rebelión". En ésta, Alejandro explicaba por qué se afilió al PNV y por qué decidió posteriormente abandonar dicho partido:

"Que hasta el año treinta y uno fue carlista de ideas y dicho año ingresó en el Partido Nacionalista por el asunto del Estatuto de Estella, estatuto que pedían juntos carlistas y nacionalistas para solicitar la autonomía económica pero no la separación del resto de España, siguiendo el declarante con sus ideas carlistas. Y al declarante, como a otros, el citado estatuto les llevó al Partido Nacionalista (...) dándose de baja en el citado partido porque este abandonó el Estatuto de Estella y comenzó con un estatuto que le llaman de Vitoria, laico y separatista".²¹

Pero a pesar de estos encononrazos con la institución que más influencia tenía en la sociedad azpeitiarra y las constantes denuncias de los círculos tradicionalistas sobre los "abusos que se cometen en los bailes" y las "inmoralidades en circos y barracas", los nacionalistas del PNV no perdieron el pulso y en las elecciones generales del 19 de noviembre de 1933 volvieron a ser la fuerza más votada, tanto en Azpeitia como en el resto de la provincia. Los candidatos de las derechas españolas aglutinados en Renovación Española, a pesar de conseguir más de 3.000 votos, quedaron muy alejados de los 8.150 logrados por los jeltzales. Los republicanos, por su parte, no llegaron al centenar de votos²². Sin embargo, los resultados en el Estado español auparon al poder a los partidos de derechas (la coalición radical-cedista), lo que supuso un varapalo para la consecución del ansiado estatuto y, en general, para el avance de la Segunda República en materia de derechos y libertades, tanto individuales como colectivas.

2.1.2. El "bienio negro" en Azpeitia. La dimisión de la corporación municipal y el nombramiento de una comisión gestora

En cualquier caso, parece evidente que en Azpeitia las sucesivas citas electorales de 1933, a las que habría que añadir el apoyo masivo al nuevo proyecto estatutario votado en referéndum, otorgaron al nacionalismo del PNV el predominio político. Sólo una decisión o contratiempo inesperado, como fue el conflicto en torno al "Estatuto del Vino" y la contravención que con respecto al Concierto Económico suponía el desgravar fiscalmente esta bebida alcohólica, pudo restituir en el poder municipal a los tradicionalistas azpeitiarras.

Efectivamente, únicamente tras la decisión de los municipios vascos el 29 de julio de 1934 de formar una *Comisión Permanente* en defensa del Concierto Económico vasco a través de unas elecciones en las que los concejales de cada ayuntamiento elegirían a cuatro representantes por cada distrito electoral, se dio paso a revertir la voluntad popular. Desde el primer momento, los gobernadores civiles advirtieron de la ilegalidad y las consecuencias penales que a su juicio suponía la celebración de la jornada electoral prevista para el 12 de agosto²³. Sin embargo, los ayuntamientos vascos siguieron adelante, y en el caso de Azpeitia, la votación se llevó a cabo en la "casa nº 4 y 5 del barrio de Arzubia" y no en la casa consistorial, al ser ocupada ésta por la Guardia Civil²⁴.

El día 13, el juzgado de Azpeitia comunicó al gobernador civil (Emeterio Muga Díez) la suspensión de varios alcaldes entre los que se encontraba José Antonio Oyarzabal, pasando a ocupar el cargo de forma interina Ciriaco Aguirre. Diez días más tarde, el 23 de agosto, se convocó una sesión extraordinaria en el ayuntamiento de Azpeitia en la que se informó del procesamiento y suspensión del alcalde, lo que provocó que Ciriaco dimitiera como alcalde interino y que el resto de los concejales asistentes se negaran a ocupar el cargo. Tras este hecho el gobernador civil propuso colocar al frente del ayuntamiento al único concejal tradicionalista de la localidad, José Alzuru, el cual sufrió un ataque contra su domicilio "con dos petardos de dinamita" a comienzos de septiembre. Una vez le dio el visto bueno "su partido", José Alzuru aceptó el cargo y convocó

¹⁷ *El Siglo Futuro* (17 de junio de 1933).

¹⁸ AUA (Sig. 0275-01; Cód.: 12).

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Testimonio de Asensio Zubillaga*. (2006).

²¹ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 2284/38* (AIRMN).

²² AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

²³ BARRUSO BARES, P.: *El intento autonómico de verano de 1934. La actitud el ayuntamiento de San Sebastián*. (1995).

²⁴ AUA (Sig. 0275-02; Cód.: 12).

para el día 4 de septiembre al resto de concejales para un pleno que quedó suspendido ante la falta de representantes²⁵. Ese mismo día se produjo la dimisión colectiva de todos los concejales de todos los ayuntamientos vascos.

En consecuencia, a partir del 28 de septiembre de 1934 y hasta febrero de 1936 la representación municipal de Azpeitia pasó a manos de una gestora nombrada por el gobernador civil de Gipuzkoa, en función del decreto-ley publicado el día 23. Esta decisión provocó los siguientes resultados:

- Al menos nueve de los trece miembros de la comisión eran tradicionalistas.
- Siete de los trece fueron candidatos en las elecciones de abril de 1933 pero no contaron con el respaldo electoral suficiente para ser proclamados concejales, por lo que el nombramiento de esta gestora les aupaba a un cargo de representación local que no habían logrado obtener a través de las urnas.
- Cinco de ellos fueron concejales de Azpeitia durante el primer franquismo.

COMISIÓN GESTORA NOMBRADA POR EL GOBERNADOR CIVIL EL 28 DE SEPTIEMBRE DE 1934²⁶

Alcalde: Roque Astigarraga Echaniz (Tradicionalista. Concejales en abril de 1931 y alcalde franquista)

Primer teniente-alcalde: Pedro Azpiroz Mendiola

Segundo teniente-alcalde: Lucas Aguirre Echeverría (Republicano)

Tercer teniente-alcalde: Prudencio Olaizola Aranguren (Tradicionalista. Concejales franquista)

Síndico 1º: Juan José Iriarte Odriozola "Saralle" (Tradicionalista. Concejales en abril de 1931, candidatura baserritarra, y concejal franquista)

Síndico 2º: Martín Bereciartua Arcelus (Tradicionalista)

Concejales: José Alzuru Sanpedro (Tradicionalista)

Ignacio Orbegozo Juaristi (Tradicionalista. Concejales franquista)

Pedro Arcelus Epelde (Tradicionalista)

Juan José Iturralde Querejeta (Tradicionalista)

José María Aizpuru Aramburu (Tradicionalista. Concejales en abril de 1931, candidatura baserritarra, y concejal franquista)

Ignacio Bereciartua Cendoya

José Antonio Campos Zubillaga

Por tanto, durante los siguientes 17 meses la gestión del ayuntamiento de Azpeitia quedó en manos de una comisión gestora no elegida por los ciudadanos. Entre sus decisiones más controvertidas estuvo la destitución arbitraria de varios trabajadores municipales y la colocación en dichos puestos de personas afines. Este fue el caso, entre otros, de los cargos de celador de arbitrios, administrador del matadero, sereno, oficiales, y alcaldes de barrio²⁷. Además de ello, se dejó fuera de los presupuestos el sueldo del veterinario titular, Gaudencio Arregui, lo que provocó una querrela por parte de éste²⁸.

En otro orden de cosas, destacó también el apoyo incondicional que la comisión gestora mostró al gobernador civil y al gobierno de la República presidido por Alejandro Lerroux en su actuación contra los sucesos revolucionarios de octubre de 1934. El 11 de noviembre de 1934, a propuesta del concejal Juan José Iriarte, la comisión expresaba su sentido pésame por los asesinatos de Marcelino Oreja y Carlos Larrañaga "por las turbas revolucionarias²⁹."

En un aspecto más simbólico, durante meses se produjo una discusión en las sesiones plenarios de la corporación en torno al reglamento de la banda municipal. Las "Asociaciones Religiosas y Civiles" de Azpeitia, así como la sección femenina de requetés *Margaritas*, solicitaron la modificación de dicha reglamentación con el objetivo de que se impidiera el baile público, tanto en los lugares abiertos como en los cerrados, y que "no se establezca la costumbre de las Kalejiras". Estas peticiones iban en la línea de las repetidas quejas que contra las "inmoralidades" observadas en fiestas venían denunciando desde el comienzo del período republicano los grupos carlistas de Azpeitia. Sin embargo, a pesar de que concejales como Pedro Azpiroz, José Alzuru y Pedro Arcelus se mostraron firmes partidarios de la modificación, encontraron la oposición del alcalde Roque Astigarraga y otros miembros de la comisión, lo que hizo que la cuestión quedara sin resolverse al finalizar el mandato de éstos en febrero de 1936³⁰.

2.1.3. El triunfo del Frente Popular y la restitución de los concejales electos

Los días 16 y 23 de febrero de 1936 se celebraron en el Estado español las últimas elecciones generales del período republicano, tras una campaña intensa marcada por la disputa ideológica entre la izquierda y la derecha, aglutinadas en coaliciones electorales. En Gipuzkoa el PNV se hizo con 4 escaños y el Frente Popular con 2, quedando sin representación la *coalición contrarrevolucionaria* en la que figuraban Comunión Tradicionalista, la Derecha Vasca integrada en la CEDA y los monárquicos de Renovación Española.

En Azpeitia, la diferencia entre el PNV y la coalición de derechas fue de apenas 300 votos (1763 votos logró el PNV frente a 1478 de las derechas), mientras que el Frente Popular tan sólo consiguió el apoyo de 110 azpeitiarras. Probablemente, el miedo infundido ante la posible puesta en marcha de un proceso revolucionario motivó la recuperación del voto tradicionalista en Azpeitia en detrimento del PNV. En todo caso, lo que parecía no cambiar era el escaso apoyo que seguía cosechando la izquierda en el municipio³¹.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ ETXANIZ MAKAZAGA, J.M.: *De Albéitares y Veterinarios municipales en el Valle del Iraurgi.*

²⁹ AUA (Sig. 0275-02; Cód.: 12).

³⁰ AUA (Sig. 0276-01; Cód.: 12).

³¹ AIZPURÚ MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira.* (2011)

Tras las elecciones generales se produjo la restitución de la corporación municipal nombrada por “elección popular” e inhabilitada en septiembre de 1934. El 22 de febrero de 1936, una vez aprobada el acta de reintegración, se procedió a colgar de la balconada del ayuntamiento la bandera republicana y la ikurriña. Posteriormente, en las sesiones plenarios celebradas durante los meses de marzo y abril el asunto de mayor calado que debió tratar el ayuntamiento fue la revisión de la labor administrativa de la comisión gestora anterior y, sobre todo, la revocación de los empleados públicos nombrados por la gestora “sin otra guía que su capricho y favoritismo”. En este sentido, la corporación azpeitiana acordó adherirse a la solicitud que el ayuntamiento de Donostia pretendía elevar al “poder público” del Estado, para que dictara una disposición oficial que diera cobertura legal a la anulación de los acuerdos tomados por las comisiones gestoras³².

Con respecto a los nombramientos de manera arbitraria de empleados públicos, destacaron casos como la designación de maestro de escuela a una persona que ni siquiera poseía la titulación necesaria, y que incluso previo a su designación a finales de octubre de 1935 había sido desestimado por un inspector de enseñanza. Asimismo, el concejal José María Sorozabal denunció “el hecho de que algunos empleados (públicos) tienen más de un cargo en perjuicio de obreros parados que podrían desempeñarlos”. No obstante, el 2 de abril los empleados nombrados por la anterior comisión gestora pidieron al ayuntamiento que diera marcha atrás al acuerdo de revocación de sus puestos, amenazando con acudir a los tribunales. Efectivamente, al ser denegada esta solicitud el asunto fue llevado a los juzgados, acordando la corporación municipal el 12 de mayo personarse como parte en la demanda contra ésta³³.

En definitiva, el periodo que transcurrió entre la restitución del ayuntamiento en febrero de 1936 y el fracasado golpe de Estado del 17 y 18 de julio que dio comienzo a la Guerra Civil, estuvo marcado por la corrección de las políticas llevadas a cabo por la comisión gestora. Pero además de ello, hubo dos cuestiones sin resolver que trascendían los márgenes de actuación de la política municipal, pero que la condicionaron desde el inicio de la Segunda República: la crisis económica y la consecución del estatuto de autonomía.

2.2. La crisis económica y la “lucha de clases” en Azpeitia

El inicio de la Segunda República española coincidió en el tiempo con el advenimiento de una crisis económica a escala mundial surgida en Estados Unidos en 1929 y conocida como “La Gran Depresión”. La consecuencia más traumática en el Estado español fue el crecimiento imparable del número de obreros parados fruto de la recesión económica que asolaba a Europa, en un momento histórico en el que la proclamación del nuevo sistema político republicano y democrático había generado unas expectativas muy altas en la población.

En lo que respecta a Azpeitia, desde el comienzo del siglo XX, pero sobre todo en la década de los años 20, se había producido la consolidación de un tejido industrial especializado en el sector de la madera. El crecimiento de establecimientos fabriles fue en estos años notorios, lo que supuso un aumento del censo obrero³⁴. Con la llegada de la crisis económica, este sector industrial, y otros de menos peso como el de la construcción o el eléctrico, se vieron seriamente perjudicados. Sin embargo, a pesar de que el índice de obreros parados aumentó a partir de 1933 y el cierre de fábricas fue constante, los estragos de la crisis en Azpeitia, y en general en Gipuzkoa, fueron menores que en otros territorios. Más aún, dentro del territorio guipuzcoano, Azpeitia no fue de las localidades más afectadas, puesto que fueron los sectores de la metalurgia y la construcción, escasamente implantados en este municipio, los más perjudicados.

En concreto, la primera fábrica que cerró sus puertas tras el inicio de la Segunda República fue la de los señores Landa y Oyarzabal en septiembre de 1931, apenas un año después de abrirla³⁵. En junio de 1932, el alcalde Casto Orbegozo citaba las 22 fábricas existentes en el municipio, si bien, este número se incrementaba considerablemente si se tenía en cuenta, tal y como hacía el *Anuario General de España*, los talleres de menor tamaño³⁶.

FÁBRICAS EXISTENTES EN AZPEITIA EN 1932³⁷

Olaiztegui y Cía.	Dionisio Echeverri
Gregorio Segurola	Ángel Sarasua
Ramón Echeverría	Alejandro Echeverría
José Mari Iturzaeta	Ignacio Aranguren
Gregorio Egibar	Bonifacio Aguirre
Ladislao Segurola	Astigarraga y Cía.
José Peña	Javier Lapeira
Aguirre y Cía.	Francisco Sarasua
Dámaso Azcue	Urbano Larrañaga
Domingo Lizarralde	Marcial Ucin
Andrés Arruti	Rafael Nazabal

FÁBRICAS EXISTENTES EN AZPEITIA EN 1932 SEGÚN EL ANUARIO GENERAL DE ESPAÑA³⁸

1 fábrica de aguardiente	1 fábrica de gaseosa
3 fábricas de ollas	5 fábricas de <i>perratoki</i>
5 fábricas de albarcas	1 fábrica de fundición
4 serrerías	2 fábricas de lejías
2 fábricas de sillones	5 fábricas de muebles de mimbre
3 canteras	11 fábricas de muebles
3 fábricas de carruajes	2 fábricas de órganos
6 centrales eléctricas	4 fábricas de madera
1 fábrica de fuelles	

Ya en 1934, existían en Azpeitia un total de 20 centros industriales de los cuales 9 correspondían al sector del mueble, pasando a ser 8 tras el incendio de Amuebladora Azpeitiana el 15 de mayo³⁹. Esto suponía el empleo de 380 trabajadores de un censo obrero total que ascendía a 566 personas, sin contar a aquellos que realizaban labores para estas fábricas desde sus domicilios⁴⁰.

³² AUA (Sig. 0276-01; Cód.: 12).

³³ *Ibid.*

³⁴ IBAÑEZ, M. y ZABALA, M.: *Azpeitiko industria-lanaren oroimena*. (2010).

³⁵ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitian historian zehar*. (1997).

³⁶ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

³⁷ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitian historian zehar*. (1997).

³⁸ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

³⁹ AUA (Sig. 0275-02; Cód.: 12).

⁴⁰ AUA (Sig. 1240-08; Cód.: 214).

Otra característica propia de Azpeitia anteriormente citada, aunque no única, fue la ocupación de concejalías por parte de los principales patronos locales o sus familiares directos, principalmente si atendemos a la corporación municipal conformada en abril de 1931 mediante el artículo 29 de la Ley Electoral de 1907. Por ejemplo, el primer teniente-alcalde de la corporación municipal, Toribio Azcue Echezarreta, era hijo del empresario más importante del municipio, Dámaso Azcue, propietario de la fábrica de mueble de su mismo nombre. Además de ello, otros cuatro concejales de aquella corporación eran personas ligadas al comercio y a la industria: Silvestre Madrazo, Silvestre Otamendi, Andrés Echaniz y Roque Astigarraga. Este anacronismo cambió sustancialmente tras las elecciones del 23 de abril de 1933, si bien, fue una práctica que posteriormente recuperaría el franquismo.

En cualquier caso, en lo referente a Azpeitia, el alcance de la crisis económica no produjo un porcentaje insostenible de obreros parados sino más bien un empeoramiento de las condiciones laborales de los que se encontraban en activo, debido a las reducciones de las jornadas de trabajo y a la cuantía de los salarios. Si algo venía a solucionar el nuevo régimen democrático era las condiciones de la clase obrera y con ello el tremendo problema de la desigualdad social. Sin embargo, la crisis económica y la resistencia de industriales y capitalistas a aplicar las reformas, tuvo como consecuencia un aumento progresivo de la conflictividad laboral, que en el caso de Azpeitia aumentó exponencialmente a partir de 1933 y sobre todo en 1934. Al igual que en el resto de la provincia, podríamos establecer dos periodos diferenciados: una primera fase que abarcaría desde el inicio de la República hasta el año 1933, y una segunda desde 1934 hasta julio de 1936. Mientras que en la primera fase la conflictividad laboral y sus manifestaciones en forma de huelgas y paros obreros fueron moderadas, a partir de 1934 se produjo un aumento significativo de éstas. A nivel local, esta evolución coincidirá con la implantación definitiva de las dos centrales sindicales más potentes en el territorio: STV y UGT.

2.2.1. Organizaciones sindicales y conflictividad laboral en Azpeitia

La principal característica del movimiento obrero en Azpeitia durante el periodo republicano fue la tardía implantación de los sindicatos de clase, o si se prefiere, de sindicatos ligados a movimientos políticos y corpus ideológicos concretos. Hasta comienzos de 1933, los únicos sindicatos registrados, con sede social en Azpeitia, eran sindicatos del ramo o de oficios, uno de ellos ligado a *Solidaridad de Obreros Vascos* (SOV). El más antiguo de estos era el *Sindicato Católico de Oficios Varios de Azpeitia*, creado en 1924, con domicilio en la casa parroquial y con un total de 31 socios en enero de 1933. El 28 de octubre de 1931 se constituyó la *Agrupación de Obreros Vascos de la Industria del Mueble de Azpeitia*, organización local dependiente de SOV, la cual pasó de 136 afiliados en 1931 a 269 a comienzos de 1933. En aquel año de 1931, Miguel Irureta Peñagaricano, posteriormente concejal, era el máximo responsable de este sindicato nacionalista. Por último, el 4 de julio de 1932 se instaló en Azpeitia el *Sindicato Provincial del Mueble de Guipúzcoa*, dependiente del *Sindicato de Obreros en Madera de Guipúzcoa* y con 54 personas afiliadas en 1933⁴². Su presidente, Félix Berruezo Azagra, fue posteriormente presidente de UGT de Azpeitia y uno de los fundadores de Izquierda Republicana en la localidad.

Mención aparte merece el *Sindicato Nacional Ferroviario*, vinculado al sindicato socialista UGT y cuya implantación en Azpeitia se debió a la construcción del ferrocarril del Urola. En noviembre de 1932 se constituyó en la sede de Unión Republicana de Azpeitia el *Consejo Obrero del Urola*, cuyo secretario era el vecino de Zumaia Nicasio Olano Echeveguren⁴³.

A partir de 1933, siguiendo la tónica general del territorio guipuzcoano, el movimiento sindical en Azpeitia experimentó un proceso de concentración en perjuicio de los sindicatos "libres" y católicos⁴⁴. El sindicalismo abertzale representado por STV y el de corte socialista patrocinado por UGT aglutinaron desde entonces al grueso de la clase trabajadora azpeititarra, a excepción del *Sindicato Profesional del Ramo de la Madera de Azpeitia* presidido por Pedro Arratibel. STV y UGT, fueron los principales interlocutores de los trabajadores de las principales fábricas de la localidad con empresarios e instituciones locales, si bien, STV tuvo una mayor implantación que UGT debido a su ideario nacionalista.

En cuanto a la conflictividad laboral en Azpeitia, ésta resultó prácticamente inexistente en los primeros años de la Segunda República debido a la tardía implantación de sindicatos de clase y a la supuesta ausencia de obreros desempleados. De hecho, tras el cierre a comienzos del mes de septiembre de 1931 de la fábrica Landa y Oyarzabal, el alcalde Casto Orbegozo declaró que para el día 25 de aquel mismo mes no había trabajadores parados en Azpeitia⁴⁵.

En cambio, en febrero de 1933, la *Agrupación de Obreros Vascos* de Azpeitia (agrupación perteneciente al SOV, la cual no se constituirá como STV hasta el congreso de Vitoria en el mes de abril), solicitaba a la comisión gestora municipal la puesta en marcha de obras que ya tenía proyectadas el ayuntamiento para dar trabajo a "los muchos obreros" que estaban parados. En respuesta, Jesús Echavarri Castell-Ruiz (presidente de la comisión) manifestó que una vez analizado el presupuesto con el que se contaba "podían destinarse de diversos capítulos del mismo hasta doce mil pesetas con destino a obras municipales donde se diera colocación a los obreros parados". Ya en el mes de junio, el sindicato nacionalista volvió a realizar la misma solicitud al ayuntamiento constituido en mayo tras las elecciones del 23 de abril. El secretario de STV, Miguel Irureta, afirmaba en su escrito que "hay obreros que desde el mes de agosto (de 1932) se encuentran sin trabajo y muchos de ellos son padres de familia." Ante esta petición el concejal Sorozabal propuso que "se dieran raciones a los obreros de familia numerosa", a lo que se opusieron varios concejales bajo el argumento de que "era mejor dar trabajo que comidas"⁴⁶.

Siguiendo la misma tónica que STV, en el mes de agosto UGT formalizaba su respectiva petición de trabajo para obreros de Azpeitia. En esta ocasión, el ayuntamiento no sólo se comprometió a solicitar a la Diputación que empleara a obreros de la localidad en un porcentaje de al menos el 50% en las obras que efectuara en el municipio, sino que también acordó crear una lista de obreros parados con el objetivo de dar solución al problema del desempleo⁴⁷. Con todo, el año de 1933 se cerró con una huelga de los empleados de la fábrica Dámaso Azcue a causa de la cuestión de las vacaciones no retribuidas⁴⁸.

En 1934, el paro obrero en Azpeitia pasó a convertirse en uno de los mayores problemas del municipio. Por ello, se hizo efectiva una bolsa de trabajo en coordinación con las centrales sindicales UGT y STV. Una de las mayores obras que en aquel entonces pudo aliviar temporalmente el número de desempleados fue la carretera de Aratz-Erreka, donde se adquirió el compromiso de que el 70% de los obreros fueran vecinos de

⁴¹ *Ibid.*

⁴² AUA (Sig. 847-06; Cód.: 217).

⁴³ AUA (Sig. 1317-02; Cód.: 211).

⁴⁴ BARRUSO BARES, P.: *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*. (1994).

⁴⁵ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitian historian zehar*. (1997).

⁴⁶ AUA (Sig. 0275-01; Cód.: 12).

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ BARRUSO, P.: *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*. (1994).

Azpeitia. Para esta obra, formalizaron su solicitud 108 vecinos en situación de paro⁴⁹. No obstante, debemos de tener en cuenta que tanto los sindicatos como las autoridades locales diferenciaban entre parados completos y aquellos trabajadores ocupados a tiempo parcial. Fruto de los informes remitidos al ayuntamiento por parte de dichos sindicatos en el mes de agosto, el ayuntamiento de Azpeitia pudo conocer la realidad laboral exacta del municipio en aquel verano de 1934.

El mes de octubre fue sin duda el más convulso en el ámbito de la conflictividad laboral, debido a la llamada *Revolución de Octubre*. Por aquel entonces el gobierno de la Segunda República española estaba en manos de la coalición de derechas radical-cedista. Desde su formación en noviembre de 1933 y hasta octubre de 1934 se había producido un proceso de radicalización de los movimientos obreros, principalmente de los socialistas hacia posturas revolucionarias. A este hecho hay que añadir, para comprender el clima de tensión social existente, la disolución de las corporaciones municipales vascas elegidas democráticamente por comisiones gestoras nombradas por los gobernadores civiles de cada provincia. Sin embargo, la magnitud de la *Revolución de Octubre* en Gipuzkoa fue sensiblemente inferior a la de otros territorios como Bizkaia. Con respecto a Azpeitia, parece ser que las movilizaciones entre los días 4 y 11 no desencadenaron episodios de gran virulencia, quizás en parte a la actitud comedida que adoptó STV como sindicato mayoritario en la localidad. En cuanto a las represalias que pudieron tomarse, sin descartarse que pudiera haber habido detenciones, algo que desconocemos, destacó la clausura de la agrupación local del sindicato nacionalista y las sanciones del Consejo de Administración del Ferrocarril del Urola a varios trabajadores. En la sesión del 20 de diciembre de 1934 se establecieron las siguientes sanciones:

*"Faltas al servicio cometidas durante la huelga del mes de octubre: Apercibimiento en orden escrita y suspensión de empleo y sueldo durante 3 días a Pablo Iraeta, José Urcola, Sebastián Larrea, Pablo Romatet, Antonio Gurruchaga, Santiago Chasco, Juan Gurruchaga y Joaquín Garcés. Apercibimiento en orden escrita a Francisco Olano. Reprensión verbal a Miguel Barrenechea". Además, "se acordó, al mismo tiempo, volver a estudiar en su día, las responsabilidades que pudieran recaer en el empleado D. Joaquín Garcés, que se halla encarcelado por disposición gubernativa, a consecuencia de la misma huelga".*⁵¹

En cualquier caso, los sucesos de octubre de 1934, su fracaso, y la posterior represión gubernamental no solucionaron el grave problema de paro ocasionado por la crisis económica que asolaba a la República desde su inicio. Tampoco parece ser que lo consiguiera la "Ley contra el paro" aprobada por el gobierno español el 25 de junio de 1935, con la que se pretendió orientar de manera eficiente la política contra el desempleo de cada jurisdicción a través de un control exacto del número de parados. A finales de 1935 y principios de 1936, aunque el número de obreros en situación de paro completo había descendido con respecto a agosto de 1934, la cuantía de trabajadores a tiempo parcial había aumentado considerablemente.

Y es que la reducción de la jornada laboral fue la causa principal de la mayor parte de las huelgas convocadas en Azpeitia. Ejemplo de ello fue la movilización de los trabajadores de la fábrica de botones en noviembre de 1934, o la huelga convocada por el gremio del mueble en julio de 1936. Así relataba los acontecimientos el trabajador de la fábrica Aguirre Hnos. Antonio Loinaz:

"En el mes de julio de 1936 salimos a la huelga los trabajadores del gremio del Mueble pidiendo más salario. Había poco trabajo (sólo 3 días a la semana) pero se ganó la huelga y nos subieron el salario, a mí que ganaba 4,50 ptas. me subieron a 7 ptas. diarias, aunque seguíamos trabajando 3 días. Pasamos varios días sin trabajar, paseándonos en grupos por las calles, cantando esta canción, acompañada con un acordeón:

*Besteren bidez jornalak jaso
Poztuten ditu diruak
Nagusiak baino kulpa gehiago
Langile enbusteroak".*⁵³

2.2.2. El movimiento agrario en Azpeitia

Surgida en 1921, *Azpeitiko Nekazarien Bazkuna* fue la organización de mayor relevancia en el mundo rural azpeitiarra entre 1920 y 1933. Aparte de esta organización existió en Azpeitia otra de ámbito provincial constituida oficialmente en noviembre de 1931: la *Confederación Católica Agropecuaria de San Ignacio de Loyola*. Este grupo agrario contaba con unos 4.000 socios en toda la provincia, si bien, parece ser que su fuerza en Azpeitia fue realmente escasa⁵⁴.

Para entender la importancia de la organización agraria *Azpeitiko Nekazarien Bazkuna*, la cual celebró su décimo aniversario en mayo de 1931, debemos de tener en cuenta que más de la mitad de la población azpeitiarra vivía en zonas rurales a comienzo de los años 30. No obstante, la progresiva industrialización de Azpeitia hizo que de forma paralela existiera un éxodo continuado al núcleo urbano de los *baserriarras*. De hecho, uno de los aspectos característicos de la conflictividad laboral en Azpeitia fue el choque entre obreros urbanos y caseros, ya que éstos, además de poder percibir las "rentas" que les proporcionaba la tierra, percibían un salario en las fábricas en las que trabajaban. Este ingreso extra suponía un aumento del nivel de vida con respecto a los obreros urbanos, y como consecuencia las protestas de estos últimos que pedían tener prioridad a la hora de ser empleados⁵⁵.

Con todo, esta organización nacionalista aliada del PNV contó con cuatro representantes en la corporación municipal constituida en abril de 1931, mientras que los resultados de las elecciones municipales de 1933 les concedió ocho concejalías. Por tanto, el éxito electoral les permitió ampliar su ámbito de actuación, favorecidos a su vez por la creación en el mes de mayo de *Gipuzkoa'ko Nekazariak* y posteriormente por *Euzko Nekazarien Bazkuna*, agrupación en la quedó integrada *Azpeitiko Nekazarien Bazkuna*. Asimismo, el semanal *Argia* cumplió un papel fundamental en la difusión del movimiento agrario vasco durante la Segunda República. En sus objetivos, además de la defensa en líneas generales de los intereses de los *baserriarras*, este movimiento agrario añadió en el periodo republicano el apoyo a los caseros arrendatarios para convertirse en propietarios, la creación de escuelas rurales, y la instauración de un sistema cooperativo para los medios de producción⁵⁶. Así lo explicaba uno de sus máximos representantes en Azpeitia en el diario *Euzkadi* en 1931:

⁴⁹ AUA (Sig. 0275-01; Cód.: 12).

⁵⁰ AUA (Sig. 1240-08; Cód.: 214).

⁵¹ Archivo del Museo Vasco del Ferrocarril.

⁵² *Ibid.*

⁵³ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

⁵⁴ AUA (Sig. 1317-02; Cód.: 211).

⁵⁵ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

⁵⁶ AIZPURU MURUA, M.: *Los otros agrarios. Campesinos, caseríos y nacionalistas vascos*. (2013).

"Baserritarrak entzun: Beste langile guziari bezela elkartzeko garaia iritxi zaiote, bakoitza bere bidetik dabilen bitartean ezer ez baitu. Baserri, etxelur, ondo gordetzeko, maizterrak zeratenok bizi zeraten basetxien jabe egiteko ikastetxeak bear diran tokietan jartzeko, gailuk merkeago edukitzeko, aldundian edo udalean arreta aundiagoa jartzeko. Alkartzean ez bazerate laister dituzue zuen basetxe jabee gin nairik muxumotz ta lustreatzalle, beran jatorria non dan jaingoikuak bakarrik dakian demokrata ta berdintzale oyeke" (Imanol Olaizola Kiro)⁵⁷.

En la práctica, y una vez integrada la agrupación local en *Euzko Nekazarien Bazkuna*, esta organización agraria se dirigió durante el periodo republicano en varias ocasiones a la corporación municipal solicitando la supresión de varios impuestos, tales como el que gravaba la sidra y los cerdos. Además de ello, suplicó en varias ocasiones para que se actuara en contra de los cazadores⁵⁸. Pero sin lugar a dudas, la mayor lucha de esta asociación fue la defensa de los propietarios arrendatarios, los cuales, en principio, se vieron favorecidos por la reforma agraria impulsada por el gobierno de la República. A esta legislación que permitía acceder a la propiedad de los caseríos a sus inquilinos, se opusieron frontalmente los grandes propietarios como la marquesa de San Millán. De esta última era propiedad el caserío del barrio de Lasao Etxezuri, cuyos inquilinos fueron expulsados en 1936.

Por último, el 14 de junio de 1936, *Euzko Nekazarien Bazkuna* celebró en Azpeitia el día del campesino (*nekazari eguna*). Este acto fue subvencionado por el ayuntamiento de Azpeitia, el cual también cedió de manera gratuita la banda de música, la plaza de toros, y la del mercado⁵⁹.

2.3. La defensa del autogobierno

La defensa de los derechos y libertades del pueblo vasco a través de la consecución de un estatuto que permitiera recuperar ciertas cotas de soberanía, marcó gran parte de la política municipal de los ayuntamientos vascos en este período. Y es que la proclamación de la Segunda República en 1931, generó grandes expectativas en un porcentaje amplio de la sociedad vasca, un siglo después de la abolición de los Fueros y la implantación del ordenamiento jurídico e institucional español en Hego Euskal Herria.

Anteriormente, ya hemos visto como un día antes de la constitución del primer ayuntamiento en época republicana, la corporación saliente aprobó una declaración en favor de la autodeterminación y la formación de la República Vasca. La adhesión a dicho manifiesto fue la primera decisión adoptada por la corporación municipal formada mediante el artículo 29 el 17 de abril de 1931, una ratificación apoyada de forma unánime por los dieciséis representantes locales. Ya el 12 de mayo el ayuntamiento de Azpeitia se adhirió al movimiento asambleario y municipalista vasco en favor de la consecución de un estatuto de autonomía, siendo nombrado el alcalde Casto Orbeago procurador para la "Asamblea General de Ayuntamientos" y miembro de la comisión permanente de alcaldes junto con el de Getxo, Llodio, y Sangüesa⁶⁰.

El 11 de junio de ese mismo año se celebró en Azpeitia la asamblea de municipios guipuzcoanos, en la que se debatió el borrador del proyecto que había redactado la Sociedad de Estudios Vascos y que llevaba por título "Estatuto General del Estado Vasco". Este texto otorgaba al gobierno central la exclusividad en ciertas materias, entre las que se encontraba la relativa a las relaciones Iglesias-Estado. Casto Orbeago, como posteriormente aprobara la asamblea de Estella, propuso la modificación de este punto, entendiéndose que el Estado Vasco tendría que tener plena autonomía en sus relaciones con la Iglesia. Aprobado por 480 de los 520 municipios de Hego Euskal Herria, alcaldes de las cuatro provincias vascas acudieron en el 22 de septiembre a Madrid para hacer entrega del proyecto. Sin embargo, fue precisamente la cuestión de las relaciones Iglesia-Estado la que propició que las Cortes españolas rechazaran el proyecto.

A pesar de la negativa al conocido como Estatuto de Estella, las instituciones provinciales y locales vascas no renunciaron a sus objetivos. Sin embargo, el proceso para la consecución de un estatuto autonómico debió de reiniciarse desde cero, debido a las incompatibilidades que el anterior proyecto presentaba respecto al marco legislativo fijado por la nueva Constitución española aprobada el 9 de diciembre de 1931. El 25 de enero de 1932 el ayuntamiento de Azpeitia, a petición de la comisión gestora encargada de redactar un nuevo estatuto, nombró al alcalde Casto Orbeago representante de la localidad en la asamblea que tenía previsto celebrarse en Donostia el día 31. El asunto principal a resolver en aquella convocatoria era decidir si debía proponerse un solo estatuto para las cuatro provincias o si cada una de ellas debía tener el suyo propio. En este sentido, la corporación municipal azpeitiarra acordó por unanimidad apoyar el "Estatuto único para las cuatro provincias"⁶¹, posicionamiento que fue secundado por la mayoría de ayuntamientos vascos en las asambleas que el día 31 se celebraron en las cuatro capitales de Hego Euskal Herria.

En el mes de marzo la comisión gestora finalizó la redacción del proyecto, convocándose una asamblea general en Pamplona para el 22 de mayo, que finalmente fue retrasada al 19 de junio. A pesar de que 354 de los 550 ayuntamientos vascos votaron a favor del proyecto, el rechazo de los tradicionalistas a un texto "ateo" hizo que la mayoría de los municipios navarros votaran en contra del nuevo modelo estatutario propuesto. En el caso de Azpeitia, aunque gran parte de los miembros de la corporación, incluido el alcalde, estaban ligados al carlismo, se apoyó de manera unánime el proyecto⁶².

Desde entonces y hasta el verano de 1933 el proceso sufrió cierta parálisis debido al "problema navarro". A finales de julio, descartada la integración de Navarra, se convocó a los representantes de los ayuntamientos vascos de Araba, Bizkaia y Gipuzkoa a una asamblea general "para tratar el proyecto de Estatuto único para las tres provincias". En esta reunión la mayoría de los representantes municipales, en el

⁴⁹ AUA (Sig. 0275-01; Cód.: 12).

⁵⁰ AUA (Sig. 1240-08; Cód.: 214).

⁵¹ Archivo del Museo Vasco del Ferrocarril.

⁵² *Ibid.*

⁵³ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

⁵⁴ AUA (Sig. 1317-02; Cód.: 211).

⁵⁵ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

⁵⁶ AIZPURU MURUA, M.: *Los otros agrarios. Campesinos, caseríos y nacionalistas vascos*. (2013).

⁵⁷ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

⁵⁸ AUA (Sig. 0275-01; Cód.: 12).

⁵⁹ AUA (Sig. 0276-01; Cód.: 12).

⁶⁰ AUA (Sig. 0273-03; Cód.: 12).

⁶¹ AUA (Sig. 0274-02; Cód.: 12).

⁶² AUA (Sig. 0274-02; Cód.: 12).

caso de Azpeitia el alcalde José Antonio Oyarzabal, votaron a favor de un nuevo texto conocido como el "Estatuto de las Gestoras", al haber sido elaborado a iniciativa de las Comisiones Gestoras de las Diputaciones Forales. Posteriormente, se convocó un referéndum en las tres provincias mencionadas para el 5 de noviembre, con el objetivo de aprobar el Estatuto Vasco. Ese mismo día el ayuntamiento de Azpeitia celebró un pleno extraordinario en el que informó de los resultados. En el municipio azpeitiarra el 98% de los electores había votado a favor del estatuto, y en conjunto, en las tres circunscripciones vascas en las que se celebró el referéndum los votos favorables fueron superiores a los votos adversos (de las 426.309 personas que acudieron a votar, 411.756 votaron favorablemente). Por ello, el pleno mostró "su vivísima satisfacción por tan resonante triunfo", y acordaba "que recorriera las calles la banda municipal en señal de regocijo, que se izaran las banderas nacional y de Euskadi en el balcón de la Casa Consistorial", y que se mandaran telegramas de satisfacción a diversas instituciones del Estado y al presidente de la Generalitat de Cataluña⁶³.

Sin embargo, la llegada al poder en noviembre de 1933 de las derechas españolas bajo la coalición de radicales y cedistas, así como el rechazo de los tradicionalistas alaveses, hicieron que la tramitación del estatuto quedara suspendida. Desde una posición ultra-católica y ultra-nacionalista española, el nuevo gobierno central vio en el proyecto autonomista un peligro para "la desintegración de la patria"⁶⁴. A este posicionamiento se unió el conflicto en torno al "estatuto del vino" que acabó con la disolución de los ayuntamientos vascos y el nombramiento de una gestora municipal el 28 de septiembre de 1934. Estas circunstancias provocaron que una de las máximas aspiraciones del pueblo vasco durante este período no volviera a tratarse hasta la victoria del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936, con la consiguiente restitución de los representantes legítimos de los ayuntamientos.

El 23 de febrero de 1936, un día después de la reintegración de la corporación municipal azpeitiarra, el alcalde José Antonio Oyarzabal, como máximo representante de la institución local, enviaba un telegrama al presidente del consejo de ministros y al gobernador civil de Gipuzkoa en el que expresaba "la necesidad de que el Estatuto Vasco fuera rápidamente aprobado y puesto en vigor"⁶⁵. Pero a pesar de todos los esfuerzos, el estatuto de autonomía no fue aprobado hasta el 10 de octubre de 1936, en plena Guerra Civil. Por aquel entonces, Azpeitia ya se encontraba bajo el yugo de los sublevados.

⁶³ *Ibid.*

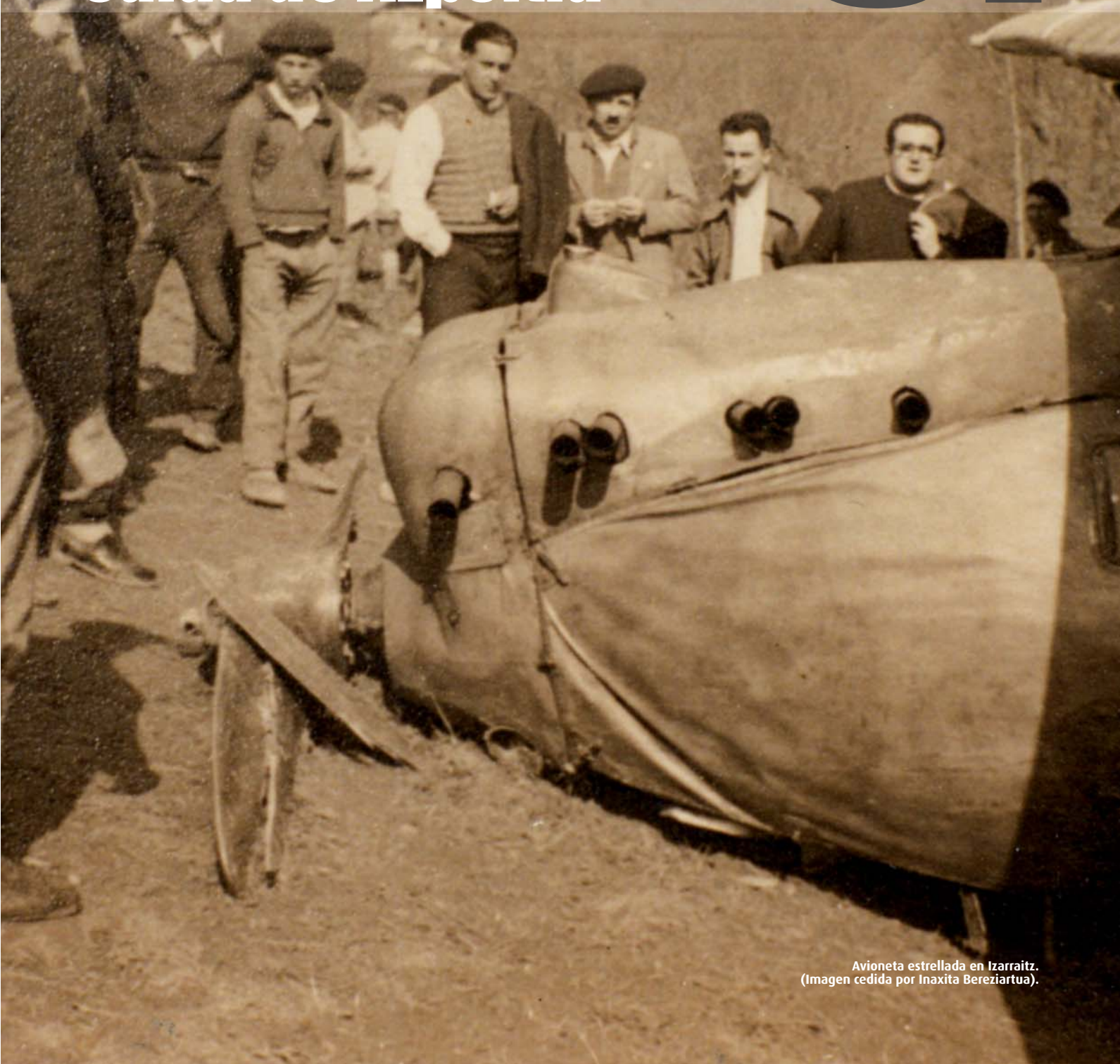
⁶⁴ BUCES CABELLO, J.: *Leioa 1936-1945*. (2014).

⁶⁵ AUA (Sig. 0276-01; Cód.: 12).

Del inicio de la Guerra Civil a la caída de Azpeitia

3.

Avioneta estrellada en Izarraitz.
(Imagen cedida por Inaxita Bereziartua).

Entre los días 17 y 18 de julio de 1936 dio comienzo una sublevación militar de parte del ejército español contra la Segunda República. Un frustrado golpe de Estado orquestado por oficiales monárquicos y reaccionarios, el cual desencadenó el conflicto armado conocido como la Guerra Civil española (1936-1939). El mismo día 17, bajo el titular “Mañana hará buen tiempo”, el Diario Vasco ejerció de cadena de transmisión entre los golpistas guipuzcoanos⁶⁶, si bien, al igual que en la mayor parte del Estado, la conspiración fracasó. Comenzaba así un período bélico de fatales consecuencias para la sociedad vasca, y por ende, para los azpeitarras.

El 20 de julio de 1936, dada la gravedad de la situación, el ayuntamiento de Azpeitia convocó un pleno extraordinario con un único punto en el orden del día relativo al golpe de Estado. En éste, se acordó lo siguiente:

“...en vista de la lucha que se ha iniciado en España, este ayuntamiento se declara leal al Gobierno que legalmente ha venido rigiendo y rige, prestando la ayuda material y moral que requieren las circunstancias presentes”⁶⁷.

Posteriormente, el jueves 23, se celebró otra sesión extraordinaria en la que el concejal Antonio Olaizola hizo saber que había remitido un telegrama al gobernador civil en nombre de la corporación municipal, adhiriéndose al gobierno republicano y “condenando el movimiento sedicioso”. Tanto la declaración institucional del día 20 como la del 23, serían a partir de 1937 utilizadas en contra de aquellos concejales azpeitarras que fueron juzgados en consejos de guerra franquistas. Sin embargo, la convocatoria del día 23 tuvo como objeto principal la dimisión presentada por el alcalde jeltzale José Antonio Oyarzabal, aludiendo motivos de salud, por lo que fue sustituido por el primer teniente-alcalde de la localidad, Ciriaco Aguirre. Desde entonces, fue Ciriaco el máximo representante del ayuntamiento, y por tanto, el encargado de gestionar un municipio configurado como uno de los núcleos claves de la resistencia antifascista, pero en el que también podría presuponerse que un número considerable de sus conciudadanos simpatizaba con los golpistas, debido a la fuerte implantación del ideario carlista en la localidad.

No obstante, aunque el ayuntamiento y su máximo representante siguieron ejerciendo labores de gobierno hasta al menos el 7 de septiembre de 1936, tras el inicio de la guerra se formó de manera inmediata el Comité de Defensa del Frente Popular, organismo que restaba capacidad decisoria en asuntos trascendentales para la localidad en tiempos de guerra a los representantes municipales. Una de las claves de este organismo fue la integración de los elementos de izquierdas del municipio, los cuales carecían de representación en el ayuntamiento.

Como en la mayor parte de los municipios en los que se formaron estos comités, el de Azpeitia fue el encargado de detener y sancionar a personas de derechas, así como el responsable del reclutamiento de milicianos voluntarios y el abastecimiento de material de guerra. De hecho, sus primeras actuaciones fueron la requisita efectuada en el cuartel de la Guardia Civil y la adquisición de armas provenientes de Eibar el 19 de julio, antes incluso de que la corporación municipal reaccionara ante la afrenta golpista⁶⁸. Otra labor importante del Comité fue la de coordinar los servicios de guardia armada que realizaron sus voluntarios, tanto en empresas como en carreteras de acceso a la localidad.

En cualquier caso, existió cierta coordinación entre los diferentes ámbitos de poder local al menos hasta comienzos del mes de agosto. El 25 de julio la corporación municipal, una vez leído el escrito conjunto que presentaron el Comité del Frente Popular, STV y PNV, acordó “recabar de los patronos de la localidad la entrega de los salarios de seis días a sus obreros”. Ante la problemática que esta decisión pudiera generar, el ayuntamiento se comprometía a que las cantidades adelantadas fueran posteriormente retribuidas de la mejor forma acordada entre patronos, obreros, y ayuntamiento, y a hacerse cargo de los pagos que no pudieran ser asumidos por los patronos. Al constituirse la institución local como fiador de los empresarios, hubo que tomarse un segundo acuerdo en el que se autorizaba al alcalde a “abrir en uno o varios bancos de la localidad una cuenta de hasta 50.000 ptas.”; o lo que es lo mismo, a solicitar un préstamo para afrontar estos gastos. Posteriormente, los días 3 y 7 de agosto, el ayuntamiento acordó solicitar de nuevo a los patronos un adelanto salarial, en ambas ocasiones limitado a cinco días de trabajo⁶⁹.

Pocas jornadas más tarde, el día 29, las mismas organizaciones que presentaron el escrito del día 25, volvieron a dirigirse al ayuntamiento solicitando que a los obreros parados que colaborasen con alguna de las tres organizaciones recibieran una ayuda económica: “dos pesetas por individuo soltero parado y de tres pesetas a los casados”. La corporación municipal acordó aceptar dicha propuesta, si bien, limitando la concesión de esta ayuda a una semana⁷⁰.

En este sentido, cabe señalar cómo varios de los voluntarios del Comité, sobre todo personas que se limitaron a realizar servicios de guardia armada, cuando posteriormente fueron capturadas y juzgadas por tribunales franquistas, ante la acusación de haber colaborado voluntariamente con el Frente Popular, alegaron en su defensa que lo hicieron para ganar un jornal con el que mantener a su familia. Este fue el caso, por ejemplo, de José María Aguirre Arregui⁷¹.

Pero no sólo los voluntarios del Comité prestaron servicios de guardia, sino que también se sumaron a esta labor los miembros de la corporación municipal tras el acuerdo del 3 de agosto. Efectivamente, en el pleno celebrado aquel día se acordó por unanimidad que los concejales hicieran guardia en el ayuntamiento desde las diez de la noche hasta las seis de la mañana, un concejal por noche.

A pesar de que todas estas decisiones estaban encaminadas a dar respuesta a la complicada situación que se vivía y eran tomadas tanto por iniciativa propia de la corporación municipal como a instancias de los representantes del Comité y otras organizaciones, la situación cambió radicalmente a partir del 4 de agosto. Y es que la constitución de las Milicias Vascas y la Comandancia Militar de Azpeitia trasladó en centro de decisiones al Cuartel General de Loiola, limitando progresivamente las competencias de los organismos locales. Por ello, entre el 7 de agosto y el 20 de septiembre tan sólo se realizaron cuatro sesiones plenas, siendo dos los temas fundamentales a los que intentaron dar solución: la dificultad de abastecimiento de productos de primera necesidad y la problemática que generaba en Azpeitia la concentración de milicianos provenientes de diferentes territorios.

De hecho, para tratar estas cuestiones y solicitar su colaboración, Ciriaco Aguirre convocó a los representantes municipales de toda la comarca del Urola el 12 de agosto. En concreto, el alcalde de Azpeitia expuso que más que el sufragar los gastos de sostenimiento de las milicias en proporción a la población de cada municipio (algo que ya había sido acordado anteriormente), lo que urgía en aquel momento era la ayuda en especie. Por ese motivo, se decidió que dicha ayuda “se haga en la forma más equitativa, aportando cada ayuntamiento un ternero en la forma que determina la Junta Municipal de Abastos”. Varios días más tarde, concretamente el 19 de agosto, la corporación municipal de Azpeitia acordó que tanto los concejales como los alcaldes de barrio difundieran un bando relativo a la “regulación de la producción y consumo de harinas” y avisaran en sus respectivos barrios a todos los caseros de la obligación de presentarse en el ayuntamiento para declarar las existencias de trigo que poseían y la cantidad correspondiente que necesitarían mantener en su poder para la nueva siembra^{72*}.

⁶⁶ ERRAZKIN AGIRREZABALA, M.: *Los nombres de la memoria. Tolosa 1936-1945*. (2013).

⁶⁷ AUA (Sig. 276-02; Cód.: 12).

⁶⁸ *Procedimientos sumarísimos de urgencia 171738/37 y 114845/38 (AIRMN)*.

⁶⁹ AUA (Sig. 276-02; Cód.: 12).

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36 (AIRMN)*.

⁷² *Ibid.*

* Ver listado I (páginas 41-42).

3.1. La creación de Eusko Gudarostea y la Comandancia Militar de Azpeitia*

“Dios y Libertad patria”. Este fue el lema elegido por los dirigentes vascos precursores de las milicias vascas formadas en Azpeitia a partir del 5 de agosto de 1936. Cabecillas de las diferentes organizaciones nacionalistas del país se reunieron en el santuario de Loiola con el propósito de organizar la defensa del territorio guipuzcoano desde el enclave estratégico de Azpeitia, lo que motivó la fundación de Eusko Gudarostea y la constitución de un Comité de Guerra con “plena facultad para organizar las milicias”⁷³, monopolizado por el Partido Nacionalista Vasco y sin representación de organizaciones políticas y sindicales no nacionalistas. Por su parte, ANV, única fuerza abertzale integrante del Frente Popular, impulsó de forma más modesta su propia organización militar reuniendo a sus milicias en el hotel Yranzu.⁷⁴

La Comandancia Militar de Azpeitia venía a cubrir el sector central de Gipuzkoa hasta entonces desprotegido, delimitando su radio de acción por el Este hasta la margen izquierda del río Oria y por el Oeste hasta las comarcas del Deba. Es decir, su función era proteger el territorio que había quedado fuera de la jurisdicción de las Juntas de Defensa de Gipuzkoa y Eibar. Pero sin lugar a dudas, lo más relevante fue que definitivamente el nacionalismo vasco tomaba parte directa y clara en la organización de la resistencia armada contra las tropas sublevadas. Y es que debemos de tener en cuenta que por aquel entonces los golpistas ya habían realizado incursiones por la zona centro de Gipuzkoa llegando hasta la costa, con apenas oposición de algunos grupos de milicianos dependientes de comités locales. Asimismo, el rápido avance de las tropas sublevadas por el corredor del Bidasoa les situó a finales de julio en Oiartzun, mientras que el 1 de agosto ocupaban Ordizia y el 7 Alegia.

Por tanto, la Comandancia de Azpeitia resultó determinante en la interrupción de la marcha imparable que hasta entonces desarrollaban los golpistas. La consecución de este objetivo de contener a las tropas sublevadas se debió fundamentalmente al éxito que supuso el reclutamiento de centenares de gudaris venidos de todos los lugares de Gipuzkoa, pero también de Bizkaia y Araba. A pesar de partir de la premisa de que “no es nuestra la causa”⁷⁵, la confluencia de todos los sectores del nacionalismo vasco en la defensa de “la democracia y la República contra la dictadura y el fascismo”⁷⁶ consiguió movilizar a amplios sectores de la sociedad vasca. Entre el 5 y el 31 de agosto el Comité de Guerra tuvo en nómina a 1280 personas, de las cuales al menos 64 eran azpeitiarras⁷⁷. La gestación de estas milicias jeltzales estuvo en una circular del PNV a todos los batzokis del herrialde así como en diversos anuncios que insertó en el diario *Frente Popular* llamando a sus militantes al alistamiento. Aún después de la presentación oficial del 8 de agosto continuaron las llamadas a la movilización, en la que ejercían de intermediarios las Juntas Municipales. En lo que respecta a ANV, hay que tener en cuenta que para comienzos de agosto de 1936 ya tenía desplazados en los diferentes frentes de guerra de Gipuzkoa a muchos de sus militantes junto al resto de los integrantes del Frente Popular, por lo que el número de personas alistadas en el hotel Yranzu fue de unas 250⁷⁸.

Con todo, la formación de estas milicias generó un grave problema logístico en cuanto al aprovisionamiento de armas, labor a la que se dedicó fundamentalmente uno de los máximos dirigentes de la Comandancia de Azpeitia, Manuel de Irujo. Los primeros aprovisionamientos se llevaron a cabo en los diferentes pueblos de la zona, acopiándose de armas propiedad de particulares, depósitos de la Guardia Civil, y de todo aquel material en manos de voluntarios que prestaban servicios de guardia en carreteras y enclaves estratégicos, como por ejemplo el que controlaba el Comité de Defensa del Frente Popular de Azpeitia. Otro acopio de armas fundamental fue el aportado por la Junta de Defensa de Eibar, cuya relación resultó mucho más fluida que con la de Gipuzkoa. También Bilbao, a través de su Junta de Defensa, colaboró con el suministro después de las negociaciones realizadas por Irujo. Por su parte, Telesforo Monzón viajó a Cataluña y consiguió que la Generalitat cediera trescientos fusiles y seis cañones. Este armamento fue enviado a la Comandancia de Azpeitia vía Francia, si bien, la Junta de Defensa de Gipuzkoa, por orden del gobernador civil de la provincia, retuvo a la altura de Pasaia la mitad del cargamento⁷⁹.

Este último episodio, fue una muestra más de las tensas relaciones entre la Comandancia de Azpeitia y la Junta de Defensa de Gipuzkoa, ya que en teoría tanto la de Azpeitia como la de Eibar eran dependientes de la de Gipuzkoa⁸⁰. En realidad, lo que existió fue una enorme falta de coordinación entre las diferentes juntas de defensa, lo cual no era más que un reflejo de la desunión de las fuerzas políticas ante los golpistas. A tenor de ello, pero sobre todo tras la desastrosa evacuación de Donostia y de toda la comarca de Oiarsoalde, las máximas autoridades de la Comandancia de Azpeitia suscribieron un comunicado el 7 de septiembre en el que reclamaron la formación urgente del Gobierno Vasco. En opinión de los firmantes, dicho gobierno autónomo debía controlar, dirigir, y orientar “la defensa de la patria”, formando así el “Frente Popular Basko”. Y es que bajo las disputas con la Junta de Defensa de Gipuzkoa subyacía la divergencia existente en torno a la política de guerra llevada hasta entonces por el gobierno de Madrid y la sumisión que había que prestar a ésta. Pero además el escrito hacía referencia a la jurisdicción de guerra propuesta por Madrid en la que aglutinaba a Cantabria con Bizkaia y Gipuzkoa, algo que rechazaban los firmantes, los cuales proponían una jurisdicción que abarcaba en su totalidad y de forma exclusiva las cuatro provincias de Hego Euskal Herria. Finalmente, los responsables de la misiva advertían de lo siguiente:

“...este Comité de Guerra de las Milicias Vascas, a pesar de la sumisión que proferían a las autoridades legítimas nacionalistas, tomará la resolución que crea oportuna consciente de la responsabilidad que sobre él pesa, no estando dispuesto bajo ningún concepto a tolerar que por falta de decisión o por prejuicios incomprensibles, dadas las circunstancias que atravesamos, se demore ni un momento más la formación de nuestro Gobierno propio, único organismo representativo que consideramos necesario para terminar con el caos actual y llevar nuestra Patria a la victoria”⁸¹.

Pero a pesar de todo, durante todo el mes de agosto y hasta la primera mitad de septiembre de 1936 las milicias acuarteladas en Loiola lograron su objetivo, realizando más una labor de resistencia que de ataque en los diferentes frentes. Las primeras actuaciones se llevaron a cabo en la línea de defensa Sur-Sureste, poniendo bajo control los enclaves de Murumendi, Beizama, Bidania-Goiatz y Ernio. Este hecho permitió a las milicias vascas situarse a las puertas de Tolosa, localidad que había sido tomada el día 11 de agosto. En estas actividades bélicas fue fundamental el gran conocimiento del terreno por parte de los mendigoizales (milicianos del Euskal Mendigoizaleen Batza, EMB), los cuales perdieron a uno de sus máximos dirigentes, Mikel Alberdi, en una de estas incursiones sobre Bidania el 15 de agosto. En lo que respecta a la zona Este, concretamente a la margen izquierda del río Oria, una vez perdida Andoain el 18 de agosto, el monte Belkoain fue el centro de duros combates en los que los gudaris resistieron

⁷³ Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1.

⁷⁴ EGAÑA, I. (Dir.): 1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v. (2004).

⁷⁵ URGOTIA BADIOLA, J. A.: Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular. 5v. (2001).

⁷⁶ Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1.

⁷⁷ CDMH (PS Bilbao 64).

⁷⁸ EGAÑA, I. (Dir.): 1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v. (2004).

⁷⁹ DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J.-C.: La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran. (2005).

⁸⁰ BARRUSO BARES, P.: Verano y Revolución. La Guerra Civil en Gipuzkoa. (1996).

⁸¹ Sabino Arana Fundazioa; Irujo 13-1.

hasta que en la jornada del 28 tuvieron que retirarse hacia Andatza, Andatzarrate, y Ventas de Zarate. En esta última, la Comandancia de Azpeitia decidió establecer su cuartel de mando en la zona, repeliendo varios ataques de las tropas requetés entre el 29 de agosto y el 18 de septiembre. Ese mismo día cayó abatido el primer combatiente de ANV, Claudio Olabari, adoptando posteriormente el primer batallón de ANV el nombre de Olabari en su honor. A diferencia de otros grupos, los milicianos de ANV ya habían participado para el 25 de agosto en los frentes de Tolosa-Villabona, Donostia y Oiartzun⁸².

Finalmente, el 19 de septiembre las tropas sublevadas lanzaron un fuerte ataque, logrando romper la línea defensiva establecida por Eusko Gudarostea entre el Ernio y Mandubia. Al mando del teniente-coronel Los Arcos, el tercio de *Lácar* conquistó el mismo día 19 Errezil, al tiempo que la Comandancia de Azpeitia procedía apresuradamente a su evacuación y repliegue hacia Bizkaia, estableciéndose primero en Saturrarán y posteriormente en Lekeitio.

Con todo, es preciso señalar que la Comandancia jeltzale de Azpeitia rehusó participar en los combates que supusieron la pérdida de gran parte de Gipuzkoa. A pesar de que varios dirigentes políticos y militares republicanos se acercaron hasta Azpeitia para intentar implicar a las milicias vascas, la respuesta fue siempre negativa. Estas milicias, por tanto, se centraron únicamente en establecer los sistemas defensivos anteriormente citados en las estribaciones del monte Ernio y otros enclaves cercanos a la Comandancia de Azpeitia.⁸³

3.2. Azpeitiarras movilizados*

La movilización de jóvenes azpeitiarras tuvo dos períodos claramente diferenciados, el antes y el después de la caída de Azpeitia en manos de las tropas sublevadas. Hasta el 20 de septiembre de 1936 la gran mayoría de los azpeitiarras que residían en la localidad optaron por la defensa de la República y los derechos y libertades del pueblo vasco, a excepción de aquellos que durante las primeras semanas del conflicto huyeron a territorios ocupados por los golpistas para unirse a su ejército.

La primera movilización importante se produjo nada más iniciarse la Guerra Civil y estuvo coordinada por el Comité de Defensa del Frente Popular, cuyos máximos dirigentes fueron Ildefonso Gurruchaga Ansola, Leandro Moral Ledesma, y Gregorio Seguro. Este Comité reunió tanto a personas de izquierdas como a nacionalistas, y las actividades que realizaron los voluntarios que se unieron a este colectivo fueron principalmente labores de retaguardia como servicios de guardia armada, requisas, y detenciones de personas favorables al alzamiento militar. No obstante, también hubo azpeitiarras que ingresaron en las primeras unidades de milicianos que acudieron a zonas en conflicto entre finales del mes de julio y comienzos de agosto.

En cualquier caso, a partir de la formación de la Comandancia de Azpeitia la mayor parte de los nacionalistas de la localidad en edad militar pasaron a formar parte del Eusko Gudarostea. Encuadrados en diferentes compañías, los azpeitiarras nacionalistas participaron en los primeros combates en zonas como Bidania, Beizama, Ventas de Zarate o Belkoain⁸⁴. En este último fue herido Antonio Odriozola "Telleie", según el relato de otro de los gudarís de la localidad que participó en la reyerta, Antonio Loínaz⁸⁵.

A medida que la estructura militar de las milicias vascas se iba consolidando a través de la composición de los diferentes cuadros de mando, las distintas unidades de combate se irían integrando en batallones, considerados como "unidades tácticas básicas"⁸⁶. En este sentido, cabe destacar el batallón de infantería *Loyola*, el cual tuvo su origen en las milicias formadas en Azpeitia y en cuya unidad quedaron encuadrados decenas de azpeitiarras. Dirigido por los comandantes Lino Lazcano y Juan de Beistegui, a comienzos de 1937 estableció su cuartel general en Gernika. En el caso de los vecinos de Azpeitia movilizados en este batallón, la mayoría de ellos formaron parte de la 2ª compañía denominada *Lartaun*. Otro de los batallones que más nacionalistas azpeitiarras aglutinó fue el *Itxarkundia*, agrupado también en Gernika y cuyo máximo responsable fue el comandante Luis Sansinenea⁸⁷.

Por su parte, los azpeitiarras de filiación izquierdista vivieron un proceso similar al de los nacionalistas. Tras el inicio de la guerra muchos de ellos se integraron en las diferentes unidades que formaron las milicias antifascistas a través del Comité de Defensa, acudiendo a combatir a aquellos territorios guipuzcoanos en peligro de ser tomados por las tropas sublevadas. Según recogía el diario *Frente Popular*, el 27 de julio de 1936 se encontraban movilizados en Azpeitia 2.000 milicianos, entre los que se encontrarían numerosos azpeitiarras⁸⁸. Posteriormente, fue el batallón de las Juventudes Socialistas Unificadas *UHP* (Unión Hermanos Proletarios) en el que lucharon la mayor parte de ellos.

En cuanto a los que formaron parte de las tropas sublevadas, la primera mención que debemos hacer al respecto se refiere a los que supuestamente participaron en el alzamiento militar. Al parecer, requetés azpeitiarras y de Oñati tenían orden de tomar el santuario de Loiola el 19 de julio de 1936, si bien, el devenir del golpe de Estado en esas primeras horas no les permitió cumplir su cometido. Previamente, estos cómplices de la sublevación habían recibido instrucción militar con armas traídas de fuera en los alrededores de Azpeitia⁸⁹. Otros tantos, como fue el caso de José María Odriozola Iriarte, huyeron de Azpeitia entre finales de julio y durante el mes de agosto con el propósito de unirse a los golpistas. Al parecer, José María fue guiado desde el barrio de Oinatz hasta Ordizia monte a través a finales de agosto, incorporándose al grupo de requetés que posteriormente ocupó Azpeitia⁹⁰.

Tras la ocupación de Azpeitia muchos jóvenes quedaron enrolados en el ejército franquista, principalmente en el llamado tercio de *San Ignacio*. Dicho tercio quedó integrado posteriormente en la II Brigada de Navarra, la cual contaba en marzo de 1937 con 4.654 efectivos. Asimismo, en Azpeitia existió lo que se llamó una brigada de reserva formada por cientos de hombres⁹¹. De los 79 azpeitiarras que combatieron en el bando franquista y que fallecieron en el frente de guerra, al menos 42 pertenecían al tercio de *San Ignacio*.

3.2.1. Lucha contra la "ofensiva facciosa" o "guerra entre hermanos"

Es indudable que el periodo de guerra que se abrió en julio de 1936 afectó a prácticamente la totalidad de las familias azpeitiarras. En el aspecto concreto de la movilización fueron los jóvenes en edad militar los directamente perjudicados, lo que supuso que varios miembros de una misma familia combatieran en el frente de guerra, en el mismo bando, en bandos diferentes, y con suertes dispares.

⁸² URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular*. 5v. (2001).

⁸³ EGAÑA, I. (Dir.): *1936, guerra civil en Euskal Herria*. 8v. (2004).

⁸⁴ CDMH (PS Bilbao 64).

⁸⁵ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

⁸⁶ VARGAS ALONSO, F. M.: *El Partido Nacionalista Vasco en la guerra*. (2001).

⁸⁷ MENDIZABAL, J.M.: *Gudarís y rehenes de Franco (1936-1945)*. (2004).

⁸⁸ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Testimonio de María Dolores Odriozola*. (2006).

⁹¹ URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular*. 5v. (2001).

* Ver listado III (paginas 62-75).

Por ejemplo, los hermanos del barrio de Izarraitz ARANGUREN CENDOYA, Bernabé y Justo "Komuntzo", combatieron en los batallones nacionalistas *Irrintzi* y *Loyola* respectivamente, y fueron posteriormente encarcelados y juzgados en consejo de guerra⁹². Un tercer hermano, José, fue depurado de su puesto de trabajo de barrendero municipal⁹³. En batallones nacionalistas también combatieron los hermanos ARRUE LARRAÑAGA. Ignacio, Francisco y Clemente se enrolaron voluntariamente en las milicias vascas organizadas en el santuario de Loiola⁹⁴ y posteriormente lucharon en las filas del batallón *Loyola*⁹⁵. Seguramente fue este el batallón en el también combatió Pedro, miembro del Comité de Defensa de Azpeitia y tras su captura en Santoña juzgado en consejo de guerra al igual que Francisco⁹⁶. Por su parte, Miren Arrue Larrañaga es probable que también sufriera las consecuencias de la victoria franquista al haber sido secretaria de *Emakume*⁹⁷, mientras que otro hermano, Juan, fue declarado prófugo en 1937⁹⁸, por lo que es probable que también hubiera actuado como gudari.

En batallones republicanos combatieron los hermanos CAMPOS ECEIZA: Juan, Alejandro y Moisés. Todos ellos eran afiliados a UGT y quedaron enrolados en el *UHP* de las Juventudes Socialistas Unificadas (JSU), sin embargo corrieron suertes dispares. Juan y Alejandro fueron juzgados en consejos de guerra y no recobraron la libertad hasta 1940⁹⁹. Mucho más trágico fue lo ocurrido a Moisés, puesto que éste resultó herido en el frente de guerra de Durango, falleciendo poco después en el hospital de Barakaldo¹⁰⁰. Un caso parecido fue el de los hermanos José María, Avelino y Leandro MORAL LEDESMA. Aunque desconocemos en qué unidad quedó enrolado José María, es probable que al igual que Avelino y Leandro su destino fuera el batallón *UHP*. Este último falleció en el hospital de Basurto tras ser herido en el sector de Otxandio¹⁰¹, mientras que José María fue encausado por la justicia militar franquista y recluido en un batallón de trabajadores¹⁰². También el padre de estos tres milicianos, Avelino Moral, un destacado dirigente de izquierdas en Azpeitia, fue juzgado y condenado a 30 años de prisión¹⁰³.

Por el contrario, los hermanos AIZPURU AIZPURU (Ignacio y José Antonio), AGUIRRE ORUESAGASTI (José y Luis), y AGUIRRE MUGURUZA (Agustín y Ángel), entre otros, combatieron en las filas del tercio requeté de *San Ignacio*¹⁰⁴. En algunos casos como el de los hermanos urrestildarras ODRIOZOLA LESACA (Diego María y José María) y ECHEVERRIA ARZUAGA (Gaspar e Ignacio), se dio la circunstancia de que ambos fallecieron en el frente de guerra. Asimismo José Manuel, José Francisco y Vicente OLAIZOLA GURRUCHAGA, oriundos del caserío Echaiz-zahar de Nuarbe, fueron requetés del tercio de *San Ignacio*, falleciendo los dos primeros en combate¹⁰⁵.

Pero también hubo hermanos que combatieron en el frente de guerra en el mismo bando pero en batallones de distinta ideología. A modo de ejemplo podríamos señalar a los miembros de la familia conocida como "Indotarrek", los hermanos AZPIAZU GOMEZ. El mayor de ellos, Roque, estaba afiliado al PNV y se alistó voluntario al cuerpo motorizado de la Ertzaintza, lo que le supuso ser condenado a reclusión perpetua¹⁰⁶. Igualmente, Eleuterio era de ideología nacionalista y formó parte del batallón de zapadores *San Andrés*, siendo posteriormente encarcelado en varias prisiones franquistas hasta su incorporación obligada al regimiento de infantería *América* en febrero de 1939¹⁰⁷. En cambio, José, aunque simpatizante de la CNT, fue miliciano del batallón socialista *UHP*. Tras su detención fue recluido en un batallón de trabajadores.

Por último, existieron miembros de una misma familia que combatieron en bandos opuestos. Daniel y Lucio ODRIOZOLA ALTAMIRA estuvieron enrolados en el batallón *Ingenieros 2* de filiación nacionalista¹⁰⁸, mientras que el tercero de los hermanos, Félix, fue combatiente requeté¹⁰⁹. Por su parte, dos de los cuatro hermanos ELIAS UNANUE, Francisco y José María, lucharon en batallones nacionalistas, mientras que Saturnino y Manuel lo hicieron en el tercio de *San Ignacio*. Este último murió en el frente de Lemoa¹¹⁰. Asimismo, cuatro de los siete hermanos URBIETA EIZMENDI lucharon en el frente, dos en batallones nacionalistas y otros dos como requetés¹¹¹.

El apoyo a bandos contrarios en miembros de una misma familia no sólo se visualizó en jóvenes que combatieron en el frente de guerra. También en la política local tuvo su reflejo. Valga como ejemplo el caso de los hermanos ORBEGOZO EMBIL. Por un lado estaban Julián y Casto, destacados miembros franquistas de la localidad, miembros de la Junta de Guerra Carlista de Azpeitia, posteriormente de falange, y responsables de varios escritos acusatorios contra azpeitiarras juzgados en consejos de guerra. Uno de estos procesados azpeitiarras fue el hermano de ambos, Alejandro, el cual fue concejal nacionalista. Sin embargo, en esta ocasión Julián y Casto, pero también su cuñado Roque Astigarraga (primer alcalde franquista de Azpeitia), declararon en favor de Alejandro, lo que le permitió ser absuelto de todo cargo en abril de 1938¹¹².

En definitiva, son decenas los casos similares a los diferentes relatos familiares citados. Cada uno de ellos con sus peculiaridades forman una historia propia y son reflejo del efecto que esta guerra tuvo en la sociedad azpeitiarra, así como en el conjunto de Hego Euskal Herria. De ahí que, a partir de estas historias familiares, diversas sean las visiones sobre las causas, el desarrollo y las implicaciones socio-políticas de la denominada comúnmente Guerra Civil española. En el caso de Azpeitia, varios son los personajes ilustres de la villa que desde puntos de vista diferenciados han tratado el asunto. Así, Imanol Elias se refirió a este periodo como "guerra entre hermanos"¹¹³, mientras que José Arteche hacía hincapié en sus memorias a la fractura social que generó en la localidad dicha guerra y sus consecuencias¹¹⁴. También Iñaki Aizpuru, desde una visión menos benévola, hablaba en su libro *7 meses y 7 días en la España de Franco* de la "ofensiva facciosa", sobre la que se preguntaba lo siguiente: "¿en virtud de que ley se podía obligar a los vascos a entregarse a sus furibundos enemigos que, desde el primer día, tenían jurado exterminarlos?"¹¹⁵.

⁹² Procedimiento sumarísimo de urgencia 284-37 (AIRMN)./Procedimiento sumarísimo de urgencia 3549-40 (AIRMN).

⁹³ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12).

⁹⁴ CDMH (PS Bilbao 64).

⁹⁵ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

⁹⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 16530/38 (AIRMN)./Procedimiento sumarísimo de urgencia 1714/38 (AIRMN).

⁹⁷ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

⁹⁸ AUA (Sig. 0472-01; Cód.: 215).

⁹⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 15443/38(AIRMN)./Procedimiento sumarísimo de urgencia 3795/40(AIRMN).

¹⁰⁰ AHPV.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Procedimiento sumarísimo de urgencia 1825/37 (AIRMN).

¹⁰³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2357/38 (AIRMN).

¹⁰⁴ FPEV.

¹⁰⁵ AUA (Sig. 1240-01; Cód.: 214).

¹⁰⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 908/37 (AIRMN).

¹⁰⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 15482/38 (AIRMN).

¹⁰⁸ AUA (Sig. 333-03; Cód.: 214).

¹⁰⁹ FPEV.

¹¹⁰ AUA (Sig. 1240-01; Cód.: 214).

¹¹¹ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Testimonio de Jesús Urbieta*. (2006).

¹¹² Procedimiento sumarísimo de urgencia 2284/38 (AIRMN).

¹¹³ ELIAS ODRIOZOLA, I.: *Azpeitia historian zehar*. (1997).

¹¹⁴ URKIA, J. M. (Coord.): *José de Arteche, un hombre de paz*. (2006).

¹¹⁵ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

3.2.2. Voluntarios o movilizados forzosos

En febrero de 1940 el ayuntamiento de Azpeitia generó una serie de información referente a los mozos de la localidad que habían “servido en ambos ejércitos”¹¹⁶. En total se citaba a 15 jóvenes, si bien, fueron al menos 24 los azpeitiarras en dicha situación. Uno de ellos, Luis Goenaga Alberdi, actuó como gudari en la Comandancia de Azpeitia y posteriormente quedó enrolado en las Juventudes de Acción Popular (JAP). En la “relación de voluntarios y soldados que han dado su vida por Dios y por España”¹¹⁷ se citaba a Luis como desaparecido en el frente de guerra, si bien, Antonio Loínaz dejó escrito en sus memorias que fueron “los mismos requetés de su tercio los que le mataron”¹¹⁸.

Por su parte, 5 de los que combatieron en ambos bandos fueron juzgados en consejos de guerra franquistas acusados de desertión. Se trataba de Lucas Orbegozo Orbegozo, Ignacio Zubimendi Olaizola, Tomás Odriozola Echeverría, y los hermanos Ignacio y José Ramón Odriozola Alberdi, los cuales lucharon en diferentes frentes de guerra en batallones nacionalistas hasta ser capturados en Santoña. Posteriormente, estuvieron recluidos en un batallón de trabajadores hasta su incorporación al frente de guerra de Teruel como requetés del tercio de *San Ignacio*. Al poco tiempo fueron interceptados por tropas enemigas, pasando a formar parte desde entonces y hasta el final de la guerra del ejército republicano. Finalmente, en 1941, el tribunal militar argumentaba que los cuatro eran de “ideología separatista” pero de “buena conducta”, y daba por buena la versión de la captura¹¹⁹.

Por otro lado, fueron varios los azpeitiarras juzgados en consejos de guerra por un supuesto delito de inutilización o incapacidad voluntaria. Estos son los casos, entre otros, de los requetés Antonio Seguro La Odriozola y José María Azpiazu Lizaso, los cuales fueron absueltos tras considerar los tribunales militares franquistas que las heridas sufridas no fueron producidas voluntariamente para quedar eximidos de continuar en el frente de guerra, tal y como se denunció en la fase de instrucción, sino causadas por el enemigo¹²⁰.

Con todo, es difícil conocer con exactitud cuántos y quiénes fueron voluntarios o movilizados forzosos, sobre todo en lo que a jóvenes azpeitiarras que combatieron en el bando franquista se refiere. Por ejemplo, Ramón Altolaguirre fue llamado a quintas en 1938, si bien, se presentó como voluntario por recomendación de un familiar y no por principios ideológicos¹²¹. En cualquier caso, resulta llamativo que de los 79 azpeitiarras que combatieron en el bando sublevado y que fallecieron en el frente de guerra, 13 de ellos fueran calificados por el mismo ayuntamiento franquista de Azpeitia como “soldado forzoso”¹²². Uno de ellos fue José María Gurruchaga Zabaleta, el cual probablemente antes de ser alistado al ejército franquista combatió en el batallón *Loyola* al igual que su hermano Victoriano. José María falleció en enero de 1938, mientras que Victoriano se encontraba recluido en un batallón de trabajadores del que sólo saldría para incorporarse de manera forzosa al ejército sublevado¹²³.

3.2.3. Milicianos y gudarías azpeitiarras fallecidos en el frente de guerra*

AGUIRRE LARRINAGA, IGNACIO

Ignacio era natural de Urrestilla y vecino de Lekeitio. A comienzos de abril de 1937 se encontraba enrolado en algún batallón del Ejército Vasco, si bien, al contar por aquel entonces con 50 años de edad es probable que no actuara como combatiente. En cualquier caso, entre el 4 y el 5 de abril ingresó en el hospital de campaña del sector de Markina con una “herida en región occipital, probable fractura de cráneo”. El mismo día 5 Ignacio falleció, siendo posteriormente enterrado en el cementerio de Lekeitio. Ignacio estaba casado y era padre de cinco hijos¹²⁴.

AIZPURU ARREGUI, AGUSTIN

Agustín nació en Azpeitia en 1903 y era vecino de Eibar. Fue combatiente de la 1ª compañía del 2º batallón mixto de Ingenieros del Ejército Vasco, unidad militar a la cual se ocupó de la construcción de fortificaciones defensivas en retaguardia. A comienzos de 1937 fue trasladado al hospital de Urkiola a consecuencia de las “heridas de bala” sufridas¹²⁵. El 10 de enero de 1937 quedó certificado su fallecimiento, siendo enterrado en el cementerio de Abadiño¹²⁶.

AZCUE GARMENDIA, JOSE MARIA

Nacido en 1915 y vecino del número 27 de la calle San Ignacio, José María trabajó como ebanista en la empresa de muebles Dámaso Azcue¹²⁷. Tras el inicio de la guerra quedó enrolado en un batallón del sindicato UGT con el que se dirigió al frente de Álava, participando a partir de noviembre de 1936 en el episodio bélico conocido como la *batalla de Villarreal*¹²⁸. En esta ofensiva se calcula que cerca de 1.000 combatientes del Ejército Vasco perdieron la vida, mientras que más de 3.000 fueron heridos. En cuanto a José María, su muerte se produjo el 3 de diciembre de 1936 a consecuencia de “un balazo que recibió” en las proximidades de Legutio, sin que al parecer el cadáver fuera recuperado¹²⁹. A pesar de su fallecimiento varios años después, en febrero de 1940, la caja de reclutas nº 38 de Donostia lo calificó como desafecto al haber servido “en el Ejército Rojo”¹³⁰. Asimismo, hasta 1942 no se formalizó el acta de defunción en el juzgado de Azpeitia. En el momento de su muerte José María tenía 21 años de edad y se encontraba en estado soltero.

AZPEITIA ALUSTIZA, TOMAS

Nacido en Gabiria en 1902, este ebanista residió en Azpeitia al menos hasta 1934. Por aquel entonces estaba afiliado al *Sindicato Profesional del Ramo de la Madera de Azpeitia*, y se encontraba en situación de paro. Quizá por ese motivo se trasladó a Donostia, donde trabajaba en su profesión cuando estalló la guerra. Militante de la CNT, el mismo 19 de julio de 1936 se unió a los primeros grupos de milicianos vascos que intentaron detener el avance de las tropas sublevadas en la provincia. Posteriormente, quedó enrolado en uno de los batallones *Meabe* del Ejército Vasco, formando parte de la expedición vasca que en octubre de 1936 acudió al frente de Asturias. El 18 de aquel mes de octubre fue nombrado sargento y cuatro días más tarde, el 22, falleció en combate en el sector de San Claudio. Tomás tenía entonces 34 años de edad, estaba casado con Cándida Lasa Alustiza, y tenía una hija de 8 años llamada María Cristina¹³¹.

BURNI, FRANCISCO

Según relata Antonio Loínaz en sus memorias, Francisco era sargento del batallón *Itxarkundia* cuando falleció en el frente de guerra de Ubi-dea. Probablemente, y según el testimonio de varios vecinos de Azpeitia, Francisco estableció su residencia en Azpeitia durante el periodo republicano. Desconocemos su procedencia¹³².

* Ver listado IV (paginas 82-85).

¹¹⁶ AUA (Sig. 472-01; Cód.: 215).

¹¹⁷ AUA (Sig. 1240-01; Cód.: 214).

¹¹⁸ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

¹¹⁹ *Procedimientos sumarísimo de urgencia 2286/40 (AIRMN)*.

¹²⁰ *Procedimientos sumarísimos de urgencia 1069/37 y 1058/37(AIRMN)*.

¹²¹ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Testimonio de Ramón Altolaguirre*. (2006).

¹²² AUA (Sig. 332-01; Cód.: 215).

¹²³ AUA (Sig. 472-01 kod.215).

¹²⁴ *Registro Civil de Lekeitio*.

¹²⁵ AHPV.

¹²⁶ *Registro Civil de Abadiño*.

¹²⁷ AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

¹²⁸ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

¹²⁹ *Registro Civil de Azpeitia*: Tomo 38; nº 82; Fol.340 (diciembre 1942).

¹³⁰ AUA (Sig. 472-01; Cód. 215).

¹³¹ CDMH (S.M. PSET 51).

¹³² LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

CAMPOS ECEIZA, MOISES

Moisés era vecino de la calle Iglesia y linternero de profesión. Al igual que sus hermanos Alejandro y Juan, sus ideas de izquierdas le hicieron militar en el sindicato UGT¹³³ y posteriormente acudir al frente de guerra enrolado en el batallón *UHP* de las Juventudes Socialistas Unificadas¹³⁴. Miembro de la 1ª compañía del citado batallón, Moisés fue herido a finales del mes de abril de 1937 en el frente de Durango, siendo trasladado al hospital militar de Barakaldo. Sin embargo, el día 30 de abril quedó certificado su fallecimiento. Moisés fue enterrado en el cementerio de Barakaldo¹³⁵.

GORROCHA AZPEITIA, PEDRO

Vecino de Azpeitia. El único dato relativo a Pedro procede de la documentación microfilmada custodiada en el Archivo Histórico de Euskadi, y más concretamente de los informes elaborados por las autoridades militares del Ejército Vasco correspondiente a "los gudaris muertos y desaparecidos en Asturias y en los batallones Itxarkundia, Loyola, San Andrés y Saseta". En éste, se dice que Pedro falleció en el frente de guerra de Otxandio, sin que se especifique a qué batallón pertenecía¹³⁶.

INCHAURRONGO MUGICA, VICTOR

Natural de Urrestilla y vecino de Tolosa. Víctor quedó enrolado en la compañía *Pablo Sanz* de Izquierda Republicana a partir del 18 de julio de 1936¹³⁷. Posteriormente, se unió al batallón *Azaña-Gipuzkoa* en Donostia, acudiendo al frente de guerra de Irun¹³⁸. El 1 de septiembre de 1936 se certificó su muerte en dicho frente. Gráfico de profesión, Víctor estaba casado y era padre de dos hijos. El certificado de su muerte lo realizó su mujer meses más tarde en la localidad vizcaína de Karrantza¹³⁹.

IPARRAGUIRRE ORBEGOZO, FRANCISCO

Tras el inicio de la guerra Francisco se incorporó a las milicias vascas formadas en Azpeitia a comienzos de agosto de 1936, con el grado militar de sargento¹⁴⁰. Posteriormente, una vez evacuada Azpeitia, siguió luchando en varios frentes de guerra hasta que el 23 de diciembre de 1936 falleció "a causa de heridas con arma de fuego en el sector de Amorebieta". El día 25 fue enterrado en el cementerio de Gernika. Francisco tenía 29 años de edad y estaba soltero¹⁴¹.

ITURZAETA ZUBIZARRETA, CELESTINO "TXANDRAMIE"

Nacido en Urrestilla en 1916, Celestino trabajó durante el período republicano en la empresa de muebles Aguirre Hermanos. Este urrestildarra conocido como "Txandramie" participó en la huelga del sector maderero en el mes de julio de 1936, poco antes del estallido de la guerra. En estas protestas, Celestino era el que acompañaba con su acordeón las canciones-protesta en las que los trabajadores exigían un aumento de salario¹⁴². Una vez iniciada la guerra se incorporó al batallón nacionalista *Loyola*, con el que probablemente actuó como miliciano en varios frentes de guerra hasta su fallecimiento. En este sentido, existe cierta confusión respecto al lugar y en las condiciones en las que se produjo su muerte. Por un lado, según recoge Antonio Loinaz en sus memorias, Celestino falleció en el frente de Legutio. Sin embargo, existe un recordatorio familiar en el que se dice que Celestino falleció "en el frente de Vizcaya" el 15 de junio de 1937. Ya en 1940, concretamente el 5 de febrero, Celestino fue declarado "desafecto" por el ayuntamiento de Azpeitia con motivo del cierre del acta de clasificación de mozos pertenecientes al reemplazo de 1936, sin que se haga mención alguna a su muerte¹⁴³.

IZAGUIRRE AMENABAR, ANTONIO¹⁴⁴

Antonio fue uno de los escasos azpeitarras militante de la CNT, así como de los primeros en acudir al frente de guerra. El 31 de julio de 1936, formando parte de la resistencia antifranquista en Ordizia y un día antes de que este municipio fuera tomado por los sublevados, falleció en combate. Antonio tenía 32 años y era padre de dos hijos.

LANDA SEGUROLA, JULIAN

Natural y vecino de Azpeitia, Julián pasó a formar parte de las milicias populares antifascistas formadas en la capital guipuzcoana tras el inicio de la Guerra Civil. Herido probablemente en el frente de guerra, el 30 de agosto de 1936 falleció en el hospital de Donostia. Según consta en el acta de defunción, murió a consecuencia de "heridas de arma de fuego". Tenía 32 años y estaba casado¹⁴⁵.

LARRAÑAGA PLACIDO, PLACIDO

Vecino de Azpeitia. El único dato relativo a Plácido, al igual que en el caso de Pedro Gorrocha, procede de la documentación microfilmada custodiada en el Archivo Histórico de Euskadi, y más concretamente de los informes elaborados por las autoridades militares del Ejército Vasco correspondiente a "los gudaris muertos y desaparecidos en Asturias y en los batallones Itxarkundia, Loyola, San Andrés y Saseta". En éste, se dice que Pedro falleció en el frente de guerra de Otxandio, sin que se especifique a qué batallón pertenecía¹⁴⁶.

MORAL LEDESMA, LEANDRO

Natural de San Asensio (La Rioja), Leandro llegó a Azpeitia con apenas 13 años de edad. Su padre, Avelino Moral, comerciante de profesión, fue un destacado dirigente republicano en la localidad durante el período republicano. En el caso de Leandro, tras el inicio de la guerra parece ser que pasó a formar parte de la dirección del Comité de Defensa de Azpeitia¹⁴⁹. Posteriormente, ingresó en el batallón *UHP* de las JSU al igual que sus hermanos José María y Avelino¹⁵⁰. A comienzos de abril de 1937 Leandro se encontraba en el frente de Otxandiano como suboficial de su compañía, resultando herido y siendo trasladado al hospital civil de Bilbao. Finalmente, el 2 de abril falleció, sin que conozcamos su lugar de enterramiento. Leandro tenía 28 años y estaba casado¹⁵¹.

¹³³ AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

¹³⁴ CDMH (PS. Bilbao 241).

¹³⁵ AHPV.

¹³⁶ EAN (Político Social. Bilbao. Caja 188 N° 20).

¹³⁷ CDMH. Fondo Político Social. Bilbao. Caja 64, rollo 67.

¹³⁸ CDMH. Fondo Político Social. Bilbao. Caja 250 N° 19.

¹³⁹ Registro Civil de Karrantza.

¹⁴⁰ CDMH (PS Bilbao 64).

¹⁴¹ AHPV.

¹⁴² LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

¹⁴³ AUA (Sig. 333-03; Cód. 214).

¹⁴⁴ AHPV.

¹⁴⁵ EGAÑA, I. (Dir.): *1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v.* (2004).

¹⁴⁶ EAN (Político Social. Bilbao. Caja 188 N° 20).

¹⁴⁹ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 1714/38 (AIRMN)*.

¹⁵⁰ EGAÑA, I. (Dir.): *1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v.* (2004).

¹⁵¹ AHPV.

OLANO EMPARAN, LUIS

Luis nació en 1917 en Puerto Real (Cádiz) y era vecino de Azpeitia. En concreto, residía en la plazuela de Bustinzuri nº 5. Siendo estudiante, participó en el frente de guerra del Ebro como combatiente. Al parecer fue herido en la Sierra del Caballo, sita en la provincia de Alicante, falleciendo posteriormente en su domicilio el 19 de octubre de 1938. Desconocemos en qué bando quedó enrolado, pero en todo caso no figura en el listado de combatientes del bando sublevado fallecidos en el frente, elaborado por el ayuntamiento franquista de Azpeitia tras finalizar la guerra. Luis tenía 21 años¹⁵².

OYARZABAL ERASO, JOSE

Nacido en Azpeitia en 1909 y ebanista de profesión, José quedó enrolado en el batallón UHP de las JSU tras el comienzo de la guerra¹⁵³. El 6 de octubre de 1936, cuando se encontraba en el frente de Elgeta, resultó muerto a consecuencia de las "heridas de obús" recibidas. José tenía 27 años de edad, era soltero, y fue enterrado en el cementerio de Elgeta¹⁵⁴.

PLAZAOLA ZUBIZARRETA, LEANDRO

Leandro nació en 1907 y era vecino de Azpeitia. Afiliado al sindicato nacionalista STV, quedó enrolado en la 1ª compañía San Andrés del batallón de infantería Amaiur. El 26 de diciembre de 1936 falleció a causa de las heridas de bala recibidas en el frente de Kalamua¹⁵⁵, siendo enterrado en el cementerio de Gernika. Leandro tenía 28 años de edad¹⁵⁶.

QUINTANA LORENZO, JOSE DIMAS

Natural de Azpeitia y vecino de Bilbao, José Dimas fue uno de los más de 2.500 combatientes vascos fallecidos a las puertas del Cinturón de Hierro en los sectores de Bizkargi, Sollube y Peña Lemoa durante los meses de abril y mayo de 1937. En el caso concreto de este miliciano de la "célula de dinamiteros" del batallón comunista Larrañaga¹⁵⁷, su fallecimiento se fechó el 15 de mayo de 1937 en el monte Bizkargi¹⁵⁸. José tenía 28 años, estaba casado, y era padre de dos hijas¹⁵⁹.

URBIETA ECHEZARRETA, JOSE

Al igual que los azpeitiaras José Azcue, Patxi Burni, Dionisio Urbistondo, y quizás Celestino Iturzaeta, José falleció tras su participación como combatiente en la ofensiva del Ejército Vasco sobre Legutio¹⁶⁰. Gudari de la compañía Lartaun del batallón Loyola, José fue herido en la zona de Otxandio, siendo trasladado al hospital de sangre de Amorebieta¹⁶¹. Finalmente, el 2 de diciembre falleció en dicho hospital, y un día más tarde fue enterrado en Gernika. José era oriundo del caserío Mandiolatza del barrio de Loliola y tenía 28 años de edad en el momento de su muerte¹⁶².

URBISTONDO LASA, DIONISIO

Oriundo del caserío Txarabarrena del barrio de Urrestilla, en el cual nació en 1912, Dionisio se incorporó a las milicias vascas formadas en Azpeitia a comienzos de agosto de 1936¹⁶³. Posteriormente, quedó enrolado en la 3ª compañía Bergara del batallón Loyola, participando en la ofensiva sobre Legutio¹⁶⁴. El 1 de diciembre de 1936 falleció en el sector de Otxandio a causa de las "heridas por arma de fuego" recibidas, siendo inhumado en el cementerio de Gernika. Dionisio tenía 25 años de edad y era soltero¹⁶⁵.

URDANPILLETA ORUEZABALA, ALBERTO

"A partir de la una hora del día 25 del corriente quedo en libertad de acción para proceder contra los objetivos tácticos y estratégicos con la violencia que las necesidades militares lo requieran".

Al poco de lanzar estas octavillas sobre Bizkaia, el general golpista Mola dio orden de bombardear el territorio causando centenares de víctimas (entre 72 y 126 muertos y alrededor de 500 heridos)¹⁶⁶. Uno de los artefactos alcanzó el frontón Ezkurdi de Durango, donde se encontraba reunido un grupo de milicianos descansando y jugando a pelota¹⁶⁷. 12 de ellos murieron, siendo uno de éstos Alberto. Afiliado a UGT, había nacido en Bidania en 1911 y era vecino de Azpeitia, localidad en la que trabajó como cestero hasta su incorporación al frente¹⁶⁸.

ZALBA AYARZA, RAMON

Ramón era natural de Azpeitia pero residía en Deba. Tras el inicio de la Guerra Civil se incorporó como combatiente al Ejército Vasco, y más concretamente al batallón nacionalista Saseta. El 26 de abril de 1937 falleció en el frente de guerra de Euba. Tenía 24 años y era soltero¹⁶⁹.

*Nik banuan anai bat
gerra ortan illa
ta berakin badira
makiña bat milla;
ez anaia zalako,
ura zan mutilla!
Deseo det zeruan
gertatu dedilla¹⁷⁰.*

¹⁵² Azpeitiko E.Z.: Tomo 37; nº 119; Fol.287.

¹⁵³ EGAÑA, I. (Dir.): 1936, guerra civil en Euskal Herria. 8v. (2004).

¹⁵⁴ AHPV.

¹⁵⁵ EAN (Político Social. Bilbao. Caja 188 Nº 20)

¹⁵⁶ Registro Civil de Gernika.

¹⁵⁷ CDMH (PS Bilbao 60).

¹⁵⁸ Registro Civil de Bilbao.

¹⁵⁹ AHPV.

¹⁶⁰ LOINAZ ETXANIZ, A.: Nire Oroitzapenak. (2001).

¹⁶¹ Registro Civil de Durango-Amorebieta.

¹⁶² Registro Civil de Gernika.

¹⁶³ CDMH (PS Bilbao 64).

¹⁶⁴ AHPV.

¹⁶⁵ Registro Civil de Gernika.

¹⁶⁶ JIMÉNEZ DE ABERASTURI CORTA, L.: Crónica de la guerra en el norte. 1936-1937. (2003).

¹⁶⁷ IRAZABAL AGIRRE, J.: La Guerra Civil en el Duranguesado 1936-1937. (2012).

¹⁶⁸ Registro Civil de Azpeitia.

¹⁶⁹ AHPV.

¹⁷⁰ Bertso de Aquilino Izaguirre "Zepai", hermano de Antonio Izaguirre..

De izquierda a derecha (fila de arriba):
 Jose Sarasua, Eusebio Azpillaga Zubillaga, Lucio Azpillaga Zubillaga, José Ibarzabal, Juan Plazaola Odriozola "Garagartza", José María Elías Unanue "Kompare", Cándido Michelena Aramendi, Ignacio Arrue Larrañaga, Vicente Iturralde Bereciartua, José Alberdi Aguirre "Bentatxo".
De izquierda a derecha (fila de abajo):
 José Antonio Aramendi, Marcial Aramburu "Keixeta", Antonio Loinaz Echaniz, DESCONOCIDO, Juan Iturralde Bereciartua, Secundino Juansoro "Txapala", Francisco Aizpitarte Arocena, Ignacio Arenas, Antonio Izaguirre "Bixkiturri".

De izquierda a derecha: Antonio Izaguirre Garmendia, Antonio Loinaz Echaniz, Juan Plazaola Odriozola "Garagartza", José Antonio Aramendi, Ignacio Arenas, Felipe Uranga Zubizarreta "Azilleri" (Iurrean eserita dagoena), José Arenas, José Alberdi Aguirre "Bentatxo", Román Gesalaga "Orkazarre".

Fotografías realizadas por Roque Azcune en diciembre de 1936 en el frente de Legutiano. Todos los azpeitiarras que quedaron retratados en estas imágenes, miembros de la compañía Lartaun del batallón Loyola, colaboraron en la compra de la cámara de fotos. Años más tarde, finalizada la guerra y superada la época más cruel del franquismo, los azpeitiarras supervivientes de este batallón y de otras unidades del Ejército Vasco se reunían anualmente en el hotel Loiola.

De izquierda a derecha:
 1. Juan Beobide;
 2. José Alberdi Aguirre "Bentatxo";
 3. José Ibarzabal;
 4. José Sarasua;
 5. Cándido Michelena Aramendi;
 6. Francisco Aizpitarte Arocena;
 7. Juan Plazaola Odriozola "Garagartza";
 8- Antonio Izaguirre Garmendia;
 9. José Arenas;
 10. Antonio Loinaz Echaniz;
 11. Lucio Azpillaga Zubillaga;
 12. Marcial Aramburu "Keixeta";
 13. Román Gesalaga "Orkazarre";
 14. Juan Goicoechea Cendoya "Akotei";
 15. Pablo Errecagoena "Makiberkua";
 16. Ignacio Jaca Odriozola;
 17. Francisco Arrue Larrañaga;
 18. Vicente Iturralde Bereciartua;
 19. José Antonio Aramendi;
 20. José María Elías Unanue "Kompare";
 21. Eusebio Azpillaga Zubillaga;
 22. Clemente Arrue Larrañaga;
 23. Felipe Uranga Zubizarreta "Azilleri";
 24. Ignacio Arenas;
 25. Secundino Juansoro "Txapala";
 26. Juan Iturralde Bereciartua.

3.3. La represión contra las personas de derechas en Azpeitia*

Una de las consecuencias inmediatas al inicio de la guerra fue el hostigamiento que sufrieron las personas de derechas. Hemos de tener en cuenta que Azpeitia era un pueblo de fuerte tradición carlista y que como tal, un número considerable de azpeitiarras estaban ligados a Comunión Tradicionalista. Dicho movimiento, tal y como había pactado con el general Emilio Mola, se unió a los golpistas poniendo a su disposición su brazo armado: los requetés. De hecho, éstos formaron el grueso de las tres brigadas navarras que bajo el mando del militar carlista José Solchaga Zala se dirigieron a la conquista de Gipuzkoa.

En consecuencia, entre el 18 de julio y el 20 de septiembre de 1936, el hostigamiento hacia las personas de derechas en Azpeitia fue una realidad, ya que se les consideró a muchos de ellos cómplices de los sublevados. Las principales coacciones que sufrieron fueron la imposición de multas, las requisas de bienes mueble y ganado, y el encarcelamiento. La mayor parte de estas acciones las llevaron a cabo miembros del Comité de Defensa del Frente Popular, siendo utilizados dichos actos como agravantes de un supuesto delito de "auxilio de rebelión" contra aquellos que fueron posteriormente juzgados en consejos de guerra franquistas.

Las sanciones económicas se efectuaron mediante la fórmula de suscripción al Comité, un eufemismo con el que se multó a partidarios de los golpistas. Según la sentencia condenatoria contra el responsable de hacienda de este Comité, José Nazabal, la recaudación total lograda a través de este método ascendió a 75.000 ptas¹⁷¹. Del mismo modo, las requisas de ganado, artículos alimenticios, prendas domésticas y otros bienes mueble que durante este periodo se realizaron fueron valoradas en 100.000 ptas¹⁷². Una de las requisas más significativas fue la del Círculo Tradicionalista de Azpeitia, de la cual fue testigo la vecina que entonces era encargada de la limpieza del local: Victoria Aizarna Lizaso¹⁷³. Además de este decomiso en el núcleo urbano se realizaron requisas en viviendas de personajes destacados como Casto Orbegozo, al que se le incautó "un escritorio con su silla"¹⁷⁴.

En el ámbito rural fueron los caseríos de los barrios de Aratz-Erreka, Urrestilla, y Nuarbe los más afectados, debido al mayor peso del ideario tradicionalista en estas zonas. Uno de los afectados fue Vicente Gurruchaga Unanue, del caserío de Zelaieta de Aratz-Erreka, quién huyó a Beasain con anterioridad a la incautación efectuada en su domicilio¹⁷⁵. De este caserío, al igual que del de Aritzaga y Rekalde fueron confiscados varios terneros. Por su parte, en Nuarbe se llevaron a cabo en un mismo día requisas en diferentes viviendas, incluido el decomiso de varias gallinas en los domicilios del párroco y del exalcalde del barrio¹⁷⁶. Asimismo, se produjeron asaltos en las propiedades de oligarcas de la zona, como la efectuada en la fincas de la marquesa de San Millán¹⁷⁷, del Barón de Sagarre (localizada en Lasao)¹⁷⁸ o en el palacio de Zuazola. En este último, los involucrados "cogieron frutas del jardín"¹⁷⁹. En general las requisas de ganado y ropa eran destinadas a los acuartelados en Loiola, del mismo modo que las incautaciones de aparatos de radio.

Con respecto a las detenciones, se calcula que fueron 120 los recluidos por orden del Comité de Defensa, tanto en la cárcel de Azpeitia como en el santuario de Loiola. A excepción de cuatro prisioneros que fueron trasladados a Bilbao y que posteriormente pudieron "regresar todos a la localidad"¹⁸⁰, el resto fueron liberados con anterioridad a la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia¹⁸¹. Entre los detenidos se encontraban principalmente simpatizantes y militantes carlistas, tales como Ignacio Velaz Irazu o Cruz María Echeverría Taberna. Este último estuvo retenido en la prisión habilitada en el santuario de Loiola por la Comandancia Militar de Azpeitia entre el 13 de agosto y el 19 de septiembre¹⁸². Asimismo, el 30 de julio de 1936, Ignacio Echeverría Altamira y Casto Orbegozo Embil fueron interceptados por miembros del Comité cuando regresaban a Azpeitia tras haber permanecido escondidos en un caserío, imponiéndoseles arresto domiciliario. Casto se fugó el 13 de agosto a territorio controlado por los sublevados, mientras que Ignacio fue posteriormente detenido y trasladado a Loiola¹⁸³.

Cabe señalar además el caso de las carlistas pertenecientes a la organización femenina *Margaritas*: Rosario Echevarría Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu y Pilar Aguirre Pérez. Las tres estuvieron detenidas entre 3 y 5 días en el mes de agosto, tras lo cual fueron puestas en libertad bajo arresto domiciliario. Posteriormente, en julio de 1937, denunciaron a varias azpeitiarras militantes de *Emakume* a las que acusaron de haber participado en su detención, colaborar con los milicianos, y proferir "gritos subversivos"¹⁸⁴.

Pero también hubo detenciones frustradas al conseguir los perseguidos huir a zonas del Goierri controladas por el ejército golpista. Hemos mencionado anteriormente el caso de Casto Orbegozo, a lo que debemos incluir la de otros personajes relevantes de la localidad como eran Galo Barrena o Roque Astigarraga. En el caso del primero, éste se ocultó en el mes de julio en el caserío Zelaieta del que huyó hacia la localidad de Ezkio-Itsaso poco antes de que varios miembros del Comité se personaran en el caserío donde se escondía. Roque Astigarraga, por su parte, permaneció escondido en el caserío Azketa de Errezil hasta su huida a Beasain.

Con todo, uno de los hechos que destacaron varios de los recluidos por el Comité de Defensa en diferentes consejos de guerra en los que actuaron como testigos, fue el buen trato que recibieron por parte de sus captores y guardianes¹⁸⁵. Así lo expuso Ignacio Velaz en el juicio contra Gregorio Cortabarría¹⁸⁶, pero también Juan José "Sarralle" hizo saber posteriormente a su familia la corrección con la que fue tratado durante el tiempo que estuvo preso¹⁸⁷. Este hecho se debió principalmente a las personas a las cuales se les encargó desde el Comité la custodia de los prisioneros: azpeitiarras nacionalistas, fundamentalmente ligados al PNV y a STV, y con estrechos vínculos con algunos de los detenidos y en general con simpatizantes carlistas de la localidad. Uno de ellos fue Santiago Zudupe Echeverría, quien liberó a varios de estos presos del cuartel de Loiola poco antes de la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia. Además, anteriormente había ayudado a Ignacio Pérez Arregui (exdiputado tradicionalista de Gipuzkoa) y a su familia a salir de Donostia y refugiarse en Azpeitia ante el peligro de ser detenidos por elementos izquierdistas de la capital guipuzcoana¹⁸⁸.

¹⁷¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1622/37 (AIRMN).

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2330/38 (AIRMN).

¹⁷⁴ *Ibid.*

¹⁷⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1290/37 (AIRMN).

¹⁷⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2967/38 (AIRMN).

¹⁷⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1682/38 (AIRMN).

¹⁷⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36 (AIRMN).

¹⁷⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1713/38 (AIRMN).

¹⁸⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1622/38 (AIRMN).

¹⁸¹ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

¹⁸² Procedimiento sumarísimo de urgencia 11023/38 (AIRMN).

¹⁸³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 114845/38 (AIRMN).

¹⁸⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2630/38 (AIRMN).

¹⁸⁵ AGMG (Exp. 2279)/Procedimiento sumarísimo de urgencia 11023/38 (AIRMN).

¹⁸⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 11023/38 (AIRMN).

¹⁸⁷ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Testimonio de María Dolores Odriozola*. (2006).

¹⁸⁸ AGMG (Exp. 2279).

* Ver listado V (pagina 87).

Este último episodio mencionado nos conduce a otro de los hechos destacables en Azpeitia durante este período: la protección que esta localidad dio a muchas personas favorables a los sublevados. Efectivamente, Azpeitia fue refugio de personajes como Ignacio Pérez o Julián Lojendio¹⁸⁹, e incluso de José Arteche al escapar de Donostia, localidad en la que residía en 1936. También se cobijó en Azpeitia el armador de barcos donostiarra Pío Salaverria Elicegui, precisamente en el domicilio de uno de los miembros del Comité de Defensa, Pedro Arrue Larrañaga. En la casa del miembro del Gipuzkoako Buru Batzar, el azpeitiarra residente en Donostia Andrés Bereciartua, “estuvieron acogidos, para mayor seguridad, hasta doce personas, entre las cuales recuerdo a dos hijos del duque de Miranda”¹⁹⁰.

En definitiva, en cuanto a la indulgencia que para con los partidarios de los golpistas hubo en Azpeitia, resulta imprescindible destacar que en esta localidad no hubo heridos ni víctimas mortales causadas por la acción del Comité de Defensa de Azpeitia ni por ningún otro organismo local en favor de la República entre el 18 de julio y el 20 de septiembre de 1936.

En este sentido, tal y como se recoge en la declaración del Guardia Civil Francisco Barahona Hernández en calidad de testigo en la causa abierta contra Avelino Moral Requeta, “al principio del Movimiento se hizo una especie de pacto entre elementos de derecha e izquierda para evitar derramamiento de sangre y represalias, tanto si ganaban unos como otros, lo que no pasó de ser un síntoma por verse malogrado por la llegada de elementos forasteros”¹⁹¹. A este respecto existen varias declaraciones, si bien hemos querido reseñar la realizada por el que fuera comandante de la Guardia Civil en el puesto de Azpeitia al iniciarse la sublevación militar, y posteriormente herido en el frente de guerra donde actuó junto a los golpistas. No obstante, en el relato de Francisco Barahona existe una imprecisión, puesto que el acuerdo referido no fracasó, ya que, tal y como hemos señalado anteriormente, no hubo en el periodo de tiempo citado ningún elemento de derechas que fuera gravemente herido o asesinado en Azpeitia. En palabras del juzgado militar nº 4 de Donostia en la causa contra José Nazabal, “en Azpeitia no hubo que lamentar asesinatos ni actos destacados de barbarie”¹⁹².

En consecuencia, lo señalado por Francisco Barahona podría referirse al fallecimiento el 20 de septiembre de 1936 del joven de 11 años José Sarasua Uranga “Kukubiltxo”, abatido probablemente por equivocación por un requeté a la entrada en Azpeitia cuando se encontraba jugando con un amigo. O quizás, el declarante aludía al fusilamiento de seis requetés en Iraeta (en el término municipal de Zestoa) por miembros de la CNT el mismo día 20, los cuales permanecieron hasta aquella jornada encarcelados en Azkoitia por haber tomado parte en la sublevación del cuartel de la Guardia Civil de dicha localidad.

No obstante, sí que hubo al menos tres personas naturales de Azpeitia fusiladas por los partidarios de la República, pero fuera de este municipio. Uno de ellos fue José Joaquín Aztiria-Zabala Anchieta, carlista vecino de Deba, localidad de la que fue alcalde. Tras su detención fue trasladado a la prisión de Los Ángeles Custodios de Bilbao, donde fue fusilado el 5 de noviembre de 1936¹⁹³. Asimismo, fueron asesinadas las religiosas Felicitas Cendoya en Madrid y Concepción Odriozola en Valencia¹⁹⁴.

3.4. El fin del período republicano en Azpeitia...

“Sé bueno hijo mío –aconsejaba una madre– sé bueno y cuando lleguen las armas, lucha con fe y con ardor para reconquistar la tierra que habéis perdido”¹⁹⁵.

El lunes 7 de septiembre de 1936 a las seis de la tarde se celebró el último pleno de la corporación municipal azpeitiarra elegida democráticamente en abril de 1933. Ese mismo día, la Comandancia de Azpeitia emitió un comunicado en el que se reclamaba la formación urgente del Gobierno Vasco y se denunciaba el caos existente entre los defensores del régimen republicano. Desde entonces la situación fue agravándose en la línea del frente ante el avance de las tropas sublevadas. El día 13 cayó Donostia, una ciudad de la que había huido prácticamente la mitad de su población¹⁹⁶.

El 19 de septiembre los golpistas se encontraban ya en Bidania y posteriormente en Errezil. En Azpeitia, ese mismo día del 19 apareció un grupo de milicianos de la CNT, lo que hizo tensar la situación en las calles de la localidad ante el miedo de que atacaran algún centro religioso. Asimismo, se temía que pudieran actuar contra las personas que permanecían presas tanto en la cárcel de Azpeitia como en el cuartel de Loiola, los cuales estaban bajo jurisdicción Comité de Defensa, tanto los encarcelados en la prisión de Azpeitia como los que se encontraban en Loiola. Ante este hecho Gregorio Seguro, uno de los máximos responsables del Comité, dio la orden de liberar a los presos¹⁹⁷. No obstante, a consecuencia de la apresurada evacuación de la Comandancia de Azpeitia, varios de los encarcelados quedaron atrapados en Loiola. Al parecer, en la noche del 19 al 20 el miembro del Comité de Defensa Santiago Zudupe logró forzar la puerta de entrada a la prisión y esconder en un lugar seguro a los presos que allí se encontraban, evitando que el grupo de cenetistas que merodeaba el cuartel de Loiola pudiera agredirlos¹⁹⁸.

Esos mismos cenetistas, o quizá otro grupo, fueron los que se habían presentado en el acuartelamiento de Loiola en la mañana del 19, al tiempo que la Comandancia de Azpeitia procedía a desmontar sus instalaciones. Según relata Antonio Loinaz en sus memorias “un comandante de la CNT se presentó en Loiola solicitando 2 gúdaris y 2 médicos conocedores de la zona de Errezil, para hacer frente a los requetés que venían de Bidania”. Uno de los elegidos fue Antonio, el cual regresó a las pocas horas junto a la mitad del batallón “sin disparar un solo tiro”, mientras que el resto de la unidad se dirigió hacia el Hernio¹⁹⁹.

Finalmente, el día 20 de septiembre Azpeitia cayó en manos de los sublevados. Aquel día era domingo y como cualquier otro domingo se celebraron una treintena de misas desde primera hora de la mañana. Sobre las 10:30h apareció el primer blindado de los sublevados escoltado por una docena de requetés²⁰⁰, y poco después, descendiendo desde Garmendi y avanzando por el camino de Hartzubia y alrededores del barrio de Enparan, se adentró el grueso de la tropa del tercio de *Lácar* en la villa. Las campanas sonaron y los carlistas partidarios de los ocupantes salieron a recibirlos. Nada más llegar a plaza Txiki se adentraron en el batzoki y lo destrozaron, al igual que otros negocios de la zona. Seguidamente quemaron la ikurriña y la insignia de *Emakume* en la misma plaza. Del mismo modo, arriaron la bandera republicana que había colgada en el balcón del ayuntamiento e izaron la de Navarra²⁰¹.

¹⁸⁹ DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*. (2005).

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 2357/38(AIRMN)*.

¹⁹² *Procedimiento sumarísimo de urgencia 1622/38(AIRMN)*.

¹⁹³ ECHEANDIA, J.: *La persecución roja en el País Vasco*. (1945).

¹⁹⁴ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

¹⁹⁵ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

¹⁹⁶ JIMENEZ DE ABERASTUI CORTA, L. M.: *Crónica de la guerra en el norte. 1936-1937*. (2003).

¹⁹⁷ DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*. (2005).

¹⁹⁸ AGMG (Exp. 2279).

¹⁹⁹ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

²⁰⁰ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

²⁰¹ ECHEANDIA, J.: *La persecución roja en el País Vasco*. (1945).

... y sus víctimas*

“Agur ama —gritaba un joven robusto-. Volveremos pronto; confía en que ganaremos la libertad de nuestro pueblo”²⁰².

La primera consecuencia traumática para la sociedad azpeitiarra fue el éxodo de cientos de vecinos ante el temor de represalias por parte de los golpistas. El sábado 19, el Comité de Guerra de Azpeitia hizo público un bando en el que avisaba de la cercanía de los requetés y la posibilidad de huir de la localidad en trenes habilitados para tal motivo. Empezó entonces la evacuación de Azpeitia, la despedida de aquellos que huían de los familiares que decidían quedarse. Mujeres, niños y ancianos también huyeron, si bien, en menor proporción que los varones que de alguna forma u otra habían colaborado con el Comité de Defensa o simplemente podrían considerárseles contrarios a la sublevación militar. También, evidentemente, huían todos aquellos dispuestos a seguir combatiendo contra los golpistas. Las noticias que llegaban de los huidos de otras zonas de Gipuzkoa que habían sido ocupadas anteriormente por los sublevados eran escalofriantes, por lo que fueron muchos los azpeitiarras que escaparon en los dos trenes que partieron de la estación de Azpeitia a las 15:00h del día 19²⁰³. Según Ignacio Arteche, huyeron de Azpeitia entre 800 y 1000 personas²⁰⁴. La mayor parte de ellos se refugiaron en Bizkaia y tras la caída del frente Norte regresaron a Azpeitia. Si bien, aquellos que se refugiaron en tierras lejanas (América, Filipinas, Inglaterra...) tardaron en regresar o no volvieron nunca. Inglaterra fue, por ejemplo, el destino de los hermanos menores de edad PEDROSA MENDOZA (Alejandro, Cecilia, Lolita y Jesús), los cuales partieron desde el puerto de Bilbao el 23 de mayo de 1937²⁰⁵. El motivo del éxodo de estos niños fue la cercanía del padre, Gabriel Pedrosa, trabajador del ferrocarril del Urola, al movimiento comunista. Por otro lado, al menos uno de los cientos de azpeitiarras exiliados, desapareció y nunca más regreso a casa: Faustino Azpiazu Arrieta “Indotarrak”²⁰⁶.

Sin embargo, otros muchos vecinos del municipio se quedaron. Sobre todo, evidentemente, simpatizantes carlistas. Pero también, personas de ideología nacionalista como el sacerdote Iñaki Azpiazu, “por creer que el movimiento era únicamente anticomunista”²⁰⁷. Del mismo modo, decidió no abandonar Azpeitia el alcalde Ciriaco Aguirre, después de que Ignacio Pérez Arregui le convenciera de no hacerlo al pensar que no sería molestado por su buena conducta a partir del estallido de la guerra²⁰⁸. Se equivocaba el exdiputado tradicionalista, ya que Ciriaco pasaría los siguientes cuatro años encarcelado, condenado por un supuesto delito de “auxilio a la rebelión”²⁰⁹.

Pero sin lugar a dudas, las personas que más sufrieron las consecuencias del ataque de los sublevados sobre Azpeitia y finalmente su conquista fueron aquellos que perdieron la vida. La primera de ellas fue José Sarasua Uranga “Kukubiltxo”²¹⁰, un niño de 11 años que jugaba junto a su amigo Nicolás Aguirre, quien resultó herido. Ambos jugaban el día 20 de septiembre sobre las 11:00h en las proximidades del caserío Enparan gain, lugar en el que residían. Durante años, la versión oficial sobre lo sucedido responsabilizaba a miembros de la CNT, los cuales habrían confundido al joven con un requeté al llevar aquel una camisa azul. Sin embargo, el 20 de septiembre de 1936 a las 11 de la mañana los cenetistas ya no se encontraban en Azpeitia. En cambio, justo en ese momento del día se producía la entrada de los requetés en la localidad por las inmediaciones del barrio de Enparan, por lo que fueron éstos los que creyendo que huían varios individuos dispararon a José y Nicolás²¹¹.

Por otro lado, debido a los bombardeos sobre la localidad murieron al menos 3 civiles y una cuarta persona fue herida, a pesar de que en diferentes puntos de la localidad se habían acondicionado desde el inicio de la guerra refugios antiaéreos. A este respecto, desde finales de julio varios miembros del Comité de Defensa llevaron a cabo el transporte de sacos de arena desde Zarautz con el fin de construir dichos refugios, si bien, muchos de éstos eran simplemente los establos de los caseríos. Asimismo, la fragua de “Saralle” al final de la calle Enparan y los sótanos del santuario de Loiola fueron lugares a los que acudían a cobijarse apresuradamente los azpeitiarras cuando las sirenas y campanas avisaban de la cercanía de la aviación²¹².

En cualquier caso, las tres víctimas mortales fallecieron, según las actas de defunción²¹³, el 21 de septiembre de 1936, un día después de la entrada de los golpistas en Azpeitia. Sin embargo, desconocemos si fue aquel mismo día 21 o la jornada anterior, incluso podría haber sucedido con anterioridad al día 20, la fecha exacta en la que “un pequeño aeroplano” arrojó varias bombas sobre la localidad. Concretamente, una cerca de la parroquia de San Sebastián de Soreasu, en el paraje de Txaribar, y otra a pocos metros del santuario de Loiola. En el caso de que los hechos hubieran sucedido el día 21, resultaría ciertamente extraño que la aviación franquista hubiera bombardeado varias zonas de un municipio que ya controlaban sin ningún tipo de contratiempo desde la jornada anterior, por lo que no se puede descartar que los responsables del bombardeo hubieran sido aviadores republicanos. Más aún, si atendemos a los lugares en los que fueron arrojados los artefactos. No obstante, también es preciso señalar que en estos días cercanos al 20 de septiembre de 1936 existió cierto caos administrativo debido a la proximidad de las tropas golpistas y a la evacuación de centenares de azpeitiarras. Por tanto, al igual que ocurre en otros municipios, los datos de los registros de defunción pudieran ser erróneos, ya sea por el desconcierto citado o intencionadamente.

Si este fuera el caso, si los certificados de defunción no fueran exactos y el bombardeo se hubiera producido con anterioridad al día 20, podría confirmarse que los tres azpeitiarras fallecidos fueron víctimas de la aviación sublevada.

²⁰² AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira*. (2011).

²⁰³ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

²⁰⁴ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Testimonio de Ignacio Arteche*. (2006).

²⁰⁵ *Archivo de la Sociedad de Ciencias Aranzadi*.

²⁰⁶ *Testimonio familiar*.

²⁰⁷ DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*. (2005).

²⁰⁸ URKIA, J. M. (Coord.): *José de Arteche, un hombre de paz*. (2006).

²⁰⁹ *Procedimiento sumarisimo de urgencia 872/37(AIRMN)*.

²¹⁰ *Registro Civil de Azpeitia*: Tomo 37; nº 64; fol. 1.

²¹¹ MENDIZABAL ELIAS, A.: *Azpeitiarrak Espainako gerran. Varios testimonios*. (2006).

²¹² *Ibid.*

²¹³ *Registro Civil de Azpeitia*: Tomo 37.

* Ver listado VI (paginas 92-99).

VÍCTIMAS AZPEITIARRAS A CAUSA DE LOS BOMBARDEOS:

ARRUTI ARRILLAGA, BERNABE

Natural de Azpeitia y vecino de la calle Santiago, José caminaba junto a Raimundo Bereciartua cerca del matadero municipal, en el camino que se dirige al cementerio de Azpeitia, cuando sobre ellos cayó al menos una bomba. Alpargatero de profesión, era soltero y tenía 19 años de edad. Según consta en el acta de defunción, falleció en su domicilio²¹⁴.

BERRECIARTUA ARIZAGA, RAIMUNDO

Al igual que Bernabé, Raimundo falleció a consecuencia “de las heridas de metralla producidas por la bomba de un aeroplano”. Nacido en Azpeitia, era vecino del arrabal de Txaribar, zona en la que cayó la bomba que mató a ambos. Raimundo tenía entonces 59 años de edad, estaba casado con Manuel Guridi Cincunegui y era padre de tres hijos²¹⁵. Posteriormente, en las actas del ayuntamiento del 9 de noviembre de 1936, se citaba a Raimundo como “fallecido a consecuencia de una bomba lanzada por aviones de los rojos”²¹⁶.

LARRAÑAGA ZABALETA, JOSE MARIA

José María murió cuando corría a refugiarse en el santuario de Loiola junto a su hijo Benito. Al parecer, falleció en el acto²¹⁷ “a consecuencia de heridas por explosión de una bomba”, si bien, en el acta de defunción se dice que su muerte se produjo en la casa de la Misericordia el 21 de septiembre. Alpargatero de profesión, José María era natural de Azkoitia aunque residía junto a su familia en “la casa Vista Alegre” en Loiola. Tenía 38 años de edad, estaba casado con María Bereciartua Gogorza, y era padre de tres hijos: José Manuel, Benito y Miren Genobebe²¹⁸.

LARRAÑAGA BERECIARTUA, BENITO

La bomba que causó la muerte de su padre hirió de gravedad a Benito. Al parecer, las heridas de metralla que sufrió le dejaron secuelas durante toda su vida al quedarle alojados en las costillas fragmentos de dicha metralla. Benito tenía entonces 11 años de edad²¹⁹.

“Mandamos y mandaremos”. Estas fueron las palabras pronunciadas por Cruz María Echeverría Taberna tras el batacazo electoral de los carlistas en las elecciones municipales de abril de 1933, elecciones a las que él mismo se presentó sin conseguir el apoyo popular suficiente para lograr representación²²⁰. Pero no se equivocaba el que fuera concejal del primer ayuntamiento franquista de Azpeitia. A partir del 20 de septiembre de 1936 y durante los siguientes 39 años Azpeitia subsistió bajo las directrices de un sistema dictatorial regido por el militar golpista Francisco Franco Bahamonde y sus partidarios. Comenzaba entonces, un largo período de represión.

---

²¹⁴ Registro Civil de Azpeitia.: Tomo 37; nº 67; fol. 4.

²¹⁵ Registro Civil de Azpeitia.: Tomo 37; nº 66; fol. 3.

²¹⁶ AUA (Sig. 276-02; Cód.: 12).

²¹⁷ Testimonio familiar.

²¹⁸ Registro Civil de Azpeitia.: Tomo 37; nº 65; fol. 2.

²¹⁹ Testimonio familiar.

²²⁰ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeitik Azpeiti berrira*. (2011).

La represión en AZPEITIA y contra azpeitiarras durante el Primer FRANQUISMO

Acto franquista en Azpeitia en 1939.
(Aranzadi Z.E. / Fondo Roque Astigarraga).

“Poco avanzaría la humanidad y menos ganaría la moral, si por un mal entendido respecto de los verdugos se dejara ahogar bajo el silencio el justo clamor de las víctimas”²²¹.

La entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia el 20 de septiembre de 1936 tuvo como primera consecuencia la constitución inmediata de una Junta de Guerra Carlista local, compuesta por Roque Astigarraga Echaniz y los hermanos Casto y Julián Orbegozo Embil. Al mismo tiempo, se organizó la Comandancia Militar de Azpeitia presidida hasta comienzos de 1937 por el militar del tercio de *Lácar* Emilio Gómez del Villar, y posteriormente por el comandante navarro José Solchaga Zala²²². Estos dos órganos, fueron los encargados de perseguir, encarcelar, y sancionar económicamente a todos aquellos azpeitarras que supuestamente eran contrarios a los golpistas (o simplemente “a familiares de”), en una localidad de la que habían huido centenares de vecinos. En concreto, la Junta de Guerra elaboraba los listados de personas que debían ser represaliadas y “el tío cojones” (así debió llamarse en Azpeitia al comandante militar por lo mucho que repetía aquella palabra)²²³ imponía las sanciones, detenciones, e incluso destierros de familias, que posteriormente ejecutaba la Junta de Guerra y la Guardia Civil²²⁴.

El 30 de septiembre se formalizó una corporación municipal provisional nombrándose alcalde a Cruz María Echeverría Taberna, y concejales a los azpeitarras Galo Barrena, Roque Astigarraga, Casto Orbegozo y Toribio Azcue. La primera decisión que tomaron en aquella misma sesión del día 30 fue la de unirse al órgano supremo de los sublevados, la Junta de Defensa Nacional, y “protestar con la mayor energía posible de los acuerdos adoptados por el ayuntamiento anterior de adhesión al gobierno y al Frente Popular”. Seguidamente, entre otras cuestiones de menor calado, se denunció los préstamos comprometidos por sus antecesores con varias entidades bancarias para hacer frente al paro obrero y para adelantar jornales a aquellos que colaboraban con el Comité del Frente Popular de Azpeitia. Asimismo, se decidió cerrar las nuevas escuelas de Oinatz y Elosiaga, a la que se sumó el 26 de octubre la de Odria, mientras que paradójicamente se acordaba arreglar los urinarios de la escuela de la Asociación de Padres de Familia²²⁵.

Ya en el mes de octubre, concretamente el día 14, la Junta de Guerra Carlista de Gipuzkoa constituyó el primer ayuntamiento permanente del periodo dictatorial, formado en su totalidad por personas ligadas al tradicionalismo.

A petición de Cruz María Echeverría, una de las primeras decisiones de esta nueva corporación municipal fue la de cambiar el nombre de la plaza Mayor de la República por el de plaza Mayor de Navarra. A partir de entonces el renombramiento de calles fue constante, sobre todo en favor de divinidades o santos católicos, tales como llamar plaza de Nuestra Señora de Olatz a la plazuela de Bustinzuri; pero también se ensalzó de esta forma a personajes que habían colaborado económicamente con los sublevados como el músico y escritor azpeitarras Felix Ortiz San Pelayo.

CORPORACIÓN MUNICIPAL CONSTITUIDA EL 14 DE OCTUBRE DE 1936 POR ORDEN DE LA JUNTA DE GUERRA CARLISTA DE GIPUZKOA²²⁶

Alcalde: Roque Astigarraga Echaniz

Primer teniente-alcalde: Cruz María Echeverría Taberna

Segundo teniente-alcalde: Galo Barrena Larrar

Tercer teniente-alcalde: Toribio Azcue Echezarreta

Sindico 1º: Casto Orbegozo Embil

Concejales: Prudencio Olaizola Aranguren
Antonio Aranguren Aranguren
Andrés Lasa Esnaola
Juan José Eguiguren Aranguren
Ignacio Orbegozo Juaristi
José Aizpuru Goenaga
Juan Azpeitia Zubimendi
Ignacio Egaña Otaegui

En todo caso, fue la grave situación económica el mayor problema que tuvieron que afrontar los representantes municipales de Azpeitia. Tal y como se recoge en actas, la corporación municipal reconocía en mayo de 1938 que hasta el inicio de la Guerra Civil el ayuntamiento había tenido siempre superávit y que según la liquidación de gastos e ingresos correspondientes al presupuesto de 1937, se arrojaba en aquel momento un déficit de más de 49 mil pesetas. Esta problemática hizo que ya en julio de 1937, y a propuesta del alcalde, se suprimieran todas las fiestas profanas que solían celebrarse el día de San Ignacio, si bien, se acordó al mismo tiempo “celebrar con toda pompa y esplendor” la fiesta religiosa con motivo de la vuelta de los jesuitas. Y es que a pesar de la situación, desde la formación de la primera corporación franquista, ésta no había dejado de financiar a los golpistas en su “cruzada”, subvencionando el equipamiento de los 150 marines del barco *Baleares* o aportando 1000 ptas. para el nuevo acorazado *España*, cantidad esta última que era equivalente al total de los ingresos del ayuntamiento en el mes mayo de 1937 en concepto de licencia de puestos públicos, o a las ganancias totales obtenidas del matadero municipal en ese mismo mes²²⁷.

A finales de 1938 parece ser que la coyuntura económica no había mejorado, puesto que en el pleno del 28 de diciembre el ayuntamiento acordó comunicar a correos que no podía hacerse cargo del gasto en esta partida a partir de 1939. Sin embargo, un mes más tarde se aprobaba el aumento de sueldo de los funcionarios municipales, a excepción de los serenos, “teniendo en cuenta la considerable disminución del servicio”. Este descenso de la carga laboral de los serenos no resultaba nada sorprendente, si atendemos a la aplicación de una normativa restrictiva propia de un régimen dictatorial, tal y como se dio entonces, tanto en lo referido a las libertades individuales como en las colectivas y laborales. Además de ello, ha de tenerse en cuenta la coerción social que suponía la presencia de la Comandancia Militar di-

²²¹ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

²²² Procedimiento sumarísimo de urgencia 2284/38 (AIRMN).

²²³ DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*. (2005).

²²⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2284-38 (AIRMN).

²²⁵ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12).

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ *Ibid.*

rigida por el comandante Solchaga y, en líneas generales, la militarización que sufrió Azpeitia sobre todo durante el año 1937, al establecerse en este municipio una de las brigadas de reserva del ejército sublevado compuesta por cientos de combatientes²²⁸.

Otra de las cuestiones más significativas en tiempos de esta primera corporación municipal dirigida por Roque Astigarraga fue la persecución del euskera, a pesar de que era la lengua materna e incluso única de la gran mayoría de la población azpeitiarra. Al parecer, las misas tan sólo se realizaban en lengua castellana a excepción de las practicadas en Loiola, donde “el párroco, después de un sermón predicado en castellano, hizo la petición del dinero del culto y clero en vascuence”²²⁹. Asimismo, el propio alcalde se ofreció al gobernador civil (José Luis Arellano Igea) en diciembre de 1936 para modificar los nombres euskéricos a “lengua nacional” a los niños registrados en Azpeitia, mucho antes de que se emitiera la Orden ministerial de agosto de 1938 en la que “se consideran nulas las inscripciones practicadas en idioma o dialecto distinto del idioma oficial castellano”²³⁰. De hecho, poco después del ofrecimiento del alcalde, el 11 de enero de 1937, el gobernador civil se dirigió al ayuntamiento para indicarles que debían abstenerse de llevar a cabo cualquier iniciativa al respecto hasta la aprobación de una normativa de carácter general²³¹.

Ya en septiembre de 1939, el gobernador civil de Gipuzkoa (Francisco Rivas) nombró una nueva comisión gestora municipal presidida por Ignacio Egaña Otegui, un tradicionalista que hasta entonces había sido concejal y que ocupó el cargo hasta que en septiembre de 1941 fue destituido por el gobernador (entre 1945 y 1952 volvería a ser alcalde). Esta corporación constituida en 1939 estaba compuesta en su mayoría por tradicionalistas y antiguos combatientes requetés, si bien, incorporaba por primera vez a miembros de la Falange tales como José Viquendi Zabaleta, Nicolás Ucin Seguro, y Andrés Lapazaran Arguindegui. Durante el mandato de esta gestora se produjo el que podríamos considerar el primer acto subversivo o de resistencia contra los golpistas en Azpeitia, al ser atacado el concejal y alcalde de barrio José Aizpuru Goenaga “por parte de unos exaltados contrarios al Movimiento”²³². El hecho en sí, debido a la ausencia de información a este respecto en las fuentes, parece ser que no tuvo mayor trascendencia.

El 10 de noviembre de 1941, el gobernador civil de Gipuzkoa (Fermín Sanz Orrio) volvió a modificar la composición de la corporación local, aupando a la alcaldía al veterano en la política municipal José Alzuru Sampedro. En esta ocasión se eliminó el cargo de tercer teniente alcalde y dos puestos de concejales, por lo que el número de representantes municipales se redujo a diez.

CORPORACIÓN MUNICIPAL CONSTITUIDA EL 14 DE SEPTIEMBRE DE 1939 POR ORDEN DEL GOBERNADOR CIVIL DE GIPUZKOA²³³

Alcalde: Ignacio Egaña Otegui

Primer teniente-alcalde: Urbano Azcue Echezarreta

Segundo teniente-alcalde: Manuel Mozo Juaristi

Tercer teniente-alcalde: Juan José Iriarte Odriozola “Saralle”

Concejales: José Viquendi Zabaleta

Nicolás Ucin Seguro

José Aizpuru Goenaga

Ignacio Martínez Olaechea

Bonifacio Azcune Aranguren

Ceferino Garmendia Lasa

Marcelino Aguirrezabalaga Amenabar

Valentín Larrañaga Arrizabalaga

Andrés Lapazaran Arguindegui

CORPORACIÓN MUNICIPAL CONSTITUIDA EL 10 DE NOVIEMBRE DE 1941 POR ORDEN DEL GOBERNADOR CIVIL DE GIPUZKOA²³⁴

Alcalde: José Alzuru Sampedro

Primer teniente-alcalde: Toribio Azcue Echezarreta

Segundo teniente-alcalde: Manuel Mozo Juaristi

Concejales: Nicolás Ucin Seguro

Miguel Arteche Unanue

José Azpiaz Zubizarreta

Dionisio Alcorta Echeverría

Nicolás Arzuaga Arzallus

Nicolás Zubeldia Larrañaga

Joaquín Altuna Larrañaga

En cualquier caso, si algo distinguió a las diferentes corporaciones municipales que gobernaron Azpeitia desde septiembre de 1936 y hasta 1945 fue la cantidad de recursos destinados a la legitimación del régimen franquista. La primera gran decisión en este sentido fue la celebración con toda magnificencia del primer aniversario de la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia, un acto que a partir de entonces se celebró anualmente. En el primero de ellos de 1937, aparte de los oficios religiosos, se realizaron desfiles de las diferentes secciones de requetés, incluso se trasladaron ese día a Azpeitia para participar en aquella comitiva a combatientes del tercio de *San Ignacio* venidos directamente del frente de guerra. Posteriormente, se descubrió la placa que daba el nombre de Plaza Mayor de Navarra a la plaza principal de la localidad, y el alcalde Roque Astigarraga pronunciaba el siguiente discurso:

“Al cumplirse hoy el primer aniversario de la liberación de esta villa de Azpeitia del asedio rojo-separatista, y ostentando su representación, me complace en patentizar y demostrar con la solemnidad debida la gratitud y adhesión de este pueblo al glorioso abnegado y salvador Ejército Español y a las heroicas Milicias Voluntarias, que bajo las órdenes y directriz del Generalísimo, y con disciplina, arrojo y entusiasmo envidiables, arrebataron a la misma de las garras rojo-separatistas, que como valiosa presa la tenían sometida a su yugo, y en la que para mayor escarmio escogieron uno de sus lugares más sagrados e históricos para establecer su cuartel general (...) Al conmemorar hoy tan fausto acontecimiento, queremos rendir el merecido homenaje de adhesión a la gesta gloriosa del Ejército Español y a su Caudillo Generalísimo Franco, y de un modo especial a la leal, inmortal y española-sima Navarra (...). ¡Heroicos requetés del Tercio de Lúcar que fuisteis los primeros que pisasteis esta villa! ¡Para vosotros nuestra eterna gratitud!”²³⁵

Además de ello, tanto en 1937 como en años sucesivos, se realizaron varias invitaciones del ayuntamiento de Azpeitia al dictador Francisco Franco para que visitara la localidad y el santuario de Loiola, petición que no fue atendida hasta el 14 de octubre de 1939, y que la recién constituida corporación municipal presidida por Ignacio Egaña aprovechó para celebrar solemnemente²³⁶.

²²⁸ URGOITIA BADIOLA, J. A.: *Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular*. Sv. (2001).

²²⁹ DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J.-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*. (2005).

²³⁰ GORROTXATEGI NIETO, M.: *Errepublikara garaiko izenak eta 1939ko dekretua*. (2006).

²³¹ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12).

²³² AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

²³³ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12).

²³⁴ AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

²³⁵ Discurso de Roque Astigarraga en la conmemoración del primer aniversario de la toma de Azpeitia (AUA Sig. 0276-02; Cód.: 12).

²³⁶ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12).

Pero sin lugar a dudas, las mayores muestras de exaltación del régimen fueron los proyectos de construcción de un monumento en la plaza Pérez Arregui en honor a los combatientes franquistas de Azpeitia fallecidos en combate y un mausoleo en el cementerio de la localidad. La primera mención al respecto data del 5 de abril de 1937, fecha en la cual el concejal Prudencio Olaizola cedió un terreno del panteón familiar para la construcción del mencionado mausoleo. Casi un año más tarde, el 14 de febrero de 1938, el ayuntamiento aprobó definitivamente por unanimidad la construcción tanto del mausoleo como del monumento, encargando la ejecución de ambos proyectos al arquitecto y antiguo combatiente del tercio de *San Ignacio* Juan José Olazabal; si bien, sería finalmente Marcelo Guibert el responsable de las obras²³⁷.

Ya en 1939, concretamente el 14 de junio, se acordó dar apertura a una "suscripción popular" para recaudar dinero con el que sufragar los proyectos, y formar una comisión que gestionara el asunto. De esta primera comisión, que posteriormente fue modificada en varias ocasiones, formaron parte miembros de la corporación municipal, el párroco Casiano Garayalde, en representación del tercio de *San Ignacio* Manuel Mozo y Justo Martínez, de los soldados José María Garmendia, de los industriales Dámaso Azcue y Ladislao Seguro, y de los comerciantes Vicente Guibert. Finalmente, el monumento fue inaugurado en agosto de 1941, mientras que el mausoleo fue terminado en abril de 1946, con un coste total de 8.573,05 ptas²³⁸.

En definitiva, mientras que institucionalmente se llevaban a cabo estos actos de exaltación del ejército sublevado y la implantación de una dictadura de corte fascista, mientras se reconocía y ensalzaba año tras año, social y económicamente, a los "caídos por Dios y por España", cientos de azpeitarras eran víctimas de la represión y el olvido.

4.1. Depuración de empleados públicos*

El 13 de septiembre de 1936, la Junta de Defensa Nacional emitió el Decreto 108/36 en el que declaraba fuera de la ley a todos los partidos y agrupaciones políticas que hubieran colaborado o formado parte del Frente Popular, así como a todas aquellas organizaciones que se hubieran opuesto a los golpistas. En este mismo decreto, en su artículo tercero, se decía que los funcionarios podrían ser corregidos, apartados y destituidos de los cargos que desempeñaban "cuando aconsejen tales medidas sus actuaciones antipatrióticas o contrarias al movimiento nacional". Posteriormente, el 3 de diciembre de 1936, la Junta Técnica del Estado emitió otro decreto en el que se fijaba que "todos los funcionarios que se hubiesen asentado de su residencia oficial de la zona liberada a partir del 18 de julio próximo pasado, sin licencia, autorización o comisión concedida por autoridad competente, o no se presentaran en el plazo debido al extinguirse aquellas, serán declarados cesantes sin formación de expediente"²³⁹.

Al amparo de estas disposiciones normativas, y siguiendo las directrices del gobernador civil de Gipuzkoa, la depuración de empleados públicos fue una de las principales labores represivas que llevó a cabo el primer ayuntamiento franquista de Azpeitia a partir de su nombramiento el 14 de octubre de 1936. El 2 de noviembre de ese mismo año, se convocó una sesión extraordinaria en la que la Comisión de Gobernación, formada por Galo Barrena, Prudencio Olaizola y Antonio Aranguren, dio a conocer el informe en el que habían catalogado a los diferentes trabajadores municipales en cuatro apartados: 1) Empleados municipales readmitidos; 2) Empleados destituidos; 3) Empleados que habían sido objeto de investigación por parte de la Comisión; 4) Empleados sobre los que la Comisión no podía emitir un dictamen por hallarse detenidos²⁴⁰.

RELACIÓN DE EMPLEADOS DESTITUIDOS POR LA CORPORACIÓN MUNICIPAL²⁴¹

EMPLEADOS DESTITUIDOS POR LA COMISIÓN DE GOBERNACIÓN (APARTADO 2)	
Arregui Ventura, Gaudencio	Veterinario municipal
Bereciartua, Juan	Músico
Campos Eceiza, Juan	Barrendero 1º
Epelde, Antonio	Músico
Fernández, Desiderio	Músico
Garmendia, Victoriano	Músico
Gurruchaga, Alejandro	Músico
EMPLEADOS DESTITUIDOS A PROPUESTA DE LA COMISIÓN Y TRAS VOTACIÓN DE LA CORPORACIÓN MUNICIPAL (APARTADO 3)	
Aizpuru, Ignacio	Mecánico bombero
Aizpuru, Presentación	Auxiliar de la maestra de escuela de párvulos
Alberdi, Antonia	Maestra de la escuela del barrio de Odria
Aranguren Olazabal, Jesusa	Maestra de la escuela de Olatz (escuela privada)
Aranguren, José	Barrendero 2º
Beobide Iturralde, Jesús	Bombero
Echeverría, Ángel	Barrendero de Urrestilla
Eizmendi, Josefa Ignacia	Maestra de la escuela de Loiola
Fernández Eleizgaray, Ignacio	Tesorero municipal
Gurruchaga, José	Músico (suspendido de empleo y sueldo un mes)
Gorostegui, Ramón	Bombero
Iriarte, José Luis	Sereno
Iturralde, Zacarias	Bombero
Lizaso, Basilio	Músico
Lizaso, Juan José	Músico
Sarasua Iturralde, José María	Vigilante 1º
Zubillaga, Félix	Vigilante 2º

* Ver listado VII (pagina 111).

²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ AUA (Sig. 0277-03; Cód.: 12).

²³⁹ DAVILA, F. *Presidencia de la Junta Técnica del Estado. Presidencia Junta de Defensa Nacional. Burgos, 15 de marzo de 1937.*

²⁴⁰ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12).

²⁴¹ *Ibid.*

Poco después, en virtud del decreto nº 66 del 8 de noviembre de la Junta de Defensa Nacional, el gobernador civil de Gipuzkoa procedería a la depuración de maestros de enseñanza primaria. Por tanto, además de las tres profesoras destituidas el 2 de noviembre, fueron depurados aquellos maestros que habían huido de Azpeitia con anterioridad a la entrada de los golpistas. Ya en 1939, concretamente el 10 de febrero, se publicó la Ley de Depuración de Empleados Públicos²⁴², la cual, en el caso de azpeitiarras afectados, tan solo vino a corroborar varias de las destituciones ya ejecutadas con anterioridad.

A consecuencia de estas decisiones, el 25 de noviembre de 1936 la corporación municipal dio lectura al escrito de los empleados del ayuntamiento destituidos José María Sarasua, José Aranguren, Félix Zubillaga, y José Luis Iriarte, en el que solicitaban la revocación en sus cargos. En respuesta, el pleno desestimó la petición y acordó informar a los solicitantes de que era al gobernador civil a quien deberían dirigirse, puesto que las destituciones obedecían a instrucciones dictadas por aquel. Posteriormente, el concejal Cruz María Echeverría Taberna procedió durante los meses siguientes a examinar los expedientes de expulsión. En el pleno del 29 de marzo de 1937 expuso al resto de compañeros sus conclusiones, en las que proponía revocar las destituciones por una sanción económica correspondiente a la “suspensión de sueldo por un período que se considere lo más prudencial” a los empleados Félix Zubillaga, Presentación Aizpuru y Josefa Ignacia Eizmendi. En su argumentación, Cruz María explicaba que, a su entender, “el sólo hecho de emitir su sufragio en favor de la candidatura contraria a las derechas, sin que se hayan observado en ellos con anterioridad al movimiento ni después del mismo otras actividades” no podía constituir suficiente motivo para la destitución. Sin embargo, el resto de la corporación avaló las manifestaciones de Ignacio Orbezo en las que señalaba que no era de recibo derogar el acuerdo del 2 de noviembre del año anterior, y que sólo cabía la confirmación de dichas destituciones²⁴⁴.

No obstante, la lucha de los empleados municipales destituidos por recuperar su puesto de trabajo no finalizó en marzo de 1937. Durante los años posteriores siguieron presentándose peticiones de readmisión. Una de las personas más constantes fue José Luis Iriarte, quien en noviembre de 1939, en relación a una nueva solicitud y a la negativa del ayuntamiento, envió un escrito a la corporación municipal desmintiendo las afirmaciones del concejal Manuel Mozo en las que acusaba al depurado de haber pertenecido a UGT²⁴⁵.

Un caso excepcional fue el de Ignacio Fernández Eleizgaray, quien tras la entrada de los sublevados en Azpeitia se afilió inmediatamente a Falange, siendo nombrado jefe ocomarcal (posteriormente sustituido por José Viquendi Zabaleta). A pesar de ocupar este cargo, el ayuntamiento lo destituyó, y en varias ocasiones le negó la reposición en su puesto e incluso el pago de una indemnización. Y es que el asunto iba más allá, ya que desde 1931 todas las corporaciones municipales azpeitiarras habían tenido problemas con la labor de tesorería que había realizado Ignacio. De hecho, en 1939 fue encarcelado en la prisión de Azpeitia acusado por un delito de “infidelidad en la custodia de documentos y estafa”²⁴⁶.

En cualquier caso, lo destacable es que la depuración de empleados municipales sirvió para que ocuparan sus puestos personas adepas al régimen franquista. Los concejales proponían en los plenos a “fervientes patriotas” como Eleuteria Arin en sustitución de la maestra huida Ramona Sobrino, e incluso los propios interesados presentaban su solicitud en cuanto conocían la vacante. Así, ocupó el puesto de veterinario municipal Jesús Alberdi en sustitución de Gaudencio Arregui. Posteriormente, fueron varias las normativas que regularon la ocupación de los puestos que quedaban libres. Los colectivos más beneficiados mediante estas reglamentaciones fueron el de los excombatientes y los miembros de la asociación de mutilados de guerra franquistas, los cuales van ocupando prácticamente todas las vacantes entre 1939 y 1940. Cuando en enero de 1940 José María Sarasua solicitó de nuevo su reingreso como vigilante municipal y el ayuntamiento volvió a denegárselo, una de las razones que esgrimió la corporación fue que las plazas de guardia municipal a las que podría optar estaban ocupadas por excombatientes²⁴⁷.

Por tanto, la pertenencia a los colectivos de excombatientes o mutilados de guerra franquistas daba cierta prioridad a sus integrantes en cuanto a la obtención de un puesto de trabajo municipal, por encima de otros requisitos que pudieran tener mayor relación con la plaza disponible. Un buen ejemplo de ello fue la adjudicación del puesto de veterinario titular de Azpeitia en junio de 1941. Según las actas del ayuntamiento, atendiendo a los méritos académicos y profesionales, la máxima puntuación la consiguió un tal Enrique Zurutuza, si bien, fue el errezildarra Manuel Fernández Arin quien obtuvo la plaza al alegar los concejales Manuel Mozo y José Viquendi la condición de excombatiente de Manuel Fernández, habiendo incluso participado en la liberación de Azpeitia²⁴⁸.

Por último, cabe señalar la destitución de trabajadores de la plantilla del ferrocarril del Urola. Tras la entrada de los sublevados en Azpeitia los responsables de la compañía dieron un plazo de 15 días para que los trabajadores solicitaran el reingreso en sus puestos de trabajo. De este modo fueron despedidos todos aquellos que habían huido de la localidad, mientras que otros tantos, fueron depurados por la Jefatura del Regimiento de Ferrocarriles, 5ª Unidad²⁴⁹.

RELACIÓN DE AZPEITIARRAS DEPURADOS A PARTIR DEL DECRETO DEL 8 DE NOVIEMBRE DE 1936 Y POR ORDEN DEL GOBERNADOR CIVIL DE GIPUZKOA²⁴³

Amuchastegui Muguerza, José	Miquelete
Aramburuzabal Urrutia, Víctor	Miquelete
Aranguren Aguirre, Manuela	Telégrafos (4 meses)
Ayerbe Elorza, María Carmen	Maestra
Baltasar Martiarena, Francisco	Profesor de la escuela de Nuarbe
Barber, Felisa	Maestra de la escuela de Olatz
Esnoz Aguirrezabal, Lucia	Maestra
Fernández Ascorza, Victoriano	Maestro
Gómez, Timoteo	Maestro de la escuela nacional de niños
Martín Arenas, Cipriano	Maestro de la escuela de Urrestilla
Sobrino Doctor, Ramona	Maestra de la escuela nacional de niñas
Urresiti Iriondo, Maria	Maestra

²⁴² BOE, Nº 45, de 14/02/1939, páginas 856 a 859.

²⁴³ AGA. Sección Educación.

²⁴⁴ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12)/BOG (4-08-1937).

²⁴⁵ AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

²⁴⁶ AHPG: 2784/0/1

²⁴⁷ AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

²⁴⁸ *Ibid.*

²⁴⁹ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. *Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola.* (2009).

4.2. La represión económica*

Nada más formarse la Junta de Guerra Carlista de Azpeitia comenzaron las primeras sanciones económicas contra vecinos “desafectos”, acompañadas frecuentemente de registros de domicilios e incautaciones y embargo de bienes. Ejemplos de casi todas estas modalidades de represión se hicieron efectivas el mismo día de la constitución de la primera corporación franquista y en los acuerdos que ésta tomó aquel 30 de septiembre de 1936. En primer lugar, se amenazó con incautar los bienes de los concejales del período republicano sino devolvían ellos mismos de su bolsillo los préstamos solicitados a varias entidades bancarias tras el estallido de la guerra. Seguidamente, se decidió desposeer del locutorio al vecino de Oinatz que hasta entonces lo albergaba en su caserío (Juan Ignacio Aizpitarte Aguirre) y trasladarlo a casa del sacristán. Y por último, se ordenó retener las facturas que el ayuntamiento debía a los vecinos Miguel Iriarte, José María Sorozabal, y Pedro Ibarzabal.

Unas semanas más tarde, concretamente el 20 de octubre, una pareja de la Guardia Civil cerró la tienda de ultramarinos de Tomás Orbegozo. Cinco años después, aún permanecía cerrada, lo que motivó que el perjudicado, el cual “no cuenta con otros medios de vida”, realizara un escrito al ayuntamiento en el mes de junio de aquel año de 1941 suplicando la apertura de su negocio. La respuesta de la corporación municipal presidida por Ignacio Egaña fue la de ayudar a Tomás “en cuantas gestiones realice ante la Superioridad”, ya que el cierre no lo había ordenado el ayuntamiento²⁵⁰.

Según Iñaki Azpiazu, la recaudación en multas, en especie o en metálico, ascendía hasta el 20 de noviembre de 1936 a 133.000 ptas.:

“A Altzasalezte 4.000 y por protestar 1.000; a Garaikoa 750 ptas.; a Ormaetxe 3.000; a Elaritz 8.000; a Berrueta 500; a Zakolo 2.000; a Don Modes Goenaga 5.000; a D. Martín Oyarzabal, Pbro. Asaltaron la casa, robaron la casa y el piano”²⁵¹.

En cualquier caso, fue a partir de enero de 1937 cuando la represión económica se formalizó a partir de la creación de la Comisión Provincial de Incautación de Bienes de Guipúzcoa (CPIB), como filial de la Comisión Central constituida por la Junta Técnica de la Junta de Defensa Nacional. En realidad, la labor de esta Comisión era la de hacer efectivo el decreto nº 108 del 13 de septiembre de 1936, en el que se dictaba el embargo de todos los bienes pertenecientes a los partidos y personas que se habían opuesto a la sublevación. En consecuencia, mediante esta Comisión se incoaron 64 expedientes contra azpeitiarras²⁵² y a al menos 18 personas le fueron incautados sus bienes inmuebles en Azpeitia, 19 si sumamos los terrenos situados en Errezil que fueron confiscados al que fuera alcalde de Azpeitia José Antonio Oyarzabal Oyarzabal. Estos bienes incautados pasaron a ser administrados por el secretario del ayuntamiento, tal y como fijó el CPIB. Asimismo, fueron sancionados económicamente un total de 19 vecinos, tanto por la CPIB como por el TRRP.

El 9 de febrero de 1939 el franquismo creó una jurisdicción especial a partir de la Ley de Responsabilidades Políticas, un instrumento de represión económica en el que estaban representados el ejército, la magistratura y la FET de la JONS. Próxima a la finalización de la guerra, esta ley tenía como objetivo ampliar el aparato represor en el periodo de posguerra, si bien, destacaba por su carácter retroactivo además de póstumo, ya que buscaba “liquidar las culpas contraídas por quienes contribuyeron a forjar la subversión» a costa incluso de los familiares directos de los “desafectos”. Las penas impuestas por esta jurisdicción especial pueden resumirse en tres ámbitos: multas económicas, inhabilitación laboral, y restricciones a la libertad de residencia (especialmente destierros).

Para la aplicación de esta jurisdicción se creó el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas y sus sucursales provinciales. En el caso de Gipuzkoa, el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Navarra y Guipúzcoa venía a sustituir o a continuar la labor realizada por el CPIB, contando con un juzgado de instrucción en Donostia. Con respecto a Azpeitia, fueron al menos 13 las personas procesadas, de las que 6 quedarían absueltas y 7 condenadas²⁵³. Con todo, contamos con los expedientes de revisión de las sanciones de 12 de esas 13 personas, recursos que en la mayor parte de los casos estaban relacionados con las sanciones impuestas anteriormente (en 1938) por la Comisión Provincial de Incautaciones de Guipúzcoa.

4.2.1. Recursos de revisión de sanciones interpuestos por azpeitiarras ante el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas

ARREGUI VENTURA, GAUDENCIO

El 24 de mayo de 1940, el Juzgado Municipal de Azpeitia emitió una célula de requerimiento por la que se le daba a Gaudencio un plazo de 20 días para hacer efectiva la sanción de 30.000 ptas. impuesta por la Comisión Provincial de Incautación de Bienes de Gipuzkoa el 8 de junio de 1938. A raíz de esta solicitud Gaudencio presentó un recurso para que le fuera rebajada la sanción debido a su precaria situación económica, “para poder atender a la subsistencia personal y a la de la hija menor que tiene el matrimonio”.

El 9 de septiembre de 1940 el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas rebajó la sanción a 10.000 ptas., si bien, acordó la inhabilitación de todo cargo público al dar por bueno el informe de 1938 de la Comisión Provincial en el que se acusaba a Gaudencio de pertenecer a Izquierda Republicana y “de hacer propaganda de dicha ideología por los caseríos valiéndose de su profesión”. Finalmente, el 21 de septiembre de 1943 se le denegó el indulto solicitado un año antes, concretamente el 22 de septiembre de 1942²⁵⁴.

ARRIETA ZUBIMENDI, MARIA

María fue sancionada con 5.000 ptas. en 1938, coincidiendo con su absolución en el consejo de guerra que le mantuvo en prisión preventiva 10 meses. La sanción económica le fue impuesta por pertenecer a Emakume Abertzale Batza de Azpeitia y por haber servido en comedores para milicianos. En 1940 se dio apertura a un recurso de revisión, en el que María aludió a que su madre acogió a varios oficiales requetés tras la caída de Azpeitia, y que en lo que era el bar familiar Etxezuri se instaló durante varios meses la sede de Auxilio Social de Falange dirigida por Nicolás Ucin. Finalmente, el 11 de julio de 1940, el Tribunal rebajó la sanción a 750 ptas²⁵⁵.

²⁵⁰ AUA (Síg. 0277-01; Cód.: 12).

²⁵¹ DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J.-C.: *La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*. (2005).

²⁵² BARRUSO BARES, P.: *Violencia política y represión en Guipúzcoa durante la Guerra Civil y el primer franquismo (1936-1945)*. (2005).

²⁵³ ESTORNES ZUBIZARRETA, I.; CENDOYA ECHANIZ, I.; BARRUSO BARES, P.: *Auñamendi Eusko Entziklopedia*. Bernardo Estornés Lasa Fondeo.

²⁵⁴ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp. 75/532).

²⁵⁵ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/277).

* Ver listados VIII (páginas 112)

* Ver listados IX (páginas 113)

ARRIETA ZUBIMENDI, MAXIMINA

Maximina fue sancionada por la CPIB bajo las mismas acusaciones esgrimidas contra su hermana María. Y al igual que ésta estuvo presa 10 meses coincidiendo con su procesamiento en consejo de guerra. Sin embargo, la sanción contra Maximina fue mayor, ya que ascendía a 15.000 ptas. Con todo, a Maximina también le fue rebajada la sanción a 750 ptas²⁵⁶.

EGUIGUREN UCIN, REMIGIO

En 1940, a los 73 años de edad, Remigio solicitó un recurso de revisión de la sanción de 30.000 ptas. impuesta por la CPIB. En su escrito de defensa alegó que había pertenecido desde joven al partido carlista y que sólo huyó de Azpeitia por miedo a que pudiera pasarle algo a su familia. Asimismo, señalaba que a pesar de contar con varias fincas, las cargas impositivas le hacían imposible hacer efectiva la multa, recordando además que continuaba embargada su fábrica de órganos. Por el contrario, José Viquendj, como jefe comarcal de Falange, e Ignacio Egaña, como alcalde de Azpeitia, apuntaron en sus respectivos informes a la militancia de Remigio en el PNV, incluso señalando que fue uno de sus fundadores en la localidad. Con todo, el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas dictaminó el 9 de septiembre de 1940 la rebaja de la sanción económica a 5.000 ptas²⁵⁷.

GOENA URQUIA, LEONCIO

Este azpeitiarra era vecino de Segura, localidad en la que ejercía como veterinario municipal. Afiliado al PNV, tras el inicio de la guerra pasó a formar parte del Comité Local. Sin embargo, posteriormente se adhirió a los sublevados e ingresó en el partido Comunión Tradicionalista. Finalmente, el 6 de mayo de 1940, ante el recurso de revisión interpuesto contra las sanciones de la CPIB, el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas rebajó la pena a 2.000 ptas., manteniendo la inhabilitación para cargo público²⁵⁸.

IDIAZABAL AIZPURUA, ANTONIO

Antonio fue sancionado con 50.000 ptas. el 21 de abril de 1938 por la Comisión Provincial de Incautación de Bienes de Gipuzkoa. Sin embargo, en 1940 recurrió ante el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas dicha sanción, lo que supuso la apertura de una instrucción a partir del recurso de revisión. En ésta, tanto los informes emitidos por Falange y alcaldía de Azpeitia, como los del municipio del que era originario (Valmaseda), avalaron la buena conducta de Antonio y la ausencia de hechos delictivos durante el período republicano y la Guerra Civil. Además, varios informes económicos señalaron la precaria situación económica en la que se encontraba Antonio en 1940. En consecuencia, el 20 de marzo de 1943 fue absuelto, por lo que la sanción quedó sin efecto²⁵⁹.

IRIONDO IBARZABAL, BENJAMIN

En 1958 la Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas emitió un informe en el que indultaba a Benjamín el total de la sanción impuesta en 1938 por la CPIB, con arreglo a la Orden de indulto de junio de 1945. La sanción de 50.000 ptas. se había sustentado en la pertenencia de Benjamín al sindicato UGT²⁶⁰.

MADRAZO GARCIA, SILVESTRE

El que fuera militante del PNV y concejal de Azpeitia en 1931, fue juzgado por el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas en 1943. Sin embargo, el 17 de julio de aquel año fue absuelto al considerar el Tribunal que su actuación durante “el dominio rojo-separatista” no perjudicó a ninguna persona de derechos de Azpeitia. Asimismo se señalaba su permanencia en la localidad cuando ésta fue tomada por los golpistas, su inmediata adhesión al “Movimiento”, y su afiliación a Falange²⁶¹.

MORAL REQUETA, AVELINO

El 28 de diciembre de 1939 el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas emitió una sentencia en la que consideraba culpable a Avelino, en virtud del dictamen que con anterioridad había fijado la Comisión Provincial de Incautación de Bienes de Guipúzcoa. En concreto, esta Comisión había dictado el embargo de todas sus propiedades, valoradas en 100.000 ptas., y el bloqueo de su cuenta en el Banco Guipuzcoano. En consecuencia, el Tribunal fijó la sanción en el pago de una indemnización de 5.000 ptas. No obstante, en 1941, encontrándose en régimen de prisión atenuada, Avelino solicitó la devolución de sus bienes. Y ya en 1942, el desbloqueo de su libreta al auditor de guerra de Gipuzkoa al haber hecho efectiva la sanción impuesta de 5.000 ptas²⁶².

OLAZABAL GURRUCHAGA, MANUEL “POTZUTE”

El 19 de agosto de 1940, tras haber sido puesto en libertad por la Auditoría de Guerra de Bilbao, el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Navarra lo condenó a 10 años de inhabilitación para el ejercicio de cargo público y al pago de 2.500 ptas. “en concepto de indemnización de perjuicios”. Además añadía una tasación en 60.000 ptas. de los bienes del encausado²⁶³.

PEREZ BARCINA, JOSE

José fue trabajador del ferrocarril del Urola, y ya en septiembre de 1936 había sido despedido por los nuevos dirigentes de la compañía tras el triunfo de los sublevados. Miembro de Izquierda Republicana y del Comité de Defensa del Frente Popular de Azpeitia, en abril de 1938 la CPIB le sancionó con 100.000 ptas., multa que en 1958 la Comisión Liquidadora de Responsabilidades Políticas procedió a anular²⁶⁴.

---

²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/6963).

²⁵⁸ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/629).

²⁵⁹ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/1073).

²⁶⁰ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/77).

²⁶¹ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/184).

²⁶² AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/262)./Procedimiento sumarísimo de urgencia 2357/38 (AIRMN).

²⁶³ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: no consta).

²⁶⁴ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/77).

PUIGNAU MOLINET, RAFAEL

Este empresario catalán fabricante de órganos residió en Azpeitia desde 1914. En 1920 fundó junto a Toribio Eleizgaray la organería *Eleizgaray y Cia*, y en 1925 la sociedad *Puignau-Olaciregui*. El 19 de septiembre de 1936 huyó de Azpeitia y se trasladó a Francia. Al regresar en 1940 le informaron de que había sido sancionado con 25.000 ptas. por la CPIB, pero además, supo que su vivienda en la plaza del Concejo y su fábrica de órganos habían sido ocupadas, que la tienda regentada por su mujer había sido saqueada, y que los órganos que tenían en su fábrica vendidos. Por todo ello, en marzo de 1940 suplicó al Tribunal de Responsabilidades Políticas la revisión de la sanción, solicitud que fue aceptada. El 24 de junio de 1940 el Tribunal, atendiendo a los informes de alcaldía y Falange, mantuvo la inculpación contra Rafael por haber pertenecido al PNV, algo que el acusado negaba. Con todo, la sanción fue rebajada a 10.000 ptas., dado que la única propiedad que le quedaba a Rafael era la casa de la plaza del Concejo sobre la que recaía una hipoteca de 35.000 ptas²⁶⁵.

4.3. La represión contra mujeres. El destierro y otras vejaciones

Las mujeres fueron las principales víctimas de la represión franquista en la retaguardia. Aunque muchas azpeitiarras huyeron junto al resto de sus familias hacia Bizkaia poco antes de la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia el 20 de septiembre de 1936, fueron aún más las que decidieron quedarse a pesar de que sus maridos, hijos, o hermanos decidieron huir y unirse a los batallones que luchaban contra los golpistas. Desde el momento en el que les tocó despedirse de sus parientes fueron conscientes del sufrimiento que suponía la ruptura familiar a causa de la guerra. “Au da ba gerrie, au da ba gerrie”, gritaban desconsoladas algunas ancianas que veían marchar a sus familiares el 19 de septiembre²⁶⁶; “Largos abrazos, consejos recíprocos, maridos que besaban a sus mujeres y niños, lágrimas, angustia, dolor”, describía Iñaki Azpiazu los acontecimientos de aquel mismo día²⁶⁷. Sin embargo, seguramente desconocían las represalias que contra ellas iban a tomar los súbditos de “El Director” (el militar Emilio Mola) una vez conquistada Azpeitia.

La represalia de carácter formal más repetida fue el destierro. Esta medida represiva significaba la expulsión de la localidad de familiares de personas que habían actuado durante la guerra contra los sublevados, o simplemente contrarios al ideario golpista, adelantándose así a varias disposiciones de la Ley de Responsabilidades Políticas del 9 de febrero de 1939. Esta normativa, castigó con el destierro a los familiares directos de los perseguidos en caso de desaparición o muerte de éstos.

Por tanto, dos años antes de que se aprobara la mencionada ley, la Comandancia Militar de Azpeitia expulsó de sus casas y mandó al destierro a varias mujeres, algunas de ellas junto a sus hijos menores de edad.

JUANA AGUIRRE OYARZABAL

El 4 de febrero de 1937 Juana fue expulsada de la localidad al desconocerse el paradero de su marido, el practicante y miembro del servicio de Sanidad del Ejército Vasco Francisco Errasti “Trukuman”. Aunque en un principio se dirigiría a Pamplona, finalmente logró alojarse en Lazkao en el domicilio de una hermana. Juana se encontraba en aquel entonces embarazada²⁶⁸.

CATALINA BERECIARTUA ALTUNA

Catalina era nacionalista y estuvo sindicada durante el período republicano. Tras la entrada en Azpeitia de las tropas sublevadas estuvo escondida durante algún tiempo en el caserío Atxubiaga. Finalmente fue desterrada a Navarra, donde permaneció aproximadamente un mes²⁶⁹.

MARÍA ECEIZA

Natural de Beizama y vecina de Azpeitia, María era la madre de los milicianos Juan, Alejandro y Moisés Campos Eceiza, éste último fallecido en el frente de guerra. Por este motivo fue desterrada a su localidad natal²⁷⁰.

CASIANA ECHANIZ ARRIZABALAGA y sus hijos LUIS, CARMELO, CARMEN e IMANOL LOINAZ ECHANIZ

Casiana fue expulsada de Azpeitia junto con sus cuatro hijos menores de edad en febrero de 1937, por orden del comandante militar Emilio Gómez del Villar. Previamente, en octubre de 1936, la Junta de Guerra Carlista de Azpeitia la había sancionado con 500 ptas. El destino de esta familia fue el pueblo navarro de Ollakarizketa, donde residía un familiar. Carmen permaneció en aquella localidad una semana, Luis y Carmelo dos semanas, y Casiana y el menor de los hermanos, Imanol, un mes. Mientras tanto, el marido de Casiana y el hijo mayor, Carmelo y José respectivamente, marchaban hacia un exilio que les llevaría hasta Filipinas. Antonio (otro de los hijos), por su parte, acabaría recluido en un batallón de trabajadores tras combatir en las filas del batallón *Loyola*²⁷¹.

JOXEPA ECHEVERRIA AIZPURI y sus hijos MARIA, ANGELES, MERCEDES y FELIPE OTAEGUI ECHEVERRIA

Natural de Urrestilla y vecina de Nuarbe (Beizama), Joxepa fue obligada a abandonar su hogar junto a sus cuatro hijos al encontrarse su marido en el frente de guerra. Tras permanecer refugiados un mes en la localidad navarra de Betelu, regresaron a Beizama una vez les fue comunicado el indulto.

²⁶⁵ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp.: 75/277).

²⁶⁶ URKIA, J. M. (Coord.): *José de Arteche, un hombre de paz*. (2006).

²⁶⁷ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco*. (1964).

²⁶⁸ Testimonio familiar.

²⁶⁹ *Ibid.*

²⁷⁰ *Ibid.*

²⁷¹ LOINAZ ECHANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak*. (2001).

MARIA ECHEVERRIA LARRAÑAGA y sus hijos FRANCISCO Y MARIA EGUIBAR ECHEVERRIA

María y sus hijos de 3 y 4 años de edad estuvieron escondidos durante dos años en el caserío Odriozolaundi, tras recibir la orden de expulsión de Azpeitia. El delito de todos ellos, ser mujer e hijos del miliciano Maximiano Eguibar Arregui²⁷².

ISABEL GOMEZ AZCUNE y sus hijas CARMEN AZPIAZU GOMEZ Y KONTXI AZPIAZU GOMEZ

Con anterioridad a la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia Isabel había huido del municipio junto a sus dos hijas menores, refugiándose en la localidad de Aizarnazabal durante 15 días. Tras su vuelta a Azpeitia recibió la orden de destierro al encontrarse su marido y el resto de sus hijos fuera del municipio. Sin embargo, gracias a un familiar pudieron permanecer en Azpeitia. Posteriormente, fue obligada a coser uniformes de los soldados sublevados²⁷³.

MARIA ORBEGOZO ARZUAGA y su hija JONE LARRAÑAGA ORBEGOZO

María recibió a modo de castigo la orden de abandonar el pueblo y dirigirse a Etxalar, por encontrarse su marido (Rufino Larrañaga Iriarte "Kinttela") en el frente de guerra combatiendo contra las tropas sublevadas. En vez de dirigirse a Etxalar, María se escondió junto a su hija pequeña Jone en la localidad de Orio, en casa de un hermano de Rufino. Mientras tanto, sus otros tres hijos tuvieron que ser acogidos en Azpeitia por otro familiar²⁷⁴.

Pero no solo hubo represalias de carácter formal, es decir, castigos tramitados por las autoridades locales del momento en ausencia de una legislación de carácter general, sino que también se produjeron todo tipo de arbitrariedades contra las mujeres de los "rojo-separatistas". Por ejemplo, la misma María Orbegozo sufrió la estigmatización de los vencidos, recibiendo insultos, soportando registros de forma aleatoria del hogar familiar, y siendo obligada a coser la ropa de los vencedores²⁷⁵. Algo parecido padeció Ignacia Macazaga Beristain, la cual huyó de Azpeitia antes de que el pueblo fuera tomado por los requetés. Sin embargo, decidió volver al poco tiempo y continuar trabajando en la tienda familiar que tenían en la plaza Mayor. Pero los golpistas le embargaban continuamente el género, por lo que hubo de construir un zulo donde esconderlo. Asimismo, le obligaron a coser para los militares, obligación que se les impuso a muchas mujeres pero de la que en principio quedaban exentas aquellas que como Ignacia eran viudas y tenían a su cargo hijos menores²⁷⁶.

Además de estas arbitrariedades se cometieron actos violentos contra las mujeres que podríamos calificar de espontáneos, y que sobre todo fueron de especial crudeza las semanas posteriores a la entrada de los requetés en Azpeitia. Un testimonio anónimo recogido por José Miguel de Barandiaran en Baiona en agosto de 1937, describía de esta forma la situación:

"La inmoralidad cundió por el pueblo con los militares y milicias, dando lugar a frecuentes casos escandalosos. Por lo cual el párroco de Azpeitia anduvo por las casas de su feligresía recomendando a los padres que no permitiesen a sus hijas andar con los militares y milicias, pues nadie se atreve a denunciar este estado de cosas desde el púlpito."

En este sentido, las formas más habituales de vejar a la mujer eran raparle la cabeza y hacerle beber grandes dosis de aceite de ricino, a modo de escarnio público. En Azpeitia conocemos el caso de Margarita Arocena Izeta y Dolores Balmaseda. A ambas le raparon la cabeza después de ser denunciadas por prestar servicios de cocina en el cuartel de gudarís de Loiola. En el caso de Margarita, los problemas psicológicos que le acompañaron el resto de su vida pudieron deberse a esta vejación²⁷⁷.

4.3.1. El lazareto de Azpeitia: un centro de reclusión para mujeres

Azpeitia no sólo contó con un centro de reclusión para hombres, como fue la cárcel de partido, sino que también se habilitó un lugar de internamiento de mujeres en lo que era el lazareto construido en los años 20 en el barrio de Izarraitz. La habilitación de este edificio como cárcel de mujeres pudo realizarse en 1938, ya que hasta entonces las mujeres represaliadas parece ser que eran recluidas en Loiola. En este sentido, en las actas municipales del 12 de enero de aquel año se mencionaba el pago a un tal Lucio Alberdi "por doce trapos a las presas de Loiola", y ya en el mes de marzo se procedió a "la limpieza y desmantelamiento de cierres de madera en Loyola después de salir las detenidas"²⁷⁸.

Las mujeres recluidas en el lazareto, al igual que los hombres internados en la cárcel de Azpeitia, eran en su mayoría republicanas provenientes de otros territorios del Estado. Mujeres condenadas por supuestos delitos de "auxilio a la rebelión" o "rebelión militar", que además de la pena impuesta tuvieron que sufrir el internamiento a cientos de kilómetros de su lugar de origen. Una de ellas fue Francisca Gálvez Vázquez, natural y vecina de Torrijos (Toledo), una mujer "de antecedentes izquierdistas durante la rebelión roja" y que supuestamente "indujo a los milicianos a la comisión de desmanes y alentó a sus hijos para que realizasen violencias y asesinatos". El 6 de mayo de 1940 falleció en la prisión de mujeres de Azpeitia al padecer endocarditis, siendo enterrada en el cementerio de esta localidad²⁷⁹.

Pero también hubo alguna mujer azpeitarras y de otras poblaciones vascas que estuvieron presas en Azpeitia. En estos casos, la acusación más común era la de "hurto", en un período de posguerra en el que los familiares de aquellos que habían luchado contra los sublevados quedaron en la más absoluta pobreza. Destaca el caso de Catalina Michelena Aramendi, ya que según el médico Antonio Eguiguren la ración alimentaria que recibía era insuficiente debido a la enfermedad que padecía²⁸⁰. Y es que parece ser que fueron varias las presas que enfermaron durante su reclusión. Así, el 28 de enero de 1941 el ayuntamiento hizo efectivo el pago de 55,50 ptas. a Lucio Alberdi por "el pescado servido al Lazareto a las presas enfermas"²⁸¹.

²⁷² Testimonio familiar.

²⁷³ *Ibid.*

²⁷⁴ *Ibid.*

²⁷⁵ *Ibid.*

²⁷⁶ *Ibid.*

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ AUA (Sig. 0276-02; Cód.: 12).

²⁷⁹ AHPG_3579_Exp.099_09r

²⁸⁰ AHPG_2784_Exp.081_03r

²⁸¹ AUA (Sig. 0277-01; Cód.: 12).

4.4. La cárcel de Azpeitia durante el primer franquismo*

“Los ojos de estos presos brillan con un fulgor entre asustado y conmovido; sus pálidos rostros, sus cráneos a flor de piel revelan el encierro prolongado. Es gente de Castilla la Vieja, y también de Extremadura, presos desde el comienzo de la Guerra Civil que, desde hace mucho tiempo, abarrotan la cárcel”²⁸².

Desde el inicio de la Guerra Civil y hasta la caída de Azpeitia en manos del ejército sublevado, la cárcel de Azpeitia acogió, junto a los sótanos del santuario de Loiola, a personas de derechas detenidas por orden del Comité de Defensa del Frente Popular de la localidad. Sin embargo, a partir del 20 de septiembre de 1936 las dependencias de esta prisión pasaron a estar ocupadas por personas que se habían opuesto a los golpistas.

Durante los meses posteriores a la formación de la Junta de Guerra Carlista y la Comandancia Militar de Azpeitia fueron decenas los azpeitiaras y guipuzcoanos de municipios adyacentes los que ingresaron en esta penitenciaría, incluyendo a varios sacerdotes como Iñaki Azpiazu o José Antonio Lasquibar²⁸³. Al parecer, según recoge Mikel Aizpuru en su obra *El otoño de 1936 en Guipúzcoa. Los fusilamientos de Hernani*, a finales del mes de septiembre se encontraban encarcelados en la prisión de Azpeitia 62 personas. En el mejor de los casos, el encarcelamiento de estos presos se reducía a un periodo corto de tiempo que finalizaba una vez era abonada la sanción impuesta por la Comandancia Militar. En el peor de los supuestos, serían sacados de los calabozos para ser fusilados.

Para otros azpeitiaras, los que eran detenidos por orden del gobernador civil de Gipuzkoa, la prisión de Azpeitia suponía una reclusión temporal a la espera de ser trasladados a la prisión de Ondarreta en Donostia, donde serían juzgados en consejo de guerra. Esta dinámica se acrecentó a medida que regresaban a Azpeitia aquellos vecinos que no habían tenido ningún tipo de actuación significativa en la guerra y que simplemente habían huido de la localidad, creyendo que a su vuelta no serían represaliados por las nuevas autoridades. Sin embargo, serían varios los que nada más llegar fueron denunciados por algún vecino y encarcelados. Este fue el caso de las hermanas María y Maximina Arrieta Zubimendi, denunciadas por las miembros de la organización femenina Margaritas, Rosario Echeverría Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu y Pilar Aguirre Pérez.

Por su parte, en 1939, finalizada la guerra, los que regresaban y eran inmediatamente detenidos fueron excombatientes o personas que habían tenido algún papel destacado durante la “dominación roja”, los cuales no habían sido capturados por el ejército franquista, o bien habían quedado en libertad tras haber permanecido recluidos durante algún tiempo. En este caso, aparte de denuncias de particulares, eran sobre todo las pesquisas de Falange y otros poderes locales los que iniciaban el proceso de detención con el objetivo de aclarar “la actuación de dicho sujeto en relación con el glorioso movimiento nacional”²⁸⁴. Esto fue lo que les ocurrió a personas como Esteban Barredo, José Campos, Antonio Juaristi o Daniel Odriozola, todos ellos trasladados posteriormente a la prisión de Ondarreta antes de quedar bajo la jurisdicción de un juez militar. Otro ejemplo sería el de los cinco azpeitiaras acusados de desertión y que posteriormente serían absueltos: Lucas Orbeagozo Orbeagozo, Ignacio Zubimendi Olaizola, Tomás Odriozola Echeverría, y los hermanos Ignacio y José Ramón Odriozola Alberdi.

En cualquier caso, lo destacable es que para azpeitiaras y presos vascos de otras localidades la prisión de Azpeitia no fue un lugar de destino tras ser condenados, sino una penitenciaría de reclusión temporal previo a ser enjuiciados por tribunales militares franquistas. En cambio, fueron decenas los presos republicanos españoles que tuvieron como destino la cárcel de Azpeitia una vez condenados en sus provincias de origen, al igual que muchos penados vascos eran trasladados a Andalucía o Extremadura. De este modo, se materializó la política de dispersión que el régimen franquista había diseñado, con el único propósito de agravar la condena de los represaliados.

La mayor parte de los presos republicanos españoles encarcelados en Azpeitia procedían de la provincia de Jaén (28 de los 41 presos documentados), y habían sido condenados por un delito de “auxilio a la rebelión” en consejo de guerra²⁸⁵. Según el testimonio de José de Arteche, estos presos eran sacados de la cárcel y obligados a realizar trabajos forzosos en diversos puntos del municipio, entre otros, a limpiar las calles de nieve.

“Los vecinos, sin decir palabra, colocaban en los quicios de las puertas vasos con sidra, vino o leche, dinero, monedas de papel de cinco pesetas sujetas con piedras. Los prisioneros, acercándose silenciosamente, apuraban con ansia los vasos, recogían el dinero o los trozos de pan...”²⁸⁶.

La consecuencia más traumática de todo ello fue que, además de la defunción de Francisca Gálvez Vázquez en la prisión de mujeres, al menos cuatro de estos presos fallecieron en la cárcel de Azpeitia entre 1939 y 1941: Juan Morales Artilles, Juan Casado Lorite, Francisco Delfa Hernández y Luis Palomino Gutiérrez. Todos ellos fueron enterrados en el cementerio de Azpeitia. Por su parte, Manuel Martín Martínez fue trasladado en julio de 1941 desde la prisión de Azpeitia al Hospital Civil de San Antonio Abad (Hospital de Manteo) de Donostia, donde fallecería el 14 de febrero de 1942 debido a una tuberculosis pulmonar²⁸⁷.

4.5. Los sucesos de Urrestilla y otras ejecuciones extrajudiciales

“El día 27 de septiembre, a la una de la madrugada, fueron fusiladas dos personas y enterradas el día 28 en este cementerio, recibieron el sacramento de la penitencia por el P. Lasquibar y la extremaunción por el presbítero D. Juan Aracama.

Otro fusilado a las once de la noche del día 29 de septiembre y enterrado el día 30 recibió el sacramento de la penitencia por el presbítero D. Casiano Garayalde y la extremaunción por el presbítero D. Juan Aracama.

Otro fusilado a las once de la noche del día 2 de octubre y enterrado el día 3 recibió los sacramentos por los mismos sacerdotes. No fueron inscritas sus partidas de defunción por no querer dar sus datos los militares”²⁸⁸.

Esta nota suelta localizada en el libro 9º de defunciones de la parroquia de Urrestilla, y a la que hace mención Ignacio Arteche en su libro *Historia de Azpeitia*²⁸⁹, constituye la fuente más esclarecedora con respecto a los fusilamientos que las tropas sublevadas llevaron a

²⁸² ARTECHE GOROSTEGUI, J.: *Un vasco en la posguerra. Diario 1939-1971. (1977).*

²⁸³ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: *7 meses y 7 días en la España de Franco. (1964).*

²⁸⁴ AHPG:2784/0/1

²⁸⁵ Datos extraídos de la investigación llevada a cabo en el Archivo Histórico Provincial de Gipuzkoa por Ane Leturia, Edurne Oñatibia, Lide Gurrutxaga y Marta Leturia.

²⁸⁶ ARTECHE GOROSTEGUI, J.: *Un vasco en la posguerra. Diario 1939-1971. (1977).*

²⁸⁷ AHPG.

²⁸⁸ Archivo Histórico Diocesano de San Sebastián (Archivo de la Parroquia de La Natividad de Nuestra Señora, (Urrestilla); Libro 9º defunciones; nota suelta).

²⁸⁹ ARTECHE ELEJALDE, I.: *Historia de Azpeitia. (1998).*

* Ver listado X (páginas 123-125).

cabo en Urrestilla entre finales de septiembre y comienzos de octubre de 1936. Además de ello, existe una anotación sin datar que fue extendida en el margen de un acta de defunción fechada el 18 de julio de 1936. En ésta se dice lo siguiente:

"No se han podido extender las partidas de los cuatro ajusticiados en la jurisdicción de esta parroquia por no querer dar datos necesarios, los militares."²⁹⁰

Con respecto a la nota suelta, ésta parece ser una transcripción de la nota original escrita por el cura ecónomo de Urrestilla, Tomás Tellería. Sin embargo, la anotación realizada en el acta del 18 de julio de 1936, si habría sido escrita por el citado Tomás, si bien, la fecha del acta de defunción donde se realizó la anotación no se correspondería con los hechos relatados en dicha anotación.

Ignacio Arteche, a partir de esta documentación, consultó la obra de Iñaki Azpiazu con el fin de poder obtener la identidad de aquellos que fueron fusilados y que los militares intentaron ocultar. Y efectivamente, Iñaki Azpiazu relató en su libro cómo encontrándose encarcelado en la prisión de Azpeitia sacaron de sus celdas a dos milicianos, uno "de Bilbao y el otro de Erandio", y fueron llevados a fusilar tras haber confesado ante el religioso José Antonio Lasquibar. Asimismo, narró su relación con un médico odontólogo donostiarra apellidado Valderrama, el cual fue fusilado el mismo día que fue puesto en libertad Iñaki Azpiazu: "A la mañana siguiente me pusieron en libertad condicional. Aquella misma noche, sin juicio ni forma alguna de proceso, fue fusilado". Seguidamente, continúa su relato el sacerdote azpeitiarra haciendo referencia a un familiar del fusilado al que informó de lo sucedido y cuya respuesta fue esta: "Hasta ese favor nos debe. Así ha podido morir arrepentido de su mala vida"²⁹¹.

Por tanto, los dos milicianos que menciona Iñaki Azpiazu podrían ser aquellos que fueron fusilados el 27 de septiembre, según la nota de Tomás Tellería, sin que existiera ningún dato identificativo sobre éstos, más allá del lugar de origen señalado por el sacerdote azpeitiarra. Con respecto al odontólogo de apellido Valderrama, ya que Iñaki Azpiazu salió de prisión "el primer día de octubre de 1936"²⁹², es probable que fuera la persona fusilada el 2 de octubre. Con respecto a este caso, existe un acta de defunción correspondiente a un donostiarra llamado Antonio Valderrama Barrenechea, en la que en el apartado donde se registra lugar y fecha de la muerte se dice así: "desapareció en esta ciudad (Donostia) (en) septiembre de 1936"²⁹³.

En tercer lugar, Ignacio Arteche cita a un joven de Torrelavega (Cantabria) de 19 años llamado Lorenzo Zabala Ríos como uno de los fusilados en aquellos días²⁹⁴. Este podría ser el asesinado la noche del 29 septiembre, si atendemos a las fuentes anteriormente mencionadas. Sin embargo, desconocemos de dónde pudo extraer la identidad de esta persona Ignacio Arteche, ya que no es mencionada por Iñaki Azpiazu. En cualquier caso, existe un expediente de la prisión de Tolosa en el que se registra la detención de un tal Lorenzo Zabala Ríos (el cual parece que en un primer momento intentó dar una identidad falsa haciéndose pasar por Pedro Ríos Puentevilla) el 19 de agosto de 1936. Según este expediente, el 13 de noviembre de 1936 Lorenzo fue trasladado a la prisión de Ondarreta junto con otros presos que posteriormente fueron fusilados en la localidad de Bera (Navarra)²⁹⁵. Por tanto, si los datos de este informe de la prisión de Tolosa fueran correctos, habría un error en la identificación de la persona fusilada que hace Ignacio Arteche.

Por último, un mes más tarde de los hechos relatados por Iñaki Azpiazu y recogidos por Ignacio Arteche, tuvo lugar una última ejecución en Urrestilla. Se trataba del azkoitiarra José Francisco Echaniz Azpiazu, alias "Astapatxiko", de 42 años y sindicalista de STV. Al parecer se encontraba escondido en Mendaro, y tras su detención, fue fusilado en el exterior del cementerio de Urrestilla el 1 de noviembre de 1936²⁹⁶.

Con todo, en noviembre de 2014 un equipo técnico de la Sociedad de Ciencias Aranzadi, en virtud de los testimonios de varios vecinos de Urrestilla que aseguraban que los fusilados fueron enterrados en el exterior del cementerio de dicho barrio, realizó una serie de prospecciones arqueológicas en busca de los restos humanos de los al menos cinco fusilados. Sin embargo, el resultado de esta búsqueda fue negativo, quizá por los movimientos de tierra que hubo en la zona con posterioridad a 1936, debido a la plantación y posterior arranque de pinos. Pero también, podría deberse al traslado de los cuerpos al interior del cementerio, tal y como relató uno de los testimonios recogidos.

Una última posibilidad es que los restos óseos de estas personas fueran exhumados y trasladados al Valle de los Caídos en virtud de la Circular de 1958 del ministerio de Gobernación a los gobernadores civiles de las diferentes provincias, en la que se instruyó sobre cómo localizar fosas comunes y desenterrar los restos para trasladarlos a Madrid. En cualquier caso, no se ha encontrado documentación alguna que acredite este supuesto.

4.5.1. Azpeitiarras fusilados extrajudicialmente

Además de los sucesos del cementerio de Urrestilla, la incertidumbre sobre si hubo en Azpeitia otras ejecuciones extrajudiciales sigue sin despejarse. Algunos vecinos no testigos afirman que al menos dos personas fueron fusiladas tras el inicio de la Guerra Civil, quizás con posterioridad a la entrada de las tropas sublevadas en el municipio. Al parecer, en las inmediaciones del caserío Eskusta fue asesinado un joven al ser descubierto mientras robaba en una huerta, siendo enterrado en la zona. Asimismo, el cuerpo de otra persona ejecutada pudiera hallarse a escasa distancia del caserío Uresaundi. En cualquier caso, ninguna de estas sospechas ha podido dilucidarse hasta el momento. Por otro lado, algunas fuentes apuntan a que según relató Iñaki Azpiazu, un joven azpeitiarra fue fusilado en Deba tras ser hecho prisionero en esa misma localidad a finales de septiembre de 1936. Sin embargo, esta información no ha podido corroborarse. Por último, nos consta la ejecución extrajudicial de al menos tres azpeitiarras. Ninguno de ellos asesinado en Azpeitia.

GOENAGA ECHEVERRIA, LEONARDO "TXAIBER"

Leonardo nació en Azpeitia en 1903 y era vecino de la calle iglesia. Tapicero de profesión, poco antes de la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia huyó en dirección a Bizkaia. Al parecer, encontrándose en el frente de Markina decidió regresar a casa a pie y monte a través, recibiendo cobijo en su camino de regreso en un caserío de Mutriku. Al poco tiempo se presentó en dicho caserío un grupo de requetés, el cual decidió fusilar a Leonardo en el propio terreno del caserío y obligar a su propietario a cavar el zulo donde fue enterrado. Ya en 1970, el hijo de Leonardo, Bernardo, y un compañero de trabajo se trasladaron a Mutriku para recuperar los restos de Leonardo y enterrarlos en Azpeitia²⁹⁷.

²⁹⁰ Archivo Histórico Diocesano de San Sebastián (Archivo de la Parroquia de La Natividad de Nuestra Señora, (Urrestilla); Libro 9º defunciones; fol. 10, nº 11; nota marginal).

²⁹¹ AZPIAZU OLAIZOLA, I.: 7 meses y 7 días en la España de Franco. (1964).

²⁹² DE GAMBOA, J.M. y LARRONDE, J-C.: La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran. (2005).

²⁹³ Registro Civil de Donostia.

²⁹⁴ ARTECHE ELEJALDE, I.: Historia de Azpeitia. (1998).

²⁹⁵ AHPG.

²⁹⁶ Archivo de la Sociedad de Ciencias Aranzadi.

²⁹⁷ Testimonio familiar.

NAVALLAS ARTIEDA, DEMETRIO

Nacido en Azpeitia en 1897, Demetrio contrajo matrimonio en 1925 en Sangüesa con una mujer de Olite llamada María Usaz, de cuyo matrimonio tuvieron dos hijas, María Salomé y Rosario. En tiempos de la Segunda República Demetrio residía en la calle Calceteros nº 6 de Pamplona, era sastre de profesión, y conserje de Izquierda Republicana²⁹⁸. El 19 de julio de 1936 fue encarcelado en la prisión provincial de Pamplona, en cuyo libro de registro se señala la salida de prisión de Demetrio el 15 de marzo de 1937²⁹⁹. Según los datos facilitados por una de las hijas de Demetrio al historiador Jimeno Jurio en 1978, tras permanecer encarcelado durante ocho o nueve meses fue ejecutado coincidiendo con algún tipo de celebración o exaltación del régimen franquista. En concreto, este familiar dio como posible fecha de ejecución el 7 de mayo de 1937. Por otro lado, existe un acta de defunción del registro civil de Pamplona, fechada el 8 de octubre de 1981 y emitida por orden del juzgado de primera instancia nº 1 de la capital navarra. En este certificado de defunción no se señala la causa de la muerte pero se apunta a que la fecha de tal defunción fue el 15 de agosto de 1936 en la "vuelta del Castillo" en Pamplona³⁰⁰. En aquel lugar es sabido que fueron ejecutadas varias personas, entre ellas los vecinos de Ataun José Apaolaza Mugica y Pedro Basurto Querejeta, ambos tras ser encarcelados en el fuerte de San Cristóbal y ser sentenciados a la pena de muerte por un delito de rebelión militar el 27 de agosto. Sus ejecuciones se llevaron a cabo el 3 de septiembre de 1936, también a la "vuelta del castillo y puerta de socorro"³⁰¹, por lo que podría ser que la ejecución de Demetrio Navallas se produjera tras un encadenamiento de sucesos similar al de los vecinos de Ataun mencionados. Sin embargo, la constatación de la permanencia en prisión de Demetrio varios meses, tanto en el libro de registros de la prisión de Pamplona como en los datos recabados por Jimeno Jurio, hacen más factible pensar que la ejecución de Demetrio se llevó a cabo a mediados de 1937, y que la información que se recoge en el certificado de defunción sobre su fallecimiento en agosto de 1936 sea un error o confusión relacionado con la transmisión oral en la familia, debido a la lejanía de los hechos.

OLAIZOLA ARREGUI, SIMON

Oriundo del caserío Agite del barrio de Loiola, Simón residía en Donostia durante el período republicano. Fue fundador de la Unión Gastronómica Guipuzcoana y estaba afiliado a STV. Parece ser que fue detenido en su domicilio en presencia de su esposa e hijo, debido a la denuncia interpuesta por un compañero de trabajo que delató la militancia de Simón. Según el acta de defunción emitida en septiembre de 1940 por el juzgado de Donostia, Simón desapareció el día 8 de octubre de 1936 tras ser "liberado", si bien, es probable que fuera fusilado en el municipio de Hernani. Según la familia, fue ejecutado en el paraje de Galarreta (Hernani). Simón tenía 28 años, estaba casado con Paulina Alustiza, y era padre de un hijo menor de edad³⁰².

*"Mientras me quede voz
hablaré de los muertos
tan quietos, tan callados,
tan molestos.
Mientras me quede voz
hablaré de sus sueños,
de todas las traiciones,
de todos los silencios,
de los huesos sin nombre
esperando el regreso,
de su entrega absoluta
de su dolor de invierno.
Mientras me quede voz
no han de callar mis muertos"³⁰³.*

4.6. Prisioneros de guerra azpeitiarras*

La mayor parte de los azpeitiarras que combatieron en el frente de guerra contra el ejército franquista, así como aquellos que venían huyendo desde la caída de Azpeitia y que habían actuado o servido de alguna forma u otra durante el periodo republicano y desde el inicio de la guerra contra los sublevados, fueron capturados en el verano de 1937. Tras la toma de Bilbao el 19 de junio de 1937, la cárcel de Larrinaga y la Universidad de Deusto (convertida en campo de concentración) fueron los mayores centros de reclusión de la capital vizcaína. Pero sin lugar a dudas, el grueso de los arrestados azpeitiarras recluidos como prisioneros de guerra se produjeron en agosto de 1937 en Cantabria, a partir de la capitulación del Gobierno Vasco frente a las tropas fascistas italianas al servicio de la causa franquista. Esto fue lo que se dio en llamar el "Pacto de Santoña", una rendición firmada el 24 de agosto en la localidad cántabra que suponía la rendición y la entrega de armas por parte del Ejército Vasco, a cambio de permitir la evacuación de los máximos dirigentes vascos y la salvaguarda de los combatientes. Sin embargo, los mandos franquistas desautorizaron el acuerdo e inmediatamente miles de guardas y milicianos vascos fueron encarcelados en el penal de El Dueso. Ya en el mes de octubre, se habilitó un juzgado militar en el mismo penal, lo que supuso que en este centro de internamiento quedaran amontonados tanto prisioneros de guerra a la espera de ser clasificados, como penados. Con respecto a estos últimos, en aquel otoño de 1937 el mencionado tribunal había dictado al menos 510 condenas a muerte³⁰⁴.

Anteriormente, en marzo de 1937, poco antes del inicio de la ofensiva final contra Bizkaia, los mandos militares sublevados habían emitido una Orden General de Clasificación relativa a los prisioneros de guerra. De esta forma, los reclusos eran clasificados en cuatro categorías:

– A) Prisioneros o presentados, que justifiquen ser afectos al Movimiento Nacional, o al menos, no hostiles a él, o en caso de haber formado en las filas enemigas lo hicieron forzados o obligados a ello, o aunque hayan servido voluntariamente en dichas filas se hayan presentado voluntariamente a nuestras tropas a consecuencia de proclamas arrojadas sobre frente enemigo para estimular la presentación.

²⁹⁸ Testimonio familiar.

²⁹⁹ Fondo documental de Jimeno Jurio (actualmente custodiado en la UPNA).

³⁰⁰ Archivo General de Navarra.

³⁰¹ Registro Civil de Pamplona (T. 00023; pág. 204).

³⁰² AIZPURU, M. (Dir.): El otoño de 1936 en Guipúzcoa: Los fusilamientos de Hernani.

³⁰³ Poema de Marisa Peña.

³⁰⁴ BADIOLA ARIZTIMUÑO, A.: Cárceles y campos de concentración en Bizkaia. (2011).

- B) Prisioneros que resulten ser incorporados voluntariamente a las filas del enemigo y que no aparezcan afectados de otras responsabilidades de índole social, política o común.
- C) Jefes y oficiales del Ejército enemigo; individuos capturados o presentados que se hubieran destacado o distinguido en actos de hostilidad contra nuestras tropas; dirigentes y destacados en los partidos y actividades políticas y sociales enemigos de la Patria y del Movimiento Nacional, rebelión u otros de índole social y política cometidos antes o después de producirse el Movimiento Nacional Libertador.
- D) Individuos capturados o presentados que aparezcan más o menos claramente presuntos responsables de delitos comunes o contra el derecho de gentes, realizados antes o después de producirse el Movimiento Nacional³⁰⁵.”

A partir de esta clasificación, los integrados en el apartado B y los dudosos del A continuaban retenidos en campos de concentración y cárceles franquistas a la espera de pasar a formar parte de algún batallón de trabajadores. Esto supuso que miles de prisioneros de guerra fueran represaliados mediante la realización de trabajos forzosos durante años, en virtud del dictamen de la Comisión Clasificadora de Prisioneros de cada centro de internamiento. Las fuentes de información de estas comisiones para emitir sus resoluciones fueron fundamentalmente dos: los informes de las autoridades locales de origen de los presos, y las declaraciones de éstos ante dichas comisiones sin derecho a defensa.

En cuanto a Azpeitia, cuatro fueron las instituciones locales que aportaron, tanto a estas comisiones como posteriormente a los consejos de guerra, los informes inculpatorios contra cientos de sus conciudadanos: el Ayuntamiento, Falange, Guardia Civil e Iglesia. En el período en el que se genera la mayor parte de esta documentación, entre el segundo semestre de 1937 y hasta 1941, el máximo responsable de los informes de este tipo emitidos por el ayuntamiento fue el alcalde Roque Astigarraga, sustituido en septiembre de 1939 por Ignacio Egaña. Con respecto a la Jefatura Local de Falange, ésta recayó primeramente en el militar y ex miembro de STV Ignacio Echeverría Altamira, y posteriormente, a partir de 1938, en el director de la banda municipal de Azpeitia desde 1915, Hilario Bereciartua Uranga. La Comandancia del puesto de la Guardia Civil de Azpeitia, por su parte, estuvo dirigida por Hermenegildo Calvo Ballesteros y Florencio Mangas Luengo, y entre 1939 y 1941 por Lope López López. Por último, la cuarta fuente de información fue el sacerdote encargado de la iglesia parroquial de Azpeitia, Casiano Garayalde, si bien, los informes de este último se centraban en la conducta religiosa del represaliado, sin entrometerse normalmente en las actuaciones políticas del sujeto.

Con todo, debido al traslado continuo de presos, a la arbitrariedad con la que las autoridades militares e instituciones penitenciarias franquistas actuaban, y a la dispersión de las fuentes relativas a los dictámenes emitidos por las diferentes Comisiones Clasificadoras, resulta difícil conocer con exactitud cuántos prisioneros de guerra azpeitiarras hubo y cuántos fueron internados en batallones de trabajadores. No obstante, los vecinos de Azpeitia obligados a realizar trabajos forzosos en estos batallones, no sólo salieron del veredicto de aquellas comisiones de los centros de internamiento, sino que también fue el destino de muchos represaliados juzgados en consejos de guerra sobre los que se dictaba el sobreseimiento de la causa a la vez que se les catalogaba en el apartado B, teniendo en cuenta sus antecedentes y si estaban en edad militar.

En consecuencia, decenas de azpeitiarras, tanto por mandato de las Comisiones Clasificadoras como por veredicto de los consejos de guerra, fueron recluidos en batallones de trabajadores. Antonio Loinaz Echaniz, por ejemplo, estuvo represaliado en cuatro batallones de trabajadores diferentes entre octubre de 1937 y diciembre de 1942³⁰⁶. Peor suerte corrió Blas Gurruchaga Lasa, el cual falleció el 20 de diciembre de 1939 en accidente de tráfico en la zona de Oiartzun, mientras era trasladado al “poblado donde se encuentran alojados” junto a otros integrantes del batallón nº 2 del regimiento mixto de ingenieros nº 6. Natural de Azpeitia, Blas era soltero, tenía 45 años, y era vecino de Donostia³⁰⁷.

4.6.1. Azpeitiarras juzgados por tribunales militares franquistas

De acuerdo con la Orden General de Clasificación de prisioneros de guerra de marzo de 1937, aquellos que quedaron marcados en el apartado C y D, debían pasar a ser juzgados por tribunales militares franquistas. Una vez clasificados, los reclusos pasaban a ser competencia de Dirección General de Prisiones, siendo trasladados desde los campos de concentración en los permanecían recluidos a prisiones cercanas a la plaza en la que iban a ser juzgados; Larrinaga principalmente en el caso de Bilbao, y la penitenciaria de Ondarraeta en el caso de Donostia.

Con respecto a naturales y/o vecinos de Azpeitia, al menos 163 fueron juzgados por tribunales militares. Consejos de guerra donde las garantías procesales y los principios que rigen el derecho penal fueron sistemáticamente vulnerados en aras de la “rapidez y ejemplaridad” del proceso militar. Derogado el sistema jurídico instaurado por la Constitución de 1931, se estableció una jurisdicción militar mediante la cual se inició una persecución penal contra todos aquellos que se habían opuesto al frustrado golpe de Estado de julio de 1936.

Al igual que las Comisiones Clasificadoras de los diferentes centros de internamiento, los juzgados militares franquistas se nutrieron fundamentalmente en su fase de instrucción de los informes de Alcaldía, Falange, Guardia Civil e Iglesia de Azpeitia. Pero además, en estos procedimientos judiciales también resultaron determinantes en muchos casos las declaraciones de vecinos de la localidad que actuaron como testigos, delatores, y denunciadores de los hechos supuestamente delictivos del encausado durante el período republicano. Y es que, a tenor de las sentencias emitidas, para la justicia militar franquista la pertenencia de los imputados azpeitiarras al Comité de Defensa local resultaba ser un agravante de mayor relevancia en el supuesto delito de “auxilio a la rebelión” que la actuación en el frente como gudaris o milicianos.

En cualquier caso, resulta significativo que en multitud de ocasiones (valgan como ejemplos los de José Arruti Lizarralde, Ruperto Beldarrain Ugalde o Ignacio Cendoya Larrañaga), los tribunales militares franquistas se mostraron ciertamente cautelosos ante la gravedad de las acusaciones emitidas por las autoridades locales anteriormente mencionadas. En este sentido, dichos tribunales solicitaron frecuentemente a los responsables de los informes acusatorios que aportaran datos más concretos y testigos. Sin embargo, en repetidas veces estas autoridades del municipio azpeitiarra no pudieron aportar las pruebas que se les solicitaron, y en otras, los testigos rectificaban su primera declaración. Como resultado, 74 vecinos fueron absueltos o se sobreseyó la causa tras haber permanecido meses, incluso años como Pedro Arrue Larrañaga, en prisión provisional³⁰⁸. Si bien, 20 de estos 74 azpeitiarras fueron enviados a batallones de trabajadores tras el sobreseimiento de la causa.

En conclusión, de los 163 azpeitiarras juzgados en consejos de guerra, 10 fueron mujeres. La mayor parte de ellas bajo la acusación de haber militado en la organización nacionalista Emakume Abertzale Batza, pero también por haber colaborado con el Comité de Defensa del Frente Popular y con la Comandancia de Azpeitia en labores de asistencia a los gudaris asentados en el municipio a partir de agosto de 1936. Mención aparte merecen las hermanas ARANGUREN OLAZABAL, Juana y Maritxu, las cuales fueron juzgadas por un supuesto delito de “rebelión militar”: la primera por esconder en su habitación ejemplares de los diarios *Euskadi Roja*, *Euzkadi*, *Política* y *Le Sud-Ouest*, y la segunda por escribir una carta en la que finalizaba con un “Gora Euzkadi Askatuta”. Por ello, permanecieron encarceladas diez meses en prisión preventiva³⁰⁹.

³⁰⁵ Orden General de Clasificación (AGMA).

³⁰⁶ Léase Batallones de Trabajadores y Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores.

³⁰⁷ Diligencias previas 3112/40 (AIRMN).

³⁰⁸ AIRMN.

³⁰⁹ Procedimiento sumarisimo de urgencia 4/38 (AIRMN).

Las condenas más frecuentes fueron las de reclusión perpetua (25) y las de 12 años y 1 día de prisión (23), si bien, en 1941 la Comisión de Examen de Penas procedió a la conmutación de la mayor parte de las penas impuestas por condenas de reclusión considerablemente inferiores. Esto supuso que a partir de 1943 la mayor parte de los represaliados quedaron en libertad vigilada, sin la posibilidad de ejercer cargo público y bajo el control de la Guardia Civil y la Jefatura Local de Falange de la localidad en el que hubieran establecido su residencia.

No obstante, no todos lograron finalmente recobrar la libertad, aunque ésta fuera limitada bajo el control del régimen dictatorial. Los represaliados José María Aguirre Arregui y Manuel Torrano Senar fallecieron en el fuerte de San Cristóbal "por enfermedad", mientras que Jesús Arizaga Gurruchaga, José Francisco Orbegozo Goenaga, y el que fuera concejal baserritarra en 1933, José Antonio Altuna Garate, también murieron una vez que se habían iniciado los consejos de guerra que les juzgaban, probablemente encontrándose en prisión preventiva. Asimismo, en aplicación de la pena capital, fue fusilado el vecino de Nuarbe José María Aranguren Odriozola el 11 de marzo de 1938 en Bilbao.

*"Si me muero, que me muera
con la cabeza muy alta.
Muerto y veinte veces muerto,
la boca contra la grama,
tendré apretados los dientes
y decidida la barba"³¹⁰.*

AGUIRRE ARREGUI, JOSE MARIA

José María fue detenido junto a 6 azpeitarras más el 2 diciembre de 1936 (Nazario Aizpitarte, Rufino Arritoquieta, José María Corta, Ignacio Corta, Manuel Torrano y José María Zubiaurre), tras abrirse contra ellos una causa sumarísima de urgencia en el tribunal militar de instrucción nº 4 de Donostia. A todos ellos, se les acusaba de un supuesto delito de "rebelión militar". En el caso concreto de José María, la sentencia del 8 de marzo de 1937 le acusó de ser simpatizante nacionalista "aunque no formaba parte del partido", y de actuar en favor del Frente Popular con el objetivo de "ganar un jornal con el que proveer a su subsistencia". Asimismo, se alude a su participación en el transporte de sacos de arena desde Zarautz a Azpeitia para construir refugios contra los ataques aéreos, así como en la voladura del puente de Mandubia el 25 de julio de 1936. Por último, se señala que José María, junto a Manuel Torrano, "estuvo revisando salvoconductos de los coches que pasaban por la carretera, yendo armados de escopeta". Por todo ello, fue condenado a 12 años y 1 día de prisión por un delito de "auxilio a la rebelión".³¹¹ El 9 de julio de 1937 fue trasladado al fuerte de San Cristóbal, falleciendo dos meses después, el 8 de septiembre, "por enfermedad". José María tenía 29 años y fue enterrado en Berriozar (Navarra)³¹².

AGUIRRE CINCUNEGUI, CIRIACO

Nacido en Azpeitia en agosto de 1894, Ciriaco Aguirre apareció en la escena pública azpeitarra el 17 de abril de 1931, al ser nombrado 2º teniente-alcalde del ayuntamiento de la localidad. Junto a Alejandro Orbegozo y Martín Oyarzabal, formó parte de la minoría nacionalista de una corporación municipal compuesta por una única lista y encabezada por personas ligadas al carlismo y empresarios industriales. Dos años más tarde se celebraron elecciones municipales tras la cesión por decreto-ley de la anterior corporación, obteniendo los nacionalistas 8 de las 16 concejalías vacantes. Entre ellos se encontraba Ciriaco, el cual había obtenido 425 votos. El 10 de mayo fue nombrado primer teniente-alcalde, puesto que ocuparía hasta su dimisión el 23 de agosto de 1934. Durante este período Ciriaco ejerció en varias ocasiones como representante principal del ayuntamiento en sustitución de José Antonio Oyarzabal, en episodios de gran relevancia tales como la gestión de los daños provocados por las inundaciones de junio de 1933, la habilitación de escuelas públicas, o formando parte de la comisión interina que en el verano de 1934 se formalizó en Donostia a raíz del conflicto en torno al Concierto Económico.

El 22 de febrero de 1936 fue restituido como representante municipal tras el triunfo del Frente Popular. Pocos días después del fracaso del golpe de Estado y el inicio de la Guerra Civil, concretamente el 23 de julio, Ciriaco fue nombrado alcalde tras la dimisión de Antonio Oyarzabal. Desde entonces y hasta su detención tras la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia, Ciriaco fue el máximo representante de Azpeitia.

Encarcelado en la prisión de Ondarreta, el 26 de septiembre de 1936 dio comienzo un procedimiento sumarísimo de urgencia contra Ciriaco por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión". En concreto, se le acusaba de haber ocupado la alcaldía de Azpeitia del 24 de julio al 20 de septiembre de 1936, la presidencia de la Junta de Abastos, y de haber formado parte del Comité de Orden Público. Asimismo, se señalaba la buena conducta del encausado, las gestiones realizadas en favor de las personas de derechas del municipio, y "la escasa trascendencia de los hechos ocurridos en Azpeitia". Por su parte, Ciriaco declaró en su defensa que fue nombrado alcalde por ausencia de José Antonio Oyarzabal. Además de ello, señaló que hizo todo lo que pudo para que ningún vecino de Azpeitia, fuera cual fuese su ideología, "fuera perseguido ni detenido por los diferentes elementos rebeldes"³¹³. El 14 de junio de 1937 fue condenado a 12 años y 1 día de reclusión menor, si bien, en mayo de 1940 la Comisión Provincial de Examen de Penas de Guipúzcoa, dependiente de la Auditoria de Guerra de Bilbao, propuso la conmutación de la pena por 2 años de prisión menor. Poco después quedaría en libertad.

AGUIRREZABAL BASABE, AGUSTIN

Vecino de Azpeitia. En 1938 fue juzgado en consejo sumarísimo de urgencia por el tribunal militar nº 14 de Donostia. El 21 de julio de 1938 fue sobrestado el caso y puesto en libertad, si bien, fue sancionado con una multa de 1.000 ptas. Desconocemos las causas de su imputación.³¹⁴

AIZPITARTE AGUIRRE, JUAN IGNACIO

Natural de Azpeitia y vecino del barrio de Oinatz. Militante del sindicato nacionalista STV. Huyó de Azpeitia poco antes de la entrada de las tropas sublevadas en el municipio. El 30 de septiembre de 1936 la corporación municipal de Azpeitia decidió desposeer a Juan Ignacio del locutorio que se encontraba instalado en su domicilio por haber huido, siendo trasladado a la casa del sacristán. Por aquel entonces, Juan Ignacio se encontraba en Bilbao, donde se incorporó al cuerpo de la Ertzaintza. Tras la caída de la capital vizcaína en manos de las tropas franquistas fue detenido y juzgado mediante procedimiento sumarísimo de urgencia. El 26 de octubre de 1937, el consejo de guerra permanente nº 2 de Bilbao lo condenó a 12 años y 1 día de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión", al dar por buenas las acusaciones que le situaban como "uno de los jefes de la rebeldía marxista en el barrio de Oñaz".³¹⁵

³¹⁰ Poema Vientos del pueblo me llevan (Miguel Hernández).

³¹¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36 (AIRMN).

³¹² Registro Civil de Ansoain.

³¹³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 872/37 (AIRMN).

³¹⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1301/38 (AIRMN).

³¹⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1040/37 (AIRMN).

AIZPITARTE ECHEVERRIA, ELIAS

Natural del barrio de Oinatz, Elías fue uno de los muchos jóvenes azpeitiarras que durante el período republicano aparece citado en diferentes listados relativos a obreros en paro³¹⁶. El 23 de febrero de 1936 fue incorporado a la caja de reclutas, si bien, desconocemos su actuación durante la Guerra Civil. Posteriormente, el 24 de enero de 1940, se inició un trámite de procedimiento sumarísimo ordinario contra decenas de personas, entre las que se encontraba Elías, por su participación en una misa el 1 de octubre de 1939 en la iglesia de los franciscanos de Donostia en memoria de varios nacionalistas. Durante el procedimiento judicial Elías permaneció recluso en la cárcel de Zapatari (Donostia). El 1 de febrero de ese mismo año, se citó el sobreseimiento de la causa y la puesta en libertad de los detenidos.³¹⁷

AIZPITARTE ECHEVERRIA, IGNACIO

Este azpeitiarra vecino de Donostia fue durante el período republicano y hasta su detención a mediados de 1937 un trabajador de la sucursal del Banco de Bilbao en Donostia. El 8 de agosto de ese mismo año fue encarcelado en la prisión de Ondarreta, al tiempo que se abría contra él y otras tres personas un procedimiento sumarísimo de urgencia por un supuesto delito de "rebelión militar". Según la sentencia del 8 de julio de 1938, Ignacio, como cobrador de la sucursal del Banco de Bilbao, accedió a cambiar una cantidad exacta de billetes sin estampillar por billetes de curso legal. Por ello, fue condenado a 3 años y 100 mil pesetas por un delito de "auxilio a la rebelión" en grado de tentativa. En abril de 1940 le fue conmutada la pena por el pago de una multa de 100 mil pesetas, señalándose, al igual que en el juicio militar, su buena conducta y la falta de antecedentes delictivos o contrarios al régimen.³¹⁸

AIZPITARTE ECHEVERRIA, JOSÉ ANTONIO

José Antonio trabajó en la empresa Dámaso Azcue S.A. entre 1934 y 1935, trasladándose posteriormente a Donostia donde ejerció su profesión de chofer. Al parecer se incorporó de forma involuntaria al ejército sublevado, causando baja el 28 de septiembre de 1936 por "gastritis crónica". Al igual que su hermano Elías, José Antonio fue encarcelado en la prisión de Zapatari por su supuesta presencia en una misa el 1 de octubre de 1939 en la iglesia de los franciscanos de Donostia en memoria de varios nacionalistas. El 1 de febrero de 1940 quedó en libertad tras el sobreseimiento de la causa.³¹⁹

AIZPITARTE IPARRAGUIRRE, NAZARIO

Vecino del nº 12 de la calle San Ignacio, este obrero no especializado era militante del sindicato nacionalista STV, al menos desde mediados de 1933. En 1935, a la edad de 48 años, es mencionado en un listado de obreros parados confeccionado por STV. Posteriormente, ante la inminente entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia huyó a Bilbao, si bien, regresó al poco tiempo. El 2 de diciembre de 1936 fue detenido junto a otros azpeitiarras que también habían huido, siendo todos ellos procesados en consejo de guerra. Según la sentencia del 8 de marzo de 1937 por la que Nazario fue absuelto, éste realizó servicios a favor del Frente Popular "en contra de sus ideas y convicciones", ya que era de ideas tradicionalistas y había votado "a las derechas en las últimas elecciones".³²⁰

ALCIBAR ZUBIZARRETA, JACINTO

Ebanista de profesión, este militante de la UGT formó parte del batallón *UHP* del Ejército Vasco. Capturado en Cantabria, consta su procesamiento en consejo de guerra a comienzos de 1938. No obstante, en la sentencia del 29 de abril de 1939 se especifica que el encartado ya había sido juzgado anteriormente y que se encontraba recluso en un batallón de trabajadores al haber sido incluido en el "apartado B"³²¹. Jacinto era natural de Errezil y vecino de Azpeitia. Estaba casado con la azkoitiarra Isidra Jauregui Muguruza, y era padre de cuatro hijos: Carmen, Dominica, María y Manuel. Todos ellos se hallaban refugiados en Girona en 1938.³²²

ALONSO OLIVER, FRANCISCO

Vallisoletano de nacimiento y vecino de Azpeitia, Francisco fue detenido y encarcelado en la prisión de Azpeitia en abril de 1939, siendo posteriormente trasladado a la prisión de Ondarreta. El motivo de su encarcelamiento fue su supuesta implicación en la detención del "diputado nacional de derechas D. Honorio Maura Gamazo durante la dominación rojo marxista en esta provincia". El 18 de junio de 1940 fue absuelto y puesto en libertad al no haberse probado su participación en dicho acto.³²³

ALTUNA ASTIGARRAGA, MARIA JOSEFA

María Altuna, nacida en Azkoitia en 1915 y vecina de Azpeitia, fue detenida en abril de 1938 y trasladada a Donostia donde permaneció reclusa hasta el 19 de enero de 1939. Juzgada en consejo de guerra junto a Gloria Zabaleta, a ambas se les acusó de pertenecer a la organización nacionalista Emakume Abertzale Batza, prestar servicios en las cocinas del Frente Popular en Azpeitia, y de haber participado en la requisas de varias gallinas en el barrio de Nuarbe junto a otros vecinos de esta localidad. El 22 de noviembre de 1938, María ratificó ante el juez militar la declaración que prestó el 13 de abril de 1938 en Azpeitia. En aquella comparecencia María confirmó su afiliación a la organización nacionalista *Emakume* desde 1934, así como su presencia en las requisas de Nuarbe, si bien, declaró desconocer que dichas requisas iban a producirse cuando acompañó a una serie de milicianos de Azpeitia al mencionado barrio. Asimismo, manifestó que prestó servicios en las cocinas habilitadas para milicianos y gudarís instalados en Azpeitia "por temor". El 10 de enero de 1939, María y Gloria fueron condenadas a 4 meses de arresto mayor. No obstante, fueron puestas en libertad al haber sido abonada la pena mediante el tiempo que ya habían cumplido en prisión preventiva³²⁴. Por otra parte, el 7 de julio de 1938, el que fue posteriormente su marido, José María Garmendia "Koipe", fue condenado a 20 años de prisión.

---

³¹⁶ AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

³¹⁷ Procedimiento sumarísimo 2435(AIRMN).

³¹⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1379/37(AIRMN).

³¹⁹ Procedimiento sumarísimo 2435(AIRMN).

³²⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36(AIRMN).

³²¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 13437/38(AIRMN).

³²² CDMH (PS-SECCION_MILITAR_PSET, C.84,F.555).

³²³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3699/40(AIRMN).

³²⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2967/38(AIRMN).

ALTUNA GARATE, JOSE ANTONIO

José Antonio fue nombrado concejal del ayuntamiento de Azpeitia en mayo de 1933 como representante de la minoría "baserritarra", al conseguir 359 votos en las elecciones del mes de abril. Asimismo, fue nombrado alcalde de barrio de Urrestilla. Debido al conflicto en torno al Concierto Económico vasco, entre el verano de 1934 y febrero de 1936 fue apartado de su cargo como representante municipal. Posteriormente, tras la evacuación de Azpeitia, José Antonio se enroló en el Ejército Vasco el 21 de noviembre de 1936. En enero de 1937 fue ascendido a teniente, siendo unos meses más tarde detenido en Barakaldo. Juzgado en consejo de guerra, el 9 de julio de 1938 fue condenado a 20 años de reclusión menor por un delito de "auxilio a la rebelión"³²⁵. Se le acusaba de ser militante del PNV y miembro de la sociedad Nekazari, "entidad netamente separatista y representando a la misma fue nombrado concejal en el año 33". Además de ello, en la sentencia condenatoria se detalla la colaboración de José Antonio en las requisas de ganado en el barrio de Urrestilla, en los pronunciamientos de adhesión al gobierno de Madrid tras el inicio de la Guerra Civil (20 y 23 de julio de 1936), y su alistamiento voluntario en el Ejército Vasco. El 12 de agosto de 1938 ingresó en la prisión central de Burgos, siendo trasladado a la de Astorga (León) el 21 de noviembre de 1938. Según consta en su ficha penitenciaria, el 29 de junio de 1939 falleció, probablemente encontrándose aún recluido en Astorga.³²⁶

ALTUNA MENDIA, PABLO

Natural y vecino de Azpeitia, Pablo se enroló en el batallón nacionalista *Amaiur* tras el inicio de la Guerra Civil, llegando a ocupar el cargo de teniente. El 17 de junio de 1937 fue herido en el monte Artxanda, donde recibió la primera cura de urgencia en el puesto sanitario establecido en la misma falda del monte. El día 19 ingresó en el Hospital Militar de Iralabarri de Bilbao, siendo inmediatamente hecho prisionero. Después de algunos meses en este centro, fue enviado a los Trinitarios de Algorta (Vizcaya) y posteriormente a un colegio de monjas de Bilbao habilitado provisionalmente como hospital, así como a otro centro sanitario provisional instalado en Sondika³²⁷. El 21 de febrero de 1938 fue trasladado desde el campo de concentración de Deusto a la prisión de Los Escolapios, penitenciaria de la que salió en varias ocasiones para ser intervenido quirúrgicamente en el hospital de Basurto. En marzo de 1939 fue condenado por un tribunal militar por un supuesto delito de "rebelión militar" a 1 año de cárcel. Según la sentencia, lo exiguo de la condena se debía a que toda su actividad había sido confesada "espontáneamente ante las autoridades", si bien, poco después el Alto Tribunal de Justicia Militar de Madrid revocó la condena declarándole responsable de un delito de "adhesión a la rebelión" y condenándole a 30 años de reclusión mayor³²⁸. En octubre de 1940 fue liberado definitivamente de la prisión de El Carmelo, tras haber sido rebajada la condena de 30 a 3 años por la Comisión de Examen de Penas. No obstante, al menos hasta 1959 estuvo controlado por la Junta Provincial de Libertad Vigilada de Vizcaya³²⁹.

AMENABAR ORBEGOZO, MODESTO

Nacido en 1915, este pelotari azpeitiarra tallista de profesión, quedó enrolado en el batallón de zapadores-minadores de STV *San Andrés* tras el inicio de la Guerra Civil. Detenido entre mediados y finales de 1937, probablemente en Bizkaia, Modesto fue juzgado en consejo de guerra por el juzgado militar nº 2 de Bilbao. El 26 de enero de 1938 dicho tribunal dictó el sobreseimiento de la causa, dictándose la libertad definitiva de Modesto el 3 de marzo³³⁰.

AMEZUA NAZABAL, JOSE LUIS

José Luis era ebanista de profesión, si bien, durante 1934-1935 aparece citado en un listado de trabajadores vecinos de Azpeitia en situación de paro. En septiembre de 1936, con 20 años de edad, se adhirió a la 2ª compañía *Lartaun* del batallón *Loyola*. Detenido a mediados de 1937, el 30 de diciembre de ese mismo año fue condenado a 12 años y 1 día de prisión por un delito de "auxilio a la rebelión"³³¹. En dicha sentencia se expone que José Luis se alistó "voluntario al batallón separatista Loyola trabajando como cocinero" y que "fue cabo de milicias y participó en saqueos y registros". Militante del PNV, fue acusado además de hacer guardias en el cuartel de Loyola, "cumplimentando encargos de los dirigentes separatistas Irujo y Monzón". En agosto de 1938 fue trasladado a la prisión del Puerto de Santa María (Cádiz) y posteriormente, en el mes de diciembre, a la de Huelva. En noviembre de 1939 su destino fue la prisión madrileña de Duque de Sesto. En enero de 1940 se le concedió la libertad atenuada³³².

AMUCHASTEGUI MUGUERZA, JOSE

Sargento de miqueletes en el municipio de Azpeitia, fue detenido a mediados de 1937 y juzgado en consejo de guerra por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión" junto a los sargentos de miqueletes de Beasain y Zestoa. No obstante, el 3 de agosto de 1937, tanto José como los otros dos acusados fueron absueltos al considerarse que "han estado identificados siempre con nuestro Glorioso Movimiento Nacional", a pesar de "haber prestado servicios durante el dominio rojo-separatista"³³³. Por otra parte, el 13 de enero de 1937 fue cesado de su cargo de funcionario por el gobernador civil de Gipuzkoa, en aplicación del decreto franquista nº 93 del 3 de diciembre de 1936³³⁴.

ANSOLA ERQUICIA, GUILLERMO

Guillermo fue evacuado a Bilbao en septiembre de 1936³³⁵. En enero de 1939 se encontraba encarcelado en la prisión de Los Escolapios a la espera del dictamen del consejo de guerra que contra él había iniciado el juzgado militar nº 12 de Bilbao. El 13 de marzo de 1939 se dictó el sobreseimiento provisional de la causa, siendo clasificado en el "apartado A". Permaneció encarcelado hasta al menos el mes de junio de 1940³³⁶.

³²⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 12548/38(AIRMN).

³²⁶ Ficha penitenciaria (AGA).

³²⁷ Instancia de Pablo Altuna Mendia suscrita y dirigida al Excmo. Sr. Gobernador de la provincia de Guipúzcoa.

³²⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 12548/38 (AIRMN).

³²⁹ AHPV.

³³⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 70/37 (AIRMN).

³³¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1580/37 (AIRMN).

³³² Ficha penitenciaria (AGA).

³³³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 271-37(AIRMN).

³³⁴ BOE/Sociedad de Ciencias Aranzadi.

³³⁵ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³³⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 11014/38 (AIRMN).

ARAMBURUZABAL URRUTIA, VICTOR

Subteniente de miqueletes del municipio de Azpeitia durante el período republicano, la Auditoria de Guerra de la 6ª Región Militar instruyó contra Víctor un procedimiento informativo a partir del 15 de octubre de 1937 para esclarecer posibles delitos de rebelión. Desde entonces y hasta el 25 de mayo de 1938, fecha en la cual se le concedió la libertad provisional, permaneció encarcelado en la prisión de Ondarreta. El 10 de diciembre de 1938 se dio por terminada la instrucción, argumentándose que anteriormente ya había sido absuelto por un tribunal militar en Santander por los mismos cargos. Por otra parte, al igual que José Amuchastegui, Víctor se vio afectado por la depuración franquista y fue expulsado del cuerpo de funcionarios de Gipuzkoa³³⁷.

ARANGUREN CENDOYA, BERNABE "KOMUNTZO"

Nacido en 1909 y vecino del caserío Komunso del barrio de Izarraitz, Bernabé huyó de Azpeitia poco antes de la entrada del ejército sublevado en la localidad. Posteriormente quedó enrolado en el batallón nacionalista *Irrintzi* del Ejército Vasco, si bien, un accidente por el que quedó físicamente impedido provocó que su labor se redujera a trabajos de limpieza. A finales de junio de 1937 fue detenido y seguidamente juzgado en consejo de guerra. El 30 de septiembre de 1937 fue absuelto de un supuesto delito de "rebelión militar"³³⁸.

ARANGUREN CENDOYA, JUSTO "KOMUNTZO"

Al igual que su hermano Bernabé, este azpeitiarra nacido en 1912 participó en la guerra enrolado en un batallón nacionalista. En el caso de Justo, éste se integró en el batallón *Loyola*³³⁹. Detenido y juzgado en consejo de guerra, el 20 de junio de 1939 se dictó el sobreseimiento de la causa, si bien, fue clasificado en el "apartado B" y destinado a un batallón de trabajadores³⁴⁰. Posteriormente, el 15 de julio de 1940, se abrió un nuevo procedimiento sumarísimo de urgencia contra Justo, resultando absuelto en el mes de octubre "por haber sido objeto, los hechos imputados, de sentencia firme" anteriormente. Durante este proceso, Justo se encontraba en situación de libertad provisional en Azpeitia³⁴¹.

ARANGUREN ODRIOZOLA, JOSE MARIA

José María aparece citado por primera vez en 1934 como barnizador empleado en la fábrica de muebles José Iturzaeta³⁴². En febrero de 1936 se afilió a UGT, y una vez iniciada la Guerra Civil realizó labores de vigilancia en la retaguardia hasta su incorporación al batallón *UHP*. Luchó en varios frentes hasta la caída de Santander, presentándose de forma voluntaria ante las tropas franquistas en la plaza de toros de esta localidad el 26 de agosto de 1937. En septiembre de 1937 se inició un primer proceso sumarísimo de urgencia contra José María, siendo trasladado a la comandancia de la Guardia Civil de Azpeitia el 18 de octubre de 1937. Al día siguiente Roque Astigarraga e Ignacio Echeverría, alcalde de Azpeitia el primero y delegado local de Falange el segundo, realizaron sus respectivos informes acusatorios contra José María, donde se le calificaba como "agresivo" o "blasfemo". A estos informes hay que añadir la notificación del coadjutor de la parroquia de Azpeitia, Casiano Garayalde, en la que se certificaba que José María "destacaba en su lenguaje contra el proceder del Clero y derechas". En dichos documentos se decía que el encartado se había distinguido por perseguir a gentes de derechas del municipio, incluidos varios familiares del acusado de ideología carlista y al propio Roque Astigarraga, así como de participar en varias requisas como la realizada en Urrestilla en la casa de la "Sra. Viuda de Zuazo". Además de ello, se aludía a su intervención en el desarme y detención de los guardias civiles de la localidad.

El 21 de octubre José María fue interrogado por el cabo de la Guardia Civil Florencio Mangas Luengo, corroborando su afiliación a UGT y su actuación en varios frentes de guerra como miliciano del batallón *UHP*, si bien, negó el resto de acusaciones vertidas por Roque Astigarraga e Ignacio Echeverría. Trasladado de nuevo a Santoña, el 10 de noviembre José María ratificó ante un juez militar la declaración realizada en el cuartel de la Guardia Civil de Azpeitia. Sin embargo, el 1 de diciembre de 1937, tomando en consideración todas y cada una de las acusaciones realizadas contra José María, éste fue sentenciado a la pena capital por un delito de "adhesión a la rebelión". En consecuencia, el 11 de marzo de 1938 fue ejecutado e inhumado en el cementerio de Derio³⁴³. Aún así, el 13 diciembre de 1938 el juzgado militar nº 2 de Donostia abrió un nuevo procedimiento sumarísimo de urgencia contra este azpeitiarra fusilado unos meses antes. En esta instrucción, además de reproducirse los informes acusatorios recogidos en el anterior consejo de guerra, se añadió el escrito del nuevo jefe local de Falange a partir de comienzos de 1938, Hilario Bereciartua, en el cual se incidía en las mismas imputaciones. El 4 de junio de 1940 el consejo de guerra celebrado en Donostia dictó el sobreseimiento de la causa al constatar la defunción del encartado³⁴⁴. José María era soltero y vecino del caserío Landeta. Nacido en 1907, fue fusilado a la edad de 30 años.

ARANGUREN OLAZABAL, JUANA

Natural del caserío Arauntza del barrio de Odría, Juana fue camarera en el hotel Izarra de Azpeitia durante el período republicano. Después de que las tropas sublevadas entraran en Azpeitia, ella y su hermana Maritxu se trasladaron a la capital guipuzcoana para trabajar en el hotel Londres. A mediados de marzo de 1938 dos agentes de la Comisaría de Investigación y Vigilancia, dependiente de la Jefatura del Servicio Nacional de Seguridad, se personaron tanto en el caserío familiar como en las habitaciones que ocupaban las dos hermanas en el hotel Londres, requisando varias cartas, periódicos, y una "moneda de plata atesorada". Tras esta intervención, el 23 de marzo, ambas prestaron declaración en la Comisaría de Investigación y Vigilancia de Donostia, certificándose que la autora de una de las cartas en la que se recogían "manifestaciones subversivas" era Maritxu. En cambio, en la habitación de Juana los agentes habían encontrado varios ejemplares de los diarios *Euskadi Roja*, *Euzkadi*, *Política* y *Le Sud-Ouest*. Por todo ello, se abrió un procedimiento sumarísimo de urgencia contra ambas hermanas el 28 de marzo. El 30 de marzo Juana declaró ante el juez militar instructor que tenía "ideas políticas algo nacionalistas". Asimismo, dos testigos amigas de Azpeitia, Rosario Orbegozo Unanue (integrante del Circulo Tradicionalista de la localidad) y Antonia Azpiazu Olaizola declararon a favor de las encartadas, asegurando que ninguna de las dos se había manifestado nunca como nacionalista ni habían llevado a cabo "política alguna contraria al Glorioso Movimiento". También el informe de los responsables de Falange de Donostia fueron favorables, puesto que "se observa muy buena conducta y son muy trabajadoras". Sin embargo, los máximos dirigentes franquistas de Azpei-

³³⁷ BOE/Sociedad de Ciencias Aranzadi.

³³⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 284-37 (AIRMN).

³³⁹ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³⁴⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2343-38 (AIRMN).

³⁴¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3549-40 (AIRMN).

³⁴² AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

³⁴³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 210/37 (AIRMN).

³⁴⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2544-37 (AIRMN).

tia, Roque Astigarraga (alcalde), Hilario Bereciartua (jefe local de Falange) y Hermenegildo Calvo (comandante de la Guardia Civil), las calificaron en sus respectivos informes de haber sido "activas propagandistas del partido nacionalista vasco", "al igual que toda su familia". Incluso el informe de la benemérita apuntaba a que "se rumorea que tienen en su domicilio reuniones de personas destacadas de dicho partido...siendo más bien reuniones de amistades... y con algunas familias de unos individuos que habiendo pertenecido al Tercio de S. Ignacio huyeron al campo rojo".

Por todo ello, Juana fue encarcelada en Ondarreta el 2 de julio de 1938, si bien, el 11 de octubre del mismo año se dictó su libre absolución y su puesta en libertad, señalándose en la sentencia que la mera tenencia de los periódicos incautados "no constituye el delito de rebelión perseguido sino una demostración de su ideología rojo-separatista"³⁴⁵.

ARANGUREN OLAZABAL, MARIA "MARITXU"

Maritxu tenía 25 años cuando el 23 de marzo de 1938, tras declarar ante los agentes de la Comisaría de Investigación y Vigilancia de Donostia, fue encarcelada en la prisión de Ondarreta. En dicha declaración, al igual que ante el juez instructor días más tarde, confesó ser autora de una carta en la que según las autoridades militares contenía "conceptos derrotistas para la marcha de nuestras operaciones de guerra, se expresa la satisfacción de la firmante por ellas y se hace una manifestación subversiva por contraria a la unidad de la patria". La manifestación a la que se refieren era la despedida redactada por Maritxu: "Gora Euzkadi Askatuta".

Al igual que en el caso de su hermana Juana, las testigos Rosario Orbegozo Unanue y Antonia Azpiazu Olaizola, así como el servicio de información de Falange de Donostia, declararon en favor de las acusadas aludiendo a la ausencia de manifestaciones contrarias a los sublevados y a su buena conducta. Por el contrario, los informes emitidos por Roque Astigarraga, Hilario Bereciartua y Hermenegildo Calvo incidían en la culpabilidad de Juana y Maritxu. El 11 de octubre de 1938, fue condenada a 2 años de cárcel por un delito de "rebelión militar" al considerarse que la carta escrita contenía manifestaciones que tendían "a fomentar la rebelión mantenida por el Frente Popular"³⁴⁶.

ARIZAGA GURRUCHAGA, JESUS

Alpargatero de profesión, este azpeitiarra perteneció al batallón UHP de las JSU. En diciembre de 1937 se encontraba preso en la prisión provincial de Bilbao. En 1938 se inició un proceso sumarísimo de urgencia contra Jesús acusado de un delito de "rebelión", si bien, quedaría archivado en septiembre de 1939 tras confirmarse la muerte de Jesús en enero de ese mismo año³⁴⁷. El cuerpo de este miliciano se encontraba en el tanatorio de Bermeo el 6 de enero de 1939³⁴⁸. Desconocemos la causa de la muerte.

ARREGUI ECHANIZ, DIONISIO "TXAPAO"

Dionisio nació en 1907 y residía en el caserío Iturbide. Ebanista de profesión, con anterioridad a la guerra trabajó en la fábrica de muebles Dámaso Azcue. Según recoge Antonio Loinaz en sus memorias³⁴⁹, Dionisio formó parte del cuerpo de la Ertzaintza tras el inicio de la Guerra Civil. Posteriormente, fue detenido y encarcelado en la prisión de Orduña, siendo trasladado el 22 de agosto de 1937 a la de Vitoria. El 15 de octubre del mismo año se abrieron diligencias previas en el juzgado militar nº 5 de la capital alavesa contra Dionisio y otras 14 personas, si bien, el 25 de octubre de 1939 la Auditoría de Guerra de la 6ª Región Militar ratificó la absolución o ausencia de hecho delictivo dictada el 8 de julio. Clasificado en el "Apartado A", Dionisio fue puesto en libertad³⁵⁰.

ARREGUI ECHANIZ, HILARIO

Nacido en 1912 en Elgoibar y vecino de Azpeitia, Hilario quedó enrolado en el batallón UHP tras el inicio de la guerra³⁵¹. La siguiente noticia respecto al paradero de Hilario data del 13 de febrero de 1941, cuando fue trasladado de la prisión de Orihuela (Alicante) a la cárcel de Ondarreta con motivo de su procesamiento en el juzgado militar nº7 de Donostia. Según la documentación emitida por el director de la prisión de Orihuela, Hilario llevaba recluido desde el 5 de abril de 1939 en dicha prisión, sin que hubiera constancia de antecedentes penales o delito alguno que esclarecieran su reclusión.

El 24 de febrero de 1941 ingresó en la enfermería de la prisión de Ondarreta, diagnosticándosele "endocarditis reumática"³⁵². Cuatro días más tarde fue puesto en libertad, y en mayo de ese mismo año la Auditora de Guerra acordó el archivo de la causa y la puesta en libertad definitiva de Hilario tras el dictamen favorable del consejo de guerra³⁵³.

ARREGUI VENTURA, GAUDENCIO

Nacido en Azpeitia 1895, Gaudencio fue desde 1918 y hasta la entrada de las tropas sublevadas en la localidad, el inspector municipal veterinario. El mismo día 20 de septiembre de 1936 Gaudencio huyó a la localidad labortana de San Juan de Luz, regresando poco después a Hegoalde e instalándose en Lekeitio³⁵⁴. A comienzos del mes de julio de 1937 Gaudencio regresó a Azpeitia e inmediatamente fue encarcelado en la prisión de la localidad. Para entonces, ya había sido destituido de su cargo de veterinario municipal y la Junta de Guerra Carlista de Azpeitia había requisado "todos sus muebles, ropas, aves y enseres con un valor aproximado de 20.000 ptas"³⁵⁵. El 19 del mismo mes el juzgado militar de instrucción nº 4 de Donostia inició una investigación "para esclarecer las actividades político sociales a favor del Frente Popular" de 6 vecinos circunscritos a la Comandancia Militar de Azpeitia y entre los que se encontraba Gaudencio.

Al parecer, encontrándose en prisión preventiva, "...profirió amenazas contra el pueblo, desde el alcalde hasta el último vecino para el día,

³⁴⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 4/38 (AIRMN).

³⁴⁶ *Ibid.*

³⁴⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 10578/38 (AIRMN).

³⁴⁸ Ficha Penitenciaria (AGA).

³⁴⁹ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³⁵⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1060/37 (AIRMN).

³⁵¹ EGAÑA, I. (Dir.): *1936, Guerra Civil en Euskal Herria* (2004).

³⁵² AHPG (2851; Exp. 012).

³⁵³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3513/40 (AIRMN).

³⁵⁴ ETXANIZ MAKAZAGA, J.M.: *De Albéitares y Veterinarios municipales en el Valle del Iraurgi 1861 - 1990*.

³⁵⁵ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas; exp. 75/532).

que no dudaba llegaría, del triunfo de los marxistas y le anunció sus propósitos para pasarse a la zona roja en la primera ocasión que tuviera, conceptos que, parece ser, repitió por las mismas fechas a otro compañero de prisión³⁵⁶. Esto supuso su traslado a la prisión de Vitoria y posteriormente a la de Ondarreta, iniciándose un procedimiento sumarísimo de urgencia contra Gaudencio bajo la acusación de “fomentar la rebelión”. El 22 de noviembre de 1938 fue condenado a 2 años de prisión y “la suspensión de todo cargo”, concediéndosele la libertad condicional el 4 de enero de 1940.

ARRIETA AGUIRRE, IGNACIO

Natural de Azpeitia y vecino de Azkoitia, Ignacio fue trasladado desde Logroño a Bilbao el 10 de noviembre de 1937, donde permaneció en prisión preventiva a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. El 28 de septiembre de 1938 se dictó el sobreseimiento de la causa y su clasificación en el “apartado B”, lo que supuso su ingreso en un batallón de trabajadores³⁵⁷. Probablemente formó parte del batallón *Loyola* en calidad de cocinero.

ARRIETA IBARBIA, AGUSTIN

Agustín nació en 1911 en Azpeitia aunque posteriormente estableció su residencia en Azkoitia. En junio de 1945 se vio envuelto en un procedimiento sumarísimo ordinario instruido por un juzgado militar de Donostia por un posible delito contra la “Ley de Defensa y Seguridad del Estado”. Una treintena de personas fueron acusadas de constituir de manera clandestina el comité de ANV en Donostia y la *Brigada Vasca* en el Estado francés. Las pesquisas judiciales se alargaron durante varios años, hasta que el 30 de marzo de 1948 el consejo de guerra dictó la libre absolución de Agustín, al considerar que su intento de huir al país vecino por mar desde Bermeo no tenía como objetivo “enrolarse en una unidad de carácter militar compuesta por vascos exiliados en Francia”, sino la búsqueda de trabajo³⁵⁸.

ARRIETA ZUBIMENDI, IGNACIO

Miembro de la Comisaría de Guerra de las Milicias Vasca formadas a comienzos de agosto de 1936 en Azpeitia Ignacio combatió en varios frentes hasta su detención en Castro Urdiales. Posteriormente, el 15 de octubre de 1937 fue trasladado a El Dueso a la espera de ser juzgado en consejo de guerra por un supuesto delito de “rebelión”³⁵⁹, instrucción que no dio inicio hasta el 16 de septiembre de 1940. Prácticamente un año más tarde, el 6 de agosto de 1941, Ignacio fue sentenciado a 12 años y 1 día de prisión acusado de ser de “ideología separatista”, participar “en requisas en el palacio de Ibarlucea y en el intento de detención de Roque Astigarraga”, y de actuar como miliciano. Hasta el día de la sentencia este azpeitiarra había permanecido recluido en El Dueso en prisión preventiva³⁶⁰. Posteriormente, le fue conmutada la pena por una de 3 años.

Asimismo, Ignacio fue también víctima de la represión económica del régimen franquista al serle incautada una vivienda propiedad de varios hermanos, sita en la plazuela Pérez Arregui de Azpeitia³⁶¹. En dicha vivienda tenían instalado el bar Etxezuri “frecuentado por nacionalistas”, el cual fue requisado por la Junta de Guerra Carlista de Azpeitia³⁶².

ARRIETA ZUBIMENDI, MARIA

María tenía 25 años cuando el 7 de julio de 1937 la Guardia Civil de Azpeitia la detuvo junto a su hermana Maximina, tras la denuncia que contra ellas pusieron las *margaritas* de Azpeitia Rosario Echevarria Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu y Pilar Aguirre Pérez. Según las denunciantes las hermanas Arrieta Zubimendi eran “nacionalistas de acción, habiendo hecho propaganda durante las últimas elecciones; que durante el dominio rojo-separatista en esta localidad se significó por dar de comer a los milicianos, dando gritos subversivos contra España y contra la Asociación de Margaritas e incluso de haber tomado parte en la detención de las declarantes” (las tres denunciantes fueron retenidas en agosto de 1936 en sus respectivos domicilios durante tres días). Confirmando estas acusaciones, el alcalde de Azpeitia (Roque Astigarraga), el delegado de la Junta Carlista de Azpeitia (Julián Orbegozo Embil), y el hermano de éste último (Casto Orbegozo), emitieron un informe el 13 de julio en el que se calificaba a María de “exaltada nacionalista” y “activísima propagandista”.

Trasladada a la prisión de Ondarreta, el 22 de julio María ratificó ante el juez militar instructor su declaración en la Comandancia Militar de Azpeitia el mismo día de su detención. En ésta, reconocía su afiliación a Emakume Abertzale Batza y sus servicios en los comedores para milicianos tras el inicio de la guerra. Por el contrario, negaba tanto el haber hecho propaganda nacionalista alguna durante los diferentes procesos electorales, como los supuestos “gritos subversivos” contra España. Asimismo, dijo no haber tomado parte en la detención de las denunciantes. Además de dar respuesta a estas acusaciones, María fue interrogada en relación a su huida de Azpeitia ante la inminente entrada de las tropas fascistas el 19 de septiembre de 1936 y su actividad en los municipios de Bilbao, Gernika, Algorta y finalmente Balmaseda, donde también prestó servicios a los milicianos acuartelados hasta la caída del frente de Bizkaia y su regreso a Azpeitia.

Ante la gravedad de las acusaciones, el juzgado militar de Donostia solicitó al juzgado de Azpeitia que se tomara declaración por segunda vez a las denunciantes. En el mes de octubre éstas ratificaron su denuncia, a excepción de Rosario Echevarria que se retractó. No obstante, tanto Pilar como Ignacia modificaron su exposición de los hechos, puesto que con respecto a la participación de la acusada en su detención no decían en esta ocasión tener certeza de su implicación sino tan sólo “creer” que tomaron parte “por sospecha, pues la gente lo comentaba”.

Al mismo tiempo, y al contrario de lo que afirmaban las denunciantes, dos vecinos de Azpeitia, Vicente Arrue Arzuaga y Julián Elorza Aizpuru, declararon en favor de las hermanas procesadas. En sus respectivos testimonios, aseguraban que María era “una chica de buenos antecedentes tanto morales como religiosos” y que no les constaba que hubieran sido propagandistas nacionalistas.

Con todo, el 21 de mayo de 1938, un mes más tarde de haberle sido concedida la libertad condicional, María fue absuelta de todo acto delictivo. En su escrito el juez militar consideraba de “poco fundamento las denuncias”, “habiendo sido debidamente sancionada” con el tiempo que había pasado en prisión preventiva por su afiliación a *Emakume* y sus servicios de cocina en favor del Frente Popular³⁶³.

---

³⁵⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1723/38 (AIRMN).

³⁵⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 17407/38 (AIRMN).

³⁵⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3/37 (AIRMN).

³⁵⁹ Ficha penitenciaria (AGA).

³⁶⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3671/40 (AIRMN).

³⁶¹ CDMH.

³⁶² Información gubernativa s.n. 1937 (AIRMN).

³⁶³ *Ibid.*

ARRIETA ZUBIMENDI, MAXIMINA

Al igual que su hermana María, Maximina fue detenida el 7 de julio de 1937, un día después de su regreso a Azpeitia, tras la denuncia interpuesta por Rosario Echevarría Altamira, Ignacia Bereciartua Azpiazu y Pilar Aguirre Pérez. En el caso concreto de Maximina las denunciante declararon ante la Guardia Civil que además de nacionalista y propagandista, "fue la causante de su detención, ya que incluso la letra que figura en la orden que les dieron era de la individuo que denuncian". Sin embargo, meses más tarde y con Maximina presa en Ondarreta, tuvieron que retractarse de esta última acusación al tener constancia el juez militar instructor de que la orden de detención "estaba escrita a máquina y estaba firmada por el Frente Popular". Por su parte, Falange y Guardia Civil avalaron las declaraciones de Roque Astigarraga y los hermanos Julián y Claudio Orbeago, en las que se calificaba a la encartada de ser una persona nacionalista muy activa durante las elecciones. Además de ello, el informe de la Guardia Civil aludía a la participación de Maximina en la requisita de alimentos en varios caseríos, si bien, no pudieron aportar testigos que atestiguaran dicha denuncia. Por el contrario, de nuevo Julián Elorza, esta vez junto a Francisco Gaztañaga, declararon en favor de la encausada. Según estas personas, a pesar de ser nacionalista y camarera del bar familiar Etxezuri, frecuentado por nacionalistas, Maximina era de buena conducta y no había participado en nada de lo que se le acusaba. Finalmente, tras reconocer Maximina su filiación nacionalista y los servicios prestados en la comandancia de Gernika, y al mismo tiempo negar las acusaciones vertidas contra ella, el 13 de abril de 1938 le fue otorgada la libertad condicional. Un mes más tarde, el juzgado militar de Donostia la absolvió de todo cargo, alegando que "la denuncia contra ella presentada ha quedado desvanecida por las declaraciones de las mismas denunciante". El 26 de septiembre de 1938 se dictó la libertad definitiva tanto a Maximina como a su hermana María³⁶⁴.

ARRITQUIETA ALZA, RUFINO "ALAIER"

Nacido en Zizurkil en 1915 y vecino de la calle Iglesia, Rufino, militante del PNV, formó parte de la Comisaría de Guerra de las Milicias Vasca. Ante la inminente entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia a finales de septiembre de 1936, huyó a Bizkaia, siendo detenido posteriormente en Bilbao. Trasladado a Donostia, el 19 de noviembre de 1936 se inició la instrucción judicial por la que Rufino y otros 7 vecinos de Azpeitia serían juzgados en consejo de guerra. En lo que respecta a Rufino, la sentencia del 8 de marzo de 1937 por la que fue condenado a la pena de reclusión perpetua, le hacía responsable de un delito de "adhesión a la rebelión". En concreto, se señalaba su supuesta participación a mediados del mes de agosto de 1936 en el saqueo de la finca del barón de Sagarre localizada en Lasao, y también en el intento de detención de Roque Astigarraga en el caserío Asketa de Errezil. Además, se le acusó de haber hecho guardias armadas en Azpeitia y de acudir a los frentes de guerra para abastecer de alimentos a los combatientes³⁶⁵. El 4 de mayo de 1937 fue llevado de la prisión de Ondarreta a la "Central de Pamplona", donde permaneció hasta su traslado a Alcalá de Henares en abril de 1942. Finalmente, el 2 de marzo de 1944 se le concedió la libertad condicional.

ARRIZABALAGA ECHEVERRIA, FELICITAS

Felicitas fue detenida a comienzos del mes de julio de 1937 y trasladada a la prisión de Ondarreta. La razón de su encarcelamiento se debió a la denuncia interpuesta por Aniceto Arrue y Santos Beldarrain. Al parecer ambos acudieron a cobrar una factura que Felicitas debía al veterinario Jesús Alberdi, iniciándose una discusión en la que Felicitas reprochó al cobrador Santos Beldarrain ir acompañado de un requeté (Aniceto Arrue). Según los denunciante, además de mostrar su desprecio hacia el requeté, cuya madre tenía deudas con la encausada, "era una individuo que se dedica a despotricar del Movimiento Nacional".

Una vez trasladada a Ondarreta, Roque Astigarraga y los hermanos Julián y Casto Orbeago fueron los encargados de elaborar un informe en el que se calificaba a Felicitas de "exaltada nacionalista y propagandista". Asimismo, recordaban al juez militar instructor que con anterioridad fue multada por el comandante militar de Azpeitia (Emilio Gómez del Villar) por "manifestaciones en contra del Glorioso Movimiento". Sin embargo, varios testigos como Miguel Arteche, José María Aguirre, Segunda Empanan o Natalio Ibarra declararon en favor de Felicitas, de la cual llegaron a afirmar que era "adicta a la Causa Nacional" y que ayudó a personas "perseguidas por el Frente Popular". La nota discordante la puso la vecina Carmen Loinaz al declarar que Felicitas no entregó en el ayuntamiento los comestibles acumulados en su comercio a la entrada de las tropas sublevadas, tal y como se había publicado en un bando municipal.

En cualquier caso, ni las acusaciones de la Guardia Civil ni las de Falange fueron más allá de suscribir la ideología nacionalista de Felicitas, señalando "que no tuvo actuación alguna durante el dominio rojo". Con todo, el 22 de enero de 1938 fue puesta en libertad condicional, si bien, en el mes de agosto la Auditoría de Guerra decidió abrir un procedimiento sumarísimo de urgencia contra Felicitas a pesar de que el juez instructor había considerado con anterioridad que con el tiempo que había permanecido en prisión preventiva liquidaba la posible sanción³⁶⁶. Por tanto, en el segundo semestre de 1938 Felicitas volvió a ser investigada por el juzgado militar de Donostia y probablemente encarcelada. Finalmente, el 7 de marzo de 1939 Felicitas quedó absuelta, dictamen que fue ratificado por la Auditoría de Guerra en el mes de abril³⁶⁷.

ARRUE LARRAÑAGA, FRANCISCO

Desde 1931 Francisco frecuentaba el batzoki de Azpeitia, y desde el inicio de la guerra y hasta la caída de Azpeitia, Francisco hizo servicios de guardia armada en varios montes cercanos. Tras abandonar el municipio, se alistó voluntariamente al batallón *Loyola*, trasladándose a varios frentes de guerra. En Otxandio fue ascendido a cabo y en Trucios a sargento. El 25 de agosto de 1937 fue detenido en Laredo, siendo posteriormente enviado al campo de concentración de Aranda del Duero (Burgos). El 22 de octubre de 1937, el comandante de la Guardia Civil del puesto de Azpeitia, Florencio Mangas Luengo, envió al presidente de la Comisión Clasificación de Prisioneros de Aranda del Duero un escrito en el que detalla los antecedentes de Francisco como militante del PNV, interviniendo en saqueos y detenciones, y siendo miliciano voluntario. Por ello, a comienzos de 1939 Francisco fue trasladado a la prisión de Ondarreta para ser juzgado en consejo de guerra. El 31 de enero de 1939 el alcalde de Azpeitia Roque Astigarraga, y el 11 de febrero Hilario Bereciartua como jefe local de Falange de Azpeitia, enviaron al juzgado sus respectivos informes inculpatorios en sintonía con las acusaciones señaladas en octubre de 1937 por Florencio Mangas. Pero además, añadieron un listado de testigos entre los que se encontraban Donato Aresti, Galo Barrena y varios vecinos pertenecientes al tercio de *San Ignacio*, y que supuestamente se habían visto perjudicados por la actuación de Francisco durante agosto y septiembre de 1936. Entre los meses de febrero y agosto de 1939 declararon todos los testigos citados, si bien, ninguno pudo corroborar que el "tal Arrue" del que se decía participase en detenciones y saqueos como el de la casa de Galo Barrena o el palacio de Zuazo fuera Francisco. El 20 de octubre de 1939 se dictó el sobreseimiento provisional del caso, al no quedar "justificado los cargos". Al día siguiente quedó en situación de libertad definitiva³⁶⁸.

³⁶⁴ *Ibid.*

³⁶⁵ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36 (AIRMN).*

³⁶⁶ *Información gubernativa s.n. 1937 (AIRMN).*

³⁶⁷ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 2630/38 (AIRMN).*

³⁶⁸ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 16530/38 (AIRMN).*

ARRUE LARRAÑAGA, PEDRO

Militante del Partido Nacionalista Vasco y comerciante de profesión, Pedro fue tesorero de la Junta Municipal del ayuntamiento de Azpeitia durante el período republicano y posteriormente vocal de la Comisión de Abastos dependiente del Comité de Defensa. El 20 de septiembre de 1936 huyó a Bilbao, donde pasó a formar parte del Ejército Vasco al ser llamado a filas. Debido a sus deficiencias oculares prestó servicios auxiliares hasta su detención en Santoña el 24 de agosto de 1937. En septiembre de 1937 fue trasladado a Azpeitia, donde prestó declaración ante la Guardia Civil con motivo del procedimiento sumarísimo de urgencia abierto contra él en un juzgado militar de Donostia. Como parte de las pesquisas judiciales se recogieron las declaraciones inculpativas de varios vecinos de Azpeitia tales como el entonces jefe de falange Ignacio Echeverría Altamira (alcalde entre 1952 y 1961), Roque Astigarraga, Cruz María Echeverría Taberna, Casto Orbeagoz Embil o José Azpiazu Echaniz. En todas ellas se intentaba dar relevancia al papel de Pedro en el Comité de Defensa de Azpeitia, sobre todo en la toma de decisiones relativas a las requisas y detenciones que decidieron practicarse. En especial, destacaba la acusación de haber intervenido junto a Gregorio Seguro en la requisas de armas efectuada en el cuartel de la Guardia Civil, señalándose la protesta que ambos emitieron al jefe de línea "por haber consentido que sus subordinados de Azcoitia declarar el estado de guerra". Encarcelado en la prisión de Ondarreta, Pedro volvió a prestar declaración el 21 de julio de 1938. Al igual que en septiembre de 1937, reconoció su participación en la Comisión de Abastos, pero negó su actuación en la toma de decisiones del Comité y su responsabilidad en el desarme del cuartel de la Guardia Civil. Finalmente, el 26 de noviembre de 1938 fue condenado a 2 años de prisión por un delito de "proposición para la rebelión militar". En febrero de 1939 recobró finalmente la libertad³⁶⁹.

ARRUTI GARGARZA, JOSÉ ANTONIO

Vecino de Urrestilla, José Antonio fue concejal abertzale durante el período republicano tras conseguir 360 votos en las elecciones celebradas en abril de 1933³⁷⁰. Según su declaración ante un juzgado militar en Santoña el 6 de septiembre de 1937, fueron los miembros de una patrulla de la CNT llegada a Azpeitia los que "obligaron" a evacuar el pueblo. Anteriormente, en mayo de 1937, se había presentado voluntario a la policía motorizada de la Ertzaintza en Bilbao. Al ser de profesión electricista, prestó servicios de "electricidad en motores explosión y en motocicletas". Posteriormente, ante el avance de las tropas sublevadas, se trasladó a Karrantza y más tarde a Cantabria. El 27 de agosto de 1937 fue detenido en Santoña y encarcelado en El Dueso. Seguidamente se abrió un procedimiento sumarísimo contra José Antonio, siendo condenado el 8 de septiembre del mismo año a 12 años y 1 día de prisión menor por un "delito de auxilio a la rebelión". El 24 de agosto de 1938 llegó a la prisión del Puerto de Santa María en Cádiz, donde permaneció hasta el 2 de abril de 1940 que fue trasladado a la prisión de Valladolid. En 1943 la Comisión de Examen de Penas le conmutó la condena a 3 años de prisión, por lo que fue puesto en libertad. Cabe destacar, que en la documentación relativa al consejo de guerra celebrado contra José Antonio no hay más pruebas que su declaración, sin que conste informe inculpativo alguno contra él. De hecho, no hay ninguna mención a su pasado como concejal nacionalista. A este respecto, la Comisión de Examen de Penas señaló en su propuesta de conmutación lo siguiente: "No puede especificarse sus actuaciones porque la causa ha sufrido extravío y se examina solamente con un testimonio de sentencia"³⁷¹.

ARRUTI IRURETAGOYENA, VICTORIA

Con 47 años de edad, esta azpeitarras residente en la calle Moraza nº 1 del centro de Donostia fue detenida el 7 de septiembre de 1937 por agentes de la Comisaría de Investigación y Vigilancia. En un primer momento se le interrogó acerca de la actividad contra los sublevados de una pareja vecina de su misma residencia, si bien, el agente que realizó el interrogatorio llegó a la conclusión de que Victoria Arruti "era muy amiga del matrimonio Fermín y Bienvenida, estando considerada en la barriada como bastante roja", a pesar de que en su declaración había inculcado al mencionado Fermín. Posteriormente, varios vecinos declararon en contra de Victoria, aludiendo a que "al entrar las tropas victoriosas en San Sebastián los saludó con el puño cerrado gritando Viva Euzkadi". Además de ello, se dijo que al igual que Fermín y Bienvenida, Victoria también era asidua al centro de la CNT de la calle Laramendi, y que tras la entrada de las tropas fascistas se la había visto arrojar "un baúl al río". Asimismo, tanto los informes de la "Guardia Cívica" y de Falange de Donostia, éste último señalando que la encartada llegó a decir "que si no fuera por la cojera de su pierna iría a luchar a los frentes del lado de los rojos", fueron muy perjudiciales para Victoria. En consecuencia, el 14 de diciembre de 1937, un consejo de guerra la condenó a 6 años y 1 día de prisión mayor, centrándose la resolución en el delito de "excitación a la propia rebelión" que suponía "su saludo con el puño cerrado gritando Viva Euzkadi". Durante su encarcelamiento tuvo que ser hospitalizada en dos ocasiones: entre el 30 de noviembre de 1938 y el 8 de febrero de 1939, y entre septiembre de 1939 y febrero de 1940, regresando posteriormente y en ambos casos a prisión³⁷². Asimismo, la Comisión Provincial de Examen de Penas le denegó la conmutación de la pena en mayo de 1940 y en agosto de 1943. Por tanto, a pesar de su estado de salud y la levedad del "delito" Victoria tuvo que cumplir íntegra su condena, no recobrando la libertad hasta el 6 de septiembre de 1943, a los 53 años de edad³⁷³.

ARRUTI LAPEIRA, VICENTE

Nacido en 1916, Vicente fue militante del PNV desde 1932. Tras el inicio de la guerra prestó servicios de escribiente en la Comisión de Abastos, hasta que el 26 de septiembre de 1936 se presentó como voluntario al batallón *Itxarkundia* donde ejerció funciones de cocinero. Según su declaración ante la Comisión de Clasificación de Prisioneros de Estella, estuvo presente en varios frentes de guerra (Villarreal, Durango, Miravalles...) hasta que el 25 de agosto de 1937 fue detenido en Laredo. En septiembre de 1937 se encontraba recluso en Estella, siendo trasladado a la prisión de Los Escolapios de Bilbao con motivo del consejo de guerra abierto en su contra. En la fase de instrucción se recoge un escrito de los vecinos de Azpeitia Eusebio Altuna y Juan José Garmendia, certificado por el jefe local de Falange, en el que se especifica que Vicente era "católico practicante", y que aún siendo afiliado al PNV no realizó "ninguna actividad política". Finalmente, el 17 de febrero de 1938, el consejo de guerra consideró que los hechos atribuidos a Vicente y a otros encartados en el mismo proceso carecían de "relevancia penal suficiente", si bien, "habida cuenta de la notoria desafección a la Causa Nacional de estos procesados, procede clasificarlos como comprendidos en el Apartado B"³⁷⁴. Además de ello, Vicente fue despedido de su puesto de trabajo como factor del ferrocarril del Urola "por abandono del puesto de trabajo" el 20 de septiembre de 1936. El 24 de abril de 1979 obtuvo el reingreso y la jubilación voluntaria en razón de la Ley 46/1977 de 15 de octubre de amnistía laboral³⁷⁵.

³⁶⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1714/38 (AIRMN).

³⁷⁰ AIZPURU MURUA, M.: *Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira* (2010).

³⁷¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 19/37 (AIRMN).

³⁷² Ficha penitenciaria (AGA).

³⁷³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1637/37 (AIRMN).

³⁷⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2219/37 (AIRMN).

³⁷⁵ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola. (2009).

ARRUTI LIZARRALDE, JOSE

Nacido en Orio y ebanista de profesión, José trabajó en su oficio hasta poco antes de la entrada de los sublevados en Azpeitia, localidad en la que residía. Concretamente, el 19 de septiembre de 1936 huyó a Bilbao, para posteriormente alistarse en el batallón *Itxarkundia* donde prestó servicios auxiliares en diferentes frentes de guerra. El 25 de agosto de 1937 fue detenido en Laredo, siendo trasladado poco después al campo de concentración de Estella. Entre el 1 y el 6 de noviembre fue recluido en Miranda de Ebro, desde donde parece ser que fue trasladado a Sevilla con destino a un batallón de trabajadores especializado. No obstante, el 25 de aquel mismo mes reingresó de nuevo en el campo de concentración de Miranda de Ebro y seguidamente en el de Estella³⁷⁶. El hecho de que regresara en tan poco espacio de tiempo de su traslado a Andalucía pudiera deberse a que fue uno de los afectados en el accidente de Alanís de la Sierra (Sevilla) ocurrido el 19 de noviembre de 1937, y en el que fallecieron 57 presos vascos.

Posteriormente, en octubre de 1937, se abrió un procedimiento sumarísimo de urgencia contra 13 personas entre las que se encontraba José. El 3 de diciembre de ese mismo año confirmó ante el juez militar instructor su afiliación al PNV, la participación en guardias armadas en carreteras próximas a Azpeitia una vez iniciada la guerra, y su alistamiento voluntario en el batallón *Itxarkundia*. Sin embargo, desmintió que hubiera participado en requisas o hubiera delatado "a ningún individuo de derechas", en contraposición a lo que recogía el informe de la Guardia Civil de Azpeitia. Por todo ello, el 14 de enero de 1938 se dictó el sobreseimiento de las causas abiertas contra la totalidad de los encausados a excepción de las relativas a un vecino de Santillana del Mar (Cantabria) y a Jose. Según el acuerdo del consejo de guerra nº 3, debía ampliarse la información que vía informes telegráficos había aportado la Guardia Civil "especificando a qué personas persiguió y a quienes delató". Sin embargo, los informes que durante los meses siguientes emitieron tanto la oficina local de Falange como el ayuntamiento de Azpeitia y la Guardia Civil, no respondieron a este respecto, limitándose a calificar al encartado como un "exaltado separatista" que practicó guardias armadas y que posteriormente huyó a Bilbao. Finalmente, el 12 de enero de 1939 el Auditor de Guerra de la 6ª Región impuso a José una multa de 500 ptas. y dictó su puesta en libertad. El 25 del mismo mes salió de la prisión de Los Escolapios, y poco tiempo después, el 2 de marzo, el juez municipal suplente de Azpeitia, Silvestre Otamendi, procedió al examen de bienes que pudiera tener José para ser embargados. A través del embargo de su vivienda en la calle Iglesia pretendían cubrir la multa impuesta, si bien la casa había sido embargada anteriormente por la Comisión Provincial de Incautación de Bienes de Guipúzcoa (CPIB). Declarado insolvente, el 8 de julio de 1939 las autoridades militares acordaron sustituir la multa de 500 ptas. por cien días de prisión. El 20 de agosto fue puesto definitivamente en libertad³⁷⁷.

ASENJO MAGDALENO, GREGORIO

Gregorio era natural de Paredes de Nava (Palencia) y vecino de Azpeitia, donde trabajó como moldeador. En noviembre de 1936 consta su inclusión en el batallón de las Juventudes Socialistas Unificadas *UHP*, en calidad de sargento³⁷⁸. Detenido en Cantabria, fue juzgado en consejo de guerra en Santoña y condenado a reclusión perpetua el 6 de octubre de 1937 por un delito de "adhesión a la rebelión"³⁷⁹.

El 30 de julio de 1938 fue trasladado a la prisión del Puerto de Santa María en Cádiz, lugar en el que permaneció encarcelado hasta lograr la prisión atenuada el 19 de enero de 1941. Sin embargo, volvió a ser detenido por orden de un juzgado militar de Donostia en mayo de 1943, siendo posteriormente trasladado a la prisión provincial de Santander. De nuevo, Gregorio se enfrentaba a un consejo de guerra por su actuación tras el inicio de la Guerra Civil, hecho por el que ya había sido castigado anteriormente. Por ello, el 4 de febrero de 1944 fue puesto definitivamente en libertad al considerar la autoridad militar que efectivamente ya había sido juzgado³⁸⁰.

AYA MENDIZABAL, ANTONIO

Ebanista de profesión, este vecino de la calle Emparan trabajó en la empresa de muebles de José Iturzaeta con anterioridad a la Guerra Civil³⁸¹. Tras el inicio de ésta, quedó enrolado en el batallón *Loyola*³⁸² y posteriormente, ya en Bilbao, se unió a Sanidad Militar del Gobierno Vasco al ser llamada su quinta. Capturado en Limpias (Cantabria), la Comisión de Clasificación de Castro Urdiales lo clasificó con el "apartado A". Esto supuso su ingreso en el regimiento de artillería pesada nº 3 "para servir a la Causa Nacional".

Sin embargo, el 19 de septiembre de 1937 se abrió un proceso sumarísimo de urgencia contra Antonio con el fin de "depurar la actuación político-social con los partidos del Frente Popular". En la sentencia del 17 de agosto de 1938 por la que fue condenado a 12 años y 1 día por un delito de "auxilio a la rebelión", se le acusó de organizar el cuartel de "milicianos gudaris" en la parroquia de Beizama. A esto se añadió las requisas de ganado y ropa para las tropas, y sus continuos traslados de Azpeitia a Beizama supuestamente "para informar de la situación". Además se le inculpó de retirar la "Bandera Nacional" colocada por los requetés en el caserío "Echeverri del barrio de Santa María"³⁸³. Tras la sentencia condenatoria fue trasladado a la prisión del Cisne en Madrid, donde permaneció hasta el 3 de diciembre de 1940 que fue enviado a la cárcel de Guadalajara. El 22 de junio de 1941 le fue concedida la libertad condicional³⁸⁴.

AYERBE AIZPURUA, JESUS

Nacido en 1913 en Azpeitia y vecino de esta villa, Jesús quedó enrolado en el batallón nacionalista *Saseta*. Según consta en la sentencia del consejo de guerra del 17 de enero de 1938, Jesús prestó al inicio de la guerra servicios de guardia armada y participó "el saqueo del palacio de la Marquesa de San Millán"³⁸⁵. Al igual que otros azpeitiarras, tras ser detenido en Laredo y pasar por los campos de concentración de Estella y Miranda de Ebro, fue enviado al batallón de trabajadores nº 37 instalado en Sevilla a comienzos de noviembre de 1936; si bien, su regreso a Miranda de Ebro el día 25 pudiera deberse a su presencia en el accidente ferroviario de Alanís de la Sierra (Sevilla)³⁸⁶. Traslado a la prisión bilbaína de Los Escolapios el 26 de noviembre para ser juzgado en consejo de guerra, en enero de 1938 fue condenado a 12 años y 1 día por un delito de "auxilio a la rebelión". En el mes de agosto fue enviado al centro penitenciario del Puerto de Santa María y en diciembre al de Huelva. Entre mayo de 1939 y el 12 de enero de 1941 permaneció encarcelado en Alcalá de Henares (Madrid), fecha esta última en la que se le otorgó la prisión atenuada³⁸⁷.

³⁷⁶ CDMH (Incorporados-1616)

³⁷⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1629/37 (AIRMN).

³⁷⁸ CDMH (PS. Bilbao 241).

³⁷⁹ Ficha Penitenciaria (AGA).

³⁸⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 24465/42 (AIRMN).

³⁸¹ AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

³⁸² LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³⁸³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2727/37 (AIRMN).

³⁸⁴ Ficha penitenciaria (AGA).

³⁸⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1682/38 (AIRMN).

³⁸⁶ CDMH (Incorporados-1616).

³⁸⁷ Ficha penitenciaria (AGA).

AZCUE GARMENDIA, ROQUE

Nacido en 1913, Roque quedó enrolado en el batallón *Loyola* ascendiendo posteriormente a cabo³⁸⁸. Detenido probablemente en Cantabria, fue trasladado al campo de concentración de Aranda del Duero donde permaneció recluso hasta su traslado a Bilbao para ser juzgado en consejo de guerra. Según la instrucción judicial, Roque, así como José Azpillaga (azpeitarras), habría participado en el saqueo del palacio de la marquesa de San Millán situado en Lasao. Sin embargo, el tribunal militar consideró que ambos, a pesar de ser "separatistas vascos", "no está comprobado con toda suficiencia otros hechos delictivos". Por ello, el 7 de julio de 1938 dictó el sobreseimiento de la causa y la incorporación a la caja de recluta de Roque y José al estar en edad militar. Asimismo, se decretó el inicio de un nuevo proceso sumarísimo que pudiera aclarar las imputaciones no demostradas hasta entonces³⁸⁹. El segundo juicio sumarísimo contra Roque (y José) dio inicio a comienzos de 1939, dictándose para ambos el sobreseimiento de la causa y siendo clasificados en el "apartado B", lo que suponía su reclusión en un batallón de trabajadores³⁹⁰. Por otro lado, cabe señalar que Roque contaba con otros dos hermanos que también lucharon contra las tropas sublevadas: Urbano y José María, este último falleció en combate en el sector de Villarreal en diciembre de 1936³⁹¹.

AZPIAZU ECHANIZ, MANUEL

Natural de Azpeitia y vecino de Azkoitia, Manuel se incorporó a las Milicias Vascas formadas en Azpeitia a comienzos de agosto de 1936³⁹². Un año más tarde, probablemente tras pasar por varios frentes de guerra como combatiente del Ejército Vasco, fue capturado y enviado al campo de concentración de Medina del Rioseco (Valladolid), donde permaneció hasta su traslado a la cárcel de Ondarreta a finales de 1937. El 15 de diciembre de 1938 la Auditoría de Guerra, previa instrucción del juzgado militar de Donostia, decidió clasificar a Manuel en el "Apartado B" debido a "su filiación separatista" y a que "se incorporó al ejército rojo" como voluntario. En consecuencia, en julio de 1939 Manuel fue conducido al campo de concentración de San Pedro de Cardeña (Burgos) y recluso en un batallón de trabajadores³⁹³.

AZPIAZU GOMEZ, ELEUTERIO "INDOTARRA"

Nacido en 1918, Eleuterio trabajó durante el período republicano en las fábricas de muebles de Jose Iturzaeta y en la de Hijos de Andrés Arruti como ebanista. Tras el inicio de la guerra prestó servicios de guardia armada controlando los salvoconductos en los accesos por carretera a Azpeitia. De este modo, Eleuterio conseguía cobrar un jornal "pues estando la fábrica cerrada necesitaba el dinero para comer". El 18 de septiembre de 1936 huyó a Bilbao ante la inminente entrada de los sublevados. Sin ningún tipo de ingreso, subsistió gracias a Asistencia Social del Gobierno Vasco hasta que a finales de marzo de 1937 ingresó en un batallón de zapadores. Poco antes de la entrada de las tropas franquistas en Bilbao, fue movilizada su quinta y destinado a un batallón de infantería como fusilero, actuando en los frentes de Barakaldo, Gallarta y Onton (Cantabria). Posteriormente, estuvo de nuevo enrolado en un batallón de zapadores ejecutando trincheras hasta ser apresado en Pola de Ciero (Asturias) el 21 de octubre de 1937. Tras su detención fue trasladado a la prisión de Oviedo para posteriormente recalar en la de Santoña. En ésta, la Comisión Clasificadora de Prisioneros lo encuadró en el "apartado C" a finales de 1937, siendo trasladado poco después a la cárcel de Los Escolapios en Bilbao. El 25 de junio de 1938 se dio inicio a un proceso sumarísimo de urgencia contra Eleuterio, el cual fue trasladado a la prisión de Ondarreta. Durante la fase de investigación judicial, los informes de Falange y alcaldía de Azpeitia, así como los del empresario Jose Iturzaeta y el sacerdote Ramón Echaniz, resultaron determinantes para el sobreseimiento del caso y la rectificación de la clasificación impuesta para incluirle en el "apartado C". Y es que tanto unos como otros declararon que Eleuterio era un joven de ideas nacionalistas pero "muy trabajador" y con una "actitud meramente pasiva" durante el "dominio rojo". Puesto en libertad el 18 de febrero de 1939, pocos días después fue incorporado a la caja de reclutas de Pamplona. El 12 de mayo ingresó en el regimiento de Infantería *América* nº 23, estableciendo su residencia en Lecaroz, donde sería controlado por el servicio de Libertad Vigilada al menos hasta septiembre de 1945³⁹⁴.

AZPIAZU GOMEZ, ROQUE "INDOTARRA"

El mayor de los hermanos "Indotarrak" no tuvo tanta suerte como Eleuterio, debido al informe emitido por la Guardia Civil. Detenido en Bilbao el 19 de junio de 1937 y encarcelado en Deusto, el 16 de agosto de ese mismo año la benemérita del puesto de Azpeitia informó a la Comisión de Clasificación de Prisioneros de Deusto sobre "la mala conducta" de Roque y su participación en requisas y amenazas contra personas de derechas, "según noticias adquiridas por el cabo que suscribe" (Florencio Mangas Luengo).

Sin embargo, aunque en su declaración ante el juzgado militar nº 14 de Bilbao el 2 de septiembre de 1937 Roque negó haber participado en requisas o detenciones, la sentencia condenatoria del 11 de octubre de 1937 incidía en estas acusaciones. Además de ello, tal y como había reconocido Roque, se señalaba su alistamiento voluntario a la Ertzaintza y su afiliación al PNV desde el año 1931. Condenado a la pena de reclusión perpetua, fue recluso durante un tiempo en Zornotza para posteriormente ser trasladado a la prisión central de Burgos. El 1 de noviembre de 1939 fue enviado a los Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares (Madrid), donde se le comunicó a mediados de 1940 la conmutación de la pena por la de 12 años y 1 día de prisión. En 1944 quedó definitivamente en situación de libertad³⁹⁵.

AZPIAZU ZUDUPE, VÍCTOR

Natural de Azpeitia y vecino de Azkoitia, Víctor prestó servicios de guardia en su localidad de residencia tras el inicio de la Guerra Civil. Posteriormente actuó en varios frentes incorporado al Ejército Vasco, hasta su detención en agosto de 1937 en la localidad cántabra de Limpias. El 17 de diciembre de 1937 ingresó en la prisión de Ondarreta procedente de Valladolid. Juzgado en consejo de guerra en la capital guipuzcoana, el 31 de octubre de 1939 fue condenado por un delito de "excitación a la rebelión militar" a 6 años y 1 día de prisión. Según consta en la sentencia, además de su participación en varios frentes, durante el período que realizó guardias armadas en Azkoitia fue protagonista de varios incidentes con personas de derechas. Una vez condenado, fue trasladado a la prisión del Puesto de Santa María (Cádiz), y posteriormente, el 25 de mayo de 1940, a Zaragoza. Poco después, el 22 de agosto, se le otorgó la prisión atenuada³⁹⁶.

---

³⁸⁸ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

³⁸⁹ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 2330/38 (AIRMN)*.

³⁹⁰ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 3064/39 (AIRMN)*.

³⁹¹ *R.C. de Azpeitia*: Tomo 38; nº 82; Fol.340.

³⁹² CDMH (PS Bilbao 64).

³⁹³ *Diligencias previas 1644 (AIRMN)*.

³⁹⁴ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 15482/38 (AIRMN)*.

³⁹⁵ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 908/37 (AIRMN)*.

³⁹⁶ *Procedimiento sumarísimo de urgencia 3287/39 (AIRMN)*.

AZPILLAGA ZUBILLAGA, JOSE

Al igual que sus hermanos Lucio y Eusebio, José actuó como miliciano en el Ejército Vasco hasta su detención, probablemente en Cantabria. Anteriormente había prestado servicios de guardia armada en los alrededores de Azpeitia. A comienzos de 1938 fue trasladado a la prisión de Los Escolapios para ser juzgado en consejo de guerra. Según el tribunal militar, José Azpillaga participó junto a Roque Azcue en el saqueo del palacio de la marquesa de San Millán, si bien, dicho tribunal consideró que no había pruebas suficientes en este sentido. Por ello, el 7 de julio de 1938 se dictó el sobreseimiento de la causa contra José y Roque, y la incorporación de ambos a la caja de recluta por encontrarse en edad militar. Asimismo, se decretó el comienzo de un nuevo proceso sumarísimo que pudiera aclarar las imputaciones no demostradas hasta entonces³⁹⁷. El segundo juicio sumarísimo contra José y Roque se inició a comienzos de 1939, dictándose para ambos el sobreseimiento de la causa y siendo clasificados en el "apartado B", lo que suponía su reclusión en un batallón de trabajadores³⁹⁸.

AZURMENDI BERASTEGUI, MODESTO

Modesto nació en Azpeitia en 1916, localidad de la que era vecino. Miliciano del batallón de las Juventudes Socialistas Unificadas UHP, a mediados de 1939 se encontraba preso en la prisión de Tabacalera en Bilbao, a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. Finalmente, el 6 de febrero de 1940 se acordó el sobreseimiento del caso "al carecer de relevancia penal los hechos que se le imputan". No obstante, fue enviado a un batallón de trabajadores "en el que ingresará entre los comprendidos en permanencia MAXIMA"³⁹⁹.

BALLONA ANSOATEGUI, VICENTE

Natural de Arrasate y vecino de la calle Emparan nº 27 de Azpeitia, este ebanista de profesión estuvo afiliado a la UGT y participó en la Guerra Civil como miliciano. En agosto de 1937 fue detenido en Cantabria, encerrado en el penal de El Dueso y procesado en consejo de guerra. El 15 de noviembre de 1937 un tribunal militar de Santoña lo condenó a reclusión perpetua por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión", siendo trasladado meses más tarde, concretamente el 6 de agosto de 1938, a la prisión gaditana del Puerto de Santa María. Posteriormente, le fue conmutada la pena por una de 6 años y 1 día de prisión⁴⁰⁰.

BALTASAR MARTIARENA, FRANCISCO

Nacido en 1915 en Pamplona y vecino de la calle Emparan de Azpeitia, Francisco trabajó como profesor en la escuela del barrio de Nuarbe durante el período republicano. Afiliado a UGT, fue uno de los responsables de Izquierda Republicana en Azpeitia. Posteriormente, actuó en varios frentes de guerra enrolado en el batallón de infantería *Prieto* hasta su detención en Cantabria. El 16 de noviembre de 1937 fue trasladado a Bilbao donde sería juzgado en consejo de guerra. Según la sentencia del 19 de octubre de 1938 por la que fue condenado a 14 años de prisión, además de su filiación y actuación como miliciano, a Francisco se le acusaba de haber participado en registros y requisas así como en la detención de los hermanos azpeitiarras Ignacio María y Juan Ignacio Aizpuru⁴⁰¹. Mientras tanto, sus padres, Ricardo Baltasar y Francisca Martiarena, se encontraban refugiados en Girona sin conocer el paradero de su hijo Francisco, por lo que tramitaron en la Pagaduría Secundaria del Ejército de Tierra el expediente de desaparición⁴⁰². El 1 de mayo de 1939 fue enviado a la fortaleza de San Cristóbal, siendo trasladado en el mes de octubre al campo de concentración de Orduña. El 7 de agosto de 1940 le fue concedida la prisión atenuada⁴⁰³.

BARREDO FONTAL, ESTEBAN

Esteban nació en Azpeitia en 1909. De familia de izquierdas, él y su hermano Pablo estaban afiliados a UGT. Ambos, tomaron parte en la fundación de Unión Republicana en la localidad en 1932, y en 1935 pasaron a militar en las Juventudes Socialistas. Tipógrafo de profesión, cuando estalló la guerra Esteban se encontraba residiendo en Donostia desempeñando el cargo de impresor en la imprenta de la Diputación Foral de Gipuzkoa. A comienzos del mes de septiembre de 1936 se alistó voluntariamente a las milicias vascas formadas en Eibar, y tras la pérdida de Irun pasó a Iparralde para posteriormente regresar al Estado español por Cataluña. Combatiente de las milicias vasco-catalanas, luchó en varios frentes hasta la reorganización del ejército republicano, pasando desde entonces a formar parte de la 40 Brigada y desempeñando el cargo de instructor de agentes del Servicio de Inteligencia Especial Periférico (SIEP), también conocido como Servicio de Espionaje Republicano. Para entonces, Esteban ya era militante del Partido Comunista. Como agente de las SIEP, Esteban había prometido fidelidad a su unidad militar a través de un escrito que posteriormente sería utilizado como prueba por el tribunal militar que lo juzgó: "...me comprometo a no comunicar ni dar a conocer a nadie que no sea mi Superior jerárquico dentro del SIEP cuáles son mis actividades o los conocimientos que a través del trabajo haya adquirido. Si en alguna ocasión por negligencia o mala fe descubriese algunos de los secretos a mi confiados, pido ser considerado traidor a la República...". El 25 de junio de 1939, una vez finalizada la guerra, Esteban fue detenido por la Guardia Civil en Azpeitia y trasladado dos días más tarde a Madrid a petición de la Brigada Político-Social, siendo investigado junto a otros supuestos miembros del SIEP. Encarcelado en la prisión de Conde Toreno, sita en el barrio madrileño de Malasaña, contra Esteban se abrió un proceso sumarísimo de urgencia cuya sentencia se emitió el 16 de marzo de 1940. En ésta, Esteban fue condenado a la pena capital por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión", si bien, en el mes de agosto le fue conmutada "por la de inferior grado"⁴⁰⁴. El 23 de septiembre de 1940 ingresó en la prisión provincial de Palencia, siendo trasladado en mayo de 1944 a la cárcel de Reinoso del Cerrato (Palencia). El 22 de julio de 1944 se le concedió la prisión atenuada⁴⁰⁵.

BARREDO FONTAL, PABLO

Al igual que su hermano Esteban, Pablo fue un militante destacado de izquierdas en Azpeitia. En 1934, abandonó dicha localidad e ingresó en el regimiento de zapadores de Melilla nº 7. Desde entonces y durante toda la Guerra Civil Pablo combatió en el bando sublevado, llegando a alcanzar la categoría de sargento. Sin embargo, en julio de 1938 fue detenido e interrogado por el Servicio de Información y Policía Militar. Al parecer, la causa de su detención fue debido a que su nombre aparecía en la documentación incautada a un agente republicano de las SIEP, por lo que fue procesado en consejo de guerra. No obstante, Pablo pudo demostrar su inocencia y fue absuelto el 14 de marzo de 1941. Para entonces, ya se encontraba en régimen de libertad atenuada⁴⁰⁶.

³⁹⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2330/38 (AIRMN).

³⁹⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3064/39 (AIRMN).

³⁹⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 10840/39 (AIRMN).

⁴⁰⁰ Ficha penitenciaria (AGA).

⁴⁰¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3230/37 (AIRMN).

⁴⁰² CDMH (PS-SECCION_MILITAR_PSET,C.87,F.166).

⁴⁰³ Ficha penitenciaria (AGA).

⁴⁰⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 44740/39 (AGHD).

⁴⁰⁵ Ficha penitenciaria (AGA).

⁴⁰⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 61629/39 (AGHD).

BASTARRICA GURRUCHAGA, MIGUEL

Miguel nació en Urrestilla en 1911, si bien, durante el período republicano residía en Ibarra y trabajaba en La Papelera Española en Tolosa. Afiliado al PNV, el 15 de agosto de 1936 se unió a las milicias vascas formadas en Azpeitia, siendo nombrado ordenanza al servicio del capitán Saseto. Posteriormente fue ascendido a teniente pasando a formar parte de la escolta de Cándido Saseto hasta su muerte en Asturias. Con la caída de Bilbao en manos de las tropas franquistas, Miguel quedó enrolado en la 7ª brigada en calidad de teniente en la I Cuerpo del Ejército de Euskadi. Finalmente, el 25 de agosto de 1937 fue capturado en el municipio cántabro de Laredo y encarcelado en el penal de El Dueso. Juzgado en consejo de guerra, el 8 de octubre de 1937 fue condenado a reclusión perpetua, a pesar de que durante la fase de instrucción tanto el sacerdote como el jefe local de Falange de Ibarra enviaron informes al tribunal aludiendo a la "buena conducta" del procesado. El 11 de agosto de 1938 fue trasladado al penal del Puerto de Santa María en Cádiz, donde permaneció hasta su puesta en libertad en agosto de 1943 tras ser rebajada la pena a 6 años y día⁴⁰⁷.

BELDARRAIN UGALDE, ESTEBAN

Nacido en Azpeitia en 1894 y vecino de Zumarraga, Esteban ingresó como factor en la empresa Ferrocarriles Vascongados en 1922. En abril de 1936, fecha en la cual se encontraba destinado en Amorebieta, se afilió al Sindicato Nacional Ferroviario. Ya en agosto de 1937, el juzgado militar nº 18 de Bilbao decidió abrir un proceso sumarísimo de urgencia contra 15 trabajadores ferroviarios entre los que se encontraba Esteban. Según apuntaba el secretario del juzgado en su escrito, los encausados eran "de filiación política dudosa pero que más bien se han expresado durante el dominio rojo-separatista como contrarios al mismo, siendo así mismo personal que cumple bien en su servicio". El 23 de agosto de 1937 Esteban prestó declaración jurada en Amorebieta, negando cualquier afiliación o actuación contraria a la "Movimiento Nacional" al cual afirmó ser "completamente adicto". Asimismo, el Servicio de Información de la Auditoría de Guerra del Ejército de Ocupación corroboraba la ausencia de antecedentes de todos los encausados, por lo que el 14 de octubre de 1937 se dictó el sobreseimiento de la causa quedando todos ellos en situación de libertad definitiva⁴⁰⁸.

BELDARRAIN UGALDE, FELIX

Vecino del barrio de Izarraitz, Félix estuvo afiliado a UGT durante el período republicano. Alpargatero de profesión, durante los años 1934 y 1935 aparece inscrito en diferentes listas de obreros azpeitiarras en situación de paro laboral⁴⁰⁹. Según la sentencia del consejo de guerra celebrado en Santoña contra Félix y otros 15 encausados, este azpeitiarra realizó servicios de guardia armada, requisas, y detenciones en su localidad tras el inicio de la guerra, si bien, no se hace mención a su actuación como miliciano. En cualquier caso, el 3 de noviembre de 1937, encontrándose recluido en el penal de El Dueso, fue condenado por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión" a 12 años y 1 día de prisión⁴¹⁰. El 18 de agosto de 1938 fue trasladado al centro penitenciario andaluz del Puerto de Santa María, y en diciembre de ese mismo año al de Huelva. Finalmente, el 22 de mayo de 1941 se le otorgó la libertad atenuada⁴¹¹.

BELDARRAIN UGALDE, RUPERTO

En el mes de julio de 1936 Ruperto se encontraba en la localidad de Asteasu pasando una temporada en casa de un familiar. Al iniciarse la sublevación militar, se presentó voluntario para hacer guardias "al sentir el ideal de izquierdas", marchando el 15 de agosto a Azpeitia donde permaneció hasta poco antes de la entrada de las tropas sublevadas. Instalado en Bilbao desde entonces, el 24 de febrero de 1937 se enroló voluntariamente en el batallón de infantería nº 52 (batallón *Capitán Casero*), interviniendo en varios frentes hasta resultar herido en Bizkargi. Hospitalizado en Bilbao, ante la inminente entrada de las tropas franquistas, fue trasladado al hospital de Valdecilla (Santander), en cuyo centro fue hecho prisionero el 26 de agosto de 1937. En el mes de octubre, el telegrama enviado por la Guardia Civil de Azpeitia a la Comisión Calificadora de Prisioneros de Santander resultó determinante para clasificar a Ruperto en el "apartado D" y abrir en su contra un procedimiento sumarísimo de urgencia. En el citado telegrama, y posteriormente en el oficio enviado al juez instructor, se señalaba que el encausado era un "sujeto peligrosísimo" afiliado a UGT y que había participado en detenciones y saqueos. Asimismo, los informes del ayuntamiento y Falange de Azpeitia incidían en estas supuestas intervenciones "a favor del Frente Popular" en Asteasu. Sin embargo, desde esta localidad los informes emitidos no corroboraban aquellas imputaciones. Falange de Asteasu decía desconocer al individuo, mientras que alcaldía se limitaba a apuntar que "era comunista" pero que "no se tiene constancia de que tomara parte en detenciones". Además de ello, dos testigos azpeitiarras citados por el encartado, Pedro Aguirre Echeverría y Andrés Lapazarán Arguidegui, afirmaron en sus declaraciones que a pesar de ser de ideas de izquierdas no intervino en "propagandas políticas ni en conflictos obreros". Por todo ello, el consejo de guerra celebrado en Donostia, encontrándose encarcelado en la prisión de Ondarreta y tras haber pasado por las de Los Escolapios y El Carmelo en Bilbao, dictaminó el 27 de abril de 1939 el sobreseimiento provisional de la causa y su clasificación en el "apartado B". En este acuerdo, el tribunal militar apuntaba a que si bien Ruperto era de ideología izquierdista y había participado en la guerra como miliciano voluntario, no se habían corroborado "actos de significada hostilidad contra nuestras Fuerzas ni participar en delitos comunes". El 27 de octubre de 1939 fue trasladado al campo de concentración de San Pedro de Cardeña (Burgos)⁴¹².

BEOBIDE ITURRALDE, JESUS

Nacido en 1912 y vecino de la calle San Ignacio, Jesús formó parte del cuerpo de bomberos municipal de Azpeitia. Considerado de ideología nacionalista, el 2 de noviembre de 1936 fue depurado y finalmente expulsado del colectivo de trabajadores municipales. En julio de 1937, una denuncia interpuesta por un requeté hizo que fuera detenido y encarcelado, y que contra él se abriera un procedimiento de instrucción en el juzgado militar permanente nº 4 de Donostia. Al parecer, Jesús intentó evitar la requisita de una moto de su propiedad por parte del mencionado requeté. Según la información gubernativa del juzgado, el soldado actuó por iniciativa propia y sin que tuviera una orden superior en tal sentido, pero en todo caso, el encausado terminó por aceptar "el ofrecimiento". Con todo, el 25 de enero de 1938 la Auditoría de Guerra expuso que Jesús no había incurrido en "ninguna desobediencia ni contravención", y consideró "suficientemente sancionado sus antecedentes nacionalistas los meses que lleva detenido". El 22 de marzo de 1938 fue puesto en libertad⁴¹³.

⁴⁰⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 89/37(AIRMN).

⁴⁰⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1201/37(AIRMN).

⁴⁰⁹ AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214) / (Sig. 1317-06; Cód. 211).

⁴¹⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 4139/37(AIRMN).

⁴¹¹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁴¹² Procedimiento sumarísimo de urgencia 2652/38(AIRMN).

⁴¹³ Información gubernativa 274/38(AIRMN).

BERASATEGUI ARTEAGA, JOSE

Natural de Urrestilla y residente en el caserío Makibar, José se encontraba en 1935 en situación de paro laboral al igual que su hermano menor Andrés y muchos otros jóvenes azpeitiarras. Combatiente del batallón de infantería nacionalista *Itxarkundia*, a comienzos de 1940 se encontraba en Azpeitia en situación de prisión atenuada. Ese mismo año, el juzgado militar de instrucción nº 11 de Donostia inició un proceso sumarísimo ordinario contra José, si bien, el 28 de septiembre se dictó el sobreseimiento de la causa y la orden de libertad definitiva⁴¹⁴.

BERECIARTUA ALTUNA, PEDRO

Pedro era natural del caserío Atxubiaga del barrio de Oinatz. Bertsolari y militante nacionalista, tras abandonar Azpeitia con motivo de la toma del municipio por parte de las tropas franquistas, se enroló en el batallón de infantería *Amayur*. Posteriormente, el 26 de agosto de 1937, fue capturado en Santoña. Tras su detención, fue trasladado a un batallón de trabajadores a Alfarrás (Lleida), donde permaneció hasta su envío a la prisión de Los Escolapios en Bilbao el 26 de julio de 1939 para ser juzgado en consejo de guerra. Un mes más tarde, el 24 de agosto de 1939, la Auditoria de Guerra le concedió la prisión atenuada a tenor de los informes de buena conducta emitidos por el juzgado que instruía el caso en Donostia. Finalmente, el 25 de enero de 1940 se acordó, "por carecer de relevancia penal los hechos que se le imputan", el sobreseimiento provisional y la puesta en libertad de Pedro⁴¹⁵.

CAMPOS ECEIZA, ALEJANDRO

Nacido en 1915 y alpargatero de profesión, este vecino de la calle Iglesia estuvo afiliado a UGT durante el periodo republicano al igual que sus hermanos Juan y Moisés, este último fallecido en el frente de guerra. Tras el inicio de la guerra, y al menos a partir de noviembre de 1936, Alejandro combatió en diferentes frentes de guerra enrolado en el batallón de infantería *UHP*⁴¹⁶. Una vez capturado por las tropas sublevadas fue recluido en un batallón de trabajadores⁴¹⁷, a la espera de ser juzgado en consejo de guerra.

A comienzos de 1938 el juzgado militar nº 11 de Donostia abrió un proceso sumarísimo de urgencia contra Alejandro, dictándose el 11 de mayo de 1939 el sobreseimiento del caso, al no resultar "debidamente justificada la perpetración del delito perseguido", y la puesta en libertad del encausado⁴¹⁸. Ya en 1940, concretamente el 5 de febrero, Alejandro fue declarado "desafecto" por el ayuntamiento de Azpeitia con motivo del cierre del acta de clasificación de mozos pertenecientes al reemplazo de 1936⁴¹⁹.

CAMPOS ECEIZA, JUAN

Barrendero municipal desde febrero de 1934, Juan también estuvo afiliado a UGT y combatió en el batallón *UHP*. En noviembre de 1936, encontrándose probablemente en el frente de guerra, Juan fue destituido como empleado municipal por la nueva corporación franquista de Azpeitia⁴²⁰.

Al parecer, tras su detención fue recluido en un batallón de trabajadores. En 1940 fue juzgado en consejo de guerra, dictándose el sobreseimiento de la causa y la puesta en libertad de Juan el 29 de noviembre⁴²¹.

CAMPOS LOINAZ, ANSELMO "TXANTXO"

Conocido como "Txantxo", este azpeitiarra residente en Azkoitia fue juzgado en consejo de guerra en dos ocasiones. Afiliado a UGT, tanto en la sentencia del 7 de diciembre de 1937⁴²² como en la del 18 de agosto de 1938⁴²³, se señalaba a Anselmo como un "elemento destacadísimo" y "peligrosísimo" en Azkoitia, el cual había participado en requisas y detenciones. Asimismo, según dichas sentencias, en octubre de 1936 se enroló de manera voluntaria en el batallón de infantería de ANV *Eusko Indarra*, actuando en varios frentes hasta su captura en agosto de 1937 en Cantabria. Con todo, Anselmo fue condenado a 20 años de "prisión mayor" tanto en diciembre de 1937 como en agosto de 1938 por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión".

CAMPOS LOINAZ, AVELINO

Al igual que su hermano Anselmo, Avelino era natural de Azpeitia pero tenía establecida su residencia en Azkoitia. El 2 de diciembre de 1937 fue trasladado desde el campo de concentración de Deusto a la prisión de Larrinaga con motivo de su enjuiciamiento en consejo de guerra. El 23 de agosto de 1938 fue condenado a 20 años de reclusión por un delito de "rebelión", si bien, el 31 de julio de 1940 fue puesto en libertad⁴²⁴.

CEBERIO LIZARRAGA, SEVERO

Natural de Irun, Severo era en 1934 vicepresidente de la Sociedad "Euzko Etxea" de Azpeitia⁴²⁵. Ya en agosto de 1937 fue encarcelado en Santoña, localidad desde la que fue trasladado al campo de concentración de San Pedro de Cardena (Burgos) el 20 de septiembre de ese mismo año. Posteriormente, sería juzgado en consejo de guerra, dictándose el sobreseimiento del caso en septiembre de 1943. Por aquel entonces, Severo tenía 43 años, estaba casado, y con anterioridad a la guerra trabajaba como ayudante de ingeniero⁴²⁶.

CENDOYA LARRAÑAGA, IGNACIO "TAKOLO"

Ignacio tenía 24 años de edad cuando en agosto de 1937 fue detenido en Laredo. Anteriormente había actuado en varios frentes de guerra desde que a finales de 1936 se enroló voluntariamente al batallón *Loyola* en Gernika. En octubre de 1937 se encontraba recluido en el campo de concentración de Aranda del Duero, donde la Comisión de Clasificación de Prisioneros le calificó en el "apartado C" tras recibir un informe de la Guardia Civil de Azpeitia en el que se le acusaba de haber participado en detenciones y saqueos.

⁴¹⁴ Procedimiento sumarísimo ordinario 16531/38(AIRMN).

⁴¹⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3406/38(AIRMN).

⁴¹⁶ CDMH (P.S. Bilbao 241).

⁴¹⁷ Testimonio familiar.

⁴¹⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 15443/38(AIRMN).

⁴¹⁹ AUA (Sig. 333-03; Cód. 214).

⁴²⁰ AUA (Sig. 276-02; Cód. 12).

⁴²¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3795/40(AIRMN).

⁴²² Procedimiento sumarísimo de urgencia 12412/37(AIRMN).

⁴²³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 12414/38(AIRMN).

⁴²⁴ Ficha penitenciario (AGA).

⁴²⁵ AUA (Sig. 275-01; Cód. 12).

⁴²⁶ AGMA (Sig. C. 1457, Cp.60, F.37).

Una vez trasladado a la prisión de Los Escolapios y habiéndose iniciado un proceso sumarísimo de urgencia contra Ignacio a comienzos de 1938, tanto desde la jefatura local de Falange como desde alcaldía de Azpeitia se emitieron informes que incidían en los supuestos apuntados por la Guardia civil. Ante estas afirmaciones, el juzgado militar solicitó información acerca de los testigos que pudieran atestiguar las acusaciones vertidas contra el encartado, señalando los aludidos en su respuesta al juzgado a Manuel Echeverría Odriozola, Donato Aristi Aizpuru y José Aizpuru Goenaga. Sin embargo, el 15 de febrero de 1939, los tres testigos declararon ignorar la participación de Ignacio en saqueos, detenciones o requisas. Además de ello, en el mes de julio de 1939 varios vecinos de Urrestilla se retractaron de las declaraciones que habían prestado ante la Guardia Civil en octubre de 1937, cuando Ignacio se encontraba recluido en Aranda del Duero. Según éstos, “queriendo los exponentes eludir toda responsabilidad moral en que por un error involuntario hayan podido incurrir...habían meditado serenamente sobre el caso, y después de un concienzudo examen, y a la vista de su fotografía, han venido al pleno convencimiento de que tal individuo no participó en las requisas de ganado”. En consecuencia, el 7 de septiembre de 1939 se dictó el sobreseimiento del caso. El 8 de diciembre de 1939 Ignacio “Takolo” recobró definitivamente la libertad⁴²⁷.

CENDOYA UZCUDUN, JACINTO

Jacinto fue uno de los primeros azpeitiarras juzgados en consejo de guerra. Detenido el 16 de octubre de 1936 y encarcelado posteriormente en Ondarreta, el 30 de diciembre de ese mismo año dieron inicio las actuaciones contra este azpeitiarra vecino de Landeta. Los hechos por los que se le juzgaba se ceñían únicamente al comportamiento del encausado el día 21 de julio, poco después de proclamarse el fallido golpe de estado. Según la sentencia por la que fue condenado a 12 años y 1 día de prisión el 15 de febrero de 1937, Jacinto marchó en un camión “desde Azpeitia a Zumarraga en unión de un grupo de milicianos rojos con el propósito de proveerse de armas en dicho pueblo”. Asimismo, al regresar a Azpeitia “prestó servicio de guardia en los arcos del ayuntamiento” hasta las diez de la noche, si bien, también se indica que tras este hecho “se retiró a su casa y fue reprendido por sus padres”.

A pesar de que desde entonces y hasta su detención Jacinto no estuvo implicado en ningún otro episodio del que pudiera ser acusado, el tribunal militar que lo juzgó consideró que era responsable de un delito “de adhesión a la propia rebelión”⁴²⁸.

El 15 de abril de 1937 fue trasladado a la penitenciaría del fuerte de San Cristóbal. Su salida estaba prevista para el 12 de octubre de 1948 según la sentencia condenatoria, si bien, parece ser que Jacinto participó en la fuga del 22 de mayo de 1938. Tras su intento de fuga fallido volvió a ser juzgado y condenado a 17 años, 4 meses y 1 día de prisión⁴²⁹. Sin embargo, el 2 de septiembre de 1940 le fue concedida la libertad atenuada. Jacinto era “sobrino del legendario boxeador Paulino Uzcudun”⁴³⁰.

CHINCHURRETA BELOQUI, DOMINGO

Natural y vecino de Azpeitia, Domingo trabajó como forjador en la compañía del ferrocarril de Zumarraga a Zumaia (más conocido como ferrocarril del Urola) hasta su huida a Bilbao con motivo de la entrada en Azpeitia de las tropas franquistas. A medida que los sublevados iban conquistando territorio Domingo fue desplazándose, de Bilbao a Santander y de la capital cántabra a Asturias para finalmente llegar a Cataluña desde Francia.

En el mes de marzo de 1939 regresó a Azpeitia e inmediatamente las autoridades locales informaron a los organismos militares judiciales de su llegada, tras ser probablemente denunciado por algún vecino. Ante la Guardia Civil de Azpeitia, Domingo reconoció haber estado afiliado al centro de Izquierda Republicana y al Sindicato Nacional Ferroviario, agrupación cercana a UGT. Asimismo, afirmó haber votado a partidos de izquierda en las diferentes elecciones y haber realizado servicios de guardia armada ante la empresa de Dámaso Azcue durante aproximadamente 20 días, por orden del Comité de Defensa y previo a su salida de Azpeitia. Como era habitual, Roque Astigarraga, en calidad de alcalde de la Azpeitia, y la jefatura local de Falange, representada en esta ocasión por Casto Orbegozo, emitieron sus propios informes en los que se calificaba a Domingo como persona de “ideas extremistas” o “exaltadas”, sin aportar más datos que los relativos al periodo en los que prestó servicios de guardia armada. Además de estos informes, se añadió en esta ocasión el redactado por Galo Barrera Larrar, en aquel entonces jefe de explotación del ferrocarril del Urola. En su escrito fechado el 26 de marzo, a parte de la afiliación política del encartado y los servicios de guardia reconocidos por el propio Domingo, acusaba a éste de haber participado en “reuniones de propaganda marxista” en Zumarraga en varias ocasiones. Por último, el sacerdote Casiano Garayalde también informó sobre el acusado, si bien, fue el único escrito favorable, ya que se limitaba a señalar el cumplimiento de “los deberes religiosos” del encartado. En consecuencia, el 1 de mayo de 1939 la Auditoría de Guerra consideró que de la instrucción realizada no resultaba “la comisión de delitos comunes por el denunciado ni su carácter de destacado dirigente revolucionario”, por lo que se limitó a imponerle una pena de 3 meses de arresto gubernativo. Domingo estuvo encarcelado en la prisión de Ondarreta del 16 de abril al 15 de julio de 1939, teniendo que personarse tras su salida en la Secretaría de Orden Público de Donostia “a los efectos de posterior vigilancia y competencia”⁴³¹.

CORTA MENDIA, REMIGIO

Nacido en 1909, contra Remigio el juzgado militar nº 20 de Donostia abrió diligencias previas a mediados de 1938. El 2 de noviembre de 1938 se dio por finalizada la instrucción “sin declaración de responsabilidad”, por lo que el encausado quedaba en situación de libertad definitiva. En dicha resolución no se especifica las causas de su procesamiento⁴³².

CORTA ZULOAGA, IGNACIO

Ignacio fue encarcelado junto a otros 6 azpeitiarras el 2 de diciembre de 1936, con motivo de la apertura de un proceso sumarísimo abierto en su contra en el mes de noviembre de ese mismo año. Según consta en la sentencia del 8 de marzo de 1937, Ignacio, al igual que Nazario Aizpitarte, había realizado una serie de servicios en favor del Comité de Defensa del Frente Popular tras el inicio de la guerra. No obstante, Ignacio fue absuelto y puesto en libertad ya que “era de ideas tradicionalistas y había votado a las derechas en las últimas elecciones”; y que por tanto su actuación durante el “dominio rojo-separatista” fue involuntaria y “en contra de sus ideas y convicciones”⁴³³.

⁴²⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 15723/38(AIRMN).

⁴²⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 829 (AIRMN).

⁴²⁹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁴³⁰ SIERRA, F. y ALFORJA, I.: *Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas*.

⁴³¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia sn-1939 (AIRMN).

⁴³² Diligencias previas 772/38(AIRMN).

⁴³³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36(AIRMN).

CORTA ZULOAGA, JOSE MARIA

José María fue procesado en el mismo consejo de guerra que su hermano Ignacio, si bien, a diferencia de éste el tribunal militar consideró que José María sí era responsable de un delito de "auxilio a la rebelión militar". En concreto, en la sentencia condenatoria de 12 años y 1 día de prisión, se señalaba que José María era simpatizante nacionalista "aunque no formaba parte del partido", y que actuó en favor del Comité de Defensa del Frente Popular "con el objetivo de ganar un jornal con el que subsistir". Además de ello, se le acusaba de haber participado en la voladura del puente de Mandubia el 25 de julio de 1936 para obstaculizar la entrada de las tropas franquistas a Azpeitia, de haber realizado el transporte de sacos de arena desde Zarautz a Azpeitia para la construcción de refugios antiaéreos, y de llevar a Loiola unos depósitos de gasolina⁴³⁴.

CORTA ZULOAGA, MARCELINO

Tras el fallido golpe de estado y el inicio de la Guerra Civil, Marcelino, según su propia declaración ante un juzgado militar, tomó parte en los servicios de guardia armada, en requisas y en algunas detenciones que se llevaron a cabo en Azpeitia por orden del Comité de Defensa. Militante del PNV desde el comienzo del período republicano, una vez producida la retirada de Azpeitia actuó en varios frentes enrolado en el batallón *Loyola* hasta su captura el 25 de agosto de 1937 en Laredo. En octubre de 1937 fue clasificado en el "apartado C" por la Comisión Clasificadora de Prisioneros de Aranda del Duero tras recibir el informe de la Guardia Civil de Azpeitia, en el que se calificaba al detenido como "peligrosísimo". A comienzos de 1938 fue trasladado a la prisión de Los Escolapios a la espera de ser procesado en consejo de guerra. En el mes de abril llegaron al juzgado militar nº 12 de Bilbao los informes de la jefatura local de Falange y de alcaldía de Azpeitia. Asimismo, fueron enviadas las declaraciones de un total de 14 vecinos de los barrios de Urrestilla y Aratz-Erreka, los cuales habían sido testigos de las requisas de ganado vacuno que desde finales de julio de 1936 habían realizado un grupo de milicianos entre los que se encontraría Marcelino. Posteriormente, el 19 de mayo de 1938, Marcelino ratificó ante el juez instructor la declaración prestada en octubre de 1937, reconociendo su militancia nacionalista, su participación en requisas en los caseríos Zelaieta, Rekalde y en otros tantos de Urrestilla, la detención de dos personas, y por último su actuación en el frente de guerra. Lo único que Marcelino negó fue el haber perseguido o delatado a personas de derechas, en clara alusión a las acusaciones que le relacionaban con la búsqueda e intento de detención de Galo Barrena. Finalmente, el 7 de julio de 1938 fue sentenciado a 12 años y 1 día de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión"⁴³⁵. Con posterioridad parece ser que fue recluido en el fuerte de San Cristóbal hasta noviembre de 1939⁴³⁶, si bien, este supuesto no consta en la ficha penitenciaria de Marcelino⁴³⁷. En 1943 se le concedió la prisión atenuada tras la conmutación de la pena por una de 7 años, encontrándose recluido por aquel entonces en la prisión de San Lorenzo del Escorial (Madrid) a disposición del Director General de Regiones Devastadas. A comienzos de 1944 quedó en libertad vigilada⁴³⁸.

CORTABARRIA LAZCANO, ESTANISLAO

Ebanista de profesión, Estanislao estuvo afiliado al sindicato UGT durante el período republicano. Posteriormente ingresó en el batallón *UHP* de las JSU, y ya a mediados de 1938 se abrió un procedimiento sumarísimo de urgencia en su contra en el juzgado militar nº 14 de Donostia. El 4 de agosto de 1939 el consejo de guerra propuso el sobreseimiento de la causa "por carecer de relevancia penal los hechos que se le imputan". Dicho acuerdo fue ratificado por la Auditoría de Guerra de la 6ª Región Militar el día 28⁴³⁹.

CORTABARRIA LAZCANO, GREGORIO

Gregorio era vecino de la calle San Ignacio de Azpeitia y trabajaba como cestero en la empresa de muebles Dionisio Echeverría durante el período republicano. Afiliado a STV y militante del PNV, al estallar la guerra hizo guardias custodiando a los presos considerados de derechas entre el 6 de agosto y el 19 de septiembre. Ante la proximidad de las tropas sublevadas Gregorio huyó a Bilbao donde continuó trabajando como cestero hasta que a finales de mayo de 1937 fue movilizado a su quinta. Entonces, quedó enrolado en el batallón de zapadores *San Andrés*, construyendo fortificaciones primero en la zona de Zeberio y posteriormente en Balmaseda. Finalmente, el 26 de agosto de 1937 fue capturado en Santoña. El 30 de septiembre de 1937 el informe emitido por la Comisión de Clasificación de Prisioneros provocó que la Auditoría de Guerra estimara oportuno su enjuiciamiento, a pesar de que desde Azpeitia escritos como el del máximo responsable de la empresa donde trabajó, Dionisio Echeverría, aludieran a la "buena conducta" del detenido. Y es que tanto los informes de la Guardia Civil como los de alcaldía y Falange apuntaban a la "intachable conducta" de Gregorio para con los presos que custodió, "hasta el límite de que al ser evacuados dichos presos en dirección a Vizcaya por la proximidad del Ejército Nacional, fue gratificado con veinticinco pesetas por el hoy Capitán de Requetés Sr. Velaz". A estas afirmaciones se sumaron las declaraciones del testigo Cruz María Echeverría, quien afirmó que "lo único que se puede decir malo del encartado es lo de sus ideas nacionalistas por seguir la corriente que a la sazón había fatalmente entre la juventud". Durante el período de instrucción Gregorio permaneció recluido en el batallón de trabajadores nº 177 de Zaragoza, lugar al que había sido trasladado el 20 de diciembre de 1938 procedente de Santoña. El 6 de marzo de 1939 ingresó en Ondarreta, prisión en la que permaneció encarcelado hasta el 29 de abril de aquel mismo año tras dictarse el sobreseimiento de la causa y ser clasificado en el "apartado A"⁴⁴⁰.

ECENARRO URIBE, ANGEL

Nacido en Donostia y vecino de Azpeitia. Impresor de profesión. En 1944 fue encarcelado en la prisión de Lleida y posteriormente, el 15 de diciembre de ese mismo año, fue puesto a disposición del "Estado Mayor del Grupo de Divisiones de Enlace". Condenado a 29 años de prisión, pasó por diferentes centros penitenciarios hasta que en julio de 1952 se le otorgó la libertad condicional. Se ignora el delito por el que fue condenado⁴⁴¹.

ECHANIZ LARRAÑAGA, VICENTE

Según la documentación generada por el ayuntamiento de Azpeitia en el año 1940 con respecto a la información solicitada por la Caja de Reclutas de Donostia, Vicente era considerado "desafecto" por las autoridades locales. Asimismo, se afirmaba que este azpeitarras perteneciente al reemplazo de 1937 había "servido en ambos Ejércitos"⁴⁴². Precisamente por sus actuaciones en el Ejército Vasco, contra Vicente se abrió un proceso sumarísimo de urgencia en 1939, si bien, el 26 de septiembre de 1939 la Auditoría de Guerra tomó en consideración el acuerdo del consejo de guerra y dictó el sobreseimiento provisional de la causa⁴⁴³.

⁴³⁴ *Ibid.*

⁴³⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3330/38(AIRMN).

⁴³⁶ SIERRA, F. y ALFORJA, I.: *Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas.*

⁴³⁷ *Ficha Penitenciaria (AGA).*

⁴³⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3330/38(AIRMN).

⁴³⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 14423/38(AIRMN).

⁴⁴⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 11023/38(AIRMN).

⁴⁴¹ *Ficha penitenciaria (AGA).*

⁴⁴² AUA (Sig. 472-01; Cód. 215).

⁴⁴³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 17335/39 (AIRMN).

ECHAVARRI CASTELL-RUIZ, JESUS

Natural de Azagra (Navarra) y telegrafista de profesión, Jesús fue nombrado presidente-alcalde de la Comisión Gestora de Azpeitia el 25 de enero de 1933, cargo que ocuparía hasta el mes de mayo, por ser el "funcionario de menos edad residente en Azpeitia"⁴⁴⁴. Tras el inicio de la Guerra Civil parece ser que actuó en varios frentes como telegrafista con la categoría de capitán, hasta ser detenido en Cantabria. Juzgado en consejo de guerra a comienzos de septiembre de 1937, existen dos sentencias para la misma causa, una fechada el 30 de septiembre de 1937 y otra el 28 de octubre del mismo año. En la primera se afirma que Jesús fue perseguido por ser "derechista", obligado a unirse al "ejército rojo" e incluso que "al leer las proclamas que arrojaron sobre el frente los aviadores de la Causa (...) huyó del frente rojo pasando a las filas nacionales". En la sentencia de octubre, en cambio, se ignora el último supuesto señalado y se afirma que Jesús era de "ideas izquierdistas". En cualquier caso, en ambos escritos se condenaba al encausado a 12 años y 1 día de prisión⁴⁴⁵.

ECHEVERRIA ARAMENDI, ELEUTERIO

Vecino de Urrestilla, Eleuterio fue juzgado en consejo de guerra a mediados de 1938 por un supuesto delito de "rebelión militar". Según consta en el proceso de instrucción este joven nacido en 1913 hizo guardias armadas en Azpeitia e intervino en el registro del palacio de Zuazola, donde los involucrados "cogieron frutas del jardín". Asimismo se señala que Eleuterio era de ideas nacionalistas, y que "trajo en una ocasión un garrafón de vino de Pasajes de unos seis litros (...) que guardó en su casa hasta la entrada de las Fuerzas Nacionales, habiendo sido castigado por los marxistas por aquel hecho". Por este motivo, y por quedar constancia de que no actuó como miliciano en "las fuerzas enemigas", el 29 de octubre de 1938 fue absuelto al considerarse que con el tiempo que había pasado en prisión preventiva se daba "por suficiente sancionados los hechos"⁴⁴⁶.

ECHEVERRIA ARAMENDI, JOSE MARIA

Tres años menor que Eleuterio, José María estuvo afiliado a UGT durante el período republicano. Es probable que con posterioridad actuara en el frente de guerra enrolado en algún batallón del Ejército Vasco hasta su detención a mediados de 1937. Juzgado en consejo de guerra, el 7 de diciembre de 1937 fue condenado a la pena de muerte por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión". Según la sentencia condenatoria participó en guardias armadas, detenciones y saqueos en Azpeitia, sin que se haga mención alguna a su actividad a partir de la caída de Azpeitia el 20 de septiembre de 1936. Sin embargo, la Auditoria de Guerra anuló la condena el 25 de marzo de 1938, ordenando la apertura de un nuevo procedimiento sumarísimo. Mientras tanto, José María permaneció encarcelado en la prisión central de Burgos entre el 26 de julio de 1938 y el 26 de diciembre de 1939. En esta última fecha fue trasladado a Bilbao con motivo de su nuevo enjuiciamiento. El 21 de febrero de 1940 se dictó el sobreseimiento de la causa y la puesta en libertad definitiva de José María⁴⁴⁷.

ECHEVERRIA GARATE, MANUEL

Manuel era albañil de profesión, y durante el período republicano realizó varios trabajos para el ayuntamiento, tales como el blanqueo de los edificios municipales en septiembre de 1935⁴⁴⁸. Un año más tarde, ante la inminente entrada de las tropas sublevadas, Manuel huyó a Bizkaia, enrolándose posteriormente al Ejército Vasco. En agosto de 1937 fue capturado en Santoña por "las Fuerzas Nacionales que le pusieron en libertad para que hiciera su presentación como soldado que es del cuerpo de marina desde 1929". No obstante, a mediados de 1938 se abrió un procedimiento sumarísimo de urgencia contra Manuel, acusándosele no solo de su actuación como combatiente, sino también de su actividad anterior en Azpeitia. En concreto, se le imputaba el haber acudido al barrio de Oinatz junto a otros azpeitiarras "para comprobar qué caseros habían pasado al bando nacional", si bien, en favor de Manuel se aludía a que era un persona de "buenas costumbres". Con todo, el 4 de noviembre de 1938 fue condenado a 1 año de prisión por un presunto delito de "auxilio a la rebelión", dándose por cumplida la condena por el tiempo que había permanecido en prisión preventiva⁴⁴⁹.

ECHEVERRIA LANDA, JOSE ANTONIO

Militante del PNV y afiliado a STV, José Antonio permaneció en Azpeitia hasta poco antes de la entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia. Aunque no tenemos constancia es probable que posteriormente hubiera quedado enrolado en algún batallón del Ejército Vasco hasta su detención a mediados de 1937. A finales de ese mismo año el juzgado militar nº 3 de Bilbao dio apertura a un procedimiento sumarísimo de urgencia contra José Antonio y otros detenidos, siendo sentenciados todos ellos el 16 de mayo de 1938. Con respecto a José Antonio, la sentencia por la que fue condenado a reclusión perpetua por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión", señalaba los servicios que este azpeitiarra había prestado al Comité de Defensa del municipio "desde el principio". En concreto, se le acusó de haber participado en el saqueo del palacio de Zuazola y en el de las viviendas de los párrocos de Urrestilla y Nuarbe, amenazando a éste último (Francisco Auzmendi)⁴⁵⁰. Tras la sentencia fue trasladado en el mes de agosto a la penitenciaría del Puerto de Santa María en Cádiz, donde permaneció hasta el 15 de septiembre de 1939 que fue conducido a la prisión de Santa Rita en Madrid. El 23 de septiembre de 1940 ingresó en la cárcel de Palencia, y finalmente el 29 de junio de 1941 le fue otorgada la libertad condicional⁴⁵¹.

ECHEVERRIA UGARTE, ELIAS

Elías nació en Urrestilla en 1913, lugar en el que residió hasta que en 1934 se fue a vivir a Bilbao. Albañil de profesión y afiliado a STV, en octubre de 1936 se alistó voluntariamente al cuerpo de la Ertzaintza "con la que prestó servicios en hospitales y cárceles". El 19 de junio de 1937, según consta en su declaración, "se quedó vigilando con otros compañeros la Casa de la Misericordia para impedir su destrucción por los elementos extremistas". Ese mismo día, se entregó a las tropas franquistas. Tras su detención fue enviado a la prisión de Las Carmelitas de Vitoria, donde fue interrogado por primera vez el 16 de agosto de 1937. Un mes más tarde se abrió un procedimiento sumarísimo de urgencia contra Elías, debiendo prestar de nuevo declaración el 6 de julio de 1938. En ésta, al afirmar el encausado que realizó servicios de guardia en varias prisiones de Bilbao, fue cuestionado sobre su participación en "matanzas que allí hubo", contestando el acusado negativamente. Con todo, el 30 de octubre de 1939 el consejo de guerra dictó el sobreseimiento provisional y el ingreso del encausado en un batallón de trabajadores. El 15 de noviembre de ese mismo año, el gobernador militar de Vitoria ordenó el traslado de Elías al campo de concentración de Miranda del Ebro (Burgos)⁴⁵².

⁴⁴⁴ AUA (Sig. 275-01; Cód. 12).

⁴⁴⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 262/37(AIRMN).

⁴⁴⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1713/38 (AIRMN).

⁴⁴⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 12414/38 (AIRMN).

⁴⁴⁸ AUA (Sig. 276-01; Cód. 12).

⁴⁴⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2456/38 (AIRMN).

⁴⁵⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1260/37 (AIRMN).

⁴⁵¹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁴⁵² Procedimiento sumarísimo de urgencia 2475/38 (AIRMN).

EGUIBAR ARREGUI, MAXIMIANO

Militante de UGT y ebanista de profesión, Maximiano quedó sin trabajo al poco tiempo de iniciarse la guerra al pararse la producción del taller donde trabajaba. Por ese motivo, según afirmó en las al menos tres declaraciones que tuvo que prestar entre 1937 y 1941 debido a su enjuiciamiento en consejo de guerra, prestó servicios en el abastecimiento “de pan y vino a los refugiados que había en Azpeitia” por orden del Comité de Defensa. Posteriormente se trasladó a Durango y se enroló en el batallón UHP, cuerpo del Ejército Vasco en el que permaneció hasta su detención en Cantabria en agosto de 1937. De la prisión de El Dueso fue enviado a la provincial de Bilbao, para posteriormente, el 26 de julio de 1938, ser trasladado a la prisión central de Burgos. Dos meses más tarde se dio apertura a un procesamiento sumarísimo de urgencia contra Maximiano, el cual regresó a la penitenciaría de El Dueso donde fue nuevamente interrogado el 20 de junio de 1940. Mientras tanto, Roque Astigarraga, Hilario Bereciartua y Florencio Mangas (alcalde, jefe local de Falange y comandante de la Guardia Civil de Azpeitia, respectivamente) hicieron llegar al juzgado militar de instrucción de Santoña los “antecedentes” del encartado, señalándolo como “sujeto peligroso” responsable de saqueos, requisas y detenciones. Como en otros casos, los denunciantes no pudieron aportar testigos que ratificaran las acusaciones vertidas ante el requerimiento del juzgado, “sin embargo, los señores Valentín Larrañaga e Ignacio Martínez Olaechea (...) personas muy adictas al Glorioso Movimiento Nacional y concejales de esta localidad bien pueden confirmar informes precedentes”. Sin embargo, ninguna de las dos personas citadas por el comandante de la Guardia Civil, ni tampoco otros testigos que fueron sucediéndose durante el procesamiento, corroboraron la participación de Maximiano en requisas, saqueos y detenciones. Lo único que afirmaron todos ellos es que conocían al individuo y que era de UGT, a excepción de Juan Astigarraga, hijo de Roque Astigarraga, el cual afirmó que el encausado requisó vino en el establecimiento de su padre. Ante la demora de las pesquisas judiciales, el 1 de marzo de 1941 le fue concedida la libertad condicional, comenzando poco después a trabajar en Eibar bajo la dirección de “zonas devastadas”. A comienzos de 1942 aún seguía el proceso abierto. El 2 de enero la Guardia Civil de Azpeitia hizo llegar la siguiente información al juez instructor: “A pesar de las gestiones practicadas por las fuerzas de este puesto para buscar testigos presenciales de los demás hechos cometidos (...) no han dado feliz resultado”. Finalmente, el 18 de junio de 1942 fue condenado a 12 años y 1 día de reclusión menor por un supuesto delito de “auxilio a la rebelión”⁴⁵³.

EGUIGUREN ACHAGA, JESÚS

Nacido en Azpeitia en 1910, Jesús era chofer y residía en Hernani en 1936. En agosto de 1937 fue detenido en Cantabria, siendo juzgado poco después en consejo de guerra junto a otras 24 personas. Según la sentencia del 30 de septiembre de 1937 por la que fue condenado a reclusión perpetua por un delito de “adhesión a la rebelión”, Jesús prestó servicios de guardia armada y posteriormente se enroló voluntario en las milicias vascas. En el momento de su detención contaba con el grado de teniente dentro del Ejército Vasco⁴⁵⁴.

EGUIGUREN EIZAGUIRRE, ANTOLIN

Vecino de Azpeitia. Maestro organero de profesión. Prestó servicios en el aeródromo de Lamiako tras el inicio de la Guerra Civil. Por prescripción médica causó baja entre los días 5 y 12 de febrero de 1937 debido a la presencia “de cuerpos extraños en ambos ojos”. Tras ser detenido por las tropas sublevadas, a finales 1937 fue trasladado junto a una veintena de reclusos a Donostia desde el Campo de Concentración Medina de Rioseco (provincia de Valladolid), abriéndose contra todos ellos diligencias previas en la capital guipuzcoana⁴⁵⁵. El 15 de mayo de 1937 aquel juzgado ratificó la condición de represaliado de Antolin y su clasificación en el “Apartado B”, siendo de nuevo destinado a un campo de concentración⁴⁵⁶.

EIZAGUIRRE GARMENDIA, FAUSTO

Fausto tenía apenas 17 años en julio de 1936. A partir del mes de agosto realizó guardias en el santuario de Loidi, cuartel general de las milicias vascas hasta su abandono el 19 de septiembre. Cestero de profesión y militante nacionalista, tras la caída de Azpeitia huyó hacia Bizkaia incorporándose posteriormente a un batallón de zapadores donde trabajó en la construcción de fortificaciones. En agosto de 1937 fue capturado en Laredo, permaneciendo recluido durante más de un año a la espera de ser juzgado en consejo de guerra⁴⁵⁷. El 23 de septiembre de 1937, el tribunal militar que lo juzgaba consideró probada su militancia nacionalista, así como su participación en actividades de guardia armada y en un batallón de zapadores. Por el contrario, señalaba que “carece de todo fundamento la imputación de que el encartado interviniera en la detención de un casero”. Con todo, se consideró que Fausto “dada su corta edad actuó influido por sus familiares y obligado por el Frente Popular”, por lo que fue puesto en libertad al dar por “suficientemente sancionada su conducta” con el tiempo que llevaba en prisión preventiva⁴⁵⁸.

EIZAGUIRRE ODRIA, GENARO

Nacido en Azpeitia en 1906 y vecino del arrabal de Bustinzuri, Genaro fue detenido en Azpeitia por orden del Comandante Militar de la plaza y trasladado a la prisión de Ondarreta. El motivo de su reclusión fue la apertura de un proceso sumarísimo en su contra en el juzgado militar nº 15 de Donostia, si bien, se desconocen los cargos que se le imputaban. Entre el 19 de enero y el 2 de abril de 1939 estuvo en la enfermería de la cárcel al padecer una “insuficiencia mistral” según el informe del médico forense. 20 días después volvió a ser ingresado en la enfermería por una lesión cardíaca. Posteriormente, el 21 de marzo de 1940, fue puesto en libertad condicional, y ya en el mes de mayo, el día 7, se dictó el sobreseimiento del caso y la puesta en libertad definitiva de Genaro⁴⁵⁹.

ELIAS UNANUE, FRANCISCO

Tapicero de profesión y trabajador de la empresa Dámaso Azcue durante el período republicano⁴⁶⁰, Paco huyó de Azpeitia en septiembre de 1936 ante la inminente entrada de las tropas sublevadas. Posteriormente, es probable que estuviera enrolado en un batallón de zapadores construyendo sistemas defensivos en varios sectores de Bizkaia. En Gernika, sobrevivió al bombardeo del 26 de abril de 1936, tras el cual se dirigió a Bilbao⁴⁶¹. Una vez detenido, fue encarcelado en la prisión de Los Escolapios (Bilbao), donde permaneció alrededor de un año. De vuelta a Azpeitia fue denunciado y traslado a la prisión de Ondarreta a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. Al parecer contra Paco se pidió pena de muerte, si bien, el 14 de marzo de 1940, encontrándose en régimen de libertad condicional, se dictó el sobreseimiento del caso y su puesta en libertad⁴⁶².

⁴⁵³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3531/40 (AIRMN).

⁴⁵⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 67/37 (AIRMN).

⁴⁵⁵ Diligencias previas nº 1644 (AIRMN).

⁴⁵⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 14786/38 (AIRMN).

⁴⁵⁷ AUA (Sig. 196-215; Cód.215).

⁴⁵⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1002/38 (AIRMN).

⁴⁵⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 194/38 (AIRMN)/AHPG 2831_Exp.030.

⁴⁶⁰ AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

⁴⁶¹ Testimonio familiar.

⁴⁶² Procedimiento sumarísimo de urgencia 14703/38 (AIRMN).

ELORZA ALBERDI, EUSEBIO

A finales de septiembre de 1937 el Juzgado Militar Permanente nº 14 de Donostia abrió un proceso de investigación para “esclarecer las actividades político-sociales a favor del Frente Popular” de 6 vecinos azpeitiarras. Entre éstos, se encontraba Eusebio, al cual se le acusaba de haber sido “propagandista del nacionalismo vasco ejerciendo coacciones en las últimas elecciones en pro de dicha causa”. Aparte de estas acusaciones, “no tiene otros cargos conocidos que haber abandonado el pueblo de su vecindad y estar haciendo en Bilbao cajas de embalaje, probablemente para material de guerra”. Con todo, el 12 de abril de 1938 la Auditoria de Guerra consideró que los hechos investigados no justificaban la elevación a causa sumarísima del procedimiento, por lo que fijó una sanción económica para Eusebio. Una vez abonada, Eusebio fue puesto en libertad⁴⁶³.

ERRASTI ARIZTONDO, ANASTASIO “ATXERO”

Ebanista de profesión, Anastasio fue candidato republicano en las elecciones municipales de abril de 1933, sin que los escasos 20 votos obtenidos le sirvieran para obtener representación⁴⁶⁴. Posteriormente, tras el inicio de la guerra, formó parte del Comité de Defensa de Azpeitia⁴⁶⁵ hasta su huida de la localidad y su incorporación al Ejército Vasco. En agosto de 1937 fue detenido en Cantabria y encarcelado en la prisión de El Dueso. En la misma plaza de Santoña, el 9 de diciembre de 1937, fue condenado a 30 años de reclusión mayor por un supuesto delito de “adhesión a la rebelión”. Meses más tarde, concretamente en mayo de 1938, un tribunal militar de Donostia solicitó el interrogatorio de Anastasio al haber sido mencionado su nombre en el proceso sumarísimo seguido contra las azpeitiarras María Altuna Astigarraga y Gloria Zabaleta Olazabal. A raíz de las preguntas que le planteaban en un cuestionario, Anastasio acusó de manera directa a María y a Gloria de haber participado en las requisas de gallinas que se les imputaban. Asimismo, ante la pregunta de qué juicio le merecían al declarante las encausadas, Anastasio contestó que ambas eran “entusiastas nacionalistas vascas que desde el primer momento se pusieron al servicio de los rojos-separatistas”⁴⁶⁶. El 15 de noviembre de 1939 Anastasio fue trasladado desde la Colonia Penitenciaria de El Dueso a los Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares (Madrid), lugar en el que permaneció preso hasta su puesta en libertad condicional el 22 de agosto de 1943⁴⁶⁷.

ERRASTI LARRAÑAGA, JUAN DE DIOS

Nacido en Azpeitia en 1905 y albañil de profesión, Juan combatió en el frente de guerra enrolado en el batallón de infantería *Amategui* de las JSU. Detenido en el verano de 1937 en Cantabria, fue recluido en el penal de El Dueso y juzgado en consejo de guerra en la misma plaza de Santoña. El 10 de noviembre de 1937 fue condenado a 30 años de reclusión mayor por un supuesto delito de “adhesión a la rebelión”, apuntándose como motivos de su condena su participación en el frente y el haber sido “vocal de la Directiva Socialista”⁴⁶⁸.

ERRASTI OLAIZOLA, JOSE

José era natural de Zumaia y vecino de Azpeitia, localidad esta última en la que trabajó como mimbbrero en la empresa de Dámaso Azcue. Simpatizante nacionalista, tras el inicio de la guerra hizo servicios de guardia y posteriormente se enroló en el batallón *Loyola* donde ejerció como cocinero. El agosto de 1937 fue detenido en Laredo, siendo trasladado poco después al campo de concentración de Estella. Entre el 1 y el 6 de noviembre fue recluido en Miranda de Ebro, desde donde parece ser que fue trasladado a Sevilla con destino a un batallón de trabajadores especializado. No obstante, el 25 de aquel mismo mes reingresó de nuevo en el campo de concentración de Miranda de Ebro. El hecho de que regresara en tan poco espacio de tiempo de su traslado a Andalucía pudiera deberse a que fue uno de los afectados en el accidente de Alanís de la Sierra (Sevilla) ocurrido el 19 de noviembre de 1937, y en el que fallecieron 57 presos vascos. En cualquier caso, el día 26 llegó a la prisión de Los Escolapios de Bilbao, siendo juzgado y condenado en consejo de guerra a 12 años y 1 día de prisión el 17 de diciembre de 1937. Según la sentencia condenatoria, José participó en requisas de armas y en la detención de personas de derechas en Azpeitia⁴⁶⁹. El 2 de agosto de 1938 fue trasladado a la prisión del Puerto de Santa María en Cádiz, y el 14 de diciembre de ese mismo año a la penitenciaría de Sevilla⁴⁷⁰.

GARCIA AZURZA, JOSE

José nació en la localidad vizcaína de Getxo en 1913. Vecino de Azpeitia y cesterero de profesión, en noviembre de 1934 ingresó en la “compañía de Mar de Ceuta” con motivo del llamamiento a filas de su quinta. Un año más tarde, al cumplir el tiempo de servicio militar, es probable que regresara a Azpeitia. En todo caso, la siguiente noticia que tenemos data de 1938, encontrándose José encarcelado en la prisión de Ondarreta a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. El 9 de agosto de 1939 el tribunal militar dictó el sobreseimiento de la causa y su puesta en libertad⁴⁷¹. Probablemente actuó como miliciano durante la Guerra Civil.

GARMENDIA ARTECHE, RAMON

Este vecino de Azpeitia se inscribió en varios listados de obreros en situación de paro laboral en 1935, cuando contaba con la edad de 26 años⁴⁷². Posteriormente, es probable que combatiera en las filas del batallón *Itxarkundia* hasta su detención⁴⁷³. Procesado en consejo de guerra, el 4 de enero de 1938 el juzgado militar nº 12 de Bilbao determinó que la causa abierta contra Ramón debía ser investigada en un proceso sumarísimo aparte del resto de encausados que estaban siendo instruidos. Asimismo, solicitaba información tanto a la Guardia Civil de Azpeitia como al campo de concentración de Deusto, lugar en el que se encontraba en ese momento recluido⁴⁷⁴. En consecuencia, volvió a ser procesado en un nuevo consejo de guerra, cuya instrucción se demoró hasta 1940. Por aquel entonces, y desde finales de 1938, Ramón se encontraba en prisión atenuada en su lugar de residencia, Azpeitia. Finalmente, el 18 de abril de 1940 se dictó el sobreseimiento de la causa y su libertad definitiva⁴⁷⁵.

⁴⁶³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 421/38 (AIRMN).

⁴⁶⁴ AUA (Sig. 847-06; Cód. 217).

⁴⁶⁵ LOINAZ ETXANIZ, A.: *Nire Oroitzapenak* (2001).

⁴⁶⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2967/38(AIRMN).

⁴⁶⁷ Ficha Penitenciaria (AGA).

⁴⁶⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 171/37 (AIRMN).

⁴⁶⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1725/37 (AIRMN).

⁴⁷⁰ Ficha penitenciaria (AGA).

⁴⁷¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2773/38 (AIRMN).

⁴⁷² AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

⁴⁷³ EGAÑA, I. (Dir.): *1936, Guerra Civil en Euskal Herria* (2004).

⁴⁷⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1363/37 (AIRMN).

⁴⁷⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 10451/38 (AIRMN).

GARMENDIA ERRASTI, JOSE MARIA "KOIPE"

José María "Koipe" nació en Azpeitia en 1907 y era vecino de la calle Iglesia. Pintor de altares y retablos de profesión, oficio más conocido como "dorador", era militante del PNV y afiliado a STV desde 1932. Tras el inicio de la Guerra Civil fue nombrado vocal del partido y del Comité Local de Orden Público. El 19 de septiembre de 1936 abandonó Azpeitia, enrolándose posteriormente en el batallón de Intendencia nº 5 del Ejército Vasco. Su primer destino fue Elorrio, si bien, actuó en varios frentes hasta su detención en Laredo el 25 de agosto de 1937.

Trasladado al campo de concentración de Aranda del Duero, el 20 de octubre de 1937 se emitió el acta de clasificación que resolvió mantenerlo en prisión (clasificado en el "apartado C") tras su declaración y el informe de la Guardia Civil de Azpeitia. Una vez se dio apertura al proceso sumarísimo de urgencia, fue trasladado a la prisión de Los Escolapios el 16 de mayo de 1938. Durante el mes de abril, llegaron al juzgado militar nº 12 de Bilbao informes de Falange y alcaldía de Azpeitia en los que se le acusaba de haber participado en varias requisas de aparatos de radio en domicilios de "personas de derechas", entre las que se mencionaba a Casto Orbegozo. En este caso concreto se aportó al expediente judicial "la copia exacta de un recibo de incautación" firmada por José María y en la que se especificaba la requisa de un "escritorio con su silla". Asimismo, se hacía mención a que una de las mujeres implicadas en la supuesta requisa llevada a cabo en Nuarbe era la "prometida o por lo menos en plan de noviazgo" del encausado. Se refería el informe a la que posteriormente fue su mujer, María Josefa Altuna Astigarraga.

Además de ello, se presentó el testimonio de dos vecinos de Azpeitia. Por un lado, José Antonio Seguroa Iturrioz declaró haber sido detenido el 19 de agosto de 1936 por José María y un teniente de la Guardia Civil. Por su parte, Victoria Aizarna Lizaso declaró como testigo del "saqueo del Circulo Tradicionalista", señalando al encausado como participante en dicha requisa y calificándolo como un individuo "de malos sentimientos con las personas de orden y sobre todo con las de derechas". De hecho, Victoria quiso añadir a su declaración el supuesto boicot que José María capitaneó contra un mitin del derechista Juan Pablo Lojendio en Azpeitia: "fue interrumpido por este sujeto de mala manera, siendo varias veces interrumpido y abuchado por este y sus secuaces". Con todo, el 19 de mayo de 1938 José María ratificó ante el juez militar su declaración anterior en la que reconocía tanto su militancia política como su actuación en el frente, si bien, negó haber interrumpido al candidato derechista Juan Pablo Lojendio y dijo no recordar haber detenido a José Antonio Seguroa. En consecuencia, el 7 de julio de 1938 José María fue condenado a 20 años de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión". Finalmente, el 1 de julio de 1941 le fue concedida la libertad condicional tras ser conmutada la pena por 6 años y 1 día de prisión. El 8 de septiembre de 1948 le fue otorgado el "certificado de liberación definitiva"⁴⁷⁶.

GOENAGA EIZAGUIRRE, IGNACIO "FRAILETXU"

Nacido en el caserío Arbe del barrio de Elosiaga en 1912 y vecino de Zarautz, Ignacio estuvo afiliado a UGT durante el período republicano. Tras el inicio de la guerra fue nombrado "presidente de la sección de trasportes del Comité Local" de Zarautz y, al parecer, intervino en la detención de Eleuterio Legarra. Posteriormente, quedó enrolado en un batallón del Ejército Vasco hasta su detención en Laredo el 25 de agosto de 1937. Ya en 1939, encontrándose hospitalizado en el Hospital Civil San Antonio Abad de Donostia (más conocido como hospital de Manteo), fue juzgado en consejo de guerra. El 7 de septiembre de ese mismo año fue condenado por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión militar" a 6 años y 1 día de prisión, pena que le fue conmutada por 2 años en abril de 1940. En consecuencia, tras la conmutación aprobada por la Comisión Provincial de Examen de Penas de Gipuzkoa, Ignacio quedó en régimen de libertad vigilada⁴⁷⁷.

GOENAGA ITURZAETA, GREGORIO

Gregorio tenía un negocio de alquiler de bicicletas y era chofer de profesión, tanto en el período republicano como posteriormente⁴⁷⁸. Sin embargo, a pesar de no quedar constancia de su participación en la guerra en ninguno de los dos bandos, a finales de 1938 se dio apertura a un proceso sumarísimo de urgencia en su contra tras las diligencias previas formuladas por un tribunal militar de Bilbao. No obstante, el 14 de marzo de 1940 el consejo de guerra dictó el sobreseimiento provisional del caso y la puesta en libertad de Gregorio, al cual se le devolvieron una escopeta y cartuchos requisados en el momento de su detención⁴⁷⁹.

GOICOECHA CENDOYA, JUAN "AKOTEI-ORKAZARRE"

Nacido en 1914 en el barrio azpeitiarra de Oinatz, Juan "Akotei-Orkazarre" fue un conocido bertsolari. Afiliado a STV, prestó servicios de guardia tras el inicio de la guerra, incorporándose posteriormente al batallón *San Andrés* del Ejército Vasco en calidad de sargento. Tras su detención fue juzgado a finales de 1937 en consejo de guerra en la capital vizcaína. Según la sentencia del 7 de diciembre de 1937, Juan, además de haber realizado guardias armadas en Azpeitia y haberse enrolado voluntariamente en un batallón nacionalista, fue acusado de llevar a cabo requisas. En este sentido, cabe destacar cómo Juan fue citado en otros procesos sumarísimos contra vecinos azpeitarras, siendo señalado como autor de requisas. Por ejemplo, en el consejo de guerra practicado contra José María Garmendia Errasti y Marcelino Corta Zuloaga, el testigo Vicente Gurruchaga Unanue lo menciona cuando se refiere al registro que hicieron de su caserío en busca de Galo Barrena y la posterior requisa de tres terneros.

Con todo, Juan fue condenado a reclusión perpetua por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión"⁴⁸⁰, si bien, tras pasar tres años en la prisión de Burgos fue puesto en libertad condicional al serle rebajada la condena. Al igual que el resto de las personas que quedaban en régimen de prisión atenuada, cada 15 días debía personarse en el cuartel de la Guardia Civil. Finalmente, en 1945 decidió abandonar Azpeitia y establecer su residencia en Iparralde⁴⁸¹.

GURRUCHAGA ECHEVERRIA, BIENVENIDO JUAN

Juan trabajó como factor del ferrocarril del Urola hasta su huida de Azpeitia en vísperas de la entrada de las tropas sublevadas el 20 de septiembre de 1936⁴⁸². Afiliado al Sindicato Nacional Ferroviario, en 1934 fue suspendido de sueldo por la compañía "a consecuencia de su actitud huelguística". Según el tribunal militar que lo juzgó, tras el inicio de la guerra realizó servicios guardia, sin que figure ninguna otra actuación contraria al "Glorioso Movimiento". Por ello, el 5 de marzo de 1939 se consideró que el tiempo de prisión preventiva sufrida equivalía a una sanción idónea en función de los hechos imputados⁴⁸³. Posteriormente, el 26 de febrero de 1948, solicitó su reingreso en la compañía ferroviaria, siendo denegada el 10 de enero de 1949⁴⁸⁴.

⁴⁷⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2330/38 (AIRMN).

⁴⁷⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 14539/38 (AIRMN).

⁴⁷⁸ AUA (Sig. 275-02; Cód. 12)/(Sig. 276-02; Cód. 12).

⁴⁷⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2173/39 (AIRMN).

⁴⁸⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1290/37 (AIRMN).

⁴⁸¹ ELIAS ODRIUZOLA, I.: *Azpeitia, 500... (Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak)*. 2004.

⁴⁸² OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. *Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola*. (2009).

⁴⁸³ Información gubernativa 1015/38 (AIRMN).

⁴⁸⁴ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. *Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola*. (2009).

IBARZABAL AMENABAR, FRANCISCO

Francisco fue durante el período republicano y hasta el 19 de septiembre de 1936 conserje del batzoki de Azpeitia. Afiliado al partido nacionalista y tallista de profesión, huyó como tantos otros azpeitiarras ante la entrada de las tropas sublevadas. El 26 de agosto de 1937 fue detenido en Laredo, sin que conozcamos si tuvo algún tipo de actuación en el frente de guerra o si estuvo enrolado en algún batallón.

Posteriormente fue enviado al campo de concentración de Orduña, en el que permaneció hasta el 19 de septiembre de 1937, fecha en la cual fue enviado a la cárcel provincial de Vitoria. El 11 de octubre de 1938 fue trasladado al campo de concentración de Miranda del Ebro (Burgos), y el 15 de enero de 1939 al de Murguía. En octubre de ese mismo año, concretamente el 23 de octubre de 1939, tras más de dos años en prisión preventiva, solicitó la libertad provisional debido a la precaria situación económica familiar. Padre de dos hijos de 4 y 6 años, Francisco decía ser el "único sostén de su hogar", el cual se encontraba "en la mayor indigencia". A su solicitud adjuntaba como avales los escritos de varios vecinos de Azpeitia afiliados a Falange que firmaban responder "personal, económica y judicialmente del prisionero". Asimismo se añadió un oficio del alcalde de Azpeitia, en aquel entonces Ignacio Egaña Otegui, en el que se afirmaba que Francisco era una persona de "buena conducta moral".

Sin embargo, en el mes de diciembre la Auditoría de Guerra consideró que las informaciones que sobre Francisco existían eran constitutivas de delito y que por tanto debía darse apertura a diligencias previas. En consecuencia, el juzgado militar de Donostia recibió los respectivos informes de Guardia Civil, alcaldía, y Falange de Azpeitia. Todos ellos incidían en sus escritos en la ideología nacionalista de Francisco y por consiguiente en "sus exaltadas ideas anti españolas", y señalaban desconocer su actuación una vez abandonado Azpeitia. Asimismo, prestaron declaración como testigos el exalcalde Roque Astigarraga y Julián Orbeagoz Embil. En la misma línea que los informes anteriores, ambos acusaron al detenido de ser "muy propagandista de sus ideas" pero al mismo tiempo afirmaron que no participó en detenciones ni saqueos por ser una persona "incapaz de hacer daño a nadie". Finalmente, el juez militar instructor le concedió la libertad provisional el 10 de abril de 1940. Justo un mes más tarde se archívó la causa y le fue concedida la libertad definitiva⁴⁸⁵.

IBARZABAL AMENABAR, PEDRO

Al igual que su hermano Francisco, Pedro era militante del PNV y afiliado a STV, si bien, sus "responsabilidades" en el partido se limitaban a ser camarero del batzoki. Posteriormente, tras huir de Azpeitia en septiembre de 1936, quedó enrolado en un batallón de Intendencia Militar en Bizkaia hasta su detención en agosto de 1937 en Laredo. Poco después y hasta mediados de 1939 permaneció recluido en el campo de concentración de Medina del Rioseco (Valladolid), siendo trasladado a comienzos de 1940 a la prisión provincial de Burgos.

A diferencia de su hermano, el suplicatorio de Pedro fechado el 22 de enero de 1940 no pedía la libertad provisional sino que se limitaba a solicitar su traslado a la prisión de Ondarreta. Mientras tanto el juzgado militar nº 7 de Donostia continuó con la instrucción, si bien, el 21 de abril de 1940 le fue concedida la libertad condicional. También en esta ocasión varios vecinos de Azpeitia militantes de Falange dieron su aval en favor del acusado, a pesar de que los informes de la Guardia Civil incidieron en sus antecedentes como militante nacionalista. Destaca uno de los datos que aportaba Roque Astigarraga desde alcaldía: "Hallándose en el campo de concentración escribió una carta en vasconcelo a su padre en la que vertía conceptos y frases injuriosas para España". Finalmente, el 9 de mayo de 1940 el caso fue sobreesido "quedando el encartado en situación de libertad definitiva"⁴⁸⁶.

IRAOLA GOICOECHEA, ROQUE

Roque era ebanista y trabajó en la empresa José Iturzaeta durante el período republicano⁴⁸⁷. Simpatizante nacionalista, tras el inicio de la guerra prestó servicios de guardia armada en la carretera de Donostia. Posteriormente huyó a Bilbao, donde trabajó para la empresa Acha y Zubizarreta en la construcción de refugios. Detenido y encarcelado, el juzgado militar permanente nº 4 de Donostia dio apertura a un proceso de instrucción contra Roque y varios vecinos azpeitiarras a finales de 1937. Con respecto a Roque, varios informes apuntaban a su posible colaboración con Intendencia Militar del Ejército Vasco, si bien, el escrito judicial señalaba que ese supuesto no había quedado comprobado. Asimismo, se decía que a pesar de haber realizado servicios de guardia armada, no quedaba "constancia de que participara en desmanes y actos persecutorios de las derechas". Con todo, el 18 de abril de 1938 la Auditoría de Guerra ratificó la información gubernativa del juzgado militar de Donostia y dictó la puesta en libertad definitiva de Roque⁴⁸⁸.

IRIARTE ECHANIZ, SANTOS

Nacido en 1912 en el caserío Errekartexu, Santos fue carpintero de profesión y uno de los harrijasotzaille más conocidos de la provincia en la década de los '40 del pasado siglo⁴⁸⁹. Anteriormente, fue movilizado por el ejército sublevado entre finales de 1936 y principios de 1937, quedando enrolado en el regimiento de infantería de montaña nº 23 (más conocido como *América 23*). El 22 de julio de 1937 desertó, permaneciendo escondido en su caserío hasta ser detenido por la Guardia Civil de Azpeitia el 16 de septiembre de 1939. Tras permanecer dos años oculto, fue recluido en la prisión de Azpeitia para posteriormente ser trasladado a Pamplona y ser procesado por desertión por un juzgado militar⁴⁹⁰.

En su declaración, Santos alegó haber huido "porque había oído que le iban a llevar al frente de Santander y tenía mucho miedo que fuese hecho prisionero debido a que los nacionalistas vascos le tenían mucha rabia". Finalmente, el 1 de junio de 1940 fue sancionado con un recargo de 4 años en el servicio militar⁴⁹¹.

IRIONDO ARAMBURU, JUAN "TXORITXERO"

Juan era repartidor de telégrafos en su localidad natal, Azpeitia. Afiliado al PNV y al Sindicato Nacional de Telégrafos, tras el inicio de la guerra el Comité de Defensa le asignó la jefatura de este servicio de comunicaciones, hasta que el 19 de septiembre de 1936 huyó a Bilbao. En esta localidad quedó inscrito en el servicio de presidencia del Gobierno Vasco, hasta su detención en Cantabria en agosto de 1937.

En el mes de septiembre se dio apertura a un proceso sumarísimo de urgencia contra Juan en la capital cántabra, siendo condenado a reclusión perpetua el 31 de noviembre de 1937. Según la sentencia del consejo de guerra, Juan había destruido los aparatos de telégrafos existentes antes de escapar de Azpeitia⁴⁹². El 9 de septiembre de 1938 fue trasladado desde la prisión provincial de Santander a El Dueso, donde permaneció hasta su puesta en régimen de libertad condicional el 21 de junio de 1941⁴⁹³.

⁴⁸⁵ Diligencias previas 3010/39 (AIRMN).

⁴⁸⁶ Diligencias previas 2301/40 (AIRMN).

⁴⁸⁷ AUA (Sig. 1240-08; Cód. 214).

⁴⁸⁸ Información gubernativa 421/38 (AIRMN).

⁴⁸⁹ ELIAS ODRIÓZOLA, I.: *Azpeitia, 500... (Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak)*. 2004.

⁴⁹⁰ AHPG (2784; Exp. 068).

⁴⁹¹ Sumario ordinario 4251/40 (AIRMN).

⁴⁹² Procedimiento sumarísimo de urgencia 17/37 (AIRMN).

⁴⁹³ Ficha penitenciaria (AGA).

ITURRALDE BERECIARTUA, JOSE CRUZ

El menor de los hermanos Iturralde Bereciartua no había cumplido aún los 18 años cuando en 1936 estalló la Guerra Civil. Acompañando a sus hermanos combatientes del batallón *Loyola*, José quedó refugiado en Gernika hasta su evacuación hacia Bilbao. En agosto de 1937 fue detenido en Santoña y enviado al campo de concentración de Miranda del Ebro, donde fue clasificado en el "apartado B" y trasladado a un batallón de trabajadores. Ya en el verano de 1938, José se encontraba recluido en un Batallón de Trabajadores Especialistas en Lamiako (Leioa), perteneciente al Servicio de Recuperación de Automóviles con base en Zornotza. El 24 de agosto, la jefatura de este batallón dio parte al gobernador militar de Bizkaia de un hecho sucedido ese mismo día alrededor de las 15:00 horas. Al parecer Jose Iturralde y otros compañeros represaliados iban gritando en euskera, profiriendo gritos subversivos y levantando el puño cuando eran trasladados en un convoy a su paso por Atxuri. Estos hechos fueron denunciados inmediatamente por un antiguo jefe de la guardia municipal de Santurzi y en aquel momento miembro de la Brigada de Investigación de la Guardia Civil, Manuel Sanz Cantera, y varios oficiales requetés. En consecuencia, el 26 de agosto se abrió un proceso sumarísimo de urgencia contra José y el resto de los detenidos. Tres días más tarde negó las acusaciones en su declaración, afirmando que lo único que había hecho era cantar la canción *boga-boga* hasta Basurto, y como quiera que en este punto les reprochó el sargento Echevarria por cantar canciones vascas, se limitaron a cantar *Adiós Bilbao* y el desde *Santurce a Bilbao*. Sin embargo, el juez militar instructor dio por buenas las declaraciones acusatorias. Aun considerando que no podía estimarse como delictivo el hecho de pronunciar palabras en euskera sino eran vertidas con ánimos de "injuriar a un Régimen o Instituciones Patrióticas", sí estimó que levantar el puño "implica un acto público de marcada hostilidad al Estado que de una manera fundamental lucha por desterrar de España el comunismo disolvente". Con todo, el 17 de septiembre de 1938 el consejo de guerra consideró probado "que levantaron reiteradamente el puño y profirieron gritos subversivos en vascuence", lo que suponía un delito de "adhesión a la rebelión" y una condena de 30 años de reclusión mayor. El 10 de diciembre de 1938 José fue trasladado a la prisión del Puerto de Santa María en Cádiz, donde permaneció recluido hasta el 27 de septiembre de 1940 que le fue concedida la prisión atenuada. El 2 de abril de 1943 la Comisión Central de Examen de Penas le conmutó la pena de 30 años por la de 6 años, fijándose como fecha de extinción de la condena el 22 de agosto de 1944⁴⁹⁴.

ITURRALDE BERECIARTUA, JUAN

Juan nació en 1914 en Urrestilla. Ebanista de profesión, durante el período republicano estuvo afiliado a STV y al PNV. Tras el inicio de la guerra probablemente prestó servicios de guardia para el Comité de Defensa al igual que su hermano Vicente. En 1936 se enroló en el batallón *Loyola* con el que combatió en diferentes frentes hasta ser capturado en la localidad cántabra de Limpias el 26 de agosto de 1936. Un año más tarde fue trasladado al campo de concentración de Aranda del Duero, donde la Comisión de Examen de Penas lo clasificó en el "apartado C", lo que supuso permanecer en prisión a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. Al parecer, además de su alistamiento voluntario en el Ejército Vasco y su filiación política, la Comisión tuvo en cuenta el informe de la Guardia Civil de Azpeitia en el que se decía que Juan había participado en saqueos y detenciones. El 22 de noviembre de 1937 fue enviado a la penitenciaría de Burgos, donde permaneció recluido hasta su traslado a la prisión de Los Escolapios en Bilbao tras abrirse el procedimiento sumarísimo de urgencia que lo juzgaría. El 14 de diciembre de 1938 la justicia militar franquista decidió sobreeser el caso y enviarlo a un batallón de trabajadores a comienzos de septiembre de 1939⁴⁹⁵. A mediados de julio de 1940, en concreto el 26 de julio, encontrándose ya en situación de libertad, fue detenido y encarcelado hasta el 1 de agosto acusado de un delito de "atentado a la autoridad". Posteriormente, entre el 16 de junio y el 2 de diciembre de 1947 fue de nuevo detenido e incomunicado por el mismo motivo que en 1940. Estos encarcelamientos arbitrarios y preventivos coincidieron probablemente con actos de Franco en la capital guipuzcoana, lo que le costó a Juan un total de 180 días encarcelado, a los que habría que sumar el tiempo ininterrumpido de reclusión padecido entre agosto de 1936 y principios o mediados de 1940⁴⁹⁶.

ITURRALDE BERECIARTUA, VICENTE

Vicente era militante del PNV y afiliado a STV. Durante el período republicano trabajaba en la empresa de muebles Dámaso Azcue como tornero, si bien, en enero de 1935 Vicente y su compañero Santiago Zudupe fueron despedidos. Tras el inicio de la guerra fue comisario de Orden Público y posteriormente se incorporó al batallón *Loyola*, cuerpo en el que fue ascendido a teniente tras la caída de Bilbao. En agosto de 1937 se produjo la entrega del batallón a las tropas fascistas italianas en la localidad cántabra de Limpias, siendo enviado seguidamente a la prisión de El Dueso. En septiembre del mismo año dio comienzo el proceso sumarísimo de urgencia que un mes más tarde, concretamente el 20 de octubre de 1937, lo condenó a la pena de reclusión perpetua por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión". Posteriormente, fue trasladado a la prisión del Puerto de Santa María, donde permaneció hasta agosto de 1940 que le fue otorgada la libertad condicional. El 27 de mayo de 1943 se confirmaba la conmutación de la pena por 6 años y 1 día de cárcel, por lo que en agosto de 1944, al igual que su hermano José, quedó extinguida definitivamente la condena⁴⁹⁷.

Tras su salida de prisión instaló su residencia en Zarautz. Al parecer el taller y todos sus bienes en Azpeitia habían sido confiscados y se encontraban en manos de un azpeitiarra que había servido en la guerra como requeté. Sin embargo, al tiempo recuperó sus pertenencias⁴⁹⁸.

JUARISTI EIZAGUIRRE, JUAN "ANTTONBELTZ"

El mayor de los hijos de "Anttonbeltz", fue militante de Unión Republicana y afiliado a UGT durante el período republicano. Ebanista de profesión, tras el cierre parcial de la fábrica donde trabajaba al estallar la guerra, acudió al llamamiento del Frente Popular para prestar servicios de guardia armada. El 19 de septiembre de 1936 huyó de Azpeitia y se instaló en casa de un familiar en Bilbao. En el mes de noviembre, al ser movilizada su quinta, quedó enrolado en el batallón *UHP*, donde prestó sus servicios hasta su detención en Cantabria en agosto de 1937. En el mes de octubre, encarcelado en El Dueso, fue interrogado por la Comisión de Clasificación de Prisioneros de Santoña. En base al testimonio de Juan y al informe de la Guardia Civil de Azpeitia, donde se le calificaba de "perseguidor y amenazador de toda persona de orden", fue clasificado en el "apartado C". Ya a comienzos de 1939 se abrió un procedimiento sumarísimo de urgencia contra Juan, siendo trasladado el encausado a la prisión de Los Escolapios. Tanto los informes de Falange como de alcaldía ratificaban las acusaciones vertidas por la Guardia Civil, e incluso citaban a dos personas que habían sido detenidas por Juan: Ignacio Echeverría Altamira y Casto Orbegozo Embil. Ambos declararon en febrero de 1939 haber sido detenidos por agentes de la Guardia Civil y miembros del Comité de Defensa de Azpeitia entre los que se encontraba Juan, si bien, en el mes de marzo el juez instructor organizó varios careos entre el acusado y los testigos en los que éstos afirmaron no poder dar "seguridad absoluta" sobre la participación de Juan en su detención. En concreto, ambos testigos dudaban de cuál de los dos hijos de "Antton Beltz" había sido el autor de la detención.

⁴⁹⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1669/38 (AIRMN).

⁴⁹⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 12909/38 (AIRMN).

⁴⁹⁶ Informe emitido por la Dirección General de Instituciones Penitenciarias. Centro penitenciario de San Sebastián (2004).

⁴⁹⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 95/37 (AIRMN).

⁴⁹⁸ AGUIRRE SORONDO, A.: *Los últimos torneros de madera*. (1997).

Con todo, encarcelado en la prisión de Ondarreta desde comienzos de 1939, el 29 de abril de ese mismo año el consejo de guerra acordó clasificarlo en el “apartado B” y en consecuencia enviarlo a un batallón de trabajadores. El 20 de julio de 1939 fue conducido al campo de concentración de San Pedro de Cardaña⁴⁹⁹. Un año más tarde, el 15 de julio de 1940, se abrió un nuevo procedimiento sumarísimo de urgencia contra Juan. Sin embargo, al poco de iniciarse la fase de instrucción se dio por sobreesido el caso al haber sido ya juzgado por los mismos hechos⁵⁰⁰.

JUARISTI MENDIZABAL, SIMON

Simón fue un simpatizante nacionalista dedicado al comercio de ganado. Tras el inicio de la guerra, prestó servicios de vigilancia en la cárcel y guardias armadas en varios puntos de acceso a Azpeitia. Asimismo, a las órdenes del Comité de Defensa, estuvo encargado del tráfico de ganado, actividad a la que venía dedicándose profesionalmente desde hacía décadas. Por ese motivo, Roque Astigarraga (alcalde de Azpeitia) Julián Orbeagozo (delegado de la Junta Carlista de Azpeitia) y su hermano Casto presentaron una denuncia ante la Guardia Civil de Azpeitia. Detenido el 15 de julio de 1937, cuando contaba con 59 años de edad y tras regresar de Bizkaia a donde había huido, fue trasladado a la prisión de Ondarreta mientras el juez militar de Donostia iniciaba la instrucción.

En las declaraciones ante el juez, tanto los tres denunciantes como los informes de Falange y Guardia Civil, ratificaron las acusaciones señaladas, si bien, incidían en la escasa implicación del acusado en las actividades del Comité. Más aún, Julián Orbeagozo destacó en su declaración el buen trato que recibió de Simón mientras estuvo preso. Por todo ello, el juez instructor decidió que el tiempo que llevaba en prisión era suficiente sanción, proponiendo su absolución y puesta en libertad definitiva en abril de 1938. En el mes de agosto, concretamente el día 16, la Auditoria de Guerra de la 6ª Región Militar ratificó el informe judicial. El 24 de septiembre de 1938 fue puesto en libertad⁵⁰¹.

JUARISTI ZABALETA, VICTORIANO

Victoriano nació en Azpeitia en 1894 y era armero de profesión. A comienzos de 1939 la Jefatura Nacional de Seguridad dependiente del Ministerio de Interior lo detuvo en Madrid, lugar donde al parecer había establecido su residencia, siendo acusado de un supuesto delito de “auxilio a la rebelión”. En el mes de abril fue trasladado a la prisión de Ronda de Atocha nº 21, y el 14 de junio condenado por el consejo de guerra permanente nº 8 de Madrid a 12 años y 1 día de reclusión menor. Tras la condena, el 28 de agosto de 1939, fue recluido en el castillo-prisión de Cuellar (Segovia)⁵⁰². Según la sentencia, Victoriano perteneció al PNV e ingresó voluntario en el Ejército Vasco “donde ascendió a teniente y prestaba sus servicios en una compañía motorizada”. El 19 de junio de 1940 la Comisión Provincial de Examen de Penas de Madrid propuso conmutar la pena impuesta por la de 6 años y 1 día. Dicha petición fue aprobada el 27 de julio de 1943⁵⁰³.

JUARISTI ZUBILLAGA, AGUSTIN

Natural de Azpeitia y vecino de la localidad vizcaína de Areatza, Agustín fue durante el período republicano corresponsal del diario *Euzkadi* y secretario del batzoki de aquella localidad. Tras el inicio de la guerra el Comité Local de Areatza lo nombró delegado de Asistencia Social y sirvió como cabo de *Guardias Cívicas*. Además de ello, según la sentencia del consejo de guerra que lo condenó en noviembre de 1937 a la pena de muerte, gestionó “la recluta de jóvenes para las milicias vascas” y el envío de armas por parte de la Comisaria de Guerra de Bizkaia. Un mes después de ser condenado, la Secretaría General de Estado le conmutó la pena “por la de inferior en rango”, es decir, por la reclusión perpetua⁵⁰⁴. Encarcelado en El Dueso, el 6 de agosto de 1938 fue trasladado a la prisión del Puerto de Santa María. Posteriormente, el 9 de diciembre de 1942, su destino fue la penitenciaría de Sevilla, lugar en el que permaneció hasta que en enero de 1943 le fue concedida la prisión atenuada⁵⁰⁵.

LANDA SEGUROLA, LEON

Nacido en Azpeitia en 1900. En diciembre de 1937 León se encontraba encarcelado en la prisión de Zapatari en Donostia, procedente del campo de concentración de Medina del Rioseco (Valladolid). Probablemente, León fue combatiente del Ejército Vasco⁵⁰⁶.

LARRAÑAGA ALBIZURI, SABINO

Conocido en el mundo de la pelota como “Larrañaga III”⁵⁰⁷, a Sabino le sorprendió el estallido de la Guerra Civil en Donostia. En un primer momento se incorporó como voluntario a las milicias vascas, y posteriormente estuvo enrolado en la Ertzaintza. A finales de 1937 fue apresado en alta mar cuando se dirigía en un remolcador a Francia desde la ciudad asturiana de Gijón. Encarcelado en la prisión provincial de Burgos, realizó trabajos forzados en el Parque de Automóviles de dicha provincia hasta que el 14 de septiembre de 1937 fue condenado a reclusión perpetua por un supuesto delito de “adhesión a la rebelión”. Según la sentencia del consejo de guerra, además de sus “antecedentes” se apuntaba a que mientras estuvo recluido en el parque de automóviles “ha manifestado frases contra el Movimiento Nacional diciendo que era de izquierdas y que el día que tuviera ocasión se pasaría al enemigo”. El 3 de febrero de 1940 fue trasladado a la prisión central de Valdenoceda, donde permaneció hasta su puesta en régimen de libertad condicional el 8 de mayo de 1941. Un mes antes, concretamente el 24 de abril, la Comisión Provincial de Examen de Penas de Burgos le había conmutado la pena por 8 años de prisión⁵⁰⁸.

LARRAÑAGA OLARTE, PIO

Pio era ebanista de profesión y simpatizante nacionalista. Al estallar la guerra prestó servicios de guardias “con miras a no perder el jornal”. Tras huir a Bilbao, se empleó en la empresa Acha y Zubizarreta fabricando camastros y construyendo trincheras hasta que fue movilizada su quinta. Entonces, fue destinado al servicio de Enlaces y Transmisiones del Ejército Vasco en Bilbao, lugar en el que fue detenido a la entrada de las tropas sublevadas. Encarcelado en Ondarreta durante la instrucción, el 21 de abril de 1938 el juzgado militar permanente nº 14 de Donostia decidió enviarlo al campo de concentración de San Pedro de Cardaña (Burgos)⁵⁰⁹.

⁴⁹⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 114845/38 (AIRMN).

⁵⁰⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3548/40 (AIRMN).

⁵⁰¹ Información gubernativa s.n. 1937 (AIRMN).

⁵⁰² Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁰³ AGMG (Exp. 31629).

⁵⁰⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1321/37 (AIRMN).

⁵⁰⁵ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁰⁶ Diligencias previas 1644 (AIRMN).

⁵⁰⁷ BOMBIN, L.: *Historia, Ciencia y Código del juego de Pelota*. (1946).

⁵⁰⁸ AGMG (Exp. 5725).

⁵⁰⁹ Información gubernativa 421/38 (AIRMN).

LARRAÑAGA USABIAGA, INOCENCIO

La primera mención respecto a Inocencio data de 1933. Nacido en 1901 y presidente del club deportivo *Lagun-Onak* durante el periodo republicano, Inocencio fue el máximo impulsor de una protesta contra la prohibición de la "Autoridad Diocesana" de cantar el himno *Iñaki Deuna* durante el acto religioso del 1 de agosto de 1933 en honor a San Ignacio de Loyola. Según el escrito que Inocencio remitió al ayuntamiento de Azpeitia para que éste se adheriera a la protesta, el hecho denunciado era "un caso de patente desconsideración a nuestra lengua nacional vasca". En la sesión del 8 de agosto, la corporación municipal decidió adherirse a la protesta y designar al alcalde como miembro de la comisión que iba a hacer entrega de la queja a la "Autoridad Diocesana"⁵¹⁰. Ya en agosto de 1936 Inocencio prestó servicios de guardia armada en Azpeitia, y posteriormente huyó a Bilbao. En la capital vizcaína se alistó al cuerpo motorizado de la Ertzaintza donde estuvo enrolado hasta su detención en Cantabria en agosto de 1937. Juzgado en consejo de guerra en la plaza de Santoña, el 6 de septiembre de 1937 fue condenado a 12 años y 1 día de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión"⁵¹¹. El 24 de agosto de 1938 fue trasladado desde la prisión de El Dueso a la penitenciaría del Puerto de Santa María, y de ésta a la de Sevilla en el mes de diciembre. El 15 de abril de 1940 su destino fue el batallón de trabajadores de la localidad sevillana de Dos Hermanas, lugar en el que permaneció hasta la obtención del régimen de libertad condicional en septiembre de ese mismo año⁵¹².

LARREA LARRAÑAGA, SEBASTIAN

Sebastián trabajó en la compañía del ferrocarril del Urola como ayudante de recorrido hasta septiembre de 1936. Residente en Azpeitia durante el período republicano, a partir del mes de agosto de 1936 prestó servicios de guardia armada en Zumaia, localidad de la que probablemente era originario. Según la sentencia por la que fue condenado a 12 años y 1 día de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión", Sebastián era de ideología "separatista" y mediante las guardias mencionadas "vigilaba a personas afectas a Nuestro Movimiento"⁵¹³. Además de ello, Sebastián fue despedido de la compañía del ferrocarril del Urola "por abandono del puesto de trabajo" el 20 de septiembre de 1936⁵¹⁴.

LAZCANO URCELAY, JULIAN

Natural de Oñati, Julián residió en Azpeitia durante el período republicano, si bien, también fue vecino de Zarautz. El establecimiento de su domicilio en Azpeitia se debió a su trabajo en la compañía del ferrocarril de Urola, en la que ocupó el cargo de "jefe accidental de Intervención y estadística". En octubre de 1934 formaba parte de la primera Junta Directiva del recién creado Sindicato Católico de Oficios Varios de Azpeitia. El 20 de septiembre de 1936, un día después de que escapara de Azpeitia, fue expulsado de la compañía por "abandono del puesto de trabajo"⁵¹⁵. En agosto de 1937 fue detenido en Cantabria y juzgado en consejo de guerra en la plaza de Santoña. Según la sentencia del 7 de septiembre de ese mismo año, Julián fue comisario político de un "batallón rojo" y "el encargado de transportes". Por estos motivos fue condenado a la pena de muerte, si bien, la Secretaria General de Estado le conmutó la pena "por la de inferior en rango", es decir, por la reclusión perpetua. Posteriormente fue trasladado a la prisión de Los Escolapios, y ya en julio de 1938 a la prisión central de Burgos⁵¹⁶. En agosto de 1939, encontrándose recluido en el penal de Burgos, el juzgado militar eventual nº 1 de Bilbao abrió diligencias previas contra Julián y otros reclusos, acusándoseles de haber ocultado billetes extranjeros y del Gobierno Vasco con el fin de canjearlos. Los hechos ocurrieron el 2 de mayo de 1938 cuando los encausados se encontraban presos en Los Escolapios, y fueron descubiertos al proceder varios funcionarios de prisiones al cacheo de los reclusos. Este nuevo procedimiento se alargó varios años, e incluso sin darse por concluida la fase de instrucción, a Julián le fue otorgada la prisión atenuada en mayo de 1943, estableciendo su residencia en Madrid. El 1 de diciembre de 1944, a requerimiento del juzgado militar de Bilbao, Julián fue detenido y trasladado a la prisión provincial de Bilbao a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. Dos meses más tarde, concretamente el 24 de febrero de 1945, el tribunal emitió su sentencia absolviendo a todos los encausados, por lo que Julián volvía a quedar en libertad vigilada⁵¹⁷.

LECHUGA BASTARRARENA, MANUEL

Nacido en Donostia en 1910 y vecino de Azpeitia, Manuel trabajó en la compañía del ferrocarril del Urola hasta el inicio de la guerra. Afiliado a UGT, fue nombrado vocal del "Comité de Guerra local", considerándole la justicia militar franquista una persona de "marcada ideología comunista". Tras huir de Azpeitia, quedó enrolado en el batallón comunista *MAOC* hasta su detención a mediados de 1937. Trasladado a la prisión de Ondarreta, en abril de 1938 el juez militar instructor responsable de su procesamiento decretó el desglose de la causa, por lo que pasaba a ser investigado en un nuevo procedimiento sumarísimo⁵¹⁸. Al mismo tiempo, Manuel era trasladado a la prisión de Valdenoceda (Burgos), donde permaneció hasta poco después de ser condenado el 23 de julio de 1941 a 20 años y 1 día de prisión⁵¹⁹. Según la sentencia, el consejo de guerra estimó que Manuel era responsable de un delito de "adhesión a la rebelión" debido a su participación en el Comité de Defensa de Azpeitia y a su intento fallido de boicotear la central eléctrica del ferrocarril del Urola poco antes de huir de Azpeitia. El 5 de julio de 1942 volvió a ingresar en la prisión de Ondarreta, lugar en el que permaneció recluido hasta el 31 de enero de 1944 que fue puesto en libertad. No obstante, la pena impuesta le obligó a exiliarse, fijando su residencia en Durango⁵²⁰.

MARCO ZABALETA, VICTOR

Víctor era natural de Azpeitia y vecino de Donostia. Chofer de profesión y militante de UGT, se puso a disposición del Frente Popular al estallar la guerra, haciendo guardias armadas y "examinando la documentación de los viajeros" que entraban y salían de la capital guipuzcoana. Posteriormente es probable que huyera a Bizkaia y que prestara algún tipo de servicio en el Ejército Vasco, si bien, no hay constancia. En cualquier caso, a mediados de 1937 se encontraba preso en Bilbao, lugar donde fue juzgado en consejo de guerra. El 3 de septiembre de 1937 fue condenado a 12 años y 1 día de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión"⁵²¹, siendo trasladado en agosto de 1938 a la prisión central de Burgos. En el mes de noviembre del mismo año su destino fue la prisión de Astorga, lugar en el que permaneció hasta la obtención de la prisión atenuada el 8 de julio de 1940, tras serle conmutada la pena por la de 2 años de prisión menor⁵²².

⁵¹⁰ AUA (Sig.: 275-01; Cód.: 12).

⁵¹¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 6/37 (AIRMN).

⁵¹² Ficha penitenciaria (AGA).

⁵¹³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 388/38 (AIRMN).

⁵¹⁴ OLAIZOLA ELORDI, J.: 1936. Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola. (2009).

⁵¹⁵ *Ibid.*

⁵¹⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 5/37 (AIRMN).

⁵¹⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 17642/38 (AIRMN).

⁵¹⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2228/37 (AIRMN).

⁵¹⁹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵²⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 15752/39 (AIRMN).

⁵²¹ AGMG (Exp.: 55134).

⁵²² Ficha penitenciaria (AGA).

MARTINEZ ARCOLAIZ, MANUEL

Nacido en 1914 y vecino de Azpeitia. El juzgado militar nº 11 de Donostia abrió un procedimiento sumarísimo ordinario contra Manuel en 1939, encontrándose el acusado en paradero desconocido durante la instrucción. El 6 de septiembre de 1940 el juez militar instructor declaró en rebeldía a Manuel, quedando la causa archivada hasta su localización. Probablemente, actuó como combatiente a las órdenes de la Comandancia de Azpeitia en el verano de 1936⁵²³.

MORAL LEDESMA, JOSE MARIA

Es probable que José María, al igual que sus hermanos Avelino y Leandro (este último muerto en el frente), hubiera participado en la guerra como miliciano integrado en el batallón socialista UHP. En cualquier caso, de lo único que tenemos constancia es de que para septiembre de 1937 se encontraba encarcelado en la prisión donostiarrá de Ondarreta. Un mes más tarde, concretamente el 5 de octubre, José María fue encausado mediante procedimiento sumarísimo de urgencia por el tribunal militar permanente nº 4 de Donostia.

El 7 de mayo de 1938 se dictó el sobreseimiento provisional de la causa "por carecer de relevancia penal los hechos que se imputan". No obstante, fue clasificado en el "apartado B" y enviado a un batallón de trabajadores⁵²⁴.

MORAL REQUETA, AVELINO

Avelino nació en 1879 en San Asensio (La Rioja). Comerciante de profesión, en 1922 llegó a Azpeitia y abrió un bar llamado La Cepa. Durante el período republicano fue un destacado dirigente de izquierdas, miembro del Círculo Republicano y presidente de Izquierda Republicana en 1934.

En septiembre de 1936, ante la inminente entrada de las tropas sublevadas, Avelino huyó a Bilbao, lugar desde el que dirigió una carta a Vicente Guibert en la que le reprochaba el haber permitido el saqueo de su casa y su negocio. Dicha carta, fue posteriormente utilizada en el procedimiento sumarísimo de urgencia instruido contra Avelino al (supuestamente) decir literalmente "sea como sea y donde sea nos hemos de ver".

En junio de 1937 se trasladó al municipio cántabro de Astillero, localidad en la que consiguió un salvoconducto del jefe local de Falange, lo que le permitió marchar a su pueblo natal. El 2 de septiembre de 1937 la Guardia Civil de San Asensio lo detuvo con la intención de "averiguar la clase de persona del referido individuo en el orden político y social", ya que al parecer portaba dinero en metálico. En sus pesquisas, el comandante del puesto logró obtener el testimonio de tres vecinos de San Asensio que afirmaban que Avelino era de "ideas extremistas" y que en alguna de las ocasiones que Avelino visitó el pueblo gritó "viva Rusia". Asimismo, Falange y Guardia Civil de Azpeitia no tardaron en colaborar en las averiguaciones y el día 6 mandaron sus respectivos informes en los que se calificaban a Avelino de "elemento peligrosísimo" y "envenenador de la juventud", cuyo establecimiento era "el verdadero foco de ideas subversivas". Además de ello, se le acusaba de haber desarmado a personas de derechas, repartiéndolas a la "canalla marxista", y de pertenecer al Comité de Defensa.

Por todo ello, en el mes de octubre fue trasladado a la prisión de Ondarreta, donde Avelino ratificó su declaración anterior ante la Guardia Civil de San Asensio. En ambas, por tanto, reconocía haber sido miembro del Círculo Republicano pero negaba ser fundador del mismo, así como de haber estado integrado en el Comité de Defensa. De igual forma, declaró que el dinero que portaba era fruto de su trabajo y que su carta a Vicente Guibert era simplemente una queja y no una amenaza. Sin embargo, desde entonces y hasta mediados de 1938, al juzgado militar de Donostia llegaron las declaraciones de varios testigos propuestos por el ayuntamiento de Azpeitia y Falange, las cuales incidían en su mayoría en las acusaciones anteriormente vertidas. En concreto, Pedro Seguro Querejeta (jefe de la policía municipal), Casto Orbeagozo, y Galo Barena, ahondaron en el argumento de que el bar La Cepa era un foco izquierdista utilizado en julio de 1936 para repartir las armas traídas de Eibar, y que, fuese o no uno de los que formó parte del Comité u organizó las milicias antifascistas, fue sin duda "uno de los principales responsables de todo lo ocurrido en Azpeitia durante la dominación roja". Por su parte, Vicente Guibert, presuntamente amenazado por Avelino en su misiva, declaró que el encausado le merecía "un buen concepto en el aspecto personal, no pudiendo decir nada ni en pro ni en contra del concepto político del mismo".

El 29 de julio de 1938 Avelino volvió a declarar por tercera vez desde la prisión de Ondarreta. En esta ocasión añadió nuevos argumentos. Por un lado declaró "que si se metió en un partido republicano fue porque había sido boicoteado por los nacionalistas vascos, contra quienes no sentía simpatía alguna". Por otra parte, afirmaba que había intervenido para salvar la vida a Paulino Uzcudun, afirmación que según el encartado podrían corroborar Vicente Guibert y Pascasio Carasusan. Sin embargo, ninguno de los dos corroboró dicho testimonio.

Finalmente, el 1 de diciembre de 1938 el consejo de guerra dio por válidos todos los argumentos utilizados contra Avelino, tan sólo señalando la ausencia de pruebas con respecto a su pertenencia al Comité de Defensa. Por ello, fue condenado a 30 años de reclusión mayor por un supuesto delito de "rebelión militar"⁵²⁵.

MUGURUZA ORBEGOZO, JUAN

Juan fue al igual que Avelino Moral militante de Izquierda Republicana de Azpeitia durante el período republicano. Cantero de profesión, al estallar la guerra participó en la construcción de refugios y en la voladura de varios viaductos en la zona de Mandubia. Posteriormente huyó a Bilbao, donde quedó enrolado en el batallón nº1 de ingenieros en calidad de sargento, dedicándose a la construcción de sistemas defensivos. Finalmente, en agosto de 1937, fue capturado en Cantabria.

Encarcelado en la prisión de El Dueso, fue procesado en consejo de guerra junto a otras cinco personas en el mes de septiembre. Como parte de la instrucción se añadió el informe del ayuntamiento de Azpeitia en el que se acusaba a Juan de estar afiliado a UGT, efectuar pesquisas a personas de derechas, y ser el "jefe del grupo de voladores de puentes y carreteras que realizaron muchísimos desperfectos". Estos tres supuestos fueron negados por el encartado en su declaración. Sin embargo, el tribunal militar les dio validez y el 10 de septiembre de 1937 fue condenado a la pena capital junto con otros dos de los procesados.

A pesar de que la pena impuesta fue ratificada por la Auditoría de Guerra, la Secretaría General de Estado le conmutó la condena "por la inferior en grado" el 24 de febrero de 1938, por lo que pasaba a estar penado a 30 años de prisión. Ya en abril de 1943, le volvió a ser conmutada la pena por 20 años de reclusión, si bien, el 8 de agosto de ese mismo año le fue otorgada la libertad condicional. Tras salir de prisión fijó su residencia primero en Zarautz, luego en Rentería, y finalmente en Tolosa⁵²⁶. En Azpeitia, la propiedad que poseía en el "primer piso y la mitad indivisa de la planta baja, del desván y de las partes comunes de la casa nº 22 de la calle de la iglesia" le había sido incautada con anterioridad a su liberación⁵²⁷.

⁵²³ Procedimiento sumarísimo ordinario 3507/39(AIRMN).

⁵²⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1825/37 (AIRMN).

⁵²⁵ Procedimiento sumarísimo ordinario 2357/38 (AIRMN).

⁵²⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 125/37 (AIRMN).

⁵²⁷ AGA (Sec. Justicia; exp. n.c.)

NAZABAL CARPENTIER, JOSE

Escribiente de profesión, José estuvo afiliado al PNV durante el periodo republicano. Tras el inicio de la guerra pasó a formar parte del Comité de Hacienda y fue vocal de la Sección de Transporte. Una vez fuera de Azpeitia quedó enrolado en el batallón *Amayur*,⁵²⁸ donde actuó en servicios de transmisiones militares, hasta que fue capturado en Laredo en agosto de 1936. Trasladado a la prisión de Ondarreta, fue procesado en consejo de guerra a partir de finales de 1937. Según los informes aportados por las autoridades locales de Azpeitia y algunos vecinos, José participó en requisas y sanciones de personas de derechas. También se le acusó de haber exhibido a modo de trofeo dos boinas rojas que pudieran haber pertenecido a dos requetés asesinados, si bien, las pesquisas judiciales no pudieron corroborar este hecho. En cuanto a su comportamiento con los presos de derechas, el tribunal sentenció que “es dudoso” puesto que “mientras algunos testigos afirmaban haberles facilitado la libertad, otros dicen que propuso su conducción a Bilbao al evacuar el pueblo el Comité”. Con todo, José fue condenado a 30 años de prisión por un supuesto delito de “rebelión militar” el 21 de julio de 1938⁵²⁹. Un mes más tarde, declaró desde la prisión de Ondarreta como testigo en la causa abierta contra Avelino Moral, exculpándole de cualquier responsabilidad en el Comité de Defensa de Azpeitia⁵³⁰. El 29 de noviembre de 1938 fue trasladado a la prisión central de Burgos, penitenciaría en la que permaneció encarcelado hasta que el 4 de abril de 1941 se le concedió la libertad condicional. Tras su liberación estableció su residencia en Arrasate⁵³¹.

ODRIOZOLA AGUIRRE, FERNANDO

Natural del caserío Oielantzun del barrio de Odria y ebanista de profesión, Fernando era de ideología nacionalista. Tras la caída de Azpeitia se enroló en algún batallón del Ejército Vasco, probablemente en *Euzko Indarra* de ANV al igual que su hermano Félix⁵³². Posteriormente fue capturado por las tropas franquistas y encerrado en la prisión de Los Escolapios. El 11 de enero de 1938 el consejo de guerra celebrado en Bilbao lo condenó a 30 años de prisión por un supuesto delito de “auxilio a la rebelión”, al haber dado por buenas las acusaciones que definían a Fernando como un “elemento destacado” del nacionalismo en Azpeitia, implicado en varios saqueos. Asimismo, fue acusado de participar en la detención de Nazario Sorazu Aizpitarte, vecino del caserío Murgil de Oinatz, el cual falleció con posterioridad en el frente de Asturias enrolado en el requeté del tercio de *San Ignacio*⁵³³. En abril de 1941 Fernando fue trasladado a los Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares (Madrid), lugar en el que permaneció hasta serle concedida la libertad condicional el 8 de agosto de 1942⁵³⁴.

ODRIOZOLA ALBERDI, JOSE IGNACIO

Oriundo del caserío Garatzabal del barrio de Odria, Ignacio se enroló como voluntario en el batallón *Loyola*, actuando en varios frentes hasta su detención en el municipio cántabro de Limpias en agosto de 1937. En un primer momento fue encarcelado en Castro Urdiales, y posteriormente trasladado a Santoña. En octubre de 1937 fue juzgado por primera vez en consejo de guerra, el cual dictó el sobreseimiento de la causa y el envío de Ignacio al campo de concentración de Miranda del Ebro⁵³⁵. Poco después fue destinado al batallón de trabajadores nº 64 de Estella, que en aquel momento se hallaba en Oteiza; si bien, a comienzos de 1938 recibió la orden de ir a Zestoa para integrarse en el tercio de *San Ignacio*. Enviado al frente de Teruel, el 2 de marzo de 1938 ocurrió un episodio por el que fue juzgado por segunda vez en consejo de guerra, esta vez junto a otros tres azpeitarras también protagonistas: Lucas Manuel Orbeagozo Orbeagozo, Ignacio Zubimendi Olaizola y Tomás Odriozola Echeverría. Al parecer, en la madrugada de aquel 2 de marzo estos cuatro hombres más el hermano de Ignacio, José Ramón, (enjuiciado en un procedimiento aparte) y un sexto azpeitarra no imputado (Antonio Orbeagozo Arzuaga), encontrándose en la posición de Villa Felisa, se acercaron a un caserío con la intención de hacerse con unas gallinas. Antonio Orbeagozo quedó de guardia a unos 20 metros del caserío, mientras que los demás fueron apresados al acercarse a dicha vivienda. Por este hecho, se les acusó de haber desertado “pasándose al enemigo”, cuya posición se encontraba a aproximadamente 1 km, y con los que, una vez atrapados, combatieron hasta el final de la guerra. Por ello, cuando a finales de mayo de 1939 regresaron a Azpeitia fueron apresados e interrogados por la Guardia Civil, al tiempo que Falange y alcaldía de Azpeitia emitían informes desfavorables contra Ignacio y el resto, acusándoles de “nacionalistas” y dando por probada la evasión, dado “su espíritu de traición y felonía a España”. En el mes de octubre fueron trasladados a la prisión de Ondarreta. Entre febrero y marzo de 1940, varios vecinos de Azpeitia que también se encontraba en el mismo tercio fueron interrogados en Donostia, declarando todos ellos que quizás los acusados eran de “ideas nacionalistas” pero que no habían observado en su actitud que les hiciera “sospechar de su desafección a la Causa Nacional”. En cualquier caso, la declaración principal fue la de Antonio Orbeagozo, el cual había quedado montando guardia. Según su relato, llevaba una hora y media en su posición cuando decidió regresar al no tener noticias de sus compañeros, sin que en el transcurso de ese tiempo viera o escuchara nada sospechoso. Por ello, pensó que habían desertado. El 5 de marzo de 1940 Ignacio volvió a prestar declaración asistido por un intérprete de castellano, al igual que otros declarantes azpeitarras del mismo sumario. En dicha declaración relato nuevamente que habían sido interceptados por unos veinte milicianos que “poco antes de llegar al caserío, de una tejavana salieron los rojos que les desarmaron” y les hicieron prisioneros. El 9 de mayo Ignacio prestó su tercera y última declaración desde que en mayo de 1939 fuera detenido en Azpeitia, si bien, permaneció encarcelado un año más antes de que el consejo de guerra emitiera su veredicto. El 1 de mayo de 1941 el tribunal militar argumentaba que los cuatro eran de “ideología separatista” pero de “buena conducta”, y daba por buena la versión de la captura. Por ello, Ignacio y el resto de los encausados fueron absueltos y puestos en libertad⁵³⁶.

ODRIOZOLA ALBERDI, JOSE RAMON

La historia de José Ramón a partir de agosto de 1936 es prácticamente idéntica a la de su hermano Ignacio (éste tres años mayor), si bien, en el caso de José Ramón el desenlace fue más trágico. Combatiente del batallón *Loyola*, intervino en varios frentes de guerra en el “Frente Norte” hasta su detención en Laredo en agosto de 1937. Clasificado como prisionero de guerra, probablemente por la Comisión Clasificación de Prisioneros de Miranda del Ebro, fue destinado al batallón de trabajadores nº 64 de Estella. De este batallón salieron José Ramón, Ignacio, y el resto de los encausados con éste último, para enrolarse en el tercio de *San Ignacio* a comienzos de 1938. El 2 de marzo de ese mismo

⁵²⁸ EGAÑA, I. (Dir.): 1936, Guerra Civil en Euskal Herria (2004).

⁵²⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1622/37 (AIRMN).

⁵³⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2357/38 (AIRMN).

⁵³¹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵³² EGAÑA, I. (Dir.): 1936, Guerra Civil en Euskal Herria (2004).

⁵³³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2357/38 (AIRMN).

⁵³⁴ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵³⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 990/37 (AIRMN).

⁵³⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2286/40 (AIRMN).

año ocurrió el episodio de la posición de Villa Felisa en el frente de Teruel, por el que José Ramón y otros 4 azpeitiarras acabarían de nuevo enrolados en el bando antifranquista y posteriormente juzgados en consejo de guerra. Sin embargo, a diferencia del resto, José Ramón fue encartado en un proceso sumarísimo aparte, por el que fue condenado a 30 años de reclusión mayor el 9 de agosto de 1940. Mientras que el consejo de guerra que juzgó a su hermano Ignacio y al resto de los encausados consideró que éstos fueron capturados por fuerzas republicanas, en la sentencia condenatoria emitida contra José Ramón se especificaba que el paso al “enemigo” se produjo de manera voluntaria. Por tanto, José Ramón, encarcelado en Ondarreta desde finales de 1938, fue el único condenado de los 5 azpeitiarras protagonistas de esta historia. Tras la condena estuvo recluido en un batallón de trabajadores en Rentería durante 11 meses⁵³⁷.

ODRIOZOLA ECHEVERRIA, JOSE CRUZ

Oriundo del caserío Malkorre del barrio de Aratz-Erreka, José Cruz era ebanista de profesión y estaba afiliado al sindicato STV. Tras el inicio de la guerra prestó servicios de guardia y actuó como sereno. Posteriormente huyó a Bilbao, donde ingresó en el batallón nº 11 de ingenieros al ser llamada su quinta. Hasta su captura en Balmaseda el 29 de junio de 1937 estuvo con su batallón construyendo trincheras. Trasladado al campo de concentración de Miranda del Ebro, fue clasificado en el “apartado A”, permaneciendo prisionero hasta su traslado a la prisión de Ondarreta. A comienzos de 1938 fue juzgado mediante proceso sumarísimo de urgencia en el juzgado militar de Donostia. Además de hacerse referencia a su militancia sindical y a su actuación en el frente, la sentencia del 22 de noviembre de 1939 daba por buenas las acusaciones que lo situaban en la requisita de varios terneros en el caserío Aritzaga del barrio de Elosiaga. Sin embargo, el tribunal consideró que José Cruz no fue un elemento destacado, ni durante el “dominio rojo” ni en su proceder en el frente, por lo que dictó su absolución y clasificación en el “Apartado B”. Esto supuso su vuelta a un campo de concentración y su ingreso en un batallón de trabajadores⁵³⁸.

ODRIOZOLA ECHEVERRIA, TOMAS “MALKORTXO”

Cestero de profesión, este vecino del barrio de Aratz-Erreka huyó a Bilbao al igual que su hermano José Cruz a mediados del mes de septiembre de 1936, sin que con anterioridad hubiera realizado actividad alguna en favor del Comité de Defensa. En marzo de 1937 fue movilizad a su quinta ingresando en el batallón de infantería *Amayur*, en el cual actuó como combatiente hasta su captura en Laredo en el mes de agosto. Tras permanecer unos meses en el campo de concentración de Castro Urdiales, fue trasladado al de Aranda del Duero, desde donde posteriormente fue enviado al batallón de trabajadores nº 64 de Estella. A comienzos de 1938 ingresó en el tercio de *San Ignacio* y fue enviado al frente de Teruel, viéndose involucrado en el episodio acontecido en la posición de Villa Felisa por el que tanto él como 4 azpeitiarras más fueron juzgados en consejo de guerra. El 2 de marzo de 1938, los hermanos Odriozola Alberdi, Lucas Orbegozo, Ignacio Zubimendi y Tomás fueron hechos prisioneros por el ejército republicano cuando se dirigían a un caserío abandonado del que pretendían obtener varias gallinas. Sin embargo, todos ellos fueron acusados de haber desertado, y con posterioridad haber servido en el “ejército enemigo” desde entonces y hasta el final de la guerra. Por ello, a partir del mes de mayo de 1939 se abrió un procedimiento sumarísimo contra Tomás y el resto de azpeitiarras implicados. En el caso concreto de Tomás, éste se definió ante el juez como un individuo “católico de derechas, y simpatizante del nacionalismo vasco”, habiendo estado afiliado a STV durante un año “por estar mejor con su amo”. Asimismo, al igual que sus compañeros detenidos y procesados, relató el episodio en el que fueron capturados. Además de ello, Tomás explicó como desde su captura fue integrado en un cuerpo antiaéreo del ejército republicano hasta su entrega en Madrid al finalizar la guerra. El 1 de mayo de 1941 el tribunal militar argumentaba que tanto Tomás como el resto de los encausados eran de “ideología separatista” pero de “buena conducta”, y daba por buena la versión de la captura. Por ello, los encausados fueron absueltos y puestos en libertad⁵³⁹.

ODRIOZOLA MENDIZABAL, JOSEFA

Josefa era la mujer del miliciano del batallón socialista *UHP* Juan Campos Eceiza. El 11 de septiembre de 1937 fue detenida en su domicilio e investigada por el juzgado militar nº 4 de Donostia “para depurar su actuación en los partidos adictos al Frente Popular”. No obstante, a primeros de julio de 1938 Josefa fue absuelta de todo cargo y puesta en libertad tras considerar el juez militar instructor que “la pequeña colaboración aportada a la causa marxista, influida por la ideología de su marido” no eran constitutivo de delito. En cualquier caso, se consideró que los “antecedentes izquierdistas” de Josefa ya habían sido suficientemente castigados con el tiempo que había permanecido en prisión preventiva⁵⁴⁰.

ODRIOZOLA SEGUROLA, JESUS

Tras el inicio de la sublevación militar Jesús hizo guardias armadas en diferentes enclaves montañosos del municipio de Azpeitia. El 20 de septiembre de 1936 fue trasladado a Saturrarán, y posteriormente a Gernika donde se enroló en el batallón *Itxarkundia*. En esta unidad actuó como camillero en varios frentes (Otxandio, Urkiola o Artxanda) hasta su detención junto al resto del batallón en la localidad cántabra de Limpas el 26 de agosto de 1937. Después de pasar 40 días en un campo de concentración, estuvo recluido un año aproximadamente en la segunda compañía del batallón de trabajadores nº 25 instalado en Zaragoza. En agosto de 1938 la Comisión de Prisioneros de Zaragoza solicitó a la Guardia Civil de Azpeitia información sobre los antecedentes de Jesús, informando días más tarde el comandante Hermenegildo Calvo acerca de “los rumores” que “dan como cierto” su alistamiento voluntario en los cuarteles de Loliola. Con todo, la Comisión mencionada calificó a Jesús en el “apartado C”. A comienzos de 1939 el juzgado militar nº 11 de Donostia abrió diligencias previas contra Jesús y otros 11 encartados, motivo por el cual fue enviado a la prisión de Los Escolapios en Bilbao. Sin embargo, los informes, tanto del ayuntamiento de Azpeitia como de Falange, no pudieron concretar aquellos rumores que citaba el escrito de la benemérita, por lo que el 6 de octubre de 1939 se le concedió la prisión atenuada tras el archivo de la causa, con la prohibición de no poder salir de la localidad en la que fijara su residencia. Encontrándose en la prisión de Ondarreta desde el 28 de septiembre de 1939, el 14 de octubre fue puesto en libertad⁵⁴¹.

OLAIZOLA ALEGRIA, IMANOL “KONFITES”

Nacido en 1912 e hijo del concejal nacionalista Antonio Olaizola Echeverría, Imanol ejerció de corresponsal de los diarios *Euzkadi* y *El Día* (diario este último en el que también escribía su padre), mientras trabajaba como “oficial” en una notaría de Azpeitia. Además de ello realizaba traducciones al euskera, de la que destaca la traducción del reglamento municipal de Azpeitia en abril de 1936⁵⁴². Tras el inicio de la guerra prestó varios servicios

---

⁵³⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2442/39 (AIRMN).

⁵³⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2678/38 (AIRMN).

⁵³⁹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2286/40 (AIRMN).

⁵⁴⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1198/37 (AIRMN).

⁵⁴¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2286/40 (AIRMN).

⁵⁴² AUA (Sig. 271-01; Cód. 12).

en favor del Comité de Defensa, siendo nombrado vocal del Comité de Orden Público en el mes de septiembre. Posteriormente huyó de Azpeitia y actuó como miliciano del batallón *Loyola* en varios frentes de guerra hasta su captura en agosto de 1937 en el municipio cántabro de Limpias. Encarcelado, a comienzos de 1938 un juzgado militar de Bilbao procedió a su enjuiciamiento, siendo condenado en consejo de guerra a 12 años y 1 día de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión". En la sentencia del 29 de noviembre de 1938 se especificaba que durante el período en el que actuó como vocal del Comité de Orden Público "no se llevó a efecto ninguna detención". El 5 de marzo de 1939 fue trasladado a la prisión del fuerte de San Cristóbal, donde permaneció recluso hasta el 14 de agosto de 1940, fecha en la que le fue otorgada la prisión atenuada⁵⁴³.

OLAIZOLA ALEGRIA, MARIA DOLORES "KONFITES"

María Dolores fue detenida junto a las hermanas Arrieta Zubimendi el 7 de julio de 1937 tras su regreso a Azpeitia. Dolores había sido durante el período republicano secretaria de *Emakume* y a partir de agosto de 1936 la encargada de cocinas del cuartel de los gudaris. Estos antecedentes se unieron a la denuncia interpuesta por Rosario Echevarría Altamira, Ignacia Bereciartúa Azpiazu y Pilar Aguirre Pérez, la cual motivó su detención. Según éstas, al igual que en el caso de las hermanas Arrieta Zubimendi, Dolores había participado en la detención de las denunciadas, y era una nacionalista destacada que profería constantemente gritos contra los sublevados. Sin embargo, como en el caso de las hermanas mencionadas, declararon ante el juez que realmente no podían asegurar que Dolores hubiera participado en su arresto y que simplemente lo habían afirmado por que "lo habían oído decir". En cualquier caso, a Dolores se le añadía dos imputaciones más vertidas tanto por las denunciadas como por Julián Orbeago, las cuales señalaban a Dolores como una de las participantes en la requisita de gallinas efectuada en la vivienda del párroco de Nuarbe, junto con María Altuna Astigarraga y Gloria Zabaleta Olazabal. Al igual que contra éstas, el que fuera miembro del Comité de Defensa de Azpeitia (condenado a 30 años de prisión), Anastasio Errasti "Atxero", acusó a la encartada de ser nacionalista "de las más destacadas" y de efectivamente haber participado en la requisita mencionada. Asimismo, las denunciadas afirmaron que Dolores "obligó a confeccionar buzos para los milicianos". Con todo, en abril de 1938 el juez instructor explicaba en su escrito que aunque quedaba probada la militancia política de Dolores, la "denuncia de haber intervenido en la detención de tres margaritas de la localidad queda desvanecida por la poca consistencia de la misma, y teniendo en cuenta la poca importancia de la detención, que fueron tres o cinco días en sus domicilios". Por ello, consideró que "los diez meses que lleva detenida como suficientes para sancionar su actuación". Sin embargo, en el mes de agosto la Auditoría de Guerra desestimó las consideraciones del juez instructor y decidió abrir un procedimiento sumarísimo contra Dolores. Tras varios meses de instrucción, el 7 de marzo de 1939 Dolores fue condenada a 1 año de prisión menor por un supuesto delito de "proposición para rebelión militar" en base a su condición de secretaria de *Emakume* y sus servicios en favor "del Frente Popular". Asimismo, fue condenada a 4 meses de arresto y al pago de 400 pesetas al considerarla responsable de las requisitas de gallinas efectuadas en la vivienda del párroco de Nuarbe⁵⁴⁴.

OLOLAIZOLA ECHEVERRIA, ANTONIO "KONFITES"

Concejal nacionalista, representante de la candidatura *baserritarra*, presidente del batzoki y corresponsal del diario *El Día*, Antonio fue sin duda uno de los personajes más influyentes del nacionalismo vasco en Azpeitia. Tras el inicio de la guerra, concretamente entre el 20 y el 26 de julio de 1936, ocupó el cargo de alcalde interino, siendo el responsable de redactar y enviar al gobernador civil de Gipuzkoa el telegrama de adhesión a la República y en contra del "movimiento sedicioso". Asimismo, formó parte del Comité de Defensa de Azpeitia, siendo el encargado de cocinas y comedores habilitados para los milicianos.

Poco antes de la entrada de las tropas sublevadas en la localidad huyó a Bilbao, y de ahí a Balmaseda donde fue capturado el 29 de junio de 1937. Trasladado a Logroño, el 29 de julio de ese mismo año la Comisión Clasificadora de Prisioneros decidió mantenerlo en prisión y proponer su enjuiciamiento "teniendo en cuenta las acusaciones formuladas por el alcalde actual de Azpeitia". En consecuencia, a comienzos de 1938 fue trasladado a la prisión provincial de Bilbao a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. Durante el mes de febrero Falange, Guardia Civil, y alcaldía de Azpeitia emitieron sus respectivos informes en contra de Antonio, en los que se le acusaba de participar en requisas, ordenar detenciones y entrega de armas para el Comité, y finalmente forzar la evacuación de Azpeitia. Por su parte, en su declaración ante el juez militar, Antonio reconoció el haber ocupado todos y cada uno de los cargos a los que hacían referencia los informes de las autoridades franquistas de Azpeitia, si bien, negaba las actuaciones mencionadas anteriormente. Con todo, el 26 de marzo de 1938 Antonio fue condenado por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión" a la pena de reclusión perpetua "con las accesorias de interdicción civil e inhabilitación absoluta". El 1 de julio fue trasladado a la prisión del Puerto de Santa María (Cádiz), lugar en el que permaneció recluso hasta que en 1941 le fue conmutada la pena por 6 años y 1 día de prisión y fue puesto en libertad condicional. El 14 de julio de 1946, Antonio remitió un oficio a las autoridades militares de la Auditoría de Guerra de Burgos solicitando el indulto total tras conocer el decreto del 9 de octubre de 1945. El 9 de agosto de 1946 le fue concedido dicho indulto, manteniéndose la pena de inhabilitación total y otras accesorias⁵⁴⁵.

OLARTE ALBERDI, JULIAN

Julián quedó enrolado en la 2ª compañía *Lartaun* del batallón *Loyola* tras el inicio de la Guerra Civil. Desconocemos el lugar en el que fue capturado así como su actuación en el frente de guerra, si bien, a comienzos de 1938 se encontraba encarcelado en la prisión de Ondarreta. Durante los meses posteriores fue juzgado mediante un procedimiento sumarísimo de urgencia. El 26 de noviembre de ese mismo año, a propuesta del consejo de guerra celebrado en su contra, la Auditoría de Guerra ratificó el sobreseimiento provisional de la causa, clasificando a Julián en el "Apartado B" y enviándolo a un batallón de trabajadores⁵⁴⁶. Posteriormente, el 25 de febrero de 1941, tuvo que hacer frente a una sanción económica de 500 ptas. impuesta por el Tribunal de Responsabilidades Políticas⁵⁴⁷.

OLAZABAL GURRUXAGA, MANUEL "POTZUTE"

Oriundo del caserío Potzuta del barrio de Elosiaga, Manuel fue elegido concejal del ayuntamiento de Azpeitia en representación de la candidatura *baserritarra* en abril de 1933. Tras su dimisión junto al resto de concejales en septiembre de 1934 a raíz del conflicto del Concierto Económico, en febrero de 1936 volvió a ocupar su cargo electo hasta su huida de la localidad en el mes de septiembre. A mediados de 1937 fue detenido y trasladado a la prisión de Los Escolapios de Bilbao, donde fue juzgado en consejo de guerra. Según la sentencia del 6 de julio de 1938, Manuel era responsable de un delito "de continuación en el desempeño de cargo público bajo el mando de los rebeldes... sin que conste que haya formado parte en ningún otro hecho delictivo". Por ello, fue condenado a 6 años y 1 día de inhabilitación especial para cargo público⁵⁴⁸.

⁵⁴³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 13408/38 (AIRMN).

⁵⁴⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2630/38 (AIRMN).

⁵⁴⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2252/37 (AIRMN).

⁵⁴⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2925/38 (AIRMN).

⁵⁴⁷ AGA Justicia (Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas).

⁵⁴⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 12663/38 (AIRMN).

ORBEGOZO EGUILUZ, EUGENIO

Vecino de Azpeitia, tras su detención fue juzgado por un tribunal militar franquista y condenado a la pena de muerte. Posteriormente le fue conmutada⁵⁴⁹.

ORBEGOZO EMBIL, ALEJANDRO

Industrial alpargatero, Alejandro fue militante del Partido Carlista hasta 1931. En aquel año se afilió al PNV y accedió al cargo público de síndico tras la formación de la corporación municipal azpeitiarra en el mes de abril. Considerado uno de los tres representantes nacionalistas en aquella corporación municipal, Alejandro fue un firme defensor de los derechos históricos vascos durante su mandato, el cual finalizaría con las elecciones municipales de abril de 1933. Entre sus propuestas destacó la defensa del Estatuto de Estella, la rotulación de los nombres de las calles en euskera, y el ensalzamiento de figuras claves de la cultura vasca como el historiador y escritor azpeitiarra Carmelo Echegaray⁵⁵⁰.

Tras el fracaso del Estatuto de Estella, parece ser que Alejandro abandonó el PNV y por ende la actividad política, debido a que el PNV “comenzó con un estatuto que le llaman de Vitoria, laico y separatista”. Poco después de ser conquistada Azpeitia por las fuerzas requetés, Alejandro fue multado por el primer comandante militar de Azpeitia, Emilio Gómez del Villa; si bien, su sucesor, el capitán Solchaga, revocó la sanción. Posteriormente, a mediados de 1938, la Guardia Civil de Azpeitia envió un informe a la Comisaría de Investigación y Vigilancia de Donostia en la que se detallaban los antecedentes de Alejandro Orbegozo. Asimismo, se señalaba la mencionada sanción y su supuesta actividad propagandística “anti-española (...) trasladándose a los caseiros con el fin de seguir fomentando el odio a todo lo que representa el sentir de la Nueva España”. Por este motivo, el 15 de julio de 1938 fue encarcelado en la prisión de Ondarreta a la espera de ser juzgado en consejo de guerra por un posible delito de “auxilio a la rebelión”.

Sin embargo, en sus explicaciones ante el juez militar instructor Alejandro negó las acusaciones de la Guardia Civil y expuso de qué forma colaboró económicamente con la Junta de Guerra Carlista de Azpeitia, de la cual fueron miembros sus hermanos Casto y Julián, así como su cuñado el alcalde Roque Astigarraga. Éstos, a su vez, actuaron como testigos en la causa, ratificando la declaración del encausado y eximiéndole de todo delito. Del mismo modo, el entonces jefe local de Falange, Hilario Bereciartua Uranga, remarcaba en su informe la ayuda que Alejandro prestó a todos aquellos “elementos carlistas que eran perseguidos” por el Comité de Defensa.

En paralelo a la fase de instrucción la enfermería de la cárcel de Ondarreta dio cuenta de la “artritis deformante” que sufría el encartado, por lo que el 8 de septiembre de 1938 se le concedió la libertad condicional. Asimismo, en febrero de 1939, solicitó poder trasladarse a diferentes municipios de Gipuzkoa para la obtención de materias primas para su negocio. Finalmente, el 27 de abril de 1939 fue absuelto de todo cargo, quedando en situación de libertad definitiva⁵⁵¹.

ORBEGOZO GOENAGA, JOSE FRANCISCO

José Francisco nació en 1909 y era oriundo del caserío Uranga del barrio de Aratz-Erreka. En 1934 se encontraba citado en un listado elaborado por el ayuntamiento de Azpeitia relativo a obreros que solicitaban trabajo. Aunque desconocemos su actuación tras el inicio de la guerra, en septiembre de 1937 se encontraba recluido en el campo de concentración de Miranda del Ebro junto a decenas de prisioneros capturados por el ejército golpista⁵⁵², por lo que es probable que José hubiera actuado como miliciano. En cualquier caso, en aquel mes de septiembre fue trasladado a Bilbao, donde se abrió un procesamiento sumarísimo de urgencia contra este azpeitiarra. Sin embargo, el 16 de septiembre de 1938 el caso fue sobreseído al haber fallecido José⁵⁵³. Seguramente, falleció en prisión preventiva.

ORBEGOZO MACAZAGA, IGNACIO

Vecino de la parte vieja azpeitiarra, Ignacio concluyó sus estudios de medicina en junio de 1936 en Salamanca. Militante del partido nacionalista, al regresar a Azpeitia e iniciarse la guerra, fue requerido por el Comité de Defensa para asistir a los milicianos que acudían al frente de Beasain. Posteriormente, tras la caída de Azpeitia, continuó prestando sus servicios en diferentes sectores como Eibar o Lekeitio⁵⁵⁴, siendo ascendido al cargo de *mayor* por la Jefatura de Sanidad Militar del Gobierno Vasco en julio de 1937, y actuando desde entonces como jefe de sanidad de la 50ª división. Finalmente, a mediados de agosto de ese mismo año fue capturado en Santoña⁵⁵⁵.

Tras su detención y encarcelamiento en el penal de El Dueso, Ignacio fue juzgado en consejo de guerra junto a una veintena de combatientes vascos. El 6 de septiembre de 1937 fue condenado a la pena de muerte por un supuesto delito de “rebelión militar”, si bien, en el mes de octubre la Secretaría General de Estado le conmutó la pena “por la de inferior en rango”, es decir, por la reclusión perpetua⁵⁵⁶. Una vez condenado fue trasladado a la prisión central de Burgos y de ésta a un batallón de trabajadores a Almedralejo (Extremadura)⁵⁵⁷, donde permaneció recluido hasta 1942. En marzo de ese mismo año ingresó en la prisión de Ondarreta, siendo de nuevo procesado por un juzgado militar. En esta ocasión, se trató de un procedimiento sumarísimo ordinario con el objetivo de aclarar “la conducta político social” del encausado “durante el período de rebeldía rojo-separatistas”. Sin embargo, el juzgado militar reconoció que el imputado ya había sido juzgado por los mismo supuestos delitos, por lo que el 30 de junio de 1943 se dictó el sobreseimiento de la causa⁵⁵⁸.

Anteriormente, el 26 de enero de 1943, Ignacio había quedado en situación de libertad condicional⁵⁵⁹.

ORBEGOZO ODRIOZOLA, JUAN

Nacido en 1912 y vecino de la calle Arzubia. Oriundo del caserío Eizmendi del barrio de Elosiaga. Gudari del batallón nacionalista *Irrintzi*. Capturado y juzgado en consejo de guerra en Bilbao. El 4 de agosto de 1938 se dictó el sobreseimiento del caso y su clasificación en el “Apartado B”, “dado sus antecedentes y actuación durante el dominio rojo”, lo que supuso su internamiento en un batallón de trabajadores. En consecuencia, fue recluido en el campo de concentración de San Pedro de Cardeña hasta su traslado en noviembre de 1939 al batallón de Trabajadores nº2 instalado en Rentería. En el mes de diciembre de ese mismo año quedaría en libertad gracias al aval presentado por dos miembros de Falange de Azpeitia⁵⁶⁰.

⁵⁴⁹ AGMG-CCEP, PM.

⁵⁵⁰ AUA (Sig. 274-02; Cód. 12).

⁵⁵¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2284/38 (AIRMN).

⁵⁵² AGMAV, C. 1252, 29.

⁵⁵³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1195/38 (AIRMN).

⁵⁵⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 4/37 (AIRMN).

⁵⁵⁵ CDMH (Exp. D-7).

⁵⁵⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 4/37 (AIRMN).

⁵⁵⁷ Testimonio familiar.

⁵⁵⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 655/43 (AIRMN).

⁵⁵⁹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁶⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 13694/38 (AIRMN). / AGMG (1578)

ORBEGOZO ORBEGOZO, JOSE BERNABE "OTARTE"

Oriundo del caserío Belaetxe, Bernabé fue una figura de gran relevancia en el nacionalismo vasco de izquierdas. Escritor, secretario de ANV de Gipuzkoa y periodista del órgano de prensa de este partido, *Tierra Vasca*, *Otarte* fue uno de los oradores euskaldunes más importantes durante la guerra⁵⁶¹. Firme defensor de la unión de ANV con el Frente Popular, formó parte de la Comisaría de Guerra de la Junta de Defensa de Gipuzkoa y del Comité Nacional de ANV⁵⁶². Posteriormente, fue comandante del batallón *Euzko Indarra* hasta su captura en Cantabria en agosto de 1937 tras la rendición conocida como el Pacto de Santoña. Pocos días antes el Gobierno Vasco lo había designado comisario de Gobernación, formando parte del grupo de funcionarios de dicho Gobierno a los que el lehendakari intentó evacuar el 17 agosto mediante petición expresa al ministro de Defensa Indalecio Prieto⁵⁶³.

Tras su captura fue juzgado en consejo de guerra en Santoña, siendo condenado a 30 años de reclusión. Posteriormente fue trasladado a la prisión de Larrinaga, y en julio de 1938 a la penitenciaría de Burgos⁵⁶⁴. El 17 de julio de 1943 recobró la libertad, si bien, parece ser que vivió durante dos años en la clandestinidad en Madrid bajo las directrices del Gobierno Vasco en el exilio. Fue entonces, cuando enfermó y acabó exiliándose a Venezuela desde el Estado francés.

Ya en 1952 regresó a Euskal Herria ingresando temporalmente en la prisión de Ondarreta, siendo puesto en libertad condicional el día 18 de noviembre. Y es que a pesar de haber negociado su regreso, contra Bernabé se abrió una nueva causa judicial en relación a su supuesta implicación en la reconstrucción en la clandestinidad de ANV⁵⁶⁵. Esta imputación tan sólo fue sobreseída tras constatar el tribunal militar su fallecimiento en octubre de 1953 en el accidente de autobús ocurrido en Zestoa a consecuencia de una riada⁵⁶⁶.

ORBEGOZO ORBEGOZO, LUCAS MANUEL "BELAETXE"

Nacido en 1913, Lucas se dio a conocer en 1935 como harrijasotzaila en la plaza de toros de Azpeitia. Quizás por ello, de acorde a sus capacidades físicas, fue sargento acemilero del batallón *Euzko Indarra* a partir de octubre de 1936 y hasta su detención en Laredo en agosto de 1937. Anteriormente, es probable que actuara en Azpeitia al servicio del Comité de Defensa.

Ya en septiembre de 1937 fue enviado al campo de concentración de Miranda del Ebro, para con posterioridad ser trasladado a San Juan de Muzarrifar (Zaragoza), bajo la tutela de la segunda compañía del batallón de trabajadores nº 25. Tras aproximadamente mes y medio en Aragón, fue de nuevo enviado a Miranda del Ebro donde sería probablemente clasificado por la Comisión de Clasificación de Prisioneros, antes de ser destinado al batallón de trabajadores nº 64 en Estella.

A partir de ese momento, la historia de Lucas está ligada al resto de compañeros juzgados tras el episodio de Villa Felisa en el frente de Teruel. Incorporado al tercio de *San Ignacio*, el 2 de marzo de 1939 fue capturado junto a otros cuatro azpeitiarras por las tropas republicanas, mientras intentaban alcanzar un caserío del que pretendían tomar unas gallinas. Desde su captura y hasta el final de la guerra, Lucas actuó a las órdenes del ejército republicano en la brigada antiaérea nº 17 en Valencia. Al regresar a Azpeitia fue detenido y encarcelado en la prisión de este municipio, al haber sido denunciado por un delito de desertión al igual que el resto de compañeros juzgados. En diciembre de 1939 fue trasladado a la prisión de Ondarreta a la espera de ser juzgado en consejo de guerra, donde ratificó la declaración prestada en el mes de mayo ante la Guardia Civil de Azpeitia. En ella, argumentaba cómo fueron capturados, sin obviar que con anterioridad a la guerra fue una persona de ideas nacionalistas. En este sentido, tanto los informes de falange como de alcaldía de Azpeitia remarcaron que a pesar de su ideología era una persona de "muy buena conducta".

Finalmente, el 1 de mayo de 1940 el tribunal militar consideró que no se había dado un acto de desertión sino que los encartados habían sido capturados por las tropas enemigas, por lo que todos ellos quedaron absueltos y en situación de libertad definitiva⁵⁶⁷.

OTAÑO OYARZABAL, MARCELO

Natural de Azpeitia y vecino de Azkoitia, Marcelo fue combatiente del batallón *Loyola* hasta su captura en Cantabria a mediados de 1937. En septiembre de ese mismo año fue juzgado en Santoña mediante procedimiento sumarísimo de urgencia, junto a una veintena de combatientes de diferentes batallones y procedencia. En el caso concreto de Marcelo, el consejo de guerra daba por probada su actuación en varios frentes de guerra "siendo ascendido a teniente", sin que constara ningún otro "delito".

En consecuencia, el 30 de septiembre de 1937 fue condenado a la pena de reclusión perpetua por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión", con la accesoria de inhabilitación absoluta⁵⁶⁸. Tras la condena fue encarcelado en la prisión de El Dueso, donde permaneció hasta que en agosto de 1938 fue trasladado a la penitenciaría del Puerto de Santa María en Cádiz. Dos años después, concretamente el 20 de agosto de 1940, le fue otorgada la prisión atenuada⁵⁶⁹.

OYARZABAL ABALIA, JOSE MARIA

José María era un niño de 9 años de edad cuando en 1936 estalló la guerra. Trece años más tarde, en 1949, se encontraba alistado en el batallón de cazadores de montaña *Montejurra* nº 20. En el mes de septiembre fue acusado de desertión, siendo condenado el 14 de marzo de 1950 a 1 año de prisión militar "debiendo pasar a un Cuerpo de Disciplina a cumplir el tiempo de servicio que le reste en filas, una vez extinguida la pena privativa de libertad"⁵⁷⁰. Pocos meses después, en julio de ese mismo año, José María volvió a ser acusado de desertión. En esta ocasión no pudo ser juzgado por ignorarse su paradero, por lo que fue declarado en rebeldía⁵⁷¹.

QUINTANA LORENZO, MODESTO

Natural de Azpeitia, durante el gobierno del Frente Popular y tras el comienzo de la Guerra Civil ejerció de subalterno en el Departamento de Abastos en Donostia. Posteriormente, huyó a Bilbao y prestó en la prisión de El Carmelo como guardia "resultando confusa e incierta su actuación en dicha prisión por la contradicción de testimonios obrantes en autos". Con todo, el 12 de marzo de 1943 fue condenado por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión" a 12 años y 1 día de reclusión menor, si bien, posteriormente le fue conmutada por una pena de 6 años de prisión. Para entonces Modesto ya llevaba encarcelado más de 5 años.

⁵⁶¹ RENOBALLES, E.: ANV, el otro nacionalismo. Historia de Acción Nacionalista Vasca. (2005).

⁵⁶² URGOITIA BADIOLA, J. A.: Crónica de la Guerra Civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular. 5v. (2001).

⁵⁶³ OLAZABAL ESTECHA, C. M.: Pactos y traiciones. Los Archivos Secretos de la Guerra en Euzkadi. 3V. (2009).

⁵⁶⁴ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁶⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 3/37 (AIRMN).

⁵⁶⁶ EGAÑA, I.: Los crímenes de Franco en Euskal Herria, 1936-1940. (2009).

⁵⁶⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2286/40 (AIRMN).

⁵⁶⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 65/37 (AIRMN).

⁵⁶⁹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁷⁰ Sumario ordinario 297/49 (AIRMN).

⁵⁷¹ Causa 239/50 (AIRMN).

QUINTELA BAEZA, ANTONIO

Natural de Madrid y vecino de Azpeitia desde 1935, Antonio era pintor de profesión y militante de la UGT. Tras los sucesos revolucionarios de 1934 estuvo encarcelado en el fuerte de Guadalupe en Hondarribia durante 1 mes y medio sin que fuera juzgado. En aquel entonces residía en Zarautz. Tras el inicio de la guerra quedó a las órdenes del Comité de Defensa de Azpeitia, prestando servicios de guardia armada, tanto en esta localidad como en el cercano municipio de Bidania. Posteriormente huyó a Bilbao, incorporándose como miliciano al batallón UHP en octubre 1936. El 14 de mayo de 1937 fue herido en Amorebieta y trasladado al hospital de Bilbao, siendo evacuado poco después a Karrantza y de aquí al hospital de Ribadesella. Aún convaleciente, en agosto de 1937, intentó llegar al Estado francés a bordo del vapor *Aller*. Sin embargo, la embarcación fue apresada en alta mar y Antonio detenido. En octubre de 1937, la Comisión Clasificadora de Prisioneros de Vitoria decidió mantenerlo en prisión e instar a la apertura de diligencias, tras haber sido informado de los "antecedentes" de Antonio por parte de las autoridades franquistas de Azpeitia. En dichos documentos se señalaba al encausado como una persona de izquierdas, que tanto en los sucesos de octubre de 1934 como en lo acontecido en Azpeitia a partir de julio de 1936 había tenido una actividad destacada. En concreto, se acusaba a Antonio de repartir "prensa del Frente Popular" y de haber participado en requisas, detenciones y servicios de guardia armada. En consecuencia, el 3 de noviembre de 1938 se ordenó la apertura de un procedimiento sumarísimo de urgencia contra Antonio, derivándose dicha actuación al juzgado nº 14 de Donostia. Trasladado a la prisión de Ondarreta el 2 de marzo de 1939, en el mes de abril declaró ante el juez instructor negando las acusaciones de haber participado en requisas y detenciones. Al mismo tiempo, ni Falange ni alcaldía de Azpeitia pudieron aportar testigos que corroboraran las acusaciones vertidas contra el encartado. Por ello, el 9 de agosto de 1939 se dictó el sobreseimiento de la causa y la puesta en libertad de Antonio⁵⁷².

QUINTELA BAEZA, FERNANDO

Al igual que su hermano Antonio, Fernando estuvo afiliado a UGT durante el periodo republicano. Nacido en Madrid y tapicero de profesión, tras el inicio de la guerra prestó servicios de guardia armada "en la línea telefónica" a las órdenes del Comité de Defensa de Azpeitia, localidad en la que residía. En septiembre de 1936 huyó de Azpeitia en dirección a Bizkaia uniéndose al batallón de zapadores *García Hernández* de Izquierda Republicana, cuerpo del Ejército Vasco al que sirvió hasta su detención en Cantabria en agosto de 1937. Tras su captura fue recluido en el seminario de monte Corbán en Santander, habilitado como campo de concentración. En noviembre de 1937 fue trasladado a la prisión de Los Escolapios en Bilbao, lugar en el que permaneció hasta su traslado al campo de concentración de Murguia, habiendo sido forzado a prestar sus servicios en un batallón de trabajadores. Ya en noviembre de 1939, el juzgado militar de Vitoria abrió instrucción contra Fernando, solicitando información de sus antecedentes a las autoridades franquistas de Azpeitia. Éstas, sobre todo el escrito de la Guardia Civil, incidían en la "peligrosidad" del individuo, si bien, el juez militar le otorgó la libertad vigilada en diciembre de 1939⁵⁷³. Por otro lado, con anterioridad a este enjuiciamiento Fernando se vio implicado en otro proceso sumarísimo de urgencia a comienzos de 1938. En éste, se le implicaba junto a otros milicianos en el asesinato del párroco de Igorre en Galdakao el 24 de mayo de 1937. Ya en el momento del suceso las autoridades del Gobierno Vasco abrieron una investigación, si bien, los investigados fueron puestos en libertad continuando su labor en el frente de guerra. En cualquier caso, el 21 de abril de 1938, la Auditoria de Guerra archivó la causa por dos razones: por la falta de pruebas tras el interrogatorio a varios testigos, y por ignorar el paradero de los acusados (en el caso de Fernando, recluido en un batallón de trabajadores)⁵⁷⁴.

TORRANO SENAR, MANUEL

Natural del concejo de Torrano perteneciente al valle navarro de Ergoiena, Manuel aparece por primera vez citado en 1935 en un listado de trabajadores residentes en Azpeitia en situación de paro laboral. Posteriormente, tras el inicio de la guerra, prestó servicios a las órdenes del Comité de Defensa de la localidad. En concreto, según la sentencia que lo condenó a 12 años y 1 día de prisión el 8 de marzo de 1937, Manuel "estuvo revisando salvoconductos de los coches que pasaban por la carretera, yendo armados de escopeta", transportó arena desde Zarautz para la construcción de refugios antiaéreos, y participó en la voladura del puente de Mandubia con el objetivo de detener a las tropas golpistas⁵⁷⁵. Encarcelado en Ondarreta, cuatro meses después de emitirse la sentencia, fue trasladado a la prisión de San Cristóbal junto al otro azpeitiarra condenado en la misma causa: José María Aguirre Arregui. Ambos, fallecieron en este centro de reclusión. José María al poco tiempo de ser recluido en el fuerte, el 8 de septiembre de 1937. Manuel, en cambio, el 1 de diciembre de 1941⁵⁷⁶, tras haber participado en la fuga del 22 de mayo de 1938 y haber sido condenado por ello a 17 años, 4 meses y 1 día de prisión⁵⁷⁷. Manuel fue enterrado en el cementerio del pueblo de Artica⁵⁷⁸.

UCIN ODRIOZOLA, ANTONIO

Nacido en 1914 y oriundo del caserío Ondarre, Antonio fue combatiente del Ejército vasco⁵⁷⁹. A finales de 1937 parece ser que se encontraba encarcelado en Bilbao, a la espera de ser juzgado en consejo de guerra. El 29 de diciembre de ese mismo año el juez militar dictó "el desglose por conveniencias procesales de los documentos y actuaciones referentes" al encausado⁵⁸⁰. Por ello, a partir de 1938 Antonio fue enjuiciado en un nuevo procedimiento sumarísimo de urgencia, esta vez a cargo del juzgado militar nº 14 de Donostia. Finalmente, el 11 de mayo 1939 se dictó el sobreseimiento de la causa y la puesta en libertad de Antonio⁵⁸¹.

URANGA GURRUCHAGA, JOSE ANTONIO "BAKEO"

Natural de caserío Ibartzabal del barrio de Urrestilla, José Antonio marchó hacia Bilbao ante la inminente entrada de las tropas franquistas en Azpeitia el 20 de septiembre de 1936. En febrero de 1937 se alistó de manera voluntaria al batallón *Amayur*, con el cual combatió en diferentes frentes de guerra. El 26 de agosto de 1937 fue detenido en Laredo, permaneciendo prisionero en el campo de concentración de esta localidad durante aproximadamente 40 días. Al igual que Jesús Odriozola fue enviado a San Juan de Muzarifar (Zaragoza) bajo la tutela de la segunda compañía del batallón de trabajadores nº 25. Tras ser interrogado por la Comisión de Prisioneros de Zaragoza, ésta lo clasificó

⁵⁷² Procedimiento sumarísimo de urgencia 14514/38 (AIRMN).

⁵⁷³ Procedimiento sumarísimo de urgencia 103006/39 (AIRMN).

⁵⁷⁴ Diligencias previas 14514/38 (AIRMN).

⁵⁷⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36 (AIRMN).

⁵⁷⁶ SIERRA, F. y ALFORJA, I.: Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas.

⁵⁷⁷ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁷⁸ Registro Civil de Ansoain.

⁵⁷⁹ LOINAZ ETXANIZ, A.: Nire Oroitzapenak (2001).

⁵⁸⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 1193/38 (AIRMN).

⁵⁸¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 10212/38 (AIRMN).

en el "apartado C", "utilizando como elementos de juicio para esta clasificación la declaración del interesado", la "impresión producida", y los informes obtenidos. En concreto, la Comisión había recibido en informe de la Guardia Civil de Azpeitia en el que se decía que a pesar de que "se desconoce en gran parte su actuación" era simpatizante del Partido Comunista, afiliado a UGT, y de mala conducta al haber estado detenido varios días tras una pelea con un vecino llamado José María Querejeta Aguirre. Sin embargo, la declaración que prestó este testigo en las diligencias previas que se abrieron contra José Antonio confirmó que la disputa fue personal y sin implicaciones políticas. Además de ello, los informes que desde comienzos de 1939 emitieron Falange y el ayuntamiento de Azpeitia no corroboraban actuación alguna contraria al "Glorioso Movimiento", durante la permanencia del encartado en Azpeitia. El 29 de septiembre de 1938 fue trasladado a la prisión de Los Escolapios, y ya en 1939 a la de Ondarreta a la espera de ser juzgado. El 29 de agosto de 1939 el juzgado militar nº 11 de Donostia decidió otorgarle la libertad provisional, dictándose posteriormente su absolución⁵⁸².

URANGA ZUBIZARRETA, FELIPE "AZILLERRI"

Ya en el mes de agosto de 1936, Felipe se encontraba formando parte de los más de mil combatientes vascos a las órdenes de las Milicias Vascas formadas en Azpeitia⁵⁸³. Posteriormente, tras el repliegue hacia Bizkaia, es probable que estuviera enrolado en el batallón *Itxarkundia* hasta su detención a mediados de 1937. El 4 de junio de 1938, encontrándose encarcelado en la prisión de Ondarreta, fue juzgado en procedimiento sumarísimo de urgencia, dictándose el sobreseimiento de la causa y su puesta en libertad definitiva el 31 de enero de 1940. Previamente, el 22 de julio de 1939, le había sido concedida la prisión atenuada⁵⁸⁴. Por otro lado, varios hermanos de Felipe combatieron en ejército franquista como soldados forzosos⁵⁸⁵. Uno de ellos, José, falleció en el frente de guerra el 11 de junio de 1937. Nicolás, por su parte, fue interrogado por la Guardia Civil de Azkoitia al no personarse en la caja de recluta tras haber sido citado en abril de 1937⁵⁸⁶.

URBIETA ARREGUI, JUAN

Juan era natural y vecino del barrio de Loiola. Ebanista de profesión, durante la guerra en Hego Euskal Herria fue combatiente del batallón *Aralar*, llegando a ostentar el grado de teniente. Detenido en Cantabria en agosto de 1937, fue juzgado en consejo de guerra en la plaza de Santoña y condenado a 20 años de prisión el 2 de octubre de ese mismo año⁵⁸⁷. Encarcelado en la prisión de El Dueso, el 24 de agosto de 1938 fue trasladado a la penitenciaría del Puerto de Santa María (Cádiz). Por aquel entonces Juan tenía 28 años de edad⁵⁸⁸.

URDALLETA UZCUDUN, IGNACIO "KATRAN"

Nacido en 1915 y vecino de la calle Iglesia, Ignacio quedó enrolado desde comienzos del mes de agosto de 1936 en las milicias de izquierdas formadas en Azpeitia. Posteriormente, tras huir de la localidad pasó a formar parte del batallón *UHP* de las JSU, unidad militar del Ejército Vasco con la que actuó en varios frentes hasta su detención en Cantabria en agosto de 1937⁵⁸⁹. Recluido en un batallón de trabajadores, a comienzos de 1938 fue trasladado a Bilbao para ser juzgado en un procedimiento sumarísimo de urgencia. El 18 de agosto de ese mismo año, la Auditoría de Guerra ratificó la sentencia absolutoria del juzgado militar y el regreso de Ignacio a un batallón de trabajadores "dados sus antecedentes y actuación durante el dominio rojo"⁵⁹⁰. Ya en 1940, Ignacio fue declarado "desafecto" por el ayuntamiento de Azpeitia con motivo del cierre del acta de clasificación de mozos pertenecientes al reemplazo de 1936. Por aquel entonces Ignacio se encontraba en régimen de libertad vigilada⁵⁹¹.

VALVERDE ZUBIARRAIN, JOSE

José era natural de Donostia pero vecino de Azpeitia. Durante gran parte del período republicano fue el máximo representante de Unión Republicana en Azpeitia, elevando iniciativas al ayuntamiento tales como el cambio de nombre de la plaza Mayor por el de "plaza de la República" en febrero de 1933⁵⁹². Al parecer, antes del inicio de la guerra había abandonado cualquier puesto de responsabilidad, y ya en septiembre de 1936, ante la inminente entrada de las tropas sublevadas en Azpeitia, huyó a Bilbao. Según el juez instructor militar de Donostia responsable de su enjuiciamiento a partir de finales de 1937, en la capital vizcaína se limitó a "vivir de un crédito bancario". Con todo, el 12 de abril de 1938 la justicia militar franquista ordenó la puesta en libertad de José, considerando que el tiempo de prisión preventiva que había sufrido era suficiente sanción⁵⁹³.

VIQUENDI OTEGUI, VALENTIN

Nacido en 1908 y ebanista de profesión, Valentín trabajó en la empresa de muebles Dámaso Azcue durante el período republicano. Tras el inicio de la guerra, actuó como voluntario a las órdenes del Comité de Defensa de Azpeitia. En concreto, Valentín prestó en el servicio de telégrafos hasta su huida a Bizkaia. Posteriormente, quedó enrolado en el Ejército Vasco hasta su detención en Cantabria el 27 de agosto de 1937. Encarcelado en El Dueso, fue juzgado en consejo de guerra en la plaza de Santoña. El 20 de octubre de ese mismo año fue condenado a 30 años de reclusión mayor por un delito de "adhesión a la rebelión"⁵⁹⁴, siendo trasladado a la prisión del Puerto de Santa María el 11 de agosto de 1938⁵⁹⁵. El 29 de abril de 1943 la Comisión Central de Examen de Penas le conmutó la condena a 6 años de prisión menor⁵⁹⁶.

⁵⁸² Procedimiento sumarísimo de urgencia 2044/39 (AIRMN).

⁵⁸³ CDMH (PS Bilbao 64).

⁵⁸⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 14973/38 (AIRMN).

⁵⁸⁵ AUA (Sig. 332-01; Cód. 215).

⁵⁸⁶ Expediente s.n. (1937) (AIRMN).

⁵⁸⁷ Procedimiento sumarísimo de urgencia 64/37 (AIRMN).

⁵⁸⁸ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁸⁹ AUA (Sig. 472-01; Cód. 215).

⁵⁹⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 10427/38 (AIRMN).

⁵⁹¹ AUA (Sig. 472-01; Cód. 215).

⁵⁹² AUA (Sig. 274-02; Cód. 12).

⁵⁹³ Información gubernativa 421/38 (AIRMN).

⁵⁹⁴ Procedimiento sumarísimo de urgencia 105/37 (AIRMN).

⁵⁹⁵ Ficha penitenciaria (AGA).

⁵⁹⁶ AGMG (Exp. 56641).

ZABALA ILLARRAMENDI, JOSE

Nacido en 1913 en el caserío Badiogitxo del barrio de Izarraitz. José era simpatizante nacionalista, sin que se le conozca ningún tipo de afiliación. Tras el inicio de la guerra prestó servicios de guardia armada y, según la sentencia por la que fue condenado a reclusión perpetua, participó también en requisas. Además de ello, entre el 5 y el 31 de agosto de 1936 figura como combatiente de las milicias vascas formadas en Azpeitia⁵⁹⁷. Tras la caída de este municipio y hasta su detención en Cantabria es probable que combatiera en diferentes frentes de guerra. El 2 de noviembre de 1937 declaró ante el juez militar instructor mientras permanecía encarcelado en la prisión de El Dueso. Juzgado junto a una veintena de excombatientes vascos, el 8 de enero de 1938 el consejo de guerra celebrado en Santoña emitió su veredicto⁵⁹⁸, siendo trasladado en el mes de agosto a la prisión del Puerto de Santa María⁵⁹⁹.

ZABALETA GARATE, LUIS

Este azpeitiarra nacido en 1915 y vecino de Donostia estuvo afiliado a STV durante el periodo republicano. Moldeador de profesión, al iniciarse la guerra se incorporó a las milicias vascas de forma voluntaria. Posteriormente, y hasta su detención en Cantabria en agosto de 1937, actuó en varios frentes de guerra como combatiente del batallón nacionalista *Aralar*. Por ello, el 12 de octubre de 1937 fue condenado en consejo de guerra celebrado en Santoña a la pena de reclusión perpetua por un supuesto delito de "adhesión a la rebelión"⁶⁰⁰.

ZABALETA OLAZABAL, GLORIA

Alpargatera de profesión y militante de *Emakume*, Gloria fue detenida e interrogada por la Guardia Civil de Azpeitia el 13 de abril de 1938, tras la denuncia interpuesta por varios vecinos de Azpeitia. A Gloria se le acusaba de haber participado en las requisas de gallinas efectuadas tanto en la casa del párroco como en la del exalcalde del barrio de Nuarbe en agosto de 1936. En su declaración, Gloria relató cómo los azpeitiarras Anastasio Errasti "Achero" y José María Garmendia "Koipe" les invitaron a ella y a su amiga María Altuna a subir al coche que conducían, dirigiéndose al barrio de Nuarbe. Según la encausada "los chicos marcharon a por un recado" quedando ellas en el coche, desconociendo éstas los decomisos que se practicaron. Sin embargo, la Guardia Civil hizo constar al juzgado de instrucción de Donostia que además de esta supuesta participación en requisas, Gloria había servido como cocinera para los milicianos movilizados en Azpeitia. Asimismo, los informes del jefe local de falange de Azpeitia, Hilario Bereciartua, y del alcalde, Roque Astigarraga, incidieron en el ideario nacionalista de las encausadas, calificándolas de "exaltadas separatistas", y proponiendo testigos que podían certificar la implicación de las detenidas en los decomisos practicados en Nuarbe. Trasladada a la prisión de Ondarreta, en noviembre de 1938 prestó declaración ante el juez militar instructor, ratificándose en lo que ya había declarado ante la Guardia Civil de Azpeitia en el caso de las requisas por las que fue denunciada. Del mismo modo, Gloria, al igual que María, reconoció su pertenencia a *Emakume*, si bien, limitó su actuación a los servicios prestados en las cocinas habilitadas para los milicianos. Con todo, el 10 de enero de 1939 Gloria y María fueron condenadas a 4 meses de arresto mayor. No obstante, fueron puestas en libertad al considerar el tribunal que la pena había sido abonada mediante el tiempo que habían permanecido en prisión preventiva⁶⁰¹.

ZUBIAURRE JAUREGUI, JOSE MARIA

José María fue detenido junto a seis azpeitiarras más el 2 diciembre de 1936, tras abrirse contra ellos una causa sumarísima de urgencia en el tribunal militar de instrucción nº 4 de Donostia. A todos ellos, se les acusaba de un supuesto delito de "rebelión militar". En el caso concreto de José María, se le acusaba de ser "simpatizante nacionalista (...) aunque no formaba parte del partido" y de haber participado junto con tres de los detenidos en la voladura del puente de Mandubia el 25 de julio de 1936 para obstaculizar la entrada de las tropas franquistas en Azpeitia. Asimismo, se señalaba su actuación en el transporte de sacos de arena desde Zarautz a Azpeitia para construir refugios contra los ataques aéreos, y en el traslado a Loiola de unos depósitos de gasolina. Con todo, el 8 de marzo de 1937 fue condenado a 12 años y 1 día de prisión por un supuesto delito de "auxilio a la rebelión"⁶⁰². Tras la sentencia fue trasladado al fuerte de San Cristóbal en julio de 1937, permaneciendo en esta prisión hasta septiembre de 1938. En dicha fecha fue enviado a la penitenciaría de la isla de San Simón (Vigo)⁶⁰³, siendo posteriormente enviado a la prisión de Astorga (León). El 2 de diciembre de 1939 su destino fue la cárcel de Lugo, donde permaneció al menos hasta el 16 de abril de 1940⁶⁰⁴.

ZUBIMENDI OLAIZOLA, IGNACIO

Nacido en 1917 en el caserío Larre del barrio de Oinatz, Ignacio huyó de Azpeitia el 19 de septiembre de 1936, ante la inminente entrada de las tropas sublevadas en la localidad. Ya en Bilbao, se enroló voluntariamente en el batallón nacionalista de infantería *Loyola*, dirigido por el eibarrés Lino Lazkano. En esta unidad militar combatió en varios frentes hasta su captura en la localidad cántabra de Castro Urdiales en agosto de 1937, siendo trasladado poco después al penal de El Dueso. Clasificado como prisionero de guerra, probablemente por la Comisión Clasificación de Prisioneros de Miranda del Ebro, fue destinado al batallón de trabajadores nº 64 de Estella. De este batallón salieron Ignacio y el resto de azpeitiarras encausados por el episodio de Villa Felisa en el frente de Teruel, tras quedar todos ellos enrolados en el tercio de *San Ignacio* a comienzos de 1938. El 2 de marzo de 1938, los hermanos Odriozola Alberdi, Lucas Orbegozo, Tomás Odriozola e Ignacio fueron hechos prisioneros por el ejército republicano cuando se dirigían a un caserío abandonado del que pretendían obtener varias gallinas. Sin embargo, todos ellos fueron acusados de haber desertado, y con posterioridad haber servido en el "ejército enemigo" desde entonces y hasta el final de la guerra. Por ello, a partir del mes de mayo de 1939 se abrió un proceso sumarísimo contra Ignacio y el resto de azpeitiarras implicados. En su declaración ante el juez militar Ignacio relató el episodio en el que fueron capturados. Además de ello, explicó como desde su captura fue integrado en un cuerpo antiaéreo del ejército republicano hasta su entrega en Madrid al finalizar la guerra. El 1 de mayo de 1941 el tribunal militar argumentaba que tanto Ignacio como el resto de los encausados eran de "ideología separatista" pero de "buena conducta", y daba por buena la versión de la captura. Por ello, los encausados fueron absueltos y puestos en libertad⁶⁰⁵.

⁵⁹⁷ CDMH (PS Bilbao 64).

⁵⁹⁸ Procedimiento sumarísimo de urgencia 196/37 (AIRMN).

⁵⁹⁹ Ficha penitenciaria (AGA).

⁶⁰⁰ Procedimiento sumarísimo de urgencia 96/37 (AIRMN).

⁶⁰¹ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2967/38 (AIRMN).

⁶⁰² Procedimiento sumarísimo de urgencia 685/36 (AIRMN).

⁶⁰³ SIERRA, F. y ALFORJA, I.: *Fuerte de San Cristóbal, 1938. La gran fuga de las cárceles franquistas*.

⁶⁰⁴ Ficha Penitenciaria (Aga).

⁶⁰⁵ Procedimiento sumarísimo de urgencia 2285/39 (AIRMN).

ZUDUPE ECHEVERRIA, SANTIAGO

Santiago fue uno de los responsables de la implantación del sindicato STV en Azpeitia en 1931. Ebanista de profesión, este militante nacionalista formó parte del Comité de Defensa de Azpeitia tras el inicio de la guerra. No obstante, tal y como certificaron varios vecinos entre 1940 y 1942, Santiago ayudó en todo momento a elementos de derechas detenidos. Tras la caída de Azpeitia actuó en varios frentes de guerra como combatiente del batallón *Amaiur* del Ejército Vasco, hasta ser herido en el frente de Asturias a mediados de 1937⁶⁰⁶. Encarcelado en El Dueso, fue juzgado en consejo de guerra en la plaza de Santoña a comienzos de septiembre de 1937, siendo condenado a la pena de muerte el día 21. Sin embargo, en el mes de octubre del mismo año la Secretaría General de Estado le conmutó la pena "por la de inferior en rango", es decir, por la reclusión perpetua. Una vez condenado fue trasladado a la prisión central de Burgos, y de ésta, el 1 de noviembre de 1939, a los Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares (Madrid). Ya en 1940, encontrándose encarcelado en dicha localidad madrileña, solicitó el indulto, apoyándose en los oficios del exdiputado Ignacio Pérez Arregui, de alcaldía de Azpeitia (para entonces dirigida por Ignacio Egaña Otegui) y de varios "ex cautivos por España y vecinos de Azpeitia". En el caso de Ignacio Pérez, éste relataba cómo Santiago fue a buscarle a él y a su familia a Donostia para trasladarlos a Azpeitia el 31 de julio de 1936 ante el peligro de ser detenidos por los partidarios del Frente Popular. Con respecto a los "ex cautivos", éstos señalaban a Santiago en su escrito como la persona que estando presos en el santuario de Loidola los liberó "rompiendo la puerta" de la celda el 19 de septiembre de 1936. Con todo, el 8 de abril de 1943 le fue conmutada la pena por la de 14 años de reclusión menor⁶⁰⁷, otorgándosele la libertad condicional el día 27⁶⁰⁸.

⁶⁰⁶ Procedimiento sumarísimo de urgencia 29/37 (AIRMN).

⁶⁰⁷ AGMG (Exp. 2279).

⁶⁰⁸ Ficha penitenciaria (AGA).

01

5.

Testimonios

Una cosa el otro día recibí
 la carta de Gabriel y me
 dio un alegría increíble
 era nuestro y es verdad. Teníamos
 un buenas esperanzas nunca
 hemos tenido tan buenas desde
 que ~~escuché~~ el nacimiento
 de Diego al padre que este
 me dio un alegría que todos los soldados
 están esperando de ver al frente
 y ahora es la nuestra.

Gora Cruzkadi

JKatuta

MONTSERRAT Aranbarri Kabero

¿Quién era tu padre, Montse?

Mi padre se llamaba Inazio Aranbarri Barrutia. Nació en Arrona, y luego toda la familia vino a vivir a Azpeitia. Después él se fue a Eibar porque tenía familia allí, y estuvo trabajando en la estación.

Mientras estaba trabajando allí comenzó la guerra. Tu padre marchó a combatir. ¿Cuál fue su trayectoria?

Se marchó con unos conocidos de Eibar, y luchó en el batallón Amuategi. Mi padre se apodaba "Erreketete", y cuando estaba escondido con su batallón, mientras caminaba, un compañero preguntó: "¿Quién anda?", y otro respondió: "Erreketete". Y debió de empezar a tirotear pensando que eran requetés. Y el otro empezó a gritar: "No, no, que es de los nuestros!". Me contó algunas anécdotas como estas. Después, al terminar la guerra, los supervivientes solían hacer una comida en Deba cada año.

Luego le cogieron preso en Gernika y lo llevaron a Castro Urdiales. Allí le tuvieron en un campo de fútbol o en una plaza de toros, y le trasladaron a San-ña. Después estuvo trabajando en el batallón de trabajadores, en Medina de Río Seco y Guadalajara, entre otros. Solían construir calles y carreteras.

¿Cuándo regreso a casa, qué recibimiento tuvo?

Su padre no le admitió en casa. Le dijo, "yo tenía un hijo, pero lo mataron en la guerra". La verdad es que mi abuelo era carlista, mi abuela no, pero mi abuelo y dos tías sí, y no le perdonaron el que hubiera luchado con los republicanos. Por lo tanto, aunque tenía trabajo en Azpeitia, se marchó a Ordizia. Conoció a mi madre mientras estaba allí, y se casaron. Pasado un tiempo mi abuelo fue a pedirle perdón, y regresó a su casa natal. Pero no por mucho tiempo, porque mi madre no sabía hablar euskera, y esto no lo admitieron mis abuelos. Aún así se quedaron a vivir en Azpeitia.

XABIER Arregi Arozena

Unos requetés fusilaron a Leonardo Goenaga "Txaiiber" fuera de un caserío de Mutriku. ¿Qué sabes sobre este suceso?

Los requetés entraron en Azpeitia el 20 de septiembre, y en consecuencia mucha gente huyó del pueblo, entre ellos "Txaiiber". Al parecer, para entonces "Txaiiber" se encontraba en el frente de guerra en la zona de Markina. Dejó en Azpeitia a su esposa e hijo, y acordándose de ellos pensó en regresar a casa, por el monte, por si acaso. Pero al llegar a Mutriku, cansado, y con mucha sed y hambre, fue a buscar cobijo en un caserío. Por lo que decían en el caserío lo recibieron muy bien, pero mientras estaban comiendo, tuvo la mala suerte de que entraron un capitán y seis requetés. Entonces cogieron a "Txaiiber", lo llevaron al campo y lo fusilaron. Creo que además obligaron al dueño del caserío a cavar el agujero para enterrarlo. Yo tenía mucha amistad con su hijo, Bernardo, pero nunca nos contó nada acerca de este tema.

Después de varios años, hacia 1970, Bernardo y un amigo fueron a aquel caserío para recuperar los restos de su padre, ¿no es cierto?

Así es. Bernardo y el dueño de la fábrica donde trabajaba, que era nacionalista, fueron a ese caserío de Mutriku para esclarecer lo sucedido. Allí, el dueño del caserío debió de contarles lo sucedido entre sollozos, y les enseñaron donde estaba el cuerpo. Bernardo y el baserritarra lo desenterraron, y junto con los huesos encontraron una cuchara y una cremallera. Después metieron los huesos en una maleta y los trajeron a Azpeitia, a casa de la tía de Bernardo. Mientras tanto, tres amigos míos fueron a hablar con el rector, para realizar una misa o un acto religioso a "Txaiiber", pero aquel les dijo que no. Sólo admitió que lo enterraran en el cementerio, pero sin nombre, sólo con una cruz. Y fue así como lo enterraron. Desde entonces en la cuadrilla pusimos al rector el apodo de "oiloa" (gallina), ya fue muy cobarde con este tema.

También sabes algo acerca de un médico que fue fusilado en Urrestilla, ¿verdad?

Sí, algo he oído acerca de ese tema. Este chico seguramente vino a Azpeitia huyendo de Donostia, pero cuando aquí también entraron los requetés lo capturaron y lo llevaron a Urrestilla. Lo mataron en la pared del cementerio, y lo enterraron allí.

Recuerdas dos bombardeos que hubo en Azpeitia, y también que murieron dos personas y que quisieron culpar de su autoría a los republicanos

Sí, recuerdo dos que sucedieron el mismo día. Uno sucedió en el camino del cementerio, al lado de la iglesia, murió una persona y otra perdió un ojo. El otro sucedió cerca de la basílica de Loiola, y creo que allí también murió una persona. Fue una pequeña avioneta la que lanzó las bombas. Todos sabíamos que fueron los franquistas, pero la versión oficial decía que fueron los republicanos. Paradójicamente ni la iglesia ni la basílica sufrieron daño alguno, pero murieron dos personas en ese acto de propaganda fascista. Después pusieron una placa en el camino del cementerio, donde aparecía el nombre de la persona que murió y la versión oficial, es decir, la que culpaba a los rojos.

¿Recuerdas alguna otra cosa que quisieras contar?

Recuerdo una anécdota relacionada con Bernardo, el hijo de "Txaiiber". Nosotros, en aquella época, íbamos a la escuela de los Maristas, la cual estaba en la plaza. Algunas veces solía venir un inspector de la Falange. El primer viernes de cada mes solíamos tener fiesta, pero un viernes que debía venir el inspector tuvimos que ir a la escuela. Ese día tenían que inaugurar una nueva bandera española en el balcón que daba a la plaza. El inspector empezó con el discurso de siempre, y todos nosotros, tristes, mirábamos a Bernardo. El inspector le preguntó al marista porqué estábamos así, y el marista le explicó lo sucedido a "Txaiiber", y que Bernardo era su hijo. Entonces se enfadó y cantó las cuarenta. Luego había que inaugurar la bandera. Éramos nosotros los mayores del aula, y decidimos, a modo de protesta, no cantar el "cara al sol". Nos pusieron en formación, y cuando los demás vieron que nosotros no cantábamos, ellos también dejaron de cantar. Aunque después de la inauguración teníamos fiesta, como castigo nos hicieron pasar todo el día en la escuela.

Por otra parte, me acuerdo de un suceso relacionado con el boxeador Uzkudun. Al comenzar la guerra fue al ayuntamiento en busca de cobijo. Entonces había un alcalde jeltzale en el ayuntamiento, y fue bien acogido, pero enseguida aparecieron unos milicianos que le querían matar. El ayuntamiento de Azpeitia le salvó la vida, al no dejar que le capturasen estos milicianos. Luego Uzkudun se fue a Madrid a vivir, pero debió de denunciar a muchas personas. No tuvo en cuenta que le salvaron la vida.

KONTXI Azpiazu Gómez

Tenías siete años cuando comenzó la guerra Kontxi. ¿Qué recuerdas de aquella época?

Recuerdo que antes de que las tropas franquistas entraran a Azpeitia, una noche, mi hermano, Pepe Azpiazu Gómez, que era del CNT, vino a casa para avisar a mi madre de que iban a poner dos barricadas delante de nuestra casa, y que nos fuéramos de allí. Entonces mi hermana, Carmen Azpiazu Gómez, salió de casa y encontró un camión de la CNT. Ese camión nos llevó a Aizarnazabal. Allí teníamos a unos familiares, y estuvimos quince días. Mi hermano se marchó con otro amigo, "Txaiber". Después fusilaron a "Txaiber".

Cuando regresasteis a Azpeitia las tropas sublevadas ya habían entrado. ¿Qué es lo que os encontrasteis al regresar?

Nada más llegar vinieron los requetés a tocarnos la puerta, preguntando si nuestro padre había regresado con nosotras. Les dijimos que no había regresado y se marcharon. Pero no nos dejaron en paz. De hecho a los pocos días nos llegó el aviso de que nos teníamos que marchar del pueblo. Creían que como nuestro padre había huido, nosotras también nos teníamos que marchar. Al final, con la ayuda de un tío, conseguimos quedarnos aquí. Luego enviaron a unos soldados a nuestra casa para que durmieran allí, ya que la casa era grande. Eran soldados que fueron forzados a combatir, y solíamos jugar a cartas con ellos.

Vuestro padre se marchó y nunca regreso a casa

Cuando se fue recibimos una carta suya diciendo que estaba bien, pero no supimos nada de él nunca más.

Y a tres de tus hermanos los cogieron presos, ¿no es así?

Sí. Al mayor, Roke, el que se metió a Ertzaina, lo atraparon en Bilbao. Primero estuvo en el penal de Zornotza, luego en el de Burgos, y después en el de Madrid. Desde Madrid regresó a casa.

Al otro hermano, Eleuterio, lo capturaron en Santander. No estuvo mucho tiempo preso, porque le tocó ir al ejército como soldado a Elizondo. Y al otro, Pepe, lo cogieron cerca de Portugal. Estuvo en Huesca en un batallón de trabajadores, y cuando lo liberaron se fue a Madrid. Allí estuvo trabajando en un garaje de un tío. Astigarraga, el alcalde franquista de Azpeitia, aunque antes era amigo de mi padre, envió malos informes acerca de Pepe, ya que era de la CNT.

Tu hermana Carmen también sufrió las consecuencias

Sí. Una vez le intentaron cortar el pelo. Le debieron de poner un fusil en la frente y empezaron a cortárselo. Pero entonces debió de entrar el capitán, impidiendo que le cortaran el pelo, y la trajo a casa.

¿Fusilaban a alguien en la calle?

Recuerdo que mataron a "Kukubiltxo", del caserío "Enparangain", cerca del puente de Amo, al lado de Corrugados. También que lanzaron una bomba cerca del cementerio.

¿Recuerdas los bombardeos?

Sí que me acuerdo. Cuando empezábamos a correr los soldados se reían de nosotras y nos decían: "¿Por dónde se sube al tejado? Estaríais mejor allí, aquí se os va a caer la casa encima!". Uno era alemán, muy listo.

Terminó la guerra y se impuso la dictadura de Franco. ¿Cómo fue la posguerra?

Fue muy dura, pasamos mucha hambre. El pan lo comíamos todos los días, pero la carne sólo una vez a la semana. Íbamos a la escuela de las Esclavas, y allí nos solían decir que había ángeles buenos y malos, y que nosotros, los rojos, éramos los malos, los que nos habíamos rebelado contra dios.

MIRARI Bereciartua Arocena

Después de que un vecino del pueblo la denunciara por haber ayudado a los milicianos vascos, a tu tía Margarita Arocena Izeta le cortaron el pelo. ¿Qué sabes acerca de lo ocurrido, Mirari?

Durante la guerra los milicianos vascos estaban cobijados en la basilica de Loiola. Mi tía Margarita colaboraba con los milicianos en el servicio de cocina, preparando las comidas. Por ello, una vez que los franquistas tomaron Azpeitia, alguien denunció a Margarita, por lo que algunos chicos le cortaron el pelo. En esa época los franquistas solían cortar el pelo y dar aceite de ricino, de esto último no tengo constancia de que a mi tía se lo hicieran, pero sí que le cortaron el pelo. Por lo que cuentan, aunque le cortaron el pelo, siguió estando muy guapa, y para quedar bien con ella, los mismos que la vejaron le dijeron quién había sido la persona que puso la denuncia. Por eso, en nuestra familia siempre hemos sabido quien fue el denunciante, y también quienes fueron los que le cortaron el pelo. Después Margarita tuvo problemas psicológicos, aunque no podemos saber si fue a raíz de lo ocurrido o no. Los que le pusieron la denuncia solían ir a donde nuestro padre para invitarle a cenar, queriendo retomar la relación, pero nuestra madre no solía querer. Nunca hicieron nada contra ellos, pero tampoco les perdonaron.

Al parecer, los que mataron a un joven médico de Donostia en Urrestilla fueron los mismos que le cortaron el pelo a mi tía.

INAXITA Bereziartua Arregi

¿Cómo era tu padre, Inaxita?

Mi padre tenía mucha habilidad para hablar y para cantar los bertsos. Solía cantar bertsos en Errezil y en otros pueblos. Aparte de eso, junto a un tío de "Potzqueta", fue miembro del sindicato "Baserritarren Elkartea".

Bertsolari y sindicalista. Pero empezó la guerra, y marchó a combatir

Sí. Mi tía solía contar que después de que se hubiera marchado a la guerra, los requetés entraron por Elosiaga y fueron a "Potzqueta" preguntando por mi padre. Preguntaron por el hombre de la casa, y la abuela de ochenta años, quien se había quedado a cargo de cuatro niños, les contestó que se había marchado a la guerra. Los requetés no lo podían creer, porque mi familia era muy católica y vieron el rosario encima de la chimenea. No se esperaban que un hombre tan católico se hubiera marchado a la guerra.

¿Qué pasó con tu padre?

Los italianos lo cogieron en Santoña. Lo metieron en la cárcel, y mi madre y mi tía fueron a visitarlo. Después anduvo en un batallón de trabajadores.

Posteriormente regresó a casa con condiciones. Cuéntanos cómo consiguió la libertad

Una familia carlista de Azpeitia que era muy conocida realizó un informe a su favor, diciendo que era un chico de caserío muy católico, y que su único delito era el haber formado parte del sindicato de los baserritarras. Así es como consiguió la libertad, pero con la condición de que estuviera dos años sin salir de casa.

Al regresar, ¿os contó algo sobre lo vivido en la guerra?

No, todo eso lo mantuvo en silencio, porque lo recordaba como algo oscuro. Me doy cuenta de que en esa época tenían muchísimo miedo, y que no se hablaba sobre esos temas delante de los niños.

De todos modos no fue vuestro padre el único que sufrió represalias

No. Por lo que contaban a las tías Katalin y Maria les llegó una orden para irse a Navarra. Sin otra escapatoria, se escondieron en el desván, entre la hierba. Salían sólo por la noche, y con mucho miedo. Estuvieron viviendo así durante una época.

¿Cómo era la situación en el pueblo?

Entre los vecinos había mucho resentimiento. Un vecino de un caserío cercano les decía lo siguiente a mí madre y a mi tía: "No creáis que volveréis a ver a los que han ido al frente. Esos van a morir, los van a matar, no volveréis a ver a vuestros maridos".

Cuando moría algún requeté en el frente, algunas mujeres de caserío solían bajar a la plaza con la bandera española. A una mujer que vivía en un caserío de nuestro alrededor la llamaban "Mola".

Por otra parte, donde hoy en día se encuentra el "Hotel Loiola", antes estaba el "Hotel Lizarra". Los del "Hotel Lizarra" debían de ser muy nacionalistas, y cuando entraron las tropas sublevadas les desmontaron el hotel de arriba a abajo. Las mantas del hotel, por ejemplo, las utilizaron para tapar a las vacas de cerca de nuestro caserío. En la posguerra, los supervivientes del batallón *Loyola* solían hacer una comida anual en el "Hotel Lizarra".

¿Le quitaron a mucha gente la casa o el negocio?

Sí. Como ejemplo, a un veterinario de nombre Gaudencio le quitaron su casa.

Terminada la guerra vino la posguerra y con ella el racionamiento. ¿Qué es lo que recuerdas, o qué es lo que te han contado sobre ese período?

La posguerra fue muy dura para todos. Sí que me hablaban sobre el racionamiento. Solían hacer trueques para poder sobrevivir. Por ejemplo, un carpintero del pueblo, a cambio de que nosotros le diéramos pan para navidades, nos hizo una nueva ventana de madera.

El ganado lo mataban en casa, a escondidas, y no era fácil, porque la Guardia Civil solía andar dando vueltas. Además en Azpeitia había un Guardia Civil que era muy conocido, Marcelino, el que iba a todas las casas y en todas le sacaban vino, para llevarse bien con él y no tener problemas.

Y por último se impuso la dictadura franquista. ¿Qué nos dices de la época franquista?

Que fue muy dura. Eran tiempos oscuros, todo estaba prohibido.

Solía ir a la escuela de monjas y recibíamos las clases en castellano. Mi hermano Iñaki anduvo en los maristas, y estos eran peor que las monjas, eran muy militares. Iñaki tenía que aprender la doctrina para poder hacer la comunión, y si quería aprender le dijeron que tenía que ser en castellano. Nuestro padre les respondió que no iba a aprender en castellano, y después de hablar con el cura Don Lorenzo, que era euskalzale, éste tomó el compromiso de que daría clases en euskera.

Por otra parte, Carmen Polo acostumbraba a venir todos los años a visitar la fábrica que pertenecía a Dámaso Azcue. Venía acompañada de una multitud de gente, que solía estar esperándola para ofrecerle regalos. Después le enseñaban la fábrica y daban una vuelta por Loiola.

Había en Azpeitia una mujer republicana muy famosa, Paulina. ¿Qué nos puedes contar acerca de ella?

En Azpeitia, sobre todo la parte de atrás de la parroquia, era muy especial, ya que había muchos republicanos en esa zona, entre ellos Paulina. En aquella Azpeitia católica era una cosa muy rara. Por eso era tan famosa Paulina.

KONTXI Egibar Etxeberria

Tu padre fue uno de los azpeitarras que fue a hacer frente a las tropas sublevadas Kontxi. ¿Qué sabes acerca de tu padre?

Era socialista, decía que era rojo y que fue a la guerra en favor de los trabajadores. Cuando lo detuvieron estuvo preso en la cárcel de El Dueso, en Santoña.

¿Os contaba algo acerca de lo vivido allí?

Decía que el modo de vida de allí era muy duro. Les solían tener en un sótano, y cuando subía la marea, y puesto que mi padre era pequeño, solía estar con el agua hasta la cintura. Decía que allí había muchos piojos y que enfermó de tifus. Pero también había cosas que no quería contarnos. Mi padre no pudo declarar porque no sabía ni una palabra en castellano y no entendía lo que le decían. Por lo que nos dijo uno que estuvo con él, por ese motivo lo dejaron morado. Después lo llevaron a Donostia, a la cárcel de Ondarreta.

Por lo tanto las condiciones de la cárcel eran muy duras. Y mientras, ¿cómo era la vida de los familiares que se quedaron en el pueblo?

A mí madre y a mis dos hermanos, que tenían tres y cuatro años, les dieron la orden de que salieran fuera de Azpeitia, desterrados. Estuvieron escondidos en casa de un primo de mi madre durante dos años, sin salir de casa. Luego los niños empezaron a salir al prado, pero un vecino los vio y les puso una denuncia en el ayuntamiento de Azpeitia. Entonces, el alcalde le llamó a mi madre para que fuera a declarar. Cuando vio a esa mujer con aquellos dos niños le preguntó si tenía a alguien que les acogiera, y le respondió que sólo tenía a su madre, porque tenía a otros dos tíos en la guerra. Le dijeron que fuera a vivir con su madre y escolarizara a los niños, por lo que se alojaron allí hasta que terminó la guerra. Cuando regresaron los tíos se buscó otra casa para vivir. Pero mi madre no tenía dinero. El poco dinero que tenía lo sacaba cosiendo alpargatas. Los dos niños solían tener que ir a los servicios sociales o a la falange a comer y a cenar. Este local se encontraba en Etxezuri.

¿Cómo vivió tu padre el regreso al pueblo?

A mi padre, como era rojo, al salir de la cárcel no le dieron trabajo en Azpeitia y se tuvo que marchar a Eibar a trabajar.

¿Iba todos los días a Eibar?

Todos los días no. Se quedaba en Eibar y venía una vez a la semana. Muchas veces no tenía dinero ni para pagar el autobús, por lo que solía venir andando desde Eibar hasta Azpeitia. Solía venir los sábados y se marchaba los domingos a la noche o los lunes a la mañana.

¿El hablaba poco acerca de este tema?

No contaba casi nada

¿Y tu madre? ¿Solía contaros más cosas?

Mi madre tampoco. Al hablar sobre el tema se ponía nerviosa, se notaba que había sufrido mucho. Cada año, cuando llegaba el 18 de julio, me daba cuenta de que mi madre solía ponerse muy nerviosa.

Tu hermano también tuvo que soportar represalias, ¿por qué?

Mi hermano estaba afiliado al sindicato ELA, y solía tener a la Guardia Civil por detrás, porque ELA era ilegal. Vinieron a buscarle a casa, pero no lo encontraron, ya que para entonces ya se había escapado. Pasó trece años fuera del pueblo. Fueron años en los que lo pasamos muy mal, ya que no sabíamos por donde andaba. Cuando se casó, pudimos saber que se encontraba en Bilbao. Cuando tuvieron al primer hijo, mi madre solía ir a cuidarlo, porque mi hermano estaba en una situación clandestina y su mujer trabajaba. Yo, cuando solía coger el autobús para ir a visitarlos, miraba quienes habían subido al autobús, para saber si me estaban siguiendo. Iba con miedo durante todo el trayecto, y también al llegar a Bilbao, tenía que andar a escondidas, para que no me viera nadie.

Aún y todo lo vieron y lo denunciaron

Un vecino le vio cuando al tener al primer hijo fue al juzgado a inscribirlo, y lo denunció.

MILAGROS y BEGOÑA Elias Olazabal

Vuestro padre tenía tres hermanos, y los cuatro anduvieron en la guerra, dos en un bando y los otros dos en el contrario. ¿Qué sabéis acerca de su trayectoria en la guerra?

Saturnino y Manuel Elias Unanue "Pottin" eran requetés. Manuel murió en el frente, en Lemoa. Y Saturnino era teniente de los requetés. Y al otro lado estaban José María Elias Unanue, el cual luchó en el batallón de Loyola, y después estuvo en Cádiz, en un batallón de trabajadores. Y nuestro padre, Francisco, que se marchó del pueblo. Pasaron situaciones difíciles, ya que los hermanos estaban separados en los dos bandos. Como hemos dicho Manuel murió, pero los otros hermanos mantuvieron buena relación después de aquello.

Entonces vuestro padre se marchó del pueblo. ¿Qué sucedió con él?

Se marchó a Bizkaia, y vivió en primera persona el bombardeo de Gernika. Nuestro padre contaba que estuvo en Gernika con "Potxolo", el que vendía periódicos en Azpeitia, y que cuando oyeron las sirenas del bombardeo mi padre entró a un refugio, pero que "Potxolo" se fue hacia la estación. Mi padre oyó un gran estruendo mientras estaba en el refugio, y cuando salió vio que a "Potxolo" le faltaba un brazo.

De Gernika se fue a Bilbao, y allí cayó preso

Le detuvieron en Bilbao y estuvo en Los Escolapios durante un año. Nuestro padre era tapicero, y mientras se encontraba preso un funcionario le pidió que le hiciera unos trabajos de casa. Le trajo para tapizar unas telas que había robado de una iglesia, y le hizo el trabajo, pero se guardó un trozo de tela. Desde la iglesia denunciaron al funcionario, y en el juicio utilizaron ese trozo de tela como prueba. En consecuencia encarcelaron al funcionario. Mucha gente se alegró de aquel suceso, ya que no tenía buena fama.

De Los Escolapios regresó a casa. ¿Cómo fue la llegada?

Para entonces ya estaba casado y había formado familia. Él siempre contaba que al entrar en un bar uno le dijo: "¿Has vuelto? Te enviaremos pronto a la cárcel otra vez". Y al poco tiempo lo denunciaron. Utilizaron una foto de una despedida como prueba, y le denunciaron por "borracho, matón e indeseable".

Y de nuevo a la cárcel, además con pena de muerte

Esta vez lo llevaron a Donostia, a la cárcel de Ondarreta. Allí le condenaron a pena de muerte. Nuestro padre decía que allí también se encontraba otro de Azpeitia, al que le llamaban "Beltza", y que a ese lo fusilaron. Aquel también estaba allí por una denuncia, no por ningún tema político. Decía que sacaban a los presos a una hora concreta para fusilarlos, y que lo llamaron en más de una ocasión, para que sufriera. Tenía una hermana que era monja, y ésta le escribió al médico militar de Ondarreta, un tal Cárdenas. Le contó que su hermano estaba condenado a pena de muerte. El médico le preguntó si tenía algún delito de sangre, y al responderle que no le dijo que la ayudaría. Le conmutaron la pena de muerte y consiguió la libertad al cabo de un año".

¿Cómo fue el regreso esta vez?

No fue fácil. Algunas veces le echaban del bar. Era duro, ellos eran los que mandaban en el pueblo. Cuando murió José Antonio Agirre, le quitaron el pasaporte para que no pudiera acudir al funeral.

¿Os contaban vuestro padre o tíos algo relacionados con lo vivido en la guerra?

Sí. Recuerdo que una vez Iñaki Goikoetxea, un jesuita que estuvo en Loiola, vino a nuestra casa. Su padre estuvo con el nuestro en Los Escolapios. Iñaki le decía que no nos contara nada de la guerra, porque éramos jóvenes, pero nuestro padre nos contaba todo. Nos hablaba sobre todo acerca del bombardeo de Gernika, lo pasó mal. Nos contaba también que en la cárcel de Ondarreta había mucha humedad, porque se encontraba al lado de la playa. El tío José Mari nos contaba que cuando estuvo en Cádiz en el batallón de trabajadores anduvo construyendo carreteras.

Vuestro padre os enseñó también una canción que cantaban en la cárcel de Ondarreta

La cantaban en todas las comidas: "Estamos en Ondarreta por ser muy nacionalistas, y gritamos con orgullo que somos separatistas. Nuestro lema es 'jaungoikoa', la doctrina 'lege zaharra'. Y luego se ponían de pie y cantaban: "Y gritamos con arrogancia, gora Euskadi askatuta!".

BEGOÑA Errasti Agirre

¿Quiénes eran tus padres, Begoña?

Mi padre se llamaba Francisco Errasti Eiguren. Era del caserío "Trukuman" de Lasao, aunque su verdadero nombre es "Palankabi". Mi madre se llamaba Juana Agirre Oiarzabal. Nada más casarse comenzó la guerra.

Al comenzar la guerra tu padre se fue a Bilbao, a luchar, ¿verdad?

Sí, se fue junto a un hermano de mi madre. Estuvo en Begoña, trabajando en el Departamento de Sanidad del Gobierno Vasco. Posteriormente tuvo ocasión de escapar en el barco "Sota y Andar" desde Bilbao. Le ofrecieron esa oportunidad, pero para entonces mi madre ya había parido y no los quería abandonar.

Y le cogieron preso

Lo cogieron preso en Bilbo y lo llevaron a Valladolid, al penal de Santa Espina. Mientras a él le tenían allí, a mi madre le quitaron la casa y tuvo que ir a vivir a la de sus padres.

¿Cómo consiguió tu padre regresar a casa?

Mi padre pertenecía a "Adoración Nocturna", y creyendo que este hecho le ayudaría a salir antes de la cárcel, mi madre se fue a Zestoa a pedir un informe que lo ratificara. El señor que se encargaba de realizar esos trámites le dijo lo siguiente al escuchar su petición: "Te lo haré con gran gusto, ya que queremos atraparlos para fusilarlos". Y mi madre respondió: "Pues pronto lo tendréis aquí". Y así, envié el informe a Valladolid, y al poco tiempo mi padre pudo regresar a casa.

¿Cómo fue su regreso al pueblo?

Se tenía que presentar en la comandancia muy a menudo, y tenía miedo porque a muchos que los obligaban a presentarse, los enviaban al penal de Santoña. Pero mi padre quedó libre con dos condiciones: Por un lado tenía que permanecer escondido en el caserío durante tres años. Y por el otro, como mi padre realizó estudios de practicante en Valladolid durante un tiempo, tenía que ayudar a curar a los heridos de las tropas sublevadas. Así durante tres años. Después puso una oficina y trabajó como practicante de la Diputación y del Urola.

Tu madre también sufrió represalias. Tuvo que pasar un tiempo en Lazkao

Al principio le dieron la orden de que se marchara a Iruña. Estaba embarazada de ocho meses, y no tenía ningún conocido allí. Primero se escondió en el caserío de unos familiares, pero la Guardia Civil la encontró enseguida y le volvieron a ordenar que se marchara a Iruña. Al final consiguió permiso para ir a Lazkao, a casa de una hermana suya que estaba casada allí. Y luego, cuando le llegó la hora de parir, consiguió permiso para poder volver. No pasó mucho tiempo en Lazkao.

Terminada la guerra se impuso la dictadura franquista. ¿Qué es lo que recuerdas de la escuela de esa época?

Tenías que hablar en castellano si no querías que te castigasen. Los jueves solía venir un falangista, y después de responder preguntas acerca de los libros de la falange teníamos que cantar el "cara al sol".

Una vez me castigaron. Había un alumno de familia muy pobre, y ese falangista siempre se metía con él. Un día, por no ir con el uniforme, le empezó a pedir cuentas, y yo le respondí: "Si a su padre no le hubiesen robado toda la hacienda que tenía podría venir vestido de seda". En casa también me castigaron por esa contestación, pero lo tenía merecido.

En otra ocasión, al final de curso, vinieron el rector, el alcalde, el capellán, y la monja superiora a poner bandas a los alumnos de buena asistencia y conducta. Mi padre, en tiempos de guerra, le curó el pie al alcalde Astigarraga, que era requeté, y al ponerme la banda dijo: "Para mí es un gran honor ponerle esta banda a una Errasti". Cuando terminó, me levanté y le dije: "No puedo decir lo mismo. Yo me niego a que me ponga usted esa banda". Y me senté. La monja superiora me pidió por favor que no volviera a hacer nada así, pero me despedí de todos y me marché. El capellán, Don José María Agirre, era tío de mi madre, y fue a mí casa a contarles todo a mis padres. Como castigo tuve que ir todo el verano a Iruña, a las "Madres Ursulinas".

BEGOÑA Errasti Odriozola

¿Qué te contó tu madre acerca del periodo de antes de la guerra y de la guerra?

Mi madre, María Odriozola, era muy joven cuando vino a trabajar a Azpeitia, a casa del médico Don Antonio. Mientras estaba aquí comenzó a salir con Inazio de Etxezuri, el cual era muy nacionalista, no como la familia de mi madre, que era carlista. Mi madre tenía dieciocho años cuando comenzó la guerra, y a consecuencia de unos actos que realizó su novio a comienzos de la guerra (romper la estatua del Corazón de Jesús y romper los envases de vino de Navarra del bar Astigarraga, bar del alcalde carlista Roque Astigarraga, entre otras cosas), al entrar los requetés, fueron a Etxezuri a requisar y destrozar todo. Como sabían lo que podía suceder, los Arrieta guardaron las cosas de valor en el desván de Don Antonio. Don Antonio ayudaba a todos los que iban a pedirle, fueran del bando que fueran. Por otro lado, mi madre me contaba que los soldados iban y venían de la estación de tren. Los oficiales enviaban a los soldados que venían a las casas más conocidas para que comieran y durmieran allí. Aunque con los dueños de la casa eran educados, no lo eran tanto con las chicas, según relataba mi madre.

Tu padre también te contó varias cosas, entre ellas algo acerca de unos fusilamientos

Mi padre me contó que solía haber fusilamientos, y que un día supo que iban a fusilar a un hombre en el caserío "Zamaie", en el camino de "Aratz Erreka". Mi padre y Facundo fueron a verlo, pero para cuando llegaron el hombre yacía muerto. Decía que podría tratarse de un médico y que iba vestido con traje marrón y con zapatos marrones y blancos. Y que habían fusilado a ese hombre en el caserío "Zamaie".

Para seguir viviendo en vuestra casa tu padre tuvo que hacerse carlista, ¿no es así?

Así es. Los dueños de nuestro caserío tenían otros muchos caseríos y casas en renta en Urrestilla. Y recuerdo que hicieron carlistas a todos los inquilinos, también a mi padre, porque de no ser así les expulsaría de casa. Decían que los anarquistas habían violado y matado a una sobrina suya de Bilbao de catorce años, y que de ahí venía su odio.

Por otra parte, hubo mucha enemistad entre los vecinos a consecuencia de la guerra

Sí, recuerdo además más de un caso que refleja esa enemistad. El padre de mi marido, por ejemplo, José Ignacio Aranguren, del caserío "Etxeberri", era alcalde del barrio, y por esta razón tras el inicio de la guerra unos nacionalistas de Aratz Erreka vinieron a buscarle. Otro ejemplo es lo sucedido a Facundo, un hombre que trabajaba en el caserío "Txokolate" de mi madre. Le metieron en la cárcel de Loiola, acusado de ser espía de los sublevados. Pasó unos días allí, hasta que mi madre apareció con unas gallinas y un pan e hizo el trueque con los soldados que se encontraban allí. A una tía mía, Josepa Antoni, que vivía en Landeta, al volver a "Txokolate" de visitar a unos familiares que vivían en Oñatz, la denunciaron y la llevaron a la cárcel de Loiola. Era madre de cuatro o cinco niños y la enviaron a la cárcel. El marido de Josepa Antoni repartía leche en varias casas, y algunos clientes eran nacionalistas. Fue a casa de alguno de ellos a contar lo sucedido y liberó a su mujer con ayuda de ellos. También recuerdo a las hermanas Aranguren. Maritxu, Jesusa y Juana, del caserío "Azauraza", que eran muy nacionalistas. Jesusa daba clases en euskera en las monjas de Olatz. Pero sus vecinos del caserío "Kaminburu" eran carlistas, y les hacía la vida imposible, las tenían siempre controladas. Un día Jesusa organizó junto a las monjas una excursión para los niños de su clase. Recaudaron dinero para realizar esa excursión, y a petición de las monjas, Jesusa guardó ese dinero en su casa. Un día los soldados fueron a registrar su casa, y le requisaron todo el dinero de la excursión. Las otras dos hermanas estuvieron en la cárcel. Les hicieron la vida imposible.

Hubo quien antes de marcharse fue a vuestro caserío a despedirse

Era un gran amigo de mi padre, de izquierdas, Agustín, del caserío "Etxeberri" de Oñatz. Una noche vino a nuestra casa, a decir que se marchaba y que tenía miedo. Se fue y no regresó nunca. Dicen que lo mataron en Bizkaia, pero sus restos nunca aparecieron.

Tienes también oído que en Azpeitia hubo una prisión donde encarcelaban a las esposas e hijos de los republicanos que fueron a luchar. ¿Qué sabes de eso?

A las mujeres más "rojas", las que tenían a su marido muerto o en la cárcel, las debían de traer al Lazareto. No eran de Azpeitia, eran de fuera, y vivían allí junto a sus hijos. Era como una cárcel, y no eran bien vistas. Aunque no tenían casi nada, tenían servicio médico. El médico era Don Antonio, el dueño de la casa donde trabajaba mi madre.

MIREN Garmendia Altuna

Miren, tus padres fueron juzgados y encarcelados por un tribunal militar franquista

Así es. No tuvimos ocasión de hablar sobre este tema con ellos, ya que mi madre falleció con cincuenta y siete años y mi padre con sesenta y nueve, cuando yo tenía trece y diecisiete años respectivamente. Escuché a mi padre decir que había estado en la cárcel de Burgos, pero no contaba mucho más. Mi madre sin embargo nunca nos contó nada acerca de este tema. Pero sospechábamos algo, y por eso comenzamos a recabar información. Desde Aranzadi nos ha llegado mucha información. Cuando se puso en marcha el proyecto de Azpeitia nos pusimos en contacto con ellos, y hemos recibido mucha documentación, aunque algunos datos no se ven con claridad. Me ha parecido una información muy interesante.

¿Qué tipo de información habéis conseguido?

No he recibido mucha documentación acerca de mi padre, además algunos datos no están muy claros. Mi padre luchó en la guerra con los republicanos, y cuando lo capturaron estuvo tres años en la cárcel de Burgos, hasta que lo soltaron en Bilbao.

Sin embargo, me ha sorprendido la información que nos ha llegado acerca de nuestra madre. En Azpeitia, el PNV debía de tener un grupo que se denominaba "Emakumeak", y la acusaron de haber formado parte de este grupo. Uno de sus quehaceres era preparar la comida a los combatientes vascos. La acusaron también de haber robado huevos y gallinas a los caseros que venían a la calle a venderlas. Me he quedado sorprendida con toda esta información.

Y bajo esa acusación, ¿dónde encarcelaron a tu madre?

En Ondarreta, la cárcel de Donostia. Estuvo presa durante dos meses.

¿Os contó algo vuestro padre al regresar?

No, el único comentario que recuerdo es que dijo que en la cárcel pasaron mucha hambre, tanto que estaban dispuestos a comer carne de rata, aunque no creo que llegaran a ese límite. Imagínate qué hambre pasaron. Aparte de eso, hemos encontrado en casa una chapa donde pone "Intendencia Militar de Euskadi", y una cruz hecha por mi padre en la cárcel, donde pone "Desde la cárcel de corazón". Ésta última, aunque no sabemos con exactitud, creemos que se la envió nuestro padre a nuestra madre.

¿Cómo te has sentido al saber todo esto después de tantos años?

Lo de mi madre me ha sorprendido, lo de mi padre no tanto, porque teníamos más información.

¿Te parece importante poner en marcha proyectos como este para sacar a la luz toda esta información?

Sí, a mí me parece que sí. Siempre hemos sabido la versión de una parte, y me parece muy importante tener toda la información para saber qué sucedió en realidad.

JOXEMARI Iturzaeta Mendia

Cuando las tropas franquistas entraron en Azpeitia, tu padre tuvo que huir a Bilbao. Después vino la detención y el tener que hacer trabajos forzados en un batallón de trabajadores

Tuvo que huir a Bilbao sí, pero sé que antes de llegar allí anduvo por los alrededores de Gernika, porque nos contaba muchas veces que vio desde una colina cómo los alemanes bombardeaban Gernika un lunes que se celebraba el mercado. Pasó bastante tiempo en Bilbao, y mientras estaban allí, obtenían algo de dinero con el que alimentarse transportando madera desde el monte. Pero también tuvieron que huir de Bilbao hacia Santander, donde fue detenido, concretamente en el "El Sardinero", lugar en el que ahora se encuentra el campo de fútbol. Los detuvieron allí y los trasladaron a la plaza de toros de Bilbao. Mientras estuvo allí, sus hermanas solían ir a llevarle comida. Después le enviaron a las minas de Gallarta, a un batallón de trabajadores. En aquella mina, mi padre y resto de trabajadores forzosos cargaban de mineral de hierro los vagones de tren que iban a los grandes hornos de Bilbao. Nos contó que llegó un día en que no podía seguir trabajando, y para hacer frente a esta situación se destrozó un dedo del pie. De esta forma consiguió pasar en enfermería varios días sin cargar mineral.

¿Sabéis todo eso porque os lo contó vuestro padre?

Sí, nos contaba muchas cosas acerca de él, pero nada sobre nuestro tío Celestino. Pensamos que lo hacía para protegernos. Tuvimos ocasión de preguntarle acerca de Celestino durante una comida celebrada en el caserío en el año 1976, durante la cual sacó una caja de membrillo que tenía escondida en la que guardaba un montón de cosas: documentos, dinero de la época de la república, el informe donde le daban el permiso para regresar a casa desde el batallón de trabajadores, la cédula militar de cuando era combatiente, y también el recordatorio de la muerte de nuestro tío Celestino. Pero en ese momento no le preguntamos nada acerca de él, y a día de hoy estamos arrepentidos de haber perdido esa ocasión.

Y aunque vuestro padre no os contó nada, ¿sabes algo acerca de lo que le ocurrió a Celestino?

En su recordatorio aparece que murió en el frente de Bizkaia en el año 1937. Hay testigos en Urrestilla que dicen que murió en los alrededores de Zalla. Asimismo, hay quienes dicen que lo mataron y enterraron con su acordeón, y otros que se lo quitaron antes de matarlo. Por otro lado, en un documento que se encuentra en el Archivo del Ayuntamiento de Azpeitia, figura que se incorporó al batallón de *Loyola*. Por tanto, no tenemos claro lo que le sucedió.

¿Qué opinas acerca de este proyecto que tiene por objetivo investigar lo acontecido entre los años 1936-1945?

Respecto al trabajo que está realizando Aranzadi, diría que el pueblo que no investiga y relata lo sucedido en tiempos pasados tiene muy difícil conseguir la paz. Por otro lado creo que les debemos a mi padre, madre, tío y a todos en general el saber lo que ocurrió en realidad, y recuperar sus cuerpos y enterrarlos donde es debido. Y para terminar creo que nunca es tarde para realizar una investigación como esta.

INAXIO Larrañaga Orbegozo

¿Qué recuerdas del inicio de la guerra, Inixio?

Yo nací en la zona de pelotaleku. Allí abajo se encontraba el batzoki, del cual se encargaba nuestra madre de limpiarlo. Luego lo cambiaron de sitio y nosotros también nos mudamos de casa. Teníamos enfrente la iglesia, lugar en el que se realizaban los funerales de los requetés muertos en la guerra. Los requetés y las margaritas conocían a mi familia, y cada vez que había un funeral se quedaban mirando a nuestro balcón. Luego subían a nuestra casa y le daban un trato muy malo a mi madre. Nuestra madre era costurera, y la obligaban a coser pantalones y camisas.

Después le llegó una carta a tu madre. ¿Qué es lo que ponía?

Vino un trabajador del ayuntamiento a traerle la carta. En ella, como castigo, le daban la orden de que se marchara a Etxalar (Navarra). Pero al final se fue a Orio, junto a su hija pequeña, Jone, a casa de un hermano de mi padre. Como mi padre se encontraba en la guerra y mi madre escondida en Orio, nosotros, los tres hermanos, fuimos a vivir a casa de una hermana de mi padre, a *Goiko kale*.

Y mientras tanto, tal y como has comentado, tu padre se encontraba combatiendo en la guerra

Sí, se fueron muchos, entre ellos nuestro padre.

¿Qué ocurrió con él?

Durante un tiempo estuvo preso en la cárcel de Laredo, y luego regresó a casa. No nos contó mucho acerca de lo vivido, sólo que en la cárcel de Laredo estuvo con otros muchos azpeitiarras.

¿Cómo fue vuestra vida a partir de entonces?

Los requetés y las margaritas venían en cualquier momento a registrar nuestra casa. Maltrataban a mi madre. No sé si la pegaban o no, nunca me atreví a preguntárselo.

¿Tendríais miedo, no?

Sí, y en la calle también, nos llamaban "traidores nacionalistas".

¿Y en la escuela?

La escuela estaba en la plaza. Cuando llegábamos teníamos que cantar, con el brazo en alto, el "cara al sol". Los maristas escribían en clase "Gipuzkoa debe todo lo que es a España", y también ponían grandes cruces y "daban leña".

Y todo en castellano

Sí, porque si no... El director era de Burgos, sería falangista.

KORO Nazabal Arrieta

Durante la guerra tu padre estuvo en la cárcel condenado a pena de muerte, a causa de una denuncia que le pusieron. ¿Qué sabes acerca de esto Koro?

Algún vecino de Azpeitia le puso una denuncia diciendo que había matado a alguien, y lo encarcelaron por eso. Durante cuatro años pasó por muchas cárceles, entre ellas la de Santoña, siendo condenado a la pena de muerte. Consiguió salir de la cárcel mediante unos contactos que tenían sus hermanas. Pero la humedad de la cárcel le trajo consecuencias, y le tuvieron que extirpar un pulmón. Al final murió por un ataque al corazón cuando yo era joven. Mi madre me decía que mi padre era una muy buena persona, y a pesar de saber quién le denunció nunca le guardó rencor.

¿Cuándo regresó tu padre ¿os contó algo?

No, a mí por lo menos no. Era muy joven cuando murieron mi padre y mi madre, y no tuve ocasión de hablar sobre este tema con ellos, por lo que no tengo mucha información. Lo que sé es que para que mi madre pudiera visitar a mi padre en la cárcel, tuvieron que fingir que estaban casados, aunque en realidad se casaron después de que mi padre hubiese salido de la cárcel. También fingían tener un niño, Ramón, y ese es el nombre que le pusieron al primer niño que tuvieron.

¿Qué opinas acerca de este proyecto que tiene por objetivo investigar lo sucedido en aquellos años?

Lo creo importante, creo que la gente debe saber lo que sucedió en realidad.

MIREN y KONTXI Odriozola Uzkudun

¿Qué os contaba vuestra madre sobre el comienzo de la guerra?

Nos contaba que cuando los requetés y carlistas que venían de Navarra lanzaban tiros, ellos solían estar en la cocina, con un colchón puesto en la ventana, para que la tapara y no entraran tiros en casa.

Vuestro padre, al comenzar la guerra, fue a luchar contra las tropas sublevadas. Para entonces vuestro padre y madre ya salían juntos, ¿verdad?

Así es, y cuando mi padre se fue, mi madre se quedó aquí esperando durante siete años. Decía que desde su casa se oían las bombas que explotaban en Bizkaia, también por las noches, y que ella se despertaba con el miedo de no saber cómo se encontraría nuestro padre.

¿Por qué se fue a la guerra vuestro padre?

Se fue porque era nacionalista. Era vasco y nacionalista, y además de izquierdas. Por eso marchó a defender la república, a defender Euzkai Herria.

¿Por dónde anduvo?

Anduvo por Bizkaia junto a su hermano Inazio y otros conocidos de Azpeitia, defendiendo su pueblo, defendiendo su patria. Estuvieron allí durante un tiempo. Ellos no tenían la ayuda de ninguna aviación, y cada vez que tomaban un monte los aviones de Franco los bombardeaban, y tenían que retroceder. Pero contaba que por la noche volvían a tomar el monte, y así una y otra vez.

Vivieron de cerca el bombardeo de Gernika

En la víspera del bombardeo estuvieron en Gernika, y al anochecer vieron como la bombardeaban desde el monte en que se encontraban. Decía que fueron más de sesenta aviones echando bombas uno detrás de otro. Debió de ser tremendo. Ellos se salvaron porque huyeron al monte. Muchos de los que se quedaron en Gernika murieron. Había un hombre, que trabajaba vendiendo periódicos en Azpeitia. Aquel perdió un brazo, murió hace tiempo.

¿Qué es lo que sucedió cuando las tropas sublevadas tomaron Bilbao?

Que uno que hasta entonces anduvo luchando junto con mi padre los vendió. Se pasó al otro lado, y los traicionó al contarles todos los planes que tenían pensados.

Y después lo cogieron preso

Así es. Los requetés lo detuvieron en Laredo y lo llevaron a Teruel. Decía que allí hacía mucho frío. Que un día se despertó y sintió mucho peso encima, y que era nieve lo que tenía. Los requetés los obligaron a luchar en el frente, hasta que un día un amigo de mi padre decidió que tenían que volver al lado de los republicanos. Pero claro, no era tan fácil. Así, un día, dejaron unas gallinas y unos cuantos animales en un caserío cercano, y convencieron a un requeté llamado Antonio para que fuera a recogerlos a ese caserío. Aprovechando el momento lograron escapar y unirse a los republicanos.

Tomó parte también en la lucha del Ebro

Sí. Decía que el río Ebro estaba rojo por toda la sangre vertida.

Pero lo capturaron por segunda vez, esta vez los "moros"

Nuestro padre decía que si le hubieran capturado los requetés le hubieran matado, pero que se salvó porque lo capturaron los "moros". Lo llevaron a la cárcel, a Tarragona, a Reus, no sé muy bien donde. Los trasladaron en tren, y decía que cuando llegaron y empezaron a bajar tenían a un montón de gente mirándoles. Y le debió de oír decir lo siguiente a una mujer: "Qué decepción, yo creía que estos tenían cuernos y rabo, y son como nosotros".

Mientras estaba en la cárcel le pusieron la pena de muerte, y estuvo durante tres meses con presos que estaban en su misma condición. Iban todas las noches a buscar a alguien, abrían las puertas y decían sus nombres, para cogerlos y fusilarlos. Estuvo esperando oír decir su nombre durante tres meses. Debía de estar allí también preso Ciriaco Agirre, de Azpeitia, pero aquel hacía trabajos de administración. Contaba que después de tres meses, el día de San José, Ciriaco le avisó de que le habían conmutado la pena de muerte. Luego tuvo juicio, y lo condenaron a treinta años, por gran traición, por ser vasco y separatista. Lo llevaron a "Nanclares de la Oca", y después de pasar por varias cárceles lo llevaron a Donostia, a la cárcel de Ondarreta.

¿Cómo era la vida en la cárcel de Ondarreta?

Allí pasaron hambre, porque no había casi nada de comida. Lo único que tenían era cebolla cocida y alubias grandes llenas de piojos. Pasaron mucha hambre. Cuando la gente empezó a morir de hambre, llevaron a unas monjas para que cocinaran, y entonces la situación mejoró. Se salvaron por eso. Luego dieron permiso a las familias para que los visitasen, y también dejaban que llevasen comida. Pero muchas veces la comida que solían llevar para sus familiares presos, gallinas, membrillo o alimentos producidos en casa, por ejemplo acababan en manos de los funcionarios. Nuestra madre tenía un tío el cual regentaba un bar en Donosti. Desde ese bar les enviaban cazuelas de comida a la cárcel, pero no siempre llegaban.

El cura Aitzol también estuvo preso en Ondarreta antes de que lo fusilaran, y vuestro padre os contó algo al respecto

Aitzol debía de tener una cruz, y con esa misma cruz le debieron de pegar en el ojo y sacárselo antes de llevarlo a Hernani a fusilarlo.

Mientras estaba en Ondarreta vuestro padre también pasó el tifus, ¿no es así?

Así es. Un hermano suyo también se encontraba preso allí, y decía que pensó que "éste morirá aquí mismo". Salió muy mal de allí, y le costó tiempo recuperarse.

¿Cuándo salió de la cárcel?

Le conmutaron los treinta años. Franco concedió una especie de amnistía y le quedó una pena de seis años y un día. Así, un día, un cura nacionalista que daba misa en la cárcel, le dijo: "Mira, yo tengo que dar misa todos los días, y tú podrías ser mi ayudante. Además tengo un trabajo para ti. Las cartas de tus amigos que se encuentran en la cárcel me las traerás a mí, y yo me encargaré de llevarlas fuera. También traeré cartas desde fuera y tú te encargarás de repartirlas". "Si hay que hacerlo estoy dispuesto" respondió nuestro padre. Aprendió en tres días a ayudar a dar misa en latín, y hacía trabajos de acólito. Así, metía en una de sus botas las cartas y avisos de sus amigos para dárselos al cura. Pero con el tiempo se dieron cuenta, y un día le llevaron a una habitación y le hicieron enseñar la bota de su pie izquierdo. Se lo enseñó y no había nada, ya que solía guardarlas en la otra bota. No le ordenaron quitarse la otra, por lo que se libró. Pero andaba con mucho miedo. Pero bueno, hicieron una gran labor permitiendo la comunicación de los de dentro con los de fuera y al revés. Creo que se libró en el cuarenta y uno. Le perdonaron un día por cada dos de condena por hacer trabajos de acólito. Cuando salió de la cárcel regresó a casa.

Pero no por mucho tiempo

No. Cuando regreso a casa un vecino requeté lo denunció, y lo llevaron a Errenteria, a un batallón de trabajadores, y estuvo allí durante once meses. Debieron de trabajar construyendo carreteras. Un comandante le quiso tener como asistente, y estuvo empleado haciendo trabajos de casa, limpiando, haciendo compras, y trabajos parecidos. Decía que el comandante era franquista, pero que a la vez era un hombre correcto. Entabló buena amistad con nuestro padre. Le debía de preguntar muchas cosas tales como: "¿Por qué razón queréis que Euskal Herria sea independiente?". Y nuestro padre le respondía: "Porque es nuestro pueblo, porque tenemos nuestra propia historia y lengua, y porque no nos sentimos españoles". Y contaba también otra anécdota acerca de este tema. Al parecer, le dijo: "¿Pero para qué queréis la independencia? ¡Tres montes y cuatro berzas!". Después de pasar once meses en Errenteria regresó de nuevo a casa.

¿Cómo fue el regreso a casa?

Tenía que presentarse en el cuartel muy a menudo.

Luego se casó con nuestra madre y no le dieron permiso para hacer el viaje de la luna de miel. Pero decidieron irse, y se fueron a Bilbao, y de allí a Gernika, porque se lo quería enseñar a nuestra madre. Estuvieron de viaje tres días.

¿Qué es lo que recordáis de la posguerra?

Fue muy dura. Me acuerdo del racionamiento. En función de cuantas personas vivíamos en la familia nos daban tanta comida. Nosotras no pasamos hambre, porque en el caserío siempre había pan, alubias o leche para alimentarse. Los que vivían en el núcleo urbano tuvieron que pasar más hambre que los que vivíamos en el caserío.

Por lo demás hacíamos vida normal, vivíamos a gusto. Aún y todo en el vecindario había gente que había luchado en el lado de Franco, requetés. Nosotros, los niños, jugábamos e íbamos a casa de unos y otros, teníamos una relación normal. Pero nos dábamos cuenta que nuestros padres no hablaban entre sí. Nuestra abuela nos contaba a menudo lo siguiente: "Mira, esos son requetés, lucharon en la guerra al lado de Franco, y cuando vuestro padre regresó de la cárcel lo denunciaron y tuvo que ir al batallón de los trabajadores". A parte de eso nos contaba otras muchas historias. Por ejemplo, había una casa donde había cuatro máquinas de coser. Al preguntarle a nuestra abuela el porqué, nos respondía que eran máquinas requisadas durante la guerra. Así, aunque los niños jugábamos entre nosotros y manteníamos buena relación, entre los padres no se hablaban. Aún y todo, recuerdo el día en que nuestro padre y nuestra madre dijeron: "No podemos seguir así, sin hablarnos. Esto se tiene que acabar". Así empezaron a saludarse, y las cosas se fueron normalizando.

Cuando había trabajos de caserío, como recoger el trigo, nos ayudábamos entre todos los vecinos. Pero para eso se necesitó mucho tiempo.

¿Vuestro padre os contaba historias de la guerra?

Sí, nos las contaba por las noches, después de cenar. Éramos pequeñas, y no entendíamos muchas cosas, pero con el tiempo fuimos comprendiéndolas.

¿Qué importancia tiene para vosotras proyectos como este cuyo objetivo es recuperar la memoria histórica?

Miren: Para mí es muy importante y creo que se tenía que haber hecho antes. Han pasado setenta años, pero antes la gente tenía miedo. Poco a poco hemos empezado a hablar sobre el tema, y yo creo que es necesario, para que los jóvenes sepan lo que pasó, porque muchos no lo saben. Yo creo que se alegrará mucha gente. Y creo que se lo debemos a la gente que luchó por defender nuestro pueblo, a los que vivieron y a los que murieron por esa causa. Yo creo que se lo debemos.

Kontxi: Sí, yo también lo creo así, y creo que se debería de profundizar más en el tema. Aún y todo pienso que habrá gente que no quiera hablar de este tema, porque creen que son historias pasadas. Nos han enseñado la versión de una parte, y mal. Una versión está mal enseñada y la otra escondida. Pero lo que pasa es que los que vienen detrás de nosotros no se dan cuenta de esto; ¿y aunque se lo contemos, que? No lo han vivido en primera persona, y por eso no le dan la importancia que tiene.

ROSARIO Olaizola Alegria

¿Cómo era la vida en la Segunda República, Rosario?

En el año 1931 se proclamó la República, y cuando en la escuela alzaron la bandera republicana vimos llorar a las monjas, y nosotras lloramos con ellas. Pero en la época de la República hicimos vida normal, vivimos bien. Mi padre trabajaba de zapatero, hacía zapatos a medida. Era presidente del batzoki, y corresponsal de *Euzkadi* y *Argia*. A parte de eso trabajó como teniente alcalde, porque el alcalde, Xiriako Agirre tuvo familia, y en ese tiempo hizo mi padre los trabajos de alcalde. Cuando empezó la guerra mi padre se fue a Bilbao, y Xiriako volvió al puesto de alcalde.

Cuando empezó la guerra tú tenías quince años. Era 20 de septiembre cuando las tropas sublevadas entraron en Azpeitia. ¿Qué es lo que recuerdas?

Los requetés entraron en Azpeitia el día 20, entre las once y las doce del mediodía. Entraron con fusiles en la mano, por la calle no andaba nadie. El batzoki estaba enfrente de nuestra casa, y por la tarde oímos un gran estruendo que provenía de allí, como si se hubiera caído algo. Cuando fuimos a mirar vimos que habían echado el rótulo del Eusko Etxea a la calle. Lo quemaron todo, entre otras cosas la ikurriña. Saquearon también algunos comercios. Al día siguiente, por la mañana, vinieron a tocar la puerta de nuestra casa cinco requetés azpeitarras y tres camisas azules, navarros. Vinieron a revisar la casa. Solían venir a menudo, siempre que querían. Un día vinieron dos sobrinos del general Solchaga a registrar nuestra casa. En la casa nos encontrábamos mi madre y yo, y metieron las manos en una butaca y sacaron de allí dos balas, como si las hubieran encontrado allí. Preguntaron de quién eran, y mi madre, con toda la serenidad, les respondió que no sabíamos nada, que las habrían traído ellos. Por registros como estos, los materiales que eran "peligrosos", como los libros, los guardábamos en casa de nuestra tía Lola. A pesar de todo un día tuvimos un gran susto, por lo que tuvimos que quemarlos todos. Mi madre decía que sólo se tranquilizaba por las noches. Nunca vimos llorar a nuestra madre, pero el más pequeño de los hermanos solía dormir con ella y una vez nos dijo: "Amatxo suele llorar cuando va a la cama".

Vuestra madre sufrió mucho. Y mientras tanto, vuestro padre y dos de tus hermanos habían huido a Bilbao

Nuestro padre, Antonio Olaizola Echeverría, huyó de Azpeitia el 19 de septiembre, junto con su hijo, Imanol Olaizola Alegria y su hija, Mª Dolores Olaizola Alegria. Mª Dolores anduvo cosiendo camisas para los combatientes vascos, y huyó por miedo a sufrir alguna represalia. Cuando salió de casa, mi madre le preguntó a mi padre: "¿Qué voy a hacer yo sola con toda la familia?". Y mi padre le respondió: "En ocho días estamos de vuelta!". Huyeron a Bilbao, y de vez en cuando nos llegaba una carta diciendo que se encontraban bien. Un día nos vino el alguacil, diciendo que si no regresaban los familiares que habían huido a Bilbao, nos tendríamos que marchar a Navarra. Sabiendo lo que ocurría, la vecina de abajo, que tenía marido carlista, nos avisó de que al día siguiente no saliésemos a la calle, y así nos libramos. Ese día se llevaron a los familiares de los que habían huido. Nuestro padre se enteró de la amenaza que nos hicieron y se acercó hasta Eibar. Luego se enteró por la novia de mi hermano de que nos habíamos librado.

¿Qué les sucedió a tu hermana Mª Dolores y a tu hermano Imanol?

Mi hermana regresó a casa junto a otras dos azpeitarras, las hermanas Arrieta. Pero al día siguiente, por una denuncia que les puso un vecino, el alguacil vino a buscarlas, y se las llevaron a Donostia. Mi hermana estuvo presa en la cárcel de Ondarreta durante veintidós meses. Mi madre iba todos los viernes a visitarla. La hija de un funcionario la reconoció, y la pusieron a limpiar las oficinas, repartiendo correo, y en tareas del estilo. Después la enjuiciaron, entre los nueve procesados era ella la única mujer. No se presentó ninguno de los que la denunció, por lo que en quince días regresó a casa.

A mi hermano Imanol sin embargo lo capturaron en Cantabria, creo que en Laredo, y lo llevaron a Iruña, al fuerte de Ezkaba. Estuvo allí durante tres años.

Y tu padre terminó en la cárcel de Puerto de Santa María (Cádiz)

Así es. De Bilbao se fue hasta Balmaseda, escapando. No sé donde lo capturaron, pero pasó una noche en la plaza de toros de Logroño, y de allí lo trasladaron a Puerto de Santa María. Estuvo preso durante cuatro o cinco años, y le condenaron a la pena de muerte. Consiguieron que se la conmutaran, por el recurso que puso una hermana suya que era monja.

¿Sufristeis algún tipo de represión económica?

Sí que la sufrimos. Nuestro padre tenía en renta su tienda de zapatos. Un día, vino Eugenio, el alguacil, a pedirnos la llave de la tienda, y mi madre me ordenó que les acompañara y que guardara la llave en todo momento, para traerla a casa cuando terminaran. Nuestro padre era corresponsal de los diarios *Euzkadi* y *Argia*, y tenía muchos libros en euskera. Anduvieron mirando todo, y al terminar el alguacil me dijo que me fuera a casa, que la llave se la quedaba él. Así los soldados entraron en la tienda a arreglar sus zapatos, utilizando todo el material que tenía mi padre. Nos quedamos sin nada, nos lo quitaron todo.

¿Cómo vivisteis la posguerra en vuestra casa?

La humedad de Puerto de Santa María le dejó secuelas a mi padre y murió joven, con sesenta y tres años, de neumonía. Cuando regresó no nos quiso contar nada, pero nosotras vimos que algunos lo recibieron bien pero que otros no.

Nosotras no pasamos hambre, pero en los alrededores había mucha hambre. El café que nos daban en el racionamiento lo cambiábamos por harina de maíz, aprovechando que conocíamos al que trabajaba en el molino. Después con esa harina solíamos hacer talos, y solíamos comerlos con chorizo o queso. Así es como llenábamos la tripa.

Aunque algún tontorrón nos llamaba "rojo separatista", nosotras en la calle hablábamos en euskera.

¿Es importante para ti llevar a cabo proyectos como este que tienen por objetivo recuperar la memoria histórica?

Me parece importante sí, porque somos cada vez menos las personas que vivimos en primera persona todo esto y todavía seguimos vivos. Los jóvenes de hoy en día no saben lo que sucedió. Mientras que yo viva espero que no haya más guerras, porque aquello fue terrible.

MARIA Olazabal Bereziartua

¿Cómo era la vida durante la Segunda República, María?

Yo tenía diez años cuando empezó la guerra, y la vida de hasta entonces era normal. Trabajábamos en el caserío y también íbamos a un caserío a recibir clases. Mi padre era concejal. Tanto los nacionalistas como los carlistas fueron a donde él a pedirle que ingresara en su partido, y tuvo que elegir uno, y eligió el nacionalista, metiéndose a concejal. Decían que aunque no tenía estudios, valía mucho para aquel trabajo, ya que se implicaba mucho.

Pero en 1936 estalló la guerra. ¿Cómo era la vida en el pueblo?

Las disputas que hubo entre los del pueblo fueron terribles.

También hubo bombardeos, ¿no es así?

Sí. No recuerdo a los que murieron en los bombardeos, pero sí a los que murieron en el frente. El frente estaba entonces en Eibar.

Un vecino de un caserío cercano murió en la guerra. ¿Recuerdas cómo te enteraste de lo ocurrido?

Si. En esa época era tradición el pasar un santo de caserío en caserío, para tenerlo en cada uno durante unos días. Un día iba yo con el santo hacia un caserío y uno me dijo: "¿Te atreves a ir a ese caserío?", "¿Por qué?" le dije, a lo que me contestó: "No, nada, vete!". Toque la puerta y salió una mujer llorando. Me dijo: "María, dile a tu madre que el funeral de mi hijo será hoy a las siete. Ha muerto mi hijo, Joxe". Era José Olaizola, de mi vecindario, del caserío Lepasoro. Era así, traían a los muertos, los tenían un día enfrente del ayuntamiento y los enterraban. Así es como murieron muchos de Azpeitia.

Cuando llegaron las tropas sublevadas, tu padre, Manuel Olazabal Gurruchaga, huyó.

Desde Beasain nos llegó la noticia de que iban a matar a mi padre, y para cuando llegaron ya se había ido. Le dijeron que las tropas sublevadas venían hacia Azpeitia, y que huyera a Bilbao. Pasaron tres años para cuando pudo regresar a casa. Pero antes de que pasaran esos tres años, mi madre, junto a otros familiares, pudo ir a Bilbao a visitar a mi padre a la cárcel.

Tu padre tuvo que huir. Vosotros os quedasteis en casa, pero no os dejaron en paz

Nos quedamos en casa, con la abuela. El mayor tenía once años y el más pequeño seis. Escondidos no, pero siempre estábamos con miedo. Y luego nos quitaron a nuestra madre. Tenía que marcharse alguno de casa y de la nuestra se llevaron a mi madre. Mi abuela se quedó con cuatro niños pequeños. Pero mi madre, aunque tenía orden de marcharse a Bilbao, se escondió en el desván, junto a su hermana, y estuvieron escondidas allí durante un tiempo.

Tu padre permaneció tres años lejos de casa. ¿Cómo fue el regreso?

Siempre tuvimos miedo de que vinieran a por él, pero no fue así, pudimos hacer una vida normal.

¿Cómo cambió la vida desde la época de la República hasta el periodo del primer franquismo?

Para nosotros no hubo gran cambio. Al principio había mucho odio en el pueblo, pero luego la vida se fue normalizando.

¿Es importante para ti que la gente sepa lo que sucedió?

Sí, yo creo que sí.

BITTOR Otaegi Alberdi

¿Quién era tu padre, Bittor?

Mi padre se llamaba Vitoriano Otaegi Azurmendi. Se fue a la guerra a combatir, no recuerdo en qué fecha. Anduvo por Mutriku, hasta que lo cogieron preso. Luego estuvo en Nanclares de la Oca, en un batallón de trabajadores. Estuvo trabajando en el economato.

Cuando regresó, ¿vuestro padre os contaba algo de lo vivido?

No nos contó gran cosa. Sé que estaba afiliado a UGT por lo que me habéis contado vosotros. Él no me dijo nada.

Aunque tu padre no te contara nada, ¿recuerdas algo de la época de la guerra?

Tengo varios recuerdos. Me acuerdo de "Txaiiber". Fue a un caserío a pedir algo y nunca regresó. Después de unos años me enteré por uno de mis sobrinos que encontraron su cuerpo y lo trajeron aquí.

También recuerdo que los Guardias Civiles fueron a casa del cura Azpiazu.

Además de ello, una persona mayor me contó una vez que tres jóvenes secuestraron a un cura con la intención de fusilarlo. Pero un falangista al que le llamaban "Hirutxiki" los vio y les aconsejó que pensaran bien acerca de lo que iban a hacer. Al final lo dejaron libre y le pidieron perdón.

BITTOR Otaegi Alberdi

¿Y qué es lo que recuerdas de la posguerra?

Recuerdo que daban la doctrina en castellano. A pesar de todo aquí había un cura de Lizartza, Don Lorenzo, y él la daba en euskera, porque era muy euskalzale.

También conocí el racionamiento.

¿Qué opinas acerca de este proyecto que tiene como objetivo recuperar la memoria histórica?

Creo que es importante recuperar la memoria histórica. Puede ser que algunos no lo quieran, pero es importante.

MIKELITA Otegi Imaz

Durante la guerra detuvieron y encarcelaron a tu padre. ¿Por qué?

Mi padre, Manuel Torrano Senar, era capataz, y lo obligaron a tirar un puente, para así detener la entrada de las tropas sublevadas. Esa fue la razón por la que lo encarcelaron.

¿Cómo supisteis que le habían encarcelado?

Mi padre, como todos los días, salió a dar una vuelta a la calle. Solían entrar a un bar que estaba en Erdikale, "Napar txikiye", para tomar algo y volver a casa. Pero ese día no regresó. Vino una persona que ahora no recuerdo quien era a avisarnos de que lo habían metido en la cárcel de Azpeitia. De allí lo trasladaron a Donostia, a Ondarreta, y después de un tiempo lo llevaron al fuerte de Ezkaba, a Iruña. Se encontraba muy lejos de Azpeitia, por lo que no pudimos visitarle ni una sola vez.

Y allí murió Manuel

Allí murió mi padre, sí. No supimos que había fallecido hasta que un hombre que vivía en Elizkale, al que le llamaban "Eper haundiye" y que también estuvo preso en Ezkaba, nos dio la noticia. No supimos qué hicieron con su cuerpo, y no pudimos despedirlo ni enterrarlo dignamente.

Tu padre murió en la cárcel, y mientras tanto, tu madre, Antonia, tuvo que sacar adelante a tres niños pequeños sola

Quando sucedió lo de mi padre yo era muy pequeña, y no tengo muchos recuerdos de él. Pero sí recuerdo a mi madre. Mi madre, sin tener ninguna culpa, lo pasó muy mal. Solía andar pidiendo de caserío en caserío, para poder alimentar a sus tres hijos. Yo la acompañaba normalmente. Íbamos hasta los caseríos de Zestoa, a pedir alubias, trigo, o cualquier género que tuvieran, cargábamos todo y solíamos regresar andando. Pasamos mucha hambre. Yo misma, junto a un amigo que también tenía a su padre en la cárcel, fui un día a robar patatas, y mi madre se alegró mucho al verme regresar a casa con una patata. La peló y la puso a cocer, porque no la podíamos freír, ya que no teníamos ni aceite.

Como no teníamos suficiente con el hambre, la dueña de la casa donde vivíamos, la cual había sido monja, decidió echarnos a la calle. Entonces nos fuimos a vivir al barrio de Sanjuandegi. Nos echó, mientras mi padre se encontraba en la cárcel y mi madre intentaba sacar a sus tres hijos pequeños adelante.

ANASTASIA Sarasua Uranga

Cuando comenzó la guerra tú tenías dieciséis años, Anastasia. Cuéntanos lo que recuerdas del comienzo de la guerra

Recuerdo que mucha gente del pueblo huyó al comenzar la guerra, y que muchos de los que huyeron nunca regresaron. Por desgracia murió mucha gente conocida en la guerra.

Tu hermano Joxe, por ejemplo

Mi hermano, Joxe Sarasua Uranga, apodado "Kukubiltxo", tenía once años cuando fue al monte San Pedro junto a un amigo, Nicolás Agirre, para ver a los de la CNT. Mi hermano iba vestido con una camisa azul, y pensando que era del bando enemigo empezaron a trotearle y lo mataron allí. A Nicolás lo hirieron en la pierna.

Por otro lado también hubo bombardeos en Azpeitia. ¿Los recuerdas?

Sí. Mataron a dos de Azpeitia. Uno era el que vivía detrás del albergue, Ormaetxea. Y el otro de Loiola, de la casa "Indar etxea".

Al acabar la guerra se impuso la dictadura franquista. ¿Qué recuerdas de aquella época?

Recuerdo que estaba prohibido hablar en euskera, y que pasamos mucha hambre. Un primo mío que escapó me contó que cortaban la hierba con las tijeras, la cocían, y que se la comían para quitar el hambre que tenían. Saca de ahí las conclusiones.

BASILIO Urbistondo Lasa

¿Dónde y cuándo naciste, Basilio?

Nací en el año 1917, en el caserío "Txarabarrena" de Urrestilla.

¿Qué es lo que recuerdas del comienzo de la guerra?

Cuando comenzó la guerra de 1936 yo tenía 18 años, y hui de Urrestilla junto a otros combatientes vascos para defender la República.

De Urrestilla a Zumaia, de allí a Ondarroa, y de Ondarroa a Lekeitio, ¿verdad?

Sí, en Lekeitio estuvimos veintidós días, en una pensión donde nos cobraban diez reales por día. Estuvimos tres hermanos, porque el cuarto, como fue llamado a filas por la movilización de su quinta, fue voluntario a un batallón nacionalista. Mientras estábamos en Lekeitio, los tres hermanos fuimos a Sodupe, a hacer el "cinturón de hierro".

¿Qué era el "cinturón de hierro"?

La defensa que se construyó en Bilbao. Se pensaba que para cuando las tropas sublevadas se acercaran sería inexpugnable, que no podrían pasarlo, aunque resultó que con la ayuda de todas las armas que tenían lo sobrepasaron sin problemas. Desde la franja costera, y pasando por Sodupe y Orduña, el "cinturón de hierro" llegaba hasta Mungia. Tenía más o menos cincuenta y cuatro kilómetros. Nosotros estuvimos luchando en Sodupe, y por las noches íbamos a dormir a Bilbao.

Mientras vosotros estabais preparando el "cinturón de hierro", vuestro hermano Dionisio murió en Otxandio. Cuéntanos lo sucedido

Nuestro hermano Dionisio murió en el combate de Otxandio. Era el 1 de diciembre de 1936, y tenían intención de tomar Gasteiz, aunque no lo consiguieron.

Y a ti te cogieron preso

Estuve luchando en Bizkaia junto a dos de mis hermanos. También vimos Gernika en llamas, cuando huíamos de Markina hacia Gernika. A mí me capturaron en 1937, y estuve preso en Santander, Miranda de Ebro y Zaragoza. Después, entre 1940 y 1943, me recluyeron en un batallón de trabajadores en África.

Señor Jefe de la Prisión P de San Sebastián

6.

Fuentes y Bibliografía

Mi Señor mío, ante todo le pido que me pida perdón por el atrevimiento de dirigirme a usted, pero es necesario que me abuelen mis cartas, por que mi marido falleció el 15 del corriente, quisiera que hiciera el favor de decirme la forma de poder recibir los pocos trajes viejos o lo que fuese favor que es pero del bondadoso corazón de V. F.

G. F. M.

Amalia Piarrero

Vale

En caso que V. viera que facturarlos era lo mejor menos la borra del colchón yo le mandaría el importe o si tomara la molestia de mandarlo aparte devido el Señor se lo recompensará.

ARCHIVOS

- Archivo Municipal de Azpeitia
- Registro Civil de Azpeitia
- Archivo del museo vasco del Ferrocarril
- Archivo Histórico Provincial de Gipuzkoa
- Archivo Histórico Foral de Bizkaia
- Archivo Histórico Provincial de Bizkaia
- Archivo Histórico de Euskadi
- Sociedad de Ciencias Aranzadi
- Centro Documental de la Memoria Histórica
- Archivo Histórico Nacional
- Archivo General Militar de la Administración
- Archivo General Militar de Guadalajara
- Archivo Intermedio de la Región Militar del Noroeste
- Archivo General Militar de Ávila
- Archivo General e Histórico de Defensa
- Fundación Euskal Memoria
- Fundación Sabino Arana
- Registro Civil de Sangüesa

HEMEROTECA

- Biblioteca Municipal Central de Donostia. Hemeroteca Digital
- Hemeroteca digital de la biblioteca Koldo Mitxelena
- Diputación Foral de Bizkaia. Hemeroteca Digital
- Fundación de los Benedictinos de Lazkao. Hemeroteca
- Biblioteca Nacional de España. Hemeroteca Digital
- ABC. Hemeroteca Digital
- La Vanguardia. Hemeroteca Digital

FUENTES ORALES

AIZPITARTE ITURZAETA, BEGOÑA
 AIZPURU ETXEBERRIA, KARMEN
 AIZPURU ZUBITUR, PEDRO JOSE
 ALTUNA, NEREA
 ARAMBARRI, JOSE LUIS "LARRUMBE"
 ARAMENDI, IGOR
 ARANBARRI KABERO, MONSERRAT
 ARANBURU, OLATZ
 ARREGI AROZENA, XABIER
 ARRIZABALAGA ARAMENDI, JEXUX
 ASTIGARRAGA, JOSU
 AZPIAZU BEREZIARTUA, ANA MARIA
 AZPIAZU GOMEZ, KONTXI
 AZPIAZU GURRUTXAGA, PEDRO "BELTZA"
 AIZPITARTE ITURZAETA, BEGOÑA
 BEREZIARTUA AROZENA, MIRARI
 BEREZIARTUA ARREGI, INAXITA

BEREZIARTUA ARREGI, JUANITA
 BORDA EGIA, MARIA ROSARIO
 CAMPOS, MAITE
 EGIBAR ETXEBERRIA, KONTXI
 ELIAS OLAZABAL, BEGOÑA
 ELIAS OLAZABAL, MILAGROS
 ELIAS URIA, ITZIAR
 ERRASTI AGUIRRE, BEGOÑA
 ERRASTI ODRIUZOLA, BEGOÑA
 ETXEBERRIA, LINA
 GARMENDIA ALTUNA, MAITE
 GARMENDIA ALTUNA, MIREN
 GOENAGA MERKETEGI, JON
 IBARGUREN ELUSTONDO, JOXE MARIA
 ITURRALDE BEREZIARTUA, IÑAKI
 ITURZAETA MENDIA, JOXEMARI
 LANDA AROZENA, MILAGROS

LARRAÑAGA ARANGUREN, MIREN
 LARRAÑAGA ORBEGOZO, INIXIO
 MURU NAVALLAS, SALOME
 NAZABAL ARRIETA, KORO
 ORBEGOZO CIMORRA, KARMELE
 ODRIUZOLA UZKUDUN, KONTXI
 ODRIUZOLA UZKUDUN, MIREN
 OLAIZOLA ALEGRIA, ROSARIO
 OLAZABAL BEREZIARTUA, MARIA
 OTAEGI ALBERDI, BITTOR
 OTEGI IMAZ, MIKELITA
 SARASUA URANGA, ANASTASIA
 URBISTONDO, JOXE
 URBISTONDO LASA, BASILIO
 URTUZAGA OTAEGI, MERTXE
 ZUBIMENDI BEREZIARTUA, MARIA JOSE

COLABORADORES

Biblioteca Municipal de Azpeitia
 Revista Uztarria
 Familiares de Antonio Loinaz
 Joxemari Galarraga Esnaola
 Imanol Olazabal Oizartabal
 Juanjo Olaizola Elordui
 Juan Antonio Aizpuru Aizpuru
 Lourdes Montecelo Fuentefría
 Mikel Aizpuru Murua
 Yolanda Etxezarreta Aizpuru
 Salomé Muru Navallas
 Miel Elustondo

BIBLIOGRAFÍA

AGUIRRE SORONDO, A.

1997 Los últimos torneros de madera. *Zainak* 14: 141-171.

AIZPURU, M. (Dir.)

2007 El otoño de 1936 en Guipúzcoa: Los fusilamientos de Hernani. Alberdania. Irún.

2011 Antzinako Azpeititik Azpeiti berrira. Azpetiako Udala. Azpeitia.

2013 Los otros agrarios. Campesinos, caseríos y nacionalistas vascos. En: XIV Congreso Internacional de Historia Agraria. Badajoz. Disponible en: <http://seha.info/congresos/articulos/P.II.%20Aizpuru.pdf>.

ALKAIN, I., ZAVALA, A.

1981 Gerrateko ibillerak. Auspoa. Disponible en: http://www.euskaltzaindia.eus/dok/iker_jagon_tegiak/auspoa/9117.pdf.

ALONSO CARBALLÉS, J. J.

2007 El primer exilio de los vascos, 1936-1939. Disponible en: <http://www.ehu.es/ojs/index.php/HC/article/viewFile/4117/3667>.

ANSEL D.

2009 Del Congreso de Vitoria a la evolución sindicalista de Solidaridad de Trabajadores Vascos. 1933-1936. *Sancho el Sabio* 31: 81-116.

ARTECHE, J.

1970 El abrazo de los muertos. Icharopena. Zarautz.

1977 Un vasco en la posguerra. *Diario 1939-1971*. La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbao.

AZPIAZU OLAIZOLA, I.

1964 7 meses y 7 días en la España de Franco. Ediciones Gudari. Caracas.

BADIOLA ARIZTIMUÑO, A.

2011 Cárceles y campos de concentración en Bizkaia. Txertoa. Donostia.

BARRUSO BARES, P.

1994 El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936). *Gipuzkoako Foru Aldundia*. Donostia.

1995 El intento autonómico de verano de 1934. La actitud del Ayuntamiento de San Sebastián. *Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* 23: 375-403.

Verano y Revolución. La Guerra Civil en Gipuzkoa. Disponible en: <http://www.gipuzkoa1936.com/verano-e.php>.

BOMBIN, L.

1946 Historia, Ciencia y Código del juego de Pelota. Lauro. Barcelona.

BUCES CABELLO, J.

2014 Leioa 1936-1945. Aranzadi Zientzia Elkarte. Donostia.

CHUECA, J.

2007 Gurs: El campo vasco. Txalaparta. Tafalla.

DEIA (Ed.).

1987 *La Guerra Civil en Euskadi: Eusko Gudariak*. Deia. Bilbo.

ECHEANDIA, J.

1945 La persecución roja en el País Vasco. Fidel Rodríguez. Barcelona.

EGAÑA, I. (Dir.)

2004 1936, guerra civil en Euskal Herria. Aralar liburuak. Andoain.

2011 *El franquismo en Euskal Herria: La solución final*. Euskal Memoria Fundazioa. Andoain

ELIAS ODRIOZOLA, I.

1997 Azpeitian historian zehar. Azpeitiko Udala. Azpeitia.

2003 Azpeitiko efemerideak, Herria historian zehar. Uztarría Kultur Koordinadora. Azpeitia.

2004 Azpeitia, 500...: Azpeitiarrak eta herriarekin bat eginak. Azpeitiko Udala. Azpeitia.

ERRAZKIN AGIRREZABALA, M.

2013 Los nombres de la memoria, Tolosa 1936-1945. Aranzadi Zientzia Elkarte. Donostia.

ETXANIZ MAKAZAGA, J.M.

2003 De Albéitares y Veterinarios municipales en el Valle del Iraurgi 1861 – 1990. Ilustre Colegio Oficial de Veterinarios de Gipuzkoa. Donostia.

FERNANDEZ LOPEZ, J.A.

2003 Historia del campo de concentración de Miranda del Ebro (1937-1947).

GAMBOA, J.M. de, LARRONDE, J.C.

2005 La guerra civil en Euzkadi: 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran. Instituto de Historia Contemporánea. Villefránque.

GORROTXATEGI NIETO, M.

2006 Errepublikara garaiako izenak eta 1939ko dekretua. Fontes linguae vasconum: Studia et documenta 102 (Año 38): 321-352.

GRANJA SAINZ, J. L. de la 2004

1934 Un año decisivo en el País Vasco. Nacionalismo, socialismo y revolución. Sancho el Sabio 21: 11-25.

GUTIERREZ AROSA, J.

2007 La Guerra Civil en Eibar y Elgeta. Eibarko Udala. Eibar.

GUTIÉRREZ FLORES, J.

2006 Guerra Civil en Cantabria y pueblos de Castilla. Libros en Red (www.foroporlamemoria.info).

IBAÑEZ, M., ZABALA, M.

2010 Azpeitiko industria-lanaren oroimena. Azpeitiko Udala. Azpeitia.

IRAZABAL AGIRRE, J.

2012 La Guerra Civil en el Duranguesado 1936-1937. Gederiaga Elkartea. Durango.

JIMENEZ DE ABERASTURI CORTA, L.

2003 Crónica de la guerra en el norte. 1936-1937. Txertoa. Donostia.

LARRAZ, P.

1974 Requetés, de las trincheras al olvido. La Esfera de los libros. Madrid.

LOINAZ ECHANIZ, A.

2001 Nire Oroitzapenak.

MENDIOLA, F., BEAUMONT, E.

2006 Esclavos del franquismo en el Pirineo. Txalaparta. Tafalla.

MENDIZABAL, J.M.

2004 Gudaris y rehenes de Franco (1936-1945). Alberdania. Irún.

MENDIZABAL ELIAS, A.

2006 Azpeitiarrak Espainako gerran. Asentxio Zubillaga testigantza: "Francoren matxinoek herri garrantzitsu bat hartzen zuten bakoitzean, ospakizuna egiten zen Azpeitiko plazan". Disponible en: http://uztarria.eus/azpeitia/liburuak/09e_Azpeitiarrak_Espainiako_Gerran/09c/index_html

OLAIZOLA ELORDI, J.

2009 1936. Represión y reconversión. El ferrocarril del Urola. Actas del V Congreso de Historia Ferroviaria. Fundación de los Ferrocarriles Españoles. Palma de Mallorca.

OLAZABAL ESTECHA, C. M.

2009 Pactos y traiciones. Los Archivos Secretos de la Guerra en Euzkadi. Fundación Popular de Estudios Vascos. Bilbao.

PABLO CONTRERAS, S. de

1988 El Estatuto Vasco y la cuestión foral en Navarra durante la Segunda República. Gerónimo de Uztáriz. Boletín 2: 42-48.

PÉREZ, C. A.

2007 Aproximación a la génesis y formación del «Ejército de Euzkadi», julio 1936 - mayo 1937. Disponible en: http://www.belliludi.com/historia_aproximacion.html.

RENOBALES, E.

2005 ANV, el otro nacionalismo: Historia de Acción Nacionalista Vasca. Txalaparta. Tafalla.

RODRIGO, J.

2005 Cautivos: campos de concentración en la España franquista, 1936-1947. Crítica. Barcelona.

RODRIGUEZ TEIJEIRO, D.

2012 Instituciones de control postcarcelario en el primer franquismo: el servicio de libertad vigilada. HAO 28: 49-60.

SEBASTIÁN GARCÍA, L.

1999 La represión económica bajo el primer Gobierno Vasco. La Junta Calificadora Central (1936-1937). Vasconia 29: 169-184.

SERRALLONGA URQUIDI, J.

2007 El aparato provincial durante la Segunda República: Los gobernadores civiles, 1931-1939. Hispania Nova 7. Disponible en: <http://hispanianova.rediris.es/7/articulos/7a008.pdf>.

SIERRA, F. y ALFORJA, I.

2006 Fuerte de San Cristóbal, 1938: La gran fuga de las cárceles franquistas. Pamíela. Iruñea.

URGOITIA BADIOLA, J. A. (Dir.)

2001 Crónica de la guerra civil, de 1936-1937, en la Euzkadi peninsular. Sendoa. Oiartzun.

URKIA, J. M. (Coord.)

2006 José de Arteche, un hombre de paz. Real Sociedad Bascongada de Amigos del País. Donostia.

VARGAS ALONSO, F. M.

1996 Guipuzcoanos en los batallones del Frente Popular de Euzkadi (1936-1937). Bilduma 10: 45-84.

2000 Sociedad y trabajo industrial en un ámbito local: Lamiako (1876-1937). Vasconia 30: 335-349.

2001 El partido nacionalista vasco en guerra. Euzko Gudarostea (1936-1937). Vasconia 31: 305-343.

2002 Los Batallones de los Nacionalismos Minoritarios en Euzkadi: ANV, EMB, STV (1936-1937). Vasconia 32: 517-547.

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

LEHENDAKARITZA

Bakegintza eta Bizikidetzarako
Idazkaritza Nagusia
Biktimen eta Giza Eskubideen Zuzendaritza

PRESIDENCIA

Secretaría General para la Paz
y la Convivencia
Dirección de Víctimas y Derechos Humanos

ARANZADI

zientzia elkarteak . society of sciences
sociedad de ciencias . société de sciences